280 D 21

INHEEMSCHE ARBEID IN DE JAVA-SUIKERINDUSTRIE

PH. LEVERT

NN08201, 80

STELLINGEN

I

Het gebruik, in de Javasuikerindustrie, van de antimoon-electrode tot het verrichten van continue pH-bepalingen in sappen van niet te hooge suikerconcentratie, verdient aanbeveling.

II

Het is gewenscht een nader onderzoek in te stellen naar het afwijkend gedrag der antimoon-electrode in het pH-gebied van 6 tot 8.

III

Het oxydatie-reductie-karakter van de antimoon-electrode maakt het gewenscht een nauwkeurige correctiefactor voor temperatuursinvloeden te berekenen.

IV

Aboetari („De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie", 1932, pag. 54 e.v.) is er niet in geslaagd Van Gelderen's stelling, dat het loonpeil van den inlandschen arbeider in het uitheemsch bedrijf bepaald wordt door het grensproduct van zijn arbeid in het inheemsch productieproces, waardoor de uitheemsche ondernemer een zekere „producer's rent" zou genieten, te ontzenuwen.

V

De netto-opbrengst van het akkerbezit van een gezin bepaalt hoevele, welke en gedurende welken tijd, rechtstreeks van den landbouw afhankelijke subjecten genoodzaakt zullen zijn, een aanvullend of vast levensonderhoud in uitheemschen loonarbeid te zoeken.

VI

De zgn. fabriekskampongs vertoonen het beeld eener zich differentieerende maatschappij, in dier voege, dat zich hier functioneele verbanden vormen uit de territoriale gemeenschappen.

VII

Een nauwkeurig onderzoek zal moeten uitmaken, of de bestaande arbeidsverdeeling tusschen mannen en vrouwen bij de aanplantwerkzaamheden in de Javasuikerindustrie, uitsluitend veroorzaakt is door economische motieven, of dat ook religieuse opvattingen hierbij een rol gespeeld hebben.

VIII

Het is aannemelijker te veronderstellen, dat het aan de tijdelijke fabrieksarbeiders verschafte voorschot door dezen als bindmiddel („pandjer") beschouwd wordt, dan Bertling's hypothese (Kol. Stud., 1928, pag. 193) aan te nemen, welke het voorschot opvat als een rudiment van het pandelingschap, of een dergelijke eenzijdige belofte om te arbeiden tot inlossing van een schuld.

IX

Bij een toe te passen systeem van „indianisatie" behoort het Westersch democratisch beginsel, hetwelk persoonlijke qualiteiten den doorslag laat geven, verlaten te worden voor het Oostersch feudaal principe, hetwelk grooter waarde hecht aan rang, stand en afkomst.

X

De hier te lande genomen crisismaatregelen ten aanzien van den landbouw belemmeren een natuurlijk economisch herstel.

INHEEMSCHE ARBEID IN DE JAVA-SUIKERINDUSTRIE

Dit proefschrift met stellingen van:

PHILIP LEVERT

landbouwkundig ingenieur, geboren te Soerabaja den 18den Mei 1906, is goedgekeurd door den promotor J. E. van der Stok, Hoogleeraar in den tropischen landbouw.

De Rector-Magnificus der Landbouwhoogeschool,

J. A. HONING.

Wageningen, 17 Februari 1934.

280 B21

INHEEMSCHE ARBEID IN DE JAVA-SUIKERINDUSTRIE

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LANDBOUWKUNDE,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
DR J. A. HONING, HOOGLEERAAR IN DE
ALGEMEENE ERFELIJKHEIDSLEER VAN
PLANT EN DIER, TE VERDEDIGEN VOOR EEN
DAARTOE BENOEMDE COMMISSIE UIT DEN
SENAAT DER LANDBOUWHOOGESCHOOL
OP WOENSDAG, 14 MAART 1934 TE 15 UUR

DOOR

PHILIP LEVERT

H. VEENMAN & ZONEN — WAGENINGEN — 1934

Bibliotheek der LANDBOUW Hoogeschool

ISN 104387

INHOUD

Inleiding 1

HOOFDSTUK I

De ontwikkeling van den factor arbeid in de inheemsche groepsgemeenschappen

§ 1. Rechtskringen en productie-eenheid 5
de groep als uitgangspunt der productie – ontwikkeling der rechtsgemeenschappen (genealogisch- en territoriaal principe) – de productie-eenheid.
§ 2. Productie 12
doel der productie – gesloten huishouding – open huishouding – aard van het goederenverkeer – positie van het hoofd – aard der goederen – toestand op Java.
§ 3. Arbeid en arbeidsonlust 20
de volwaardige arbeidskracht – middelen tot bestrijding van den arbeidsonlust.
§ 4. Arbeidsverdeeling in de gemeenschap 22
groepsvorming – stand en klasse – leidende arbeid – mannen- en vrouwenarbeid – ouderdomsstanden – beroepsklassen – het ambacht.
§ 5. De individuen en het productieproces 30
aard der behoeften – gemeenschapsbehoeften, arbeid tot bevrediging daarvan (desadiensten, onderling hulpbetoon), individueele arbeid, sociale groepeering – persoonlijke behoeften, arbeid tot bevrediging daarvan (ruilhandel, verzamelen van boschproducten, pandelingschap, loonarbeid).
§ 6. De arbeidsmarkt 47

HOOFDSTUK II

Historisch overzicht van den factor arbeid in de Javasuikerindustrie (1600–1879)

A. Inleiding 51
B. Eerste tijdperk (Oost-Indische Compagnie) 53
§ 1. Grondslagen van het stelsel 53
§ 2. De suikercultuur 55
§ 3. De arbeidsquestie 57
1. Ommelanden van Batavia 57
2. Java's Noord-Oostkust 59
3. Samenvatting 63
C. Tweede tijdperk (Overgang, 1797–1830) 63
§ 1. Personeele Haagsche Commissie 63
§ 2. Daendels 64
§ 3. Van der Capellen 67
§ 4. Du Bus de Gisignies 68
D. Derde tijdperk (Cultuurstelsel, 1830–1854) 70
§ 1. Grondslagen van het stelsel 70

§ 2. De particuliere ondernemers 71
§ 3. De Overheid en de suikercultuur 74
§ 4. De arbeidsquestie 75
§ 5. Het stelsel in de praktijk 80
E. Vierde tijdperk (Overgang tot de vrije cultuur) 84
§ 1. Vrije arbeid en de suikerindustrie 84
§ 2. Werkovereenkomsten 89
§ 3. Arbeidsonzekerheid en maatregelen daartegen 91
§ 4. Opkomst der vrije cultuur 93
§ 5. Afschaffing van art. 2 no 27 96

HOOFDSTUK III

Historisch Overzicht (1879-1918)

A. De Javasuikerindustrie na 1884 98
B. Inheemsche arbeiders in de Javasuikerindustrie 103
§ 1. Samenstelling der arbeidersmassa als geheel 104
§ 2. Samenstelling en aantal der arbeiderscategorieën 106
I. Vast personeel 107
a. administratief 107
b. cultuurpersoneel 108
1. chemisch 108
2. technisch 109
3. aanplant en transport 111
c. diversen 112
d. schoolopleiding van het vaste personeel 113
e. aantal vaste arbeiders 114
f. samenvatting 114
II. Tijdelijk personeel 118
a. fabriekspersoneel 118
1. vrouwenarbeid 119
2. Chineezenarbeid 121
3. schoolopleiding 122
4. aantal arbeiders 122
b. aanplantpersoneel 123
1. werkvolk uit de naaste omgeving der fabriek 123
2. periodiek uitzwermend werkvolk 125
3. vrouwen- en kinderarbeid 125
4. aantal aanplantarbeiders 127
c. oogst- en transportvolk 129
§ 3. Periodiciteit van den arbeid 130
§ 4. Werktijden 137
C. Arbeidsonzekerheid 139
D. Regeeringsmaatregelen 142
§ 1. Inleiding 142
§ 2. Pogingen tot eerherstel van art 2 no 27 143
§ 3. Speciale arbeidsregelen 144
§ 4. Samenvatting 147
E. Eigen maatregelen tot verkrijging van arbeidszekerheid 148
§ 1. Overeenkomsten 148
I. inleiding 148
II. mondelinge overeenkomsten 148
III. schriftelijke overeenkomsten 148
IV. enquête 1894 149
V. voorwaarden in overeenkomsten 150
VI. overeenkomsten volgens inheemsche opvatting 152

§ 2. Voorschotten 155
I. inleiding 155
II. inheemsch standpunt 156
III. uitheemsch standpunt 157
IV. voorschotten bij Chineesche werkgevers 158
V. voorschotten in de suikerindustrie 160
a. enquête 1894 160
b. enquête 1906 161
c. samenvatting 161
§ 3. Loonpolitiek 163
I. inleiding 163
II. „potongan" 164
III. „tjitjilan" 166
IV. kortingen uit anderen hoofde 167
§ 4. Hulp van het desabestuur 167
§ 5. Onafhankelijk maken van inheemsche arbeidskrachten 170
I. mechanische grondbewerking 170
II. mechanisch riettransport 172
III. leveranties 174
F. Samenvatting 176
§ 1. Organisatie 176
§ 2. Autoritair optreden 178

HOOFDSTUK IV

Historisch Overzicht (1918–1930)

A. Het tijdperk na 1918 181
B. Regeeringsbemoeienis t.a.v. den factor arbeid 183
§ 1. Inleiding 183
§ 2. Sociale wetgeving 185
I. suiker-enquête-commissie 185
a. winstaandeelkassen 185
II. arbeids-commissie 188
a. minimumloonen 188
b. arbeidsraden 190
III. maatregelen van afweer 191
§ 3. Internationale arbeidsregelen 193
I. verbod van vrouwen- en kinderarbeid 193
II. verbod van vrouwen-nachtarbeid 193
§ 4. Nagevolgde moederlandsche regelen 195
I. K.B. tot wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst 195
II. Stbl. 1931: 367, 368 196
III. Stbl. 1932: 98 196
IV. Arbeidsinspectie 197
§ 5. Samenvatting 197
C. Inheemsche stroomingen tegen de Javasuikerindustrie 198
§ 1. Inleiding 198
§ 2. Ongeorganiseerd optreden (rietbranden) 199
§ 3. Georganiseerd optreden 202
I. vakbeweging 202
II. werkstakingen 207
III. vakbeweging en communisme 212
D. Maatregelen der Javasuikerindustrie t.a.v. den factor arbeid 216
§ 1. Organisatie 216
§ 2. Maatregelen van afweer 222
I. inleiding 222
II. houding t.a.v. de vakbeweging 223
III. houding t.a.v. het communisme 224
IV. dactyloscopische registratie 225

§ 3. Directe maatregelen tot verbetering der arbeidsvoorwaarden .. 226
I. loonpolitiek (algemeen) 226
II. loonen in de suikerindustrie 234
a. fabriekspersoneel 237
1. individueele nominale loonen 237
2. individueele reëele loonen 244
b. aanplantpersoneel, snij- en transportvolk 245
III. totaal loonen 248
a. over een reeks van jaren 248
b. verdeeling over de maanden van het jaar 250
IV. loonen en het volksinkomen 252
V. verstrekken van levensmiddelen en andere goederen.... 255
VI. gratificaties 255
VII. pensioenen 257
VIII. ongevallenregeling 260
§ 4. Indirecte maatregelen tot verbetering der arbeidsverhouding – sociale maatregelen – onderscheidingsteekens – andere maatregelen 261

HOOFDSTUK V

Jongste Geschiedenis

§ 1. Statistische positie der suikermarkt 270
algemeen overzicht – toestand op Java.
§ 2. Maatregelen der Regeering..... 272
suikeruitvoer-ordonnantie – verband-suiker-ordonnantie – bevoegdheden t.a.v. den arbeidsfactor – suiker-crisisfonds.
§ 3. Maatregelen der industrie 277
pogingen om den kostprijs te verlagen – productie-inkrimping
§ 4. Gevolgen voor de inheemsche bevolking 282
geldschaarschte – werkloosheid – aanpassing aan de gewijzigde omstandigheden
§ 5. Conclusies..... 290
§ 6. Maatregelen voor de toekomst 293

BIJLAGEN

A. Het aantal en de uitgestrektheid van den aanplant der Gouvernementssuikerfabrieken (1831–1855) 305
B. De uitkomsten der Gouvernementssuikercultuur in de jaren 1836–1863 305
C. Koelieloonen voor twee fabrieken in de jaren 1854–1863 306
D. Omvang en aard der suikercultuur in de jaren 1870–1891 307
E. Bij dragen der Javasuikerindustrie voor Cultuurpolitie en rietbewaking (1920–1931) 308
F. Staat van vaste werklieden, die Westersche schoolopleiding genoten (1928) 309
G. Het aantal vaste werklieden in de Javasuikerindustrie (1922–1932) 311
H. Het aantal campagne-werklieden in de Javasuikerindustrie (1922–1932) 312
J. Maandsgewijze overzicht in procenten en bouws van het grondoppervlak dat geoogst, bewerkt, bijgeplant en niet geoccupeerd werd, benevens de grootte van den staanden aanplant, voor de negen belangrijkste inlandsche gewassen in die residenties, waar suikerondernemingen gevestigd waren, gemiddeld over de jaren 1920–1925 313
K. Modelcontract met karrevoerders 314
L. Modelcontract met snijkoelies 317
M. Modelcontract met transportkoelies 319
N. Rietbrandenstatistiek (1904–1932)..... 321
O. Gegevens over de werkstakingen van het niet-Europeesch personeel in de jaren 1920–1926 322
P. Gegevens over de dactyloscopische registratie (1926–1932) 324
Q. Dagloonen der vaste- en campagne-werklieden (1921–1931) 326

R. Overzicht der departementen van het Syndicaat, de daarin voorkomende fabrieken, benevens der Regentschappen, waarin deze gelegen zijn 328
S. Gemiddelde dagloonen der vaste- en campagne-werklieden in elke Syndicaatsafdeeling (1922–1931) 330
T. Loonen en leveringen, totalen en gemiddelden (1900–1932) 331
U. Totaal loonen en leveringen, maandsgewijs (1927) 332
V. Totaal loonen residentiegewijs (1927) 334
W. Overzicht van het inlandsch personeel, in aanmerking komend voor gratificatie 335
X. Gegevens betreffende de pensioenregeling 336
Y. Ongevallenstatistiek (1926–1931) 338
Z. Aanplantrestricties (1931–1934) 340

Literatuuroverzicht 342

INLEIDING

Hoewel de verhouding tusschen den werkgever en den werknemer is gelegen op economisch terrein, constateert men bij een bestudeering van de arbeidsverhouding in de tropen problemen, welke niet, of slechts ten deele, opgelost kunnen worden met behulp van theoretisch-economische wetmatigheden.

Het vraagstuk, of er met reden van een „tropisch-koloniale staathuishoudkunde" gesproken kan worden, heeft de aandacht getrokken vanaf den tijd, dat ethische motieven het ontstaan van een doelbewuste welvaartspolitiek veroorzaakten.

De ontzaggelijke hoeveelheid demographisch materiaal, door Steinmetz verzameld, gaf uiteindelijk houvast aan de meening van hen, die het toepassen van Westersch-economische begrippen op koloniale toestanden slechts in enkele gevallen juist achtten.

Kielstra[1]) achtte het spreken over „koloniale staathuishoudkunde" gerechtvaardigd met het oog op het bestaan naast elkander in koloniën (in staatsrechterlijken en cultuur-historischen zin) van bevolkingen met verschillend cultuurniveau, verschillende productievorm en verschillende inkomstenverdeeling.

Koloniale staathuishoudkunde, eveneens uitgaande van de praemisse der „homo economicus", zou dan zijn een onderdeel der algemeene staathuishoudkunde en zich bezig houden met „het opsporen van die regelen, welke een koloniale maatschappij moet naleven in het belang harer stoffelijke welvaart."

De titel van Boeke's belangrijke dissertatie[2]) geeft duidelijk zijn standpunt aan.

Hij ontkent de geldigheid der theoretische economie in de tropisch-koloniale maatschappij en eischt een plaats op voor een zelfstandige koloniale staathuishoudkunde, terwijl hij verder reeds op den voorgrond plaatste, dat, daar bij het economisch gebeuren de mensch middelpunt is, groote aandacht besteed behoort te worden aan de sociale motieven.

Hiermede gaf hij reeds de richting aan, welke de jongere economen als van overwegend belang achten, nl. de bestudeering der psychologische factoren.

Diepenhorst[3]) merkt op: Wat in het economisch leven wordt verricht en gedacht, staat onder de klem van de levensbeschouwing, welke wordt aangehangen. Machtige invloed is door de verschillende religieuse voorstellingen en vormen van eeredienst op de gestalte van het economisch leven uitgeoefend. Bij bestudeering hiervan kan slechts een inzicht ver-

1) Mr. J. C. Kielstra: „Proeve eener inleiding tot de Koloniale Staathuishoudkunde", 1908/09.
2) J. H. Boeke: „Tropisch-koloniale Staathuishoudkunde", 1910.
3) Mr. P. A. Diepenhorst: „Voorlezingen over de Economie", 1923, II, pag. 18.

kregen worden in de vraag: welke plaats de zorg voor het stoffelijk bestaan in der menschen overdenkingen inneemt."

Hiermede verplaatste Boeke de economie naar het grensgebied van de sociologie, volgens Schmoller's woord de bestudeering der geestelijke verschijnselen en de optredende wisselwerking tusschen deze geestelijke en de stoffelijke verschijnselen.

In zijn inaugurale rede te Leiden bepleit Boeke [1]) het gebruik van de term: „dualistische economie", op grond van het feit, dat de afwijkende toestanden in tropisch-koloniale gebieden niet het uitvloeisel zijn van de Oost-West-verhouding, doch van kapitaalsinvloeden.

Van Gelderen [2]) beschouwt de tropisch-koloniale staathuishoudkunde als een onderdeel der economie, nl. de „realistische", welke tot taak heeft na te gaan in hoeverre het schema der algemeene economische theorie („économie pure") geldig is in het tropisch-koloniaal milieu.

Gonggrijp [3]) erkent Boeke's stelling, betreffende de niet-, althans geringe toepasselijkheid van maatregelen van economische *politiek*, welke voor de Westersche samenleving opgaan, voor de tropisch-koloniale samenleving; ontkent echter het bestaan eener aparte koloniale economie als tak van wetenschap.

Hij acht de kennis der theoretisch-economische wetmatigheden voor het verklaren van de verschijnselen van de volkshuishouding in Ned. Indië van integreerend belang, echter met het voorbehoud, dat een diepgaand onderzoek dezer wetmatigheden vooraf moet gaan aan hun overname voor de koloniale economie. [4])

Afgezien van de vele pogingen [5]) om te komen tot een zuivere begripsomlijning kan toch wel geconstateerd worden, dat zij, die het bestaan eener koloniale staathuishoudkunde, als aparte tak van wetenschap, ontkennen, de algemeen-economische wetmatigheden primair achten en al het andere als uitzondering beschouwen [6]), de onaantastbaarheid der Westersche economie te star vasthouden. [7])

Vast staat toch wel, dat de praemissen der economie: de „homo economicus" en de eenheid der maatschappij, waarin zich de economische verschijnselen afspelen, in de koloniale samenleving slechts ten deele vervuld worden.

Dat bij den inlander het economisch motief in het geheel niet aanwezig zou zijn is een stelling, opgeworpen in een tijdperk, toen de inheemsche arbeider de wanhoop was voor elken aanhanger-werkgever der exploitatiepolitiek en bij de toenemende kennis van inheemsche toestanden en verhoudingen even zoo snel weer verworpen.

De „homo economicus", die zijn eigen belang zoekt, zijn eigen belang kent, „de mensch, die altijd en oneindig begeert en steeds actief, van alles op de hoogte, geheel ontoegankelijk voor andere gevoelens, nooit lui is en

---

1) Dr. J. H. Boeke: „Dualistische economie", 1930.
2) J. van Gelderen: „Voorlezingen over tropisch-Koloniale Staathuishoudkunde", 1927, pag. 3.
J. van Gelderen: „Het object der theoretische staathuishoudkunde", 1928.
3) G. Gonggrijp: „Koloniale en theoretische economie", 1919.
4) G. Gonggrijp: „Bruikbaarheid en beteekenis van enkele rentetheorieën voor de Koloniale Economie", 1926, pag. 3.
5) J. W. Meyer Ranneft: „Indische economie", Kol. Stud. 1928, 1, pag. 151.
E. P. Wellenstein: „Een en ander over „dualistische economie", Kol. Stud., 1930, I, pag. 115 e.v.
6) Dr H. M. Hirschfeld: „Koloniale welvaartspolitiek", Kol. Stud., 1927, pag. 102 e.v.
7) Zie voor een uitvoerige bespreking der verschillende opvattingen, de strijdvaardige dissertatie van Aboetari: „De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie" 1932.

nooit slaapt of suft" [1]) is niet alleen een „rara avis", doch waarschijnlijk wel onbestaanbaar, zelfs in de Westersche maatschappij.

De inlander vormt daarop geen uitzondering, doch zeker is, dat hij zijn eigen belang zoekt en zijn eigen belang kent, al zal dit eigenbelang voor den Westerschen waarnemer nauwelijks als zoodanig gequalificeerd worden en al zullen de methoden, waarop de inlander zijn eigen belang denkt te bevorderen niet beantwoorden aan Westersche eischen.

Hier kunnen wij dus slechts spreken van een *gradueel verschil.*

De eenheid der maatschappij daarentegen, welke zich vertoont „in den samenhang van de niveaux van welstand en ontwikkeling van de maatschappijleden en in het — trots verstoringen en sprongen — organisch, evolutionair karakter van de economie dezer maatschappij, in den samenhang ook van de individueele, subjectieve welvaartsbegrippen" [2]) is in de koloniale samenleving van *principieel anderen aard.*

De koloniale samenleving is een schepping van staatkundigen aard, gebaseerd op machtsuitoefening van een in een staat georganiseerd, uitheemsch volk over een ander volk of conglomeraat van volken.

In de eerste plaats ontbreekt hier een natuurlijk verband daar de samenleving het uitvloeisel is van eenzijdige machtsoplegging, hoewel deze verhouding onder den invloed van den factor tijd een zekere historische sanctie verkregen kan hebben. In de tweede plaats bestaat deze gemeenschap uit een samenleving van meerdere sociale groepen met geheel verschillende cultuur- en welstands-niveaux en verschillend geestelijk leven.

Zij, die de verschijnselen in de koloniale maatschappij slechts als uitzonderingen beschouwen op de economische wetmatigheden, propageeren een toestand, waarbij de wetmatigheid uitzondering wordt en de uitzonderingen welhaast als wetmatigheden beschouwd kunnen worden.

Op grond van een zestal tegenstellingen door Boeke [3]) genoemd, verdient het aanbeveling die maatschappij „waar het kapitalisme niet als scheppende kracht heeft gewerkt, de technische en economische ontwikkeling de groote massa niet versterkend en verheffend heeft beroerd, waar dientengevolge de economische toestand van een overwegend agrarische bevolking stagneert en de wet van Malthus onverzwakt werkt", te beschouwen als studieveld voor een aparte wetenschap, welke tot taak heeft wetmatigheden te ontdekken in de handelingen, welke een bepaalde groep personen onder bepaalde omstandigheden geneigd zal zijn te verrichten tot bevordering van hun stoffelijk welvaren.

De rol, die de niet-economische factoren spelen, zullen in deze maatschappij van groot belang te achten zijn.

Aan den hand van bovenstaande beschouwingen is het duidelijk, dat een studie, betreffende de arbeidsverhouding tusschen uitheemsche werkgevers en inheemsche arbeiders in de Javasuikerindustrie, slechts vruchtbaar kan zijn, indien deze vooraf gegaan wordt door een bespreking van de

---

1) Mr. Dr. S. R. Steinmetz: „Inleiding tot de sociologie" pag. 244.
2) Boeke: „Dual. econ", pag. 8.
3) *a.* de mate van bewegelijkheid der productiefactoren.
b. sterk uitgesproken scheiding tusschen stad en land.
c. tegenstelling tusschen producten- en geldhuishouding.
d. centralisatie van gezag en overheerschende productiefactoren tegenover localisatie van belangen.
e. de tegenstelling tusschen het organische en het mechanische in de maatschappij.
f. het naast elkaar bestaan van een producenten- en een consumenten-huishouding.
Volgens de andere onderzoekers wordt het „koloniaal element" gevormd door: het verschil in cultuur-niveau (Kielstra); het voorkomn van een drietal „lagen" met verschillende economische activiteit (Gonggrijp); de heterogenie van het arbeidsproces, veroorzaakt door het ongedifferentieerde, statische en incohaerente wezen der desahuishouding (Van Gelderen).

ontwikkeling van den persoonlijken productiefactor arbeid in de evolueerende inheemsche maatschappij, daar de industrie haar inheemsche arbeiders moet recruteeren uit de arbeidskrachten, welke in de inheemsche maatschappij, als uitvloeisel van den vorm harer productie, ter beschikking zijn.

Hierbij is niet getracht eigen inzichten weer te geven, doch werd volstaan met het verzamelen van materiaal, hetwelk een inzicht kon verschaffen in de ontwikkeling van den persoonlijken productiefactor arbeid.

In de volgende hoofdstukken werd een belangrijke plaats ingeruimd voor de historie.

Een historische schets van den inheemschen arbeid in de Javasuikerindustrie beteekent in de periode tot ± 1879 een bespreking van de Overheidsmaatregelen t.a.v. den arbeid, daar de particuliere cultuur pas na de zeventiger jaren begon op te komen.

De periode na 1879 werd gesplitst in twee tijdvakken, één loopend tot ± 1918, waarin min of meer individueel, op patriarchale wijze werd getracht de arbeidsproblemen op te lossen en een tijdvak van 1918 tot 1930, waarin problemen van algemeen politiek-economischen aard een wisselwerking tusschen drie krachten: Overheid, bevolking en gecentraliseerde industrie, veroorzaken.

In een slothoofdstuk werd de jongste crisis-geschiedenis besproken en tevens schetsmatig de richtlijnen aangeduid, volgens welke de Javasuikerindustrie zich in de toekomst, betreffende den factor arbeid, zal moeten ontwikkelen.

Over de arbeidsverhoudingen in autochtone groepsgemeenschappen is, voornamelijk door ethnologen, reeds veel materiaal verzameld.

Ook de arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers — Vreemde Oosterlingen en inheemsche arbeiders waren reeds — getuige de Batikrapporten van het Kantoor van Arbeid — onderwerp van diepgaande en uitvoerige studie.

Over de verhouding tusschen inheemsche arbeiders en Westersche werkgevers in de groote landbouw-industrieën verscheen tot dusver echter geen samenvattend werk van eenigen omvang.

Deze omstandigheid was voor schrijver dezes aanleiding tot deze studie, waarbij de Javasuikerindustrie om verschillende redenen tot veld van onderzoek werd aangenomen.

Het dualistisch karakter dezer industrie veroorzaakt een voortdurend en intens contact met de inheemsche bevolking; de ouderdom van dit contact is reeds aanzienlijk; de belangrijkheid der industrie staat wel vast; terwijl bovendien de suikerindustrie over groote hoeveelheden belangrijk en nauwkeurig cijfermateriaal kon beschikken.

Hoewel een diepgaand plaatselijk onderzoek, waarbij b.v. slechts een district of regentschap beschouwd zou worden, voor de kennis der arbeidsverhoudingen van aanzienlijk grooter belang zou kunnen zijn, moest door omstandigheden de Javasuikerindustrie als geheel beschouwd worden.

Daar bovendien noodgedwongen aan allerlei niet zuiver economisch met de arbeidsquaestie samenhangende omstandigheden aandacht moest worden geschonken, is de omvang van dit proefschrift wel boven de gebruikelijke proporties uitgegroeid.

Wanneer evenwel dit voornamelijk historisch-beschrijvend en daardoor uiteraard niet wetmatigheden opstellend onderzoek, aanleiding mocht geven tot dieper gaande détail-studies, waarmede de nog in „status nascendi" verkeerende dualistische economie slechts gebaat kan zijn, zal het doel van den schrijver volledig bereikt zijn.

HOOFDSTUK I

DE ONTWIKKELING VAN DEN FACTOR ARBEID IN DE INHEEMSCHE GROEPSGEMEENSCHAPPEN

§ 1. Rechtskringen en productie-eenheid

De *klassieke* economie beschouwde, in analogie met het natuurwetenschappelijk standpunt, het individu als uitgangspunt aller menschelijke levensverrichtingen.

De reactie tegen dit individualistisch standpunt, hetwelk, met als uitgangspunt de, van andere dan economische beweegredenen gespeenden, „homo economicus", deductief redeneerend, wetmatigheden construeerde, geldig voor alle tijden en alle menschelijke samenlevingen, deed zich al bij de aanhangers der *oudere* historische school gevoelen, die de inductieve methode propageerden, en leidde bij den grondlegger der *jongere* historische school, Schmoller, tot de opvatting, dat de staathuishoudkunde slechts beschouwd diende te worden als onderdeel eener meer omvattende maatschappijleer, welke hij naar Comte's woord „sociologie" noemde.

In de 90er jaren leidde het besef van den belangrijken invloed der menschelijke groepeeringen op de gedragingen der individuen zelfs tot uitersten, o.a. bij Gumplowisc, die het individu elke zelfstandigheid ontzegde door den mensch slechts als functie der gemeenschap te beschouwen.

Uit deze uiteenloopende richtingen ontsprong de grondidee der jongere sociologen, die als veld hunner onderzoekingen beschouwen, de psychologisch-historische analyseering van de verhoudingen van mensch tot mensch, van individu tot groep, van formatie tot formatie. [1])

In het licht dezer wetenschap wordt onder samenleving verstaan: een grootere of kleinere groep individuen, die in gemeenschappelijk, natuurlijk verband staan en elkander geestelijk beïnvloeden. Als uitvloeisel hiervan bestaat tusschen de leden eener gemeenschap een zekere wederkeerige afhankelijkheid, die tot samenwerking en solidariteit leidt.

Uit het individualistisch standpunt der klassieke economie vloeide tevens voort, dat het individu als uitgangspunt der productie werd aangenomen. Tegen deze „Robinson-legende" pleit echter de hulpbehoevendheid van den mensch tegenover de natuur, zijn socialen aard, terwijl de afhankelijkheid der onvolwassen kinderen van de moeder reeds de kiem tot groepsvorming bevat.

1) Dr P. Endt: „Sosiologie", 1931, pag. 11.

Waar dan ook menschen voorkomen en waar overblijfselen uit het verleden nagespeurd kunnen worden, steeds blijkt de mensch slechts als onderdeel eener gemeenschap in staat geweest te zijn de door hem gevoelde behoeften te bevredigen.

De mensch is slechts in gemeenschap met anderen in staat voortdurend te beschikken over de drie productie-factoren. Wanneer wij, in verband met den factor arbeid, slechts de physieke gesteldheid van den mensch beschouwen, met zijn lange jeugdperiode van vrijwel absolute hulpeloosheid en zijn ouderdomsperiode, met de onmacht tot het verrichten van arbeid, dan vloeit reeds hieruit voort, dat de mensch als productie-subject slechts denkbaar is in bepaalde maatschappelijke verhoudingen.

Deze verhoudingen mogen in den aanvang vluchtig zijn, of slechts tijdelijk, aan het feit, dat een menschelijke groepeering als uitgangspunt onzer beschouwingen moet dienen, doet dit niets af. [1])

De mensch is als mensch slechts denkbaar als onderdeel eener groepeering. De band binnen de groep wordt versterkt door gemeenschappelijke denkvoorstellingen, ervaringen, gelijke neigingen en instincten.

Daarnaast valt een zekere afgescheidenheid, zelfs vijandigheid tegenover andere sociale groepen te constateeren. Hoe vaster de leden van een groep zich aaneensluiten, aan elkaar hangen en onder elkaar een vredesverbond van wederzijdsche hulp sluiten, hoe vijandiger deze groep tegenover de buitenwereld staat. Volgens Schmoller's woord [2]): „Friedengemeinschaft nach innen und Kampfgemeinschaft nach aussen." Dit geeft aanleiding tot het bestaan van een zgn. „mierenmoraal", waarbij tegenover stamvreemden geheel andere regelen van recht en moraal gelden, dan in de gemeenschap zelve.

Wanneer gepoogd wordt den ontwikkelingsgang der menschheid te rangschikken in bepaalde stadia, mag nimmer uit het oog verloren worden, dat een dergelijke schematiseering nooit historische feiten weergeeft, doch slechts ten doel heeft logische abstracties te geven, waardoor het te bestudeeren gebied toegankelijker wordt gemaakt.

Een geheele reeks van onderzoekers heeft zich met dergelijke pogingen bezig gehouden, waarvan de resultaten zijn neergelegd in de meest uiteenloopende en afwijkende schema's.

Wel verre van uit dergelijke uiteenloopende resultaten te concludeeren, dat de waarde van dergelijke onderzoekingen dan wel zeer problematisch zal zijn, kan geconstateerd worden, dat deze schema's alle in meerdere of mindere mate de waarheid benaderen, doch alleen het indeelingsprincipe verschilt.

Friedrich List [3]) onderscheidde de ontwikkelingsstadia naar de verschillende verschijningsvormen der productiemethoden, terwijl Hildebrand's onderscheiding in „Naturalwirtschaft", „Geldwirtschaft" en „Kreditwirtschaft" berust op de verschijningsvormen van het privaatrechterlijk ruilverkeer. Bücher [4]) geeft ons de organisatievormen, in welke de strijd om het bestaan zich kunnen afspelen, terwijl Schmoller een dergelijke indeeling baseert op de politieke organisatievormen, in welke de huishouding plaats vindt. Naar de onderzoekingen van Moszkowski zal in den loop van deze studie nog herhaalde malen verwezen kunnen worden.

1) Bücher's hypothetisch oerstadium der „individuelle Nahrungssuche" („Die Entstehung der Volkswirtschaft", 1904, pag. 32) wordt hier dus afgewezen.
2) Bij L. von Wiese: „Einführung in die Socialpolitik", 1921, pag. 43.
3) Friedrich List: „Das nationale System der politischen Oekonomie", 1843.
4) Karl Bücher: „Die Entstehung etc.", pag. 108.

Een bespreking van deze verschillende onderzoekingen zou buiten het bestek van dit werk voeren, zoodat volstaan moet worden met een schematisch weergeven der maatschappelijke ontwikkeling, zooals deze bij verschillende in den Archipel voorkomende volkeren door verschillende onderzoekers geconstateerd werd, waarbij vooral de ontwikkeling van den persoonlijken productiefactor arbeid de aandacht zal hebben.

Het beeld, dat de Archipel vertoont, deze „staalkaart van agrarische ontwikkelingshoogten" [1]) heeft reeds menig onderzoeker er toe gedreven, om, zooals Van der Kolff [2]) dat uitdrukt: „zich een voorstelling te maken van een historische opklimming uit de diepte van het verleden tot op de hoogte van het heden door interpretatie en rangschikking der in breedte van het tegenwoordig oogenblik waargenomen verschijnselen."

Wanneer wij daarentegen deze methode niet zullen volgen, vindt dit zijn oorzaak in de omstandigheid, dat voor een helder inzicht in de ontwikkeling van den productiefactor arbeid, allereerst benoodigd is de kennis der organisatievormen, welke, aanvankelijk de productie-eenheid vormend, in later stadia van ontwikkeling als overkapping der ondergeschikte productie-eenheden zijn te beschouwen en als zoodanig van groot belang voor de gevolgde productiemethoden zijn.

Rechtsgemeenschappen

In elke samenleving zal, binnen de gemeenschap, de verhouding der leden onder elkander op de een of andere wijze geregeld zijn.

Van het bestaan van bewuste rechtsregelen of van het aanwezig zijn van een rechtsbewustzijn, behoeft nog geen sprake te zijn. Wij kunnen hier spreken van de aanwezigheid van een *gewoonterecht*. In dit geval wordt de gemeenschap tot rechtsgemeenschap.

De rechtsgemeenschappen kunnen gbaseerd zijn op twee verschillende grondslagen, nl. het *genealogisch-* en het *territoriaal principe*, en als zoodanig verschillende vormen aannemen.

Indien wij het hypothetisch oerstadium, waarbij in de horde: „feitelijke bijeenhooping van menschen" [3]), het persoonlijkheidsbewustzijn zich wel nimmer boven het soortsbewustzijn zal hebben verheven, voorbijgaan, valt te constateeren, dat bij de tegenwoordig op aarde levende volksstammen zich reeds overal een stambewustzijn heeft ontwikkeld.

Dit stambewustzijn wil zeggen, dat er bij het individu een soort saâmhoorigheidsgevoel bestaat tegenover een aantal soortgenooten, die hij als gelijken erkent, in tegenstelling met buitenstaanders, waar hij anders, soms zelfs vijandig tegenover staat.

Dit saâmhoorigheidsgevoel ontstaat bij die groepen, gevormd en voortgezet door werkelijke of vermeende gemeenschappelijke afstamming (genealogisch principe).

Over de vraag, of het totemistisch groepshuwelijk of het monogaan gezinshuwelijk als uitgangspunt der maatschappelijke ontwikkeling beschouwd moet worden zijn de meeningen verdeeld.

De meestal aan het clantotemisme verbonden exogame huwelijksvorm is in zooverre van groot belang te achten voor de ontwikkeling der genealo-

1) J. van Gelderen: „Voorlezingen over tropisch-koloniale staathuishoudkunde", 1927, pag. 19.
2) G. H. van der Kolff: „Bevolkingsrietcultuur in Ned.-Indië", 1925, pag. 19.
3) C. van Vollenhoven: „Het adatrecht van Ned.-Indië", I, pag. 136.

gische groepen, daar in dit geval — indien de vrouwenroof wordt uitgeschakeld — twee of meerdere genealogische groepen met elkander in verbinding moeten treden om het geslachtelijk verkeer mogelijk te maken. Tot dit doel is het verblijven in bepaalde gebieden noodzakelijk, waardoor de kiemen voor het territoriaal begrip als gemeenschapsband kunnen ontstaaan.

Daarnaast zal de gemeenschap slechts in hare behoeften kunnen voorzien, wanneer zij de beschikking heeft over een grondgebied.

Nu is het een veel voorkomend verschijnsel, dat verschillende bloedgemeenschappen eenzelfde gebied bewonen, terwijl daarnaast de leden van een genealogische groep over verschillende gebieden verspreid kunnen wonen, waarin zij dan, tezamen met de leden eener andere groep, een huishouding vormen.

Moszkowski [1]) nam dit waar in Centraal-Nieuw-Guinea en typeerde den toestand als volgt: „In diesen primitiven Wirtschaften handelt es sich eben weniger um den Austausch qualitativ verschiedener Güter, als vielmehr um den Austausch quantitativ gleichwertiger Arbeitsleistung."

De wijze, waarop een gemeenschap haar voornaamste behoeften bevredigt, haar productievorm, bepaalt haar organisatie.

Bij het belangrijker worden der plantaardige voedingsstoffen als hoofdmiddel van bestaan, m.a.w. bij het optreden van den oervorm van den landbouw: *den graanloozen hakbouw* [2]), begint de territoriale factor als bindmiddel der organisatie reeds belangrijker te worden.

Hoewel de gemeenschap in het primitiefste stadium nog geen gezeten bestaan behoeft te leiden (Nieuw-Guinea), kan deze hakbouw zich ontwikkelen tot een arbeidsintensieven vorm van tuinbouw, waarbij de stam natuurlijk een gezeten leven leidt (Melanesiërs).

Met de intrede van den *graanhakbouw* wordt het bewoonde territoir tot voornaamste bindmiddel der gemeenschap.

Er bestaan tallooze vormen van gemeenschappen, waarbij naast den territorialen factor de genealogische factor als bindende kracht van groot belang is.

De geheele stam (geslacht) kan in één woning behuisd zijn, zooals bij de Dajaks, welke gemeenschap Schmidt [3]) „Sippenhausgemeinschaft" noemt. Daarnaast kan de stam verdeeld zijn over een aantal dorpen in een eigen territoir (Gajo's), terwijl ook verschillende stammen kunnen leven in dorpen in dezelfde streek (Timor). In deze gevallen heeft het dorp (huis) alleen beteekenis als plaats van samenwoning, daar de rechtsgemeenschap door den stam gevormd wordt, waaronder het individu als rechtsdrager optreedt.

De ontwikkeling voltrekt zich volgens Van Vollenhoven [4]) verder zoodanig, dat het stamgenootendorp, gevormd door kleinere bijeenwonende groepen uit den stam, rechtsgemeenschap wordt (Toradja's), terwijl op Ceram en Boeroe de stam (geslacht) als opperste rechtsgemeenschap, allereerst de familie als rechtsgemeenschap onder zich heeft, terwijl de individuen als rechtsdragers optreden.

Als mengvorm treedt hierna de territoriale rechtsgemeenschap op met onder zich genealogische rechtsgemeenschappen. In dit geval is het dorp

1) Max Moszkowski: „Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker", 1911, pag. 28.
2) Ed. Hahn: „Von der Hacke zum Pflug", 1919, pag. 34.
3) M. Schmidt: „Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre", 1920/21, I, pag 167.
4) C. van Vollenhoven, Adatrecht etc., I, pag. 137 e.v.

rechtssubject met eigen gezag en eigen vermogen, berustende bij het territoriale bestuur. Daaronder bevindt zich de familie als rechtsgemeenschap met eigen familiebestuur en eigen goederen. Deze vormen komen voor in de Minahassa, Ambon, Ternate, Menang Kabau, etc.

Bij de zuivere territoriale gemeenschappen kunnen wij in sommige streken van Java, waar nog gemengd of communaal bezit voorkomt, een sterke overeenkomst met de genealogische gemeenschappen opmerken.

Het dorp bezit in deze streken goederen, die niet slechts als hulpmiddel voor Overheidszorg zijn te beschouwen; het dorp bezit erfrecht, terwijl uitstooting en opneming van individuen door het dorp kan geschieden. De families in deze dorpen zijn slechts verwantschapsgroepen.

Deze toestand gaat over in die, waarbij de desa rechtsgemeenschap is zonder eigen grondbezit en zonder erfrecht. De desa is hier slechts gezagvoerder en kan niet meer als verzorgingsinstituut aangemerkt worden.

Wij constateeren dus den overgang van genealogische tot territoriale eenheden, met als verschillende overgangsvormen „genealogische streken met territoriale kiemen" en „territoriale streken met genealogische rudimenten." [1])

Naast den politieken factor van rust en orde zijn het voornamelijk *economische* oorzaken, die tot dezen overgang leiden. Mallinckrodt [2]) maakt in zijn studie over het adatrecht van Borneo belangrijke opmerkingen over deze economische oorzaken, waardoor, met de religie, het geheele primitieve rechtsstelsel van karakter verandert.

Hij geeft den overgang van de genealogische eenheid tot de territoriale eenheid als volgt weer:

a. Gesloten magische bloedseenheid van relegieus-economisch-staatkundigen aard.

b. Magische geslachtengroep, gesloten relegieus-economisch-staatkundige eenheden, verdeeld in verschillende, tot op zekere hoogte handelsbevoegde, genealogische eenheden van lager orde.

c. Magische geslachtseenheden, die hunne geslotenheid hebben verbroken, die aanraking hebben met vreemden, welke laatsten echter buiten het gemeenschapsverband staan.

d. Territoriaal-genealogische magische eenheden, waar het verband in de eerste plaats gelegd wordt door de krachten, die werkzaam zijn op het bewoonde gebied, welke krachten in verband staan met de genealogische groep, die het voornaamste gedeelte der bewoners van het gebied geleverd heeft. De vreemde, die er zich vestigt, heeft wel zekere rechten, maar aan de leden der genealogische groep komen meer rechten toe; zij nemen een bevoorrechte plaats in.

e. Territoriale magische gemeenschappen, waar de magische band, die de gemeenschapsgenooten bindt, niet meer voortspruit uit bloedgemeenschap, maar uit het dorp en de streek, waar men woont.

f. Territoriale eenheden, waar van een magischen band niet langer kan worden gesproken, maar waar de gemeenschapsleden gezamenlijke plichten en rechten hebben, die op economischen grondslag berusten.

---

1) C. van Vollenhoven, „ Adatrecht etc.", I, pag. 145.
2) J. Mallinckrodt: „Het adatrecht van Borneo", 1928, II, pag. 172.

De grondslag der economische geslotenheid eener gemeenschap wordt gevormd door het feit, dat de leden elkander in den bloede bestaan en een magische eenheid vormen.

Het zijn nu voornamelijk economische invloeden, die de eenheid van religie van karakter doen veranderen en de hechtheid van den bloedsband doen verslappen.

Wanneer op de plaats van vestiging eener bloedgemeenschap zich een voldoende hoeveelheid vruchtbare gronden bevindt, zal de eenheid onverbroken blijven.

Al spoedig echter zullen, als gevolg van bevolkingstoename en het feit, dat uit strategische overwegingen slechts de gronden in de onmiddellijke nabijheid der nederzetting ontgonnen worden, de stijgende behoeften van den stam niet meer bevredigd kunnen worden.

Thans zal er een splitsing moeten volgen, welke, als het afgesplitste stamgedeelte (in de meeste gevallen de afzonderlijke geslachten) voldoend vruchtbare gronden vindt in de nabijheid der oorspronkelijke nederzetting en binnen haar rechtskring, aanleiding geeft tot het ontstaan van een magische geslachtengroep.

Deze afzonderlijke geslachten zullen zich natuurlijk spoedig door verslapping van den oorspronkelijken band als eenheden voordoen.

Het optreden van afzonderlijke magische geslachts-(familie-)eenheden doet zich al dadelijk voor, indien groote bevolkingstoename of de onvruchtbaarheid der gronden rondom de oude stamnederzetting, dwingen tot het wegtrekken van afzonderlijke geslachten naar gebieden buiten den rechtskring van den oorspronkelijken stam.

Deze uitzwerming zal in de meeste gevallen leiden tot botsingen met elders gevestigde stammen, welke botsingen door wapengeweld of onderling overleg beslecht worden.

In beide gevallen is het resultaat het ontstaan van magische geslachtseenheden, die hun geslotenheid in zekere mate hebben verloren, doordat zij aanraking hebben met stamvreemden en waarbinnen zich al de eerste sociale differentieering begint kenbaar te maken, nl. het ontstaan van een slavenstand, gevormd door de overwonnen niet-stamgenooten.

Door het contact met de vreemdelingen verslapt in de eerste plaats de hechtheid van den bloedsband door het voorkomen van gemengde huwelijken, terwijl in de tweede plaats het uit dit contact voortvloeiende intensievere ruilverkeer, gepaard gaande met een stijging van het behoeftepeil, den gemeenschapsband doet verslappen. De territoriaal-genealogische magische eenheden ontstaan.

Hoewel de vreemdeling, die er zich vestigt, niet meer als een „duiveldrager" geweerd wordt en zelfs zekere rechten verkrijgt (het wonen in bepaalde wijken), nemen de leden der oorspronkelijke genealogische groep een bevoorrechte plaats in.

Bij toenemende verbreking der geslotenheid ontstaan de territoriaalmagische gemeenschappen, waarin de band, die de gemeenschapsgenooten bindt, niet meer voortvloeit uit de bloedgemeenschap, doch uit den magischen band, die de opwonenden met den grond verbindt.

Een toenemend individualisme veroorzaakt op den duur zelfs het verzwakken van dezen magischen band. De bevolking gaat over tot andere Godsdiensten (Islam), die de beteekenis van het individu meer op den voorgrond plaatsen. Het magisch element wordt dan in deze nieuwe religie verwerkt, doch blijft een persoonlijk karakter behouden.

In dit laatste stadium ontstaan de territoriale eenheden, waarin van een magischen band niet langer gesproken kan worden en slechts economische motieven het ontstaan van gezamentlijke rechten en plichten der gemeenschapsgenooten veroorzaken.

De grondslag van het primitieve rechtsstelsel, de religie, verandert dus van karakter onder invloed van economische factoren. Aanvankelijk onafscheidelijk verbonden aan den stam als bloedgemeenschap, wordt zij via het geslacht (de familie) en het bewoonde territoir overgebracht op het individu.

Bij toenemende individualisatie wordt zij ondergeschikt aan de persoonlijke, economische belangen van het subject.

Het dorp verdringt als rechtsgemeenschap den stam, het geslacht en de familie, terwijl het individu als rechtsdrager gaat optreden.

De bevrediging der behoeften, aanvankelijk gebeurend in den vorm van ongeorganiseerde roofbouw (jacht, vischvangst, verzamelen van plantaardige voedingsstoffen) wordt in meer of mindere mate tot georganiseerde productie, waarbij, in de opeenvolgende stadia van graanloozen- tot graanhakbouw, de dierlijke voeding steeds minder wordt in vergelijking met de plantaardige hoofdvoeding.

Het ontstaan van lagere rechtsgemeenschappen onder een hoogeren rechtskring beteekent, dat aan deze lagere rechtsgemeenschappen, zij mogen gevormd worden door het geslacht, de familie, het gezin of het individu, in meer of mindere mate het beschikkingsrecht over goederen en arbeidskrachten wordt overgedragen, waaruit voortvloeit, dat zij voor den verzorgingstoestand hunner leden aansprakelijk worden.

Het hangt van verschillende omstandigheden af, in welke mate dit beschikkingsrecht aan de lagere rechtssubjecten wordt overgedragen.

Een zekere wetmatigheid valt in zooverre te constateeren, dat deze lagere rechtssubjecten eerst handelingsbevoegdheid verkrijgen t.a.v. buitenstaande rechtsgemeenschappen (dus t.a.v. het zgn. „Aussenverkehr"), terwijl pas later handelingsbevoegdheid binnen den eigen oppersten rechtskring ontstaat. [1])

Terwijl dus aanvankelijk alle economische handelingen autoritair door het gemeenschapshoofd geregeld worden, verkrijgen de lagere rechtssubjecten, eerst ten aanzien van buiten de gemeenschap staande groepen, later ook in de gemeenschap t.a.v. de andere lagere rechtssubjecten, de bevoegdheid tot het verrichten van economische handelingen, voortvloeiende uit eigen vrije wilsbeschikking. [2])

Het bestuur van den oppersten rechtskring zal zich ten laatste beperken tot handhaving der gemeenschapsorganisatie naar buiten, terwijl het, als gezagvoerder, het vreedzaam verkeer tusschen de gemeenschapsleden onderling, volgens de bestaande rechtsregelen zal waarborgen en doen nakomen.

Welke *productie-eenheden* doen zich nu in de bovengenoemde ontwikkelingsstadia voor?

Aanvankelijk zal de gemeenschap als geheel als productie-eenheid zijn te beschouwen, met het gemeenschapshoofd als productie-leider.

Bij toenemende ontwikkeling zullen er binnen de gemeenschap even

---

1) Schmidt, I, pag. 171.

2) Philippovich: „Grundriss der politischen Okonomie", 1913, I, pag. 26. Economische betrekkingen, voortvloeiende uit vrije wilsbeschikking, noemt hij „privatwirtschaftliches Verkehr", tegenover „gemeinwirtschaftliches Verkehr", waarbij deze wilsbeschikking aan die eener autoriteit wordt onderworpen. „Sitte, Herkommen, Satzung, Recht, Zwang" vormen de basis, waarop deze autoriteit steunt.

zoovele productie-eenheden worden aangetroffen als er lagere rechtssubjecten in voorkomen, welke echter slechts als productie-eenheid zijn aan te merken in *samenwerking* met de overkappende rechtskringen.

Deze lagere rechtsgemeenschappen zullen tot steeds kleinere groepen van individuen ineenschrompelen, totdat op den duur het individu, als drager van het productieproces, de productie-eenheid vormt.

Zelfs in de Europeesche gemeenschap echter, kan het individu, als ondernemer slechts optreden in samenwerking met den Staat, als oppersten rechtskring.

§ 2. Productie

Het productieproces heeft tot doel die goederen voort te brengen, welke benoodigd zijn voor de behoeftebevrediging der menschen.

Wanneer wij de menschheid als geheel beschouwen, is het einddoel der productie dus steeds de bevrediging der in die menschheid levende behoeften.

De menschheid echter is verdeeld in verschillende productie-eenheden, waarbinnen als uitvloeisel van de geographische, sociale en cultureele milieuinvloeden, een directe behoeftebevrediging met de geproduceerde goederen niet mogelijk is.

In dit geval is deze gemeenschap aangewezen op ruil met andere gemeenschappen om in het bestaande tekort te voorzien. Deze noodzakelijkheid leidt dan tot den toestand, dat in een bepaalde gemeenschap, al naar gelang de verhouding, waarin de productiefactoren voorkomen, naast een bestaand tekort aan consumptiegoederen een opzettelijk overschot aan kapitaalgoederen (of omgekeerd) gekweekt wordt.

Twee of meerdere gemeenschappen kunnen dan in onderling gewelddadig of vriendschappelijk verkeer treden en hoe grooter afmetingen dit verkeer aanneemt, hoe minder de in elke gemeenschap geproduceerde goederen de daar gevoelde behoeften zullen dekken.

Doel der productie blijft echter de bevrediging der door de gemeenschapsleden gevoelde behoeften. Deze bevrediging wordt dan langs indirecten weg bereikt.

Eerst wanneer in hoogere ontwikkelingsstadia het individu rechtsdrager en volledig handelingsbevoegd wordt, daardoor dus de vrije beschikking verkrijgt over zijn eigen en anderer arbeidskrachten en alle door hem geproduceerde goederen, zal het doel zijner productie niet meer gericht zijn op de behoeftebevrediging zijner gemeenschapsgenooten, doch bepaalt de ruilwaarde van het te produceeren goed de richting der productie.

De in een gemeenschap voorkomende vormen der productie kunnen dus twee motieven ten grondslag hebben: nl. *de productie, direct of indirect gericht op consumptie* en *productie, gericht op het maken van winst.*

In het eerste geval spreken wij van een *consumentenhuishouding,* („Gemeinwirtschaft"), in het tweede geval van een *producentenhuishouding* („Verkehrwirtschaft").

Beschouwen wij een gemeenschap, waarin een *gesloten huishouding* heerscht, dan dient van te voren geconstateerd te worden, dat deze toestand slechts in enkele gevallen en voor grootere gebieden kan voorkomen.

Bij de in de geschiedenis bekende voorbeelden (China en Peru) zien wij in uitgestrekte gebieden verschillende klimaatsvormen — van tropisch in de laagvlakten, via subtropisch op de berghellingen tot noordelijke klimaatsvormen op de bergen en hoogvlakten — in de meest uiteenloopende

geologische milieu's voorkomen, waardoor de mogelijkheid bestond tot het produceeren van de meest uiteenloopende goederen.

Daarnaast was de cultureele en sociale machtspositie van dergelijke rijken zoodanig, dat een absolute afgeslotenheid tegenover de buitenwereld geschept en gehandhaafd kon worden (Chineesche Muur).

In een dergelijke gemeenschap wordt de hoeveelheid te verrichten arbeid uitsluitend bepaald door het totaal der te bevredigen behoeften der gemeenschapsleden. De hoeveelheid en de aard der in het bewoonde territoir voorkomende grondstoffen, de mate van toegankelijkheid dezer grondstoffen, bepalen, naast het cultuurniveau (voor het productieproces: de technische ontwikkeling) van de gemeenschap, de hoeveelheid en intensiteit van den te verrichten arbeid.

Een dergelijke gemeenschap — b.v. het Incarijk [1]) — wordt gevormd door een hiërarchieke reeks van rechtsgemeenschappen, waarvan de onderste gevormd wordt door het gezin in engeren zin en de hoogste de allesomvattende Staatsorganisatie vormt.

Het, met absolute macht bekleedde, Staatshoofd beschikt willekeurig over alle, in de gemeenschap voorkomende productiemiddelen.

Beschouwen wij de *arbeidskrachten*, dan zien wij, dat deze voor twee hoofddoeleinden aangewend worden.

In de eerste plaats is een bepaalde hoeveelheid arbeidskrachten in vasten of tijdelijken dienst bij het Staatshoofd.

Deze arbeidskrachten, die uit bepaalde ouderdomsstanden worden gerecruteerd, dienen ter verzekering en handhaving van de gebiedsgeslotenheid. Uit hen wordt dus het leger samengesteld, terwijl daarnaast, de voor de verdediging benoodigde vestingwerken, wegen, etc. door hen worden aangelegd en onderhouden.

Tevens wordt er op een gedeelte der arbeidskrachten beslag gelegd voor den bouw en het onderhoud van gemeenschapseigendommen (gebouwen, bruggen, etc.)

De resteerende arbeidskrachten blijven binnen eigen rechtskring werkzaam. Onder leiding van de hoofden dezer lagere rechtskringen wordt door de resteerende arbeidskrachten gezamenlijken arbeid verricht op den, ter beschikking dezer rechtskringen staanden, grond.

De geproduceerde goederen dienen:

a. Ter bevrediging van de behoeften der gemeenschap als zoodanig. Dus voor de gemeenschapshoofden, voor allen, die in vasten of tijdelijken loondienst der gemeenschap staan, voor feestelijkheden, ceremoniën, etc.

b. Ter bevrediging van de behoeften der gemeenschapsleden.

Als uitvloeisel hiervan wordt den, ter beschikking staanden, grond in bepaalde stukken verdeeld. De opbrengst van eenige stukken grond dient voor de gemeenschap als organisatie. De arbeid op deze gronden geschiedt gemeenschappelijk onder leiding van het hoofd.

De resteerende grond dient ter bevrediging van de levensbehoeften van de gemeenschapsgenooten. De verdeeling dezer grondstukken en de organisatie van den arbeid hierop is verschillend.

Somtijds wordt alle arbeid door de gemeenschapsleden gezamenlijk verricht. Somtijds worden bepaalde stukken grond, permanent of tijdelijk, toegewezen aan bepaalde eenheden binnen de gemeenschap (families).

---

1) Zie voor een ontleding van het productieproces in het Rijk der Inca's: Schmidt, II, pag. 90 e.v.

De ontginningsarbeid op deze stukken kan gezamenlijk door alle gemeenschapsleden verricht worden, terwijl de verdere werkzaamheden aan de familie toevallen. Daarnaast kan ook de familie, al of niet met behulp van vrienden en verwanten allen benoodigden arbeid zelve verrichten.

Ten laatste heeft elke familie reeds van den aanvang af de beschikking over een klein stukje grond (het erf), waarop geheel zelfstandig arbeid verricht wordt en waarvan de opbrengst (meestal genotgoederen) geheel ten bate der familie komt.

In de meeste gevallen echter zullen de gemeenschappen verschillende productie-eenheden vormen, waarin, als gevolg van de, in het bewoonde territoir bestaande, verhouding der natuurlijke productiefactoren, een gesloten huishouding niet meer mogelijk is.

Tusschen deze gemeenschappen zal een zekere *geographische arbeidsverdeeling* optreden. [1])

De aard der geproduceerde goederen zal in dit geval aanleiding geven tot de omstandigheid, dat de behoeften der gemeenschapsleden hiermee niet bevredigd kunnen worden. Door ruil met andere gemeenschappen zal dan in het bestaande welvaartstekort voorzien moeten worden.

Voor de gemeenschap ontstaat dan de toestand, dat het verlies van bepaalde goederen gecompenseerd wordt door den invoer van andere.

Voor meerdere gemeenschappen tezamen kan dan weer een toestand ontstaan overeenkomende met de gesloten huishouding, doch deze toestand is alleen mogelijk, wanneer de machtsverhouding en het cultuurniveau der afzonderlijke gemeenschappen ten naastebij aan elkander gelijk zijn.

Naast de invloeden van het milieu speelt in dit geval de goederenbeweging een belangrijke rol voor de verdeeling en den aard van den, in die gemeenschap te verrichten, arbeid.

Het evenwicht tusschen geproduceerden arbeid en beschikbare goederen blijft echter bestaan.

Bespreken wij thans den toestand in een gemeenschap, die op verkeer met andere gemeenschappen is aangewezen, dan verdient *de aard van dit verkeer* in de eerste plaats de aandacht.

Dit verkeer kan van *gewelddadigen en vreedzamen aard* zijn.

Groepen personen, die, door overmacht van anderen, gedwongen zijn te leven in streken, waar de natuurlijke productiefactoren een behoeftebevrediging niet mogelijk maken, zullen het door hen gevoelde welvaartstekort door roof bij meer bevoorrechte gemeenschappen trachten aan te vullen.

Nomadische stammen zullen hun tekort aan plantaardige voedingsstoffen door roof bij gezeten stammen aanvullen, doch evenzoo kunnen machtiger gezeten stammen er toe over gaan om zwakkere groepen, hetzij direct gewelddadig, hetzij door middel van protectoraatspolitiek, of anderszins, in een afhankelijke positie te brengen om op deze wijze den onderworpen stam als arbeidskracht te exploiteeren.

Moszkowski [2]) brengt den oorsprong van elken handel tot roof terug. Via een ontwikkelingsgang van roof tot „Zwangstausch" (Centraal-Afrika), „heimlicher Tausch" (Wedda's), en „heimlicher Markt" (Centraal Nieuw Guinea) ontstaat dan de vrijwillige ruilhandel met openlijke markt, welke

1) Bücher: „Entstehung etc.", pag. 67.
2) Moszkowski, pag. 12 e.v

zich al spoedig tusschen de verschillende gezeten stammen zal ontwikkelen. [1])

Beperken wij ons tot de bespreking van den ruilhandel, berustend op de vrije wilsbeschikking van de handelende partijen, dan zien wij, al naar gelang het welvaartstekort een tijdelijk (tijdelijk voedselgebrek) of permanent karakter draagt, een *tijdelijk of permanent verkeer.*

Tijdelijk verkeer komt zoowel bij nomadische als gezeten stammen voor, indien gemeenschappen, slechts voorbijgaand en in bijzondere omstandigheden, tijdelijk met elkander in contact staan, om daarna weer tot de vroegere zelfstandigheid (en vijandigheid) terug te keeren.

Dit tijdelijk verkeer komt vooral voor bij nomadische stammen, die nog in hoofdzaak zijn aangewezen op roof-bouw en jacht. Als uitvloeisel van den oogenblikkelijken materieelen toestand sluiten zich dan groepen aaneen tot grootere of kleinere eenheden, die weer uit elkander vallen als de materieele toestand samenwerking niet meer noodzakelijk maakt.

De duur der samenwerking is zeer verschillend. In het algemeen kan geconstateerd worden, dat de genealogische gemeenschappen slechts kort, de territoriale gemeenschappen gedurende langeren tijd met elkander in contact staan. [2])

De *positie van het hoofd* in de min of meer gesloten gemeenschap is zeer belangrijk.

Daar elke productie slechts ten doel heeft de gemeenschapsbehoeften te bevredigen, volgt hieruit, dat alle productiefactoren in handen der gemeenschap zijn.

Het met autoriteit bekleede gemeenschapshoofd bezit het beschikkingsrecht over de kapitaalgoederen, de arbeidskrachten en den grond. Daarnaast is hij aansprakelijk voor den verzorgingstoestand van de gemeenschapsleden.

Het hoofd is dus productieleider. Hij ontketent de voor de productie benoodigde gunstige magische omstandigheden, hij wijst de gronden aan, waarop geproduceerd zal worden, geeft de tijdstippen der verschillende werkzaamheden aan en organiseert de arbeidskrachten.

Wanneer een gemeenschap, om in haar behoeften te voorzien, op ruil is aangewezen, berust deze handel, met uitsluiting van het niet handelingsbevoegde individu, in handen van het gemeenschapshoofd. Hij leidt deze ruilhandel persoonlijk en betaalt uit den gemeenschapsvoorraad. De verkregen goederen worden dan onder de gemeenschapsleden gedistribueerd.

Wanneer nu door verschillende invloeden de eenheid der gemeenschap begint te verslappen en onder het gemeenschapshoofd andere hoofden (van het geslacht of de familie) beginnen op te komen, die zelve den materieelen verzorgingstoestand hunner ondergeschikten behandelen, verandert het karakter van dezen ruilhandel.

Daar het hoofd den bij uitstek deskundigen kenner is van de nooden en behoeften zijner gemeenschapsleden, zal hij de positie van alleenhandelaar blijven behouden. In stede echter op te treden als gemeenschapsfunctionaris handelt hij min of meer als zelfstandig handelaar. Gebruik makende van zijn monopolistische positie gaat hij over tot kapitaalvorming ten koste zijner gemeenschapsleden. Behoefden deze aanvankelijk niets te betalen

---

1) De bij andere onderzoekers (o.a. Bücher: „Entstehung etc" pag. 72 e.v.) voorkomende beschouwingen over den oorsprong van den handel kunnen hier niet besproken worden.
2) Schmidt, I, pag. 135.

voor de, door ruil verkregen, goederen, daar deze immers uit de gemeenschapsvoorraad bekostigd waren, thans eischt het hoofd betaling.

Bij despotische rijkjes ,waar het hoofd over de benoodigde machtsmiddelen beschikt, kan deze toestand tot vexaties en uitzuiging der individuen leiden. Bij verschillende negerstammen in Afrika valt deze toestand te constateeren.

Het belangrijkste in dit stadium is volgens Schmidt[1]) echter wel, dat in de gemeenschap de begrippen *„eigendom"* en *„bezit"* bepaalde vormen beginnen aan te nemen, waarmede annex een toenemende individualiseering het ontstaan eener „Verkehrwirtschaft" mogelijk gaat maken.

In de gesloten gemeenschap en van gemeenschapsstandpunt uit gezien, bestaan er slechts *bezitrechten* (de door het recht erkende feitelijke macht over een zaak), die door den vertegenwoordiger der gemeenschap, het hoofd, uitgeoefend worden.

Eigendomsrechten treden pas op, wanneer door de gemeenschap bepaalde regels opgesteld worden, volgens welke de beschikking over bepaalde zaken aan het individu, of groepen van individuen wordt overgedragen.

De kring van goederen, die aan het beschikkingsrecht der gemeenschap onttrokken worden, is bij de verschillende gemeenschappen wisselend van aard en omvang.

In het algemeen laat zich de tendenz waarnemen, dat in de eerste plaats roerende goederen, later arbeidskrachten en in veel later ontwikkelingsstadia onroerende goederen, zooals grond, onder het beschikkingsrecht van het individu gebracht worden.

Mallinckrodt[2]) onderscheidt de, in een primitieve samenleving voorkomende, goederen, in *verbruiksgoederen, kapitaalgoederen en grond.*

Naast de *gemeenschapsverbruiksgoederen,* waartoe hoofdzakelijk behooren de plantaardige voedingsstoffen, dienende tot bevrediging der gemeenschapsbehoeften, komen dan de *persoonlijke verbruiksgoederen* voor, hoofdzakelijk bestaande uit genotgoederen.

Deze genotmiddelen worden, reeds in een zeer primitief stadium, tusschen de voedselgewassen of op bepaalde stukjes grond (de erven), door de belanghebbenden geteeld. De gemeenschap heeft van den aanvang af geenerlei bemoeienis met deze productie.

Tot de *duurzame verbruiksgoederen* behooren het stam- of geslachtshuis, waarvan de bouw en het onderhoud in gemeenschappelijken arbeid plaats vinden.

Naast deze consumptiegoederen komen ook reeds kapitaalgoederen voor, beantwoordende aan Von Böhm Bawerk's omschrijving van het „socialwirtschaftliche Kapitalbegriff".

In de primitieve gemeenschap zullen deze goederen een overwegend magisch karakter dragen. Tot het *stamkapitaal* behooren dan die goederen, die den magischen toestand der eenheid versterken, waardoor gunstige omstandigheden voor de productie verkregen worden (b.v. gesnelde koppen), terwijl tot het *individueel kapitaal* die goederen gerekend kunnen worden, die den magischen toestand van het individu versterken.

Daarnaast komen de *gewone kapitaalgoederen* voor, waartoe de landbouwwerktuigen, huisgerei, e.d. gerekend kunnen worden.

Reeds in een zeer primitief stadium oefent het individu eigendomsrech-

1) Schmidt, I, pag. 151 e.v.
2) Mallinckrodt, II, pag. 94 e.v.

ten uit op de *persoonlijke magische kapitaalgoederen* (b.v. wapens), later ook op de gewone kapitaalgoederen.

Het beschikkingsrecht over de eigen arbeidskracht treedt pas in een veel later stadium op. Tot bij de hoogst ontwikkelde cultuurvolken kunnen wij nog constateeren, dat dit beschikkingsrecht nog niet absoluut bestaat, b.v. daar, waar gedwongen dienstplicht, heerendiensten, etc. voorkomen.

Hetzelfde verschijnsel treedt op bij de eigendomsrechten op grond. [1])

Bepaalde goederen blijven onder het beschikkingsrecht der gemeenschap; de „res sanctae, religiosae et publicae" van het Romeinsch Recht zelfs tot in de sterk geïndividualiseerde samenleving.

In dit stadium vertoont de productievorm van een gemeenschap dus een *dualistisch karakter*. Voor de gemeenschap als geheel, geldt als einddoel der productie de voortbrenging van verbruiksgoederen, terwijl een mogelijk overschot slechts dienstig is, om door ruil die verbruiksgoederen te verkrijgen, die in de gemeenschap niet geproduceerd kunnen worden.

Aanvankelijk slechts voor het gemeenschapshoofd, later ook voor de individuen of groepen van individuen, wordt de productie van die goederen, die *niet* geconsumeerd worden hoofdzaak, terwijl de verbruiksgoederen slechts als een noodzakelijk productiemiddel beschouwd worden.

Het beschikkingsrecht der gemeenschap over arbeidskrachten leidt tot het beschikkingsrecht over individuen, waardoor dus de voorwaarden voor het ontstaan van het slavernij-instituut geschapen zijn.

Waren de slaven aanvankelijk gemeenschapsbezit, over welker arbeidskrachten het hoofd, als vertegenwoordiger der gemeenschap, had te beschikken, thans laat het hoofd over deze arbeidskrachten eigendomsrechten gelden. [2])

Wordt de scheidslijn tusschen slaven en vrijen in later stadia, door het optreden van gemengde huwelijken minder sprekend, dan zal, bij toenemende differentiatie het instituut der *schuldslaven* ontstaan, terwijl in het stadium der zuivere „Verkehrwirtschaft" van *economische hoorigheid* gesproken kan worden.

Beschouwen wij thans den toestand, zooals deze zich op *Java* voordoet, dan valt allereerst te constateeren dat draagster der productie-organisatie de *desa* is. Zij is het regelend distributie-orgaan, die de bestaansmiddelen, waarover zij beschikt, over hare leden verdeelt.

Als productie-eenheid valt het gezin, in de ruime beteekenis van het woord („joint-family") op te vatten.

De Kat Angelino [3]) geeft de volgende beschrijving van de inheemsche huishouding:

„De gemeenschap is (inderdaad), voor zoover een natuurlijke evolutie of een haar ontijdig opgedrongen geldprestatie daarin geen te sterke verandering brengen, een *economische* eenheid, welke vrijwel geheel in eigen behoeften kan voorzien en slechts enkele artikelen als zout, ijzer voor ge-

---

1) Hoewel buiten ons bestek vallend, kan er op gewezen worden, dat o.i. een onzuivere splitsing tusschen het publiekrechterlijk begrip bezit en het privaatrechterlijk begrip eigendom, aanleiding heeft gegeven tot den jarenlangen strijd over de inheemsche rechten op grond. In de Inlandsche Gemeente-ordonnantie 1906 blijkt het Regeeringsstandpunt, dat de desa als rechtspersoon opvat met gemeentelijk grondeigendom, terwijl daarnaast de tegenstanders (o.a. Van Vollenhoven) het zgn. communaal bezit opvatten als commuun (niet communaal) bezit der gemeenschapsgenooten. Zie o.a. A. D. A. de Kat Angelino: „Staatkundig beleid en bestuurszorg in Ned.-Indië", II, pag. 452.

2) Mallinckrodt, II, pag. 50.

3) A. D. A. de Kat Angelino, I, 1ste gedeelte, pag. 106, 107.

reedschappen e.d. van buiten moet betrekken. Zij behelpt zich zooals elke huishouding in haar midden zich zooveel mogelijk behelpt.

Ruilverkeer in producten en arbeid, aangevuld door eenig geldgebruik voor de aanschaffing van handelsartikelen en de betaling van belasting, is voldoende voor de even trage, evenzeer slechts in kleinsten kring roteerende goederenbeweging; wat men noodig heeft, maakt, bouwt, knutselt, verbouwt, spint of weeft men zooveel mogelijk zelf, zijn arbeid en hulpbetoon afmetend naar de behoeften van het gezin en de gemeenschap, welke zich zoodoende kenmerkt door een op het *locaal verbruik ingestelde productie en een gesloten productenhuishouding.*

De oogst levert het noodige voedsel, terwijl enkele producten worden geteeld voor de markt om in het bezit te komen van een weinig geld, dat vrijwel nergens geheel en al kan worden of wordt ontbeerd. Niet zelden maakt het spraakgebruik onderscheid tusschen voedseloogst en geldoogst."

In het bewustzijn der bevolking dienen de sawah's in de eerste plaats voor de voortbrenging van het benoodigde voedsel. Waar de omstandigheden dit mogelijk maken worden tweede gewassen geteeld voor den verkoop, teneinde uit de opbrengst die goederen te bekostigen, die de gemeenschap zelve niet oplevert en om aan de autoritair opgelegde verplichtingen (belasting) te kunnen voldoen. De opbrengst der droge velden dient in de meeste gevallen ook hiertoe. [1])

De erfgewassen [2]) leveren belangrijk materiaal voor den kleinhandel en zijn voor de inheemsche huishouding in zooverre van groot belang, daar zij het middel vormen ter verkrijging van het dagelijksch huishoudgeld.

De productie kenmerkt zich dus door de omstandigheid, dat zij gericht is op de onmiddellijke behoeftebevrediging. Zij is een „verzorgingsinstituut". [3])

Terwijl in de dynamische Westersche samenleving de productie doel schijnt te zijn en gestreefd wordt naar het voortdurend opvoeren van de productiviteit, is de statische Oostersche maatschappij er op gericht, zich op de beste wijze aan te passen aan de omstandigheden van het milieu, door de meest doelmatige samenvoeging der productiefactoren na te streven. De productie is slechts noodzakelijk middel om de consumptie — het doel — mogelijk te maken.

Consumptie en productie zijn onafscheidelijke tweelingen; valt de oogst door toevallige omstandigheden mede, dan stijgt — als gold het een economische wet — ook terstond het verbruik, de gelegenheid tot kapitaalvorming veronachtzamend. [4])

Het inlandsche landbouwbedrijf kan worden opgevat als een „zich bij de gesloten huishouding der desa's aansluitenden vorm van voortbrenging van voedingsmiddelen, waarbij — zooals meestal — toch een overschot, niet voor eigen consumptie der economische eenheden benoodigd, in het verkeer kan worden gebracht." [5])

---

1) J. van Gelderen: „Voorlezingen etc", pag. 30.
2) J. F. A. C. van Moll en H. 's Jacob: „De desa-volkshuishouding in cijfers", 1ste deel pag. 46, noemen als erfbeplanting: *Voedingsmiddelen* (boomsoorten, knolgewassen, groenten en, vruchten), *genotmiddelen* (sereh, lombok, sirih, verschillende kruiden) en *nuttigheidsgewassen* (vlecht- en bouwmateriaal, kleurstoffen, etc.).
3) Gonggrijp spreekt van de „oorspronkelijke, autarkise gesloten heid" der Indonesische groepen uit het „onderste gebied": stam, dorp, familie, stroomgebied, dorpenbond.
4) A. D. A. de Kat Angelino, I, 1ste ged., pag. 107.
5) J. C. Kielstra: „Wijzigingen in de inlandsche volkshuishouding". De „Economist" 1925, pag. 190.

Dit laatste verschijnsel neemt steeds meer toe, zoodat, bij de intrede van het geldverkeer, als uitvloeisel van het door bevolkingstoename en behoeftestijging veroorzaakte welvaartstekort, de voortgebrachte producten niet meer naar de subjectieve consumptiewaarde, doch naar de objectieve ruilwaarde worden gewaardeerd.

De Kat Angelino [1]) geeft een dergelijke treffende analyseering van de *maatschappelijke verhoudingen* in de inlandsche desagemeenschap, dat volstaan kan worden met de overname hiervan:

„Het bezit, hoofdzakelijk bestaande uit onroerende goederen beweegt zich slechts traag en in kleinen kring, rekening als het heeft te houden met zekere rechten der gemeenschap of buren, zooals het beschikkingsrecht en het naastingsrecht, welke aan de individueele uitoefening der bezitsrechten bepaalde grenzen kunnen stellen.

Grond en gemeenschap zijn door heilige banden vereenigd; het bezitsrecht op erf en akker kan daarom in beginsel alleen aan een lid der gemeenschap worden toegekend. De uitoefening van dit recht is in den grond een *sociale functie*, welke met maatschappelijke plichten correspondeert.

Daartoe moeten b.v. worden gerekend het dragen van een billijk aandeel in de zorg voor publieke belangen, zooals veiligheid, wegen en irrigatie-onderhoud, het voorzien in zekere behoeften van functionarissen, wier arbeid aan de geheele gemeenschap ten goede komt, het deelnemen aan de door aloud gebruik voorgeschreven feestelijkheden en overigens al die kleine en groote diensten van wederkeerig hulpbetoon, welke ten onzent de goede buurmanschap tot zekere hoogte *mag* veronderstellen, terwijl een afgesloten, weinig gedifferentieerde gemeenschap deze *in zeer hooge mate* van rechtgeaarde leden ten opzichte van elkaar *moet* verwachten.

In alles, wat kracht en talent van den enkeling en zijn gezin of familie te boven gaat, zooals het bouwen van een huis of prauw, of wat zijn werk vergemakkelijkt, zooals de hulp bij oogsten of planten, huwelijks- en begrafenisplechtigheden e.d. staat men elkaar bij. Ook in wederkeerig gebruik van allerlei gereedschappen en andere artikelen, eischt de zede liberaalste voorkomendheid, zooals ten onzent alleen in den kleinen gezinskring, met zijn uit het hart voorkomend commuun *gevoel*, mogelijk en noodig is.

„Groot-families" schijnen die gemeenschappen te zijn, met collectieve rechten en plichten, met gemeenschappelijke en solidaire aansprakelijkheid, organen als het ware speciaal geschapen voor onderlingen bijstand.

De groepsbelangen worden behartigd door familie- of volkshoofden, in wie het groepsbewustzijn zich welhaast incarneert, of door de gemoedelijke beraadslaging van dorpsvergadering of dorpsoudsten.

Zoolang de Oostersche maatschappij haar wezen trouw blijft, leven hare leden tezamen in het heden, in de serene gemoedsrust van het „carpe diem, doch zonder de bewustheid en de zorg voor den morgen, welke ten onzent den gebruikers dier spreuk toch het heden blijven vergallen. De milde natuur, de den enkeling, het gezin en de familie beschuttende groepssamenhoorigheid, de weinige gelegenheid om in dit productiestadium veel belangrijks voort te brengen, dat als kapitaal bewaard zou kunnen worden, de gebrekkige verkeersmiddelen, al deze factoren spelen hun rol in de bijna absolute instelling op het *Hier en Heden* van deze maatschappij.

Als gevolg hiervan is er weinig plaats voor differentiatie, hetzij in functie hetzij in rijkdom of macht; in de onderlinge verbondenheid en afhankelijkheid, in de *uniformiteit* van omgeving, arbeid, belangen en omstandig-

1) A. D. A. de Kat Angelino, I, 1ste ged., l.c. pag. 104, 105, 108.

heden, vindt het uit den bloedsband gesproten commuun gevoel de oorzaken van zijn bestendiging, wanneer de territoriale gemeenschapszin den genealogischen verdringt."

§ 3. Arbeid en arbeidsonlust

Het verschil tusschen mensch en dier bestaat hierin, dat de mensch door zijn physieke en psychische geaardheid, de door hem gevoelde behoeften in hoofdzaak slechts indirect kan bevredigen, d.w.z. aangewezen is op het verrichten van arbeid, terwijl het dier zijn behoeften direct bevredigen kan.

De menschelijke behoeftebevrediging geschiedt dus direct en indirect, waartusschen het verschil hoofdzakelijk hieraan bestaat, dat de directe behoeftebevrediging slechts lustgevoelens, de indirecte daarentegen onlustgevoelens opwekt.

Onder directe behoeftebevrediging verstaan wij bevrediging der „Sexualtrieb", hongergevoel, drang tot gezelligheid, „Spieltrieb", etc.

Het individu is drager der arbeidskracht, indien hij aan bepaalde lichamelijke en geestelijke voorwaarden voldoet.

Lichamelijk onvolwaardigen, als kinderen, ouden van dagen, zieken etc. komen dus niet als drager van arbeidskracht in aanmerking, terwijl daarnaast elke arbeid, hoe eenvoudig hij ook moge zijn, eenige oefening vereischt.

In het op gemeenschappelijken grondslag gebouwde productieproces (gesloten huishouding) geldt slechts die arbeid als productiefactor, welke verricht wordt door de volwaardige arbeidskracht, *wier directe behoeften in zekere mate bevredigd zijn.*

In de Europeesche productieverhoudingen speelt deze voorwaarde geen rol, daar het in deze maatschappij voor de arbeidsprestatie ontvangen loon, in het algemeen de bevrediging der noodzakelijke behoeften waarborgt.

Bij de primitieve gemeenschappen met gesloten huishouding echter speelt de, op een gegeven oogenblik aanwezige, hoeveelheid consumptiegoederen een belangrijke rol, in zooverre zij de hoeveelheid arbeidskrachten bepaalt, die op dat oogenblik beschikbaar is.

De grondslag van het arbeidsstelsel in de gesloten huishouding is dan ook, dat *hij, die over arbeidskrachten beschikt, voor de behoeftebevrediging dezer arbeiders behoort zorg te dragen,* of omgekeerd, dat *hij, die uit de gemeenschapsvoorraden zijn behoeften bevredigt, voor deze gemeenschap arbeid behoort te verrichten.* [1])

Gemeenschappelijke feesten of krijgstochten vinden slechts plaats in die tijden, dat groote hoeveelheden consumptiegoederen in de gemeenschap aanwezig zijn.

Zooals wij later zullen zien blijft deze mentaliteit nog lang bestaan, ook zelfs, wanneer door contact met op hooger cultuurniveau staande gemeenschappen, de primitieve toestanden zich gewijzigd hebben en de gesloten huishouding in meer of mindere mate ontsloten is.

Slechts zij gelden dus als volwaardige arbeidskrachten, die aan bepaalde lichamelijke en geestelijke voorwaarden voldoen en wier directe behoeften bevredigd zijn.

---

1) Schmidt, II, pag. 36.
Bücher (Die Entstehung etc., pag. 365): „Es gilt der Grundsatz: wer mit mir arbeitet, soll mit mir essen."

Daarnaast is nog de subjectieve factor van belang, nl. de wil tot arbeiden moet aanwezig ijn.

Zooals wij reeds zagen, wekt elke arbeid onlustgevoelens op. Er zullen dus krachten moeten optreden, die deze onlustgevoelens neutraliseeren, daar het individu anders niet tot den arbeid zal overgaan.

Deze neutraliseerende krachten zijn van tweeërlei aard: *primaire, directe en indirecte middelen* en *secundaire middelen.*

Onder *primaire directe middelen* kunnen wij die dwangmaatregelen verstaan, welke de gemeenschap in geval van weigerachtigheid tot arbeid kan toepassen en waarvan de uitwerking grooter onlustgevoelens veroorzaakt, dan die aan het verrichten van arbeid verbonden zijn.

Onder *primaire indirecte middelen* kunnen wij dien, door de gemeenschap toegepasten organisatievorm verstaan, in welke de mogelijkheid tot behoeftenbevrediging afhankelijk wordt gesteld van den te verrichten arbeid.

De mensch zal niet arbeiden, indien eenerzijds deze directe middelen ontbreken en anderzijds de bevrediging zijner behoeften gewaarborgd is. Deze toestand zal overal voorkomen, waar personen of bepaalde groepen van personen, zich in het bezit van een der productiefactoren gesteld hebben.

Geconstateerd kan worden, dat in de primitieve gemeenschappen de directe middelen overwegen, terwijl in de Europeesche maatschappij de indirecte middelen voorkomen, d.w.z. „wie niet werkt zal ook niet eten!"

Onder normale omstandigheden zullen deze primaire dwangmiddelen echter op den achtergrond treden, terwijl de secundaire middelen belangrijker worden.

De door de primitieve maatschappij toegepaste *secundaire middelen* zijn de volgende:

a. Men went den toekomstigen arbeider aan den arbeid.

In de primitieve gemeenschappen vergezelt het kind, reeds op zeer jeugdigen leeftijd, de ouderen naar het werk. Al spoedig zal het lichte werkzaamheden zelf gaan verrichten, of de ouderen behulpzaam zijn.

In de meeste gevallen wordt reeds een splitsing naar toekomstigen werkkring voor deze kinderen toegepast. Zoo zullen de jongens hun vaders, de meisjes hunne moeders behulpzaam zijn, terwijl er, bij het voorkomen van standen in de gemeenschap, reeds bij de kinderen arbeidsverdeeling naar den toekomstigen werkkring wordt toegepast.

Deze algemeen voorkomende tewerkstelling van kinderen heeft een tweeledig resultaat.

In de eerste plaats worden zij aan arbeid gewend, terwijl zij in de tweede plaats niet te onderschatten ervaring opdoen, welke, zooals wij reeds zagen, een der voorwaarden is voor de volwaardige arbeidskracht.

b. Men maakt de arbeidsomstandigheden zoo aangenaam mogelijk. Ruwe taal, hardhandig optreden, lichamelijke tuchtigingen, etc. worden in de inheemsche gemeenschappen nimmer toegepast. Tuchtigingen en lichamelijke kwellingen worden in zeer primitieve gemeenschappen alleen toegepast bij de puberteits- en andere ceremoniën en hebben slechts lichamelijke harding tot doel.

c. Men geeft aan de arbeidsverrichtingen zooveel mogelijk het karakter van directe behoeftebevrediging.

Vooral Bücher [1]) heeft hier de aandacht op gevestigd. Feestmaaltijden gaan aan den gemeenschappelijken arbeid vooraf, terwijl zang, dans en spel aan den arbeid het karakter van „vrije actie" geven, d.w.z. arbeid verricht voor den arbeid zelve. [2])

Bücher [3]) ging zelfs zoover te verklaren, dat „Nachahmungstrieb" en „Experimentiertrieb" uit het spel den arbeid deden ontstaan. Hiertegenover verklaart Schmidt [4]), dat, terwijl bij de dieren het spel doel is, het bij den mensch dienstig is voor de vorming van een krachtig lichaam, benoodigd voor de toekomstige arbeidsverrichtingen.

d. Het hechten van bepaalde uiterlijke kenteekenen aan bepaalde arbeidsverrichtingen.

Bij de primitieve gemeenschappen zijn de jacht- en krijgstropheeën de uiterlijke teekenen van volbrachte, bijzondere arbeidsverrichtingen. Verder is de opname in een bepaalden stand verbonden aan het afleggen van verschillende proeven, waarna bepaalde kenteekenen de nieuwe waardigheid aanduiden.

Zagen wij, dat het individu slechts onder bepaalde omstandigheden als volwaardige arbeidskracht beschouwd kan worden en onder bepaalde voorwaarden slechts arbeid verricht, dan volgt hieruit, dat in de gesloten gemeenschap al die handelingen verricht zullen worden, die de aanwezige arbeidskrachten volwaardig houden en — onder bepaalde omstandigheden — het aantal arbeidskrachten zullen vergrooten.

De bevolkingsdichtheid zal steeds optimaal moeten zijn, waarbij het aantal beschikbare arbeidskrachten en het op een gegeven oogenblik bestaande behoeftepeil, doorslaggevende factoren zijn.

Reguleering der bevolkingsdichtheid vindt plaats door opzettelijke beinvloeding van het geboorte- en sterftecijfer (abortus, kindermoord, etc.), terwijl daarnaast de diverse huwelijksvormen ook in deze richting werken.

Exogamie met matriarchaat leidt tot de aanwinst van een mannelijke arbeidskracht, met patriarchaat tot de aanwinst van een vrouwelijke arbeidskracht.

Hiernaast spelen vrouwen- en kinderenroof (later ook mannelijke slaven) bij de zeer primitieve gemeenschappen een rol, terwijl in latere ontwikkelingsstadia de kunstmatige vergrooting van het gezin door *adoptie* belangrijk wordt.

§ 4. Arbeidsverdeeling in de gemeenschap

De aan arbeid inhaerente onlustgevoelens leiden tot het begrip „*economisch motief*", d.w.z. het trachten met de geringste inspanning zoo groot mogelijke resultaten te verkrijgen.

Dit kan gebeuren door een steeds rationeeler productieproces, wat voor den factor arbeid beteekent, een steeds verder gaande specialiseering. Hoe meer de arbeid echter gespecialiseerd is, des te sterker doen zich de onlustgevoelens, aan dezen arbeid verbonden, gevoelen, daar de arbeider in dit geval in steeds sterker mate op indirecte behoeftebevrediging is aangewezen. Deze sterkere onlustgevoelens geven weer aanleiding tot sterkere specialiseering met de daaraan verbonden grootere onlustgevoelens.

Wij zien dus, dat de voorwaarden voor het ontstaan eener arbeids-

1) Bücher: Entstehung etc., pag. 319 e.v.
2) Verg. Ed. Hahn: „Die Entstehung etc.", pag. 66.
3) Bücher, pag. 32 e.v.
4) Schmidt, II, pag. 67, 68.

differentieering voortvloeien uit de menschelijke natuur, zoodat in elke menschengemeenschap een arbeidsverdeeling verwacht kan worden.

Het economisch motief kan echter ook leiden tot den toestand, dat groepen personen zullen trachten den arbeidslast geheel of gedeeltelijk op andere groepen af te wentelen, wat kan geschieden langs gewelddadigen of vreedzamen weg.

Als voorbeeld voor het verkrijgen van arbeidskrachten langs gewelddadigen weg noemden wij reeds het optreden van vrouwen-, kinderen- en slavenroof. Huwelijksvormen, handelsverkeer, protectoraatspolitiek, etc. zijn de vreedzame wegen, welke tot arbeidsafschuiving aanleiding kunnen geven.

Bij de genealogische gemeenschappen der horden en nomadiseerende stammen is er nog geen sprake van een duidelijke groepsvorming binnen het gemeenschapsverband. Van een gescheiden, afzonderlijk bestaan van Staat, kerk, standen en klassen is geen sprake.

Het voorkomen van hoofden moge geleid hebben tot een zekere Staatsorganisatie, huwelijksvormen mogen geleid hebben tot zekere familieverbindingen, de cultus der priesters moge het ontstaan van godsdienstgemeenschappen voorbereiden, de eerste maatschappelijke groepsvorming berust slechts op *bloedsbetrekkingen.*

De eerste klassetegenstelling ontstond, toen oorlogvoerende stammen de overwonnen tegenstanders in het stamverband opnamen als slaven, met de bedoeling een gedeelte van den uitvoerenden arbeid op hun schouders te leggen.

Deze eerste tegenstelling berust dus op *bloedsverschil.*

Toen de nomadiseerende stammen zich vestigden, bleef de klassevormende kracht van het bloedsverschil ten achter bij den invloed der nabuurschapsbetrekkingen, den band van den territorialen samenhang en de afgeslotenheid ten opzichte van alles wat daarbuiten lag.

Waren de eerste klassevormende factoren van genealogischen en territorialen aard, bij de ontwikkeling der economische verhoudingen treden de factoren arbeid en eigendom steeds meer op den voorgrond.

Hoe meer door toename van het verkeer de territoriale afgeslotenheid verzwakt, des te sterker zal de sociale differentieering worden, d.w.z. hoe meer de individuen gescheiden zullen worden naar hun arbeidsverrichtingen, waaruit het ontstaan van beroepen en standen volgt.

Vormen aanvankelijk de aard van den arbeid en de bezitsgrootte, in nauwe wisselwerking met elkander, de klassevormende factoren, in later stadia, bij de ontwikkeling van het geldverkeer, gaat het geld zijn sociaal bindende en ontbindende krachten ontwikkelen, waaruit dan voortvloeit, dat de bezitsgrootte doorslaggevend wordt voor de sociale groepeering.

Een inzicht in de sociale groepeering van een gemeenschap is benoodigd voor een bespreking van een in die gemeenschap bestaande arbeidsverdeeling, daar deze voortvloeit uit de verschillende rechten en verplichtingen, welke aan dit standsverschil inhaerent zijn.

Alvorens de standen nader te bespreken, dienen de begrippen klasse en stand nader gepreciseerd te worden.

Von Wiese [1]) noemt de *stand* een uiting der sociale arbeidsverdeeling. Hij wordt gevormd door een aantal personen, door den gemeenschappe-

1) L. von Wiese, pag. 46.

lijken aard van beroep of arbeid met elkaar verbonden. Een *klasse* zou dan gevormd worden door een aantal personen, die door de grootte van hun bezit bij elkander behooren.

Deze onderscheiding is zeer bruikbaar voor de Europeesche maatschappij met volledige geldhuishouding, doch in de primitieve gemeenschappen, waar het geldverkeer nog niet volledig is doorgedrongen, terwijl de landbouw hoofdmiddel van bestaan is, dekken deze begrippen elkander vrijwel, evenals in Europa in de Middeleeuwen.

Het is dus beter een definitie aan te nemen op ethnologischen grondslag, zooals die door Schmidt[1]) gegeven wordt, waarbij een *stand* gevormd wordt door een groep personen, met rechten en verplichtingen, die afwijken van die der andere gemeenschapsgenooten, terwijl van een *klasse* (beroepsklasse) gesproken wordt bij onder gelijke economische verhoudingen ontstane belangengemeenschappen. De rechten en verplichtingen der leden behoeven niet af te wijken van die der overige gemeenschapsgenooten.

In de gemeenschap valt allereerst een splitsing in *leidenden en uitvoerenden arbeid* waar te nemen.

De leiders zijn de hoofden der diverse rechtskringen, naast leiders zijn het ook volwaardige arbeidskrachten, zoodat bij de primitieve gemeenschappen het hoofd in waarheid een „primus inter pares" is.

Deze leidende arbeid is gericht op twee doeleinden:

In de eerste plaats de *bescherming der gemeenschap* tegen invloeden van buiten.

Om deze bescherming mogelijk te maken moet steeds een deel der gemeenschapsleden hun arbeidskracht voor dit doel beschikbaar stellen. Het zijn, op weinige uitzonderingen na, steeds de mannelijke arbeidskrachten, die tot dezen arbeid verplicht zijn; in enkele gevallen *alle* weerbare mannen, in andere gevallen slechts bepaalde ouderdomsklassen.

In de tweede plaats het *waarborgen van een vreedzaam verkeer* in de gemeenschap zelve.

Deze leidende arbeid heeft dus ten doel de productie te regelen en, wanneer reeds rechtsregelen ontstaan zijn, deze te handhaven en hun nakoming af te dwingen (rechtspraak).

De drie kenmerken der rechtsgemeenschap[2]): eigen gezag, eigen vermogen en eigen rechtspraak, zijn belichaamd in het leiding gevend gemeenschapshoofd.

Het opnemen van overwonnen tegenstanders als slaven in het stamverband gaf, zooals wij reeds zagen, aanleiding tot de eerste splitsing der gemeenschap in twee standen: die der *heerschers en die der overheerschten.*[3])

Hoewel er in den verzorgingstoestand der beide groepen slechts weinig verschil bestaat, zijn de arbeidslasten in de meeste gevallen ongelijkmatig verdeeld. De grootste hoeveelheid lichamelijk zware arbeid rust op de groep der overheerschten.

Ook bij de goederenverdeeling bestaat onderscheid, in zooverre de overheerschten wel deelen in de gemeenschapsconsumptiegoederen, doch van het bezit van kapitaalgoederen zijn uitgesloten.

---

1) Schmidt, I, pag. 192.
2) Alkema en Bezemer: „Volkenkunde van Ned.-Indië", 1927, p. 49.
3) Verg. voor slavenarbeid: Dr H. J. Nieboer: „Slavery as an industrial system", 1910, vooral deel 2, pag. 292—440.

Evenmin kunnen zij rechten op grond doen gelden, daar deze in magisch verband staat met de genealogische groep.

Het hoofd der gemeenschap was belast met het onderhoud en de huisvesting der slaven, die in de eerste plaats tot taak hadden arbeid te praesteeren voor de gemeenschap.

In later stadia zal de grenslijn tusschen slaven en vrijen al spoedig vervagen door het voorkomen van gemengde huwelijken, zoodat de slaven al spoedig niet meer hun geheele arbeidskracht, doch slechts een gedeelte daarvan ten dienste der gemeenschap behoeven aan te wenden.

Een arbeidsdifferentiatie, die wij in alle primitieve gemeenschappen min of meer uitgesproken aantreffen, is de *arbeidsverdeeling naar de geslachten.*

In het algemeen zou men van het bestaan van een *mannen- en vrouwenstand* kunnen spreken, in zooverre een bepaald omgrensd deel der arbeidsverrichtingen, benoodigd voor de bevrediging der gemeenschapsbehoeften, aan elk dezer standen in het bijzonder is toegewezen.

Bücher[1]) spreekt hier van het optreden van „Arbeitsvereinigung" in plaats van „Arbeitsteilung" naar de geslachten, daar de arbeid, aan een der geslachten toegewezen, nimmer door het andere geslacht verricht zou worden.

De waarnemingen van Mallinckrodt en Schmidt wijzen echter uit, dat dit wel degelijk plaats vindt, zoodat men hier werkelijk van een bestaande arbeidsverdeeling kan spreken, in zooverre de functies der beide geslachten ten nauwste samenhangen met hunne physieke gesteldheid.

Volgens Bücher is arbeidsverdeeling: aanpassing van den arbeid aan de menschelijke vermogens, optredende bij een *qualitatieve* misverhouding tusschen den te verrichten arbeid en de capaciteiten van den arbeider.

Wanneer er een *quantitatieve* wanverhouding ontstaat (d.w.z. de hoeveelheid te verrichten arbeid is geringer in omvang dan de ter beschikking staande arbeidskrachten in staat zijn te praesteeren of omgekeerd) treden de verschijnselen van „Arbeitsvereinigung" („Kombination") of „Arbeitsgemeinschaft" op.

„Arbeitsvereinigung wäre sonach die Vereinigung verschiedenartiger Arbeiten in einer Hand, Arbeitsgemeinschaft die gleichzeitige Beschäftigung mehrerer Arbeiter zur Bewältigung einer Arbeitsaufgabe."

Arbeidsverdeeling naar de physieke gesteldheid der beide geslachten zou dus volgens Bücher's definitie onder „Arbeitsteilung" vallen.

Over de oorzaken, waarop deze natuurlijke arbeidsverdeeling naar de sexen, zou berusten, bestaan bij de verschillende onderzoekers verschillende meeningen

Zoo brengt Boeke[2]) deze arbeidsverdeeling terug tot de splitsing der behoeften in sociale en economische, waarbij de man zich slechts bezig zou houden met die werkzaamheden, welke de sociale behoeften bevredigen, terwijl de vrouw, als natuurlijk middelpunt van het gezin en als uitvloeisel harer physiologische gesteldheid, zich met den arbeid, benoodigd voor de bevrediging der economische behoeften bezig houdt.

Van Gelderen[3]) meent in analogie met Moszkowski[4]) dat de behandeling der dierlijke producten aan de mannen, der plantaardige producten aan de vrouwen zou toevallen.

1) Bücher: „Entstehung etc.", pag. 293—295.
2) J. H. Boeke: „Tropisch-Koloniale Staathuishoudkunde", 1910, p. 15.
3) J. van Gelderen: „Voorlezingen etc", pag. 22.
4) Moszkowski, pag. 6.

Mallinckrodt[1]) baseerde op vele waarnemingen in Borneo verricht en verwijzende naar Schmidt's[2]) opmerkingen ter zake, zijn conclusie, dat een natuurlijke arbeidsverdeeling te verwachten is op grond van de verschillende physieke geaardheid der geslachten, waarbij ook het religieus motief een belangrijke rol speelt.

Eenerzijds werd aan de vrouw een overheerschende positie, voortvloeiende uit het matriarchaat, toegekend (de zgn. Gynakocratie"), anderzijds werd zij slechts als een lastdier beschouwd.

Het lijkt waarschijnlijk, dat in het nomadisch stadium der gemeenschap, naast een natuurlijke arbeidsverdeeling op physieke gronden, psychologische (de sociale aard der mannen) en religieuse motieven (de vrouw is magisch zwak) een belangrijke plaats innemen.

In het primitiefste stadium der bloedgemeenschap kan het voorkomen, dat in den stam groepen bestaan, die op verschillend niveau staan. De geslachten voeren hier elk een eigen gescheiden huishouding.[3])

De mannen staan hierbij op het lagere niveau der „Raubwirtschaft"[4]), in dier voege, dat zij zich voornamelijk met de jacht en de visscherij bezig houden, terwijl de vrouwen reeds op het primitiefste stadium der „Productionswirtschaft" staan, in zooverre zij voornamelijk hunne behoeften en die van hun gezin bevredigen door middel van den graanloozen hakbouw.

Zoodra de man maar eenigszins zeker is van de bevrediging zijner behoeften, richt hij zijn arbeid op de gemeenschap.

Hij voelt zich in de eerste plaats lid van zijn stam en streeft, volgens Van der Kolff[5]) in die hoedanigheid, in gezelschap zijner kameraden, sportieve, sociale en godsdienstige doeleinden na. De mannen sluiten zich aaneen tot maatschappelijke organisaties, zij scheppen de voorwaarden voor het sociale leven. Vooral afkeerig van elken regelmatigen, monotonen arbeid, zal hij, indien zijn medewerking bij zwaren arbeid vereischt wordt, dezen het karakter geven van vrije actie.

Met het belangrijker worden van den landbouw als middel ter bevrediging der behoeften, treedt in dit stadium een meer regelmatige, sédentaire hakbouw op.

Deze periode — die van den graanhakbouw — wordt wel gekenmerkt door de belangrijke positie, die de vrouw inneemt[6]), waaruit echter niet voortvloeit, dat zij dan ook een geringer gedeelte der arbeidslasten behoeft te dragen.

Volgens Van der Kolff[7]) draagt de overgang tot den graanhakbouw bij tot een wijziging in de verhouding tusschen man en vrouw. Om in de behoefte aan arbeidskrachten te voorzien zouden de vrouwen zich — zij het dan ook maar tijdelijk — aaneensluiten tot gezelschappen, die zich ook op sociaal terrein zullen begeven. Een vervaging der oorspronkelijk scherpe grens tusschen de functies der beide geslachten is daarvan het gevolg.[8])

---

1) Mallinckrodt, II, pag. 47, 48.
2) Schmidt, I, pag. 198.
3) Bücher: „Entstehung etc.", pag. 15: „Jedes Geschlecht hat sein scharf abgegrenztes Gebiet der Nahrungsgewinnung".
4) Moszkowski, pag. 4 e.v.
5) Van der Kolff, pag. 23.
Ed. Hahn: „Entstehung der wirtschaftlichen Arbeit", 1908, pag. 21.
6) Moszkowski (pag. 24) spreekt hier van: „Die wirtschaftliche Supermatie der Frauen'.
7) Van der Kolff, pag. 31.
8) Bücher (pag. 53, 54) constateert, dat deze grens tusschen de functies der beide geslachten zoo scherp getrokken was, „dass die festbegrenzten Tätigkeitsgebiete des Mannes und der Frau geradezu eine Art sekundärer Geschlechtsmerkmale bilden."

De gescheiden geslachtenhuishouding vervaagt dan tot een familiehuishouding (voortgekomen uit Moszkowski's „Liebesgemeinschaften"), waarnaast een min of meer gescheiden jonggezellenhuishouding bestaat.

In laatste instantie zal de gewijzigde verhouding tusschen de sexen leiden tot de vorming van het gezin.

In dit stadium zal voornamelijk de physieke gesteldheid der sexen doorslaggevend zijn voor een optredende arbeidsverdeeling.

In het algemeen zal de dagelijks te verrichten arbeid, voorzoover niet te zwaar, aan de vrouw toevallen, terwijl zij hiernaast bovenal voor de plantaardige voeding zal zorg dragen.

De physiek zware arbeid (ontginning, etc.) zal door de mannen verricht worden.

Een volgende verdeeling van standen binnen de gemeenschap geschiedt — alleen voor mannen — naar den *ouderdom.*

Bij het intreden der puberteit wordt, na het ondergaan van een proeftijd, met veel ceremoniën het kind volwassen verklaard.

De groep van volwassen jonggezellen vormt een belangrijken factor in de primitieve gemeenschap, daar hieruit de arbeiders gerecruteerd worden voor het verrichten van het zwaardere werk. Vaak in aparte huizen ondergebracht vormt deze groep een kracht van dikwijls politieke beteekenis. (Bij de Zoeloe's vormen zij b.v. het leger.)

De positie dezer jonggezellen is in vele gevallen een dergelijke, dat, ook indien het geslacht (familie) reeds rechtseenheid vormt onder een grooteren rechtskring, de jonggezellenarbeid ten bate der geheele rechtsgemeenschap wordt aangewend. De familie als rechtskring profiteert slechts van hun arbeid, indien zij, tot verkrijging eener bruid, arbeidsverrichtingen in de plaats der verplichte bruidsschat aanbieden.

Het ontstaan van *beroepsklassen* vindt pas in een veel later stadium van ontwikkeling plaats; daarvoor is eerst beroepssplitsing noodig.

In de primitieve gemeenschap neemt een ieder, die tot arbeid in staat is, afgezien van de gradueele verschillen tusschen de sexen en de ouderdomsstanden, in meerdere of mindere mate deel aan het productieproces.

Deze afwezigheid van een arbeidsverdeeling naar beroepen komt zoowel bij de nomadische, van jacht en inzameling levende groepen, als bij de gezeten stammen, wier voornaamste middel van bestaan de landbouw is, voor.

Wanneer echter twee bevolkingsgroepen met verschillende productievormen zich tot een gemeenschap vereenigen, vormen deze beide groepen al direct bepaalde beroepsklassen. [1]) De mate van waardeering, waarin de geproduceerde goederen zich verheugen, bepaalt de rechten aan een dergelijke klasse toegekend.

Het ontstaan van beroepsklassen berust dus waarschijnlijk niet op een arbeidsverdeeling binnen de homogene eenheid zelve, doch laat zich terugvoeren tot de gedwongen of vrijwillige opname van vreemde elementen in de gemeenschap.

Deze opname van vreemde elementen kunnen wij ons als volgt voorstellen.

In de gemeenschap zal er behoefte aan verschillende goederen bestaan, die door de gemeenschapsgenooten niet vervaardigd kunnen worden en

1) Volgens Schmidt (I, pag. 201) laat zich, op somatische en taalkundige gronden, de verschillende herkomst der in een gemeenschap bestaande beroepsklassen, in sommige gevallen bewijzen. Verg. ook Bücher (Entstehung, pag. 67, 87).

waarin dus door ruil moet worden voorzien. Deze afhankelijkheid van anderen kan voor de gemeenschap in sommige gevallen zeer nadeelig zijn, b.v. indien op een gegeven oogenblik geen wapens aanwezig zijn. Het voortbestaan van een gemeenschap kan afhankelijk zijn van de mogelijkheid om op een gegeven oogenblik over bepaalde goederen te kunnen beschikken.

De neiging tot autarkie zal er dan toe leiden, dat men de vervaardigers dezer onontbeerlijke goederen met alle middelen zal trachten in het stamverband op te nemen, of dat men hun methoden overneemt.

Moszkowski [1]) constateert, dat de grootere krijgs- en handelstochten, door de jonggezellengroep, op grond van verschillende motieven, aangevangen, voor de gemeenschap van de grootste beteekenis zijn.

Deze tochten toch leidden er toe, dat met verschillende vreemde productiemethoden en de daartoe benoodigde werktuigen werd kennis gemaakt. Het ontstaan van het ambacht in den stam brengt Moszkowski tot deze tochten terug.

Als eerste *ambachtsman* in de gemeenschap kan wel de *smid* genoemd worden.

Kleine herstellingen e.d. konden wel door de individuen zelve verricht worden, doch de vervaardiging van metalen wapengerei kon slechts geschieden door hen, die over bijzondere magische vermogens beschikten.

De magisch krachtige positie en de bijzondere waardeering van de geproduceerde goederen deed aan den smid al spoedig een bijzondere plaats in de gemeenschap toekomen.

Al spoedig ontstonden andere ambachten, zooals de tatoeweerder, de hout- en ivoorwerkers, etc. terwijl bij het belangrijker worden van den landbouw als middel van bestaan, naast het hoofd der gemeenschap personen optreden, belast met het scheppen en bewaren der magisch meest gunstige omstandigheden in verband met de voedselproductie.

Al deze personen moesten over krachtige magische vermogens beschikken, terwijl hun bezoldiging diende als vergoeding der door hen bij de uitoefening van hun ambt verbruikte magische krachten.

Bij het op den achtergrond treden van de religie als grondslag der gemeenschap, verandert het karakter dezer ambachtslieden.

In het overgangstijdperk arbeiden zij niet meer zelfstandig, doch gebruiken hun magische vermogens ten bate van ondergeschikten, die zij met den eigenlijken uitvoerenden arbeid belasten.

Hoe meer de geldhuishouding doordringt, hoe meer de bezoldiging in geld plaats vindt, waaraan geen magisch karakter meer wordt toegekend.

Bij toenemende individualisatie veranderen deze ambachtslieden in *ondernemers*, die tegen betaling arbeiders in dienst nemen en voor hun producten in geld betaald worden.

In stede van gemeenschapsfunctionarissen worden zij zelfstandige ondernemers, die ten eigen bate en voor eigen rekening, tegen betaling in geld goederen produceeren.

Het verschijnsel, dat vele dezer ambachten verdwijnen, nadat de primitieve volksstam in contact met op hooger cultuurniveau staande volkeren is gekomen, verklaart Moszkowski [2]) hieruit, dat de eigen productie niet wordt opgegeven, omdat ze slechter producten zou opleveren, doch

1) Moszkowski, pag. 26.
2) Moszkowski, pag. 11 en 47.

omdat door den handel een eenvoudiger en gemakkelijker verkrijgingsmogelijkheid van begeerde goederen ontstaat.

„An und für sich ist eine gute Steinaxst einem slechten Buschmesser sicher ebenbürtig, wenn nicht überlegen, und den Hauptvorteil der Metallgeräte, ihre leichtere Herstellung und Bearbeitung kann der Wilde ja gar nicht beurteilen. Erst wenn die überhandnehmende Einfuhr und Billigkeit des Eisengerätes den Wilden verführt, von der Herstellung von Steinwerkzeugen abzusehen, wenn er also aus den Produzenten ein Importeur wird, wird aus dem Spielzeug, ein Bedarfsartikel."

In de primitieve gesloten huishouding vinden wij dus als meest kenmerkend arbeidssysteem het door Bücher genoemde begrip: „Arbeitsvereinigung".

Hij kenschetst dit arbeidssysteem als volgt [1]):

„In ihrem frühesten Auftreten reicht sie zurück bis in die vorwirtschaftliche Periode, wo der Einzelne alle Arbeit zu leisten hat, die zu seiner Erhaltung notwendig ist. Sie findet sich sodann in grosser Ausdehnung auf den Älteren Stufen der geschlossenen Hauswirtschaft. Die Werkzeuge sind einfach und wenig zahlreich; jedes einzelne von ihnen muss den verschiedenartigsten Zwecken dienen; jeder muss ihre Handhabung kennen. Zu einer Scheidung der Gesellschaft, zu einer Bildung sozialer Abhängigkeitsverhältnisse kann von einer solchen Art der Arbeit offenbar nicht der Anstoss gegeben werden. Die Gesellschaft scheint aus einer Unterschiedslosen Masse von einzelhaushaltungen bestehen zu müssen, und sie wird dies tatsächlich so lange Gesamteigentum an Grund und Boden herscht. Innerhalb der Einzelhaushaltungen dagegen kann eine Trennung von Männer- und Frauenarbeit stattfinden. Aber sie übertragt sich nicht auf die Gesellschaft; jede Haushaltung ist in diesem Punkte eine genaue Wiederhohlung der andern."

Tusschen deze gesloten huishoudingen bestaat een zekere *geographische arbeidsverdeeling*, als uitvloeisel van het voorkomen van de natuurlijke productiefactoren.

In de gemeenschap valt allereerst op het bestaan van *leidende arbeid*, uitgeoefend door het gemeenschapshoofd.

Door contact met andere gemeenschappen kan een sociale differentieering ontstaan met het opnemen van overwonnen tegenstanders in het stamverband als *slaven*.

Arbeidsverdeeling treedt in zooverre op, dat een natuurlijke *arbeidsverdeeling naar de sexen* bestaat, terwijl de stand der *jonggezellen*, zoowel economisch als politiek van belang is.

Contact met anderen doet een beroepssplitsing ontstaan, waarmede annex *beroepsklassen* opkomen. De aard dezer ambachtslieden verandert met de toenemende individualiseering der gemeenschap. Van gemeenschapfunctionarissen worden het zelfstandige ondernemers.

Bij toenemende evolutie, vooral door het worden van den landbouw tot hoofdmiddel van bestaan, onstaat, door het aan het agrarisch productieproces, inhaerente verschijnsel van arbeidscumulatie en arbeidsslapte, het optreden van Bücher's „Arbeitsgemeinschaft".

De ontwikkeling van den persoonlijken productiefactor arbeid op Java zal in de volgende paragraaf nagegaan worden.

---

1) Bücher, pag. 372.

§ 5. De individuen en het productieproces

Indien wij thans de evolutie van den persoonlijken productiefactor arbeid in de samenleving willen nagaan, dan behoort hieraan vooraf te gaan een omschrijving van de, in die gemeenschap bestaande *behoeften*, daar toch arbeid is: „een doelbewuste en gewilde krachtsinspanning, gericht op een uitwendig doel" [1]) en dit doel de bevrediging van de gevoelde behoeften is.

Boeke [2]) beschouwt de verdeeling der behoeften in twee groepen als een der grondslagen, waarop de primitieve maatschappij gebouwd is.
Hij onderscheidt:
a. Economische behoeften, welke het voortbestaan van het individu verzekeren (minimum voeding, kleeding, woning, bescherming, etc.)
b. Sociale behoeften, uitvloeisel van de „sociabiliteit" der menschen, voortkomend uit het gevoel van afhankelijkheid van de normen, welke de maatschappij in elk stadium harer ontwikkeling aan hare leden stelt.
Er bestaat echter geen scherpe scheiding tusschen beide soorten behoeften, „beide loopen voortdurend evenwijdig als twee verschillende en onscheidbare uitingen van een en dezelfde macht: de menschelijke wil."
De verhouding, waarin deze beide soorten behoeften medewerken, als elementen ter waardebepaling van de verschillende goederen, waarover een gemeenschap kan beschikken, zouden een maatstaf vormen ter beoordeeling van de maatschappelijke ontwikkeling der leden van deze gemeenschap.
Bij toenemende individualisatie toch zou het verschijnsel van blijvenden overgang van de sociale behoeften tot economische behoeften geconstateerd kunnen worden en deze overgang vormt een aanwijzing voor ontwikkeling.

Gonggrijp [2]) acht deze onderscheiding economisch onvruchtbaar, daar de grens tusschen beide soorten behoeften lastig te trekken valt en beide toch door arbeid en ruil bevredigd worden.
Slechts het karakter van dezen arbeid verschilt, naarmate hij dient ter bevrediging van economische of sociale behoeften.
Gonggrijp bepleit daarom de aanname van Alfred Vierkandt's onderscheiding in „onregelmatige aktiviteit" („spielende Energie"), welke dan voornamelijk gericht zou zijn op de bevrediging der sociale behoeften en „regelmatige aktiviteit" („organisierte Energie"), gericht op bevrediging der economische behoeften.

Op grond van het feit, dat er bij den overgang van sociale tot economische behoeften niet altijd sprake is van ontwikkeling, daar deze overgang een tijdelijk karakter kan dragen, onderscheid Mallinckrodt [4]):

a. Sociale behoeften, die alleen bevredigd kunnen worden, door gebruik te maken van goederen, die in een bepaald, innig verband staan met de gemeenschap en dus slechts met behulp van die gemeenschap te bevredigen zijn.
b. Persoonlijke behoeften, waarbij voor de bevrediging gebruik gemaakt wordt van krachten of goederen, die in verband staan met individuen en waarbij de gemeenschap slechts een ondergeschikte plaats inneemt;

1) P. A. Diepenhorst: „Voorlezingen over de economie", 1923, II, theorie 1, pag. 75.
2) J. H. Boeke: Tropisch-Kol. Staathuishoudkunde", pag. 6 e.v. Zie voor een bestrijding hiervan: Aboetari, diss., pag. 103 e.v.
3) G. Gonggrijp: „Het arbeidsvraagstuk in Ned.-Indië", Kol. Tijdschrift 1925, pag. 458 e.v
4) Mallinckrodt, II, pag. 5, 6.

het individu (in de ruime beteekenis van het woord: ook groepen individuen) op den voorgrond staat.

Het komt mij voor, dat Mallinckrodt's onderscheiding slechts een aanvulling vormt van die van Boeke.

Terwijl Mallinckrodt een scheiding maakt, voornamelijk met het oog op den verschillenden aard der middelen, welke tot bevrediging der behoeften leiden, legt Boeke den nadruk op den aard der behoeften zelve.

Verder wordt door beide onderzoekers verschillende beteekenis gehecht aan het begrip „sociaal". Von Wiese[1]) onderscheidt de verschillende beteekenissen, welke men aan het woord sociaal hecht in: *a.* sociaal in tegenstelling met individueel, *b.* sociaal in tegenstelling met individualistisch, *c.* onder sociaal wordt een gedeelte der gemeenschap verstaan, nl. het proletariaat (deze beteekenis kwam pas na 1918 op den voorgrond).

Uit zijn onderscheiding in sociale en persoonlijke behoeften blijkt m.i. al, dat Mallinckrodt sociaal hier heeft gebezigd in tegenstelling met individueel en dus een scheiding voorstaat in gemeenschapsbehoeften en persoonlijke behoeften.

Boeke daarentegen onderscheidt de persoonlijke behoeften in (individualistische) economische — gericht op het subject, de bevrediging is noodzakelijk voor het voortbestaan van het individu — en sociale, gericht op de gemeenschap (de bevrediging impliceert een bepaalde sociale standing).

Met het oog op de ontwikkeling van den factor arbeid lijkt het gewenscht de behoeften te rangschikken in:

a. Gemeenschapsbehoeften d.w.z. behoeften, die bevredigd moeten worden ter verzekering van het voortbestaan van de gemeenschap als zoodanig. Zij bestaan dus allereerst uit de som der persoonlijke economische behoeften (wellicht ware het beter hier te spreken van physiologische primair-materieele, behoeften) der gemeenschapsleden, in zooverre de bevrediging noodzakelijk is voor de instandhouding van het geslacht.

In de tweede plaats behooren hiertoe de behoeften, gevoeld door de gemeenschap als organisatie (bescherming der gemeenschapsleden tegen kwade invloeden van buiten, onderhoud van gemeenschapsfunctionarissen en bezittingen, etc.)

b. Persoonlijke economische behoeften, waarvan de bevrediging niet noodzakelijk is voor de instandhouding van het geslacht, doch het persoonlijk welzijn bevorderen. Hiertoe worden gerekend: genotmiddelen, etc.

c. Persoonlijke sociale behoeften, waarvan de bevrediging door het individu wordt nagestreefd ter verkrijging van een bepaalde sociale standing. Behoeften dus, welke voortspruiten uit den drang tot imitatie en distinctie.

Het behoeft geen betoog, dat ook hier geen scherpe scheidslijn tusschen de verschillende soorten van behoeften bestaan.

Een voortdurend in elkander overvloeien bij evolutie vindt plaats. Verschillende genotmiddelen, oorspronkelijk beschouwd als persoonlijke economische behoeften, zullen gemeenschapsbehoeften worden, terwijl omgekeerd voedingsmiddelen (b.v. dierlijk voedsel) aanvankelijk als gemeenschapsbehoefte gevoeld, bij een wijziging van de hoofdmiddelen van bestaan, tot persoonlijke economische behoeften zullen overgaan.

1) L. von Wiese: „Einführung etc.", pag. 13, 14.

De regelmatige overgang van persoonlijke sociale behoeften in persoonlijke economische behoeften, geeft ook hier een aanwijzing voor de mate van maatschappelijke ontwikkeling.

Deze onderscheiding correspondeert met de door Hirsch[1]) in analogie met Bordewijk en v. Hermann, gevolgde splitsing in *absolute en relatieve behoeften.*

Onder absolute behoeften worden die behoeften verstaan, noodig voor de instandhouding van een bestaanden levensstandaard, terwijl de relatieve behoeften gevoeld worden boven dit bestaande behoeftepeil.

Een gemeenschap zal als zoodanig slechts absolute behoeften kennen, terwijl bij de gemeenschapsleden de relatieve behoeften verschillen kunnen in aard en hoeveelheid.

a. Gemeenschapsbehoeften

Wanneer wij de gemeenschap als eenheid beschouwen in hare afhankelijkheid van de natuur, dienen wij de methoden na te gaan, volgens welke deze eenheid de tot bevrediging harer behoeften benoodigde middelen aan de natuur afdwingt.

De bevrediging der in de gesloten gemeenschap gevoelde behoeften, zal moeten geschieden binnen die gemeenschap met de daarin aanwezige hulpmiddelen en arbeidskrachten.

Alle handelingen van het subject zijn er op gericht de gemeenschap sterk te maken, omdat gunstige omstandigheden voor het individu slechts denkbaar zijn, wanneer dit individu onderdeel eener krachtige gemeenschap is.

Uit het feit, dat elke productie ten doel heeft de bevrediging der gemeenschapsbehoeften, vloeit voort, dat de gemeenschap de voorwaarden voor de productie schept en deze leidt.

De gemeenschap beschikt over alle productiefactoren, dus ook over allen arbeid. Pas wanneer de arbeid, benoodigd voor de bevrediging der gemeenschappbehoeften verricht is, kan het individu arbeid ten eigen bate aanwenden.

I. Arbeid tot bevrediging van de behoeften, gevoeld door de gemeenschap als organisatie (desadiensten)

1. De arbeid, verricht tot bevrediging van de gemeenschapsbehoeften *gevoeld door de gemeenschap als organisatie,* droeg aanvankelijk een magisch karakter. [2])

Dreigde het magisch evenwicht der gemeenschap op de een of andere wijze verbroken te worden, dan werden ritueele feestelijkheden georganiseerd, om dit evenwicht weer te herstellen.

Uit den aard dezer bezigheden vloeit voort, dat bepaalde categorieën van gemeenschapsgenooten — de magisch zwakken, als kinderen, ongehuwden, etc. — bij het verrichten van dezen arbeid uitgesloten waren, terwijl de magisch krachtigen hierbij op den voorgrond traden.

Bij het verdwijnen van de religie, als grondslag van het primitieve rechtsbestel, verdwijnt ook deze arbeid. De verplichte deelname aan traditioneele feestelijkheden blijft echter nog lang bestaan.

---

1) H. Th. Hirsch: „De inlandsche landbouwproductie", 1929, pag. 28.
2) Ed. Hahn: „Die Entstehung etc.", pag. 28: „— die eigenen wirtschaftlichen Interessen (treten) noch ganz in den Hintergrund gegenüber den religiösen."

2. Naast deze magische gemeenschapsbehoeften bestonden ook de meer materieele behoeften, o.a. bouw, herstellingen en onderhoud van gemeenschapsgoederen als huizen, wegen, bruggen, etc.

Ook bij den hiertoe benoodigden arbeid waren speciale groepen personen uitgesloten (de magisch sterken), terwijl er al spoedig een arbeidsverdeeling optrad, waarbij aan speciale categorieën personen speciale werkzaamheden werden opgedragen.

Zoolang er van een gemeenschap gesproken kan worden blijft deze arbeid bestaan.

3. Een belangrijke plaats nemen de werkzaamheden in, verricht ten bate van het gemeenschapshoofd.

Het hoofd, als vertegenwoordiger der gemeenschap, moet, om zijn taak in overeenstemming met de waardigheid der gemeenschap te kunnen vervullen, de beschikking hebben over grootere voorraden goederen, dan de andere gemeenschapsgenooten.

Op hem rustte de plicht van onderhoud en huisvesting van de slaven en vreemdelingen. De waardigheid der gemeenschap vereischt, dat zijn woning in overeenstemming daarmee is.

Wanneer hij qualitate qua bezoeken bij naburige stammen aflegt, zal hij een zekeren staat moeten kunnen voeren. De feestelijkheden en ceremoniën, door het hoofd georganiseerd, moeten mogelijk gemaakt kunnen worden door de bijdragen in goederen en diensten der gemeenschapsgenooten.

Voor dit alles was de arbeidshulp der gemeenschapsgenooten noodzakelijk.

Bij de toenemende differentiatie der gemeenschap en de opkomst van het individu, verzwakt de positie van het hoofd.

De arbeid, verricht ten bate van het hoofd, die oorspronkelijk arbeid was, ten dienste der gemeenschap, verandert van karakter. De beteekenis der gemeenschap geraakt op den achtergrond en de arbeid verricht voor het hoofd neemt het karakter aan van een bezoldiging.

Wij kunnen in de territoriale gemeenschap dus spreken van het bestaan van *verplichte, gemeenschappelijken arbeid,* („koedoeran, sambat-sinambat", etc.) welke als een desadienstplicht valt te beschouwen, verricht ten bate van de gemeenschap in den ruimsten zin van het woord (feesten, zorg voor ambtsvelden, woning-, huis- en hofdiensten voor het gemeenschapshoofd, etc.)

Voor dezen arbeid wordt men van dorpswege opgeroepen en beloond met kost en tractatie. De sanctie ligt aanvankelijk in de vrees om beschaamd („isin") te worden bij het niet nakomen der verplichting; later berust zij op dwangmaatregelen. [1])

Deze arbeid dient ter verzekering van het voortbestaan van de desa als zoodanig en voor haar vertegenwoordiger.

II. Arbeid tot bevrediging van de behoeften der gemeenschap, als som der persoonlijke economische behoeften. (voedselverbouw)

Beschouwen wij thans den arbeid, verricht tot bevrediging van de gemeenschapsbehoeften, als som der persoonlijke economische behoeften, dan valt allereerst te constateeren, dat, hoewel alle werkzaamheden voor den voedselverbouw door de *gemeenschapsgenooten gezamenlijk en onder*

1) C. van Vollenhoven: „Javaansch Adatrecht", 1923, pag. 136.

leiding van het hoofd aanvankelijk worden verricht, er al spoedig eenige afwijkingen op dezen regel voorkomen.

De productie wordt namelijk verdeeld in voorbereidende- en eindwerkzaamheden, welke een gemeenschappelijk karakter dragen, terwijl de tusschenliggende werkzaamheden, verband houdende met den groei van het gewas (onderhoud etc.), een meer persoonlijk karakter — in de ruime beteekenis van het woord — gaan dragen.

Het ontstaan dezer scheiding in de productiewerkzaamheden berust volgens Mallinckrodt [1]), die deze splitsing zuiver bij de Kenja kon waarnemen, op de taak der gemeenschap, die slechts de omstandigheden, benoodigd voor de behoeftebevrediging harer leden mogelijk behoort te maken.

De individuën zijn daartoe niet in staat, omdat zij de magisch gunstige voorwaarden daartoe benoodigd, niet kunnen scheppen, terwijl daarnaast het economisch motief geldt, dat bij dergelijke werkzaamheden als ontginning, planten en oogst het samenwerken van alle beschikbare arbeidskrachten noodzakelijk is.

Hoewel de gemeenschap zich blijft belasten met het scheppen en bewaren der meest gunstige magische voorwaarden, wordt, indien de arbeid persoonlijk (familie, gezin) kan worden verricht, in deze stadia der productie gemeenschapsbemoeienis achterwege gelaten.

Bij toenemende evolutie neemt dit persoonlijk element meer en meer toe.

De gemeenschap (het hoofd, de priesters: de magisch sterken) beperkt zich tot het nagaan van de vereischte teekenen (vogels, sterren), die een aanwijzing geven voor het gunstig verloop der productie. In sommige gevallen worden deze magisch krachtigen slechts geraadpleegd bij ernstige gevaren of dreigende catastrophes.

In de territoriale eenheid is de gemeenschap alleen nog maar houder van het productiemiddel, den grond, in zooverre zij er een zeker beschikkingsrecht op uitoefent. Bij verdere differentiatie verdwijnt ook dit.

De gemeenschappelijke arbeid onder leiding van het hoofd wordt, bij het optreden van lagere rechtssubjecten in den stam, vervangen door het zgn. *onderling hulpbetoon* („toeloeng-tinoeloeng").

Bücher [2]) noemt dezen vorm van arbeid „Temporäre Arbeitsgemeinschaften", „Bittarbeit", die slechts gericht is op behoeftebevrediging (in de producentenhuishouding komt deze vorm van arbeid niet voor) en algemeen voorkomt in kapitaallooze of kapitaalarme gemeenschappen. Hij karakteriseert dezen vorm van arbeid als: „Auskunftsmittel der wirtschaftlich Schwachen."

Van Vollenhoven [3]) onderscheidt verschillende vormen van onderling hulpbetoon:

a. De ouderwetsche vorm, zonder eenige overeenkomst of afspraak, gegrond in het adatrecht, gebaseerd op het „loutere feit, dat men elkaars dorpsgenoot is."

Het vindt plaats bij akkerwerk, woningbouw en woningherstel ten bate van de gemeenschapsgenooten.

Van dorpswege wordt men tot dezen arbeid opgeroepen.

1) Mallinckrodt, II, pag. 18, 19.
2) Bücher, pag. 114, 326 e.v.
3) C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 136 e.v.

De belooning bestaat in kost en tractatie, terwijl de sanctie ligt in de vrees om beschaamd te worden.

b. De vorm, waarbij de belanghebbende alle dorpsgenooten verzoekt om uit vrijen wil te komen arbeiden in het vooruitzicht op wederdienst (voornamelijk bij den oogst). De omvang van deze wederdienst wordt naar plaatselijk gebruik geregeld.

c. Evenals sub. *b.* doch de oproep strekt zich slechts uit tot een kring van de naaste vrienden en familieleden.

d. De vorm, waarbij arbeid voor anderen verricht wordt, zonder hoop op wederdienst.

De belooning geschiedt in al deze gevallen door het geven van kost en tractatie, waarbij vooral de qualiteit en quantiteit der versnaperingen van groot belang zijn.

Wordt men bij den „ouderwetschen vorm" nog van dorpswege opgeroepen, later wordt het een vorm van vrijwilligen arbeidsruil, waarbij de zekerheid op wederdienst bestaat (de zgn. „atoeran arisan" = wet der wederkeerigheid).

De gemeenschappelijke arbeid wordt beperkt tot steeds kleiner kring, terwijl hij ten slotte slechts verricht wordt door het gezin zelve, al of niet met behulp van familie, verwanten en later loonarbeiders.

Naarmate de individueele rechten op grond sterker worden en de individueele offers bij het veld van meer beteekenis, verandert het karakter van dit onderling hulpbetoon.

Bij overvloedigen oogst bestond de mogelijkheid, dat het aantal arbeidskrachten in de gemeenschap niet toereikend was. In deze gevallen was men aangewezen op hulp van buiten de gemeenschap afkomstig. Deze arbeiders — niet-gemeenschapsgenooten — verkregen nu behalve leefkost, ook een gedeelte van hun arbeidsopbrengst in natura uitbetaald.

Bij toenemende individualiseering zal in de gemeenschap een steeds grooter verschil in verzorgingstoestand der leden ontstaan.

Voor de kleinere landbouwers bestaan er tijden van arbeidsslapte, waarin zij hun arbeidskracht, zonder schade voor het eigen bedrijf, beschikbaar kunnen stellen ten bate van derden.

In den oogsttijd zullen zij zich beschikbaar stellen bij de grootere landbouwers, doch dan, evenals de vreemde arbeiders, naast leefkost en versnapering, een gedeelte van hun arbeidsopbrengst in natura opeischen.

Mallinckrodt[1]) verwijzend naar Michielsen (T. A. G. 1883 en Bijdragen K. I. 1925) en Nüsselein (Bijdragen K. I. 1905) noemt hier nog een tusschenvorm op.

Indien nl. een lid der gemeenschap door het verleenen van hulp gedurende een langere periode zelf schade zou leiden, doordat hij zijn eigen oogst niet meer binnen kan halen, geniet hij behalve het recht op contrapraestatie, ook nog een gedeelte van zijn arbeidsopbrengst, als bezoldiging in natura.

Bij het op den voorgrond treden van het persoonlijk element zou deze vorm steeds meer voorkomen.

Wat oorspronkelijk dus onderlinge hulp was, verkrijgt dan het karakter van arbeid, die men voor loon verricht.

---

1) Mallinckrodt, II, pag. 76.

De werkzaamheden voor het planten en oogsten blijven tot in de sterk gedifferentieerde maatschappij, hun gemeenschappelijk karakter behouden.
De oorzaak van dit feit lag, zooals wij reeds zagen, aanvankelijk op magisch en economisch gebied. Bij het verzwakken van het magisch motief treedt vooral het economisch motief op den voorgrond.
In de meer gedifferentieerde maatschappij is het echter hoofdzakelijk het sociaal motief, dat belangrijk is.
De oogst is het hoogtepunt van het desaleven, als afsluiting van den schralen tijd. De gezamentlijke arbeid leidt tot het aanknoopen van allerlei betrekkingen, zoodat deze werkzaamheden een sociale gebeurtenis vormen.

Het ontstaan van gevestigd eigendom doet in de gemeenschap een categorie van bezitsloozen ontstaan, die, voor het verkrijgen van een levensonderhoud, geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van het verrichten van arbeid voor anderen.
De wijze, waarop deze personen binnen het desaverband een levensonderhoud vinden, is verschillend.

De grondbezitters, die een dergelijke oppervlakte grond bezitten, dat zij de daarop te verrichten werkzaamheden niet meer met behulp van de gezinskrachten kunnen afdoen, kunnen aan dit bezwaar op tweeërlei wijze tegemoet komen.
Het geven van een gedeelte van hunnen grond in *deelbouw* aan hen, die hun arbeidskrachten ter beschikking stellen, zal voornamelijk gebeuren door bezitters van ambtsvelden, doch komt eveneens bij de andere grondbezitters voor.
Bij een voortschrijdende geldhuishouding daarentegen zal de grondbezitter deze gronden in *„borongan"* laten bewerken door hen, die hun arbeidskrachten ter beschikking stellen, terwijl de betaling in geld zal geschieden.
Wij hebben hier met een vorm van *aannemen van werk* te maken, een tijdelijken loonarbeid, waarbij het loon gebaseerd is op de arbeidspraestatie.
Bij dezen vorm van loonarbeid bezit in de meeste gevallen de arbeider, naast de inkomsten, verkregen uit het verrichten van arbeid voor anderen, eigen bronnen van inkomsten.

De grondbezitters kunnen ook de arbeidskracht van het gezin vergrooten door *adoptie* van een of meer bezitsloozen.
De adoptie („amek") is een zeer verbreid instituut. „Het rechtsgevolg is nagenoeg gelijkstelling, voor huwelijks- en erfrecht, met eigen kinderen; het is dan ook den adoptant van een jongen meestal meer om diens *gratis werkkracht*, den adoptant van een meisje meer om de inkomsten uit haar huwelijk dan om nakomelingschap of weldadigheid te doen." [1])
Naast vergrooting van de gezinsarbeidskracht had deze adoptie voor den kerndorper nog dit voordeel, dat hij zich door den adoptivus kon laten vervangen bij de verplichte- en uit het adatrecht voortvloeiende, zedelijk verplichte, diensten ten bate van derden.

Als overgangsvorm van het „in een athmospheer van onderlinge maatschappelijkheid" bloeiende onderling hulpbetoon en het „in een eerste phase van sociale differentiatie wortelende groot-gezin", noemt Van der Kolff [2]) het onder den naam van „sambatan" voorkomende arbeidssysteem, waarbij de bezitsloozen slechts tegen de daarbij gebruikelijke con-

1) C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 62.
2) G. H. van der Kolff, pag. 150, 151.

sumptie, bereid waren bij de grondbezitters te komen werken. In sommige gevallen werd behalve voeding ook nog kleeding verstrekt.

Als overgangsvorm kan ook het zgn. „kedhoksysteem" genoemd worden, waarbij bezitsloozen individueel op zich namen, op een bepaalden akker bepaalde werkzaamheden te verrichten tegen vergoeding van een gedeelte van den oogst.

De loonarbeiders in desaverband bij den rijstbouw betrokken, verdeelde 's Jacob [1]) in twee categorieën.
In de eerste plaats zij, die voor den vollen duur van den padi-aanplant, dus van het begin der bewerkingen tot den oogst, worden aangenomen. Zij ontvangen voor den door hen verrichten arbeid een belooning, bestaande uit een gedeelte van den oogst in natura, kleeding (broek, baadje en hoed), daarnaast voeding en dagelijks een klein bedrag in geld voor versnaperingen en tabak.
In de tweede plaats de losse dagkoelies („koelie harian"), die naar gelang hunner arbeidsprestaties betaald worden en daarnaast voeding en een kleinigheid in geld voor versnaperingen ontvangen.

Hoe meer de geldhuishouding doordringt, hoe meer de belooning voor verrichte diensten in geld plaats vindt, waardoor veroorzaakt wordt, dat de gezinsarbeid steeds meer plaats maakt voor loonarbeid, zoodat ten laatste „productiegemeenschap en consumptiegemeenschap, onderneming en familie, geheel gescheiden komen te staan". [2])

De *sociale groepeering* in de desa geeft een duidelijk beeld van de, aan elke categorie toevallende, arbeidsverplichtingen.
Van Vollenhoven [3]) onderscheidt de volgende groepen:

1. *Kerndorpers* („wong bakoe, wong adjeg, wong kentjeng, gogol", etc.) gevormd door de gehuwde afstammelingen der eerste ontginners. Zij vormen de kern der bevolking, den gezeten landbouwenden stand. Zij bezitten zoowel woonerf als akkers.

2. *Bijwoners,* hetzij woonerfbezitters („lindoeng, boedijan", etc.), hetzij huisbezitters, wonend op andermans erf („wong dēmpēl", etc.). Zij bezitten nimmer akkers; uit hen worden voornamelijk de deelbouwers gerecruteerd („koelie ngendo").

3. *Kostgangers of inwoners* („rajat, rangkepan", etc.), die noch huis, noch erf, noch grond bezitten. Zij bestaan uit de al of niet getrouwde huiskinderen, vrouwen, schoonzoons, schoonouders en daarnaast de al dan niet getrouwde loonknechten („boedjangs").

4. Somtijds vinden wij een 4de groep — *de Oudsten* — bestaande uit kerndorpers, te oud geworden voor de richtige vervulling van hun taak en die dan tijdens hun leven vrijwillig afstand doen van hun grondbezit, ten bate hunner erfgenamen.
Somtijds worden tegalbezitters, weduwnaars (doedå), zonder volwassen dochter en de valide bejaarden (djempo)bij groep 2 gerekend en de jonggehuwden (kemanten anjar), nieuwelingen en de valide bejaarden (djempo rēto) bij de derde of tweede groep.

---

1) J. F. A. C. van Moll en H. 's Jacob, I, pag. 30, 31.
2) Bücher, pag. 167. Van der Kolff, pag. 157.
3) C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 20 e.v.

's Jacob[1]) verdeelt de desalieden (in het district Tjomal) in de volgende categorieën:

1. Zij, die sawah, tegallan en woonerf bezitten.
2. Zij, die tegallan en woonerf bezitten.
3. Zij, die alleen een woonerf bezitten.
4. Zij, die noch akkers, noch woonerf bezitten („penoempangs").

Deze laatste categorie is samengesteld uit drie verschillende typen:

In de eerste plaats de „rajats" of „boedjangs", die met vrouw en kinderen inwonen bij een grondbezitter — meestal familielid, die hen voedt en kleedt tegen de verplichting met hun gezin al het werk te verrichten, dat door den huisheer wordt opgedragen, aan wien zij de inkomsten van hun arbeid hebben af te dragen.

In de tweede plaats de „pondok kringkoek", of „pondok sloesoep" (= aanleunenden), die met vrouw en kinderen bij een grondbezitter-familielid inwonen, verplicht zijn voor hem alle gewenschte arbeid te verrichten en voor dezen arbeid van den huisheer voedsel ontvangen. Overigens zijn zij vrij ten eigen bate arbeid te verrichten.

In de derde plaats zij („pondok karang, margasari"), die op eens anders erf een bijhuis bewonen, dat zij veelal zelf bekostigd hebben en een stukje erf tot gebruik bekomen hebben, tegen de verplichting om den huisheer, wanneer deze dit noodzakelijk vindt, behulpzaam te zijn, doch die van dezen geen voedsel ontvangen en geheel in hun eigen onderhoud hebben te voorzien.

Deze drie categorieën zijn voortgekomen uit de desa, waar zij inwonen, doch waar geen grond voor hen beschikbaar was. Wanneer zij een erf kunnen koopen, komen zij in aanmerking voor een aandeel in het sawah-bezit, wanneer dit mocht openvallen. Geschiedt dit niet en zijn er geen woeste gronden ter ontginning aanwezig, dan zijn zij op loonarbeid als middel van bestaan aangewezen.

De sociale positie in het dorp hangt af van het kerndorperschap, d.w.z. van het al of niet afstammen van de eerste ontginners en niet van het al of niet bezitten van grond.

De grondslag van het verplichte onderling hulpbetoon was, dat de kerndorpers *ten volle* dienstplichtig waren; de jonggehuwden en nieuwelingen slechts geleidelijk van dienstvrijheid tot vollen dienstplicht overgingen, bijwoners slechts nu en dan tot hulpdiensten verplicht waren en dan alleen binnen de bebouwde kom der desa, terwijl de kostgangers slechts in uitzonderlijke gevallen (rampen van hooger hand) tot het verrichten van diensten verplicht waren.

Naast de categorieën, voortgekomen uit de desa zelve, bestaat dan nog een categorie personen, afkomstig van andere desa's, die, tijdelijk afkomend op werkgelegenheid, welke zich in de nabijheid mocht voordoen, tegen betaling hun intrek bij desa-ingezetenen nemen.

De geringe achting voor deze lieden, die geen grondbezit hebben en daarom elke gelegenheid moeten aangrijpen om een levensonderhoud te zoeken, blijkt uit de aan hen gegeven verzamelnaam „badjingan" (eekhoornlui), een zeer gebruikelijk scheldwoord.

---

1) H. 's Jacob: „Inleiding", pag. 22, 57, 58.

b. Persoonlijke behoeften

Van het optreden van persoonlijke behoeften kan slechts sprake zijn, wanneer de positie van het individu in de gemeenschap belangrijker is geworden.

In de gesloten eenheid is de arbeidskracht van het individu er slechts op gericht de gemeenschap krachtiger te maken. De gemeenschap voorziet in zijn behoeften; het lage behoeftepeil en het stamcommunisme veroorzaken, dat bij het individu de prikkel ontbreekt, door het verrichten van persoonlijken arbeid zijn leven te veraangenamen.

Bücher [1]) merkt hierover op:

„Bei dem fortgesetsten Fehdezustand, unter dem die kleinere Stämme leben, bei der Willkürherrschaft im Innern, welche die Bildung grösserer Staaten zu begleiten pflegt, stehen die meisten Naturvölker unter steter Bedrohung des Lebens und der Habe, die zwar durch die lange Gewohnheit erträglich wird, aber doch die wirtschaftliche Entwicklung niederhalten muss. Das Gesamteigentum am Grund und Boden, die Verpflichtung, immer und überal zu schenken, die Sitte, Lebensmittel fast als freie Güter zu betrachten, lassen dem Selbstinteresse nur ungenügenden Spielraum."

In dit stadium bestaat wel een zekere opzettelijke aanplant van genotmiddelen (tabak, vruchten, etc.), welke als bijproducten verbouwd worden in een hoek of tusschen de bouwvelden, waarop het voedselgewas geteeld wordt.

Ook de erfbeplanting zal voornamelijk ten doel hebben genotmiddelen te produceeren.

De gemeenschap heeft geen bemoeienis met deze productie. Het individu bezit individueele rechten op deze gewassen, hetgeen echter niet uitsluit, dat, als uitvloeisel van het commuun gevoel, de gemeenschap in den regel mede geniet.

Naast deze productie van genotmiddelen wordt individueele arbeid nog verricht voor de vervaardiging van hulpmiddelen voor de voedselproductie (landbouwwerktuigen) en de vervaardiging van allerlei huisraad (matten, pannen, etc.).

Hiernaast bestaan de sociale behoeften van het individu, d.w.z. het zal trachten, door het verrichten van bepaalde handelingen of (en) het bezitten van bepaalde goederen, een zekere sociale positie te verkrijgen of te handhaven.

Slechts die handelingen en goederen zullen het gewenschte resultaat kunnen benaderen, welke voldoen aan „de algemeene normen, welke de maatschappij aan die handelingen (en goederen) aanlegt." [2]) Persoonlijke waardeering speelt hierbij geen rol.

Hoe krachtiger eenheid de gemeenschap vormt, in des te sterker mate zal de sociale positie van het individu bepaald zijn door geboorte en ancienniteit.

In het stadium, dat de religie een allesoverheerschende rol in het gemeenschapsleven speelt [3]), zal een bepaalde sociale positie correspondeeren met een bepaalde hoeveelheid magische kracht.

---

1) Bücher, pag. 96.
2) J. H. Boeke, pag. 7.
3) Ed. Hahn, pag. 50. Voor den man namen in dit primitieve stadium „soziale Zwecke, die sich in den Nimbus einer religiösen Weihe hüllten, einen ausserordentlich grossen Teil seiner Zeit, seiner Energie und seiner Ganzen geistigen Sphäre in Anspruch."

In een dergelijke maatschappij dient het *tatoeweeren* in den regel tot bewijs, dat het subject magisch evenwichtig, d.w.z. volwassen is.

Daarnaast treedt het persoonlijk element sterk op den voorgrond, waar speciale motieven gebezigd worden om uit te drukken, dat de drager er van op bepaald gebied een magisch bijzonder krachtige positie inneemt. Dit geschiedt b.v. bij hen, die aan sneltochten hebben deelgenomen.

In de zeer primitieve gemeenschap heeft het hoofd zeggingskracht over het al of niet tatoeweeren, daar de mogelijkheid bestaat, dat de magische evenwichtigheid der gemeenschap verstoord wordt, door de opeenstapeling van magische kracht in de getatoeweerde. Ter voorkoming van deze evenwichtsverstoring moet het betrokken subject een gave aan de gemeenschap (i.c. het hoofd) schenken.

Bij het veranderen van het karakter van den magischen grondslag van de primitieve samenleving verdwijnt ook het magisch karakter der sociale persoonlijke behoeften.

Het tatoeweeren raakt in onbruik, kleeding en opschik komen er voor in de plaats.

Het, in dit stadium van ontwikkeling optredend, contact met vreemdelingen schept de mogelijkheid, zich door ruil van die goederen te voorzien, die de persoonlijke behoeften kunnen bevredigen.

Hier behoort een scherp onderscheid gemaakt te worden tusschen den handel, gevoerd met als motief, bevrediging der economische behoeften, welke zich voornamelijk onder soortgenooten zal afspelen en die, met als motief, de drang tot imitatie en distinctie, welke zich voornamelijk in het contact met vreemdelingen openbaart.

Bij den ruilhandel, dienende tot bevrediging der economische behoeften, geeft de inboorling blijken van buitengewonen handelsgeest. Bij verschillende Papoea-stammen in Centraal Nieuw Guinea constateerde Moszkowski[1]), dat de invloed, die de wet van vraag en aanbod op den prijs uitoefent reeds bekend was. Door gering aanbod van bepaalde gevraagde artikelen werd getracht een zoo groot mogelijke tegenwaarde te verkrijgen.

Geheel anders is de toestand echter, wanneer het motief tot den ruilhandel geen economische noodzakelijkheid is, doch voortspruit uit den drang tot imitatie en distinctie. [2])

Het bezit van goederen, die in de inheemsche samenleving onbekend zijn, waarvan men de gebruiksmogelijkheden niet kent, zijn zeer geliefd.

In deze gevallen is het verklaarbaar, dat de vreemdelingen, waarmede een dergelijke handel voornamelijk gedreven werd, tot de conclusie kwamen, dat een goede handelsgeest, een juiste maatstaf voor waarde en tegenwaarde, bij de primitieven niet aanwezig zou zijn.

Om deze ruilhandel echter mogelijk te maken behoort het individu te kunnen beschikken over goederen, welke hij zelf in overvloed bezit en die gewaardeerd worden door de andere partij. Een mogelijk toevallig voedseloverschot heeft slechts waarde, in zooverre dit geruild kan worden tegen andere consumptiegoederen, terwijl bovendien de waardeering van deze consumptiegoederen bij de handeldrijvende partijen zeer gering is.

De verhouding, waarin de productiefactoren voorkomen, bepaalt nu de richting, waarin het individu zal trachten zijn persoonlijke behoeften te bevredigen.

---

1) Moszkowski, pag. 15.
2) Moszkowski noemt dat „Habgier, Begierde, Laune, Begehrlichkeit".

Op de *Buitenbezittingen*, waar de factor grond overvloedig, de factoren arbeid en kapitaal daarentegen in het minimum zijn, leidde deze omstandigheid tot een wijziging in het karakter der inzameling van boschproducten.

De inzameling hiervan geschiedde aanvankelijk onder leiding van het hoofd door alle gemeenschapsleden en had ten doel de bevrediging der gemeenschapsbehoeften.

In de eerste plaats werden *dierlijke voedingsmiddelen* verzameld en de benoodigdheden voor den bouw, het herstel en onderhoud der gemeenschapsbezittingen. Daarnaast werden onder leiding van het hoofd die producten verzameld, welke dienstig waren voor den ruil met niet-gemeenschapsgenooten, door welken ruil de gemeenschap de beschikking verkreeg over de goederen, die zij zelve niet kon produceeren.

Al spoedig verkreeg deze inzameling een meer persoonlijk karakter.

Het toenemend contact met vreemden deed het behoeftepeil stijgen, waardoor de prikkel tot persoonlijken arbeid geschapen werd.

Al spoedig bemerkte het individu, dat hij zijn persoonlijke behoeften gemakkelijker bevredigen kon door ruil met derden, dan door ze zelf te produceeren. De groote onlust voor regelmatigen arbeid, welke bij den inlander bestaat, veroorzaakte dat de inzameling van boschproducten, welke arbeid, hoewel zwaar, door zijn onregelmatig en avontuurlijk karakter geprefereerd werd boven den landarbeid, meer doelbewust en systematisch verricht werd.

In later stadia werd den vreemdeling zelve, tegen betaling van een retributie, in het stamterritoir toegelaten ter verzameling van de door hem begeerde boschproducten.

De gevolgen hiervan waren, dat, door de gezamenlijk uitgeoefende, intensieve inzameling van boschproducten, deze steeds schaarscher werden.

In dit geval zal de inboorling er toe over gaan, gewend als hij is aan het hooger behoeftepeil en niet meer in staat dit te bevredigen door de schaarschte der als ruilmiddel gebezigde boschproducten, die gewassen, welke er voor in aanmerking komen opzettelijk aan te planten. [1])

De overgang toch van zuivere „Aneignung" tot doelbewuste productie gaat hierbij gemakkelijk.

Op de velden, benoodigd voor de voedselproductie worden b.v. heveapitten uitgezaaid, die, bij het verlaten der afgeoogste gronden, zich kunnen ontwikkelen, zoodat, na eenigen tijd, een tapbaren aanplant ter beschikking staat.

In de centra der bevolkingsrubbercultuur (Midden- en Zuid-Sumatra, West- en Zuid-Borneo) ontstond zoo een aan de marktconstellatie aangepast bedrijf, dat zich echter technisch-organisatorisch niet boven den ladangbouw verheft. [2])

Zelfs waar — zooals in Tapanoeli — een stelselmatige aanplant plaats vindt, onafhankelijk van den voedselverbouw, staat dit bedrijf nog op een zeer lage ontwikkelingshoogte.

Het gevolgde arbeidssysteem bestaat hierin, dat de arbeiders de helft van het door hen geproduceerde mogen behouden (separoe-stelsel, „bagaidoea"), terwijl den bezitter de andere helft verkrijgt. De bezitter koopt het aandeel der arbeiders op voor den geldenden marktprijs van het product.

De band met de voedselproductie blijft bestaan, alhoewel soms eenige

1) M. B. Smits: „Over den landbouw in Ned.-Indië", 1929, pag. 31, merkt op, dat opzettelijke aanplant pas plaats vindt na het stadium der zgn. *half-cultuur*, waarbij de in het bosch aanwezige waardevolle soorten (rottan, benzoë, etc.) werden gespaard.

2) J. van Gelderen, pag. 24 e.v.

achteruitgang waar te nemen valt. Wanneer de marktprijs zoodanig is, dat de arbeiders met hun aandeel niet in staat zijn zich een minimum levensonderhoud te verschaffen, wordt de aanplant verwaarloosd en gaat men weer tot de voedselproductie over.

De cultuur van overjarige handelsgewassen is hier dus op te vatten als een systematische en georganiseerde voortzetting van het zamelen van boschproducten, terwijl het karakter bepaald wordt door de verhouding, waarin de productiefactoren voorkomen.

Het karakter dezer cultuur, haar nauw verband met den voedselverbouw, haar arbeidsstelsel, haar elasticiteit en extensiviteit, het zijn alle aanwijzingen temeer, dat het motief dezer cultuur slechts lag in de begeerte, de persoonlijke behoeften te bevredigen.

Mendelaar [1]) constateerde, dat de welvaartsvermeerdering in Djambi leidde tot een toename van de hadj (pers. sociale behoefte), tot een verruiming van het levenspeil, door verbetering en aanschaf van huisraad, kleeding, extra etenwaren, etc. terwijl de inkomsten daarnaast voornamelijk voor consumptieve doeleinden besteed werden (feesten, bioscoop, luxe artikelen, 120 auto's met slechts enkele kilometers weg, etc.).

Het behoeft geen betoog, dat bij voortschrijdende gunstige marktconstellatie de uit deze cultuur verkregen inkomsten zullen gaan dienen ook ter bevrediging der absolute behoeften.

Op *Java* was de toestand anders.

De groote bevolkingsdichtheid veroorzaakte hier de omstandigheid, dat de productiefactor grond in het minimum de factor arbeid daarentegen in groote hoeveelheid aanwezig was.

De drang tot bevrediging der persoonlijke behoeften leidde hier tot een intensieve benutting van den grond, waaruit het ontstaan eener intensieve cultuur van eenjarige handelsgewassen op droge gronden en, waar de omstandigheden dit mogelijk maakten, van tweede gewassen op de sawah's voortvloeide. Overjarige handelsgewassen vindt men hier voornamelijk op de erven.

Zooals wij reeds zagen dienen de sawah's feitelijk en ook in het bewustzijn van de bevolking, in de eerste plaats voor de voortbrenging van de benoodigde consumptie-goederen. De opbrengst der droge velden en de tweede gewassen dienen hoofdzakelijk om verkocht te worden, ten einde uit de opbrengst de persoonlijke behoeften te kunnen bevredigen.

Naast het optreden van een specialen handelslandbouw doet zich echter als uitvloeisel der handelingsbevoegdheid van het individu een ander verschijnsel voor.

Als gevolg van het, door differentiatie ontstane, verschil in verzorgingstoestand der individuen, zijn slechts zij, die in het bezit van grootere hoeveelheden kapitaalgoederen zijn, in staat, zich door ruil een bevoorrechte positie te verwerven.

Hoewel de categorie der bezitsloozen, door de sociale structuur der samenleving, in meer of minder vast verband aan de verschillende productieeenheden wordt toegevoegd, zoodat dus hun behoefte aan voedingsmiddelen in dit milieu bevredigd wordt, zijn zij voor de bevrediging hunner persoonlijke behoeften aangewezen op het eenige goed, waarover zij kunnen beschikken: hun arbeidskracht.

Deze omstandigheid leidde in de Oostersche maatschappij in de eerste

1) J. J. Mendelaar: „Djambi, de rubber en de Djambiër", Kol. Stud., 1925, II, pag., 325 e.v.

plaats tot het ontstaan van *pandelingschap*, een met de slavernij nauw verwante instelling.

Volgens Kleintjes[1]) ontstaat het pandelingschap, „wanneer iemand (de pandgever) of zichzelven of een persoon, over wien hij macht uitoefent, voor een zekere som of wegens het schuldig zijn van een zekere som aan den pandnemer afstaat, die het recht verkrijgt van den in pand gegeven persoon (pandeling) arbeid te vorderen, onder verplichting om hem vrij te laten of aan den pandgever terug te geven, zoodra de verschuldigde som aan den pandhouder is voldaan."

Opmerkelijk is het door Mallinckrodt[2]) geconstateerde feit, dat het pandelingschap t.o.v. de eigen gemeenschapsgenooten niet voorkwam in de primitieve eenheid, daar het gemeenschapsgevoel zich hiertegen verzette.

Aanvankelijk slechts tegenover vreemdelingen bestaanbaar, wordt bij toenemende individualiseering het instituut dezer schuldslaven algemeen.

In de tweede plaats zal, bij het ontstaan van een vraag naar *loonarbeiders* in *uitheemsche bedrijven*, deze mogelijkheid tot bevrediging der persoonlijke behoeften door de categorie der bezitsloozen worden aangegrepen.

Verschillende factoren veroorzaken echter, dat van de mogelijkheid, om in uitheemschen loondienst te treden, aanvankelijk geen gebruik gemaakt zal worden.

Voor elk individu, geboren in de groepsgemeenschap, is deze gemeenschap het vertrouwde, het natuurlijke en de drang om als onderdeel der collectiviteit voort te leven is primair en grooter dan de neiging tot een leven op zichzelf.

De sociale band, versterkt door opvoeding, overlevering, gewoonte en nabootsing, veroorzaakt, dat hij, die buiten de gemeenschap persoonlijke behoeften zou willen bevredigen, bestraft wordt met het vonnis der publieke opinie of wordt uitgestooten („di-boewang").

Klimaats- en milieu-invloeden hebben een zeer laag economisch behoeftepeil veroorzaakt, waarvan de bevrediging geheel binnen de grenzen der gemeenschap plaats vindt.

Daar het individu de zekerheid heeft, dat zijn behoeften binnen de gemeenschap bevredigd zullen worden, zal de wil tot het verrichten van loonarbeid in uitheemschen dienst niet aanwezig zijn. Slechts *dwangmaatregelen* zullen het individu tot arbeid kunnen dwingen.

Pas in een later stadium zal door verschillende oorzaken de noodzakelijkheid tot het verrichten van loonarbeid in meer of mindere mate optreden.

Koch[3]) brengt het vrijwillig contact tusschen de inheemsche bevolking en de Westersche industrie terug tot de door het Gouvernement aan deze gemeenschap „opgedrongen geldhuishouding".

Het Gouvernement toch behoefde, na het opdrogen der door de wetgeving sinds 1854 geleidelijk geliquideerde baten, voortvloeiende uit het Cultuurstelsel, andere inkomsten, die in *geld* moesten worden opgebracht.

De gesloten productenhuishouding der inheemsche maatschappij bracht met zich een groote geldschaarschte, zoodat de inlander, om aan geld te komen, verplicht was zijn oogst geheel of gedeeltelijk te verkoopen, of dit geld te verkrijgen door het verrichten van loonarbeid op de uitheemsche ondernemingen.

1) Ph. Kleintjes: „Staatsinstellingen van Ned.-Indië," 1927, I, pag. 130.
2) Mallinckrodt, II, pag. 119.
3) D. M. G. Koch: „Indische problemen". Kol. Stud. 1919, pag. 265 e.v.

De weg, die de inheemsche productie-eenheid zal inslaan, om aan deze autoritair opgelegde geldverplichting te voldoen, hangt van verschillende omstandigheden af.

Ham [1]) beantwoorde de vraag, hoe groot de oppervlakte van de bebouwbare velden van een landbouwer minimaal zouden moeten zijn, om *a.* het gezin te onderhouden („Unterhaltsfläche") en *b.* de krachten van het gezin het geheele jaar door genoegzaam aan het werk te houden („Arbeitsfläche"), met het antwoord, dat de „Unterhaltsfläche" $^2/_3$ à $^3/_5$ (wisselend met de bodemgesteldheid en de arbeidsintensiteit der arbeiders) van de „Arbeitsfläche" zou moeten zijn.

Indien het grondbezit van een gezin dus zoodanig was, dat alle gezinsleden het geheele jaar door genoegzaam arbeid zouden hebben, zou de opbrengst $^5/_3$ à $^3/_2$ te groot zijn voor het behoeftepeil. In dit geval zou het overschot te gelde gemaakt kunnen worden, ten einde uit de opbrengst de geldelijke verplichtingen te kunnen nakomen.

Indien echter de grootte van het grondbezit juist overeenkomt met de „Unterhaltsfläche", of kleiner is, zal de opbrengst der akkers niet toereikend zijn voor de bevrediging der gezinsbehoeften en voor het nakomen der geldelijke verplichtingen.

De „Pax Neerlandica" leidde nu tot een groote bevolkingstoename, welke aanleiding gaf tot het optreden van grondversnippering.

De bevolking koos nu de weg van den geringsten economischen weerstand, door in plaats van haar latent productievermogen op te voeren, een aanvullend inkomen te zoeken door het verrichten van loonarbeid in uitheemschen dienst. [2])

De op Westersche ondernemingen werkzame loonarbeiders vonden daar economische voorwaarden, welke een zeer aanzienlijke verruiming der gewende bestaansvoorwaarden mogelijk maakte, waaruit weer bevolkingsaanwas en grondversnippering voortvloeide.

Zoo werd de quantitatieve verhouding tusschen de productiefactoren grond en arbeid steeds ongunstiger en leidde op den duur, bij de relatief mindere vergrooting der productiecapaciteit, tot het overtollig worden van den factor arbeid voor verschillende categorieën personen in het inheemsch productieproces.

Zoo ontstonden er verschillende graden van noodzakelijkheid tot het verrichten van loonarbeid in uitheemschen dienst.

Waar het grondbezit zoodanig is, dat in tijden van arbeidscumulatie (planten, oogsten) de arbeid van *allen* benoodigd is, zal in den tijd van arbeidsslapte *tijdelijke* loonarbeid in dienst der uitheemsche ondernemingen verricht kunnen worden. De grondbezitter en zijn naaste verwanten zullen deze tijdelijken arbeid niet verrichten. Hij zal hoofdzakelijk verricht worden door de „penoempangs".

Hoe geringer nu het grondbezit per gezin is, in des te sterker mate worden de categorieën bezitsloozen afhankelijk van het verrichten van loonarbeid in uitheemschen loondienst. De tijdelijke loonarbeid zal voor enkele categorieën dan reeds *vaste* loonarbeid moeten worden.

Wanneer het grondbezit zoodanig is, dat de opbrengst onvoldoende is voor de behoeftebevrediging van het gezin in engeren zin (grondbezitter, vrouw en kinderen), zal ten laatste ook de grondbezitter zijn levensonderhoud in loondienst moeten zoeken.

1) Mindere Welvaartverslag, bijlage 1, naschrift, pag. 55 e.v.
2) Hirsch, pag. 17.

In dit laatste geval speelt de factor gezinsgrootte een rol.

Het aantal gezinsleden, dat alleen consumeert, wijzigt zich voortdurend, als functie van den tijd, ten opzichte van het aantal leden, dat voor den arbeid beschikbaar is.

Het quotient $\frac{\text{verbruikseenheid (V)}}{\text{arbeidseenheid (A)}}$ wisselt dus steeds. Hoe grooter dit quotient, hoe ongunstiger de toestand. Bij het bereiken van een bepaalde grens zal de grondbezitter dus genoodzaakt zijn een aanvullend inkomen te verdienen. Deze verplichting wordt minder drukkend, naarmate, onder invloed van den factor tijd, het quotient weer kleiner begint te worden.

De netto opbrengst van het akkerbezit van een gezin bepaalt dus hoevele, welke en gedurende welken tijd, rechtstreeks van den landbouw afhankelijke subjecten genoodzaakt zullen zijn een aanvullend of vast levensonderhoud in uitheemschen loonarbeid te zoeken.

Naast de economische noodzakelijkheid spelen ook andere, niet-economische overwegingen een rol bij het verrichten van loonarbeid.

Scheltema's [1]) onderzoekingen naar den economischen toestand in de regentschappen, van waaruit het grootste contingent contractkoelies afkomstig was, geven eenige aanwijzingen in deze richting.

Een onderzoek naar de bevolkingsdichtheid bleek geen positieve gegevens op te leveren. Hoewel het dichtheidscijfer in enkele streken groot was, waren er andere dichtbevolkte streken aan te wijzen, vanwaar relatief en absoluut kleinere aantallen emigreerden. Daarnaast vertoonden eenige niet overmatig dicht bevolkte streken groote emigratiecijfers.

Ook tusschen het sterftecijfer en de emigratie bleek geen correlatie te bestaan.

Aannemende, dat de oorzaak van het dienstnemen als contractkoelie in hoofdzaak gelegen zou zijn in economische motieven, werd een onderzoek ingesteld naar de bekende elementen van het volksinkomen, nl.:

a. gemiddelde uitgestrektheid bouwgrond per hoofd van de bevolking;

b. productiviteit per oppervlakte-eenheid, wat betreft inlandsche voedselgewassen en, zoover mogelijk, inlandsche handelsgewassen;

c. intensiteit der bebouwing, zoowel het bebouwd areaal, als het percentage van het totaal bebouwbaar areaal, als de occupatie-intensiteit;

d. productie per hoofd van inlandsche voedselgewassen;

e. bruto maatschappelijk inkomen per hoofd in geld uitgedrukt, voortkomende uit inlandsche voedsel- en handelsgewassen, zoowel als de uit koelie-arbeid voortspruitende baten;

f. verdeeling van het maatschappelijk inkomen;

g. hoeveelheid geïmporteerde rijst, aannemende dat deze slechts geconsumeerd wordt, waar niet voldoende rijst uit eigen productie aanwezig was, zoodat dus een aanwijzing verkregen kon worden over de hoeveelheid personen, die hun bestaan òf buiten den eigen landbouw vonden, òf, die hun oogst verkocht hadden en dus weer voedingsmiddelen moesten inkoopen.

De uitslag dezer onderzoekingen gaf geen positieve aanwijzingen voor mogelijke oorzaken, welke op de economische noodzakelijkheid tot het verrichten van loonarbeid in uitheemsche bedrijven zouden wijzen.

Hoewel Scheltema geen conclusies aan zijn onderzoekingen vast-

1) A. M. P. A. Scheltema: „Eenige gegevens betreffende den economischen toestand in de regentschappen vanwaar in 1928 de meeste contractkoelies vertrokken". Kol. Stud. 1929, II, p. 411.

knoopt, lijkt in ieder geval wel als negatief resultaat zijner waarnemingen vast te stellen, dat het emigreeren als contractkoelie, dus het verrichten van loonarbeid in uitheemsche ondernemingen, niet behoeft samen te hangen met uit economische omstandigheden voortvloeiende noodzakelijkheid.

Dit is in overeenstemming met het aan elke consumentenhuishouding inhaerente verschijnsel, dat de niet-economische (sociale, gevoels-) motieven een zeer belangrijke rol in het economisch leven spelen. [1])

Boeke [2]) merkt op, dat de dorpshuishouding nimmer zuiver economisch is: „Het geheele leven wordt hier beheerscht door godsdienst en semigodsdienstige gewoonten en tradities, de gedragingen door de overwegende behoefte zich behagelijk te voelen, de economische behoeften en de strikt economische bevrediging ervan komen daarbij op de tweede plaats te staan."

Resumeerende kunnen wij vaststellen, dat in de inheemsche maatschappij *individueele arbeid* dus plaats vindt, ter verzekering van het welzijn der individuen op economisch en sociaal gebied.

De vormen van dezen arbeid, welke het adatschuldenrecht kent, zijn:

1. *Het aannemen van werk.* De hoogste vormen hiervan zijn volgens Van Vollenhoven [3]) te zoeken bij de beoefenaars van de ambachten (goud-, zilver-, kopersmeden, dalang, danseressen, doekoen, etc.), terwijl het grootste aantal dezer transacties wel in den landbouw zal plaats vinden (plantklaar maken, zaaien, oogsten, etc.) Hier moet dus al een onderscheid gemaakt worden tusschen de landbouwwerkzaamheden, verricht in onderling hulpbetoon en verricht als vorm van „aannemen van werk".

Deze losse landbouwdiensten worden gehonoreerd met een dagelijks snijloon in natura („bawon") of in geld.

Verder bestaat individueele arbeid in den vorm van karre- en prauwvervoer, terwijl onder de losse dagdiensten nog gerekend kunnen worden de veehouderij („botjah angon") en de eendenhoederij.

De rechtsband in transacties met vreemdelingen ontstaat door het bindmiddel („pandjer"), onder goede bekenden (familie- en desagenooten) geschiedt alles na onderlinge afspraak in goed vertrouwen.

2. *Arbeid tot vereffening van een geldschuld* (*pandeling*). Hoewel het instituut reeds tijdens het bewind van de Oost-Indische Compagnie bestreden werd [4]) en bij Stbl. 1872 : 114 voor geheel Indië officieel afgeschaft, schijnt een zekere hoorigheid, als gevolg van het aangaan van schuld en het onvermogen deze met de daarop rustende (woeker) rente af te betalen, nog sterk te leven in de Oostersche mentaliteit. [5]) Gevallen van vrijwillig pandelingschap werden tot voor kort nog gesignaleerd. [6])

Het pandelingschap is slechts daar bestaanbaar, waar het individu handelingsbevoegdheid verkregen heeft. Het ontstaat uit een ontkiemend individualisme en heeft de tendenz het individueel bezit snel te ontwikkelen, doordat bepaalde personen, onder gebruikmaking van deze schuldslaven, in gunstiger economische omstandigheden komen te verkeeren dan anderen. [7])

---

1) J. van Gelderen, pag. 44.
2) J. H. Boeke: „Dualistische economie", inaugurale rede, Leiden 1930, pag. 30.
3) C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 132.
4) K. J. Boeijinga: „Arbeidswetgeving in Ned.-Indië", 1926, pag. 15.
5) A. D. A. de Kat Angelino, II, pag. 555.
6) C. van Vollenhoven, „Jav. Adatrecht", pag. 137. Boeijinga, pag. 17.
7) Mallinckrodt, II, pag. 51.

3. *Inheemsche loonarbeid.*

a. Waar in tijden van arbeidscumulatie in den landbouw, ondanks onderling hulpbetoon, het aantal arbeidskrachten onvoldoende was voor het bereiken van een gesteld doel, werden aanvankelijk hulpkrachten van buiten de gemeenschap afkomstig aangenomen.

Bij toenemende individualisatie en afslijting van het onderling hulpbetoon, werden ook gemeenschapsgenooten voor dezen arbeid aangenomen.

Deze *tijdelijke loonarbeid* wordt bij den oogst gehonoreerd met (behalve de kost) een gedeelte van den arbeidsopbrengst (bawon).

Bij de bewerking van het veld geschiedt de betaling in *geld* en wel in den vorm van stukloon. De *arbeidspraestatie* wordt dus in beide gevallen betaald. Het blijft een vorm van „aannemen van werk".

Deze tijdelijke loonarbeid in den landbouw draagt nog sterk het karakter van onderling hulpbetoon. Was de hulpverleening aanvankelijk een ruil van arbeid, thans wordt het een ruil van arbeid tegen andere goederen (geld).

Deze arbeid wordt door de loonarbeiders verricht om een *aanvullend inkomen* te verkrijgen ter bevrediging van hunne economische behoeften.

b. In het inheemsche boerenbedrijf komen ook *vaste loonarbeiders* („boeroeh") voor.

Het zijn meestal de ongehuwde of juist gehuwde kostgangers van den grondbezitter.

Het loon bestaat uit een vast bedrag in geld of (en) goederen (rijst, kleeding), terwijl ook betaling met een evenredig oogstgedeelte voorkomt.

Verder hebben de *hoofden* nog personen in vasten loondienst.

Ook bovengenoemde vormen van vasten loondienst dragen nog min of meer het karakter van onderling hulpbetoon.

Deze arbeid wordt door de loonarbeiders verricht tot bevrediging hunner economische behoeften, daar zij als bezitsloozen geen andere bronnen van inkomsten hebben.

c. Ook de vaste en tijdelijke loondienst in inlandsche bedrijven van nijverheid (batikkerijen, etc.) valt het best te omschrijven als een vorm van onderling hulpbetoon, waarbij de werkgever zich verplicht voor onderhoud (in uitgebreiden zin: voedsel en versnaperingen, soms onderdak) van den arbeider zorg te dragen, terwijl den arbeider tevens een gedeelte van den ondernemerswinst wordt toegedacht.

De loonarbeid wordt door de vaste arbeiders verricht voor de bevrediging hunner economische behoeften, door de losse arbeiders voor het verdienen van een aanvullend inkomen, om hun economische behoeften te kunnen bevredigen.

Het gedeelte van het loon, dat beschouwd kan worden als het aandeel in den ondernemerswinst, wordt gebezigd voor de bevrediging van de persoonlijke sociale behoeften.

4. *Loonarbeid in uitheemschen dienst.* Voortvloeiend uit een door bevolkingstoename en behoeftestijging ontstaan welvaartstekort, waardoor groepen bezitsloozen gedwongen zijn het levensonderhoud geheel of gedeeltelijk buiten de eigen gemeenschap in uitheemschen loondienst te verdienen.

§ 6. Arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt vertoont een eigenaardig beeld.

Hoewel er bij de voortschrijdende individualisatie, waarmede annex de ontwikkeling van het privaatbezit ging, een verschil in den verzorgingstoe-

stand der gemeenschapsleden kon ontstaan, leidde deze omstandigheid niet tot de vorming van een klasse van loonarbeiders.

De uit het commuun karakter [1]) der gemeenschap voortspruitende instituten als verplichte arbeidshulp voor verwanten en kostgangers, het wederkeerig hulpbetoon en het uitgeven van gronden in deelbouw, veroorzaakten, dat de loondienst in de inheemsche maatschappij niet een dergelijke belangrijke plaats inneemt als in Europa, waar het arbeidscontract (loonarbeid voortvloeiende uit een overeenkomst) na het koopcontract wel de meest voorkomende privaatrechterlijke overeenkomst is.

Daarnaast draagt deze loonarbeid een geheel ander karakter.

Kan in Europa de loonarbeid gekenschetst worden als het „economisch toevluchtsoord", in de inheemsche maatschappij vloeit hij, zooals wij reeds zagen, in de meeste gevallen voort uit het onderling hulpbetoon en vertoont de aan dezen vorm van arbeidsruil verbonden eigenschappen dan ook in hooge mate.

De loonarbeid vertoont dan ook in de groote meerderheid der gevallen het karakter van nevenberoep, dienende tot het verkrijgen van een aanvullend inkomen. [2])

Het begrip „aanvullend inkomen" moet hier niet letterlijk opgevat worden, daar de uit loonarbeid verkregen inkomsten in cijfers uitgedrukt, in vele gevallen grooter zijn, dan die, welke uit den landbouw werden verkregen.

Doch zelfs wanneer het uit loonarbeid verkegen zgn. aanvullend inkomen, bij berekening blijkt hoofdinkomen te zijn, neemt de landbouw, hoewel economisch ondergeschikt, in het Oostersch gedachteleven de belangrijkste plaats in.

De positie van hen, die geen andere bronnen van inkomsten hebben, kan ook niet vergeleken worden met die der Westersche loonarbeiders, daar de eersten in meer of mindere mate aan het gezin worden toegevoegd en daarvan een onafscheidelijk onderdeel vormen.

Hetzelfde geldt ook voor de loonarbeiders in inheemsche bedrijven en ondernemingen van nijverheid.

Juridisch zouden wij het verschil tusschen inheemschen en Westerschen loonarbeid in dier voege kunnen kenschetsen, dat bij den inheemschen vorm de overeenkomst meer het karakter aanneemt van een *maatschap*, volgens art. 1618 B.W. [3])

Deze vorm van samenwerking is de alleroudste vorm, die wij over geheel Indië sterk verspreid vinden in het instituut van den deelbouw. De eene partij brengt hier het kapitaal in, in den vorm van grond en de andere partij den arbeid.

Slechts indien wij den inheemschen arbeid opvatten als een vorm van maatschap, vallen de specifieke eigenaardigheden te verklaren, die aan dezen loonarbeid inhaerent zijn.

Hoewel wij, bij de, in de Westersche maatschappij overheerschenden vorm van huur en verhuur van diensten of van werk en nijverheid ook te

1) Onder *commuun karakter* verstaan wij hier de beteekenis, welke Van Vollenhoven (Jav. Adatrecht, pag. 36) daaraan hecht. Behalve uit het beschikkingsrecht en het onderling hulpbetoon spreekt het commuun gevoel uit het feit, dat „alle rechten verstaan en uitgeoefend worden in dezer voege, dat niet (In Romeinsch-rechterlijken trant) het individueele heerscht, doch dat het belang der samenleving drukt op alle gebruik van eigen goed".

2) J. van Gelderen, pag. 61.

3) „Maatschap is een overeenkomst, waarbij twee of meer personen zich verbinden om iets in gemeenschap te brengen met het oogmerk om het daaruit ontstaande voordeel met elkander te deelen."

maken hebben met een rechtsfiguur, gebaseerd op onderlinge wilsovereenstemming, berust deze verhouding niet op inbreng en is niet gericht op het deelen van de uit deze verhouding voortvloeiende mogelijke voordeelen. De arbeid is hier slechts een der vele factoren, aangewend om het kapitaal productief te maken.

Het instituut van den deelbouw kunnen wij als een zuiveren vorm van maatschap opvatten. Daarentegen vertoonen de vormen van inheemschen loonarbeid (boeroeh, koelie harian) al een overgang tot het instituut van huur en verhuur van diensten.

Waar de omstandigheden — de toenemende bevolkingsdichtheid en de daaraan gepaard gaande grondversnippering — den inlander tot loonarbeid in Westerschen dienst dwingen, zal deze loonarbeid een eigen karakter hebben.

In de eerste plaats leidt het seizoenkarakter van den landbouw tot tijden van arbeidsslapte, in welke de inlander zal trachten een aanvullend inkomen in loonarbeid te verdienen.

Deze arbeid is dus *tijdelijk*, het is seizoenarbeid.

Als uitvloeisel der weinige differentiatie in de inheemsche samenleving, zullen zich slechts *ongeschoolde* arbeidskrachten aanbieden.

Bij deze ongeschoolde arbeidskrachten, die zich tijdelijk aanbieden, bestaat een groote mate van *arbeidsonlust*, waarvan het ontstaan tot verschillende sociale en psychologische oorzaken valt terug te brengen.

Algemeen wordt de koeliearbeid als minderwaardig beschouwd, hij wekt schaamte en tegenzin, omdat hierbij slechts dienst bestaat zonder wederdienst.

Aan den slaaf in de primitieve gemeenschap was het recht toegekend, voor de bevrediging zijner behoeften een stukje grond te bebouwen. Bij dezen arbeid konden zij echter *geen aanspraak maken op hulp van anderen* [1]), terwijl bij de gemeenschapsleden de „atoeran arisan" wel bestond.

Het recht op contra-praestatie, hetzij arbeid of goederen, was dus slechts het recht der vrijen. Van welken aard deze contra praestatie was is bijzaak, hoofdzaak was het recht daarop.

De vrijwillige arbeider, in dienst van inheemsche werkgevers in het huidig stadium van ontwikkeling, zal nog immer een zeker recht op contra-praestatie doen gelden. Deze contra-praestatie bestaat in het verstrekken van goederen, benoodigd voor het levensonderhoud (voeding, versnapering, huisvesting).

Hoewel volgens Westersche opvatting dit als loonarbeid beschouwd wordt, waarbij den arbeider zijn loon geheel of gedeeltelijk in natura wordt uitbetaald, beschouwt de inheemsche arbeider dit anders.

Wanneer hij zijn diensten beschikbaar stelt, eischt hij een contra-praestatie in natura, welke eisch hij onverminderd doet gelden, ook als hij door bedrijfsslapte of bedrijfsstilstand geen arbeid meer verricht.

Het feit van zijn dienstbaarverklaring doet hem het recht hebben op contra-praestatie. De gang van zaken in het bedrijf zelve gaat hem minder aan, in zooverre, dat hij bij een goeden gang van zaken een gedeelte verwacht van de winst in *geld*.

Zou volgens Westersche opvatting deze gang van zaken dus te verklaren zijn als een loon, betaald gedeeltelijk in natura, gedeeltelijk in geld, de

1) Mallinckrodt, II, pag. 50

Oostersche opvatting is: recht op contra-praestatie (indien mogelijk in natura) en een gedeelte van den ondernemerswinst.

De arbeider voelt zich mede-ondernemer, met die beperking, dat hij niet het risico wenscht te dragen. Nu is het risico in de inheemsche bedrijven meestal zeer gering; het bedrijf past zich oogenblikkelijk aan alle schommelingen aan.

De arbeider voelt zich in een patriarchale verhouding. Ongeacht de gang van zaken in het bedrijf, ongeacht de omstandigheid of zijn arbeid benoodigd is of niet, eischt hij de bemoeienis van zijn werkgever ten opzichte van zijn persoon. Zijn vrijwillige dienstbaarverklaring impliceert ten allen tijde zorg van den werkgever voor zijn persoonlijk welzijn.

De beteekenis van het geld is voor de meesten nog zeer gering. Een bedrag in geld kan hij niet beschouwen als een contra-praestatie.

Loonarbeid (in Westerschen zin), waarbij het loon in natura wordt uitbetaald, staat altijd in hooger aanzien, dan arbeid die betaald wordt in geld.

Wordt het loon in geld betaald, dan is stukloon nog in hooger aanzien dan een vastgesteld dagloon.

De geringe behoeften der inheemsche samenleving, het weinig ontwikkeld ruilverkeer en bovenal de sterke werking der „agio-wetten" [1]) („perspectivische verkleining der toekomstwaarden") veroorzaakten voor den uitheemschen werkgever een groote mate van *arbeidsonzekerheid.*

„Het slecht uitkomen der arbeiders en het nog slechter uitkomen bij loonsverhoging, worden verklaard, enerzijds doordat ook de waardekurve van het geld voor de inlandse arbeider gewoonlijk vrij snel daalt, anderzijds doordat voor hem het offer van de arbeid snel stijgt en te sneller naarmate de arbeid meer het karakter draagt van „organisierte Energie". Het punt, waarbij het genot van het verdiende loon niet meer opweegt tegen de onaangenaamheid van de inspanning, is daardoor spoedig bereikt." [2])

Het verschillend verloop dezer waardecurven vormt de fundamenteele moeilijkheid, die bij het ruilverkeer tusschen inheemschen en uitheemschen steeds te overwinnen valt.

Deze omstandigheid leidde er dan ook toe, dat, waar in de inheemsche samenleving geen directe noodzaak tot loonarbeid bestond, de Westerling steeds *dwangmaatregelen* moest toepassen ter verkrijging van de gewenschte arbeidszekerheid.

Waar de Westersche koloniale politiek zich tegen deze dwangmaatregelen verzette, was de particuliere ondernemer genoodzaakt in het vrije ruilverkeer al die middelen toe te passen, welke hem de gewenschte arbeidszekerheid konden verschaffen. Dat deze middelen in vele gevallen van dien aard waren, dat zij op verkapte dwangmaatregelen begonnen te lijken, behoeft geen betoog.

De bedoeling van het tweede gedeelte van deze studie zal zijn, de middelen na te speuren, die de Javasuikerindustrie bezigde, tot het verkrijgen der gewenschte arbeidszekerheid, de wijze, waarop de inlandsche bevolking op deze middelen reageerde en de rol, die de Overheid als reguleerend medium speelde.

---

1) Zie voor een uitvoerige bespreking van deze „agiowetten": G. Gonggrijp in Kol. Tijdschrift 1925, pag. 492—496, 502—504.

2) Gonggrijp: Kol. Tijdschrift 1925, l.c., pag. 503.

HOOFDSTUK II

HISTORISCH OVERZICHT VAN DEN FACTOR ARBEID IN DE JAVASUIKERINDUSTRIE (1600—1879)

A. INLEIDING

Wanneer thans, na een inzicht te hebben verkregen in de productie- en arbeidsverhoudingen van de inheemsche samenleving, wordt overgegaan tot een bespreking van den productiefactor arbeid, gedurende het bijkans driehonderdjarig bestaan [1]) der Javasuikerindustrie, dan dienen in de eerste plaats verschillende tijdperken onderscheiden te worden.

Allereerst valt de geschiedenis der Javasuikerindustrie te splitsen in twee tijdperken, nl. *het tijdperk vóór 1879*, waarin de Overheid een allesoverheerschende rol speelde en *het tijdperk ná 1879*, waarin de particuliere ondernemers op den voorgrond treden en de Overheid slechts door „normgeving, inmenging en contrôle" [2]) regelend op de arbeidsverhoudingen ingrijpt.

Het jaartal 1879 is eenigszins willekeurig genomen. Reeds vanaf het midden der 19de eeuw toch traden particuliere ondernemers op, terwijl pas in 1890 de Gouvernementssuikercultuur ophield te bestaan.

Dat hier toch aan het jaar 1879 als keerpunt in de geschiedenis van den arbeidsfactor in de Javasuikerindustrie wordt vastgehouden, vindt zijn oorzaak in het feit, dat tot dat jaar de Overheid door middel van strafbepalingen directen invloed uitoefende op de arbeidsverhoudingen.

In *Europa* veroorzaakte het ethisch beginsel, ten grondslag liggende aan het „laisser faire, laisser passer" der Manchester School, de omstandigheid, dat de Overheid aanvankelijk niet regelend optrad bij de arbeidsovereenkomst.

Hier gold het immers een ingrijpen in de persoonlijke vrijheid van den mensch, in de mogelijkheid om over zijn tijd en werkkracht vrijelijk en naar goeddunken te kunnen beschikken.

Pas laat, volgens velen te laat, drong het sociale denken den Staat tot ingrijpen, welke bemoeienis krachtig gestimuleerd werd onder den drang van den belangrijken politieken factor, die de arbeiders, dank zij een bloeiend vereenigingsleven, vormden en het feit, dat het algemeen belang ten zeerste gebaat bleek bij het moreele en materieele welzijn van het arbeidersproletariaat.

1) Als aanvang der Javasuikerindustrie wordt — met Mr. N. P. van den Berg: „De suikerindustrie op Java onder het bestuur van de Oost-Indische Compagnie", 1892, pag. 310. 311. — aangenomen het jaar 1637, toen de Chineesch Yang Kong als eerste suikerfabrikant optrad.

2) A. D. A. de Kat Angelino, II, pag. 555.

Er valt een bepaalde ontwikkelingstendenz van de arbeidswetgeving in Westersche landen waar te nemen, welke zich eerst uitstrekte tot de „personae miserabiles", de vrouwen en kinderen, om na geleidelijken overgang zich uit te strekken tot de volwassen mannen. [1])

Overheidsbemoeienis — al of niet afgedwongen — bleek bovenal noodzakelijk, door het bestaan van een bezitloos proletariaat, hetwelk voor zijn levensonderhoud geheel afhankelijk was van het verrichten van loonarbeid. Deze economische afhankelijkheid gaf aanleiding tot vexaties van de zijde der werkgevers, waarbij het maatschappelijk belang ernstig geschaad dreigde te worden.

Geheel andere toestanden kwamen in *Nederlandsch-Indië* voor.

De overwegend agrarische huishouding en de werking der klimaats- en milieu-invloeden veroorzaakten hier eenerzijds, dat de inlandsche bevolking in meer of mindere mate onafhankelijk was van loonarbeid, terwijl daarnaast de aard der Indische ondernemingen, welke arbeidskrachten van noode hebben, het ontstaan van een arbeidersproletariaat niet veroorzaakte.

De stedelijke industrieën staan nog in de kinderschoenen, terwijl het voornamelijk de landbouwindustrieën zijn, bij welke een groote vraag naar arbeiders bestaat. Weliswaar vormt de fabrieksarbeid een integreerend onderdeel van enkele dezer landbouwindustrieën, doch deze fabrieksarbeid is seizoenarbeid. De grootste hoeveelheid arbeiders is werkzaam in den aanplant en deze werkzaamheden stijgen nimmer boven den boerenarbeid uit.

Daar arbeidsvexaties slechts ontstaan als uitvloeisel van machtsmisbruik en deze macht slechts verkregen kan worden door het bestaan eener absolute afhankelijkheid van de zijde der werknemers, namen in de Indische maatschappij de wantoestanden in de arbeidsverhouding nimmer dusdanige afmetingen aan, dat de Overheid daardoor tot ingrijpen gedwongen werd.

De bestaande Overheidsmaatregelen op het gebied van den arbeid, vóór 1879 getroffen, zullen dan ook een andere oorzaak ten grondslag hebben dan het bestaan van een bezitloos, economisch afhankelijk proletariaat.

Terecht maakt Boeijinga [2]) dan ook onderscheid tusschen „oorspronkelijke Indische regelen" en „nagevolgde Moederlandsche regelen", waarvan de eerste het gevolg waren van het reeds bestaande instituut der slavernij, terwijl de tweede slechts kunnen voortvloeien uit het voorkomen eener moderne industrie. Hoewel beide soorten regelen gemeen hebben, het beginsel van bescherming der maatschappelijk zwakken, rechtvaardigen de verschillende oorzaken, welke tot het ontstaan dezer twee soorten arbeidswetgeving aanleiding gaven, een scherp onderscheid ten volle.

Het tijdperk vóór 1879 kunnen wij weer onderverdeelen in verschillende tijdvakken:

1. *Het tijdvak der Oost-Indische Compagnie.* Hoewel de productie vrijwel geheel buiten de invloedssfeer van de Overheid stond, leidde de monopolistische politiek van dit handelslichaam tot een autoritair ingrijpen betreffende de quantiteit van sommige producten. De Overheid beïnvloedde dus indirect de productie en met haar den productiefactor arbeid.

2. *Het tijdvak tusschen 1797 en 1830.* De Overheid wijfelt tusschen twee opvattingen: nl. een voortzetten van de Compagniespolitiek, of de consequente doorvoering der emancipatie-idee.

1) Boeijinga, pag. 2.
2) Boeijinga, pag. 3.

3. *Het tijdvak van het cultuurstelsel (1830–1854).* De gedurende dit tijdvak aanvaardde exploitatie-politiek leidde tot een ingrijpen in de arbeidsverhoudingen, met het doel de bestaande maatschappelijke verhoudingen in de koloniale maatschappij te continueeren.

De Indische arbeidsregelen waren er dan ook hoofdzakelijk op gericht, om te verhinderen, dat economisch sterkeren, i.c. de particuliere Westersche ondernemers, deze verhoudingen zouden verstoren. Zoo zien we het ethisch motief, ten grondslag liggende aan het beginsel van bescherming der maatschappelijk zwakkeren, doorgevoerd worden, „zij het ook uit egoïstische overwegingen". [1])

Hierdoor werd eenerzijds een intensieve Overheidsexploitatie mogelijk, terwijl anderzijds gewaakt werd tegen toename van het aantal onvrijen door het reglementeeren en registreeren van arbeidsovereenkomsten, aangegaan door de bevolking met inheemsche gezagsdragers en uitheemschen.

4. *Het tijdvak van overgang tot de „vrije cultuur" (1854–1879).* Zich wijzigende opvattingen in de te voeren koloniale politiek leidden eenerzijds tot een afzijdig standpunt van de Overheid, anderzijds tot een bij de particuliere werkgevers optredende behoefte aan maatregelen, die de arbeidszekerheid zouden verhoogen.

Als de belanghebbenden — de particuliere ondernemers — bij de Overheid op ingrijpen in de arbeidsverhouding aandringen, leggen zij echter den nadruk op de, uit willekeurige verbreking van de arbeidsovereenkomst voortvloeiende, schade en wel voornamelijk het verlies van het gegeven voorschot.

Dit op den voorgrond plaatsen van het voorschot heeft zijn stempel gedrukt op de Overheidsmaatregelen met betrekking op de arbeidsovereenkomst. [2])

De motie Mirandolle gaf de richting aan, in welke de Overheidsmaatregelen zich in het volgend tijdperk zouden bewegen.

B. EERSTE TIJDPERK (OOST-INDISCHE COMPAGNIE)

§ 1. Grondslagen van het stelsel

De *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* was een handelslichaam. Haar doelstelling het maken van zoo groot mogelijke — liefst directe — winsten, haar organisatie in de eerste plaats handelsorganisatie, haar streven het sluiten van handelscontracten, liefst met monopolistisch karakter.

Artikel 34 van het octrooi der „Generale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie" schiep een monopolie tegenover het Nederlandsche volk, het monopolie in den Archipel schiep zij door verovering (Banda) of door contracten met de inheemsche potentaten, waarvan de naleving al of niet werd afgedwongen door versterkingen en garnizoenen.

Al spoedig bleek gezagsoplegging en overmacht noodig voor de bescherming en naleving der gewenschte monopolies. Toenemende tegenstand,

1) Boeijinga, pag. 4.

2) Slechts in het art. 2 no 27 was van voorschot geen sprake. Uit den oorspronkelijk geconcipieerden tekst werd geschrapt de bepaling, dat strafbaarheid slechts zou gelden voor hen, die contractbreuk pleegden na ontvangst van een voorschot, daar men van oordeel was, dat „wanneer de al of niet strafbaarheid afhankelijk werd gesteld van het al of niet ontvangen van voorschot, het reeds zoo gebruikelijk en niet aan te prijzen geven van voorschot aan dienstboden en werklieden nog zou toenemen en dus door het voorschot zou worden medegewerkt tot een toestand, die dikwerf den inlandschen dienstbode of werkman zich doet beschouwen als de pandeling van zijnen meester" (toelichting van den ontwerper Mr T. H. der Kinderen).

zoowel van inheemschen als uitheemschen (Portugezen, Spanjaarden etc.) leidde tot een intensiveering van haar aanvankelijk oppervlakkige aanraking; uitvloeisel hiervan was het zich concentreeren op het meest belovende handelsgebied: den Archipel.

Aanvankelijk werd een politiek van economische isolatie doorgevoerd. De koopman zag zich gedwongen, wegens aanranding van zijn handelsbelangen, machtsmiddelen toe te passen. De verovering van Jacatra, Malakka, en Makassar leidde tot de beheersching van de toegangswegen, zoodat de isolatie een voldongen feit werd en het monopoliekarakter door het opleggen van souverein gezag gehandhaafd kon worden.

Een rijke lading der retourvloten was gewaarborgd, doch het handelsbelang vereischte den terugkeer naar Indië dezer schepen, tot den rand geladen met Moederlandsche artikelen.

Het handelsbelang, minder bekrompen opgevat, wenschte een koopkrachtige inlandsche bevolking voor de afname der Moederlandsche producten. Rust en orde, veiligheid van goederen en personen was daartoe een eerste vereischte. [1])

Een welvaartspolitiek bleek tot het bereiken van dit handelsideaal echter niet benoodigd.

De politiek der economische isolatie leidde tot machtsontplooiïng en souvereine macht, „de handel incarneerde zich in de souvereiniteit". Het autoritair gezag van den Souverein maakte het mogelijk, dat de gewenschte producten niet meer behoefden te worden opgekocht, doch bijwijze van *tribuut*, hetzij gratis, hetzij tegen lagen prijs, werden *opgeëischt* [2])

Het contact met de bevolking bleef beperkt tot het hoogst noodige. Buiten de steden eindigde elke onmiddellijke, persoonlijke aanraking tusschen uitheemschen en inheemschen. Inlandsche machthebbers bleven bestuurders tot in hoogste instantie, slechts in enkele districten rond Batavia en Cheribon werd het hoogste inlandsche gezag opgeheven en vervangen door Compagniesdienaren met behulp van lagere inlandsche beambten.

Deze protectoraatspolitiek was zuiver opportunistisch, onverschilligheid naast diep ingrijpende maatregelen, waar het handelsbelangen gold. Politieke overwegingen noopten tot onthouding, economische tot ingrijpen.

De inlandsche maatschappij toch vormde, als uitvloeisel harer primitieve, gesloten huishouding, een markt, waarvan de omvang, de hoeveelheid voor verkoop beschikbare goederen en de koopkracht even zoovele onbekende grootheden waren. Aan van elders ingevoerde producten bestond vooralsnog geen behoefte, terwijl in de gesloten productenhuishouding het verkrijgen van gewenschte goederen bezwaarlijk was.

Het ongeregelde binnenkomen der inlandsche producten leidde allereerst tot maatregelen. Contrôle en toezicht werden toegepast, inspectiereizen waren er het gevolg van. De Compagnie bepaalde *wat* en *hoeveel* er geleverd moest worden en de inlandsche machthebbers hadden voor het noodige te zorgen. Zij werden verantwoordelijk gesteld en bij het niet nakomen der verplichtingen met straf bedreigd. Werd oorspronkelijk nog met de regenten over den prijs onderhandeld, later werd deze vastgesteld middels een gedwongen exclusieve regeling.

De economische motieven gaan nu dus de belangrijkste plaats innemen en hiermede gepaard gaat een verandering van positie der inlandsche hoof-

1) Verg. Mr J. C. Kielstra: „Proeve eener inleiding tot de koloniale Staathuishoudkunde", 1908, pag. 26.
2) De Kat Angelino, II, pag. 6.

den. Bij hen neemt men waar „de tweeslachtigheid van een ambtelijke positie gepaard met een feodaal aureool". [1])

Als uitvloeisel der aanvankelijk gevoerde isolatiepolitiek zien wij dus, dat de *handel* met het buitenland door het uitheemsche element beheerscht wordt.

Zoodra de Compagnie als souverein optreedt beïnvloedt zij de *productie.* [2]) Deze beïnvloeding is voorloopig indirect en strekt zich uit tot de quantiteit (contingenten en leveranties). Dit optreden strookt geheel met het monopolistisch karakter van dit handelslichaam, waarbij qualiteit een ondergeschikte rol speelt en quantiteit hoofdzaak is.

De productie is nog geheel in inheemsche handen, wordt echter gedeeltelijk autoritair van boven geregeld en opgedrongen. De adathoofden zijn de productieleiders. De inheemsche machthebbers vormen de spil, waarom de meest essentieele betrekkingen tusschen bevolking en uitheemschen moet wentelen.

Helfferich [3]) karakteriseert het Compagniesregiem in haar verhouding tot de inheemsche maatschappij als volgt:

„Wie im Handel, so sehen wir auch in der Landwirtschaft die Kompagnie des Recht der Stärkeren rücksichtlos ausüben. Aus der freien Landwirtschaft, die vor eintreffen der Europäer tatsächlich bestanden hätte, würde ein landwirtschaftlicher Frondienst. Die Naturalwirtschaft beugte sich der Geldwirtschaft, die Landwirtschaft wurde zum Raubbau an Boden und Menschenkräften. Die innerhalb der Eingeborenenwirtschaft bestehende Hörigkeit und Schuldsklaverei fand in der Kompagnie für die eigenen Zwecke einen eifrigen Förderer. Das Erträgnis der Fronarbeit war für sie alles, der Volkswohlstand nichts. Die elementaren Vorauszetzungen der Landwirtschaft waren ihr fremd, und fremd war ihr daher jedes Interesse für den individuellen Landbau, für die Rationalität und Rentabilität der landwirtschaftlichen Arbeit, deren Früchte sie heischte."

§ 2. De suikercultuur

Reeds Ds Hooyman [4]) maakte, in zijn verhandeling voor het Bataviasch Genootschap, een onderscheid tusschen den *„handeldrijvenden"* en den *„huishoudelijken"* akkerbouw.

Onder den eersten begreep hij: „de pogingen der Chinezen, gesterkt door den invloed van het gezag, van de schikkingen en van het geld der Europeanen", onder den laatsten: „den arbeid der Javanen, die minder werkzaam en meerder aan hun zelf overgelaten, meestal voor huishoudelijke benoodigdheden bezig zijn".

Onder dezen „handeldrijvenden" akkerbouw valt wel in de eerste plaats de suikerrietteelt te noemen.

Toen de Hollanders in 1596 onder Houtman in Bantam landden, vonden zij er reeds de suiker als handelsartikel. Uit Jacatra, Krawang, Japara,

---

1) De Kat Angelino, II, pag. 6.

2) Verg. Kielstra (Proeve, pag. 130, 131), waar als oorzaken, welke tot bemoeienis met de productie leiden, genoemd worden:
a. te gering aanbod van gewenschte producten,
b. onregelmatigheid der inheemsche productie,
c. het te wenschen overlaten der qualiteit van de producten,
d. het onvermogen der inheemschen om niet voor vervoer in aanmerking komende grondstoffen tot gewenschte producten te verwerken.

3) Emil Helfferich: „Die Niederländisch-Indischen Kulturbanken", 1914, pag. 5.

4) J. Hooyman, „Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw in de ommelanden van Batavia", 1779. Verh. Bat. Gen., 1ste deel, 1825, pag. 123 e.v.

Timor en Palembang werd deze suiker in Bantam, het emporium van het Oosten, ter markt gebracht.

Dat de suiker in het begin der 16de eeuw een handelsartikel van beteekenis was, blijkt uit het voorkomen van dit product op de lijst van goederen, die bij plakkaat van 1620, bij het passeeren van den tol te Batavia aan inkomende en uitgaande rechten onderworpen waren. [1])

Het laat zich vermoeden, dat, vóór de komst der Hollanders, de Chinezen de teelt en verwerking van suikerriet reeds als „handeldrijvenden" akkerbouw beoefenden. In 1611 werd nl. reeds melding gemaakt van het voorkomen van arakbranderijen te Jacatra, „die de suikerteelt voorondersteilen". [2])

Raffles [3]) vermeldt, dat de *Javanen* het suikerriet slechts als versnapering teelden:

„By the Javans the sugarcane is only cultivated to be eaten in an unprepared state, as a nourishing sweetmeat. They are unacquainted with any artificial method of expressing from it the saccharine juice, and, consequently, with the first material part of the process by which it is manifactured into sugar. Satisfied with the nourishment or gratification which they procure from the plant as nature presents it, they leave the complicated process to be conducted exclusively by the Chinese."

Hierbij heeft deze scherpzinnige waarnemer waarschijnlijk alleen het oog op de bereiding van voor de buitenlandsche markt geschikte suiker, daar de bereiding van de, voor locale consumptie gebezigde, suiker natuurlijk in de daarvoor geschikte streken veelvuldig voorkwam.

Na de verovering van Jacatra (1619) door de Hollanders, werden de Chineesche planters in bijzondere bescherming genomen, wat o.a. blijkt uit de afschaffing (1622) van „eene jaarlijksche belasting van 3 Realen of 4 Rds, op zooveel land, als door een man bearbeid konde worden".

In een plakkaat van Van Diemen (1637) wordt de Chineesch Yang Kong genoemd, aan wien van regeeringswege faciliteiten werden verleend en die als den eersten suikerfabrikant op Java beschouwd kan worden, „in dien zin, dat hij op meer fabriekmatige wijze werk maakte van de bereiding van suiker, dan dit placht te geschieden door de inlanders". [4])

Ondanks de herhaaldelijk uitgesproken wensch van de Indische Regeering en bewindhebbers [5]) bleef het Chineesch element de leiding behouden. [6])

1) Van den Berg, pag. 309.

2) Hooyman, pag. 131.
Verg. K. W. van Gorkom: „Historische schets van de suikerindustrie op Java", 1877, pag. 2
Prinsen Geerligs (Handboek, deel 4, pag. 150) vestigt de aandacht op het feit, dat het aantreffen van arakbranderijen nog niet een bewijs behoeft te zijn voor de aanwezigheid van een suikerindustrie, welke reeds de kunst verstond het verkregen product in stroop en suiker te scheiden. Voor de arakbereiding zou even goed als grondstof: kleefrijst, palmwijn of rietsap gebruikt kunnen zijn. Vast staat wel, dat men een soort ruwe suiker, vergelijkbaar met „goela mangkok" alreeds produceeren kon.

3) Sir Thomas Stanford Raffles: „The history of Java", 1830, I, pag. 137, 138.
Zie ook G. H. van Soest: „Geschiedenis van het Kultuurstelsel, I, 1889, pag. 64: „...doch de inboorlingen kenden de kunst niet om er suiker van te maken..."

4) Van den Berg, pag. 310, 311.

5) Van den Berg, pag. 314. — Uit een brief van Bewindhebbers aan het Indisch bestuur (1651): „Wij wenschten wel dat de burgerij van Batavia met de Chinezen in die cultuur mochten participeeren...".
pag. 320. — Uit een brief van de Indische regeering naar het Moederland (1686): „...dat de ingezetenen van Batavia wat mochten worden geanimeerd tot de aanplanting van suikeren..."

6) G. G. van der Lijn aan Bewindhebbers, Dec. 1649.
„Daer wert dapper gegraven ende gethuijnt, mitsgaders veel velden met suijckerriet beplant, daertoe seer wel te passe comt, de toeloop der Chinesen, die door 't verminderen van 't hooftgeld soodanigh vermenigvuldight sijn, dat alleen de Chinesen den suijcker cultiveren, die de Bataviasche landerijen uijtgeven, sonder dat haer andere natien daermede bemoeijen, noch oock handelinge van dat werck hebben..." bij J. K. J. de Konge: „De opkomst van het Ned. Gezag in Oost-Indië" (1862—1888), deel 6, pag. 12.

Zoo laten de voorhanden zijnde gegevens vermoeden, dat ook de eerste Europeesche suikercontractant: Abraham Pittavin, ondanks zijn privilegeering, blijkende uit de resolutie van 16 Mei 1662, waarbij de Chineesche planters gedwongen werden het door hen geteelde riet bij Pittavin te laten vermalen en verwerken, niet kon concurreeren tegen de Chinezen, „welker geldzucht haar niet alleen tot alleenhandel bekwaam maakt, maar ook tot ondernemingen brengt, daar de schranderste Europeër voor stil staat". [1])

In het begin der 18de eeuw bleken de 84 eigenaars der 130 suikermolens in de Ommelanden van Batavia te bestaan uit: 79 Chinezen, 4 Europeanen en 1 Javaansch regent. [2])

§ 3. De arbeidsquaestie

Hooyman [3]) vermoedt, dat in de eerste helft der 17de eeuw de arbeid op de suikerplantages voornamelijk verricht werd door Chineesche arbeiders en slaven.

Dit vermoeden lijkt bevestigd te worden door de opmerkingen van het raadslid ex. ord. Versteghen [4]), waar deze, sprekende over het aantal arbeiders, benoodigd voor een suikermolen met den noodigen aanplant, opsomt:

„10 stucx Chinesen tot den landbouw,
7 dito om in den molen te arbeiden,
5 dito om suijkerriet te snijden,
15 stucx slaven".

1. Bataviasche Ommelanden

De onafhankelijkheid der Javaansche vorsten, de voortdurende oorlogen onder elkander en met de Compagnie, de woeste en ongeciviliseerde toestand der bovenlanden, veroorzaakten, dat de toeloop van *Javaansche arbeidskrachten* zeer gering was.

De vrede met den koning van Bantam en de toenemende macht der Compagnie veroorzaakten echter al spoedig een toeloop van Javaansche arbeidskrachten, die op de suikerplantages een aanvullend inkomen konden verdienen.

„Jaarlijks", zoo merkt Hooyman [5]) op, „komen hier uit het Tsjeribons, Tagals en daar aanliggende Volkrijke streeken, een groot getal, jonge flukse knapen over, die zich meest allen, verhuren, op de Suiker Molens en ofschoon minder sterk en werkzaam dan de Chinezen, nogtans zoveel dienst doen, dat men hen onmogelijk kan missen. Sommige Molenaars zenden zelfs mandoors of andere hoofden uit, om deze lieden te werven; dewijl hunne *Regenten*, hun vertrek herwaarts, somtijds trachten tegen te houden, onder voorgeven, dat zulks den Akkerbouw aldaar benadeelt."

Met de bedoeling deze handelwijze der regenten tegen te gaan, werd in een plakkaat van 1750 de volgende regeling opgenomen: „Mits het gebrek, dat de suikermolens veeltijds aan de noodige werklieden hebben, is vastaan dezelve telkens, als het verzocht wordt, te favoriseeren met een pas of voor-

1) Andries Teisseire: „Verhandeling over den Tegenwoordigen Staat der Suikermolens omstreeks de stad Batavia", 1785. Verh. Bat. Gen., deel 5, 1827, pag. 107 e.v.
2) Rapport over de suikercultuur in de Ommelanden van Batavia, uitgebracht door de „Commissie over de Bataviase suikeren", (Ch. van Swoll en H. van Zwaardekroon), 30 Sept. 1710, bij De Jonge, deel 8, pag. 158.
3) Hooyman, pag. 167.
4) Bij De Jonge, deel 6, pag. VIII (voorrede).
5) Hooyman, pag. 152, 153 (noot).

schrijven aan de ministers op Java's Oostkust, ten einde aan de wervers, welke zij derwaarts zenden om werklieden, die genaamd worden boedjans of vrije gezellen, de behulpzame hand te bieden." [1])

Hoewel volgens Hooyman [2]), 30 Chineesche arbeiders, met houweelen en 20 ploegen, in staat waren het noodige suikerriet voor een suikermolen aan te kweeken, werden in de meeste bedrijven, om de kosten minder groot te maken, een 70 à 80 Javaansche „boedjangers" in dienst genomen, „wien 5 of 6 Chinezen worden toegevoegd, om het moeijelijkste werk te verrigten".

De Javaansche arbeiders verdienden per dag ongeveer 6 stuivers, terwijl de Chinezen het dubbele ontvingen [3]).

Een gedeelte der Javaansche arbeiders, werkzaam in den aanplant, werkte het geheele jaar, terwijl anderen slechts 4 maanden behoefden te arbeiden.

Wat betreft de *Chineesche arbeiders* merkt Hooyman [2]) op: „De Jonken, die hier jaarlijksch van Aij Muij komen handelen, voeren altoos een aanzienlijk getal, ten minste 12 of 1300 gemeene Chinezen aan, die zich meest allen, bij hunne natie alhier, verhuren en van zeer groot nut zijn, bij allerlei zwaar werk, vooral den Akkerbouw. Het verdient de moeite te zien, met welk een kracht, ijver en vroolijkheid, deze lieden arbeiden, zijnde het, zonder hen, zeer moeijelijk, zoo niet geheel onmogelijk, de Suiker, Indigo en Catjangvelden, beneffens de menigvuldige groentetuinen, om deze Stad te beheeren." [4])

Opmerkelijk is het feit, dat in een tijd, toen de *slavernij* het voornaamste arbeidsinstituut vormde, er in 1779 slechts één suikermolen was, waar de arbeid verricht werd door lijfeigenen, terwijl een tweetal andere landheeren op hunne plantages en molens gedeeltelijk slaven, gedeeltelijk gehuurde arbeidskrachten lieten arbeiden. [5])

Uit Teisseire's uitvoerige verhandeling over de suikermolens in den omtrek van Batavia blijkt echter wel, dat het voornamelijk de inlandsche hoofden waren, die hunne onderhoorigen dwongen tot den arbeid op de suikermolens.

„De Javaansche Boejangers," zoo merkt hij op, „die op een molen werken, worden door wervers, van Java uit het gebergte jaarlijks aangebragt. Deze wervers moeten daartoe eene zekere som gelds, aan de hoofden der Kampongs of Negorijen, daar dat Volk te huis hoort, betalen."

Deze werfkosten, gewoonlijk slechts een 30 stuivers bedragende, liepen in 1783 en 1784 op tot een rijksdaalder en meer per man. [6])

Komt ons thans het dagelijks loon dezer arbeiders ad. 6 stuivers per dag, vrij hoog voor, niet uit het oog verloren moet worden, dat de molenbezitters, in medewerking met de diverse mandoers, door verschillende machinatie's, zooals „amfioenverkoop", waronghandel etc., er wel in slaagden een gedeelte van dit loon weer in eigen zak te doen terugvloeien. [7])

---

1) Van den Berg, pag. 330.
2) Hooyman, pag. 152.
3) Teisseire (pag. 200) berekent, dat een Javaansche arbeider den molenaar op 7½ stuiver per dag te staan kwam.
4) Het aantal Chinezen, dat als arbeider werd geïmporteerd, vooral uit Amoi, werd in 1727 zóó groot, dat zij een gevaar voor de veiligheid opleverden, zoodat een deel dezer zwervers werd opgepakt en naar Ceylon, Banda en de Kaap moest worden getransporteerd (bij De Jonge: deel 9, pag. XVII, voorrede).
5) Hooyman, pag. 182.
6) Van Gorkom: Historische etc., pag. 7, vermeldt, dat koelies geworven werden tegen „hooge handgelden en schattingen aan de hoofden".
7) Van Gorkom: „Historische etc.", pag. 42.

Toch constateert Van Hogendorp [1]) een toeloop van arbeiders „met geheele benden jaarlijks uit de Javaansche Bovenlanden, meer dan honderd uuren ver, naar de Batavische Ommelanden, om daar op suikermolens tegen een zeer maatig dagloon te werken; zijnde bekend onder den naam van Boejangers." [2])

Dit verschijnsel vindt zijn verklaring in het feit, dat toentertijd in de Cheribonsche landen (het noordelijk gedeelte van het toenmalig Rijk van Cheribon en de zgn. Cheribonsche Preangerlanden nl. Limbangan, Soekapoera en Galoe) reeds een zeker individueel grondbezit bestond.

Dit laatste blijkt wel uit het door Daendels in 1809 in werking gestelde reglement van bestuur voor de Cheribonsche landen [3]), terwijl N. Engelhard daaromtrent in 1816 opmerkt:

„Het meerder gedeelte der opgezetenen van de Preanger-regentschappen en die van de Ommelanden, hebben grondeigendom. De meeste sawavelden zijn het eigendom van den Javaan, hetzij die door hem aangemaakt of aangekocht zijn, of hij ze bij erfenis heeft verkregen; deze velden gaan, bij overlijden van den vader op de kinderen of naastbestaanden over. Bij hun leven mogen zij die verhuren of verkoopen, zonder bemoeienis van regent of landeigenaar. In geen geval zal zich regent of landeigenaar met de sawavelden inlaten, dan wanneer die onbebouwd blijven liggen, of dat de eigenaar daarvan nalatig blijft daarvan de padjak of landhuur te voldoen, hetgeen hem van zijn recht van eigendom versteekt en den regent of landheer daarentegen in de gelegenheid stelt, die velden aan anderen ter beplanting te kunnen overgeven, welke velden dan ook niet mogen worden veraliëneerd, wijl zij het eigendom blijven van den regent of landeigenaar." [4])

Zooals wij reeds zagen (eerste hoofdstuk) bestaat er voor uitheemsche ondernemers slechts dan de mogelijkheid tot het verkrijgen van vrijwillige arbeidskrachten, wanneer in de inheemsche gemeenschap zich reeds het privaatrechterlijk begrip eigendom heeft ontwikkeld. Deze omstandigheid nu leidde in de Cheribonsche landen tot het ontstaan van een verschil in verzorgingstoestand der individuen, waardoor een bepaalde categorie van bezitsloozen (zie de sociale standen) in bepaalde tijden van het jaar verplicht was buiten den eigen landbouw, in loondienst bij uitheemschen, seizoenarbeid te verrichten tot het verdienen van een aanvullend inkomen. Daarnaast kon een deel der arbeiders gerecruteerd worden uit den stand der vrijgezellen.

2. *Java's Noord-Oostkust*

Geschiedde de arbeid in de Bataviasche Ommelanden grootendeels door „vrijwillige" arbeiders, geheel anders was de toestand bij de suikermolens in het gouvernement van Java's Noord-Oostkust.

---

1) D. van Hogendorp: „Berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië", 1799, pag. 93.

2) In 1779 waren op de 55 suikermolens in de Ommelanden 11.000 arbeiders werkzaam. (Mindere Welvaart Verslag, deel VI*d*, pag. 5.)

3) Verg. S. van Deventer: „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java", 1865, I, pag. 34—48.

4) Bij Van Deventer, I, pag. 49, zie ook Crawfurds rapport over het grondbezit in Cheribon, bij Van Deventer, I, pag. 100.

a. Dat het regt van privaateigendom van den grond, algemeen is erkend en tamelijk goed wordt begrepen.

b. Dat de gemeente eigenaardig in 4 klassen kan worden verdeeld als volgt: — inlandsche superintendenten van regentschappen, genaamd bopattis of tommengongs; dorpshoofden en tjoetaks — (distrikts-) hoofden; landbouwers, die eigenaar zijn, en landbouwers die huurders of daglooners zijn.

Een bepaald aantal suikermolens, onder Chineesche leiding, was daar, voornamelijk in de „Japarasche en Joannasche districten" door de Compagnie toegelaten.

Van Hogendorp [1]) schetst ons den toestand als volgt:

„Een Chinees nu, zulk een privilegie bezittende, of hetzelve verkrijgende moet van één der Inlandsche Regenten, op aanbeveeling, of liever last, van den Gouverneur (want anders doen de Regenten het zeer ongaarne) één of meerder dessa's, met de daartoe behoorende gronden in pacht of huur verkrijgen, dat meestendeels voor den tijd van drie jaaren geschiedt. Hierdoor is die Chinees voor dien tijd meester van den grond, en de Javaanen, die er op woonen, zijn verplicht, voor hem dezelfde heerendiensten te verrichten, die zij anders aan hunnen Regent verschuldigd waren.

De Chinees nu laat alle de daartoe geschikte gronden door de Javaanen met suikerriet beplanten; en als deeze de daar toe noodige buffels en ploeggereedschappen niet hebben, verschiet hij het geld op rekening; de arme Javaan moet nu zijn veld bewaaken voor brand, wilde zwijnen en andere gevaaren; want het riet staat voor zijne rekening; en als het niet geraadt of bederft, of wel verbrandt, moet hij de schaade dragen; betaalende de Chinees alleen zoo veel sap of suikerwater als hem geleverd wordt. Wanneer het suikerriet rijp is moet de Javaan het zelf afsnijden en met zijn eigen buffelskarren naar den molen brengen; doch dit is niet genoeg, hij moet het met zijn eigen buffels, met houten molens, dat eigenlijk maar twee kromme in elkanderen wringende stukken hout zijn, maalen.

Het kooken en verdere toebereiding wordt vervolgends ook door de Javaanen als heerendienst verricht."

Een merkwaardig *suikercontract* van 1708 [2]) is bewaard gebleven. Hierbij werd in de eerste plaats bepaald, dat de pangeran Coussouma „uyt vrije wille en volkomene genegentheid, tegen een jaarlijks huurloon van een honderd en seventig rijxdaalders spaans des jaars,", het vruchtgebruik van een stuk land, groot 3200 en breed 1800 R.R. aan den Chinees Taninkong zou afstaan.

Deze Chinees zou op dit land twee à drie suikermolens mogen oprichten en „dit land cultiveeren, met suykerriet beplanten en van heden af daarmede beginnen sonder ymant te ontsien, die voorheen sawaas of suykerriet thuyntjes op voorm. land mogten gepossideert hebben".

„Ende dewijl het voorgenomen werk sonder behulp van een goed aantal Javanen en eenige Chinezen geensints ten effecte te brengen is, voor welke persoonen een grote quantiteit pady tot mondkosten vereyscht", zou den Chinees nog een stuk grond verkrijgen tot het bebouwen met rijst en verder het recht om het benoodigde brandhout te doen kappen.

Wat betreft de arbeiders vallen de volgende clausules op:

„Ende also de Javanen daarom heen, menigmalen niet genegen zijn, ongeacht presentatie van belooning, sig tot het doen van boodschappen door andere te laten gebruyken", zou de pangeran eenige mannen daarvoor beschikbaar stellen.

„Sodanig sal den gecontracteerden Taninkong mede behoorlijke belooning verpligt wesen te geven, geproportioneerd na de ordinaire methode bij de suykermolens op Batavia practicabel, aan alle de personen, die de gesamentlijke princen ter assistentie in dienst der suykermolens komen bij te setten, te weten na primo November aanstaande, als wanneer de pagt

1) Van Hogendorp, pag. 89, 90.
2) Bij De Jonge, deel 8, pag. 324—327.

of huurpenningen aanvang nemen, dog voor dato mogen volstaan, met verzorging van mondkost alleen aan de 60 coppen te distribueeren, welke hem door de meergemelde princen reeds tot sijne hulpe verleend of wel toegeseyd sijn op morgen ter hand te stellen, ten eynde de aan te vangen plantagie te eerder in esse te brengen, in desen tussentijd den gecontracteerde Taningkong bequame occasie sal vinden om selfs volkeren tot sijn dienst op te soeken, die van de princen alsdan moeten restitueeren, of wel met nadere goedkeure van haar Hoogheden tegen belooning eenige van de gemelde 60 d.os. konnen aanhouden."

Hoewel de bouw der molens dus in heerendienst zou geschieden, werd wel in principe aangenomen, dat de contractant zelve voor arbeiders tegen gebruikelijke belooning zoude zorg dragen.

In werkelijkheid kwam hier echter niets van terecht.

Gobius[1]) vermeldt in zijn „Aenwijzinge der Suykermolens op de Noord-Oostcust van Java". (1719) in totaal 37 molens, alle behoorende aan Chinezen, waarin, behalve een kern (meestal vier) van Chineesche arbeiders, tusschen de 80 en 40 Javaansche arbeiders werkzaam waren.

De manier, waarop men aan arbeiders kwam, blijkt uit een verslag van W. H. IJsseldijk[2]) over de gesteldheid van Java's Oosthoek (15 Juni 1799).

Beantwoordende aan den wensch van het gouvernement om de suikercultuur, waar dit mogelijk was, uit te breiden[3]), vermeldt IJsseldijk verschillende nieuwe overeenkomsten.

Over een contract met een Javaansch regent tot de oprichting van een suikermolen, merkt hij, betreffende de arbeidsquestie op:

„In het bijzonder zal het noodig zijn, dat dien Regent wordt voorgehouden, dat er aan zijn verzoek niet zal worden voldaan als onder de expresse conditie, dat 's Comp's onderdanen niet zullen mogen worden geconstringeerd tot de werking in de moolen, als voor apaerte betaling, of aanwijzing indertijd van het middel om van hetzelve in belooning van haaren arbeid te kunnen bestaen; hetwelk ik hier in het bijzonder noteere, omdat deeze Regent zich alligt bij de Javaansche gewoonte zoude houden, van zijn ordinair Negorijs volk daartoe te employeeren, waardoor 's Compagnies belangens voorzeeker door het dan te vreezen zijnde verloop van volk zouden worden verwaarloosd."

Hieruit blijkt wel ten duidelijkste de vroeger gebruikelijke manier om aan arbeiders te komen nl. „constringeeren".

In tegenstelling met dezen „geconstringeerden" arbeid op de suikermolens, in het bezit van machthebbers, geschiedde de arbeid op de particuliere suikermolens later ook door gehuurde vrijwilligers.

Uit een „Rapport van het regentschap Passourouang" (1820)[4]) blijkt, dat de Majoor der Chinezen van Probolinggo, Han Kikko, behalve de opgezetenen van de aan hem verhuurde desa's ook vrijwilligers als arbeiders bezigde. Er bleek bij de Passoeroeansche tani zelfs meer voorliefde te bestaan voor het arbeiden als daglooner in dienst van den Chinees, waarbij een vrij hoog loon bedongen kon worden (5 stuivers per man), dan voor het op Gouvernementslanden gebruikelijke systeem, waarbij de opgezetenen de plicht werd opgelegd een bepaalde hoeveelheid suikerriet af te le-

1) Bij De Jonge, deel 9, pag. 35—37.
2) Bij De Jonge, deel 12, pag. 544.
3) Zie het rapport van Nederburgh, Commissaris-Generaal, aan bewindhebbers. Bij De Jonge, deel 12, pag. 335 e.v.
4) Landsarchief, Batavia, bundel 10, Passoeroean. Aangehaald bij E. de Vries: „Landbouw en welvaart in het regentschap Passoeroean", 1931, pag. 66 e.v.

veren, terwijl het eventueel meer geproduceerde door den suikermolenaar tegen marktprijs kon worden overgenomen.

Omtrent het werkvolk wordt in dit rapport vermeld [1]):

„De werklieden voor de fabrieken worden verkregen bij inhuring tegen daggeld. In de watersuikermolens werken van 18 tot 20 man en in de hand- of buffelmolens van 3 tot 8 à 10 man. Het loon van de in de groote molens werkende lieden bedraagt 25 duiten of 6 stuivers en 1 duit daags en in de kleine molens 20 duiten of 5 stuivers. Voor het suikerriet snijden en in den molen brengen van hetzelve wordt gewoonlijk betaald een duit per bos, soms minder, soms meer, naarmate de afstand is, waar het gehaald moet worden. Een bos wordt nu eens opgegeven als te bestaan uit 12 of 13 stangen riet, dan weer 20, 25, ja zelfs tot 35 stangen, naarmate het riet dik of dun, sappig of minder sappig is. Men wil, dat een man met dit werk, naarmate hij zwak of sterk, ijverig of lui is, van 10 tot 20 duiten daags verdienen kan en meer wanneer hij een buffelkar heeft, waarmede hij het transport kan doen."

Ook de omstandigheid, dat in het gouvernement van Java's Noord-Oostkust de arbeid op de suikermolens voornamelijk geschiedde in verplichten heerendienst, vindt haar verklaring in de toenmalige *agrarische verhoudingen.*

N. Engelhard merkt hierover het volgende op:

„Dan, het is op Java's Noord-Oostkust daarmede anders gelegen. Alle beplante velden, met uitzondering van vruchtboomen, behooren aan den heer van de landen en zijn onder de regenten en hoofden, voor hun bestaan, verdeeld en blijven niet aan den persoon, maar aan den post geattacheerd. De overige rijstvelden, (dus die, welke niet noodig zijn voor het bestaan van de regenten en hoofden) worden, bij toerbeurten, onder den gemeenen man van den dessa, waartoe de velden behooren, verdeeld; vermits op Java de populatie verre overtreft de kultivatie, zoodat de Javaan op Java (Java beteekent hier het gouvernement van de Noord-Oostkust) zich, over het algemeen, het eene jaar geneert met de rijstkultuur en het andere met een andere kultivatie, of met den handel, of wel met het presteren van diensten, hetzij in dagloon, of voor een geheel jaar, bij dezen of genen Europeaan of Chinees."

Van Deventer [2]) merkt hierbij op, of de laatste woorden niet zouden kunnen staven, dat de Javaan, *toen reeds*, tot vrijwilligen arbeid gezind was, wanneer zijn belang het meebracht of de behoefte hem dreef?

Het feit, dat ook hier arbeiders beschikbaar waren, werd door andere omstandigheden veroorzaakt, dan in de Cheribonsche landen.

Daar valt het beschikbaar zijn van arbeiders te verklaren uit een normale evolutie in de inheemsche gemeenschap zelve, waardoor, bij het ontstaan van individueele rechten op grond, een groep personen voor het verdienen van een aanvullend inkomen op vrijwilligen loondienst bij uitheemschen was aangewezen.

In Java's Noord-Oostkust den toestand, dat vexaties, zoowel van inheemsche als uitheemsche zijde, een normale evolutie der inheemsche samenleving hadden tegengehouden, de inheemsche bewoners beroofd van de vruchten van hunnen arbeid en van een aanzienlijk gedeelte van den grond, zoodat de bittere noodzaak (en de dwang der landheeren) groepen personen tot loonarbeid dwong.

1) E. de Vries, l.c., pag. 69.
2) Van Deventer, I, pag. 49, 50.

3. Samenvatting

Wij zien dus in het tijdperk der Oost-Indische Compagnie een suikerindustrie in de Bataviasche Ommelanden, gedreven op particuliere gronden onder uitheemsche (voornamelijk Chineesche) leiding met behulp van Chineesche en Javaansche „vrijwillige" arbeidskrachten.

Deze vrijwillige werkkrachten worden voornamelijk gerecruteerd uit den stand der „boedjangs", het ongetrouwde gedeelte der inheemsche groepsgemeenschap; Moszkowski's stand der vrijgezellen.

De omstandigheid, dat er een zeker vrijwillig aanbod van arbeidskrachten bestaat, valt te verklaren uit de agrarische verhoudingen, voorkomend in de streken rondom Batavia.

Dat hiernaast aan de toenemende vraag naar Javaansche werkkrachten voldaan kon worden door dwang der desahoofden, blijkt uit de zeer hooge werfkosten = premies aan de adathoofden.

De constellatie der inheemsche samenleving was dus een zoodanige, dat aan een bepaalde geringe vraag naar arbeiders voldaan kon worden, doch dat een grooter aantal arbeiders slechts verkregen kon worden door indirecte dwang (omkooperij) der volkshoofden, die, uit hoofde van hun functie als beschikker over de arbeidskrachten der gemeenschap, een bepaald aantal gemeenschapsleden voor den arbeid op uitheemsche ondernemingen aanwezen.

Daarnaast werd getracht in de vraag naar arbeidskrachten te voorzien door het importeeren van uitheemsche (Chineesche) arbeiders.

Ook de arbeidsverhoudingen op de suikermolens in het toenmalige gouvernement van Java's Noord-Oostkust laten zich verklaren uit de daar heerschende agrarische en politieke verhoudingen.

De suikerondernemingen staan hier onder uitheemsche (Chineesche) leiding en worden gedreven op bevolkingsgronden.

De arbeid geschiedt in slecht- of niet-betaalde heerendienst.

C. TWEEDE TIJDPERK (OVERGANG: 1797–1830)

Het *„Comité tot de Zaken van den Oost-Indischen Handel en Bezittingen"*, dat, namens de Staten Generaal, reeds in 1795 het bewind van de V.O.C. overnam, besloot in 1797 tot een regeling, waarbij de ondernemers een vaste hoeveelheid suiker tegen vastgestelden prijs aan de Regeering moesten afstaan, terwijl wat zij daarboven produceerden voor eigen rekening mocht worden verhandeld. [1])

Dit besluit veroorzaakte een vermindering der bestaande onzekerheid, zoodat de suikerondernemingen in Batavia's Ommelanden tot bloei konden komen.

Het monopolie-principe der V.O.C. bleef echter door den *„Raad der Aziatische bezittingen en établissementen"*, die de taak van het Oost-Indische Comité in 1800 overnam, gehandhaafd in art. 249 van de nieuwe staatsregeling. [2])

§ 1. Personeele Haagsche Commissie

De, bij besluit van 11 November 1802, No 41 ingestelde commissie, welke last had voorstellen te doen „aangaande den voet en de wijze, waarop

1) J. J. Reese: „De suikerhandel van Amsterdam", 1908, pag. 262.
2) Van den Berg, pag. 343, 344.

de handel op 's lands bezittingen in Oost-Indië zoude behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden, in dier voege, dat aan dezelve de hoogst mogelijke trap van welvaart, aan den koophandel der Republiek het meeste nut en aan 's lands financiën het meeste voordeel worde aangebragt" [1]) bepleitte in haar geheim rapport van 31 Augustus 1803 den vrijen handel, welke echter h.i., als uitvloeisel der plaatselijke omstandigheden, niet geheel doorgevoerd kon worden.

De commissie stelde voor, de suikercultuur geheel vrij te maken, met dien verstande, dat de Staat zou worden schadeloos gesteld voor het gemis der tot dusver genoten voordeelen, die moesten strekken ter bestrijding van de kosten voor bestuur en défensie.

Het uitvoerend bewind verschilde in zooverre van meening met het monopolieprincipe der commissie, dat zij besloot alle koloniale producten aan den vrijen handel en cultuur over te laten. [2])

De in dezen tijd plaats vindende veranderingen in het Moederlandsche staatsbestuur leidden er echter toe, dat dit besluit nimmer ten uitvoer werd gebracht.

Daar er op de suikermolens herhaaldelijk een ernstig gebrek aan werkvolk bestond, werkte de Regeering mede om koelies van elders aan te werven. In art. 9 van de op 11 Febr. 1803 vastgestelde instructie voor de gecommitteerden over de suikercultuur, werd hen uitdrukkelijk opgedragen: „dat bij tijds aan de mandoers der Javaansche dienstelingen handgeld gegeven werd om werkvolk in het Cheribonsche en de Jacatrase Preangerlanden te werven." [3])

De toestand in Europa veroorzaakte, dat de suikerhandel vrijwel werd stilgelegd. Na een korte opleving (vrede van Amiëns) ontbrandde in 1803 de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, waarbij de Republiek ook betrokken werd.

§ 2. Daendels

Bij decreet van 28 Januari 1807 werd door Koning Lodewijk benoemd tot Gouverneur Generaal, de maarschalk Daendels, die, bekleed met meer dan gewone macht, groote veranderingen en verbeteringen tot stand bracht.

In art. 29 der Koninklijke instructie werd de G.G. verplicht, al die maatregelen te nemen, om „het lot van den gemeenen inlander te verbeteren en te verzekeren; alle onregelmatige en willekeurige belastingen en andere misbruiken af te schaffen, den landbouw zooveel mogelijk uit te breiden en tevens allen geoorloofden koophandel te beschermen en aan te moedigen". [4])

Bij ordonnatie van 14 Juni 1808 verbood Daendels het vroeger reeds afgeschafte, maar nog immer bestaande misbruik, van het verhuren van negorijen en dessa's aan particulieren [5]) Een uitzondering werd echter gemaakt voor die negorijen en dessa's, welke voorloopig, onder billijke bepalingen, verbonden zouden blijven aan de suikermolens.

Dat dit verbod wel noodig was bleek uit een statistiek, opgemaakt door den gouverneur van Java's Noord-Oostkust (1803), waaruit bleek, dat

1) S. van Deventer: „Bijdragen tot de kennis van het Landelijk Stelsel op Java", 1865, I, pag. 5.
2) Rapport van Mr H. W. Muntinghe, 28 Juli 1813, bij Van Deventer, I, 90.
3) P. H. van der Kemp: „Java's Landelijk stelsel", (1817—1819), 1916, pag. 289.
4) Van Deventer, I, pag. 15.
5) Dit verbod was een uitvloeisel van de ernstige wantoestanden, welke b.v. in Cheribon tot een algemeene opstand hadden geleid. Het verbod werd herhaald in de R.R. 1818 (art. 111), 1827 (art. 117), 1829 (art. 116), 1836 (art. 102).

ruim 9% (1466 van de 16083) der desa's, meerendeels aan Chinezen, verhuurd was. [1])

In het art. 1 van een, onder dagteekening van 14 Juli 1808 uitgevaardigd, voorschrift voor de huurders van negorijen en desa's, aan de suikermolens verbonden, werd bepaald, dat de huurders de rijstvelden en andere akkers van de in huur hebbende districten zoodanig onder de inwoners moesten verdeelen, dat een ieder daaruit zijn bestaan kon vinden. [2])

De onrustige toestanden in Europa veroorzaakten, dat de suikervoorraden een dergelijken omvang aannamen, dat, op advies van den Directeur Generaal Chassé, Daendels in 1810 de fabrikanten onthief van de verplichte leveringen, waarmede ook het verstrekken van rentelooze voorschotten eindigde.

Zoo werd dus de basis gelegd voor vrije cultuur, echter „niet op principieele gronden, doch louter uit financieele overwegingen". [3])

De abnormale toestanden op Java, gepaard aan de groote wereldgebeurtenissen, die zich in Europa afspeelden, veroorzaakten echter, dat de Javasuikerindustrie een kwijnend bestaan leidde.

Van Deventer [4]) schetst ons den toestand als volgt: „Daarbij was de toestand van Java abnormaal en hoogst ongunstig. Wat hadden de laatste tien jaren opgeleverd? De uiterste stuiptrekkingen en de naweeën van het stelsel der Hollandsche Kompagnie. Het ijzeren despotisme van Daendels. De inlijving van Holland en zijne koloniën bij het Fransche Keizerrijk. Het kortstondig bestuur van Janssens. De verovering door de Engelschen. Algeheele ommekeer van de Regeringsbeginselen. Invoering en, spoedig daarna, wijziging van het landelijk stelsel. De zekerheid, dat de kolonie zou teruggaan aan Holland, toen dat gewijzigd stelsel nauwelijks was geproklameerd, maar nog op verre na niet was ingevoerd. Na het verkrijgen van die zekerheid nog ruim twee jaren Britsche overheersching, zonder den prikkel van het eigenbelang. Het laatste halfjaar van het Britsche bewind, eene verwisseling van bijna geheel het personeel der hooge regeering. En onder alle die wisselingen en veranderingen, de groote wereldgebeurtenissen, met hare oorlogen, die de gemeenschap met de kolonie stremden en de bronnen van welvaart en volksgeluk deden opdrogen. Bovendien gedurige onlusten en opstanden op Java zelf."

Het groote strijdpunt in dien tijd was wel, of men de inkomsten van den Staat zou baseeren op de inrichtingen van handel en bestuur, waarop de gewezen V.O.C. was gegrondvest, of dat men een stelsel van algemeene territoriale belasting, van vrije cultuur en vrijen arbeid, dat onder Raffles was ingevoerd, zou handhaven en verbeteren.

Het was een strijd tusschen de aanhangers van de monopolistische Compagniespolitiek en het economisch systeem van Raffles, uiteindelijk een strijd tusschen mercantilisten en physiocraten.

D. van Hogendorp bepleitte reeds voor den inlander; vrijheid van persoon en handel, vrije beschikking over zijn tijd en vrij eigendom van den grond en zijn producten.

Ook de personeele Haagsche commissie van 1802 wenschte vrijen arbeid en vrije cultuur.

Onder Daendels werd het oude Compagniesriem gevolgd, doch

1) Van Deventer, I, pag. 28.
2) Van Deventer, I, pag. 33.
3) Tio Poo Tjiang: „De suikerhandel op Java", 1923, pag. 12.
4) Van Deventer, I, pag. 260.

Raffles vond de kracht, om, zooals Muntinghe dat in zijn bekend rapport [1]) uitdrukt: „in den tijd van driemaal vier-en-twintig uren, langs de gansche kust van Java, van Cheribon tot den uitersten Oosthoek toe", een nieuw stelsel van algemeene territoriale belasting in te voeren, gebaseerd op vrijen arbeid en vrije cultuur. [2])

Dreigde, na de overname der Oost-Indische bezittingen uit handen van de Engelschen door Commissarissen Generaal, een oogenblik de terugkeer tot het oude Compagniestelsel, het schitterend pleidooi van Muntinghe voor den vrijen arbeid won het pleit. [1])

Deze concluceerde toch, dat men het sluiten van contracten met den „Javaanschen middenstand, doch niet met de regenten of hunne aanhoorigen" kon toelaten, mits zorg werd gedragen voor voldoende ambtelijke bemoeienis en registratie.

Ook een commissie, ingesteld, naar aanleiding van gerezen quaesties over den opkoop van koffie, bij besluit van 17 Mei 1818 No 10, bracht de wenschelijkheid naar voren van het scheppen van speciale voorschriften nopens de transacties van Europeesche landbouwondernemers en inlanders. [3])

Het als uitvloeisel der Fransche revolutie zegevierend humanisme, blijkt wel uit de, bij publicatie van *5 Jan. 1819* (*Stbl. 10*) uitgewerkte beginselen, betreffende het aangaan van overeenkomsten met de bevolking. [4])

Geen contracten mochten desagewijze of met de hoofden der dorpen alleen gesloten worden. Alle overeenkomsten moesten individueel worden aangegaan, met dien verstande, dat niet voor elk individu afzonderlijk een contract benoodigd was, mits de verbintenis slechts individueel werd gesloten (art. 2).

Geen contracten of overeenkomsten, van welken aard ook, tusschen Javanen en anderen, geen Javanen zijnde, noch tusschen Javanen en hunne regenten of hoofden aangegaan, zouden mogen bestaan, veel minder als bestaanbaar in rechten worden beschouwd, voordat zij bij den resident ter plaatse, zouden zijn regeristreerd (art. 1).

De residenten behoorden zich te vergewissen van de identiteit der contracteerende personen en van de volkomen toestemming der betrokken partijen, terwijl gewaakt moest worden tegen dwang, bedreiging of misleiding, echter zonder eenige „directie of invloed" uit te oefenen. (art. 5)

Tevens bevatte de publicatie nog regelen, omtrent den duur der overeenkomsten (art. 3), terwijl zij waakte tegen mogelijke machtsmisbruiken van de zijde der ondernemers (art. 4).

Dat het de Regeering ernst was met de bescherming der Javanen, blijkt wel uit het afwijzen van een desbetreffend verzoek van den resident van Pekalongan (1829) om de voorgeschreven ambtelijke bemoeienis door de kontroleurs der landelijke inkomsten te doen verrichten. De Directeur van 's Lands Middelen en Domeinen adviseerde nl. in dien zin, dat „de

---

1) Rapport van Mr H. W. Muntinghe aan Kommissarissen Generaal over Ned.-Indië, no 65, 14 Juli 1817 bij Van Deventer, I, 281—349 (zie ook de art. 105—107 R.R. 1818).

2) In een proclamatie van 15 Oct. 1813 had Raffles reeds verklaard, dat het stelsel van dienstplichtigheid en gedwongen leveranties afgeschaft zou worden.

3) Van der Kemp, pag. 292, 293.

4) Zie over het mislukken, — speciaal voor de suikerondernemingen — van de in dit staatsblad neergelegde beginselen, het rapport van Du Bus (bij D. C. Steyn Parve: „Het koloniaal monopoliestelsel getoetst aan geschiedenis en Staathuishoudkunde", 1851, pag. 49, 50). De verordening was practisch onuitvoerbaar, zoodat reeds van den aanvang af de hand werd gelicht met de gestelde beperkingen, terwijl vooral na het veranderde bestuursbeginsel — neergelegd in art. 116 R.R. 1830 — de handhaving minder streng ter harte werd genomen.

gemaakte bepalingen ter bescherming van de belangen der Inlandsche bevolking, van zeer veel belang zijn en dat het noodig mag worden geacht, dat de *residenten zelven* zich verzekeren van de identiteit der kontrakteerende personen en behoorlijk kennis dragen van de aantegane overeenkomsten, ten einde alle misleiding voor te komen."

Verder werd bij resolutie van 9 Mrt 1824 No 18, een verzoek van den resident van Japara en Joana, om contracten aan te gaan met de ingezetenen van een drietal desa's tot de levering van gras en brandhout en voor het verrichten van huisselijke diensten, afgewezen, daar de belooning dezer diensten zou bestaan in het betalen van de door hen verschuldigde landrente door den resident.

De Directeur der landelijke inkomsten en belastingen motiveerde deze afwijzing, door te wijzen op de noodzakelijkheid, dat de inlandsche bevolking „duidelijk leere onderscheiden, welke de voordeelen zijn, die zij door eigen vlijt en nijverheid kan behalen en welk het bedrag is, van hetgeen zij als belasting aan den lande moet opbrengen; met de zekerheid tevens, dat er wetten en regten bestaan, om haar het ongestoord genot te verzekeren van hetgeen zij door het eerste, boven het tweede zal overwinnen, terwijl de onderwerpelijke contracten, verre van hiertoe bevorderlijk te zijn, de strekking hebben, om de inlandsche bevolking te verplaatsen onder het denkbeeld, dat zij, door leveranciën van bijzonderen aard, of door het verrichten van huisselijke dienstbaarheden, de belastingen kan afkoopen, welke zij aan den lande verschuldigd is." [1])

De émancipatie-gedachte kwam dus wel sterk naar voren, doch kon in de praktijk niet doorgevoerd worden. Met een enkel staatsblad kon men van den Javaan geen zelfstandig denkend individu maken.

§ 3. Van der Capellen

Nadat Commissarissen-Generaal den 16en Jan. 1819 het oppergezag over Ned.-Indië legden in handen van den G.G. Van der Capellen, deed de invloed van eenige ambtenaren, die nog doordrongen waren van de beginselen, aangehangen door de V.O.C. zich gevoelen. [2])

Het beginsel der C.C.G.G. was: aanmoediging van particulieren landbouw en industrie, doch, zooals Pierson [3]) opmerkt: „Van het jaar 1821 af heeft de Indische Regeering geene poging onbeproefd gelaten om de particuliere industrie te dwarsboomen, te plagen, met allerlei vexatoire bepalingen te bemoeilijken, ja, zelfs gewelddadig te onderdrukken".

Zoo werd bij Stbl. 1821 : 5 een verbod uitgevaardigd, om zonder speciale schriftelijke vergunning van het plaatselijk bestuur, op eenigen afstand van de verblijfplaatsen der residenten, particuliere of handelsétablissementen te vestigen of de reeds bestaande in stand te houden. [4])

Bij Stbl. 1823 : 17 werd een einde gemaakt aan de bestaande landverhuringen in de Vorstenlanden [5]). Hoewel dit verbod bij Stbl. 1827 : 53 werd ingetrokken berokkende het onherstelbare schade [6]), terwijl het vertrouwen zeer geschokt werd.

De aanwerving van arbeidskrachten voor de particuliere industrieën

---

1) Van Deventer, II, pag. 85.
2) G. H. van Soest, I, pag. 111.
3) N. G. Pierson: „Het Kultuurstelsel", 1868, pag. 71.
4) Opgenomen bij Steyn Parvé, pag. 44, 45.
5) Van Deventer, II, pag. 132, 133.
Bij Besluit van 20 Mei 1823 werd voor Europeanen het verblijf in de binnenlanden beperkt tot de hoofdplaatsen der Residenties.
6) Het ontstaan van den Java-oorlog wordt mede aan deze maatregel toegeschreven.

werd door Van der Capellen verboden, welk verbod, hoewel later ingetrokken, den doodssteek dreigde te geven aan de suikerondernemingen in de Batavia'sche Ommelanden. [1])

§ 4. Du Bus de Gisignies

Het niet nakomen door G. G. van der Capellen van het ingestelde R.R. 1818, leidde tot het zenden van Du Bus de Gisignies, als commissaris des Konings, naar Ned.-Indië.

In zijn bekend rapport van 1 Mei 1827 [2]) bepleitte hij wederom sterk de toelating van particuliere ondernemers.

Het R.R. 1827 (Stbl. 89) handhaafde het verbod van desaverhuur (art. 117), stelde maatregelen ter bevordering van landbouw en handel, handhaafde de vrijheid van persoon en de vrije beschikking over cultuurproducten, terwijl het de uitgifte van woeste gronden aan Europeesche ondernemers aanmoedigde.

Onder het bestuur van Du Bus werden de cultures aangemoedigd, zoo ook de suikercultuur, o.a. door het verstrekken van geldelijke voorschotten [3]) en door het verschaffen van arbeiders aan de fabrikanten [4]).

Dat hierbij het principe van den vrijen arbeid deerlijk in het gedrang kwam, blijkt wel uit de door Van Deventer [5]) verzamelde gegevens.

Bij de resoluties van 16 Nov. 1824 voor Batavia en 18 Mei 1825 voor Krawang werd den, in deze residentiën gevestigden, suikerindustrieelen vergunning verleend om in de residenties Cheribon, Tegal en Pekalongan de benoodigde werklieden (boedjangs) te werven, benoodigd voor den aanplant en de suikermolens.

Den residenten dezer drie gewesten werd verzocht de suikermolenaars of hunne gemachtigden bij deze werving den behulpzamen hand te bieden. Ter voorkoming van misbruiken moesten de ondernemers zich eerst tot de betrokken residenten wenden met opgave van het door hen benoodigde aantal werklieden. Den ondernemers zou daarna een schrijven overhandigd worden, gericht aan de residenten van Cheribon, Tegal en Pekalongan, waarbij dezen verzocht werd hulp te bieden bij de inhuring.

De gehuurde werklieden moesten worden geregistreerd bij den resident, ter plaatse waar de onderneming gevestigd was, terwijl tevens door dezen toegezien werd, dat de werklieden goed behandeld, geregeld betaald en na ommekomst der huurtermijn op kosten van den ondernemer teruggezonden zouden worden, vermits zij zich niet opnieuw wenschten te verbinden.

Hoewel de regent van Galoe (res. Cheribon) reeds in 1826 verzocht, om de werving in zijn regentschap te verbieden, werd dit verzoek door Du Bus de Gisignies geweigerd, op grond, dat landbouw en nijverheid behoorden te worden aangemoedigd en ondersteund.

In 1834 ontstond een quaestie met de suikerfabrikanten Trail & Co, betreffende aan hen geleverde arbeidskrachten. Een door den G.G.a.i. J. C. Baud gelast onderzoek bracht de volgende bijzonderheden aan het licht.

---

1) H. Ch. G. J. van der Mandele: „De Javasuikerindustrie in heden en verleden, gezien in het bijzonder in hare sociaal-economische beteekenis", 1928, pag. 6.

2) Bij Steyn Parvé: „Het koloniaal monopoliestelsel, nader toegelicht". 1852, pag. 1–125. Vooral zijn beschouwingen over vrije arbeiders: pag. 55 e.v.

3) Van Soest, I, pag. 125 (noot).

4) J. Millard in zijn verhandeling voor het Indisch Genootschap, 1868, pag. 235, haalt, om dit te bewijzen, Deserrière aan.

5) Van Deventer, II, pag. 316—319.

De door residenten verleende „hulp" aan wervers, bleek in de praktijk neer te komen op „gedwongen rekwisitiën". Een bepaald aantal sikeps werd nl., voor den arbeid op de suikermolens aangewezen, die, voorzoover zij daartoe in staat waren, tegen min of meer groote betalingen plaatsvervangers daartoe aannamen.

Deze betalingen beliepen in sommige gevallen f 30.— in geld, meestal minder, doch dan met bijvoeging van een buffel, 100 à 200 sanga's padi en een stuk wit katoen. Uit de hoogte dezer betalingen bleek wel ten duidelijkste, dat deze arbeidsdwang als een zwaren last gevoeld werd.

Verder werden zij als boedjangs „gedésigneerd", die zich aan kleine overtredingen hadden schuldig gemaakt.

Daar echter tevens gebleken was, dat verschillende particulieren, voornamelijk Chinezen, door betere betaling vrijwillige arbeiders konden verkrijgen, zonder tusschenkomst van het bestuur, werd bij resolutie van 14 Nov. 1834 bepaald, dat de gedwongen rekwisitiën niet meer zouden plaats vinden en dat door het bestuur geen aanbevelingsbrieven meer zouden worden verstrekt. Daarnaast zouden de wervers der ondernemers geen tegenwerking van het bestuur ondervinden.

In aanmerking nemende, dat de arbeiders, werkzaam op de suikermolens in de Ommelanden van Batavia, reeds van den aanvang dezer industrie af, gerecruteerd werden uit het Cheribonsche, verdient het aanbeveling de *sociale structuur* der inheemsche bevolking in die gewesten nader te beschouwen.

Een missive, uitgebracht door den resident van Cheribon d.d. 5 Oct. 1830[1]) geeft de volgende bijzonderheden:

Behalve de verschillende dorpshoofden en priaji's wordt de bevolking verdeeld in een klasse der sikeps, of sawah-houders, die tot het praesteeren van alle diensten gehouden zijn. Onder hen volgde de laagste of dienstbare klasse der bevolking, de „woewoengs".

„Aan hen worden geene sawavelden gegeven; zij zijn dus verpligt, ten einde in hun levensonderhoud te voorzien, om bij eene der drie eerst genoemde klassen in dienstbaren staat te blijven. Ieder sikep, ieder priaji en ieder hoofd, heeft dan ook een zeker getal woewoengs met hunne familiën, die geheel en al van hem afhankelijk zijn, hetzij dat het gezag over hen hem, bij de toewijzing zijner sawavelden, door het desabestuur is toegekend, dan wel dat hij hen, door eene vrijwillige overeenkomst, aan zijne dienst heeft weten te verbinden. De woewoengs zijn de ware lastdieren van de bevolking; zij verrigten den zwaarsten arbeid en zij worden door hunne meesters verpligt, om voor hen die heeren- en andere diensten te verrigten, die zij zelve ongaarne op zich nemen, zoo als: het onderhoud der groote wegen, de nacht- en andere wachten, etc. etc.

Boedjangs worden in deze residentie genoemd, jongelingen en jonge dochters, onverschillig tot welken stand of klasse zij behooren. Op hen rusten geen bijzondere verpligtingen. Zij zijn gehouden tot de diensten der sikeps of die der woewoengs, naarmate hun vader tot dezen of geenen stand behoort."

Daar van de arbeiders in de suikerondernemingen alleen maar gesproken wordt als van „boedjangs", volgt uit bovenstaande omschrijving, dat niet uitsluitend een bepaalde categorie van bezitloozen (in dit geval de „woewoengs") zich voor den arbeid beschikbaar stelde, doch dat zij voor

1) Van Deventer, II, pag. 270, 271 (noot *).

een groot gedeelte gerecruteerd werden uit den stand der „jonggezellen" (zie eerste hoofdstuk), die, min of meer gedwongen, of door avonturenlust gedreven, uitzwermden.

D. HET DERDE TIJDPERK
(CULTUURSTELSEL: 1830–1854)

§ 1. Grondslagen van het stelsel

Het streven om de idealen der Fransche revolutie te verwezenlijken en de zegeningen der „Droits de l'homme et du Citoyen", ook de Oostersche samenleving deelachtig te doen worden — zij het dan ook slechts op papier — strandde op de précaire financieele positie van het Moederland.

Het Moederland had aan de koloniën in den loop der jaren een som van ruim 37 millioen voorgeschoten, tot kwijting waarvan jaarlijksch een bedrag van ongeveer 2½ millioen geremitteerd moest worden. Dit bedrag kon niet in specie, noch in wissels overgemaakt worden, zoodat afbetaling in producten den eenigen weg was.

Uitgaande van de Staatsmaxime, dat de koloniën bestaan voor het Moederland en niet het Moederland voor de koloniën, werd naar een systeem gezocht, dat, in Indië toegepast, onmiddellijke baten beloofde.

De luitenant-generaal J. van den Bosch leek de aangewezen persoon voor een dergelijke taak en onder zijn bewind ving een tweede tijdperk van intensieve, monopolistische staatsexploitatie aan, welk systeem in zooverre van de Compagniespolitiek verschilde, dat, terwijl de V.O.C. haar voordeel zocht in het verwerven van hooge winstmarges, waarbij naar vergrooting van den omzet niet in de eerste plaats gestreefd werd, het cultuurstelsel voornamelijk op extensifeering der cultures aanstuurde. [1])

De noodzakelijke aanpassing aan de eischen der Europeesche handelsconcurrentie leidde tot een intensiveering der bemoeienissen met de productie.

Onder de eigen hoofden kon de inlandsche gemeenschap niet voldoen aan de Europeesche productie-eischen. Een intensiveering der bemoeienissen van het Europeesch bestuur vloeide hieruit voort. „Hoe zwaarder de eischen der Europeesche markt worden, des te intensiever moet de inwerking der bestuurders op den arbeid der inboorlingen zijn". [2])

De Overheid wordt thans voornaamste werkgever [3]), terwijl de productiefactor leiding intensief en direct wordt toegepast.

Arbeidsquaesties beginnen te ontstaan.

In de eerste plaats bestond er een voortdurend *gebrek aan werkvolk*, terwijl daarnaast een groote *arbeidsonzekerheid* voorkwam.

De regeling van Stbl. 1838 : 50 (zie later) maakte aan beide moeilijkheden een einde. De collectieve contracten werden ingevoerd, omdat „de bevolking nog niet rijp", nog „onmondig" was, doch het voornaamste doel

---

1) Tio Poo Tjiang, pag. 9.
De V.O.C. was een handelslichaam met Overheidsbevoegdheden. In het overgangstijdperk dreef de Staat handel, thans was het Gouvernement zoowel handelaar als landbouwonderneming.

2) J. H. Boeke: diss., pag. 115.

3) De Staat is werkgever, niet ondernemer. Kapitaal toch wendde de Overheid slechts weinig aan, terwijl het risico op de bevolking werd afgeschoven. Helfferich (pag. 23, 24) merkt hierover op: „Nicht der Staat, sondern der Eingeborene war der eigentliche Unternehmer. Sein Feld war das Kapital, seine Arbeitskraft Betriebsmittel und der schwankende Lohn, den er als ein bescheidener Teil dessen, was er selbst arbeitet hatte, empfing, sein Risiko."

der regeling was toch wel de bestaande moeilijkheden met de werkvolkvoorziening en de arbeidsonzekerheid op te lossen. [1])

Het gezag der hoofden zorgde voor voldoende arbeidsaanbod, terwijl de arbeidsz ekerheid: het naleven der aangegane overeenkomsten, gegarandeerd werd door de werking van het gansche adatapparaat. [2])

Achter de handhavers van den adat, de hoofden, stonden de machtsmiddelen van den Staat.

Herhaaldelijk [3]) toch kwam het voor, dat de bevolking weigerde te voldoen aan de verplichting om suikerriet te planten. In dit geval kon het hoofd van gewestelijk bestuur verschillende maatregelen nemen.

Zoo dreigde de resident van Cheribon, naar aanleiding van een dergelijk conflict, dat aan allen, die weigerachtig bleven, de rijstvelden ontnomen zouden worden. [4])

In de meeste gevallen echter werd gebruik gemaakt van een publicatie (Stbl. 1838 : 45), krachtens welke „alle personen op Java, die door rondzwerving, lediggang en slecht gedrag, zich als schadelijke voorwerpen doen kennen, doch aan welke geen bepaald misdrijf, geregtelijk kan worden bewezen, zullen worden vereenigd in établissementen van landbouw".

Op zeer lichtvaardige wijze werd van deze bevoegdheid gebruik gemaakt om o.a. hen, die nalatig of weigerachtig waren in het verrichten der heeren- en cultuurdiensten, naar de établissementen van landbouw te verbannen. [5])

Terecht komt de vraag op, hoe een dergelijk stelsel van door de Overheid gesanctioneerden dwangarbeid te vereenzelvigen viel met de liberale stroomingen in het Moederland en den humanistischen geest, sprekende uit art. 108 R.R. 1818: „De Inlandsche bevolking geniet de bijzondere bescherming der Regeering. Alle geldafpersingen, knevelarijen en willekeurige beschikkingen over der Inlanderen personen, goederen en arbeid zijn ongeoorloofd".

Uit de R.R. van 1827, 1830 en 1836 blijkt duidelijk de bedoeling der Overheid de economisch zwakkere, den inlander, te beschermen tegen dwang en misleiding en hem de beste arbeidsvoorwaarden te garandeeren. Stbl. 1838 : 50 valt als een verdienstelijk stuk arbeidswetgeving te beschouwen.

De Kat Angelino [6]) verklaart deze flagrante tegenspraak tusschen den dwangarbeid en de letter van de wet, uit het verschil in „appréciatie van de afhankelijkheid des onderdaans ten opzichte van de Overheid en van die, tegenover andere (en vooral de niet-Inheemsche) onderdanen". De gezagsidee, „welke verregaande cultuurdienstplichtigheid qua belastingbetaling gerechtvaardigd kon achten en tegelijkertijd wars kon wezen van slavernij, pandelingschap en contractueele afhankelijkheid in de boezem der maatschappij", overheerschte.

§ 2. De particuliere ondernemers

Hoewel het de oorspronkelijke opzet niet was, de vestiging van particuliere ondernemers tegen te gaan, leidde de praktijk van het cultuurstelsel

1) Van Soest (II, 45) merkt op: „In het koppelen van dessas aan op te rigten landelijke fabrieken, herkent men zonder moeite de voorheen gebruikelijke praktijk van dessa's te verhuren."
2) Verg. De Kat Angelino, II, pag. 558.
3) Van Deventer, III, pag. 176.
4) Van Deventer, II, pag. 586; III, pag. 177.
5) Verg. Vitalis: „De invoering, werking en gebreken van het stelsel van Kultures op Java", 1851, pag. 46 e.v.
6) De Kat Angelino, II, pag. 558, 559.

tot een ernstige belemmering van den particulieren ondernemingsgeest. Het herleefde Staatsmonopolie bleek niet te vereenzelvigen met particuliere ondernemers.

De R.R. van 1830 en 1836 verhinderden de mogelijkheid tot het verkrijgen van woeste gronden, terwijl ook de verhuur van inlandsche bouwvelden verboden werd.

Het art. 116 R.R. 1830, overgenomen als art. 102 R.R. 1836, verbood aan Europeesche en inlandsche ambtenaren en aan ieder ander, de beschikking over de gronden en inwoners der desa's af te staan. Echter werd de mogelijkheid geopend, tot het aanvangen en voortzetten van nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid, overeenkomsten aan te gaan met de oudsten en voornaamsten der desa's, zoowel tot het bebouwen van gronden en het leveren van bijzondere voortbrengselen, van bouwstoffen, afpak- en vervoermiddelen, als tot het verleenen van persoonlijke diensten, nadat door een opzettelijk onderzoek, door of vanwege den resident, gebleken zou zijn, dat deze overeenkomsten de goedkeuring der desa-ingezetenen wegdroeg.

Stbl. 1838 : 50 regelde het aangaan van overeenkomsten met de inlandsche bevolking. [1])

Het beginsel vasthoudend, om de inlandsche bevolking tegen alle willekeur te beschermen, werd hierin de mogelijkheid geopend „om in het algemeen belang aan nuttige bedrijven de noodige handen te verschaffen tegen een matig loon".

Het belangrijkste verschil met de regelen, vervat in Stbl. 1819 : 10, was wel, dat de overeenkomsten gesloten zouden worden met de „oudsten en voornaamsten der dessa's" (art. 1).

De ambtelijke bemoeienis met den inhoud van de overeenkomst ging vrij ver. Zoo moesten bepalingen worden opgenomen betreffende de loonregeling, voeding, huisvesting, werkduur, soort arbeid etc. (art. 2) De duur der overeenkomst mocht den tijd van 5 jaren niet te boven gaan.

De identiteit en volkomen toestemming der arbeiders moesten vaststaan, gewaakt zou worden tegen dwang en misleiding (art. 4), terwijl alle overeenkomsten, ook die tusschen inheemschen en hunne hoofden, geregistreerd moesten worden (art. 3).

De strekking dezer publicatie [2]) was dus ruimer, de overeenkomsten mochten, behalve voor het verstrekken van ruwe en geheel of gedeeltelijk bereide grondstoffen, ook gesloten worden voor de levering van bouwstoffen, afpak- en vervoermiddelen, zoowel als voor het verleenen van persoonlijke diensten.

De residenten behoefden niet meer „persoonlijk" de contracten te onderzoeken, dit kon ook geschieden door een „behoorlijk samengestelde commissie". Tevens werd weggelaten de bepaling, dat de resident zich te onthouden had van elke „directie of invloed", daar de geest van art. 102 R.R. 1836 een zekere aanmoediging tot het aangaan van contracten, in het belang der ondernemers van nijverheidsbedrijven, zou billijken. [3])

De beschermende maatregelen t.o.v. de inlandsche bevolking bleven echter een doode letter.

1) Zie „Nota over de Werk- en Leveringscontracten ten behoeve van ondernemingen van Landbouw en Nijverheid op Java en Madoera", 1900 (Van Rees).

2) Aangevuld bij de besluiten van 23 April en 5 Mei (nos 13 en 14) waarbij bepaald werd, dat het niet verboden was, vrijwillige arbeiders in naburige residentiën aan te werven (bijblad 490). De residenten behoorden o.a. toe te zien, dat de arbeiders geen voor hen nadeelige contracten zouden sluiten.

3) Brief van den Directeur van Cultures Vogel, 27 Jan. 1837 in de Nota etc., pag. 4.

Daar de werkingssfeer der publicatie zich uitstrekte over *alle* op Java gesloten contracten, van welken aard ook, bleef het desideratum der ambtelijke bemoeienis onvervuld. Practisch werd slechts met de desahoofden onderhandeld [1]), wier onmisbare medewerking met behulp van omkooperijen verkregen werd. Deze hoofden beschikten willekeurig, zoowel over de gronden als over de personen der desaonderhoorigen, welke laatste in de voorgeschreven ambtelijke bemoeienis slechts Overheidssanctie zagen op de bevelen en handelingen der hoofden. [2]) Men waagde het dus niet zich tegen de hoofden te verzetten; van vrije wilsbeschikking was geen sprake.

In een nota van het raadslid Merkus (1831) merkte deze reeds ten aanzien van de overeenkomsten met hoofden en oudsten op [3]):

„Met een slechts matige kennis van den Javaan, van zijne zeden, gewoonten en neigingen, zal men bevinden, dat alle overeenkomsten tusschen het gouvernement aan den eenen kant en de bevolking der dessa's aan den anderen, in het algemeen en in het bijzonder die tot beplanting van hare velden met suiker, indigo of andere producten, die zij niet gewoon is te telen en tot levering van die producten aan het gouvernement, niet anders bestaan dan in naam; — dat die bevolking zelfs, in de meeste gevallen, niet weet, dat zij tengevolge van eene zoogenaamde overeenkomst arbeidt of levert; dat met de daad de arbeid niet wordt *bedongen* maar *gevorderd;* dat zij dus ook alleen arbeidt en levert, omdat het van haar wordt gevorderd en zij zich daartoe verpligt acht en dat de zoogenaamde contracten dus hoofdzakelijk dienen, om de inbreuk op de vrije beschikking van gronden, arbeid en producten, onder eenen schoonschijnenden naam, te verbloemen en te bedekken".

Dat de wantoestanden, voortvloeiende uit een ruime toepassing van Stbl. 1838 : 50, tijdens het cultuurstelsel geen grooter afmetingen aannamen, werd veroorzaakt door de politiek der Regeering, waarin voor particuliere ondernemers geen plaats was.

Naar aanleiding van een onderzoek van den Inspecteur van financiën Stolte in Cheribon (1839) werd in het regeeringsbesluit van *24 Febr. 1840* verklaard, dat geen overeenkomsten op den voet van Stbl. 1838 : 50 gesloten mochten worden, „die blijkbaar ten nadeele van 's gouvernementscultures zouden kunnen strekken".

Het grootste nadeel der particuliere bedrijven achtte Van den Bosch het onttrekken van arbeiders aan de gouvernementscultures.

Zoo schreef hij in Nov. 1838: „— dat het stelsel van kultures geacht wordt zich bezwaarlijk te verdragen met uitgiften van land, waardoor buiten den kring van het dorpsgezag een behoefte aan arbeiders zou ontstaan, die veelal niet anders zou kunnen bevredigd worden, dan ten koste der werkzaamheden door het gezag aan de dorpelingen opgelegd". [4])

In een kabinetsmissive van 31 Mrt. 1840 schreef minister Baud [5]): „dat ook zonder eenen afstand van gronden, een aantal voordeelige gelegenheden tot uitbreiding der koffie-, suiker- en indigo-cultures aan het

1) Het besluit van 11 Sept. 1860 no 7 (bijblad 1009) rangschikte de desahoofden officieel onder de „oudsten en voornaamsten der dessa's".
2) Mr. A. Paets tot Gansoyen: „De rechtsverhouding tusschen den werkgever en den inlandschen werkman op Java". Handelingen 10de congres Ned. Ind. Landbouwsyndicaat, 1909, eerste ged., derde stuk, pag. 23.
3) Bij Van Deventer, II, pag. 221.
4) Bij Pierson, pag. 129.
5) Verg. „Nota etc", pag. 129.

Gouvernement ontvallen en aan bijzondere personen in handen gespeeld worden" en dat het met het cultuurstelsel niet overeen was te brengen, „dat aan een ieder de bevoegdheid worde verleend, om, door middel van te sluiten overeenkomsten met de inlandsche bevolking, te beschikken over de handen en gronden, die het Gouvernement noodig heeft om het meergemelde stelsel in stand te houden en uit te breiden —".

In een geheim besluit van *19 Oct. 1840* (uitgewerkt bij besluit van *17 April 1841*), werd aan de betrokken ambtenaren instructie verstrekt, volgens welke overeenkomsten, waarbij het „twijfelachtig" was of zij al dan niet ten nadeele van 's gouvernements cultures strekten, of in de toekomst zouden kunnen strekken, aan de toestemming van den Directeur van Cultures moesten worden onderworpen, die zijnerzijds, bij den geringsten twijfel, de beslissing der Regeering moest afwachten. [1])

Deze geheime besluiten beduidden den ondergang der particuliere ondernemingen, behalve van die, welke, met gouvernementscontracten werkende, voor de verwerking der grondstoffen zorg droegen.

De Overheidsmaatregelen t.o.v. het arbeidscontract berustten op hetzelfde principe als de slavernijregelingen, nl. het waken tegen de uitbreiding van het aantal onvrije arbeiders in particulieren dienst. Het grootste gevaar voor de uitbreiding van het aantal onvrijen dreigde bij het aangaan van werkovereenkomsten met uitheemschen en de eigen hoofden. [2])

§ 3. De overheid en de suikerindustrie

Hoewel het cultuurstelsel den ondergang beteekende voor de particuliere ondernemingen, schonk het daarnaast het leven aan de *verwerkingsindustrieën.*

De belangrijkste hiervan was wel de suikerindustrie.

Paets tot Gansoyen [3]) stelt de vraag, of het cultuurstelsel voor de suikerindustrie niet een groote zegen is geweest.

„Zou de suikercultuur ooit zoo'n vlucht genomen hebben, zou deze cultuur op het huidige oogenblik verkeeren in den bloeienden toestand, waarin zij verkeert, wanneer niet jaren geleden tot de oprichting van de contractsfabrieken was overgegaan, hetwelk, dank zij den toen werkenden Regeeringssteun mogelijk, ja zelfs gemakkelijk gemaakt werd?

Zou, indien op de vrijzinnige denkbeelden van Commissarissen-Generaal was doorgegaan, het particulier initiatief hebben tot stand gebracht, wat ten gevolge van het cultuurstelsel wel tot stand gebracht moest worden? Zou Java thans 186 suikerfabrieken rijk zijn, wanneer het cultuurstelsel niet de oprichting van bijna 100 contractsfabrieken noodzakelijk had gemaakt?"

Deze vraag kan vrijwel bevestigend beantwoord worden. [4]) (Zie *bijlage* A.)

De wenschelijkheid [5]) om op Java die cultures, geschikt voor de Euro-

---

1) Verg. Van Deventer, I, pag. 410 en III, pag. 132.
2) Boeijinga, pag. 17.
3) Paets tot Gansoyen, pag. 17.
4) Verg. Mr C. Th. van Deventer: „Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera", 1904, pag. 45.
5) In het Stbl. 1834 : 22 vat Baud het drieledig doel van het cultuurstelsel aldus samen:
a. om deze bezittingen in staat te stellen, tot het kwijten van derzelver geldelijke verpligtingen en schulden aan het moederland.
b. om aan den nationalen handel en scheepvaart een nieuw voedsel en leven te verschaffen.

peesche markt, uit te breiden, „zonder de billijke belangen der Inlandsche bevolking voorbij te zien," leidde, voor de suikerindustrie tot de resolutie van 13 Aug. 1830, No 4, waarin de eerste maatregelen voor de vestiging van een gouvernements-suikerindustrie waren opgenomen. [1])

De residenten zouden in de eerste plaats overeenkomsten aangaan met de desa's tot het telen van riet (of het bereiden van rietsap en suiker [2]), het leveren van de benoodigde materialen (hout, transportmiddelen etc.) en van arbeiders voor de suikermolens.

In de tweede plaats zouden de residenten overeenkomsten aangaan met suikerfabrikanten tot het verwerken van de grondstof. [3])

Verder werden verschillende voorschriften verstrekt, betreffende de oppervlakte van den aanplant (niet meer dan een derde der velden), de tijdsduur der contracten (minstens drie en hoogstens twintig jaar [4])) en de prijzen, te betalen aan de bevolking.

Opmerkelijk hierbij is de omstandigheid, dat uitsluitend *maxima* voor loonen e.d. zijn vastgesteld. De suiker mocht den fabrikant niet duurder dan f 7,50 per pikol komen te staan en van deze praemisse uitgaand werd voorgeschreven, dat het benoodigde brandhout hoogstens f 2,00 de vadem mocht kosten, dat voor het riet niet meer dan f 3,50 mocht worden betaald voor een hoeveelheid, benoodigd om een pikol suiker van te maken, de koelies niet meer dan 15 cent zouden mogen verdienen etc.

De *cultuur* zou geschieden door den inlander, onder leiding zijner eigen hoofden en onder supervisie der bestuursambtenaren.

De desa's, met den aanplant van het riet belast, zouden, desverkiezend, worden vrijgesteld van verplichten arbeid buiten het district, doch moesten dan f 2,00 's jaars per man betalen, „ten einde dien arbeid door vrijwillige arbeiders te kunnen doen verrigten".

Aan de residenten werd een groote mate van vrijheid van handelen overgelaten, betreffende het aanbrengen van veranderingen, naarmate de plaatselijke omstandigheden zulks eischten. De naar aanleiding dezer resolutie gesloten contracten weken dan ook alle in meer of mindere mate van de bovengenoemde desiderata af. Zelfs in de prijzen voor de te leveren suiker bestonden aanmerkelijke verschillen.

§ 4. De arbeidsquaestie

De arbeidsquaestie vormde echter een vraagstuk van uitstekend belang. Van den Bosch was nl. van meening, dat particuliere ondernemers op Java, met vrije arbeiders werkende, nimmer zouden kunnen concurree-

c. om de grootere hoeveelheid handelsproducten, tot de voormelde einden gevorderd, te verkrijgen, op de voor het gouvernement meest zekere en minst kostbare, en voor den inlander minst bezwarende en met de aloude instellingen (adat) meest overeenkomende wijze, met inachtneming tevens van het onmisbare vereischte, om aan de industrie en de kapitalen tot het bewerken der grondstoffen gevorderd, bemoedigende uitzigten te verzekeren."
Bij Van Soest, III, pag. 11 (noot).

1) Zie voor deze resolutie Van Deventer, II, pag. 165—168.

2) In Japara werd tot 1835 door de bevolking zelve het riet uitgeperst en het sap aan contractanten geleverd (zie K. W. van Gorkom: „Historische etc.", pag. 12). In Bantam werd op kleine schaal door de bevolking zelve suiker bereid.

3) Een vijftal fabrieken in Madioen (ingesteld bij resolutie van 10 Dec. 1832) werd aanvankelijk door het gouvernement zelve geëxploiteerd. De resultaten waren echter van dien aard, dat deze proefneming spoedig werd stopgezet (bij besluiten van 21 Oct. 1838 en 6 Mrt. 1839).
In het regentschap Serang vermaalden de inlanders het riet in, voor eigen rekening opgerichte, kleine fabrieken. Ook hier waren de resultaten niet bevredigend. Al spoedig werd dan ook het geheele verwerkingsproces overgelaten aan niet-ambtenaren, hoewel uit een missive van den Directeur van Cultures (9 Febr. 1832) bleek, dat ook de contrôle op den gang van zaken in de fabriek aan de ambtenaren was opgedragen.

4) Art. 116 R. R. 1830 verleende hiertoe de bevoegdheid.

ren met de West-Indische ondernemers, die over den goedkoopen slavenarbeid konden beschikken. [1])

Hij baseerde zijn meening op zijn kennis van de constellatie der inheemsche maatschappij en vooral op de verdeeling hiervan in twee voorname klassen: die der *geërfden*, de afstammelingen of erfgenamen der eerste ontginners van den grond — en die der aan deze, door gewoonte of familiebetrekking, ondergeschikte *niet-geërfden*, die de eigenlijke arbeidersopleverden.

Zijn conclusie was, dat het onmogelijk zou zijn de voor de cultures benoodigde arbeiders, in genoegzame hoeveelheid, tegen matig loon, te verkrijgen, anders dan door het aangaan van overeenkomsten met de geërfden, waarbij deze, vrijgesteld van een gedeelte der landrente, in staat gesteld zouden worden den arbeid van een evenredig aantal niet-geërfden te ontberen. [2])

Tot elken prijs moesten daarom de ondernemers gesteund worden, ook door het vaststellen van maximum loonen. [3])

In een rondschrijven van den Directeur van Cultures d.d. 8 Febr. 1832 No 156 [4]) blijkt wel ten duidelijkste de verregaande hulp, welke aan contractanten verstrekt moest worden.

Hierin werd den residenten voorgeschreven, „dat de fabrikanten worden ondersteund door allerlei middelen, waardoor de kosten voor het veredelen van het product zooveel mogelijk worden verminderd, als: door goedkoop arbeiders te bezorgen en door tot geringe prijzen verkrijgbaar te stellen al de benoodigdheden, bouwmaterialen, brandhout, emballage enz. enz. en buitengewone hulp te verleenen, waar de fabrikant dit, in bijzondere gevallen, zal noodig hebben".

Ook de particuliere ondernemers, b.v. in de Ommelanden van Batavia, moesten op allerlei wijzen gesteund worden o.a. door het verschaffen van werkvolk.

Desondanks vreesde Van den Bosch, dat het den fabrikanten moeilijk zou vallen een genoegzaam aantal arbeiders te verkrijgen.

In een memorie van Juli 1830 [5]) stelde hij daarom voor in iedere residentie over te gaan tot de oprichting van *„koelie-établissementen"*, die „het noodige aantal menschen voor de transporten en het maken der publieke wegen, benevens die, welke voor de suiker- en verdere fabrieken noodig mogten zijn, kunnen aannemen, onder voorwaarde, dat ieder hunner een halve jonk rijstveld, vrij van landrente, zou worden verschaft, waardoor dan alle andere dorpsbewoners, van die soort van arbeid, zouden zijn verschoond en alleen de bruggen en dorpswegen in hunne nabuurschap, te onderhouden hebben". [6])

---

1) Verg. Nota's van Van den Bosch bij Steyn Parvé, bijlagen pag. 274—293.

2) Geheim rapport van 17 Mei 1831 van den minister aan den Koning, bij Van Deventer, II, pag. 185.

3) Deze opvatting is wel zeer in tegenspraak met de, door den Raad van State, als uitvloeisel van het door Du Bus de Gisignies voorgestane stelsel van kolonisatie, uitgesproken wensch, dat in dit geval voor de Javaansche vrije arbeiders een minimum dagloon van Overheidswege zou worden vastgesteld, terwijl het den arbeider vrij stond meer te eischen (bij Van Deventer, II, pag. 184).

4) Volledig opgenomen als Bijlage B in het verslag van de Commissie Umbgrove 1857.

5) Bij Van Deventer, II, pag. 157 e.v.

6) Hasselman („De Kultuurprocenten en het Kultuurstelsel", 1862, pag. 31, 32) beschrijft de door de koelie-établissementen verschafte arbeiders als volgt:

„Men treft daar een aanzienlijk getal Javanen aan, die geen gezeten landbouwers zijn, en meer als zwendelaars en rondzwervers moeten worden beschouwd. Hoofdzakelijk uit deze klasse van menschen, die op een zeer lagen trap van moraliteit staan, worden de vrij-arbeiders getrokken. Ze zijn liefhebbers van spelen, dobbelen, amfioen-schuiven, rongingsfeesten en om die hartstogten te bevredigen, moeten zij nu en dan werken of stelen. De koelie-établissementen voor het doen van transporten, werken meestal met dat soort van volkje. Bij fabrieken en andere ondernemingen moet men zich daarvan ook bedienen, voor zoover het werkzaamheden geldt, waartoe de gezeten landbouwer niet verpligt is."

De ondernemers zouden *dagelijks* voor deze arbeiders aan het *gouvernement* moeten betalen 10 cent per hoofd en *wekelijks* 1 gantang (een tiende pikol) rijst plus 15 cent loongeld aan den *arbeider*, zoodat deze den ondernemer ongeveer 15 cent per dag zou kosten (zie art. 1 sub. d van de resolutie van 13 Aug. 1830).

Door deze regeling zouden de ondernemers verzekerd zijn van een genoegzaam aantal arbeiders, daar „de Javaan liever bij hen, dan aan de wegen, waarvoor zij geen rijst, enz. ontvangen, (zullen) arbeiden; waardoor de ondernemer zich dan almede zal kunnen verzekeren, dat hij op den duur hetzelfde werkvolk zal kunnen behouden, hetwelk voor dergelijke ondernemingen niet onbelangrijk is".

De door de koelie établissementen geleverde arbeiders mochten niet voor het planten van het suikerriet gebezigd worden, „ten einde den Javaan de gelegenheid, om voor suikerriet te contracteeren, niet worde benomen en deze inrigting niet te kostbaar worde voor het gouvernement".

Bij de suikermolens in Batavia'sche Ommelanden bestond echter, ondanks alles, een groot gebrek aan werkvolk.

Op de meest verschillende wijzen [1]) trachtte men hieraan tegemoet te komen. Zoo werd een aantal overcomplete Boegineesche soldaten naar verschillende ondernemingen van landbouw gedirigeerd, terwijl den Commissaris voor Timor last werd gegeven eenige honderden slaven en pandelingen naar Java te zenden.

Bij Stbl. 1831 : 39 werden regelen gesteld, volgens welke arbeidskrachten uit China geïmporteerd mochten worden tot het verrichten van werkzaamheden in den landbouw. [2])

Ondanks de zeer gunstige voorwaarden vond het gouvernement aanvankelijk slechts weinig ondernemers bereid, suikercontracten af te sluiten [3]) (*zie bijlage A*).

Zoo merkt Pierson [4]) op, dat een gewezen Bengaalsch kok tot suikerfabrikant gebombardeerd werd, de luitenant-Chinees van Pasoeroean door den resident aldaar gedwongen werd een contract aan te gaan, terwijl Van den Bosch er zelfs toe over ging een zijner zoons met een contract te begiftigen.

Toen de winsten bij goed beheer, ruim bleken te vloeien, werd de toeloop van contractanten grooter [5]), zoodat het gouvernement de voorwaarden al spoedig, in voor de bevolking gunstiger zin, kon wijzigen.

Zoo werd b.v. bij resolutie van 5 Mrt. 1832, in de residentie Pasoeroean, in met Europeanen gesloten contracten de volgende clausule ingevoegd:

„De kontraktant ter andere zijde (de ondernemer) zal hoegenaamd geen dwanggezag over de landbouwers of andere werklieden uitoefenen. Sub poene van ernstige maatregelen, zijn verboden, alle mishandelingen of andere daden, die de Javanen afkeerig van ons maken. De kontraktant ter

---

1) Van Deventer, II, pag. 338, 339.
2) In Mei 1832 werd de aanvoer van Chineezen verboden.
3) Het waren voornamelijk Chineezen, die contracteerden. In 1830 sloten slechts 2 Europeanen (Dennison te Cheribon en Hofland te Pasoeroean) contracten. (v. Gorkom: Historische etc., pag. 73).
4) Pierson, pag. 137. Zie ook F.'s Jacob: „Gedwongen en vrije suikercultuur op Java", 1859, pag. 13: „— dat men, ondanks alle aangeboden voordeelen, bijna zedelijken dwang moest gebruiken om ondernemers voor den gansch nieuwen zaak te erlangen."
5) Bij besluit van 21 Febr. 1837 no 10 werd zelfs een rangschikking opgesteld van personen, met welke bij voorkeur contracten zouden worden aangegaan (Van Soest, II, 223 (noot 1). Deze regeling werd 16 Mrt. 1840, no 1 weder ingetrokken.

andere zijde zal dus ook zorgen, dat dit niet door zijn ondergeschikten geschiedde" [1]).

Ondanks dit alles rustte er een zwaren druk op de bevolking. Uit de instructie [2]) voor den Inspecteur van Cultures (Stbl. 1833 : 73) bleek, dat men, voor de suikercultuur, afweek van het beginsel, om een vijfde (later een derde) van den grond af te zonderen voor de cultuur ten behoeve van het gouvernement. De maatstaf werd niet meer gevormd door de uitgestrektheid van den bebouwden grond, maar door het *aantal werkbare mannen*, waarvan een vierde gedeelte voor de suikercultuur zou worden aangewezen (art. 3).

De dagelijksche verstrekking der benoodigde arbeidskrachten voor de cultures zou worden overgelaten aan de desabesturen (art. 10), die natuurlijk van deze bevoegdheid vaak misbruik maakten.

Hoewel Van den Bosch [3]) gesproken had van den „algemeenen drift" der Javanen, om door de teelt van suikerriet zich aan den last der landrente te onttrekken en deze uitlating bewees door te wijzen op de omstandigheid, dat de bevolking der Oostelijke provincien een dergelijken ijver had betoond met het planten van suikerriet, dat deze beperkt had moeten worden, toonden de onlusten [4]) in Pasoeroean en Soerabaya (1833) wel, dat deze ijver niet uit natuurlijke gronden ontsprong.

In de door Van den Bosch, bij zijn vertrek uit Java, achtergelaten instructie (Jan. 1834 [5])) komen op het gebied van den arbeid verschillende belangrijke bepalingen voor.

De cultuurarbeid zou onder de leiding van bekwame Chineesche mandoers en onder het oppertoezicht der Javaansche hoofden geschieden. Daar de Javaan ongaarne onder leiding van Europeanen arbeidde, werd de taak der Europeesche amtenaren zooveel mogelijk beperkt „tot de bewaking van de tijdige en behoorlijke bewerking der velden en tot het gadeslaan, dat het product ter regter tijd geoogst en vervoerd wordt".

Sterk kwam hierin Van den Bosch's principe naar voren, dat de planter aan zijn verplichting voldaan had, wanneer hij het gewas tot rijpheid had gebracht.

De fabrieksarbeid zou zooveel mogelijk door vrijwillige arbeiders moeten geschieden, of, waar deze niet te verkrijgen waren, behoorden de door de Overheid verschafte arbeiders, behalve vrijstelling van landrente, dagelijks rijst en zout te genieten, „omdat deze arbeid meer oordeel en inspanning vordert".

Dat in enkele gevallen werd opgetreden tegen vexaties, voortvloeiende uit het beschikbaar stellen van arbeiders door het gouvernement, blijkt uit de resolutie van 19 Sept. 1833 [6]) en uit een missive van 11 Sept. 1835, waarbij de resident van Besoeki de verschaffing van werkvolk aan een suikerfabriek te Oemboel (afd. Probolinggo) staakte, wegens de daar voorkomende herhaalde mishandelingen van koelies. [7])

De grondslagen van het stelsel van gouvernements-suikercultures werden opgenomen in Stbl. 1834 : 22 onder den naam van *„Eenige zakelijke*

---

1) Van Deventer, II, pag. 375.
2) Van Deventer, II, pag. 575—578.
3) Nota van Van den Bosch aan de Raden van Indië, 8 Mrt. 1831 bij Van Deventer, II, pag. 245, 260.
4) Verg. Van Soest, II, pag. 144.
5) Van Deventer, III, pag. 70—73.
6) Van Deventer, II, pag. 556.
7) Van Deventer, II, pag. 704.

extracten uit een algemeen overzigt, door Zijne Excellentie den Commissaris-Generaal Van den Bosch *te zamen gesteld, gedagteekend 24 Januarij 1834*".

Nogmaals werd hierin uitdrukkelijk gestipuleerd, dat de arbeid aan de fabriek zooveel mogelijk door vrijwillige arbeiders behoorde te geschieden.

Baud ging in een resolutie van 14 April 1834 verder door de wenschelijkheid uit te spreken, dat de fabrikanten, tegen een vergoeding van 50 cent per pikol, zelve voor het *transport van het riet* zorg zouden dragen, door het aanschaffen van de daartoe benoodigde karren en buffel. De meeste fabrikanten stemden hierin vrijwillig toe. [1])

Tevens werd bepaald: „dat de contractant in geenen deele het regt of de bevoegdheid zou hebben, om het hem, ter gemoetkoming in zijn werkzaamheden, door tusschenkomst van het gouvernement te verstrekken werkvolk, anders dan voor de werkzaamheid der fabriek of tot oppassers en drijvers van het trekvee te bezigen en hen in geen geval tot huisselijke diensten te mogen gebruiken, of eenige bevelen tot een ander dan bovengenoemd einde te mogen geven, sub poene, dat in contrarie geval of bij het indienen van klagten deswege, de verstrekking van het werkvolk onmiddellijk zoude ophouden." [2])

Bij besluit van *11 Nov. 1836* werd, op voorstel van den Directeur van Cultures De Vogel, een voorloopig modelsuikercontract vastgesteld. [3])

De fabrikant had met den aanplant niets te maken, echter werd hem alle bemoeienis overgelaten, betreffende het snijden en vervoeren van riet en den fabrieksarbeid. Voor deze werkzaamheden moest de contractant zelve arbeiders huren, die dan vrijgesteld zouden zijn van heerendiensten. In plaats daarvan werd van hem gevorderd f 3,00 per hoofd, terwijl ook de door deze arbeiders verschuldigde belasting door den contractant betaald moest worden. [4])

Desgevorderd kon de Overheid echter arbeiders beschikkaar stellen tegen een matig dagloon.

Bij *Stbl. 1851 : 53* werden, naar aanleiding van menigvuldige klachten over de drukkende, niet- of slechtbetaalde koelie- en transportdiensten, nieuwe regelen vastgesteld voor de uitbetaling der plantloonen.

Deze betalingen zouden hoofdelijk moeten geschieden, zonder kortingen of verrekeningen met de landrente, in bepaalde termijnen, welke door de hoofden van gewestelijk bestuur, naar plaatselijke behoeften en omstandigheden zouden worden vastgesteld.

Bij *Stbl. 1853 : 63* werden bovendien nadere bepalingen getroffen, betreffende de goede behandeling en de betaling van door de Overheid verstrekte arbeiders.

Overigens waakte de Regeering tegen het opdrijven der loonen. Zoo richtte de Directeur van Cultures in 1848 een rondschrijven aan alle plaatselijke autoriteiten om „de dagloonen bij voortduring op een matige, mits billijke hoogte te doen blijven", terwijl zij „de strekking tot verhooging der loonen zooveel mogelijk tegen (moesten) gaan".

In een circulaire van 1847 werd de verhooging van het arbeidsloon ge-

---

1) In Tegal weigerden een tweetal fabrikanten, zoodat het gouvernement in 1835 verplicht was *f* 10.000 toe te staan voor aankoop van transportmiddelen (v. Gorkom, Hist., pag. 75).

2) Bij J. D. Frans en van de Putte: „De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java", 1860, pag. 5, 6.

3) Gewijzigd, resp. aangevuld: 21 Mei 1838, 16 Mei 1840, 4 Juni 1847, 1851, 1853, 1854, 1859.

4) Bij Van der Mandele: „De suikerindustrie op Java, hare geschiedenis en ontwikkeling. Tijdschrift „Indië", jrg. 1921, pag. 234.

schetst, „als knagende aan elke onderneming van nijverheid". [1])

De door het gouvernement verstrekte arbeiders mochten niet aan hun bestemming onttrokken worden, terwijl zij volle betaling moesten ontvangen, ook als zij door bepaalde omstandigheden geen werk verrichtten. Wel mochten ze in dit geval teruggezonden worden, echter tegen vergoeding van reis- en verblijfkosten, door het bestuur vast te stellen.

§ 5. Het stelsel in de praktijk

Werd bij de hierboven genoemde regelingen het beginsel van den vrijen arbeid voor verschillende werkzaamheden aangenomen, de toestand bleek in werkelijkheid anders.

Allengs week men op verschillende belangrijke punten af van de beginselen, vervat in Stbl. 1834 : 22.

Zoo werd de desagewijze regeling van den aanplant vervangen door het vormen van aaneengesloten groote complexen, zonder met de desagrenzen rekening te houden. De vrijstelling van landrente voor de suikerrietplanters, met of zonder bijbetaling, maakte plaats voor het verstrekken van het volle(?) loon, terwijl de landrente vol betaald moest worden. Het beginsel om de bereiding van den grondstof te doen plaats hebben in vrijen arbeid, werd weldra verlaten en vervangen door een stelsel van algeheele dwang.

Hoewel op papier de aanplantingen gezinsgewijs verdeeld waren, werd vrijwel overal de cultuurarbeid gemeenschappelijk verricht. Behalve het gebruikelijke instituut van onderling hulpbetoon, droeg hiertoe bij de verplichting, rustende op de niet-ingedeelde bevolking, om hulpdiensten bij den veldarbeid te verrichten, waarvoor een gedeelte van het plantloon werd toegekend.

Het vormen van groote tuincomplexen had voor de bevolking het tweeledig nadeel, dat zij op grooten afstand van hunne woningen arbeid moest verrichten en dat zij in vele gevallen werkzaam was op gronden, toebehoorende aan andere desa's, waaruit weer allerlei schikkingen, de eene meer de andere min bezwarend, zooals ruil van velden, huur, betaling van de landrente van de eene desa door de andere etc. etc., voortvloeiden.

Algemeen gebruikelijk was het tijdroovende en drukkende stelsel van *„massale oproepingen"*, waarbij geheele desa's of gedeelten daarvan, werden opgeroepen, zoowel voor het verrichten van veldarbeid als voor het praesteeren van transport- en fabriekswerkzaamheden.

De dienstplichtige bevolking trof nu *onder elkaar* verschillende schikkingen tot regeling en verdeeling ook van den minder aangenamen en weinig voordeel gevenden arbeid.

De afdeelingsverslagen der residenten, opgenomen in het rapport van de Commissie Umbgrove [2]) geven hiervan tallooze voorbeelden.

Algemeen gebruikelijk was, dat een zeker aantal inwoners eener desa

1) „Memorie over de suikercultuur in de Gouvernementsresidentiën van Midden-Java" door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Semarang, 1865, pag. 25.

2) „Stukken betreffende het onderzoek der (bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 8 Oct. 1853, no 10) benoemde commissie voor de opname der verschillende suikerfabrieken op Java", 1857.

Het valt zeer te betreuren, dat de commissie, zich strikt houdende aan haar opdracht, voor elke onderneming afzonderlijk een monografie samen te stellen, „met vermijding alzoo van de schadelijke neiging om te generaliseeren", een rapport van dergelijken lijvigen omvang publiceerde, dat het verzamelen, rangschikken en samenvatten van de schat van gegevens, welke het bevat, langdurigen arbeid zou vorderen. Wellicht is dit de oorzaak, dat in vrijwel geen geschiedkundig overzicht der Javasuikerindustrie naar dit belangrijke rapport verwezen wordt.

zich voor vast gedurende een maaljaar voor den fabrieksarbeid verbond en daarvoor dagelijks uitkwam. Gedurende dezen tijd waren zij dan ontheven van alle andere diensten zonder onderscheid, zelfs voor de aanplantingen van riet, in de betaling waarvan zij aandeel hadden. Werd hun arbeid op de fabriek niet meer benoodigd, dan deelden zij opnieuw in alle verplichtingen der desabewoners, arbeidden weer mee in de riettuinen of verrichten datgene, waartoe zij volgens *onderlinge* overeenkomst gehouden waren.

Voor de welgestelde sikeps (soms zelfs voor heele desa's o.a. de stranddesa's in Besoeki) was het gebruikelijk, dat zij zich door plaatsvervangers uit eigen desa of door vrijwilligers van elders, lieten vervangen, aan wie zij dan, boven het door de Overheid gegarandeerde, loon een soms aanzienlijke toelage gaven. [1])

Zoo droegen dus deze verplichte arbeiders den last eener geldelijke opoffering, in stede van genot te hebben eener bijzondere verdienste, terwijl het gedwongen werk door vrijwillige arbeiders, maar tegen hoogere loonen verricht werd.

De moeilijkste zaak voor de fabrikanten was het verkrijgen van een voldoend aantal fabrieksarbeiders. Op iederen desabewoner toch rustte de plicht tot het praesteeren van heeren- en cultuurdiensten, zoodat het vrijwel onmogelijk was uit de gevestigde of gezeten bevolking het benoodigd aantal arbeiders te verkrijgen.

Was de dienstplichtigheid der bevolking niet zoo algemeen, of werd deze niet zoo algemeen en zonder onderscheid toegepast, dan zou het individu de zekerheid hebben, dat hij, als hij zich voor den fabrieksarbeid verbond, geen andere diensten meer zou behoeven te verrichten, terwijl hij thans elk oogenblik door zijn hoofden daartoe kon worden opgeroepen.

Het behoeft dan ook geen betoog, dat het vrijwel algemeen gebruikelijk was — hoewel niet in de contracten gestipuleerd — dat het bestuur voor *alle* benoodigde werkkrachten zorg droeg.

Voor het *snijden van het riet* werden door het plaatselijk bestuur arbeiders geprest, die met een betaling van een halve duit per bos genoegen moesten nemen.

Het *vervoer van het riet* was op verschillende wijzen geregeld. Sommige contractanten deden het riet met eigen karren vervoeren, doch dan leverde het bestuur de noodige koelies, „die wel eens, in plaats van de ontbrekende trekdieren voor karren en wagens werden gespannen om het brandhout uit de bosschen te trekken en de suiker uit de pakhuizen af te voeren" [2]).

Waar door de fabrikanten aan de bevolking voorschotten werden verstrekt om zelve de benoodigde karren en trekbeesten te koopen, leidden deze overeenkomsten tot ergerlijke vexaties. Toen in 1850 in het Cheribonsche een 10-jarig contract expireerde, bleek een aantal desa's aan een viertal fabrikanten nog f 50.000 schuldig gebleven te zijn voor verleende voorschotten, die men niet met de transportloonen (drie vierde duit per bos) had kunnen verrekenen.

In sommige residenties ging de bestuursbemoeienis zoo ver, dat de inlandsche hoofden en ambtenaren als aannemers voor het riettransport optraden. Ook de Chineezen traden als aannemers op en een dergelijke toe-

1) In Pasoeroean werd dezen remplaçanten 30 duiten *boven* het vaste loon van 25 duiten gegeven. In Besoeki 44 à 54 duiten boven het vaste loon van 20 duiten.
2) Kultuurverslag 1848, bij Van Soest, III, pag. 131.

stand werd dan nog toegejuichd als zijnde een eerste stap op den weg naar den „vrijen arbeid".

Fabrieksarbeiders werden algemeen door het bestuur geprest tegen een loon van 10 à 15 duiten daags te arbeiden. In 1848 werd officieel het misbruik vastgesteld, dat men in Tegal voor alle diensten bij de fabrieken, zelfs voor de persoonlijke bediening der ondernemers, hunne opzieners en Chineesche mandoers, koelies preste, die een loon genoten van 12 à 15 duiten daags. [1])

In Stbl. 1834 : 22 formuleerde Van den Bosch zijn welwillende bedoeling jegens de Javaansche bevolking als volgt:

„Het geluk en de tevredenheid van den Javaan moet steeds de eerste zorg zijn van het gouvernement; hij heeft daarop ten volle aanspraak, zoowel uithoofde van zijn welwillend karakter, als uit hoofde van zijn kinderlijk verstand, dat zoo licht aanleiding geeft om zijn eenvoudigheid te misbruiken. Ondernemers, die strijdig hiermede handelen moeten niet worden geduld, welke vertraging daarvan ook in de uitbreiding der cultures het gevolg mogt wezen. Beter geene producten dan die met krenking der pligten, die wij aan de bevolking verschuldigd zijn, te verkrijgen".

Hoe het in werkelijkheid stond, beschrijft ons Van Soest: [2])

„In stede van gezeten landbouwers, die althans hun aandeel in den gemeenschappelijken dorpsakker naar willekeur beploegden en beplantten, werden de suikerplanters gepreste arbeiders van den landsheer. In stede van zelfstandige gemeenteleden, die alles zoodanig regelden, dat ieder lid bij zijn have en goed, bij zijne vrouw en kinderen, zijn noesten vlijt kon ten toon spreiden, werden zij steeds zwervende ploegen van een algemeenen ondernemer, die hun heden hunne akkers ontnam en hen morgen opjoeg naar de velden van verwijderde dessas. In stede van hunne practische en ordelijke begrippen van grondbezit toe te passen, moesten zij zich onderwerpen aan voor hen wanordelijke verdeelingen, die hun in gevreesde geschillen verwikkelden. In stede van gerust te leven in de schaduw van de autonomische en vrije dessa, moesten zij hunne dagen slijten op den openbaren weg, op vreemde akkers, met arbeid, waarvan de vrucht hun nimmer toebehoorde. Het was dus natuurlijk, dat de Javanen ingenomen bleven tegen eene kultuur, die, zooals het juist werd uitgedrukt, voor hen gelijk stond met periodieke overstroomingen, wier verwoestingen zij telkens hadden te herstellen."

Dat de last van den gedwongen arbeid tijdens het Cultuurstelsel door de bevolking als een zware druk gevoeld werd, ondanks het feit, dat reeds voor de komst der Europeanen bij de inheemsche gemeenschappen gedwongen arbeid bestond, verklaart Schrieke [3]) als volgt: „— where primitive communities in the olden days formed part of native principalities and forced labour was known before the arrival of the Europeans these new burdens are different, in principle, from the old ones: they have developed from an irregular, temporary and sometimes excessive burden from which, under the old conditions, one tried to escape with more or less succes, unto an obligation the carrying out of which is subjected to a strict control."

De resultaten van het cultuurstelsel, in het bijzonder van de suikercultuur,

---

1) Memorie van Toelichting bij het Ontwerp Cultuurwet Fransen van de Putte, 1865, pag. 21.

2) Van Soest, II, pag. 229, 230. Zie ook Vitalis: „De invoering etc.".

3) Dr B. Schrieke: „Native society in the transformation Period". The effect of Western influence on native civilisations in the Malay Archipelago, 1929, pag. 237.

overtroffen al spoedig de stoutste verwachtingen, (*zie bijlage B*), zoodat allerwege de cultuur in snel tempo werd uitgebreid, zonder dat rekening werd gehouden met plaatselijke omstandigheden. [1])

Voordat de hongersnoodtragedies van Demak en Grobogan de werkzaamheid der oppositie in het moederland tot ongekende hoogte opzweepten, waarschuwde G. G. Rochussen in een kabinetsmissive d.d. 18 Juni 1847 reeds tegen de te ver doorgevoerde exploitatie.

Nogmaals werd dringend de aandacht gevestigd op het principe, dat, waar het maar eenigszins mogelijk was, de gedwongen arbeid plaats moest maken voor den vrijen arbeid. [2])

Toen het bekend werd, dat G. G. Duymaer van Twist een warm voorstander van den vrijen arbeid was, beijverden de bestuursambtenaren zich om den vrijen arbeid aan te moedigen.

Zij meenden, dat men „met in zijn geest te handelen, den weg tot bevordering voor zich opende." Het resultaat was „een wedstrijd tusschen de hoofden van gewestelijk bestuur (ontstaan) om den meest mogelijken vrijen arbeid in hunne residentiën te scheppen, al was het slechts *op papier of in naam;* even als vroeger, om het hoogste cijfer aan landrente en producten voor de Europeesche markt door gedwongen cultuur te bekomen." [3])

Het hieruit voortvloeiende gebrek aan arbeiders leidde er echter toe, dat omstreeks 1860 een gouvernementsbesluit werd genomen, waarin bepaald werd, dat het bestuur koelies moest verstrekken, als de fabrikanten geen vrijwillige arbeidskrachten verkrijgen konden, *ook al was deze verplichting niet in de contracten opgenomen.* [4])

Wanneer het de residenten ernst werd met het doorvoeren van den vrijen arbeid ontstond er bij de contractanten een storm van verontwaardiging.

Zoo beweerde een drietal ondernemers in Tegal, dat zij geen vrije arbeiders konden verkrijgen [5]), welke bewering geheel door de feiten werd tegengesproken, maar die haar grond vond in de omstandigheid, dat de loonen der vrijwillige arbeiders aanvankelijk hooger waren, dan de willekeurig door het bestuur vastgestelde dagloonen der gedwongen koelies, — welke loonen in den loop der jaren ook al aanzienlijk gestegen waren.

Fransen van de Putte beweerde, dat vrijwillige arbeiders overal te verkrijgen waren, zij het dan ook tegen geldelijke opofferingen (*zie bijlage C*).

De verschrikkelijke hongersnooden van Cheribon, Demak en Grobogan [6]) deden het cultuurstelsel wankelen. Veler oogen werden geopend en de toenemende oppositie leidde tot een stelsel van maatregelen, welke een nieuw tijdperk inluidden.

---

1) Dat het instituut der „cultuurprocenten" daarbij een niet onbelangrijke rol speelde staat wel vast (verg. J. J. Hasselman: „De Kultuurprocenten en het Kultuurstelsel", 1862, pag. 9).

2) Volgens de in 1847 uitgegeven contracten, hadden de fabrikanten nog de bevoegdheid, het aankappen en slepen van houtwerken door de bevolking, van de gewestelijke Overheid te *vorderen*.

Hoewel bedongen was, dat de fabrikanten uit eigen middelen den opbouw en uitbreiding der fabrieken zouden bekostigen, bezorgde het bestuur in vele gevallen de arbeiders tegen zeer lage arbeidsloonen, terwijl de benoodigde materialen tegen buitensporig lage prijzen werden beschikbaar gesteld. Zie ook: Van Soest, III, pag. 127, 128 (noot).

3) Fransen van de Putte, pag. 25.

4) Fransen van de Putte, pag. 59.

5) Een der contractanten sloot zelfs zijn fabriek en ging een langdurig en kostbaar proces aan, liever dan toe te geven aan zijn verplichting om zelf voor vrijwillige arbeiders zorg te dragen (Van Soest, III, pag. 136).

6) Men leze het in felle kleuren geschilderde 5e hoofdstuk in Van Soest, III, pag. 165—222.

E. VIERDE TIJDPERK
(OVERGANG TOT DE VRIJE CULTUUR)

§ 1. Vrije arbeid en de suikerindustrie

De grondwetsherziening van 1848, welke den Koning verplichtte tot het uitbrengen van een jaarlijksch verslag, betreffende de toestanden in de koloniën, aan de Staten-Generaal, bracht de koloniale quaesties in het bereik der publieke belangstelling. [1])

Een steeds krachtiger oppositie tegen het cultuurstelsel deed zich gevoelen, welke leidde tot het R.R. 1854, waarvan het art. 56 de gouvernementscultures nog wel niet afschafte, doch wel de strekking had, de dwangcultures geleidelijk te doen verdwijnen en een regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten tusschen particuliere ondernemers en de inlandsche bevolking, voorbereidde (§ 6).

Het R.R. 1854 maakte in zekeren zin een einde aan het cultuurstelsel. Wel werd aan de grondslagen van dit stelsel nog vastgehouden, doch het monopolistisch karakter verdween meer en meer. Het Gouvernement was niet meer allesoverheerschenden factor, het beperkte hare bemoeienissen en helde steeds meer over tot een afzijdige houding, de baan vrijlatende voor vrije ontwikkeling.

Hoewel de wijzigingen slechts langzaam doordrongen, waren zij niet te miskennen. Een tijdperk van ingrijpende hervormingen brak aan.

De strijd in het Moederland tegen de dwangcultures en voor den vrijen arbeid, vond eensdeels zijn oorsprong in de ethische motieven van een Van Höevell c.s., anderzijds echter in de meer economische motieven van de mercantiele aanhangers der Manchester-school, die het „laisser faire, laisser passer" propageerden.

Endt [2]) merkt op, dat de strijd voor den vrijen arbeid niet gevoerd werd tegen de cultuurdienstplicht als dwangarbeid. „Nicht die Antithese Sklaverei — Freiheit war bei ihnen an die Tagesordnung; war doch die Rolle, welche diese Sklaverei (obwohl sie bis 1863 gesetzlich und in wirklichkeit nog viel länger bestand) im Vergleich mit jener, die die Arbeit unter dem Kulturensystem spielte, irrelevant. Der Streit zwischen Kulturensystem und „freie Arbeit" war ein durchaus kapitalistischer gewesen."

Het lot der arbeiders was van minder belang, dan de opbloei der particuliere ondernemingen. [3])

Uit de regeeringsbesluiten t.o.v. de suikercultuur in deze jaren, valt, vooral wat betreft het arbeidsvraagstuk, een toenemende tendenz waar te nemen, om te komen tot den vrijen arbeid.

Uit een rondschrijven (1857) van een der residenten bleek ten duidelijkste de opvatting der toenmalige bestuursambtenaren, betreffende § 6 van art. 56. Wilde men dit artikel niet tot een doode letter maken, dan zou een beleidvolle overgang van gedwongen tot vrijen arbeid noodzakelijk zijn.

„Aannemende," zoo merkt deze bewindhebber op, „dat de geaardheid der bevolking in tropische gewesten en de invloed van een warm klimaat, zoomede haar besef, dat eene weelderige natuur overvloedig voorziet in

1) Reeds bij de grondwetsherziening van 1840 werd in art. 59 bepaald, dat aan de Staten-Generaal de staten van ontvangsten en uitgaven over Indië zouden worden medegedeeld en dat het gebruik van het „batig slot" bij de wet zou worden geregeld.

2) Dr P. Endt: „Wanderarbeiterverhältnisse in farbigen Kolonien", pag. 37, 1919.

3) Zie de tallooze geschriften in deze jaren verschenen, over den vrijen arbeid (b.v. Douwes Dekker).

de behoeften van matige eischen ons beletten om van die bevolking, zonder aansporing, welke gevorderd wordt, om regelmatig eene zekere veel grootere hoeveelheid cultuurproduct dan zij voor hare beperkte behoefte noodig heeft, aan ons te kwijten, aannemende al verder, wat de suikercultuur in het bijzonder betreft, dat het nauwe verband dier cultuur met de cultuur van rijst, met de waterverdeeling, met de beschikking over water, met den juisten tijd waarop het suikerriet opvolgend aan de fabriek geleverd moet worden; dat al die omstandigheden vereenigd, een scherp toezicht, in een woord, dwang vorderen, wil men zich niet bloot stellen aan schromelijke misrekeningen, dan mag het vooralsnog gewaagd te achten zijn, om die cultuurarbeid aan de ingeving van den inlander, aan zoogenaamden vrijen arbeid, prijs te geven en dan moet men het oog wenden op de andere hoofdafdeeling, de fabrieksarbeid en al wat daarmede in verband staat." [1])

Dat vrije arbeid voor de fabriekswerkzaamheden dubbel noodzakelijk waren, bleek wel ten duidelijkste uit de resultaten van het onderzoek der commissie Umbgrove, die, ingesteld als gevolg der geheime ministerieele depêche van 16 Aug. 1853, met het doel de toestanden in de verschillende suikerfabrieken na te gaan, haar rapport den 14den Sept. 1857 publiceerde.

Hieruit bleek, dat de fabrieksarbeid, die onder de verplichte cultuurdiensten te rangschikken viel, als een zwaren plicht beschouwd werd, in tegenstelling met het rietsnijden, welke arbeid in taakwerk verricht werd en waarbij men niet onder voortdurende contrôle stond. Geen wonder, dat de gedwongen arbeid ten slotte voornamelijk plaats had ten behoeve van den rechtstreekschen fabrieksarbeid.

Bijna op geen enkele onderneming was sprake van vrijen arbeid. Het snijden en vervoeren van het riet, het verschaffen van brandhout, de werkzaamheden in de fabriek etc. etc. geschiedde door van wege het bestuur beschikbaar gestelde arbeidskrachten, die dagloonen verdienden, varieerende tusschen 15 en 25 duiten per dag met verstrekking van rijst. [2])

Het rapport van de commissie Umbgrove leidde tot een nieuwe regeling der gouvernementssuikercultuur, („*Algemeene grondslagen*", bijblad 945, 1860), waarbij er „gemoedelijk en ernstig naar gestreefd (was) om de uiteenloopende belangen der bevolking, van het gouvernement en van de fabrikanten in billijkheid te vereenigen en dus het algemeen belang te betrachten." [3])

Als regel werd aangenomen, dat het plantloon berekend zou worden

---

1) Aangehaald bij Fransen van de Putte, pag. 52, 53.
De residenten beantwoorden de vraag, of de veldarbeid door den fabrikant geregeld zou kunnen worden, *eenparig ontkennend* (verslag Umbgrove, pag. 21).

2) Van Gorkom: „Historische etc.", pag. 85 e.v.
In het Koloniaal Verslag 1855 komen eenige mededeelingen, betreffende de werking van het Cultuurstelsel, voor, waarin, nopens de suikerindustrie het volgende gezegd wordt:
Hoewel het doel der Regeering was, de werkzaamheden bij de suikernijverheid, niet behoorende tot de cultuur van het riet, zooveel mogelijk door vrije arbeiders te doen geschieden, stuitte men hierbij op moeilijkheden.
Voor het riettransport, voor de levering van materialen, etc. en ook voor het bekleeden van een *vast* ambacht op de fabriek, leenden zich de gezeten landbouwers, die evenwel weigerden koeliediensten te verrichten. Voor koeliediensten stelden zich onregelmatig wel de „penoempangs" beschikbaar, voor zoover de werkzaamheden in den inlandschen landbouw zulks toelieten.
Ter bevordering van den geregelden gang van zaken was het Bestuur dus dikwijls genoodzaakt de bevolking diensten op te leggen (vooral in Besoeki en Djapara). Het loon dezer door het Bestuur geleverde koelies varieerde van 15 tot 20 duiten voor dag-, en van 20 tot 30 duiten voor nachtarbeid. Bij taakwerk konden de arbeiders van 50% tot 100% meer verdienen. De vrijwillige arbeiders verdienden over het algemeen meer, soms 30 à 40 duiten per dag.

3) Memorie van Toelichting.

naar de hoeveelheid suiker, die gemiddeld van elke bouw riet verkregen werd, tot een minimum van f 75,00 per bouw, te betalen in 2 à 3 termijnen (§ 11 en § 12).

Hoewel de fabrieksarbeid vrij behoorde te zijn, konden „bij gebleken behoefte" arbeiders ter beschikking worden gesteld. [1])

In 1863 (bijblad 1386) werden de loonen geregeld voor de door het bestuur verstrekte arbeiders. Deze loonen zouden van 20 tot 40 cent voor verschillende gewesten varieeren. Nogmaals verlangde de Regeering, dat geen middelen onbeproefd zouden blijven om vrije arbeiders te verkrijgen.

De „Algemeene grondslagen" werden in 1863 ingetrokken en vervangen door een K.B. (Stbl. 118), waarbij tijdelijke maatregelen werden getroffen ten aanzien van de bestaande gouvernementssuikerondernemingen (vaststelling van het ontwerpcontract in 1864, bijblad 1519).

Behalve een verhooging van het plantloon, bepaalde art. 17, dat het snijden en vervoeren van het riet naar den molen en alle werkzaamheden in en bij de onderneming, evenals de afvoer van suiker door vrije arbeiders behoorde te geschieden, zonder eenige tusschenkomst van het bestuur.

Voor de fabrieken, die nog op oude contracten werkten, werden overgangsbepalingen ingevoerd. Deze ondernemers zouden desgevorderd, voor het snijden van het riet (dus niet voor transport- of fabrieksarbeid) door het bestuur van arbeiders worden voorzien, die evenwel een vast bezoldiding van 1 cent per bos van 25 stokken zouden genieten.

Deze betaling was volgens de Nota van Toelichting zóó hoog, dat dergelijke hulp wel niet zoo spoedig door den fabrikant begeerd zou worden. [2])

In de Nota van Toelichting (1863, bijblad 1495) op bovengenoemd besluit werd vastgesteld, dat de ondernemers, die niet tot de nieuwe grondslagen wenschten toe te treden, allen aanspraak op contractsverlenging zouden verliezen.

In 1864 (bijblad 1519) werd art. 18 van het model-suikercontract uitgebreid in dier voege, dat alle arbeiders, die zich voor vast verbonden, vrijgesteld zouden worden van alle verplichte diensten. De ondernemer behoorde een register aan te houden van zijn vrije arbeiders, die elk een bewijs zouden ontvangen. De residenten behoorden zorg te dragen, dat na expiratie der verbintenis, de vrijgestelden zich niet langer aan de verplichte diensten zouden blijven onttrekken, terwijl de vrijstelling van diensten niet zou mogen leiden tot verzwaring der lasten der overige dienstplichtigen.

Al spoedig echter bleek, dat vrijwel alle contractanten nog koelies verkregen door bemiddeling van het bestuur volgens de voorwaarden van 1860.

Nogmaals (1864, bijblad 1602) werd den residenten strenge handhaving aanbevolen nopens de bepalingen betreffende het verschaffen van arbeiders, terwijl nogmaals de aandacht werd gevestigd op het verbod van verschaffen van arbeiders „buiten den maaltijd" (dit begrip werd nader uitgewerkt bij missive van 1 Oct. 1865, bijblad 1712).

Uit een besluit van 26 Jan. 1865 (bijblad 1748), waarbij de uitbreiding van art. 18 (ontwerp-contract 1864) werd vernietigd, bleek de regeerings-

1) § 18, al. 2, luidt: „In tegenstelling met den veldarbeid, moeten de werkzaamheden in de fabrieken in den regel door vrijwillige arbeiders worden verrigt. Dáár waar het overtuigend blijkt, dat zulks vooreerst nog niet geheel kan geschieden, kan alsmede de hulp des bestuurs worden ingeroepen, hetwelk daartoe termen vindende, die verleent voor zoover zulks met de krachten der bevolking is overeen te brengen, en tegen betaling van een dagloon naar plaatselijke omstandigheden, voor elke Residentie door het Gouvernement te bepalen."

2) Pierson, pag. 142.

overtuiging, dat de vrijwillige arbeiders meestal niet tot de klasse der grondbezitters zouden behooren. Daar het regeeringsbeginsel was, dat de heerendiensten op den grond rusten, zou vrijstelling dezer diensten voor de vrijwillige arbeiders dus strijdig zijn met dit grondbeginsel.

Bij besluit van 23 Mrt. 1866 (bijblad 1823) werd alle rechtstreeksche of zijdelingsche bemoeienis van Europeesche en inlandsche ambtenaren en hoofden ten aanzien van het aangaan van vrijwillige verbintenissen tusschen ondernemers en inlanders nogmaals [1]) verboden.

Ondanks alle pogingen om de regeeringsbemoeienis, betreffende het verstrekken van arbeiders, tegen te gaan, kan veilig aangenomen worden, dat in werkelijkheid immer de fabrikant voor de verkrijging zijner arbeidskrachten op Overheidshulp was aangewezen. [2])

Het is opmerkelijk, dat, naast de meening van vele hoofden van gewestelijk bestuur, dat de suikerfabrikanten nimmer een voldoend aantal vrije arbeiders zouden kunnen verkrijgen, vooral van de zijde der *suikercontractanten* een heftige oppositie tegen het invoeren van den vrijen arbeid bestond.

De vele brochures en requesten in de zestiger jaren verschenen, spreken hierover hun eigen taal.

„Bovendien, hoe weinig vooruitzigt bestaat er nog, om den wezenlijk vrijen arbeid in zoo voldoende mate ontwikkeld te zien, dat daarop een stelsel zou kunnen worden geschoeid; want de voorname voorwaarde, een verband tusschen vraag en aanbod bij den arbeid, ontbreekt nog steeds op Java", merkt Morbotter [3]) op.

In dit verband is het niet ondienstig te wijzen op de grieven, die de gezamenlijke suikercontractanten koesterden tegen een te rigoureuse invoering van den vrijen arbeid. [4])

„Het grootste kapitaal der Javaansche Maatschappij is niet zoo zeer haar handenarbeid, als haar gemeentelijk grondbezit en de millioenen inlanders, die daarin niet deelen en onder den naam van afhangeling (batoer manoempang) worden aangetroffen, zijn niet anders dan personen, die voor hunne meesters (pemadjiekan = betalers van den padjak of belasting) het land bebouwen of andere diensten doen tegen genot van kost, kleeding of eenig loon, bij wijze van geschenk of inwoning (mondok), totdat zij een zekeren tijd in de dorpen (dessas) doorgebragt hebben, soms met eene der dochters der dessa huwen, volgens zekere overeenkomst (memaro = helft) aandeel in de opbrengst der velden erlangen en eindelijk met goedvinden der gemeente, desverkiezende als lid daarvan (gogol, orang koeat) optreden en tevens in alle verpligtingen en regten der dessa deelen".

---

1) Bij een besluit van 8 Mrt. 1860 (no 14, bijblad 856) werd den Europeeschen en inlandschen bestuursambtenaren reeds bevolen zich te onthouden van alle inmenging met den vrijen arbeid, „hetzij om die te bevorderen, hetzij om die tegen te gaan", welke uitspraak herhaald en nader omschreven werd bij besluit van 11 Sept. 1860 (no 7, bijblad 1009).

2) Memorie over de suikercultuur etc. door de Kamer van Koophandel te Semarang, 1865, pag. 26.

Millard (Ind. Gen. 1868, pag. 235) merkt op: „Wanneer wij onpartijdig de geschiedenis der suikercultuur in Indië raadplegen, zullen wij daarbij weinig of geen vrijwilligen arbeid aantreffen, met uitzondering van de ambachtslieden, die over het algemeen geen grond bezittende, zich aan de fabrieken verbinden."

Ondanks herhaalde loonsverhoogingen voor door het Bestuur geleverde koelies, bleken in 1866 nog slechts 23 fabrieken uitsluitend met vrije fabriekskoelies te werken (Kol. Verslag 1866).

3) H. F. Morbotter: „De regeling der Gouvernements-suiker-cultuur", 1860, pag. 11.

4) Memorie van 20 Febr. 1860 door suikercontractanten aan den Koning aangeboden. Gedeeltelijk bij Morbotter, pag. 52—77.

„Onjuist is dus het begrip, alsof deze klasse van inlanders voor den vrijen arbeid beschikbaar was".

„Zij is volgens den Javaanschen adat niet dienstpligtig aan den Souverein, noch stemgeregtigde in de dessa, maar dienstbaar aan den gogol, waaraan soms zelfs de voorkeur wordt gegeven, boven het aandeel in de sawas. Die afhangelingen zijn meestal in de dessa onmisbaar voor al het werk van den gogol.

Slechts uit een zeker aantal zwervend volk, dat nu eens hier dan weder daar, van de eene plaats naar de andere trekt, gemeenlijk in zedelijkheid verre bij de overige bevolking ten achter staat, kan de fabrikant zijn zoogenaamde vrijwilligers kiezen, die echter, weinig behoeften kennende, zelden zich aan eenen geregelden arbeid onderwerpen." [1])

Eenparig verklaarden de contractanten dan ook, dat, behoudens uitzonderingen van bijzonderen plaatselijken aard, geen hunner er in zoude slagen, zelfs niet tegen groote geldelijke opofferingen, voldoende vrije arbeiders te verkrijgen.

Zij concludeerden: „Indien ons voorafgaande betoog eenig vertrouwen heeft verworven, schijnt het ons niet twijfelachtig, dat geen kapitalist, bij eene uitbesteding der suikercontracten, beduidende fondsen zoude wagen, tenzij hem zekerheid van den arbeid worde gegeven voor de cultuur, zoowel als voor de verwerking van het riet, en hij van de Regeering de bepaalde toezegging dienaangaande en hare strikte onthouding van verhooging of opdrijving van loonen kunne bedingen."

In de memorie over de suikerindustrie van de Kamer van Koophandel te Semarang [2]) werd voorgesteld den suikerfabrikanten een recht van vast eigendom te verleenen op de uitgestrektheid gronds, die ongeveer 2½ maal den jaarlijkschen aanplant zoude bedragen. Daar de ondernemingen nimmer de sawahbezitters of menoempangs als arbeider aan hunne fabrieken zouden kunnen verbinden, behoorde zich op de onderneming een vaste bevolking te vestigen, die daaraan haar krachten zou wijden, haar lot verbinden en haar bestaan zou zoeken.

De arbeiders zouden in fabriekskampongs gehuisvest worden en de, door den gebruikelijken wisselbouw, vrijkomende gronden mogen beplanten.

Een soort arbeiderskolonisatie dus.

De suikercontractant 's Jacob [3]) waarschuwde tegen invoering van den vrijen arbeid: „Gij zult het wezen opofferen aan een schoonklinkenden naam, ja, wat erger is, gij zult de bevolking overleveren aan een talloos heir van kleine tyrannen die haar onderdrukken, uitmergelen en uitputten."

Ook Fransen van de Putte [4]), die de arbeidsverhoudingen uit eigen ervaring kende, schreef hierover:

„Wanneer ik vrij wilde noemen, contracteeren met de loerah's en oud-

1) Millard (Verh. Ind. Gen. 1868, pag. 225) merkt aangaande deze vrije arbeiders op: „Het is waar, er is een zekere klasse, die noch aan de desa's is verbonden, noch eenig bepaald handwerk uitoefent: de zoogenaamde zwervers (orang melantjong), of, zooals men hen aanduiden mag, de javasche zigeuners, de vagebonden, die bij den dag leven, de minst geachte klasse der javasche maatschappij. Bij den gezeten desabewoner vinden zij geen huisvesting; geregelde arbeid is hun niet lief en alleen de nood dwingt hen eenige dagen te werken; het spel, de verleidelijke rengong (dansmeid), de vergiftigende opium zijn het voorwerp van hun hoogste levensgeluk. Hoofdzakelijk tot die klasse moet de Europeesche ondernemer zijne toevlucht nemen om in den arbeid te voorzien. Hoe ongeregeld en wisselvallig deze is, gevoelt, dunkt mij, ieder."

2) Memorie etc., pag. 34.

3) 's Jacob, pag. 29.

4) Fransen van de Putte, pag. 30 e.v.

sten der dessa's, dan zou ik hier in Kapongan zooveel vrij riet verkrijgen als ik maar wilde; maar dat is niets anders dan een dwangsysteem, veel erger dan het nu bestaande cultuurstelsel; met de loerah's wordt gecontracteerd en aan hen wordt betaald. Welnu, zij nemen een brok van den gemeentegrond af, daardoor wordt het stuk sawah van elken desa-bewoner maar een klein stukje kleiner; hij betaalt iets voor het bewerken, niets aan de gemeenteleden voor het gebruik van den grond en behoudt de rest voor zich."

„En wat is de tegenwoordige toestand? Men neemt op last van het Gouvernement een stuk grond van de gemeentegronden af. Dit moet door de landbouwers bewerkt worden, maar zij trekken èn de vruchten van den grond èn die van hunnen arbeid door de betaling van het plantloon, dat hun in bijzijn van controleur en regent wordt uitbetaald."

„Bij den zoogenoemden vrijen arbeid strijkt de loerah alles op, behalve het arbeidsloon, dat hij telle quelle uitbetaald. *Het Gouvernement deelt dan geene contracten meer uit, maar men koopt ze van regenten, districtshoofden, loerah's of krijgt ze uit gunst van residenten,* e.a."

„Ik vind de zoogenaamde vrijwillige overeenkomsten met hoofden en oudsten der dessa's (zeer wettig en gepermitteerd in staatsblad en regeeringsbeleid) veel erger dan het cultuurstelsel, *het is een stap achteruit in plaats van vooruit.*"

§ 2. Werkovereenkomsten

Ondanks dit alles [1]) zegevierde meer en meer het principe van den vrijen arbeid.

Toen Fransen van de Putte als minister van koloniën optrad (1863–1865), was een zijner eerste maatregelen om de regeling der arbeidsovereenkomst te herzien.

G. G. Pahud had reeds in 1861 (17 Juli) aangedrongen op intrekking der besluiten van 1840 en 1841 en op een herziening van Stbl. 1838 : 50.

Artikel 3 dezer publicatie bepaalde uitdrukkelijk, dat geen overeenkomsten, *van welken aard ook,* zouden mogen bestaan, veel minder als bestaanbaar in rechten beschouwd konden worden, voordat zij waren geregistreerd.

Deze wijde strekking leidde tot een verschil van opvatting over de omstandigheid of *alle* overeenkomsten, ook de vele duizenden mondelinge, gesloten met dagkoelies, slechts ten uitvoer gelegd mochten worden na een voorafgaand onderzoek en bekrachtiging door den resident.

Meerdere malen [2]) gaf de Regeering blijk van haar opvatting, dat mondelinge overeenkomsten niet mochten worden toegelaten.

Vanzelfsprekend beschikte het bestuursapparaat niet over voldoende middelen om volgens deze gedragslijn te handelen terwijl verder, daar elke poenale sanctie op het niet in geschrift brengen der overeenkomsten ontbrak, de mondelinge overeenkomsten eenvoudig niet ter kennis van het bestuur gebracht werden.

Naast deze practische moeilijkheden bestond ook het gevaar, dat de toenemende ondernemingsgeest der Europeanen naast de onmogelijkheid

1) Zie o.a. het pleidooi voor het behoud van den gedwongen arbeid bij J. Kruseman, oud directeur-generaal van financiën in Ned.-Indië: „Nota over de suikercultuur op Java" 1852.

2) Zie de besluiten van 18 Oct. 1858 (bijblad 813) en 30 April 1861 (Nota etc. pag. 7—9). Uit het bijblad 813 bleek, dat, hoewel de regeling aanvankelijk alleen oog had voor de grondbezitters en met hen gesloten collectieve overeenkomsten het niet verboden was met inlanders voor bepaalde werkzaamheden individueele contracten aan te gaan, welke ook onderworpen waren aan de voorschriften, betreffende registratie etc.

van afdoende ambtelijke contrôle, zou kunnen leiden tot een herleving van het instituut der „desa-verhuringen." [1])

G. G. Sloet van de Beele sloot zich bij het voorstel van zijn ambtsvoorganger aan in een schrijven van 27 Mei 1862.

Hierin merkte hij op, dat de publicatie van 1838 niet belet had, dat, waar men zulks in zijn belang achtte, de ondernemers zich rechtstreeks met de ingezetenen der desa's in verbinding stelden, terwijl zij daarnaast contracten met de desahoofden sloten, die, door beloften en geschenken gewonnen, de bevolking een zwaarder dwangjuk oplegden, dan zij ooit ten gevolge van het cultuurstelsel te dragen hadden gehad.

Het doel der aanmoediging, welke de particuliere industrie verleend werd, behoorde niet te zijn „om Java in Surinaamsche plantages te herscheppen, en met vernietiging der voordeelen van het cultuurstelsel, de bewoners van dit eiland tot slaven en daglooners te maken van een klein getal geluk-zoekers, die uit alle oorden van Europa en Azië herwaarts komen, met den wensch om zich zoo spoedig mogelijk van hier te kunnen verwijderen", doch om de Javanen te „ontwikkelen en tot vrijheid en zelfbewustzijn op te leiden." [2])

Op aandringen van den minister Fransen van de Putte, werd krachtens Koninklijke machtiging, de besluiten van 1840 en 1841 ingetrokken en, bij *Stbl. 1863 : 152* de publicatie van 1838 in dien zin gewijzigd, dat overeenkomsten niet anders dan individueel met de bezitters of gebruikers der gronden mochten worden gesloten.

De nadruk moet er op gelegd worden, dat de regelingen, vervat in Stbl. 1838 : 50 en Stbl. 1863 : 152 slechts betrekking hadden op de *grondbezitters*. Met de *niet-grondbezitters* werden reeds voor 1863 individueele contracten gesloten. Deze hadden betrekking op het verrichten van andere werkzaamheden, dan die, welke tot den eigenlijken landbouw gerekend konden worden, b.v. het snijden van riet etc.

Van Soest [3]) vermeldt, dat de ondernemers in Java's Oosthoek, reeds in de veertiger en vijftiger jaren, *niet* met de desabesturen, doch individueel met de desalieden overeenkomsten sloten. Het snijden en het transport van het riet werden afzonderlijk betaald, terwijl er zorg voor gedragen werd, dat de arbeiders hun loon werkelijk ontvingen.

Langzamerhand vormde zich daar een speciale stand van voerlieden, die geen ander werk verrichten dan het vervoeren van verschillende vrachten.

Daarnaast had zich reeds toen een klasse van vrijwillige fabrieksarbeiders gevormd, die voor f 10,00 koper per maand den zwaarsten fabrieksarbeid verrichtte. „Nog zekerder slaagden de fabrikanten, die, volgens aloud gebruik, hunne werklieden behalve de f 10,00 koper, een kati rijst per dag uitdeelden."

Verder hadden de bestuursambtenaren de fabrikanten genoodzaakt, om zich alle benoodigde materialen, zonder bemoeienis der hoofden, aan te schaffen, door het aangaan van vrijwillige, individueele overeenkomsten, waardoor zich een industrie onder de bevolking ontwikkelde (kalkbranderijen, steenen- en pottenbakkerijen, vlechterijen voor krandjangs etc.).

---

1) Zie de adviezen van den Raad van Indië: 4 Jan. en 5 Juli 1861 en de missive van Sloet van de Beele van 27 Mei 1862.
2) Nota etc., pag. 11.
3) Van Soest, III, pag. 133 e.v.

§ 3. Arbeidsonzekerheid en de maatregelen daartegen

Bij den terugkeer tot de individueele contracten in 1863 (hoewel deze waarschijnlijk wel niet algemeen zullen zijn toegepast) ontviel den ondernemers echter de door den adat gegarandeerde arbeidszekerheid.

De klacht over arbeidsonzekerheid deed zich aldra gevoelen. Deze werd niet gecompenseerd door het, bij *Stbl.* 1851 : 26 voor geheel Java en Madoera toepasselijk verklaarde, *Politie-reglement voor de Stad en Voorsteden van Soerabaya* (Stbl. 1829 No 8), dat in de art. 32–38 regelen bevatte, welke de verbreking van de dienstbetrekking strafbaar stelden. Het was nl. niet zeker of deze strafbepalingen alleen voor dienstboden golden of ook voor land- en fabrieksarbeiders.

G. G. Pahud zag de nadeelen, voortvloeiende uit willekeurige contractverbreking in, wenschte bescherming van den ondernemer tegen „kwade trouw en lichtzinnigheid" [1]) van den inlander en gaf dientengevolge in 1861 aan den Procureur Generaal opdracht, politiemaatregelen tegen dit misbruik vast te stellen.

Tot resultaten kwam het echter niet [2]), daar men de in het Moederland voorbereidde Cultuurwet wilde afwachten.

Uhlenbeck stelde, in zijn ontwerp cultuurwet (7 Juli 1862) strafmaatregelen voor bij contractbreuk na ontvangst van voorschot (art. 24). Na het ongunstig advies der commissie van rapporteurs in de Tweede Kamer, werd het ontwerp ingetrokken op 24 Febr. 1863.

Minister Fransen van de Putte stelde in een geheime depêche van 16 Nov. 1863 een avant-projet cultuurwet voor, waarin bij de art. 8 en 17 het beginsel werd uitgesproken, dat slechts de burgerlijke rechter behoorde kennis te nemen van alle geschillen, voortvloeiende uit overeenkomsten tusschen inlanders en ondernemers van nijverheid en handel.

Naar aanleiding van de uit Indië afkomstige adviezen [3]), werd dit avantprojet omgewerkt en den 30sten Sept. 1865 aan de Staten Generaal aangeboden [4]). Administratieve bemoeienis werd hierbij ten sterkste uitgeschakeld, terwijl geen straffen tegen contractbreuk geëischt werden. [5])

Het amendement Poortman veroorzaakte de intrekking van dit ontwerp.

Van de zijde der particuliere ondernemers werden herhaaldelijk ernstige klachten vernomen over de straffelooze verbreking van werkovereenkomsten.

Zoo klaagde de suikerfabrikant G. F. C. Rose over „den bandeloozen toestand, waarin de vrije arbeid zich bevond", daar de betreffende bepalingen, „een premie op bedrog en oplichterij stelden". Volgens hem kon de ondernemer slechts de nakoming der overeenkomsten afdwingen, door het sluiten van overeenkomsten met inlandsche ambtenaren of desahoofden tot het leveren van vrije arbeiders òf het toepassen van lokmiddelen (opium, en sterke drank) òf dwangmiddelen.

Naar aanleiding van het ontwerp cultuurwet Fransen van de Putte

---

1) Missive van 11 Oct. 1861 (Nota etc., pag. 17).

2) Verg. de gedachtenwisseling tusschen den Raad van Ned.-Indië en den Procureur-Generaal Rappard (Nota etc., pag. 16—27).

3) Zie o.a. het ontwerp K.B., samengesteld door het Raadslid O. van Rees (Nota etc., bijlage 4), waarin elke tusschenkomst der administratieve macht ten aanzien van de werkcontracten werd uitgeschakeld en slechts eenige bepalingen nopens de verjaringstermijn etc. gesteld werden.

4) De juiste titel luidde: „Ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van Landbouw en Nijverheid in Ned.-Indië kunnen worden gevestigd."

5) Art. 55 luidde: „Wegens niet-nakoming van overeenkomsten omtrent huur van dienst of van werk, uit kracht van de bepalingen dezer afdeeling gesloten, kunnen geene politiestraffen bedreigd of opgelegd worden.

hadden de handelaren en industrieelen, belanghebbenden bij de suikerindustrie, zich met een request tot de Tweede Kamer gewend, waarin zij verzekerden, dat de voorgestelde wijzigingen de directe ondergang der industrie zouden veroorzaken. [1])

Betreffende de arbeidsquaestie werd hierin opgemerkt, „dat het nog gansch geen uitgemaakte zaak is, dat op Java tegen goed loon zooveel werkkrachten kunnen verkregen worden, als noodig is voor de geregelde exploitatie eener onderneming."

De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Semarang wendde zich in 1865 tot den G.G. met een memorie, waarin zij, wijzende op den onzekeren toestand, waarin de vrije suikerindustrie verkeerde op het gebied van den arbeid, naast afschaffing der heerendiensten, vroegen om een „meer summiere regtspleging, strekkende, om de nakoming door de inlandsche wederpartij van contractueele verplichtingen te verzekeren" (pag. 13).

Naar aanleiding van deze klachten werd een onderzoek ingesteld, waarbij wel vast kwam te staan, dat de bestaande bepalingen en rechtsinstellingen slechts op gebrekkige wijze in het euvel der contractbreuk voorzagen. [2])

Minister De Waal stelde thans een concept-noodwetje voor (17 Aug. 1870), dat betrekking had op karrevoerders en koelies, die met straf door den politierechter bedreigd werden, indien zij moedwillig, zonder geldige redenen, zich onttrokken aan het aangenomen werk, zonder het vooraf ontvangen en bedongen voorschot terug te betalen. (art. 1)

Ook dit noodwetje werd gedeponeerd, daar de Directeuren van Justitie en B.B., zich baseerende op inlichtingen van de hoofden van gewestelijk bestuur, verklaarden, dat, wanneer de ondernemers van contracten met *karrevoerders* last ondervonden, zij maar op een andere wijze in het vervoer moesten voorzien, terwijl voor de gewone *koelies* deze quaestie geregeld zou worden bij het in bewerking zijnde Algemeene Politiestrafreglement voor Inlanders in Ned.-Indië.

Dit strafreglement werd bij *Stbl. 1872 : 111* afgekondigd en bevatte in het art. 2 No 27 strafbepalingen tegen den „dienstbode of werkman", die zonder aannemelijke reden, zonder toestemming van den dienst-bruiker, weigerde te arbeiden of den dienst verliet. [3])

Hierbij dus geen onzekerheid, of de bepalingen slechts voor dienstboden zouden gelden. In de Memorie van Toelichting werd te verstaan gegeven, dat de term „werkman" hier in den ruimen beteekenis van het woord opgevat moest worden, d.w.z. werklieden op fabrieken, zoowel als arbeiders op landbouwondernemingen zouden onder dit begrip vallen.

Naast het recht van den Staat om de rechten, uit civiele overeenkomsten ontleend, strafrechterlijk te waarborgen, indien uit maatschappelijk oogpunt de gewichtigheid en onvermijdelijkheid van de handhaving van dergelijke civiele overeenkomsten bleek, gaf ook het feit, dat de werkgever in den regel per civiele actie niets verhalen kon („insolventie is den normalen

1) Zie van de geschriften tegen deze „Anti-cultuurwet": Proeve ter regeling van de belangen der suikerindustrie op Java in verband met art. 56 van het R.R. „met Nota van toelichting", 1866.

„Stemmen uit Indië over de Kultuurwet", 1866, waarin opgenomen de protesten van de Kamers van Koophandel te Soerabaya en Batavia en de adressen van den handelsstand in Batavia. Mr W. F. G. L. Bon d'Ablaing van Giessenburg: „Is het ontwerp der Cultuurwet op wettige, billijke en gelijksoortige grondslagen daargesteld?", 1866.

„Eenige bedenkingen tegen de cultuurwet", Den Haag, 1865.

E. L. Jacobson: „De koloniale quaestie van den dag", 1865.

2) Schrijven van den Directeur B. B., Van Bloemen Waanders, 7 Jan. 1870.

3) Art. 2 no 27 is kennelijk overgenomen uit § 3 van het politiestrafreglement voor de stad Soerabaya.

toestand van den inlander" [1])), aanleiding tot het art. 2 No 27. [2])
Dat dit artikel in een gevoelde behoefte voorzag, blijkt wel uit de vele, wegens contractbreuk, ingediende klachten. [3])

Reeds voor het inwerking treden van art. 2 No 27 wisten de ondernemers der vrije suikerondernemingen echter reeds arbeidszekerheid te verkrijgen met behulp van het bestuur.
Dit moge blijken uit een geschrift van Hasselman [4]), waarin deze opmerkt, dat, bij het niet nakomen van de verplichtingen, de resident zich veelal met de zaak bemoeide en haar behandelde als een politieaangelegenheid: — „de nalatigen worden gestraft en maken zich in den vervolge niet meer aan afwijkingen schuldig; en dat is juist wat men zoekt."
Typeerend is, wat hierop volgt: „De overeenkomsten zijn van zoo weinig beteekenis, dat men er waarlijk als zoodanig geene waarde aan hechten kan, maar zij zijn toch onmisbaar: de inlanders hebben zich verbonden, hoe deze belofte hun is ontfutseld doet weinig ter zake, men heeft thans niets noodig als de welwillende medewerking van het Bestuur, om de inlanders aan hunne belofte getrouw te doen blijven."
De Procureur Generaal Rappard deelde in een geheim advies (30 Mei 1864) mede [5]): „Vrij algemeen bestaat nog de neiging bij de administratieve ambtenaren, met de rechtspraak in politiezaken belast, zich in die aangelegenheid te mengen en den vrijen arbeider door middel van ten arbeidstelling aan de openbare werken, of van rottingslagen, tot de nakoming zijner verplichtingen te noodzaken. Vrij algemeen wordt zoodanige tusschenkomst nog bij politieverordeningen of plaatselijke keuren gewettigd."
De menigvuldige brochures en geschriften in de zestiger jaren verschenen, werpen, van de zijde der ondernemers, ook een licht op de wijze, waarop de gouvernementsambtenaren de arbeidszekerheid door autoritaire handelingen garandeerden. (6)

§ 4. Opkomst der vrije cultuur

De Agrarische Wet van De Waal (Stbl. 1870 : 55), gevolgd door de Wet op de Suikercultuur [7]), luidde een nieuw tijdperk in.
De Agrarische Wet opende, door art. 62 R.R. 1854 met een vijftal alinea's aan te vullen, de mogelijkheid voor uitheemsche ondernemers om bevolkingsgronden in te huren, terwijl de Suikerwet bepaalde, dat de gouvernementscultuur, na den aanplant van 1878 jaarlijks met een dertiende verminderd zou worden, zoodat na den oogst van het in 1890 geplante riet, alle bemoeienis van het gouvernement, ook met den aanplant, op zou houden.
De bevolking zou, zoolang de gouvernementsaanplant behouden bleef,

1) Paets tot Gansoyen, pag. 31.
2) Memorie van Toelichting door den ontwerper: Mr T. H. der Kinderen.
3) Uit een enquête, ingesteld door de directeuren van B. B. en Justitie, bij de hoofden van gewestelijk bestuur, naar het aantal klachten, bij bestuur of rechter ingediend, over contractbreuk (Nota etc., pag. 37 e.v.) bleek dit aantal, zoowel voor koelies als voor karrevoerders, te zijn: in 1869 ± 122 en in 1870 ± 62. Deze klachten werden bijna uitsluitend door contractanten ingediend.
Paets tot Gansoyen noemt als aantal aangeklaagden in 1873—2047, in 1874—2614, en in 1875—4160.
4) Aangehaald bij Van der Mandere: „Indië", 1921, pag. 312.
5) Zie Nota etc., pag. 31, 32 (noot 1).
6) Eveneens verschafte de ondernemer zich arbeidszekerheid door daden van eigen richting (Verg. Bijblad Archief 1910, pag. 40).
7) Stbl. 1870 : 117, uitgewerkt bij Stbl. 1871 : 213, waarin tevens opgenomen een ontwerpcontract als model voor overeenkomsten.

voor den afstand harer gronden (hoogstens een vijfde) schadeloosstelling genieten en voor haren arbeid een *vast* plantloon ontvangen. Om de vijf jaren zouden deze betalingen door speciale commissies worden herzien, terwijl zij dan telkenmale met 5% ten laste van den ondernemer zouden kunnen worden verhoogd.

Zoo diep was echter de meening ingeworteld, dat vrije arbeid den directen ondergang van de suikerindustrie zou beteekenen, dat in 1870 de verstrekking van arbeiders door het gouvernement, zij het onder groote reserve en tegen goede betaling, bij uitzondering geoorloofd bleef. [1])

Art. 60 R.R. 1854 werd verder in dier voege gewijzigd, dat de G.G. behoorde zorg te dragen, dat aan nuttige bedrijven geen noodelooze belemmeringen in den weg zouden worden gelegd.

De Overheidscultuur zou dus geleidelijk verdwijnen, doch het gouvernement als suikerhandelaar verdween *plotseling* van het tooneel, daar de ondernemers de vrije beschikking over hun producten verkregen. [2])

Dit laatste had ten gevolge, dat naast de gouvernementssuikerondernemingen, het aantal vrije ondernemingen steeg. (zie bijlage D.)

Zuivere gegevens over het aantal en de productie van de particuliere suikerondernemingen gedurende het cultuurstelsel, zijn bijna niet te verkrijgen. Waar cijfermateriaal verstrekt werd was dit in de meeste gevallen niet te vertrouwen, terwijl ook vele particuliere ondernemers geen gegevens wenschten te verstrekken. [3])

Millard [4]) verschaft de nevenstaande gegevens.

De productie der particuliere ondernemingen werd berekend, door van den totaal uitvoer de productie der Gouvernementsaanplant af te trekken. Dat deze berekening een zeer verwrongen beeld van de werkelijkheid geeft, blijkt wel uit de jaren 1850 en 1852, waarin de totaal uitvoer minder was, dan de Gouvernementsproductie.

Slechts een gemiddelde over al deze jaren zou een benaderend inzicht kunnen verschaffen in de productie der particuliere ondernemingen.

Particuliere ondernemingen werden, tijdens het cultuurstelsel, aangetroffen op:

a. particuliere landerijen;
b. woeste gronden;
c. desa's in gouvernementsresidentiën;
d. in de Vorstenlanden.

In verband met de arbeidsquaesties is het echter beter, een verdeeling te maken naar de drie hoofdstelsels van voortbrenging, nl.:

1. *vrije aanplantingen,* gedreven voor rekening en onder leiding van den fabrikant;

---

1) Zie Van Gorkom: Historische etc.," pag. 16 e.v. Hij vermeldt, dat tot 1877 door geen enkele fabrikant van deze mogelijkheid gebruik gemaakt werd.

2) Dat de Regeering, bij het verdwijnen der Gouvernementscultures, niettemin de particuliere ondernemers zooveel mogelijk wenschte te steunen, blijkt o.a. uit de kabinets-circulaire van 13 Febr.1879, waarbij Hoofden van Gewestelijk Bestuur gewezen werden op het overwegend belang van de suikercultuur voor de welvaart van Indië. De ambtenaren behoorden doordrongen te worden van het feit, dat de suikercultuur een even gewichtige tak van landbouw was als de rijstcultuur.

Aan de residenten werd speciaal aanbevolen de ondernemers in alles tegemoet te komen (grondhuurovereenkomsten, etc.).

3) Zie Van Gorkom: „Historische etc.", pag. 21 e.v. Ook de commissie Umbgrove slaagde er niet in nauwkeurige gegevens over de particuliere ondernemingen te verkrijgen (zie bijlage 5).

4) Millard: Verh. Ind. Gen., 1868, pag. 292, bijlage XVII.

Jaar	Suikeruitvoer in pikols	prod. gouv. aanplant in pikols	part. prod. in pikols
1848	1.428.597	1.231.912	196.685
1849	1.663.217	1.203.523	459.694
1850	1.381.444	1.406.464	—
1851	1.899.112	1.374.715	524.397
1852	1.171.940	1.373.693	—
1853	1.768.233	1.411.295	356.938
1854	1.773.467	1.393.849	379.618
1855	1.660.638	1.351.645	308.993
1856	1.997.456	1.498.489	498.967
1857	1.696.334	1.650.806	45.528
1858	2.111.649	1.711.339	400.310
1859	2.137.558	1.648.641	488.917
1860	2.081.244	1.774.176	307.068
1861	2.128.352	1.703.077	425.475
1862	2.319.877	1.687.948	631.929
1863	2.071.045	1.742.068	328.977
1864	2.243.313	1.695.301	548.012
1865	2.205.473	1.831.064	374.409

2. *particuliere ondernemingen,* van welke de aanplantingen verzorgd werden door de inlandsche bevolking als uitvloeisel van met haar aangegane overeenkomsten;

3. *gouvernementsondernemingen.*

sub. 1. De vrije aanplantingen kwamen voornamelijk voor op in huur of erfpacht uitgegeven woeste gronden en na de Agrarische Wet ook op gehuurde bevolkingsgronden.

sub. 2. De particuliere ondernemingen, gebaseerd op overeenkomsten met de bevolking, kunnen verdeeld worden in:

a. gedreven in de Vorstenlanden, gebaseerd op huurcontracten met inlandsche vorsten en grooten.

b. gedreven op particuliere landerijen. Hoewel alle suikerondernemingen in de particuliere landen, door den landeigenaar aangevangen voor eigen voordeel, risico en rekening, gedreven moesten worden zonder hulp der opgezetenen, tenzij deze hulp verleend werd als uivloeisel van een vrijwillige overeenkomst, te registreeren bij het bestuur, (Stbl. 1836 : 19[1]), vestigde het rapport Umbgrove reeds de aandacht op het feit, dat de bevolking tot cultuurdiensten gedwongen werd. Wij kunnen den arbeid, verricht op suikerondernemingen in de particuliere landerijen dan ook niet onder „vrijen arbeid" rangschikken.

c. gedreven in de gouvernementslanden, gebaseerd op overeenkomsten met de inlandsche bevolking, krachtens Stbl. 1838 : 50 en Stbl. 1863 : 152.

sub. 3. Het riet verwerkt in de gouvernementsfabrieken, was afkomstig

1) „Reglement omtrent de particuliere landerijen gelegen ten Westen der rivier Tjimanoek."

van den gouvernementsaanplant en van den zgn. „vrijen aanplant" [1]), terwijl een zeer gering quantum bevolkingsriet verwerkt werd.

Uit bijlage D blijkt duidelijk de toename van het aantal vrije fabrieken en van de uitgestrektheid van den vrijen aanplant, welke, vooral na 1879, als uitvloeisel van de suikerwet regelmatig grooter werd.

Het quantum „opkoopriet" was vrij wisselend. Verschillende fabrikanten dubieerden nl. tusschen een eigen aanplant en opkoop van bevolkingsriet, zoodat nu eens aan het eene, dan weer aan het andere de voorkeur werd gegeven.

Al spoedig echter werd de opkoop minder belangrijk en bepaalde men zich tot den eigen aanplant. De reden hiervan was, dat de quantiteit en qualiteit van het bevolkingsriet niet in overeenstemming was met de commercieele eischen, die de ondernemers aan hun grondstof stelden.

§ 5. Afschaffing van art. 2 No 27

Hoewel de suikercontractanten de Wet van 1870 beschouwden als onereus [2]) en zij den ondergang der industrie daarvan verwachtten [3]), bleek deze vrees al spoedig ongegrond.

De bevolking stelde een voldoende hoeveelheid gronden beschikbaar, terwijl ook het arbeidsaanbod bevredigend was. [4]) De bezwaren tegen het verkrijgen van vrije arbeiders in en buiten de fabrieken bleken meestal meer beweerd en gevreesd dan in werkelijkheid bewezen.

Bovendien vormde het art. 2 No 27 een machtig wapen in de handen der werkgevers om de arbeidszekerheid af te dwingen.

Bleek uit vroegere rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur [5]), dat slechts een zeer kleine minderheid der ondernemers de werkovereenkomsten deed registeeren, omdat deze verplichte registratie als een nutteloze, onnoodige en lastige formaliteit beschouwd werd; na het in werking treden van art. 2 No 27 werden aanzienlijk meer overeenkomsten ter registratie aangeboden, met het uitsluitend doel te profiteeren van de preventieve en repressieve werking van dat artikel. [6])

Toen Fransen van de Putte echter voor de tweede maal als minister van koloniën optrad, drong hij er bij den G.G. Loudon op aan, het art. 2 No 27 in te trekken en gaf in overweging zich te bepalen tot de beginselen, vervat in het Burgerlijk Wetboek. [7])

---

1) Daar de „vrije aanplant" voor rekening van contractanten, tot verwikkelingen aanleiding gaf, werd bij Stbl. 1855: 380 bepaald: „dat de fabrikant niet mag aanvangen het vrijwillig geplant riet te snijden en te vermalen, zoolang niet het riet, afkomstig van den krachtens overeenkomst door 's gouvernements tusschenkomst bewerkstelligden aanplant, geheel zal zijn vermalen en het daarvan afkomstige rietsap zal zijn verwerkt."

2) K. W. van Gorkom: „Eenige opmerkingen omtrent de suikerindustrie op Java". Overdr. Tijdschr. Nijv. en Handel, 1877, pag. 74.

3) Reeds toen het ontwerp cult. wet Van de Putte, de absolute afzijdigheid van de Overheid betreffende het verschaffen van werkvolk in het vooruitzicht stelde, beschouwde men dit als de ondergang der industrie. De requesten van de Kamers van Koophandel halen voorbeelden aan om dit te bewijzen. Twee in Soerabaya bestaande fabrieken (1865) moesten bij executie voor sloopingswaarde verkocht worden. In den Oosthoek waren in 1865 nog slechts twee particuliere fabrieken in werking, welker financieele resultaten verre van gunstig waren, terwijl de Chineesche fabrieken en aanplantingen zich in „ellendigen staat" bevonden. Ook in den Westhoek leidden de weinige particuliere ondernemingen een kwijnend bestaan.

4) M. J. B.: „De oogenblikkelijke toestand der suikerindustrie in Nederlandsch-Oost-Indië", 1886, pag. 8.

5) Zie het advies van den Directeur van Justitie en B. B. naar aanleiding van het conceptnoodwet De Waal, waarin de ontvangen rapporten worden geresumeerd (Nota etc.,pag.37—40).

6) Zie het advies van den Directeur B. B. Henny (1879, Nota, pag. 44).

7) Voor de bezwaren, welke men tegen art. 2 no 27 gevoelde, zij verwezen naar: Mr J. B. Kool: „Artikel 328, *a*. Wetboek van Strafrecht voor Inlanders (Ind. Stbl. 1879, no 203)", 1884. eveneens naar den in 1885 door Mr T. H. der Kinderen bewerkten tweeden druk van „De algemeene politiestrafreglementen voor de Europeanen en Inlanders in Ned.-Indië", pag. 73-94.
C. H. van Delden: „Bijdrage tot de arbeidswetgeving in Ned.-Oost-Indië", 1895.

Naast het principieele bezwaar van strafrechterlijke bemoeienis met civiele zaken, betroffen de directe bezwaren tegen het artikel voornamelijk de te wijde strekking, waardoor *elk* verlaten van den dienst en *elke* dienstweigering strafbaar was gesteld en de behandeling dezer zaken voor den *politierechter*.

Door den G.G. werd een onderzoek en rapport over de werking van art. 2 No 27 toegezegd, welk rapport door den G.G. Van Lansberge in 1875 werd uitgebracht.[1])

In Indië bleek men vóór het behoud van het artikel, welke stemming niet veranderd bleek na een tweede enquête, voortvloeiende uit de oppositie van vele leden der Tweede Kamer, bij de bespreking van het voorloopig verslag over de begrooting voor het jaar 1876, tot uiting gekomen.

Een Tweede Kamer-commissie bepleitte echter intrekking van het artikel, welk voorstel (motie Mirandolle) den 26sten Febr. 1877 werd aangenomen.

Bij Stbl. 1879 : 203 werd art. 2 No 27 ingetrokken en tegelijkertijd aan het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders in Ned.-Indië ingevoegd een nieuw artikel 328a, waarin met straf bedreigd werd, hij, die zich, met het oogmerk zich ten koste van den meester of werkgever wederrechterlijk te bevoordeelen, geld of geldswaardige voorwerpen had doen afgeven, bijwege van voorschot van werkzaamheden, die hij in gebreke bleef te verrichten.

Bij Stbl. 1879 : 256 werden de art. 1601–1603 B.W. toepasselijk verklaard op Inlanders en met dezen gelijkgestelden.

1) Koloniaal Verslag 1876.

HOOFDSTUK III

HISTORISCH OVERZICHT (1879-1918)

A. DE JAVASUIKERINDUSTRIE NA 1884

Hoewel pas bij de suikerwet van 1870 de laatste belemmeringen voor de particuliere ondernemers waren verdwenen, was tijdens het Cultuurstelsel reeds de grondslag gelegd voor het instituut der vrije ondernemers. Helfferich[1]) constateert: „Im Schosse des Kultursystems entstand, wie ein Staat im Staate, das private Unternehmertum, dem zum Grossplantagenbetrieb nur noch eines fehlte: Das Recht auf Grund und Boden."

De crisis van 1884 valt echter als den eigenlijken oorsprong te beschouwen van de Javasuikerindustrie, omdat na dat tijdstip het grootkapitaal de macht en de leiding in handen kreeg, waarvan een volkomen reorganisatie op technisch en administratief gebied het gevolg was.[2])

De vraag naar kapitaal door ondernemers bestond al sinds het midden der 19de eeuw. Deze vraag deed zich gevoelen zoowel bij de contractanten, nadat in 1842 de door het Gouvernement verleende rentelooze voorschotten facultatief en in 1847 geheel afgeschaft werden, als bij de particuliere ondernemers.

Aanvankelijk werd aan deze vraag voldaan door den handel, die voorschotten verschafte op consignatie-contracten, terwijl de Javasche Bank door middel van wissels voor de noodige contanten zorg droeg.

Als uitvloeisel van het steeds grooter afmetingen aannemende kapitaalgebrek van de particuliere ondernemers, ontstonden in den loop der zestiger en zeventiger jaren de zgn. *Cultuurbanken*[3]), die voor de noodige credieten zorg droegen.

Deze credieten waren verdeeld in het vaste *grond- of melioratiecrediet* (voor het aanbrengen van duurzame verbeteringen aan grond en opstallen) en het *zwevende crediet* met den oogst als onderpand.

In werkelijkheid echter waren de verstrekte credieten persoonlijke credieten aan de ondernemers, daar naamlooze vennootschappen pas na 1874 begonnen op te komen. Een vaste zekerheid voor het zwevende crediet ontbrak ten eenen male, terwijl ook het vaste crediet niet gedekt werd door de waarde der onroerende goederen.

Het ontbrak den credietgevers, door gemis aan inzicht en technische

1) Helfferich, pag. 28.
2) Verg. A. de Graaff: „Het internationale suikervraagstuk en de Java-suikerindustrie", 1931, pag. 38 e.v.
3) De Ned. Handel Mij. knoopte sinds 1854 betrekkingen aan met de landbouwondernemingen. In 1857 werd de Ned. Ind. Escompto Mij. opgericht. In 1863 de Rotterdamsche Bank, Ned. Ind. Handels Bank en Int. Crediet en Hand. Ver. Rotterdam. In 1878 de H. V. A. en in 1881 de Koloniale Bank.

kennis van het landbouwbedrijf ten eenen male aan contrôle, zoodat zij vrijwel overgeleverd waren aan de particuliere ondernemers.

De suikercrisis van 1884 veroorzaakte een algeheele ommekeer in deze gang van zaken.

Een geheel nieuwe financieele politiek bleek noodig, welke, met steun van het K.B. 24 Jan. 1886, waarin het zgn. *oogstverband* geregeld was, mogelijk werd.

De Banken vereischten, als voorwaarde voor het verstrekken van nieuwe credieten, een groote mate van zekerheid voor de nakoming der tegenover haar aangegane verplichtingen.

Bij het niet nakomen der verplichtingen verkreeg de credietgever, behalve hypothecair verband op de vaste goederen, ook recht op het geoogste product en het te velde staande gewas en verder op alle bezittingen van den debiteur. De credietgever verkreeg het recht tot directe executie over te gaan, het bedrijf der onderneming voor rekening van den debiteur in eigen beheer te nemen en zich schadeloos te stellen uit de opbrengst van den oogst. Voortdurende contrôle moest door den credietnemer worden toegestaan, terwijl in het beheer der onderneming, zonder toestemming van den credietgever, geen veranderingen mochten worden aangebracht. [1])

De Cultuurbanken veranderden hun politiek „von der bisherigen gewerblich-kaufmännischen Tätigkeit zu einer gewerblich-betrieblichen" [2]) d.w.z. men vereenigde landbouwondernemingen onder eenhoofdige leiding der Bank.

Het contact met verliesbezorgende relaties werd verbroken, de andere vorderingen werden omgezet in eigen bezit en kapitaalsdeelname, waaruit de omzetting der particuliere ondernemingen in naamlooze vennootschappen voortvloeide. [3])

Het gevolg hiervan was de verdwijning van vele kleinbedrijven en het ontstaan van weinige, kapitaalkrachtige eigenaren, die op meer commercieele basis tot exploitatie overgingen.

Aan de eerste phase van den ontwikkelingsgang der Java-suikerindustrie — het afzonderlijk bestaan van vele zelfstandige eenheden — kwam een einde; de eenheden werden gecombineerd in federatief verband [4]).

De periode tusschen 1884 en 1904 kenmerkt zich als het tijdperk, waarin, door een voorzichtige financieele- en bedrijfspolitiek, de basis werd gelegd, waarop de Javasuikerindustrie zich in de daarop volgende jaren — vooral na de Brusselsche Conventie — zoo schitterend kon ontwikkelen.

Beschouwen wij slechts de *bedrijfspolitiek*, dan valt hierover het volgende op te merken.

De rentabiliteit der ondernemingen was slechts gewaarborgd bij een zuivere aanpassing aan de verhoudingen, waarin de productiefactoren voorkwamen.

De agrarische politiek der Regeering leidde tot de omstandigheid, dat de factor grond in het minimum verkeerde. Daarnaast bestond, als uitvloeisel der groote bevolkingsdichtheid, een voldoend groot arbeidersaanbod.

Deze twee omstandigheden veroorzaakten het ontstaan van een *inten-*

---

1) Tio Poo Tjiang, pag. 22.
2) Helfferich, pag. 44.
3) In 1925 behoorde 97,7% der met suikerriet beplantte oppervlakte aan N.V.'s en slechts 2,3% aan particulieren. (Econ. Weekblad voor Ned.-Indië, 2 Sept. 1932, pag. 358.)
4) Mr H. Jelgerhuis Swildens: Syndicaatsverslag 1928, pag. 2.

sieven bedrijfsvorm d.w.z. het streven om per oppervlakte-eenheid een zoo hoog mogelijke rietproductie te verkrijgen van de beste hoedanigheid. [1])

Een uitvloeisel hiervan was, dat zoo weinig mogelijk onderdeelen van het productieproces moesten worden overgelaten aan oncontroleerbare krachten.

Het seizoenkarakter van de suikerindustrie vereischt een nauwkeurig in elkander grijpen van de verschillende productie-phasen. Het continu verwerkingsproces eischt een continu en regelmatige aanvoer van in optimum conditie verkeerende grondstoffen. Het oogsten van deze grondstoffen moet dus op bepaalde gunstige tijdstippen en regelmatig geschieden. Het vervoer van het geoogste product moet snel en in bepaalde gewenschte quantiteit en regelmaat plaats vinden, kortom de moderne productie-eischen van quantiteit, qualiteit en regelmaat moeten gehandhaafd blijven op straffe van groote geldelijke verliezen.

Hieruit spruit voort de meest sprekende karakteristiek van de Javasuikerindustrie: nl. haar *dubbel karakter*, agrarisch productieproces en mechanisch verwerkingsproces zijn in één hand.

Beschouwen wij de *arbeidsquaesties* in dit tijdvak, dan dient in de eerste plaats geconstateerd te worden, dat het aspect van het arbeidsvraagstuk veranderd is.

In den aanvang en het midden der 19de eeuw berustte het zwaartepunt van het arbeidsprobleem voornamelijk in het allesoverheerschende *gebrek aan werkvolk*.

Directe dwang op de adathoofden was noodig tot het verkrijgen van de noodige arbeiders en de gansche werking van het adatapparaat moest nog versterkt worden door straf- en dwangmaatregelen om de zoo zeer gewenschte arbeidszekerheid te verkrijgen. Waar directe dwangmaatregelen niet toegepast konden worden, b.v. door de particuliere ondernemers, werd op indirecte wijze, door omkooperijen etc. van de adathoofden in de behoefte aan werkvolk voorzien.

De langdurige inwerking van het Cultuurstelsel had een verandering van dezen toestand bewerkstelligd.

Zelfs de felle tegenstander van het Cultuurstelsel, Dr van Hoëvell, schreef dit stelsel de groote verdienste toe [2]), dat het op Java de bevolking bekend en vertrouwd had gemaakt met de cultuur van producten voor de Europeesche markt, haar met Europeesche industrieelen en ondernemers in aanraking gebracht en haar geleerd, dat hare gronden hoogere waarde hadden dan alleen voor de teelt van rijst en dat haar arbeid voor haar een bron kon worden van grooter welvaart, dan onder een systeem van onbetaalde heerendiensten.

Reeds in de zestiger jaren viel vrije arbeid in meerdere mate daar waar te nemen, waar het geen „continious labour" betrof en de Javaan, aan geen bepaalden tijd en regel gebonden, zooveel arbeid verrichtte, als hem dat zelf beliefde.

In dit opzicht had de suikerindustrie medegewerkt tot de ontwikkeling van den arbeidszin. Zoo had het dwangstelsel de kiemen gelegd voor den vrijen arbeid.

Hiernaast had de Pax Neerlandica een grooten bevolkingsaanwas te voorschijn geroepen, waarmede een evenredige stijging der inheemsche productie niet gepaard ging.

1) Van der Mandele, pag. 30
2) Bij Pierson, pag. 175.

Het heerschende belastingstelsel, het ontstaan van nieuwe en het verschuivingsproces [1]) van reeds bestaande behoeften, droegen er toe bij, dat de bevolking om in haar levensonderhoud te voorzien, naast aanpassing van den eigen landbouw aan de veranderde omstandigheden, een aanvullend inkomen in den loonarbeid moest zoeken.

Het gevolg van een en ander was, dat de Europeesche ondernemers op Java een voldoend aanbod van arbeidskrachten konden verwachten.

Zelfs aan de groote vraag naar arbeiders, ontstaan als uitvloeisel der nieuwe commercieele bedrijfsorganisatie van na 1884, kon door de inlandsche bevolking voldaan worden.

Het karakter der Gouvernementscultures bracht met zich, dat aan verbetering der cultuurmethoden weinig gedaan werd.

In Buitenzorg waren indertijd wel proeven genomen, onder leiding van Dr Fromberg en Rost van Tonningen, doch deze proeven droegen een overwegend eenzijdig, scheikundig karakter. In 1860 werden daarenboven de proeftuin en het landbouwscheikundig laboratorium te Buitenzorg opgeheven.

In dezen toestand van achterlijkheid kwam echter verandering, toen in 1863 Reynoso een geheel nieuwe plantmethode voorstond, welke aanzienlijk betere resultaten aan een besparing van te verrichten arbeid zou paren.

Werden aanvankelijk de velden vrijwel uitsluitend met den ploeg bewerkt, bij het Reynoso-stelsel zou slechts een gedeelte van het veld bewerkt worden, terwijl ook een minder aantal afwateringsgoten gegraven behoefde te worden. Het begieten zou achterwege kunnen blijven, terwijl de betere grondbewerking minder plantmateriaal en inboetingen ten gevolge zou hebben, waardoor de benoodigde contrôle lichter zou zijn. [2])

Daar men verwachtte, dat het aanvaarden der nieuwe methode een vermindering van den arbeidsdruk op de bevolking en het sparen van den veestapel ten gevolge zou hebben, verleende het Gouvernement haar medewerking.

Na de eerste proefnemingen in Japara (1863), Semarang en Pekalongan, welke een zeer gunstig resultaat hadden, werd al spoedig over geheel Java voor de Gouvernementscultures het Reynosostelsel ingevoerd.

De verwachting, dat een aanzienlijke vermindering van den arbeidsdruk voor de bevolking uit het aanvaarden van het stelsel zou voortvloeien, werd echter niet bewaarheid. Integendeel!

Al spoedig bleek, dat, hoe intensiever de door Reynoso voorgestane bewerkingsmethode (welke niet anders was dan een tot de perfectie van intensieven tuinbouw opgevoerde hakbouw) werd toegepast, hoe grooter de opbrengst was.

Toen dan ook in 1870 [3]) de suikercontractanten verplicht werden tot een *vaste* betaling aan de bevolking, onafhankelijk van de rietopbrengst per oppervlakte-eenheid, maakten zij gebruik van de arbeidsverplichting der bevolking, om deze te dwingen door en zeer intensieve bewerking, dus grootere aanwending van arbeidskracht, de productie te vergrooten.

---

1) C. L. van Doorn: „De credietbehoefte van den Indonesischen landbouwer", 1922, pag. 18: maakt opmerkzaam op de vervanging van goederen, die vroeger zelf voortgebracht werden door andersoortige, die van buiten af werden ingevoerd.

2) Zie voor de technische verschilpunten tusschen de oude methode en het Reynosostelsel: H. F. K. Douglas, Archief 1910, Bijblad, pag. 559 e.v.

3) Voor 1870 bedroeg het plantloon een bepaald bedrag per pikol suiker. De planters (inlanders) droegen toen al het risico, niet alleen voor het al of niet slagen van het gewas, maar ook voor de fabricage, waarop zij niet den minsten invloed konden uitoefenen.

In de oorspronkelijke voorschriften werden zoovele wijzigingen aangebracht, welke een grootere arbeidsaanwending noodzakelijk maakten, dat de arbeidsdruk aanmerkelijk verzwaard werd zonder noemenswaardige verhooging van loon.

Evenals bij de invoering van het Cultuurstelsel, waarvan de goede resultaten een steeds verder gaande oplegging van verplichtingen aan de bevolking tot gevolg had, leidden de uitstekende resultaten van de nieuwe bewerkingsmethode van Reynoso tot een steeds zwaardere arbeidsdruk op de bevolking.

Douglas[1]) meldt, dat men er al spoedig toe over ging den plantbodem tot een diepte van 4 à 6 duim open te kappen („tjatjah, kebroek") voor het planten, de zijwanden eenige duimen af te hakken („gombèng"), terwijl op eenige ondernemingen het veld eerst in zijn geheel geploegd of gepatjold werd („plegon"), alvorens tot het graven der Reynosogeulen werd overgegaan. [2])

Bovendien leidde de nieuwe methode tot de omstandigheid, dat de landbouwers zich van het overtollige vee ontdeden, welke handelwijze een achteruitgang van den veestapel ten gevolge had. [3])

Dat het Gouvernement niet blind bleef voor de verzwaring der lasten van de bevolking, bleek uit een instructie van 30 Maart 1878 betreffende de „Normaal-Regelen voor den aanleg en het onderhoud der suikerrietaanplantingen volgens het stelsel Reynoso."

Hierin werd uitdrukkelijk gestipuleerd, dat, om een onevenredige verzwaring van den arbeid der cultuurdienstplichtigen te voorkomen, per bouw aanplant niet meer dan 26000 kubieke voeten aarde verzet mochten worden.

Wat de ondernemers aan gezamenlijke lengte der plantgroeven wenschten te winnen, behoorden zij dus, door geringe breedte en diepte der geulen, te verliezen.

Door de *vrije ondernemers* werd niet algemeen het Reynosostelsel aanvaard, daar de intense grondbewerking groote arbeidsloonen vereischte. Zij gaven dan ook nog steeds, waar de omstandigheden (hoeveelheid ploegvee, grond- en weersgesteldheid) dit mogelijk maakten, de voorkeur aan het oude bewerkingssysteem: „broedjoelan", de algeheele bewerking der bouwkruin door ploegen.

Hoewel er algemeen in de tachtiger jaren op Java een reactie te bespeuren viel tegen het Reynososysteem, zoodat in 1890 nog maar nauwelijks 5% der fabrieken volgens dit systeem werkte, [4]) is dit stelsel, aan de plaatselijke omstandigheden aangepast en gewijzigd, thans de meest gebruikelijke bewerkingsmethode. Slechts op lichtere gronden (Kediri, Probolinggo, Besoeki) wordt ook thans nog geploegd.

De nieuwe bedrijfspolitiek was dus, wat de cultuur betreft, gericht op *intensiveering*, d.w.z. het aanwenden van steeds meer kapitaal en arbeid op den grond, den productiefactor in het minimum. Het doel was opvoeren der *technische productiviteit*.

Een natuurlijk uitvloeisel hiervan was een groote vraag naar arbeidskrachten.

---

1) Douglas, Bijblad Archief 1910, pag. 592.
2) Verschillende fabrieken in Cheribon, ook Watoe-Toelis (Soer.).
3) Van Gorkom (Historisch etc.), pag. 46.
4) Handboek voor de suikerrietcultuur etc., deel 5, pag. 189.

Ook de nieuwe *bedrijfspolitiek* voor het fabrikaat leidde tot een grootere vraag naar arbeidskrachten. Reeds zeer vroeg waren pogingen in het werk gesteld om de verwerkingsmethoden te verbeteren, want de verliezen op suiker, in de veertiger jaren geleden, waren, behalve aan de lage marktprijzen, voornamelijk te wijten aan de slechte qualiteit der suikers.

Op aandringen van Baud werd dan ook in de nieuwe contracten bedongen, dat de fabrikanten deugdelijke werktuigen, zoo mogelijk stoomtoestellen, zouden bezigen. Rentelooze voorschotten voor den aanschaf dier werktuigen zouden worden verstrekt. Baud sloot eigenhandig contracten voor de bereiding van suiker met behulp van toestellen, bekend onder den naam „appareil pneumatique à double effet" [1]).

Etty te Probolinggo had reeds in 1836 met Overheidssteun de eerste verbeteringen in de fabriek aangebracht, door den invoer van een instrument voor de suikerbereiding „door middel van luchtledigheid en stoom en kristallisering zonder kleying" (vacuumpan) [2]).

In 1847 werkten 20 van de bestaande 95 fabrieken met verbeterde toestellen. [3]) In 1856 hadden 54 fabrieken reeds een vacuumpan en in 1877 alle. [4])

Het resultaat van den invloed der kapitaalsinvestatie na 1884 valt, wat betreft het verwerkingsproces, in het kort samen te vatten als het doorvoeren eener toenemende *mechanisatie.*

Hoewel toenemende mechanisatie de tendenz heeft, de mensch als arbeidskracht uit te schakelen, veroorzaakte de geweldige expansie der industrie na 1884 toch nog een toenemende vraag naar arbeiders. Pas na 1918 begint hier verandering in te komen.

Wij zagen dus, dat na 1884, zoowel de intensiveering der cultuur, als de mechaniseering van het verwerkingsproces, een toenemende vraag naar arbeiders deed ontstaan. Tevens zagen wij, dat de inlandsche maatschappij aan deze vraag kon voldoen, zoodat, wat betreft de suikerindustrie, welke meestal in dichtbevolkte streken gedreven wordt, geen gebrek aan arbeiders bestond.

Daarnaast deed zich in te sterker mate de *arbeidsonzekerheid* (gemis aan „continious labour") gevoelen. Wel stelde de inheemsche maatschappij voldoende seizoenarbeiders ter beschikking, die een aanvullend inkomen wilden verdienen, doch aan arbeiders, die geregeld en voortdurend arbeid verrichtten, was voortdurend gebrek. En juist deze factor van „continious labour" vormde de conditio sine qua non voor de reorganisatie der industrie.

Vooral na 1879, toen de arbeid juridisch vrij geworden was, deed zich het gebrek aan arbeidszekerheid in sterke mate gevoelen.

B. INHEEMSCHE ARBEIDERS BIJ DE JAVASUIKERINDUSTRIE

Wanneer wij thans dieper ingaan op de door Westersche ondernemers gevoelde arbeidsonzekerheid, dient allereerst een analyse gegeven te worden van de samenstelling der arbeidersmassa als geheel, om daarna de voor elke onderneming benoodigde hoeveelheid arbeiders te beschouwen in hun onderlinge schakeering en samenhang.

Het dubbel karakter der suikerindustrie zal hierbij op den voorgrond staan, daar als uitvloeisel hiervan de voor elke onderneming benoodigde

1) Van Soest, III, pag. 123.
2) Van Deventer, II, pag. 702.
3) Van Soest, III, pag. 124 (noot 1).
4) Van Gorkum, pag. 57.

arbeiders bestaan uit groepen, onderling geheel verschillend wat betreft samenstelling, psyché en afkomst.

Niet alleen kan volstaan worden met een onderscheiding naar industrieele- en landarbeiders, daar een verdere splitsing in tijdelijk en vast personeel noodzakelijk is en deze weer onververdeeld naar hun werkkring: in administratief, chemisch-technisch en technisch personeel. De verschillende phasen van het productieproces zijn zoo verschillend, dat voor elk dezer werkkringen weder een onderverdeeling noodzakelijk wordt, daar de aard van den te verrichten arbeid een geheel eigen type arbeiders vereischt.

Aan den hand der beschouwingen over de productiemethoden en arbeidsverdeeling in de inheemsche maatschappij (eerste hoofdstuk) kan daarna worden nagegaan uit welke inheemsche groepen elk dezer werkvolkcategorieën gerecruteerd worden, waaruit dan logisch de moeilijkheden met het werkvolk verklaard kunnen worden.

§ 1. Samenstelling der arbeidersmassa als geheel

Aangenomen kan worden, dat, gezien de historische ontwikkeling van de Javasuikerindustrie, de arbeiders, vooral tijdens de Gouvernementscultures, aanvankelijk bestonden uit vrijwel gelijk geaarde typen en wel de landarbeiders, overgeplaatst in het mechanisch milieu van het Westersch productieproces.

Een zekere differentieering valt al spoedig waar te nemen.

Schmoller's verdeeling der Europeesche arbeidersmassa in drie groepen:

a. laagste „verelendete" groep, van slechts incidenteel werkzame, slecht gevoede, arbeidsschuwe lieden, welke slechts moeilijk van de groep der misdadigers te onderscheiden valt;

b. ongeschoolde arbeiders, gekenmerkt door een afwezigheid van organisatie, met groot aanbod op de arbeidsmarkt;

c. geschoolde arbeiders, gaat op Java echter niet, of slechts gedeeltelijk op.

De oorspronkelijk vrij scherpe grenslijn tusschen geschoolde en ongeschoolde arbeiders hing in Europa samen met het handwerk en de industrie.

Het handwerk vereischte een zekeren leertijd en vakopleiding (gilden, gezellen), terwijl voor den fabrieksarbeid slechts kennis van enkele eenvoudige handgrepen vereischt werd.

Daarnaast ontstond in de industrie een zekere kern van arbeiders, die in het bedrijf zelve de opleiding ontvingen. Een zekere onmisbaarheid dezer arbeiders verklaarde het hooge loon, dat zij ontvingen, terwijl ook zij zich geschoolde arbeiders noemden.

Het handwerk werd door de beroeps-, de fabriek door de technische arbeidsdifferentiatie gekenmerkt.

Het kernvraagstuk van de fabriek bestond in het splitsen van het productieproces in tallooze, zoo mogelijk eenvoudige, handgrepen, welke daarna tot een harmonieus geheel vereenigd werden: dus specialisatie en differentiatie.

De nieuwste ontwikkeling der techniek veroorzaakte evenwel een mechanische specialisatie, welke belangrijker werd dan de arbeidsspecialisatie. De machine ging het werk der arbeiders verrichten en voor de bediening dezer machines was geen vakopleiding vereischt.

Van den arbeider werd minder vakkennis vereischt, dan wel het vermogen om zich snel aan verschillende wisselende omstandigheden aan te passen. De techniek mechaniseerde steeds meer werkzaamheden en de arbei-

ders, die zich niet snel genoeg aan deze veranderingen konden aanpassen werden voor de industrie onbruikbaar. Verandert een trambedrijf in een autobus-dienst, dan zullen verschillende conducteurs zich niet aan den nieuwen gang van zaken kunnen aanpassen. Deze moeten dan verdwijnen.

De moderne industrie heeft de neiging dit aanpassingsvermogen aan te kweeken. Dit is de verklaring van het feit, dat de oude handwerken verdwenen. Specialiseering maakt de arbeiders minder geschikt voor de industrie.

De tendenz bestaat dus de automatische machinerieën door ongeschoolde arbeidskrachten te laten bedienen, technische specialisatie veroorzaakt dus op deze wijze een tegengaan der arbeidsspecialisatie.

Dit wil niet zeggen, dat de moderne industrie voornamelijk ongeschoolde arbeiders zou willen en kunnen gebruiken. Geheel ongeschoolde arbeiders zijn juist in de fabriek onbruikbaar, daar zij niet tot de vereischte opmerkzaamheid en nauwkeurigheid in staat zijn. De arbeiders met gespecialiseerde vakopleiding zijn echter ook onbruikbaar, d.w.z. hun opleiding is nutteloos, terwijl zij uit den aard der zaak weinig aanpassingsvermogen bezitten voor buiten hun opleidingsgebied liggende werkzaamheden.

De huidige industrieele ontwikkeling heeft dus tot de tendenz geleid met zoo weinig mogelijk, hoogwaardige arbeidskrachten te werken.

Naast de „skilled" en „unskilled" arbeid kunnen wij met Von Wiese [1]) dus onderscheiden de categorie der *„angelernte"* arbeiders, die tijdens de arbeidsverhouding in de bedrijven zelve tot hoogere qualiteitspraestaties opgevoerd worden. Zij zijn grooter in aantal dan de ongeschoolde arbeiders en brengen het dikwijls verder dan de eenzijdig geschoolde vakarbeiders.

In de Javasuikerindustrie vallen geen scherpe grenslijnen te trekken tusschen de bovenvermelde vier groepen van arbeiders.

Opmerkenswaard echter is de omstandigheid, dat „skilled labour" zeer weinig voorkomt. Slechts het administratief personeel kan men gedeeltelijk hieronder rangschikken, in zooverre, dat de aard hunner schoolopleiding hen voor dezen arbeid geschikt maakt. Zelfs laboranten ontvangen hun opleiding meestal in het bedrijf zelve, terwijl geschoolde arbeiders onder het technisch personeel (toekangs) in vele gevallen zelfs van werkgeverszijde geweerd worden. [2])

Hoewel onder de bevolking geen drang naar vakopleiding in industrieelen zin bestond, achtte de Regeering het van belang ambachtscholen op te richten (Stbl. 1909 : 476, bijblad 855) daar h.i. goede ambachtslieden in vrijwel onbeperkt aantal een plaatsing zouden kunnen vinden in de Westersche industrieele ondernemingen. Naast een foutieven opzet dezer scholen (te theoretisch, te zware toelatingseischen, onjuiste regeling van het practisch onderwijs, etc.) was het vooral de Oostersche mentaliteit, welke het succes dezer scholen zeer minimaal maakte. [3]) De abituriënten dezer scholen gevoelden zich teveel „intellectueel" om handenarbeid te willen verrichten, zoodat Schook [4]) terecht opmerkte, dat deze scholen „slecht onderlegde opzichters in plaats van goede werklieden" leverden.

De groep der „angelernte" arbeiders, die dus gekarakteriseerd is door een groote mate van aanpassingsvermogen en een min of meer volledige scholing in de fabriek zelve, is ook in de Javasuikerindustrie het grootst.

---

1) L. von Wiese: „Einführung etc.", pag. 91.
2) A. van den Bovenkamp: „De ambachtschool voor inlanders", Kol.Stud. 1919, pag. 612 e.v.
3) Verg. De Kat Anglino: II, pag. 261 e.v.
4) Ir J. C. Schook: „Het technisch onderwijs in Ned. Indië", Kol. Stud. 1926, II, pag. 690. Jhr J. C. van Reigersberg Versluys: „Fabrieksnijverheid in Ned. Indië", 1917, pag. 51.

De „unskilled labour" en vertegenwoordigers der onderste „verelendete" groep komen, wat de eerste betreft in grooten getale, wat de tweede betreft incidenteel, voor bij de aanplantwerkzaamheden.

Onder „skilled labour" rekenen wij dus slechts het administratief werkzaam personeel en hiervan voornamelijk de jongere generaties; onder „angelernte" arbeiders het gros van het tijdelijk en vast fabriekspersoneel, terwijl „unskilled labour" in den aanplant en incidenteel elders werkzaam is.

Voor de aanplantarbeiders is de qualificatie „unskilled" niet geheel juist. Voor het meerendeel toch grecruteerd uit de in het inlandsch boerenbedrijf werkzamen, is aan deze categorie slechts het tempo, toezicht en de intensiteit der te verrichten werkzaamheden in den aanplant vreemd.

§ 2. Samenstelling en aantal der arbeiderscategorieën

Catalogiseeren wij de inheemsche arbeiders, dan krijgen wij globaal het volgende beeld:

VAST ONDERNEMINGSPERSONEEL

Administratief personeel			hoofdschrijvers; schrijvers, rekenaars, hulpschrijvers; kassiers, hulpkassiers; kantoorbedienden, postloopers, geldhalers, telefoonmandoers.
Cultuurpersoneel	chemisch personeel		hoofdlaboranten, hoofdverplegers, mantriverplegers; laboranten, hulplaboranten, verplegers, hulpverplegers.
	technisch personeel	toekangs	hoofdtoekangs, -locomotiefmachinisten, -klilingmandoers, baassmeden, -timmerlieden, -metselaars; locomotiefmachinisten, machinedrijvers, metselaars; locomotiefmachinisten, machinedrijvers, metselaars timmerlieden, chauffeurs.
		knechts	jeugdige leerlingen, locomotiefstokers, hulpsmeden -timmerlieden, -metselaars, oliemannen.
		mandoers	goedangmandoers
	aanplant- en transportpersoneel		hoofdtuinmandoers, hoofdgecommitteerden, gecommitteerden, hoofdbibitmandoers; tuinmandoers, tuinschrijvers, snijveldschrijvers, watermandoers, proeftuinmandoers, kepala kampong en hulp kepala-kampong; hoofdkarremandoers; transportmandoers, karremandoers; railbaanmandoers, hoofdrailbaanmandoers.
Diversen	cultuurpolitie wakers		fabriekswakers, kantoorwakers, huizenwakers; tuinwakers, pompstationwakers, varkensjagers.
	vaste koelies diversen		magazijnkoelies, erfkoelies.

TIJDELIJK ONDERNEMINGSPERSONEEL

Fabriek	koelies	mannen; vrouwen; halfwassen.
	mandoers	fabrieksploegmandoers; weegbrugmandoers, weegbrugschrijvers, stokers en hulpstokers van de kookstations
	hulplaboranten	brixbepalers, monsterwegers, suikerwegers, lorrieopnemers
	kokers en verdampers	Chineezen en Inlanders.

Aanplant	koelies	(mannen, vrouwen en kinderen.
	mandoers	{ hulptuinmandoers; tuinwakers, bibitmandoers, mestmandoers.
Oogst en Vervoer	snijkoelies koelies	(wisselwachters, railbaan-, draisine-, rangeerkoelies.
	mandoers	(hulptuin-, snijveld-, karre-, railbaan- en lorriemandoers.
	tuinwakers	(waterwakers, aanplantwakers.

I. Vast personeel

a. Administratief personeel

Daar in vroeger tijden de administratieve arbeid een vrij onbelangrijke plaats innam, werd in de meeste gevallen gebruik gemaakt van op het ondernemingskantoor opgeleide krachten. Uitgezocht werden die personen, welke door meerdere intelligentie of een weinig onderwijs voor den administratieven arbeid bruikbaar leken.

Daar vooral na 1918, als uitvloeisel der toenemende rationalisatiepogingen en centralisatiepolitiek, de administratieve arbeid, zoowel quantitatief als qualitatief een steeds belangrijker plaats ging innemen, moest ook meerdere aandacht besteed worden aan deze categorie van arbeiders.

Het administratief personeel wordt thans voornamelijk gerecruteerd uit die categorieën van inheemschen, die, door bepaalde omstandigheden in een financieel betere positie verkeerend, of door geboorte en afkomst daartoe voorbeschikt, gebruik maakten van het vigeerend onderwijsstelsel, minder uit drang naar kennis, dan wel beseffend, dat zij met de verkregen bevoegdheden een betere maatschappelijke positie zouden kunnen verkrijgen.

Wij kunnen hen dus rangschikken onder de categorie „skilled labour".

Voorzoover uit de onmiddellijk omgeving der onderneming afkomstig, behooren zij in de meeste gevallen tot den stand der kleine beambten of beter gesitueerden (handelaars).

Waar speciale bekwaamheden (typen, carteeringswerkzaamheden, etc.) vereischt zijn, wordt wel gebruik gemaakt van elders, in de steden, opgeleide arbeidskrachten.

Hoewel de categorie administratief personeel een quantitatief onbelangrijke plaats inneemt, kan de psychologische gesteldheid dezer groep, mede in verband met het qualitatief belang van den door hen verrichten arbeid, van belang te achten zijn.

In de meeste gevallen toch, vooral bij de jeugdige generaties, behooren zij tot de groep der „inheemsche intellectueelen", Hollandsch sprekende inheemschen, die, door het genoten onderwijs, in een korte spanne tijds hun oorspronkelijk cultuurniveau ver beneden zich gelaten hebben.

De uit economischen voorspoed voortgekomen grootere zelfbewustheid, deed bij hen een drang tot auto-activiteit ontstaan, tot eigen organisatie en eigen beschikkingsrecht. De wensch ontstond de verkregen voordeelen ook ten eigen bate aan te wenden, waardoor de bij deze categorie toch al losse familie- en groepsband geheel dreigde te verdwijnen.

Het conflict met de Westersche spheer ontstaat daar, waar de inheemsche half-intellectueel bemerkt, dat de Westerling wel bereid is een premie te betalen voor zijn extra-kennis, doch dat het scheppend en leidend aandeel in de productie voor Europeesche krachten gereserveerd blijft.

In dit geval kunnen bij deze intellectueelen verschijnselen optreden, welke men tot een „inferiority-complex" [1]) zou kunnen terug brengen en welke psychische gesteldheid gemakkelijk kan leiden tot gevoeligheid, prikkelbaarheid, onbeschoftheid en tot het gevoel van op onrechtvaardige wijze achteruit gezet te worden. Dit kan weer leiden tot het afwijzen van elken vorm van afhankelijkheid en ondergeschiktheid, tot ziekelijke versterking van den eigenwaan en tot non-coöperatie. Het gevoel van ongelijkheid wordt gecompenseerd door een soort zelfverheerlijking.

De latent aanwezige gevoeligheid wordt door elke kleinigheid geprikkeld en komt tot uitbarsting bij elke verkleining van eigen waarde in eigen oogen. Vermeende en werkelijke grieven worden gezocht en gevonden, waardoor de voorwaarden voor een conflict aanwezig zijn.

Het realiseeren van deze inferioriteit leidt tot een verlangen naar vrijheid, culmineerend in een soort cultureel nationalisme (verheerlijking van eigen cultuur) of in een verlangen tot assimilatie met het Europeesch element (verwerping van eigen cultuur).

Dit is de typeerende houding van de „gedéclasseerde", die, naast verachting of eenzijdige cerebrale vereering van eigen cultuur, assimilatie zoekt bij, of verwerping van, een cultuur, waarin hij niet wordt opgenomen.

Deze uitweiding heeft slechts ten doel een bepaalde mentaliteit te signaleeren, die vooral onder de jeugdige werkkrachten meer en meer waargenomen kan worden.

Daartegenover staat, dat van het algemeen bestaan van een dergelijke mentaliteit bij het administratief personeel in de Javasuikerindustrie geen sprake is.

Tegenover een aantal uit hun evenwicht gebrachte jongeren, die over meer zelfbewustzijn dan bekwaamheden beschikken, vormt het groote contingent der oude en vertrouwde werkkrachten een waardig evenwicht. Onder deze laatsten wordt een aantal kundige en betrouwbare lieden aangetroffen, die, belast met groote verantwoordelijkheid (kassiers) en ingewikkelde opdrachten, zeer belangrijken arbeid verrichten.

Sociaal nemen zij een belangrijke plaats in de inheemsche gemeenschap in.

b. Cultuurpersoneel

1. Chemisch werkzaam personeel

Het chemisch werkzaam personeel (hoofdlaboranten en laboranten) wordt, evenals het oudere administratief personeel, in de meeste gevallen gerecruteerd uit de kringen der beter gesitueerden en kleine beambten.

Ook bij hen treffen wij personen aan, die door hun jarenlange werkzaamheden in het laboratorium zich kundigheden hebben bijgebracht, die hen, mede door een nauwgezette plichtsbetrachting, een uiterst belangrijke plaats in het productieproces doen innemen.

Wie eenigszins op de hoogte is van den grooten omvang van, en perfectioneering tot welke, de onderlinge fabrikatiecontrôle in de Javasuikerindustrie is opgevoerd, weet, dat een belangrijk dedeelte van het analyse- en cijfermateriaal, met behulp waarvan de technische bedrijfsvoering in den loop der jaren op zulk een hoog peil is kunnen worden gebracht, gebaseerd op is de werkzaamheden dezer laboranten.

---

1) Verg. Dr B. Schrieke: „Native society in the transformation period", in: „The Effect of Western influence on native civilisations in the Malay Archipelago", 1929. pag. 237 e.v.

Opmerkenswaard is het daarom, dat ook het grootste gedeelte der laboranten hunne opleiding in het bedrijf zelve ontvangen en dus onder de categorie der „angelernte" arbeiders te rangschikken zijn.

In 1919 werd door den toenmaligen directeur van de chemische afdeeling van het Proefstation voor de Javasuikerindustrie te Pasoeroean, L. G. Langguth Steuerwald, voorgesteld, om, in verband met het groote gebrek, dat er aan goed opgeleid inlandsch laboratoriumpersoneel zou bestaan, over te gaan tot de oprichting van een „Instituut tot Opleiding van Inlandsch laborantenpersoneel voor suikerfabrieken." [1])

Na afloop van de campagne 1920 werd de eerste cursus voor inlandsche laboranten gehouden. De geringe toeloop van adspirant-laboranten en de weinige medewerking, betoond door de verschillende suikerfabrieken, leidde er echter toe, dat deze cursussen niet herhaald werden. [2])

Evenals bij de opleiding van het technisch personeel op ambachtscholen en anderszins, bleek weer, dat de ondernemers liever met door hen zelf opgeleide krachten werkten, terwijl ook onder de toekomstige laboranten weinig animo bleek te bestaan. [3])

2. Technisch werkzaam personeel

De quantitatief en qualitatief belangrijkste groep van vaste werklieden wordt gevormd door de *toekangs en hunne helpers.*

Zij worden in de meeste gevallen gerecruteerd uit de naaste omgeving van de fabriek (vooral bij de oude gevestigde ondernemingen) uit die categorieën der inheemsche bevolking, die in de Gouvernementeele bescheiden gerangschikt worden onder de categorie der „ambachtslieden", al of niet gedeeltelijk bij den landbouw betrokken. Onder de toekangs bevinden zich vele sawah- of tegalgrondbezitters, welke gronden zij door familieleden of anderen tegen loon of aandeel in den opbrengst laten bewerken. [4])

Bij de toekangs is van door onderwijs verkregen kundigheden en bevoegdheden in de meeste gevallen geen sprake.

De gewone gang van zaken is de volgende:

De reeds aanwezige arbeiders nemen familieleden, vrienden, kennissen etc. mede, die zij, als geschikt voor den te verrichten arbeid, den Westerschen leider voorstellen.

Subjectieve gevoelsoverwegingen, familie- of groepssaamhoorigheid tusschen de arbeiders onderling, spelen bij het aanstellen van een nieuwen arbeider dus een grootere rol dan objectieve geschiktheidsoverwegingen.

Opname van een nieuwen arbeider geschiedt dus in de meeste gevallen zonder dat de Westersche leider daarin eenige bewuste aanwijzing geeft. Een geschiktheidsonderzoek, waaruit conclusies zouden zijn te trekken over de toekomstige qualitatieve en quantitatieve praestaties van den nieuwen arbeider blijft geheel achterwege.

Hoogstens wordt de nieuwe arbeider „op proef" gedurende veertien dagen aangesteld. De mate van bereidwilligheid en inschikkelijkheid van

1) Reeds in 1905 en 1910 waren voorstellen in die richting gedaan.

2) Een 30-tal fabrieken verleende aan dezen cursus haar medewerking. Van de 196 candidaten, die aan het admissie-examen deelnamen, werden 124 (63,3%) tot den cursus toegelaten. Van deze 124 candidaten namen er slechts 85 (68, 5%) aan het eind-examen deel, waarbij 58 (68,2%) candidaten voldoende haalden (verg. Syndicaatsverslag 1921, pag. 8).

3) In 1903/1904 werd te Pekalongan een cursus gehouden voor inlandsche laboranten van de suikerfabrieken der Ned. Handelmaatschappij, waar niet alleen kosteloos onderwijs werd gegeven, maar de leerlingen ook nog een toelage voor onderhoud en huisvesting genoten. De cursus werd echter niet herhaald. (Mindere Welvaartverslag, deel 6*d*, pag. 101).

4) Brandes: „De inlandsche bevolking van Java en Madoera met betrekking tot de suikerindustrie", 1904, pag. 3.

dezen arbeider bepalen dan meestal na ommekomst dezer termijn of de arbeider voor „vast" aangesteld wordt. Een inzicht in de qualiteiten van den nieuwen arbeider verkrijgt de leider immers nooit.

Zelfs indien de Westersche leider een geschiktheidsonderzoek zou willen doen beslissen over het al of niet opnemen van den nieuwen arbeider, zou deze maatregel op onwil en (of) lijdelijk verzet stuiten bij de oudere arbeiders, indien de nieuweling niet in hun smaak zou vallen.

Het ingrijpen van den Westerschen leider zal in de meeste gevallen dus slechts een *repressief karakter* dragen, d.w.z. ontslag bij gebleken totale ongeschiktheid.

Het behoeft geen betoog, dat aan dit systeem economische bezwaren kleven, zooals verspilling en misbruik van gebezigd materiaal, lange leertijden, langzaam werktempo, het overkomen of veroorzaken van bedrijfsongevallen, etc. etc.

Daar zooals wij zagen door de Westersche leiding toegepaste subjectieve preventieve selectiemethoden al niet toegepast worden, behoeft het geen betoog, dat de in Europeesche industrieën steeds meer veldwinnende wetenschappelijke, objectieve, systematische selectiemethoden met al den aankleve van dien, zooals onderzoek naar het individueel arbeidstype etc. geheel ontbreken.

De nieuwe arbeider, die, geheel op basis van toevallige, emotioneele overwegingen, door een ouderen arbeider als geschikt werd voorgesteld, wordt aangenomen en aan een toekang als leerling (hulp, kornet) toegevoegd.

Hij begint het vak geheel van den grond af te leeren, aanvankelijk door het verrichten van diensten, die geheel niets uitstaande hebben met zijn werk, zooals schoonmaak van instrumenten en werkplaats, het aandragen van ruw materiaal, het doen van boodschappen, etc.

Het aanreiken van benoodigd materiaal en instrumenten is de volgende phase. Op den langen duur begint hij zeer eenvoudige werkzaamheden zelf te verrichten, welke werkzaamheden hij in de meeste gevallen heeft afgekeken van zijn mentor, daar deze laatste den leerling door tijdsgebrek, luiheid of onwil, meestal niets heeft geleerd of uitgelegd.

Deze meest gebruikelijke weg leidt tot een aanmerkelijk verlies van tijd, materiaal en energie, daar de nieuwe arbeider òf door schade en schande wijs wordt, òf klakkeloos en critiekloos omslachtige en verouderde werkmethoden overneemt.

Ongelijke en veel te lange leertijden bij een wisselvallige opleiding voor problematisch bruikbare arbeidskrachten zijn de gevolgen van dit systeem, hetwelk veel overeenstemming vertoont met de Europeesche, middeleeuwsche gildeverhoudingen.

Het brengen van verbetering in dezen toestand stuit echter op groote bezwaren. De psychologische gesteldheid van den Oosterschen werknemer veroorzaakt, dat op ambachtscholen en dergelijke instituten vakbekwaam gemaakten, voorshands in het praktisch bedrijf onbruikbaar zijn.

De teleurstellende ervaringen met abituriënten dezer instellingen ondervonden, spreken hierover hun eigen taal. De Westersche systemen van arbeidsopleiding en -selectie stuiten vooralsnog af op het gemis aan individualiteit bij den arbeider.

Daartegenover staat, dat het instituut der kornets en de gebruikelijke arbeidsopleiding, geheel passen in het Oostersch gedachteleven. In den loop der jaren heeft zich zoodoende een bepaalde arbeidsverhouding gevormd, welke, hoewel niet passend in een rationeel Westersch productie-

proces, zonder al te veel wrijving in een koloniaal productieproces functionneert.

Ongetwijfeld beteekent het gebruikelijke systeem een groote verzwaring van den taak van het Westersch leidend personeel, dat bij voorkomende moeilijkheden immer zelf de handen uit de mouwen moet steken, terwijl door het gebrek aan initiatief en inzicht bij de inheemsche arbeiders een voortdurend en intensief toezicht tot op de meest ondergeschikte werkzaamheden wordt vereischt.

Onder de toekangs daarentegen heeft zich in den loop der jaren een bepaalde kern gevormd, die zich door ervaring en routine zekere bekwaamheden heeft eigen gemaakt en waarop, zoolang geen van den gewonen gang van zaken afwijkende gebeurtenissen voorvallen, bij een normaal bedrijf te rekenen valt.

3. Personeel in den aanplant en transportvolk

Behalve uit het chemisch en technisch personeel bestaat het vaste cultuurpersoneel hoofdzakelijk uit *mandoers*.

De psychologische gesteldheid van den inlander, zijn geringe individualiteit en sterk groepsbewustzijn, maakt overal, waar met Oostersche arbeiders gewerkt wordt, een systeem van toezicht en contrôle noodzakelijk, waarvan in Europeesche arbeidsverhoudingen geen sprake is.

Deze noodzakelijkheid van voortdurende en intensieve uitoefening van toezicht deed het mandoersysteem ontstaan, waarvan de proporties in sommige gevallen echter geheel boven de noodzakelijkheid zijn uitgegroeid.

Zonder op dit onderwerp nader in te gaan kan volstaan worden met de vermelding van het feit, dat de hoeveelheid mandoers, overal waar „continious labour" vereischt wordt, zeer groot is.

In de suikerindustrie is ruim 30% van het aantal vaste arbeiders mandoer.

De functie der mandoers is tweeledig:

In de eerste plaats moeten zij zorg dragen voor de richtige en stipte uitvoering van de aan hen ondergeschikte arbeiders opgedragen werkzaamheden. In de tweede en niet minder belangrijke plaats, vormen zij de tusschenpersoon tusschen werkgever (q.q. Europeesch personeel) en de arbeiders.

Van den werkgever ontvangen zij de noodige instructies en worden door hem verantwoordelijk gesteld voor den gang van zaken, terwijl zij daarnaast als spreektrompet dienst doen voor de collectiviteit der onder hen staande arbeiders.

De zgn. anteks, hulpmandoers, die tijdens de campagne aangesteld worden, hebben daarenboven voornamelijk tot taak het benoodigde werkvolk bijeen te krijgen.

De *mandoers voor den aanplant* (tuinmandoers, hoofdtuinmandoers) komen voor het grootste gedeelte voort uit de oude ingezetenen der desa's, in de meeste gevallen zelve grondbezitters. Zij behooren een zekere mate van overwicht te hebben op de arbeiders, wat meestal wel het geval is, doordat zij, in nauw desaverband levende, in vele gevallen een belangrijke sociale positie innemen.

De *mandoers van fabrieksploegen* etc. (d.w.z. de meer technisch werkzamen) zijn in vele gevallen opgeklommen uit de arbeidersploegen zelve, waarin zij de meest vooraanstaanden en flinksten waren, beschikkende over het meeste initiatief en gezag.

Opmerking verdient, dat onder de mandoers een zeker *erfrecht met electie* heerscht, zooals ook voorkomt bij de desahoofden.

In sommige ploegen daarentegen, welke het meest Westersch georganiseerd zijn en in taakwerk of stukloon arbeiden, is het streven naar democratischer vormen merkbaar. In deze ploegen worden de mandoers door en uit de arbeiders zelve volgens meerderheid van stemmen gekozen.

c. Diversen

De derde belangrijke groep vast personeel wordt gevormd door het *bewakingspersoneel* en de *vaste koelies*.

Als uitvloeisel van den drang, door ondernemers op de Overheid uitgeoefend om krachtige maatregelen te treffen tegen het euvel der rietbranden en -diefstallen, werden bij Stbl. 1896 : 104 en Stbl. 1907 : 530, gewijzigd bij Stbl 1916 : 550 juncto Stbl. 1931 : 168 de Hoofden van Gewestelijk Bestuur bevoegd verklaard om op verzoek en op kosten van de eigenaren of beheerders van ondernemingen van landbouw, politiepersoneel aan te stellen tot bewaking en beveiliging dier ondernemingen.

Hiervan was door de industrie op grooten schaal gebruik gemaakt. [1])

De beambten dezer *cultuurpolitie* worden voornamelijk gerecruteerd uit gewezen soldaten, meestal van niet-Javaanschen oorsprong (Ambonneezen etc.) en hebben vooral tot taak de riettuinen tegen diefstal en andere schade te beveiligen. Hiernaast verrichten zij tevens algemeene politiediensten en zijn dus in niet geringe mate ook ten bate der inheemsche bevolking werkzaam, daar zij een factor van beteekenis vormen voor de handhaving van orde en rust ten platten lande.

Naast deze cultuurpolitie heeft de onderneming zelve nog een aantal *wakers* in dienst, die speciaal belast zijn met de bewaking van het te velde staande gewas. Tijdens de campagne wordt een niet onaanzienlijk aantal hulpwakers aangesteld.

Deze wakers worden gerecruteerd uit dezelfde kringen, als waaruit de aanplantmandoers voorkomen. Zij leven in nauw desaverband.

Zoowel in als buiten de campagne is een bewaking van de fabriek en de emplacementen noodzakelijk.

De kostbare machines en installaties en niet in het minst de kostbare voorraden (goedang) maken het noodzakelijk, dat dag en nacht wacht wordt geloopen.

Tijdens de campagne is deze bewakingsdienst nuttig voor het handhaven van de orde onder de tijdelijke arbeiders en voor het waken tegen kleine en groote suikerdiefstallen.

Als algemeene taak heeft de fabrieksbewakingsdienst nog de zorg voor de veiligheid van de Europeesche woonhuizen en de fabriekskampong.

De fabriekswakers zijn meestal gewezen vaste of tijdelijke werklieden uit de fabriek.

Voor de diverse werkzaamheden is een groote groep van *vaste werklieden* (koelies) noodig. Zij komen voort uit dezelfde kringen als de fabrieksarbeiders, doch zijn door mindere intelligentie en ijver, vaak ook door gemis aan „protectie" van de zijde der toekangs, niet in staat het verder te brengen.

In de suikerindustrie valt de tendenz waar te nemen het aantal vaste koelies te vergrooten ten koste van de toekangs.

---

1) Zie bijlage E.

d. Schoolopleiding van het vaste personeel

Konden wij reeds aanstippen, dat van *vakopleiding* bij de vaste arbeiders in verreweg de meeste gevallen geen sprake was, ook wat de *algemeene schoolsche vorming* op Westerschen grondslag betreft, is slechts sporadisch sprake.

Naar aanleiding van een desbetreffend verzoek, uitgaande van de „Hollandsch-Inlandsche Onderwijs Commissie" (ingesteld bij G.B. 28 Nov. 1927) stelde het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties in 1928 een enquête in naar het aantal vaste arbeiders, werkzaam in de suikerindustrie, dat geheel of gedeeltelijk Westersch lager onderwijs genoten had.

Het werkvolk in den aanplant, benevens het snij- en transportvolk werd buiten beschouwing gelaten, daar in de eerste plaats hun aantal te groot was voor een nauwkeurig onderzoek en in de tweede plaats dit in taakwerk arbeidend werkvolk voortdurend wisselt.

Onder Westersche lagere schoolopleiding werd verstaan het geheel of gedeeltelijk afloopen eener Hollandsch-Indische-, Hollandsch-Javaansche-, Hollandsch-Chineesche, Zendings-, particuliere Hollandsche-, Christelijk Hollandsch-Indische School, school van het Algemeen Ned. Verbond etc. etc.

Van 160 fabrieken werden nauwkeurige gegevens ontvangen.

De tabel geeft een gecomprimeerd overzicht van de resultaten van dit onderzoek. [1])

rubrieken		berekend totaal op 160 fabrieken	aantal met onderwijs	percentages
Administratief personeel	schrijvers	956	325	34,—%
	hoofdschrijvers..	201	43	21,39%
	opnemers	376	43	11,44%
	kassiers.....	194	27	13,92%
	kantoorbedienden	697	9	1,29%
Chemisch personeel	laboranten.....	450	40	8,89%
	hoofdlaboranten .	253	30	11,86%
	goedangmandoers	455	13	2,86%
Verder cultuurpersoneel.....		39214	95	0,24%
Diversen		8645	13	0,15%
	Totalen	51441	638	1,24%

Hieruit blijkt, dat van het totaal berekend aantal vaste arbeiders voor 160 fabrieken (51441), 638 onderwijs hadden genoten (1,24%). Ongeveer 70,06% van hen, die Westersch onderwijs genoten, was administratief werkzaam.

Op de vraag, of het voor een economische bedrijfsvoering gewenscht was, dat het vaste personeel een Westersche lagere schoolopleiding genoten had en zoo ja, voor welke categorieën deze wenschelijkheid in het bijzonder opging, antwoordden de meeste fabrieken *ontkennend*. Slecht voor de hoofd-

1) Zie voor een gespecificeerd overzicht de bijlage F.

schrijvers en hoofdlaboranten achtte men die opleiding in het algemeen gewenscht, terwijl voor het administratief personeel de meeningen verdeeld waren.

De wenschelijkheid, dat het vaste personeel zou kunnen lezen en schrijven in den landstaal of in het Maleisch, werd voor de verschillende categorieën vast personeel meer algemeen door de ondernemers uitgesproken.

e. Aantal vaste werklieden

Nauwkeurige gegevens over het aantal vaste werklieden en de verdeeling over de verschillende categorieën, werden sinds 1921 door het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties verzameld.

Pas sinds 1923 zijn de opgaven als volkomen nauwkeurig te beschouwen, daar voor dien tijd verschillende categorieën arbeiders nog niet in bepaalde rubrieken waren verzameld. Deze arbeiders werden dan onder het hoofd „diversen" samengevat.

Slechts de voornaamste groepen arbeiders zijn gerubriceerd en de werklieden, wier werkzaamheden en betalingen het meest overeenstemming vertoonden met een dezer rubrieken, daarin opgenomen.

Voor een gespecificeerde opgave worde verwezen naar bijlage G.

Wij constateeren, dat het gemiddeld aantal vaste arbeiders per fabriek, varieerde tusschen 275 en 320.

Opvallend is hierbij, dat, ondanks aanzienlijk grooter suikerproductie, het gemiddeld aantal vaste arbeiders niet noemenswaardig steeg.

Ongeveer 5% van het totaal aantal vaste arbeiders was administratief werkzaam; ± 1,5% behoorde tot het chemisch personeel; ± 48% tot het technisch personeel; ± 30% tot het aanplant- en transportpersoneel en ± 16% tot diverse groepen.

Uit het gemiddeld aantal arbeiders van elke categorie per fabriek blijkt, dat niet op alle fabrieken alle hier genoemde categorieën voorkwamen. Het sterkst spreekt dit wel voor de groep „hoofd-karremandoers".

De gegevens over de jaren 1931 en 1932 vertoonen in sterke mate het beeld van de diep ingrijpende bezuinigingen, die toen werden doorgevoerd.

f. Samenvattend

Beschouwen wij de massa der vaste arbeiders, als geheel, dan blijkt, dat slechts bij de groep administratief personeel, onder zeker voorbehoud, van *geschoolde arbeiders* sprake is.

Bij het cultuurpersoneel is slechts in uitzonderlijke gevallen van geschoolde arbeiders in de Westersche beteekenis van het woord sprake. De meesten hebben, door jarenlange practische ervaring in de fabriek zelve, min of meer onder Westersche leiding, bepaalde vaardigheden en kundigheden verkregen, die een rangschikking onder de categorie der „angelernte" arbeiders rechtvaardigt.

Een derde groote groep van vaste arbeiders, de mandoers, zijn te beschouwen als „vertrouwensmannen". Technische- en vakbekwaamheden wegen bij deze groep minder zwaar, dan persoonlijke eigenschappen. In meer of mindere mate levend in desaverband behooren zij persoonlijke eigenschappen van initiatief en gezag over hunne arbeiders te paren aan het vermogen ook de Westersche productie-spheer aan te voelen. Zij vormen het „trait d'union" tusschen de Oostersche en Westersche gedachtenwereld.

Bij deze groepen neemt men een afnemende mate van afhankelijkheid

van den loonarbeid in Westerschen dienst waar, welke correspondeert met hun sociale positie in en verhouding tot de inheemsche desagemeenschap.

Het administratief personeel is geheel afhankelijk van den loonarbeid. Door opleiding en werkkring hebben zij in de meeste gevallen alle contact met de desa verloren. In de Indische volksgemeenschap nemen zij een plaats in boven en buiten de inlandsche desagemeenschap en onder en buiten de Europeesche en Indo-Europeesche groepen.

Bij het technisch en chemisch werkzaam personeel, waaronder ook de technische werkzame mandoers gerekend kunnen worden, bestaat ook een groote mate van afhankelijkheid van het geldloon.

Ook deze groep heeft in vele gevallen het sociaal contact met de desa verloren. Daartegenover staat een groote mate van economisch contact, die veroorzaakt, dat deze groep een rol van niet te onderschatten beteekenis speelt in de ontwikkeling der inheemsche desagemeenschappen.

Wanneer wij de *directe sociale beïnvloeding* van de inheemsche gemeenschap door de suikerfabriek willen nagaan, behoort in de eerste plaats nagegaan te worden welke inheemsche groepen den directen invloed der fabriek ondergaan en de aard en de grootte dezer beïnvloeding, waarna, door het vaststellen der sociale positie dezer groepen in de inheemsche gemeenschap, de graad van beïnvloeding kan bestudeerd worden. De mate van sociale beïnvloeding kan dan weer afgeleid worden uit de quantiteit dezer inheemsche groepen en de qualiteit of hoogte der sociale positie.

Het zijn voornamelijk twee groote groepen der inheemsche bevolking, die in rechtstreeks contact met de suikerfabriek staan. Het zijn de groep der *landverhuurders*, welke groep meerendeels niet onmiddellijk, doch slechts middellijk, via de gewijzigde economische omstandigheden, beïnvloed wordt, en de groep der inheemsche *arbeiders*, wier gedachteleven direct door het contact met Westersche productie-systemen en arbeidsopvattingen beïnvloed wordt.

Van de individueele leden der groepen arbeiders, welke in *voortdurend contact* met de fabriek staan (dus de vaste arbeiders) zal de minste sociale beïnvloeding te verwachten zijn. Hoewel hun sociale standing in de desa aanzienlijk kan zijn, vallen deze individuen niet meer te beschouwen als levende onderdeelen der dorpsgemeenschap. Het sociaal contact met de desa is meestal zeer zwak, in tegenstelling met het economisch contact. De vaste arbeiders zijn veel meer zelfstandige individuen geworden dan de in groepsexclusivisme levende desalieden. Zij vormen een aparte stand, die der ambachtslieden, welke niet in de afgeslotenheid der desa is opgenomen, doch daar buiten staat. Tevens is hun aantal, in verhouding tot de massa der inheemsche bevolking slechts gering.

De sociale invloed op de desa kan voornamelijk uitgaan van die groepen arbeiders, die in *tijdelijk contact* met de fabriek staan — als seizoenarbeider dus een aanvullend inkomen verdienen — doch te beschouwen zijn als levende onderdeelen der desagemeenschap. Het aantal dezer arbeiders is zeer groot in vergelijking met de vaste arbeiders.

Het intermitteerend contact met de Westersche spheer van de suikerfabriek is dus belangrijker voor de mate van beïnvloeding van een voortdurend contact.

Hiertegenover staat, dat de sociale positie dezer tijdelijke arbeiders in de dorpsgemeenschap slechts gering is, terwijl zoowel door het intermitteerend karakter van het contact als door de typische arbeidsverhoudingen,

welke in de suikerfabriek heerschen, de geestelijke beïnvloeding dezer tijdelijke arbeiders slechts zeer gering is. Het blijven landbouwers, welke in meer of mindere mate een zekere bruikbaarheid in het koloniaal industrieel productieproces verkregen hebben.

Hoewel de groep der vaste arbeiders, welke in de grootste mate de beïnvloeding der fabriek ondergaat, weinig sociaal contact met de desa heeft, beïnvloedt zij deze wel in sterke mate op economisch gebied.

Dit wordt veroorzaakt door de omstandigheid, dat een groote groep van het vaste personeel, voornamelijk de toekangs en enkele mandoers, in de nabijheid der fabriek samenwonen in de zgn. *fabriekskampongs*.

Van Loghem[1]) meldde in 1919, dat van de 138 ondernemingen, welke hem inlichtingen verstrekten, ongeveer de helft fabriekskampongs bezaten.

De Commissie van Advies inzake „sociale" maatregelen, meldde in 1928, dat van de 159 fabrieken, welke inlichtingen verstrekten, er op 118 een fabriekskampong bestond, terwijl op 6 ondernemingen de aanleg was aangevangen of bijna voltooid.

In de tijdsperiode van 1920–1928 werd door 41 fabrieken een fabrieks-kampong gesticht, terwijl andere ondernemingen gedurende dit tijdsverloop voortdurend uitbreidingen of vernieuwingen aanbrachten.

De voor de onderneming gunstige omstandigheid, dat het fabriekspersoneel tezamen, onder hygiënische omstandigheden, gemakkelijk bereikbaar in de nabijheid der fabriek woonde, had tevens belangrijke gevolgen voor de inheemsche gemeenschap en de vaste arbeiders.

In de fabriekskampongs toch is een eigen samenleving ontstaan, met eigen hoofden, oudsten, zeden en gebruiken. Er valt hier een sterke „clangeest" te constateeren, die de eenling steun geeft en organisatorische vermogens weet te ontplooien. Eigen muziek- (gamelan) en tooneel- (ketobrak) gezelschappen vormen zich, terwijl in die gevallen, waar de fabriek voor den aanleg van sportterreinen zorg droeg, een gezonde sportbeoefening en vorming van clubs plaats vindt.

Als uitvloeisel der sociale behoeften van den inlander, heeft dit organisatorisch vermogen zich voornamelijk uitgestrekt tot ontspannings- en sportgebied, zonder een aaneensluiting te veroorzaken in den vorm van vakbonden of anderszins.

Voor den vasten arbeider heeft het leven in de fabriekskampong dikwijls zegenrijke gevolgen.

Het zich geplaatst zien in een volkomen geldhuishouding, kan voor het individu, voortgekomen uit de agrarische dorpscommunaliteit, verstrekkende gevolgen hebben.

De familie-eenheid zal aangetast worden, want behalve een sociale eenheid was de familie ook een economische eenheid. In de gesloten huishouding kent men alleen die beroepen, welke door de plaatselijke comsumptieve behoeften vereischt worden. Huisvlijt en huisindustrie namen een belangrijke plaats in de gesloten agrarische huishouding in. Een penetreerende geldhuishouding maakt deze huisvlijt oneconomisch, waardoor zij zal verdwijnen.

Het individu, dat thans tot geldverdienen genoodzaakt is, wenscht, bij het groeien van zijn zelfbewustzijn, het verdiende geld ook ten eigen bate aan te wenden. Verzwakking van den familieband was het resultaat daarvan.

---

1) Archief, 1920, I, pag. 893 e.v.

De oude adatsamenleving wordt als onduldbaar beschouwd, aandacht of gehoorzaamheid voor gewijde tradities verslapt en hiermede verdwijnt de eerbied voor adatgezaghebbers.

Individuen, bij welke dergelijke ingrijpende veranderingen in het gemoedsleven hebben plaats gevonden, kunnen, levende te midden der oude groepsgemeenschap, een destructieven invloed uitoefenen en de zedelijkheid ondermijnen.

Tezamen gevoegd in een eigen verband, kan deze nieuwe geest nieuwe banen zoeken en vinden. Het gezag der nieuwe groep zal de te scherpe kanten der asociale individuen wegnemen en het persoonlijk initiatief zal eigen, aan den nieuwen groepsgeest aangepaste, wegen inslaan.

Het opgewekte sociale leven, dat in de meeste dezer fabriekskampongs heerscht is een aanwijzing voor de levensvatbaarheid dezer nieuwe groepen en veroorzaakte tevens, dat een mogelijke ongunstige werking van een penetreerende geldhuishouding verdwijnt, zoodat deze kampongs beschouwd kunnen worden als zuurdeesem der ontwikkeling, temidden der veelal nog inerte massa.

De aan de statische, voornamelijk agrarisch maatschappij verbonden nadeelen eener groepsgemeenschap: de exclusiviteit tegenover de buitenwereld en de groote afhankelijkheid van den enkeling t.o.v. zijn groep, bestaan in de fabriekskampong in veel mindere mate.

De individuen der fabriekskampong toch, zijn voor de voorziening hunner levensbehoeften in *alle* opzichten gebonden aan den toevoer van buiten. Een innig economisch contact met de buitenwereld zal dus bestaan, waarvan het groote voordeel weer is, dat hier vanuit de inlandsche maatschappij zelve het geldverkeer intensief wordt doorgevoerd.

De toekangbewoner der fabriekskampong bezit in sterke mate een soort klassebewustzijn, terwijl zijn behoeftepeil zich op een veel hooger niveau bevindt, dan dat der bewoners der omliggende desa's. Luxe-artikelen als gramophoons, fietsen, duur kinderspeelgoed, naaimachines, etc. zal men in grooten getale kunnen aantreffen.

Naast goede afnemers der inlandsche desalieden, wat betreft de voedselbenoodigdheden, stimuleeren zij dus ook den handel, waarvan in meerdere mate de Chineesche handelslieden profiteeren.

Resumeerend kan men in de fabriekskampongs het verschijnsel eener zich differentieerende maatschappij zien, nl. het ontstaan van functioneele verbanden uit de genealogische of territoriale groepsgemeenschappen.

De levensvatbaarheid van dergelijke functioneele verbanden is een aanwijzing temeer voor de latent aanwezige zedelijke vermogens der inlandsche maatschappij.

Deze gemeenschappen maken gebieden van elkander afhankelijk, zij vormen een middelpunt van levendigen handel en verrichten op deze wijze het hare tot verbreking der zelfgenoegzame gesloten maatschappij.

Deze gemeenschappen vormen een tegenwicht tegen het draineeren van dorpstalent en energie naar de steden, een verschijnsel, dat in elke zich differentieerende maatschappij en wel in het bijzonder in Indië ernstige afmetingen kan aannemen. Zij vormen dynamische eenheden temidden der groote agrarische bevolking en staan met deze in nauw economisch contact. Zij zijn de promotors van moderne begrippen, bevorderen de geldhuishouding, breken met oude en achterlijke ideeën en vormen zoodoende een der stuwende krachten, welke de inheemsche maatschappij tot verdere ontwikkeling kunnen aansporen.

II. Tijdelijk personeel

a. Fabriekspersoneel

De fabriekskoelies worden gerecruteerd uit alle in de desa aanwezige bevolkingsgroepen uit de naaste omgeving der fabriek.

Het grootste contingent komt uit de groep der „kostgangers" of „inwoners", een tweede gedeelte behoort tot de groep der „bijwoners", wier arbeid niet het geheele jaar door benoodigd is op de velden hunner kosthouders, terwijl ook de groep der eigenlijke landbouwers — deelgerechtigden of grondbezitters — vertegenwoordigd is. Van de landbouwers stellen zij zich beschikbaar, die uit hun grondbezit niet voldoende inkomsten verkrijgen voor hun levensonderhoud, of die een aanvullend inkomen wenschen te verdienen voor de betaling van schulden, belastingen en andere geldelijke verplichtingen.

De periode, (Mei–September), waarin de Javasuikerindustrie groote hoeveelheden ongeschoolde arbeidskrachten van noode heeft, valt juist in een, voor den inheemschen landbouw, stille periode. Dit is dan ook oorzaak van de omstandigheid, dat er steeds een voldoend aanbod van arbeidskrachten bestaat.

Hoewel vakopleiding voor deze groep van arbeiders niet noodzakelijk is, zijn de vereischte werkzaamheden toch van dien aard, dat een zeker arbeidspeil gewenscht en vereischt is.

Gewendheid aan regelmaat, orde en tucht en de vereischte routine in de te verrichten handgrepen, veroorzaken, dat onder deze groep van arbeiders zeer bruikbare typen gevonden worden.

In het algemeen vindt men er geen luie, slechte of minderwaardige elementen bij. Elke ploeg zou ook door natuurlijke selectie dergelijke elementen uitwerpen, daar zij in het continu productieproces, waarin elke ploeg een precies passende schakel vormt, tot stoornissen in het arbeidsrythme aanleiding zouden kunnen geven, welke een verzwaring van den arbeid der ploeggenoten tengevolge zou hebben.

Het zijn meestal krachtige jongelieden. De zeer jongen en nauwelijks valide ouderen worden weinig of niet aangetroffen, zeker niet bij de bezettingen der diverse stations. Soms vindt men ze als waker, of op andere weinig verantwoordelijke of inspanning vereischende posten.

De vereischte, vrij zware en langdurige arbeid veroorzaakt daarenboven een natuurlijke physieke selectie.

Het ploegensysteem en de arbeidsvoorwaarden, welke voor elke ploeg wisselen, sluiten zich aan bij de adatopvattingen.

Elk belangrijk onderdeel in het fabrikageproces („station") heeft zijn eigen ploegen, gerecruteerd uit de inwoners van één desa (gehucht) en staande onder mandoers uit dezelfde desa afkomstig.

Opname van een arbeider uit een andere desa in een dergelijke ploeg komt niet of uiterst zelden voor.

Waar het noodzakelijk is als onderdeel der ploeg getweeën arbeid te verrichten (b.v. bij de persen, suikerafvoer, etc.) is de keuze van den arbeidsgenoot („kåntjå") zeer belangrijk. De Europeesche leiders bemoeien zich hiermee zoo weinig mogelijk.

Hoewel in de arbeidsvoorwaarden dikwijls niet gestipuleerd, voelen de ploegarbeiders een zekere collectieve aansprakelijkheid. Het werk van afwezigen wordt door de ploeggenoten verricht zonder bevel van hooger hand.

Het komt hoogst zelden voor, dat een arbeider van de eene ploeg in de andere overgaat. Opklimmen in rang door het achtereenvolgens arbeiden in steeds belangrijker stations komt niet voor. De seizoenarbeider verkrijgt daardoor nimmer een overzichtelijke kennis van alle productiephasen, kan dus ook nimmer een toezienden werkkring over een gedeelte van het productieproces verkrijgen. Wèl wordt door deze omstandigheid een zekere routine of scholing verkregen in het verrichten van bepaalde handgrepen.

Zou men op deze wijze dus kunnen spreken van het verkrijgen van een zekere ervaringsscholing, waardoor men van geoefende arbeiders kon spreken, dan wordt het ontstaan hiervan in sterke mate belet door het vigeerend „wakil-systeem".

„De Javaan wakilt letterlijk voor alles," merkt Van Vollenhoven op.[1]) Het is een in de volksovertuiging wortelend begrip, waarbij de wakil zelfs in naar Westersche opvatting strikt persoonlijke ondernemingen optreedt voor zijn lastgever.

Het valt op, dat men onder de fabrieksarbeiders een vrij constante, jaarlijks terugkeerende kern kan waarnemen, waarvan het werk van vader op zoon overgaat.

1. Vrouwenarbeid.

Opmerkenswaard is het verschijnsel, dat een vrij belangrijke groep fabriekskoelies gevormd wordt door vrouwen en aankomende jongens.

Brandes[2]) schatte het percentage vrouwen en aankomende jongens in 1904 op ± 17% van het totaal aantal fabriekskoelies.

Uit de na 1921 door het Documentatiebureau der Centrale Organisaties bijeengebrachte gegevens (zie bijlage H) blijkt, dat dit percentage niet zoo sterk veranderd is en te schommelen tusschen de 16% en 17%.[3])

Het percentage *vrouwenarbeid* bleek in de jaren 1922 tot en met 1930 resp. 12, 6%; 13,4%; 13,1%; 12,8%; 13,2%; 13,6%; 13,9%; 13,7% en 13,8% van het totaal aantal fabrieksarbeiders (aankomende jongens inbegrepen) te zijn.

In werkelijkheid zijn deze percentages fabrieksgewijze hooger, daar er vele fabrieken zijn, waar vrouwenarbeid slechts in onbeteekenende mate gebruikt wordt voor niet rechtstreeks met het productieproces samenhangende werkzaamheden. (schoonmaak,) etc.

Gegevens over werkelijken vrouwenarbeid in de fabriek zijn pas verzameld sinds 1926, als uitvloeisel van de verplichting van suikerfabrikanten, neergelegd in Stbl. 1925 : 648.

Deze verplichting omvat het jaarlijks toezenden aan het Hoofd van het Kantoor van Arbeid van statistisch materiaal betreffende den vrouwennachtarbeid.

Daar de werkelijke fabrieksarbeid tijdens de campagne continu moet geschieden, zoodat een gedeelte van den totaal verrichten arbeid dus 's nachts moet geschieden, geeft onderstaande tabel — bijeengebracht door het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties — dus tevens een vergelijkend overzicht van den omvang van den werkelijken vrouwen-fabrieksarbeid.

---

1) C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 134.

2) Brandes, 1904, pag. 6.

3) Van 1922 tot en met 1930 resp. 16,6%; 17,4%; 17%; 16,4%; 16,5%; 16,6%; 16,9%; 16,2% en16,5%

	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Aantal malende fabrieken.....	178	178	178	179	179	178
Aantal fabrieken, dat gegevens gaf	152	177	179	179	179	177
Aantal fabr. met vrouwennacht-arbeid.....	117	129	127	127	126	123
Percentage.....	77%	73%	71%	71%	70%	69%
Gem.aantal arbeiders per fabriek	398	429	419	414	408	398
Daarvan gem. aantal vrouwen per fabriek.....	54	65	69	72	70	66
Percentage.....	13,5%	15%	16%	17%	17%	17%
Aantal vrouwen, dat gem. 's nachts werkte per fabriek	48	50	53	55	52	50
Percentage.....	89%	77%	77%	76%	74%	76%
Gemiddeld aantal werkdagen ...	118	126	140	128	127	127

Op ongeveer 30% der fabrieken, waar vrouwenarbeid gebezigd wordt, komt vrouwennachtarbeid niet voor.

Bijna 80% der in de industrie werkzame vrouwen wordt te werk gesteld bij het *centrifugestation.*

Deze omstandigheid is des te opvallender, daar deze arbeid behoort tot de zwaarste en meeste inspanning en oplettendheid vereischende werkzaamheden in de fabriek. Op Hollandsche suikerfabrieken b.v. behoort deze arbeid tot de best betaalde.

Wellicht kan dit feit verklaard worden uit de omstandigheid, dat het centrifugeproces van het grootste belang is voor de qualiteit der geproduceerde suikers. Het centrifugeeren vereischt naast physieke kracht, scherpe oplettendheid en voortdurende aandacht.

Op dergelijke posten, waar een voortdurend en intensief toezicht wordt uitgeoefend, maakt men gaarne gebruik van vrouwen, die door hun grootere gezeggelijkheid en volgzaamheid tot minder strubbelingen aanleiding zullen geven. Daarnaast zijn vrouwen over het algemeen voorzichtiger zoowel voor zich zelve als voor het materiaal, waardoor minder bedrijfsongevallen en minder slijtages en brekages optreden.

Desalniettemin behoort deze arbeid in de kortst mogelijken tijd te verdwijnen daar het den humanen werkgever niet past voor dergelijken zwaren physieken arbeid van vrouwelijke krachten gebruik te maken, terwijl de urgentie van vrouwelijke bediening van dit station nog nimmer is kunnen worden aangetoond.

Geconstateerd dient te worden, dat steeds meerdere fabrieken de vrouwenarbeid tot een minimum trachten terug te brengen en dat in meerderheid der gevallen mannelijke werkkrachten voor het centrifuge-station gebruikt worden.

De verdere vrouwenarbeid bestaat voornamelijk in het vegen, schoonmaken, wasschen, etc.; het zeven van sappen en suikers; het monsters nemen en halen; het dichtnaaien, merken en sorteeren van suikerzakken; verder als hulp op de diverse stations.

Het gehalte dezer vrouwen is dikwijls zeer twijfelachtig. Zij komen uit de laagste sociale groepen van de dorpsgemeenschap voort.

Bij de vrouwenarbeid gedurende de campagne wordt in de meeste gevallen gebruik gemaakt van een systeem van ploegenwisseling om de 6 uren

2. Chineezen-arbeid

Een belangrijke groep campagnewerklieden verdient nog de aandacht. Het is namelijk opmerkenswaard, dat een der meest belangrijke plaatsen in het productieproces wordt ingenomen door een groep Chineesche werklieden.

De scherpe concurrentie op de wereldsuikermarkt, vooral door de steeds toenemende beetwortelsuikerproductie en de daaruit voortvloeiende noodzakelijkheid om in een snel tempo de meest moderne werktuigen en hulpmiddelen in te voeren, gaf aanleiding tot de omstandigheid, dat geschikte inlandsche arbeidskrachten, benoodigd voor de bediening van deze apparaten in sommige gevallen niet gevonden konden worden, daar een beroepsopleiding steeds achterwege was gebleven.

Zoo werden de verdamplichamen in sommige en de kookpannen in vrijwel alle fabrieken, bediend door Chineesch personeel.

Reeds vanaf de oudste tijden werd Chineesch personeel gebezigd voor dit belangrijkste en vitaalste deel van het verwerkingsproces, daar zij door meerdere intelligentie aangewezen leken voor de vervulling van deze taak.

Dit Chineesch personeel vormt een aparte groep in de arbeidsgemeenschap, met een eigen loonniveau, eigen arbeidsvoorwaarden en contracten, eigen ploegwisselingen, etc.

Dat aan het verschijnsel van het voorkomen van deze aparte groep van Vreemde Oosterlingen in het systeem nadeelen verbonden zijn, behoeft geen betoog, indien slechts beschouwd wordt de monopolistische positie die deze groep inneemt op een der belangrijkste punten van de fabriek.

Dat ook van ondernemerszijde herhaalde malen aan dit vraagstuk aandacht werd geschonken, moge blijken uit de pogingen in het werk gesteld om inlandsche werkkrachten tot deze functie op te leiden, pogingen, die echter meerendeels geen of weinig effect sorteerden.

Het kooken is een kunst, die slechts na vele jaren oefening tot een zekere graad van volmaking kan worden opgevoerd en waarvan de theoretische grondslagen nog steeds niet geheel opgehelderd zijn. De Javaan is, als uitvloeisel zijner mentaliteit, in de meeste gevallen niet geschikt om dezen verantwoordelijken en individueelen werkkring naar behooren te vervullen.

De Chineesche kokers bieden, tegen den aanvang der campagne, hun diensten bij de verschillende fabrieken aan. Daarnaast beschikt vrijwel elke fabriek over een bepaalde vaste kern van Chineesche kokers — in vrijwel alle gevallen „peranakans" — die door een bepaalde financieele regeling ook buiten de campagne een tegemoetkoming genieten en dan meestal ter plaatse waar de onderneming gevestigd is andere bedrijven (winkel, woekeraar etc.) uitoefenen.

Een door het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties bij hare leden tijdens de campagne 1924 ingesteld onderzoek, gaf de volgende resultaten:

Op 97 fabrieken werd uitsluitend met inlandsche verdampers gewerkt, op 15 met inlandsche en Chineesche en op 33 uitsluitend met Chineesche verdampers.

Op 129 fabrieken werden uitsluitend Chineesche kokers gebruikt, op 22 zoowel Chineesch als inlandsch personeel, terwijl op 5 fabrieken uitsluitend inlandsche kokers voorkwamen.

Slechts op 1 fabriek bleek de hoofdkoker een inlander te zijn.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het percentage kokers en verdampers van Chineesch en inlandsch origine, gedurende het tijdsverloop 1922–1930.

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
KOKERS:											
Totaal aantal	1376	1409	1385	1365	1374	1435	1577	1575	1590	1509	1388
Perc. Chineezen ..	87,6%	87,5%	88,6%	89,9%	90,3%	88,2%	87,5%	87,9%	87,2%	86,6%	86,2%
Perc. Inlanders ..	12,4%	12,5%	11,4%	10,1%	9,7%	11,8%	12,5%	12,1%	12,8%	13,4%	13,8%
VERDAMPERS:											
Totaal aantal	500	458	549	593	622	595	678	716	706	702	651
Perc. Chineezen ..	19,0%	20,5%	24,9%	22,6%	23,6%	23,0%	19,8%	17,3%	14,7%	12,7%	11,4%
Perc. Inlanders...	81,0%	79,5%	75,1%	77,4%	76,4%	77,0%	80,2%	82,7%	85,3%	87,3%	88,6%

Het Chineesch element overheerscht dus het kookstation, hoewel in de laatste jaren een streven valt te bespeuren het aantal inlandsche kokers te vergrooten. De bediening der verdamplichamen is grootendeels in handen van inlandsche arbeiders.

Ook hier wordt getracht het aantal Chineesche verdampers te reduceeren.

3. Schoolopleiding van het tijdelijk personeel

Van vakopleiding is bij het tijdelijk ondernemingspersoneel geen sprake. Bij de regelmatig terugkeerende arbeiders kan men spreken van „angelernte" arbeiders, terwijl de anderen onder „unskilled labour" te rangschikken zijn.

Een enquête naar de Westersche lagere-schoolopleiding van tijdelijk fabriekspersoneel, in dienst tijdens de campagne 1928, ingesteld door het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties, had tot resultaat, dat van de 103200 arbeiders, welke naar berekening op 160 fabrieken, die gegevens verstrekten, aanwezig waren, in totaal 56 (= 0,054%) Westersch lager onderwijs geheel of gedeeltelijk gevolgd had.

Hiervan hadden 46 een school geheel en 10 een school gedeeltelijk doorloopen, terwijl 1 schrijver een Kweekschool voor inlandsche onderwijzers bezocht had. (Tabel zie hiernaast.)

Ten aanzien van de wenschelijkheid, dat tijdelijk fabriekspersoneel Westersche lagere schoolopleiding zou genieten, stelden vrijwel alle fabrieken zich afwijzend. De wenschelijkheid van het kunnen lezen en schrijven in den landstaal of in het Maleisch werd, vooral voor hulplaboranten en mandoers, meer uitgesproken.

4. Aantal tijdelijke ondernemingsarbeiders

Sinds 1921 zijn door het Documentatiebureau van de Centrale Organisaties regelmatig gegevens verzameld betreffende het aantal tijdelijke arbeiders in dienst van de Javasuikerindustrie. Pas na 1923 kunnen deze gegevens als volkomen betrouwbaar aangemerkt worden.

Voor gespecificeerde gegevens worde verwezen naar bijlage H.

Functie	Aantal	Aantal fabrieken
Hoofdlaborant.....	1	1
Laboranten.....	2	2
Hulplaboranten.....	24	13
Leerling laborant.....	1	1
Laboratoriummandoers ..	4	3
Schrijvers.....	5	5
Kassier	1	1
Betaalmeester.....	1	1
Hulpkokers.....	2	1
Kokers	4	2
Goedangmandoer	1	1
Hulpgoedangmandoer....	1	1
Weegbrugmandoers.....	2	1
Rietmonstermandoer.....	1	1
Snijveldmandoers	3	1
Imbitiemandoers.....	2	1
Lorriemandoer.....	1	1

b. Aanplantpersoneel

De voornaamste werkzaamheden in den aanplant zijn de volgende:[1])

1. *Het bewerken en plantklaar maken van den grond,* d.w.z. het graven der afvoer-, ring-, moedjoer- en malanggoten, het graven der plantgeulen, het loshakken der plantgeulen of loswerken van den grond, bemesting etc.

2. *Het planten van het riet en het onderhoud van den tuin,* d.w.z. uitdiepen der goten, aanaardingen, „trassen", schoonmaken der goten, wieden, water geven, inboeten, etc.

3. *Het oogsten en vervoeren van het gesneden riet,* d.w.z. rietsnijden en -bundelen, „dongkellan", gelijktrekken van den grond, opladen, etc.

De *zware graafarbeid,* benoodigd voor de bewerking van den grond geschiedt vrijwel uitsluitend door *mannen.* Bepaalde werkzaamheden bij het plantklaar maken, zooals het loshakken der plantgeulen, aanaardingen, etc. worden zoowel door mannen, als door vrouwen verricht.

De voor deze zware graafwerkzaamheden benoodigde arbeiders worden voornamelijk gerecruteerd uit de *naaste omgeving der fabriek;* voor bepaalde streken wordt ook gebruik gemaakt van *periodiek uitzwermend werkvolk* uit overbevolkte en (of) onvruchtbare streken (randgebieden), terwijl een klein contingent afkomstig is uit de *vlottende bevolking,* d.w.z. zij, die geen eigen domicilie bezittende, van de eene onderneming naar de andere trekt en steeds zwervende blijft („wong daroeng", „badjingan").

1. Volk uit de omgeving der fabriek.

Minitieuse onderzoekingen naar de samenstelling en aard der aanplantarbeiders werden van 1903 tot 1906 door Van Moll verricht voor het district Tjomal.[2])

1) Voor gespecificeerde gegevens nopens de aanplantwerkzaamheden zij verwezen naar het Handboek voor de suikercultuur, deel 5, pag. 156–457.

2) „De desa-volkshuishouding in cijfers", z.j. door J. F. A. C. van Moll met een voorwoord en inleiding door Mr K.'s Jacob, pag. 61.

Bij een drietal groote groepen, elk eenige honderden mannelijke werklieden omvattende, werd navraag gedaan naar de sociale positie. Het bleek, dat ongeveer de helft der arbeiders uit sawah- en tegallan-bezitters bestond en de andere helft uit erfbezitters (bijwoners-woonerfbezitters: „wong lindoeng"). De erfloozen werden geweerd.

Van de sawah-bezitters bleken verreweg de meesten verhuurders van grond te zijn, hetzij uit de desa, tot welker gebied de door hen bewerkte grond behoorde, hetzij uit andere desa's. Op eigen aan de fabriek verhuurden grond, waren ± 7% der sawah-bezitters werkzaam.

Reeds Brandes [1]) constateerde, dat het slechts zeer zelden voorkwam, dat de eigenaar van den grond zijn aan de fabriek verhuurd stuk zelf bewerkte. [2])

Slechts op de losse gronden in den Oosthoek, waar op enkele ondernemingen de grondbewerking nog met den ploeg geschiedde, zouden de landeigenaars zich met hun ploegvee voor dezen arbeid beschikbaar stellen.

's Jacob baseerde op het verzamelde cijfermateriaal zijn conclusie, dat de grondverhuurders een recht van voorkeur meenden te mogen uitoefenen op de door de suikerfabriek opengestelde gelegenheid tot het verdienen van een aanvullend inkomen.

Als typeerende bijzonderheid bleek uit de gegevens van Tjomal, dat bij een gelijken loonstandaard (stukloon) de grondbezitters bij een korteren gemiddelden arbeidsdag méér verdienden, dus meer arbeid praesteerden, dan de erfbezitters bij een langeren arbeidsdag. De werkkracht dezer erfbezitters zou voor zwaren veldarbeid slechts 67% en voor andere werkzaamheden slechts 75% bedragen van die der grondbezitters.

Dit verschijnsel werd door 's Jacob geweten aan de slechtere voeding der niet-grondbezitters.

Uit een door hem ingestelde enquête concludeerde Brandes [3]), dat de eigenlijke landbouwers, in den aanplant werkzaam, hoofdzakelijk behoorden tot de categorie der niet-veebezitters, die dientengevolge hun resteerende gronden hadden verhuurd aan meer gegoede landgenooten of Westersche ondernemingen.

De vraag, of deze oudere onderzoekingen ook thans nog zouden gelden, is nimmer door betrouwbare onderzoekingen beantwoord.

In het algemeen zou men kunnen zeggen, dat het werkvolk voor de zwaardere graafwerkzaamheden, gerecruteerd uit de naaste omgeving der fabriek, bestaat uit de „kleine luyden" der inheemsche samenleving.

Als vaststaand kan wel worden aangenomen, dat de gezeten landbouwers, zelfs indien zij een gedeelte van hun grond aan de fabriek verhuurd hebben, slechts sporadisch aanplantwerkzaamheden zullen verrichten. De bedoeling van grondverhuur door deze categorieën is meestal de bevrediging eener *momentane behoefte aan contanten,* welke in het bijzonder moet dienen ter betaling van de landrente. [4])

De kleinere grondbezitters of deelgerechtigden in communalen grond, wier bezit verspreid is in kleine stukjes, vindt men daarentegen veel in den aanplant. In vele gevallen hebben zij het grootste deel hunner gronden, of

1) Brandes, 1904, pag. 4. Zie ook Suikerenquête 1894.
2) De veldarbeid was tijdens het Cultuurstelsel monopolie van de grondbezitters. Na 1870 verdween dat monopolie en, daar de grondbezitters heeren- en desadiensten moesten verrichten, konden zij niet altijd tijd vinden voor veldarbeid in de riettuinen, terwijl dit bij de niet-grondbezitters wel het geval was (Mr A. Neytzell de Wilde: „Een en ander etc.", 1911, deel I, p. 76).
3) Brandes, 1908 (vervolg), pag. 10.
4) Verg. Van Deventer: „Overzicht etc.", pag. 49.

wel hun geheele aandeel, periodiek aan de fabriek verhuurd, daar de opbrengst hiervan niet voldoende was voor het levensonderhoud. Deze categorie verricht dus loonarbeid tot het verdienen van een *aanvullend inkomen.*

Tevens wordt incidenteel veldarbeid verricht door arbeiders, afkomstig uit verschillende sociale standen der inheemsche gemeenschap, met het doel *kleinere geldbedragen* te verdienen, benoodigd voor de bevrediging van persoonlijke economische en sociale behoeften. Deze arbeiders zijn dus slechts zoolang werkzaam tot het benoodigde (meestal minimale) bedrag verdient is.

2. Periodiek uitzwermend werkvolk.

Bij de zwaardere graafwerkzaamheden in den aanplant is, voor bepaalde gebieden, ook veel „importvolk" werkzaam.

Hieronder wordt meestal verstaan die arbeiders, die na afloop van het dagelijksch werk, wegens te ver verwijderde woonplaats, niet naar hun woning terug keeren.

Tot deze categorie zullen voornamelijk behooren jongere krachten, wier sociale positie in de desagemeenschap (kostgangers of inwoners, ook kleinere grondbezitters) hen noodzaakt elders een aanvullend inkomen te zoeken. Ook niet-economische motieven (b.v. „Wanderlust") spelen bij deze periodieke uitzwermingen een rol.

Door den J.S.W.B. werd, gedurende de aanplantwerkzaamheden 1925—1926 (afgesloten 1 Mei 1926) een minitieus onderzoek ingesteld naar de samenstelling van het aanplantwerkvolk (dus niet het snij- en transportvolk) werkzaam op bij den Bond aangesloten ondernemingen.

Uit dit onderzoek bleek, dat 53 (36,8%) van de 144 ondernemingen, welke betrouwbaar cijfermateriaal inzonden, behalve met eigen werkvolk, ook werkten met importkrachten.

Deze 53 fabrieken waren gelegen in de residenties Besoeki (5 van de 8 fabr.), Pasoeroean (8 van de 19 fabr.), Kedoe (1 van de 2 fabr.), Semarang (4 van de 10 fabr.), Soerabaya (13 van de 31 fabr.), Pekalongan (6 van de 15 fabr.), Kediri (7 van de 16 fabr.), Madioen (1 van de 6 fabr.), Solo (3 van de 8 fabr.) en Cheribon (3 van de 8 fabr.). Slechts in Djocja (16 fabr.) en Banjoemas (5 fabr.) werd uitsluitend met eigen werkvolk gearbeid.

In de residenties Soerabaya, Kediri en Cheribon bleek tusschen de verschillende ondernemingen, welke van importvolk gebruik maakten, een soort ruilsysteem te bestaan, in dien zin, dat de fabrieken arbeiders uit elkanders areaal betrokken.

Cheribon leverde bovendien werkvolk aan ondernemingen in Pekalongan; Rembang aan Semarang en Kediri; Madioen (vooral de afdeelingen Ponorogo en Ngawi) aan Kediri en Solo; Ngandjoek aan Kediri en Djombang; terwijl alle fabrieken in Besoeki (op een na) en een drietal fabrieken in Pasoeroean importkrachten uit Madoera en Sapoedi verkregen.

3. Vrouwen- en kinderarbeid

Bij de verdere phasen van het agrarisch productieproces verandert de samenstelling van de werkkrachten.

De te verrichten werkzaamheden zijn van dien aard, dat ze gemakkelijk verricht kunnen worden door onvolwaardige arbeidskrachten. In deze stadia van het productieproces ziet men dan ook veel *vrouwen- en kinderarbeid* optreden.

Werkzaamheden als bemesten, planten, trassen, water geven, wieden en inboeten worden vrijwel uitsluitend door vrouwen, al dan niet door kinderen geassisteerd, verricht.

Brandes [1]) merkt op, dat deze vrouwen en kinderen bijna nimmer naaste familieleden der gezeten landbouwers zijn. In de meeste gevallen zullen het vrouwen en kinderen zijn van de aanplantarbeiders, welke uit de naaste omgeving der fabriek betrokken worden.

De bovengenoemde enquête van den J.S.W.B. gaf de volgende resultaten, betreffende de verhouding tusschen het aantal verrichte arbeidsdagen van mannen eenerzijds en van vrouwen en halfwassen anderzijds, residentiegewijs gerangschikt. De opgaven hadden betrekking op 138 fabrieken.

De tellingen geschiedden zoodanig, dat 's morgens om 8 uur het aantal arbeiders werd opgenomen. Daar de aanplantarbeiders slechts zooveel dagen per week en zooveel uren per dag arbeiden als zij zelf wenschen, werd dit tijdstip aangenomen, daar de laatkomers op dat uur reeds aanwezig zijn en zij, die slechts enkele uren werken nog niet vertrokken zijn.

Het 's ochtends èn 's middags uitkomen werd voor één arbeidsdag gerekend. Met hen, die alleen 's middags werkten werd ook rekening gehouden.

Het verzamelde cijfermateriaal geeft dus een antwoord op de vraag, hoeveel *dagloonen* in den aanplant werden verdiend, het verschaft geen uitsluitsel over *den duur der dagtaak*.

Bij de waardeering van het cijfermateriaal moet rekening gehouden worden met de omstandigheid, dat dit hoofdzakelijk verzameld is door de *tuinmandoers*, zij het ook gedeeltelijk onder contrôle der Europeesche tuingeëmployeerden. Voor de juistheid kan dus niet worden ingestaan.

TOTAAL AANTAL ARBEIDSDAGEN VAN MANNEN, VROUWEN EN HALF VOLWASSENEN, 1925/26

Residentie	Aantal fabr.	Mannen	Perc. %	Vrouwen	Half Volwassenen	Vrouwen en half Volwassenen	Perc. %
Besoeki.....	8	2.419.409	62,8	829.190	604.247	1.430.437	37,2
Pasoeroean ...	19	7.099.294	52,3	4.289.364	2.174.287	6.463.651	47,7
Soerabaia	29	7.942.181	43,–	7.177.219	3.356.154	10.533.373	57,–
Kediri.....	16	4.117.977	48,7	3.334.085	998.499	4.332.584	51,3
Madioen	6	2.928.055	43,1	2.361.350	1.508.589	3.869.939	56,9
Solo.....	8	4.558.716	69,3	1.506.056	509.724	2.015.780	30,7
Djocja	14	6.738.019	77,6	1.448.120	500.833	1.948.953	22,4
Kedoe.....	2	2.107.869	49,8	1.116.917	1.007.610	2.124.527	50,2
Banjoemas....	4	2.450.033	51,7	1.464.414	822.665	2.287.079	48,3
Semarang.....	10	3.647.812	53,3	2.256.424	936.524	3.192.948	46,7
Pekalongan....	14	7.558.248	59,8	3.498.991	1.578.389	5.077.380	40,2
Cheribon	8	3.537.301	52,7	2.825.774	354.340	3.180.114	47,3
Totaal	138	55.104.914	54,3	32.104.904	14.351.861	46.456.765	45,7

1) Brandes, 1904, pag. 5

Arbeid van vrouwen en half-volwassenen in den aanplant kwam dus vooral voor in de residenties Soerabaya, Madioen en Kediri. In deze streken rust op de vrouw voor een groot gedeelte de plicht te zorgen voor het levensonderhoud van haar en haar gezin.

Vrouwen en kinderarbeid kwam het minst voor in de residenties Djocja, Solo en Besoeki. De adatopvattingen in de Vostenlanden zullen tot deze omstandigheid hebben bijgedragen, terwijl in Besoeki het welvaartspeil over het geheel zoodanig is, dat de noodzakelijkheid tot het verdienen van een aanvullend inkomen voor vrouwen en kinderen minder urgent is.

Een typeerende bijzonderheid bij den landarbeid is wel, dat er een tegenzin bij de plaatselijke arbeiders bestaat in het verrichten van arbeid op gronden, die niet tot de eigen desa behooren. Hierdoor kan het voorkomen, dat, b.v. door feestelijkheden in een desa, er in de daar gelegen tuinen volkgebrek heerscht, hetgeen niet gecompenseerd wordt door een overvloedig arbeidsaanbod in nabijgelegen desa's.

Misschien kan deze bijzonderheid verklaart worden uit de oude adatopvatting, welke het inbreuk maken op het beschikkingsrecht van andere desa's tot de zware adatdélicten rekent.[1])

Bij een doordringende geldhuishouding en het voortschrijdend vervreemdingsproces van adatopvattingen verdwijnt deze tegenzin in een snel tempo.

Ook bij de aanplantwerkzaamheden in de suikerindustrie is, in analogie met de inheemsche cultures, een bepaalde arbeidsverdeeling tusschen de geslachten tot stand gekomen, welke voornamelijk samenhangt met de verschillende physieke geaardheid der sexen.

Of het dynamisch gedachteleven ook tot het ontstaan dezer arbeidsverdeeling heeft bijgedragen laat zich vermoeden, doch zekerheid dienaangaande bestaat niet. Economische omstandigheden (welvaartspeil, etc.) bepalen daarnaast de hoeveelheid vrouwen- en kinderarbeid.

4. Aantal aanplantarbeiders

De meermalen genoemde enquête van den J.S.W.B. verschaft waardevol materiaal betreffende:

1. het aantal *kalenderdagen*, dat in den aanplant werd gewerkt;
2. het aantal arbeidsdagen in den aanplant 1925-1926;
3. de maanden, waarin de aanplantwerkzaamheden aanvingen en eindigden;
4. het gemiddeld aantal arbeiders per ha per dag;
5. het gemiddeld aantal arbeidsdagen, benoodigd voor het geheel afwerken van een ha.

Het aantal arbeidsdagen (opgaven van mandoers) werd berekend door het totaal aantal werkzame arbeiders te vermenigvuldigen met het aantal dagen, dat door hen gewerkt werd (de tijdsduur der individueele arbeidsdagen werd dus buiten beschouwing gelaten).

Het openmaken der gronden begon over het algemeen in de maanden Maart en April. De West- en Midden-Java-fabrieken begonnen soms eerder (Febr.) daar de Westmoesson hier eerder doorkomt, waardoor eerder sawahpadi geplant kan worden en de gronden dus eerder ter beschikking komen. Tevens kwam in West-Java de braakhuur-clausule in grondhuurcontracten veelvuldig voor.

In de maanden Mei, Juni en Juli werden algemeen de meeste aanplant-

1) Verg. C. van Vollenhoven: „Jav. Adatrecht", pag. 140.

werkzaamheden verricht, terwijl in de maand Augustus of iets later de aanplant meestal in den grond zat.

Voor de verdere gegevens worde verwezen naar de tabel, welke residentiegewijs een overzicht geeft van de sub. 1, 2 en 5 genoemde onderwerpen.

De tabel bevat cijfermateriaal betrekking hebbende op 144 fabrieken, die betrouwbare gegevens verstrekten.

Wat betreft de weersomstandigheden, zoo uitermate belangrijk voor den gang van zaken in den aanplant, kan nog opgemerkt worden, dat de Westmoesson in 1924 vroeg inviel, zoodat de sawah's vroeg beplant werden, waardoor de gronden vroeg ter beschikking kwamen. Ook het afplanten kon door de gunstige weersomstandigheden in een snel tempo geschieden.

GEGEVENS OVER HET AANPLANT-WERKVOLK 1925/26

Residentie	Aantal fabrieken	Totaal aant. kalender-dagen	Gem. aantal kalender-dagen	Totaal aantal arbeids-dagen	totaal aantal ha	Gem. aantal arbeiders p. ha p. dag	Gem. aantal arbeidsdagen benoodigd voor het geheel afwerken van 1 ha
Besoeki.....	8	2903	363	3.849.846	6352	1,66	606
Pasoeroean ...	19	6994	368	13.562.945	21421	1,73	634
Soerabaia.....	31	11351	366	19.654.050	24940	2,16	787
Kediri.....	16	6110	382	8.450.561	15228	1,45	556
Madioen	6	2293	382	6.797.994	8586	2,21	850
Solo.....	8	3054	382	6.574.496	7874	1,95	742
Djocja	16	6042	378	9.727.470	12380	2,09	787
Kedoe.....	2	769	385	4.232.396	4245	2,59	998
Banjoemas....	5	2161	432	5.452.253	6282	2,02	862
Semarang.....	10	3658	366	6.840.760	9670	1,93	711
Pekalongan....	15	5984	399	13.783.037	14937	2,17	887
Cheribon	8	3152	394	6.717.309	8129	1,99	804
Gemidd. en tot.	144	54471	378	105.643.117	140044	1,99	750

Betreffende het cijfermateriaal, vervat in de kolom „gemiddeld aantal arbeiders per ha per dag", kan opgemerkt worden, dat dit slechts een inzicht geeft in *het aantal beschikbare arbeidskrachten*, dus in de mate van het arbeidsaanbod.

Een vergelijking van het in deze kolom opgenomen cijfermateriaal met die, opgenomen in de kolom „gemiddeld aantal arbeidsdagen, benoodigd voor het geheel afwerken van 1 ha", geeft een beter inzicht in de verschillende arbeidsverhoudingen.

Hieruit blijkt, dat men in de residenties Kedoe, Pekalongan en Soerabaya in het algemeen ruim over arbeiders kon beschikken, in tegenstelling met Kediri en Besoeki.

In Kedoe, waar het grootste arbeidsaanbod bestond, werkten de arbeiders echter het kortst: er waren 998 arbeidsdagen benoodigd voor het afwerken van 1 ha. In Kediri met het geringste arbeidsaanbod, werd het hardst gewerkt, daar hier reeds 556 arbeidsdagen voldoende waren voor het geheel afwerken van 1 ha.

Deze feiten kloppen met de omstandigheid, dat in Kedoe over het algemeen een vrij hoog welvaartspeil heerscht, d.w.z. de inkomsten regelmatig vloeien, zoodat de tallooze werkwilligen (zeer dichte bevolking) slechts korten tijd arbeidden om een bepaald minimumbedrag te verdienen, tot bevrediging hunner persoonlijke economische en sociale behoeften.

Waar met *importvolk* gewerkt wordt, zal een gering aantal arbeidsdagen voldoende zijn voor het geheel afwerken van een ha, daar de arbeiders volkomen afhankelijk zijn van het verdiende geldloon en bovendien geen tijd behoeven te besteden aan eigen erf of grond.

Waar veel *vrouwen- en kinderarbeid* voorkomt, zal, naast een ruim arbeidsaanbod, een groot aantal arbeidsdagen benoodigd zijn voor het geheel afwerken van 1 ha, daar uiteraard door hen minder werk verzet kan worden.

Niet uit het oog verloren mag worden, dat het verzamelde cijfermateriaal slechts gedeeltelijk van waarde te achten is. Afgezien van de problematische waarde van door tuinmandoers verschaft cijfermateriaal, kan men nimmer een helder inzicht in de arbeidsverhoudingen in den aanplant verkrijgen, wanneer men niet vele plaatselijke factoren zwaar laat wegen.

Klimatologische omstandigheden, de samenstelling en bewerkbaarheid der gronden, de werklust der bevolking, het al of niet gebruik maken van mechanische werktuigen in den aanplant, de aan den tuinarbeid gestelde eischen, de mate van toezicht, etc. etc. het zijn alle factoren van grooten invloed op den gang van zaken bij de aanplantwerkzaamheden.

Bij talrijke fabrieken, zelfs in elkanders onmiddellijke nabijheid gelegen, komen vaak belangrijke verschillen en afwijkingen voor van de in de tabel genoemde gemiddelde cijfers, welke afwijkingen veroorzaakt worden door plaatselijke omstandigheden, welke in de meeste gevallen moeilijk of niet zijn na te speuren.

Ondanks dit alles kunnen de Residentie-gewijze verzamelde gemiddelden van waarde zijn, daar zij over grootere uitgestrektheden en grootere aantallen arbeiders gaan, tot het verkrijgen van een benaderend inzicht in de arbeidsverhoudingen in den aanplant.

c. Oogst -en transportvolk

Oorspronkelijk zorgden de karrevoerders tevens voor de noodige hulpkrachten om het riet te snijden. Deze hulpkrachten („lopor") genoten dan contante betaling van den karrevoerder, of gingen met hem een belangengemeenschap aan.

Thans worden de snijkoelies door de fabrieken aangeworven en in de meeste gevallen gerecruteerd uit de plaatselijke bevolking, aangevuld met de periodiek uitzwermende bevolking van elders afkomstig. Ook de vlottende bevolking levert haar contingent arbeiders.

In bepaalde gebieden zijn de fabrieken aangewezen op importkrachten. Dit is voornamelijk het geval met de Oosthoekfabrieken.

Onder de groep snijkoelies komt het minste slag arbeiders voor: nl. de „badjingans", die het contact met de desa geheel verloren hebben en zeer weinig in sociaal aanzien staan. Een speciale categorie Europeesch personeel, de zgn. „snijvelders" draagt zorg voor een intensieve contrôle.

Met dit volk worden contracten aangegaan voor rooien, schoonmaken, bossen en opladen van het riet.

Het *rietvervoer* geschiedde aanvankelijk geheel door de karrevoerders met hunne helpers.

Van Moll's onderzoekingen wezen uit, dat in het district Tjomal

bij het rietvervoer betrokken waren 43% grondbezitters, waarvan ongeveer drie kwart grondverhuurders, 35% woonerfbezitters en 22% erfloozen.
Sinds het transport in steeds toenemende mate langs railbanen en met locomotieven geschiedt, worden de voor het transport benoodigde werkkrachten gerecruteerd uit het plaatselijk aanwezige werkvolk.

Omtrent het aantal transport- en snijkoelies is weinig bekend, daar nauwkeurige onderzoekingen hiernaar niet werden ingesteld.
Tichelaar[1]) schatte het aantal arbeiders per transportmiddel op 2 à 3 man. In 1924 waren op 171 van de 179 toen werkende fabrieken aanwezig: 28416 karren en 68473 lorries, zoodat men een totaal van 250.000 man verwachten kon.

Globaal zou men dus kunnen aannemen, dat jaarlijks een 150 à 175.000 vaste en tijdelijke fabrieksarbeiders in de Javasuikerindustrie werkzaam waren. Ongeveer een derde daarvan behoort tot het vaste personeel. Slechts een ondergeschikt percentage van het totaal wordt gevormd door vrouwen en halfvolwassenen.
Voor de geheele Javasuikerindustrie werd in den aanplant gemiddeld 125.000.000 arbeidsdagen gewerkt. Iets minder dan de helft hiervan stond op naam van vrouwen en halfvolwassenen. Naar schatting zouden ongeveer 800.000 à 1.000.000 arbeidskrachten jaarlijks in den aanplant werkzaam zijn.
Onder de ± 250.000 snij- en transportarbeiders komen geen vrouwen voor.

§ 3. Periodiciteit van den arbeid

Wij merkten reeds op, dat de maanden, waarin de Javasuikerindustrie de grootste behoefte aan arbeidskrachten heeft, vrijwel samenvallen met de tijden van arbeidsslapte in het inheemsch, agrarisch productieproces.

Het vaste fabriekspersoneel is gedurende het geheele jaar werkzaam, het tijdelijk fabriekspersoneel slechts gedurende de campagne (gemiddeld 4 maanden), loopende van Mei tot September. In de maanden Juli en Augustus zijn voor geheel Java het grootst aantal arbeiders in dienst.
Het begin der aanplantwerkzaamheden is geheel afhankelijk van het vrijkomen der gronden en van klimatologische (water) factoren en wisselt daardoor plaatselijk sterk. Over het algemeen zijn in de maanden Mei, Juni, Juli en Augustus de meeste arbeiders in den aanplant werkzaam, terwijl minimum-arbeid in Februari en Maart plaats vindt.
De grootste hoeveelheid snij- en transport-arbeiders zijn benoodigd in de campagne, vooral in de maanden Juni, Juli, Augustus en September. [2])

In het algemeen bestaat dus voor de Javasuikerindustrie in den Oostmoesson de grootste behoefte aan arbeiders.
Welke zijn nu de tijdstippen van arbeidscumulatie en arbeidsslapte in het inheemsch agrarisch productieproces?
Voor Java en Madoera geldt de *sawahpadi* als het belangrijkste gewas.

---

1) Mr J. J. Tichelaar: „De Javasuikerindustrie en hare beteekenis voor land en volk", z.j. pag. 170.
2) Verg. hiervoor het diagram weergevende de bedragen, maandelijksch uitgekeerd aan loonen voor de verschillende categorieën werkvolk, welk diagram dus tevens een inzicht geeft in de tijden van arbeidscumulatie in de suikerindustrie (hoofdstuk 4).

De oppervlakte, gemiddeld over de jaren 1920-1925 geoogst en mislukt, bedroeg 43,5 % van het totaal oppervlak bebouwbare gronden. [1])

In opvolgende mate van belangrijkheid volgen dan *maïs* (24,1 %), *cassave* (10,7 %), *gogo* (5,1 %), *bataten* (2,7 %); *aardnoten* (2,7 %), *kedelé* (2,4 %), *andere peulvruchten* (2,9 %) en *inlandsche tabak* (1,8 %).

De werkzaamheden, benoodigd voor de productie van deze gewassen kunnen wij verdeelen in drie hoofdgroepen:

1. grondbewerking;
2. bijplant;
3. oogst.

Betreffende het hoofdgewas, de *sawahpadi*, kan opgemerkt worden, dat de *hoofdoogst* plaats vindt in de maanden April, Mei en Juni, terwijl aangenomen kan worden, dat eind Juli praktisch alles reeds geoogst is.

De maximum *bijplant* vindt plaats in de maanden December tot Februari (gemiddelde groeiduur is 4½ maand), terwijl, aannemende, dat ongeveer twee maanden voor den bijplant met de grondbewerking wordt aangevangen, de maximum arbeid voor *grondbewerking* plaats vindt in de maanden October–December.

Waar *padi-gadoe* aangeplant wordt, vindt de oogst hiervan plaats in de maanden October en November, met de hiermede correspondeerende tijdstippen van maximum-bijplant en -grondbewerking.

Tijden van arbeidscumulatie bij den rijstbouw vinden dus plaats in de eerste en laatste maanden van het jaar.

Maïs wordt het meest verbouwd als *eerste tegallanmaïs*, waarvan de hoofdoogst plaats vindt in Januari–Februari en het tijdstip van maximum bijplant valt in de maanden October–December.

De hoofdoogst van den *sawahmaïs-aanplant* vindt plaats in de maanden Nov.–Dec. en de maxima van bijplant in de maanden Juli–September.

De *tweede tegallanmaïs* wordt geoogst in Juni–Juli, terwijl maxima van aanplant vallen in de maanden Maart–Mei.

Hoewel over het algemeen er dus voortdurend maïs wordt geoogst en bijgeplant, vallen duidelijk tijdstippen van grootere arbeidsaanwending ten behoeve van dit gewas waar te nemen in de eerste en laatste maanden van het jaar.

Ook voor de *inlandsche tabak* vallen de maxima van arbeidsverrichtingen hoofdzakelijk in de tweede jaarhelft. (Max. oogst in November en December.)

Voor de *overige belangrijke inlandsche gewassen* zijn geen duidelijk gescheiden tijdperken van arbeidsslapte en arbeidscumulatie aan te geven. Een voortdurende, regelmatige oogst en bijplant vinden plaats, verdeeld over het geheele jaar.

Voor *cassave* bestaat een oogstmaximum in Augustus, terwijl in de maanden Oct.–Jan. het meest wordt bijgeplant.

In de maanden Sept.–Dec. worden meer *bataten* geoogst (± 60 % v/h totaal) dan in de andere maanden; hetzelfde heeft plaats bij de *aardnoten* waarvan in de tweede jaarhelft circa 60 % geoogst wordt.

Voor *kedelé* vindt de hoofdoogst plaats in de maanden Juni–Oct. (max.

---

1) „Maandgemiddelden en bouwgrondoccupaties", C. W. Bagchus, Med. Centraal Kant voor de statistiek, no 65.
Verdere gegevens zijn ontleend aan: Med. no 15 (1924) en Med. no 33 (1926).

Augustus), waarin ± 65% van het totaal geoogst wordt. De bijplantmaxima liggen ongeveer drie maanden van te voren (Maart–Juli).

Ook voor de *andere peulvruchten* vindt een regelmatige oogst en bijplant plaats. Het meest wordt bijgeplant in den Oost-moesson, terwijl de drukste oogst in October valt.

Om een maandsgewijs overzicht te verkrijgen van de bouwgrondoccupaties en de verschillende phasen van het inheemsch agrarisch productieproces, werd nevenstaand diagram [1]) opgesteld, waarvan de gegevens ontleend zijn aan door Bagchus verzameld cijfermateriaal. [2])

De cijfers hebben slechts betrekking op die residenties, waar suikerondernemingen gevestigd waren [3]) en gelden als gemiddelden over de jaren 1920 t.m. 1925.

Successievelijk worden hier vermeld in procenten van den totaal bouwgrond en in bouws de oppervlakten, welke geoogst, bewerkt en bijgeplant werden, benevens de grootte van den staanden aanplant op het einde van de maand.

Als voornaamste inlandsche gewassen werden beschouwd: sawahpadi, padigogo, maïs, cassave, bataten, aardnoten, kedelé, andere peulvruchten en inlandsche tabak.

De oppervlakten „geoogst en mislukt" van deze gewassen bedroegen in de beschouwde residenties, gemiddeld over de jaren 1920 t.m. 1925 ruim 90% van den totaal aanwezigen bouwgrond.

Aannemende, dat de grond twee maanden bewerkt wordt, alvorens men hem beplant, werd het aantal bouws, dat per maand „bewerkt" werd, aangenomen als te bedragen de som der bijgeplante uitgestrektheden in de twee volgende maanden. Deze cijfers zullen waarschijnlijk iets te hoog zijn, daar gemeenlijk slechts voor sawahpadi de grond twee maanden bewerkt wordt en voor de andere gewassen korter. Daar de minder belangrijke gewassen echter niet in de verwerkte gegevens werden opgenomen zullen de volgens bovenstaand criterium samengestelde cijfers althans een benaderend inzicht in deze materie kunnen verschaffen.

Beschouwen wij het diagram, dan blijkt ten duidelijkste, dat voor de residenties, waar de suikerindustrie gevestigd was, in het algemeen de stelling als juist beschouwd kan worden, dat de tijden van verminderde arbeidsaanwending in het inheemsche agrarisch productieproces, samenvallen met de tijdstippen, waarin voor de Javasuikerindustrie de grootste behoefte aan arbeidskrachten bestaat.

De bouwgrond-occupaties zijn *minimaal* in de maanden Juni (59,7%), Juli (51,1%), Augustus (47,9%), September (48,5%) en October (57,–%) en *maximaal* in de eerste en laatste maanden van het jaar, terwijl deze bouwgrond-occupaties een indicator vormen voor de hoeveelheid arbeids verrichtingen in het inheemsch agrarisch productieproces.

Alvorens de aard der verschillende werkzaamheden in het inheemsch productieproces nader te beschouwen, moet allereerst vastgesteld worden, dat tijden van arbeidscumulatie slechts plaats vinden bij de grondbewerking, den bijplant en den oogst van het gewas.

---

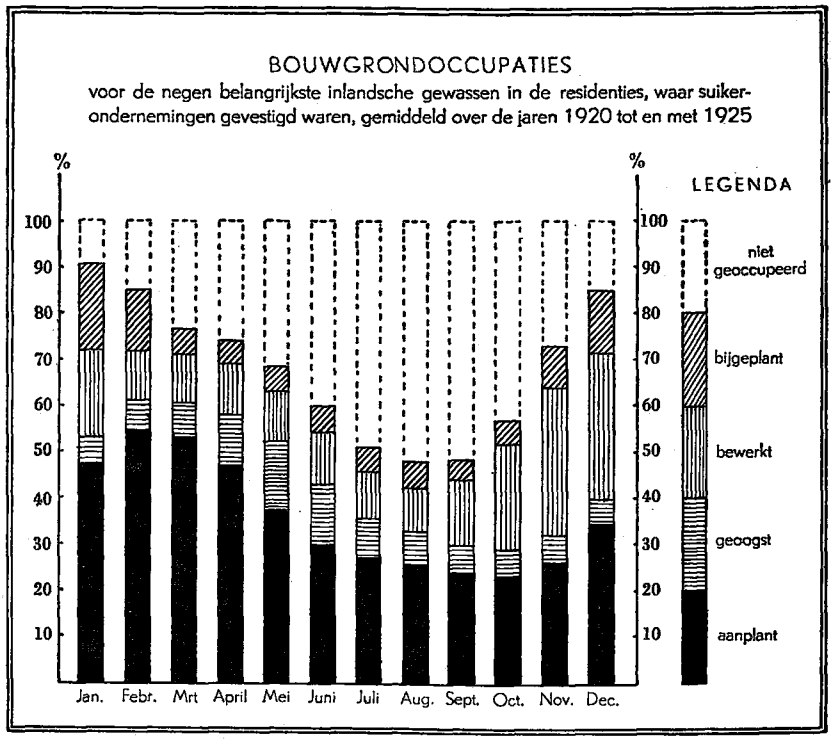
1) Tabel met gespecificeerde gegevens als bijlage J.
2) Med. no 65.
3) Cheribon, Pekalongan, Semarang, Banjoemas, Kedoe, Djocjakarta, Soerakarta, Madioen, Soerabaya, Kediri, Pasoeroean, Besoeki.

Is de aanplant eenmaal in den grond, dan zal voor onderhoud, water geven,wieden, inboeten, etc. wel eenige arbeid verricht moeten worden, doch in het algemeen kan men aannemen, dat deze arbeid verricht wordt door kleinere groepen personen (de grondbezitters met hun gezinnen), die daarenboven voor de suikerindustrie van geen belang zijn, daar zij zich slechts sporadisch als arbeidskracht zullen aanbieden.

Tijdens den oogst en bijplant van het gewas en, in mindere mate, ook bij de grondbewerking, zal de inheemsche maatschappij al die krachten van noode hebben, die zich tevens als arbeiders in de Javasuikerindustrie aanmelden.

Op de tijdstippen, dat de oogst of bijplant van de verschillende gewassen en de grondbewerking plaats vinden op de grootste uitgestrektheden bouwgrond, kan men dus spreken van het voorkomen van arbeidscumulatie in de inheemsche maatschappij, terwijl dan het arbeidsaanbod bij de uitheemsche industrie minimaal zal zijn.

Beschouwen wij de tijdstippen van arbeidscumulatie nader, dan zien wij, dat een *hoofd-bijplant-maximum* valt in de maanden December, Januari en Februari (voor West-moesson-sawahpadi, gogo, Iste tegallanmais en cassave) en een tweede, *lager bijplant-maximum* in de maanden Juni,



Juli en Augustus (voor nagewassen op sawah's: bataten, aardnoten, kedelé, andere peulvruchten en tabak).

Minima liggen in de maanden April, -Mei en September, October, welke dan nog verhoogd zijn door den bijplant van 2de tegallanmaïs (Mei) en sawahmaïs (September).

Daar de bijplant van inheemsche gewassen — in het bijzonder van sawahpadi — bijna uitsluitend *vrouwenarbeid* is, zou de suikerindustrie (indien dit noodig ware) in de maanden Dec., Jan. en Febr. dus nimmer over een voldoend aanbod van vrouwelijke arbeidskrachten kunnen beschikken.

Het tweede bijplantmaximum ligt in de maanden, waarin de suikerindustrie groote behoefte aan arbeidskrachten heeft.

Daar de fabrieksarbeid echter in de meeste gevallen verricht wordt door een vaste kern der inlandsche bevolking en bovendien quantitatief onbelangrijk is, behoeft slechts de arbeid in den aanplant en de transport- en snijveld-arbeid beschouwd te worden.

In deze maanden zijn de belangrijkste werkzaamheden in den aanplant al verricht, zoodat van vrouwen- en kinderarbeid al ruim gebruik gemaakt kan worden, terwijl de snij -en transportarbeid geschiedt door categorieën, welke geen vooraanstaand aandeel nemen in de werkzaamheden voor den bijplant van nagewassen op sawah's.

Het *hoofd-oogst-maximum* valt in de maanden April, Mei en Juni (hoofdzakelijk sawahpadi, gedeeltelijk gogo). De iets hoogere oogsten in de maanden Juli en Augustus worden veroorzaakt door den oogst van maïs en cassave, terwijl de verdere gewassen later in het jaar geoogst worden.

Het *minimum* ligt in de maanden December (nog verhoogd door de batatenoogst), Januari en Februari.

Daar het oogsten zoowel door mannen, vrouwen als kinderen geschiedt, zou men in de maanden April– Juni dus slechts een gering arbeidsaanbod kunnen verwachten.

Hierbij moet echter niet uit het oog verloren worden, dat vlak vóór den oogst in de inheemsche maatschappij de grootste geldbehoefte bestaat, zoodat men, al naar gelang de ligging der te bewerken riettuinen, de klimatologische omstandigheden (van het vorig jaar: tijdstip van het doorkomen van den West-moesson) en de aangeplantte rijstsoort, in de meeste gevallen wel over voldoend werkvolk kan beschikken om een geregelde aanplant van riet te verkrijgen.

Daar het arbeidsaanbod van velerlei factoren afhankelijk is en dus plaatselijk sterk kan uiteenloopen, is de mogelijkheid om over voldoende arbeidskrachten te beschikken om vroeg planten mogelijk te maken een der belangrijkste arbeidsvraagstukken in de Javasuikerindustrie.

Instituten als de „braakhuur-clausule" in grondhuurcontracten, het verstrekken van premies voor het aanplanten van vroegrijpende padisoorten, etc. etc. zijn daarvan het gevolg.

De *maximum-grondbewerking* vindt plaats in de maanden October, Nov., en December (voornamelijk voor sawahpadi) terwijl *minima* vallen in de maanden Juli en Augustus.

Daar de grondbewerking hoofdzakelijk *mannenarbeid* is, zou de suikerindustrie (indien dit noodig ware) in deze maanden dus niet over voldoende mannelijke arbeidskrachten kunnen beschikken.

Beschouwen wij de maanden, in welk maximale uitgestrektheden geoogst, bijgeplant en bewerkt worden, in welke dus in het algemeen *arbeids-*

cumulatie plaats vindt, dan zien wij, dat dit het geval is in de maanden October, November (maximum), December en Januari.

Tijdperken van *arbeidsslapte* zijn de maanden Maart tot en met Augustus (Juli = minimum). Wel vinden in de maanden April, Mei en Juni weer meerdere werkzaamheden plaats (oogst van sawahpadi), doch deze zijn niet te vergelijken met de opeenhooping van arbeidsverrichtingen, welke in de eerste en laatste maanden van het jaar plaats vinden.

Residentie-gewijze kunnen echter aanzienlijke verschillen optreden.

OCCUPATIE PERCENTAGES VAN DEN TOTAAL BOUWGROND VOOR DE NEGEN BELANGRIJKSTE INLANDSCHE GEWASSEN PER RESIDENTIE, GEMIDDELD OVER 1920–1925

	Sawahpadi %	Gogo %	Maïs %	Cassave %	Bataten %	Aardnoten %	Kedelé %	And. Peulvruchten %	Ind. Tabak %	Totaal %
Cheribon	53,4	6,2	2,1	7,2	4,9	8,6	1,7	2,2	1,–	87,3
Pekalongan	56,9	1,3	24,7	6,3	1,1	1,8	4,4	1,8	1,6	99,9
Semarang	49,9	3,8	23,8	14,7	2,8	3,2	3,–	2,8	1,1	104,6
Banjoemas	43,3	3,9	20,5	6,1	1,5	1,2	1,4	1,3	2,6	81,8
Kedoe	44,5	1,6	23,2	12,3	3,6	1,6	1,9	1,1	5,–	94,8
Djocjakarta.....	44,–	17,7	14,2	16,5	2,–	6,4	5,1	1,8	2,–	109,7
Soerakarta.....	36,1	10,5	14,7	20,3	1,5	1,7	2,7	1,9	0,8	90,2
Madioen	39,–	6,3	18,1	18,–	2,8	2,3	6,4	2,0	1,–	95,9
Soerabaia.....	62,8	1,1	23,1	6,–	2,3	3,4	3,4	5,4	1,1	108,6
Kediri	33,7	4,6	13,7	15,3	3,4	4,–	5,5	3,6	1,9	85,7
Pasoeroean	26,5	6,3	64,6	6,–	2,–	4,–	2,3	4,2	1,8	117,7
Besoeki	34,7	3,–	34,3	4,7	1,–	1,–	2,9	3,1	3,8	88,5

De *tabel* verschaft ons een inzicht in de percentages van den totalen bouwgrond (1925) welke, gemiddeld over de jaren 1920 t.m. 1925, geoogst (+ mislukt), werden voor de negen belangrijkste inlandsche gewassen per residentie.

Sawahpadi blijkt voor alle gewesten, met uitzondering van Pasoeroean, het overwegend belangrijkste gewas te zijn. Voor Cheribon spreekt dit wel in de sterkste mate.

Het belangrijkste maïs-verbouwende gewest is Pasoeroean, terwijl tevens belangrijke aanplanten in Besoeki, Pekalongan, Semarang, Kedoe en Banjoemas plaats vonden.

Gogo-aanplantingen vonden op eenigszins belangrijke schaal slechts plaats in de Vorstenlanden.

Cassave werd voornamelijk in de Vorstenlanden, Madioen en Semarang aangeplant.

Bataten, aardnoten, kedelé en andere peulvruchten kwamen over het algemeen regelmatig verdeeld voor.

Als centra der inlandsche tabakscultuur kunnen Besoeki en Kedoe genoemd worden.

Beschouwen wij thans de tijdstippen van arbeidscumulatie en arbeidsslapte per residentie, dan verkrijgen wij het volgende beeld.

TABEL, PER RESIDENTIE EN MAAND WEERGEVENDE HET AANTAL BOUWS, DAT GEOOGST, BIJGEPLANT EN BEWERKT WERD VOOR DEN VERBOUW DER NEGEN BELANGRIJKSTE INLANDSCHE LANDBOUWGEWASSEN, GEM. IN HET TIJDVAK 1920 t/m 1925

	Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Augustus	September	October	November	December
Cheribon	270.536	175.074	78.633	68.625	124.875	159.768	108,475	59.486	52.504	83.954	184.750	274.931
%	16,5	10,7	4,8	4,2	7,6	9,8	6,3	3,7	3,2	5,1	11,3	16,8
Pekalongan	216.671	156.648	125.320	149.517	165.437	135.476	124.369	126.665	119.319	135.811	184.335	221.092
%	11,6	8,4	6,7	8,1	8,9	7,3	6,7	6,8	6,4	7,3	9,9	11,9
Semarang.....	413.606	254.846	162.669	208.694	316.222	290.345	241.319	201.498	193.587	268.423	410.229	467.020
%	12,1	7,4	4,7	6,1	9,2	8,5	7,0	5,9	5,7	7,8	12,0	13,6
Banjoemas	117.544	103.062	139.952	175.090	142.311	94.337	66.454	88.046	133.027	181.296	189.896	158.080
%	7,4	6,5	8,8	11,0	9,0	5,9	4,2	5,5	8,4	11,4	11,9	10,0
Kedoe	169.960	189.763	238.981	231.836	177.947	131.645	135.087	173.021	220.799	246.312	242.116	192.461
%	7,2	8,1	10,2	9,9	7,6	5,6	5,7	7,3	9,4	10,5	10,3	8,2
Djocja	70.616	40.967	38.525	63.447	59.496	44.465	37.039	35.541	51.030	90.252	120.106	107.102
%	9,3	5,4	5,1	8,4	7,8	5,9	4,9	4,7	6,7	11,9	15,8	14,1
Solo	264.288	187.533	130.634	143.190	132.626	143.695	97.962	114.729	185.860	276.508	360.870	346.489
%	11,1	7,9	5,5	6,0	5,6	6,0	4,1	4,8	7,8	11,6	15,1	14,5
Madioen	259.299	135.798	88.378	149.050	192.539	159.373	131.334	117.613	118.851	198.080	347.591	341.406
%	11,6	6,1	4,0	6,7	8,6	7,1	5,9	5,2	5,3	8,8	15,5	15,2
Soerabaia.....	344.144	241.890	120.459	146.313	242.863	241.448	151.051	123.273	107.700	158.647	249.968	353.816
%	13,9	9,7	4,9	5,9	9,8	9,7	6,1	5,6	4,3	6,4	10,1	14,2
Kediri	237.782	152.557	89.477	111.784	168.562	177.159	148.204	112.197	96.700	122.040	199.976	259.522
%	12,7	8,1	4,8	6,0	9,0	9,4	7,9	6,0	5,1	6,5	10,7	13,8
Passoeroean	260.595	234.959	232.394	215.926	224.901	238.290	217.376	211.631	223.749	322.006	387.831	351.224
%	8,4	7,5	7,4	6,9	7,2	7,6	7,0	6,8	7,2	10,3	12,4	11,3
Besoeki	215.911	141.715	117.181	117.302	124.174	143.403	117.857	101.808	105.087	149.076	228.266	260.698
%	11,8	7,8	6,4	6,4	6,8	7,9	6,5	5,6	5,8	8,2	12,5	14,3
Totaal	2.840.952	2.014.812	1.562.603	1.780.774	2.071.953	1.959.404	1.570.527	1.465.508	1.608.213	2.232.405	3.105.934	3.333.841
%	11,1	7,9	6,1	7,0	8,1	7,7	6,2	5,7	6,3	8,8	12,0	13,1

Beschouwd werden hier slechts de oppervlakten bouwgrond, welke gedurende elk der maanden van het jaar geoogst, bijgeplant en bewerkt werden.

Stellen wij de totaal oppervlakte bouwgrond, welke per jaar geoogst, bijgeplant en bewerkt wordt, op 100, dan kunnen de maandelijksche percentage-cijfers ons een inzicht verschaffen in de tijdstippen, tijdens welke door inheemsche arbeidskrachten, waaruit ook de suikerindustrie haar werkvolk recruteert, op maximale uitgestrektheden bouwgrond werkzaamheden verricht worden.

Nogmaals zij gewezen op de omstandigheid, dat deze cijfers geen uitsluitsel vermogen te geven over het procentisch *aantal* arbeidskrachten, dat maandelijks werkzaam is in het inheemsch agrarisch productieproces, doch slechts betrekking hebben op de oppervlakten grond, waarop arbeid verricht wordt ook door de categorie der niet-grondbezitters.

In den oogsttijd zullen per bouwgrond-eenheid aanmerkelijk veel méér arbeidskrachten werkzaam zijn, dan tijdens de grondbewerking, of tijdens den bijplant.

Desondanks kan het cijfermateriaal een benaderend inzicht verschaffen in de tijdstippen van arbeidscumulatie en arbeidsslapte, tijdens welke de Javasuikerindustrie dus weinig, resp. groot arbeidsaanbod kan verwachten.

Waar de maandelijksche percentage-cijfers onderling de grootste afwijkingen vertoonen, kan men spreken van het voorkomen van tijden van uitgesproken arbeidscumulatie en arbeidsslapte.

Deze toestand zal voorkomen in die gewesten, waar slechts één overheerschend hoofdgewas (rijst) verbouwd wordt, zooals in Cheribon, of waar de verhouding der aangeplantte gewassen zoodanig is, dat in bepaalde maanden weinig arbeid en in andere veel arbeid verricht moet worden. (Madioen, de Vorstenlanden).

In deze gewesten zal het van de tallooze factoren, die gezamenlijk den welvaartstoestand [1]) bepalen, afhangen, over welk arbeidsaanbod de suikerfabrieken zullen kunnen beschikken.

In het algemeen gesproken bestaat hier echter met het oog op het arbeidsvraagstuk de *meest gunstige toestand.*

Waar de maandelijksche percentage-cijfers de geringste onderlinge afwijkingen vertoonen, zal over het algemeen geen sprake zijn van tijdstippen van arbeidsopeenhooping en arbeidsslapte. De totale hoeveelheid te verrichten arbeid is hier vrij gelijkmatig over het geheele jaar verdeeld.

Deze toestand nemen wij waar in de residenties, waar de samenstelling van den aanplant zoodanig is, dat een regelmatige arbeidsverdeeling mogelijk is. In het bijzonder komt deze toestand voor daar, waar *maïs* op belangrijke uitgestrektheden wordt aangeplant. (Pasoeroean, Kedoe, Pekalongan, Banjoemas, Besoeki.)

Ook hier zullen de factoren, welke den welvaartstoestand der inheemsche bevolking bepalen, van overwegenden invloed zijn op het arbeidsaanbod.

In het algemeen besproken zal hier echter de *minst gunstige toestand* ten aanzien van het arbeidsvraagstuk bestaan.

§ 4. Werktijden

Betreffende de werktijden kunnen slechts opgaven verstrekt worden voor het vaste en tijdelijke fabriekspersoneel, d.w.z. zij, die in dagloon arbeiden.

1) Niet de hoogte van het *welvaartspeil* is belangrijk, doch het al of niet bestaan van een *welvaartstekort.*

De werktijden voor hen, die in taak- en stukloon arbeiden, dat zijn dus vrijwel alle arbeiders in den aanplant, zijn afhankelijk van velerlei economische (de individueele geldbehoefte), physiologische (de physieke gesteldheid van den arbeider), klimatologische- en andere onnaspeurlijke omstandigheden.

De arbeidstijden *tijdens de campagne* bedragen, zoowel voor de vaste als tijdelijke fabrieksarbeiders twaalf uren.

In de Javasuikerindustrie komen twee systemen van ploegenwisseling voor.

Het meest gebruikelijke systeem is, dat de dagploeg, werkzaam van 6 uur v.m. tot 6 uur n.m., afgelost wordt door een nachtploeg, die eveneens 12 achtereenvolgende uren arbeidt.

Eens per week worden de ploegen gewisseld, d.w.z. dat de nachtploeg, welke om 6 uur v.m. afgelost is, om 12 uur den arbeid weer aanvangt tot 6 uur n.m. en dan den volgenden dag dagploeg wordt. De oorspronkelijke dagploeg verricht dan gedurende een week nachtarbeid.

Hiernaast komt voor bepaalde categorieën arbeiders (speciaal vrouwen) nog wel een regelmatige ploegenwisseling om de 6 uren voor.

Dat een onafgebroken arbeidsdag van 12 uren bij de in een fabriek heerschende hooge temperatuur en in een allen aandacht vereischend productieproces, voor velen te vermoeiend zou zijn, staat wel vast.

Met deze omstandigheid is echter rekening gehouden, doordat in de eerste plaats de hoeveelheid arbeid, verzet door een inlandsch werkman, slechts berekend wordt naar een klein gedeelte van wat zijn Europeesche collega zou kunnen verzetten, terwijl in de tweede plaats bijna immer voor elke ploeg eenige reservekrachten worden aangenomen.

In den ploeg zelf is in de meeste gevallen een soort arbeidsverdeeling tot stand gekomen, waarbij bepaalde arbeiders gedurende bepaalde uren rust kunnen nemen, of belast worden met minder inspannende bezigheden.

Deze gang van zaken vereischt ongetwijfeld veel van de tact en het inzicht van het Europeesch toezichthoudend personeel, doch na het verkrijgen van eenig inzicht in de plaatselijke en persoonlijke omstandigheden van zijn werkvolk, kan in de meeste gevallen een bevredigend compromis bereikt worden.

Reeds vroeg zijn verschillende pogingen in het werk gesteld om de arbeidsduur van het inlandsche werkvolk te verminderen.

Het Archief [1]) maakt melding van eenige proefnemingen met den 8-urigen werkdag, tijdens de campagne 1908 genomen op enkele fabrieken van de „Koloniale Bank".

De 8-urige werkdag werd bij deze proefnemingen echter slechts uitgestrekt tot den vrouwen- en kinderarbeid en tot enkele ploegen arbeiders, welke den zwaarsten arbeid moesten verrichten (centrifuges), of bij welke de meeste oplettendheid werd vereischt (toekangs bij de molens).

Deze proeven werden in de volgende campagne uitgebreid voortgezet, doch de resultaten waren verre van bevredigend. [2])

Hoewel het loon voor een 8-urigen werkdag gehandhaafd bleef op het peil van een 12-urigen arbeidsdag, wenschten de arbeiders geen vermindering van het aantal personen per ploeg.

Verder kwam het herhaaldelijk voor, dat door arbeiders getracht werd

1) Bijblad Archief 1909, pag. 503–508.
2) Bijblad Archief 1910, pag. 223–226.

2 maal 8 uren te werken, om zoodoende een dubbel loon te verdienen en daarna eenige dagen rust te nemen. [1])

Opmerkelijk was, dat vanuit de arbeiders zelf stemmen opgingen om terug te keeren tot den 12-urigen werkdag.

Het doel der instelling van een 8-urigen arbeidsdag: het verkrijgen van een geregelde ploeg volk, die, door een betere regeling van de arbeidsvoorwaarden, uit welbegrepen eigenbelang beter aan haar verplichtingen zou voldoen, werd dus niet bereikt.

Ook hier blijkt weer ten duidelijkste, dat een 8-urige arbeidsdag ingevoerd werd door de werkgevers in analogie met Europeesche toestanden, zonder dat onder de inheemsche arbeiders de behoefte daartoe bestond.

De werktijden buiten de campagne bedragen 10 uren.

In verband met de gebruikelijke werktijden kan nog opgemerkt worden, dat op bijna alle fabrieken aan het *vaste* fabrieks-, kantoor- en laboratoriumpersoneel een jaarlijksch *verlof* toegekend wordt van gemiddeld 14 dagen, in de meeste gevallen met behoud van loon.

C. ARBEIDSONZEKERHEID

Sinds bij de Javasuikerindustrie *geen gebrek aan arbeiders* bestond, vonden de moeilijkheden, betreffende den productiefactor arbeid hoofdzakelijk hun oorsprong in het *gebrek aan „continious labour"*.

Deze omstandigheid sluit in, dat, afgezien van de hoedanigheid der capaciteiten en de bruikbaarheid van het *vaste personeel* in het Westersche productieproces, arbeidsmoeilijkheden met deze categorie, althans in de periode vóór 1918, achterwege bleven. [2])

Gedurende het tijdperk der Gouvernementscultures was de bevolking gewend geraakt aan den arbeid op de suikerondernemingen en op de hoogte van de bestaande gewoonten en werkwijzen. Zoo ontstond, rond de gevestigde ondernemingen, een bepaalde categorie van inheemsche ambachtslieden, die, tezamen wonende in aan de onderneming behoorende fabrieksemplacementen, in meer of mindere mate hun contact met de desa verloren en voor hun levensonderhoud geheel afhankelijk waren van den loonarbeid.

Deze economische afhankelijkheid van den loonarbeid garandeerde in meer of mindere mate „continious labour" van deze categorie, terwijl daarnaast de ondernemers wel zorg droegen voor zoodanige materieele arbeidsvoorwaarden, dat de noodzakelijke medewerking der „vaste arbeiders" verkregen werd.

Geheel anders was de toestand met het *tijdelijk personeel.*

Bij deze categorie toch vormen de verdiensten uit loonarbeid slechts een aanvullend inkomen. Zoolang dit aanvullend inkomen benoodigd is voor het verkrijgen van een minimum levensonderhoud, kan geregelde arbeid nog plaats vinden, doch zoodra sociale of persoonlijke factoren (b.v. de wensch om zich een begeerd goed aan te schaffen) een overheerschende rol gaan spelen, kan geregelde arbeid niet verwacht worden.

De mate van economische afhankelijkheid, welke voor de diverse cate-

1) Verg. Van Reigersberg Versluys, pag. 48.

2) Verg. § 180 van het Syndicaatsprogramma: „Wat het vaste inlandsche personeel betreft valt alleen nog op te merken, dat de verhouding tusschen den suikerfabrikant en dit personeel in de praktijk al tot zeer weinig moeilijkheden aanleiding geeft, en te dien aanzien door de fabrikanten geen noemenswaardige bezwaren ondervonden of wenschen gekoesterd worden."

gorieën van tijdelijke arbeiders weer geheel verschillend is, bepaalt dus in hoeverre regelmatige arbeid gedurende een bepaald tijdsverloop verwacht kan worden.

Alle gebruikelijke middelen in Europa, met zijn van loonarbeid volkomen afhankelijk, bezitloos proletariaat, aangewend, om meerdere arbeidszekerheid te verkrijgen, of individueele arbeidspraestaties op te voeren, moesten onder deze omstandigheden wel falen.

Zoo berust het bekende verschijnsel, dat loonsverhooging bij deze categorie van arbeiders vermindering van arbeidsaanbod ten gevolge heeft, op de groote mate van economische onafhankelijkheid dezer arbeiders van het verdiende loon. Bij taakwerk kan loonsverhooging cet. par. leiden tot vermindering van den individueelen arbeidsduur, bij dagloon kan zij het absenteïsme bevorderen.

Voor den ondernemer veroorzaakt deze omstandigheid, dat, zelfs indien hij mocht beschikken over een voldoend arbeidsaanbod, de mate van economische onafhankelijkheid der zich aanbiedende arbeiders ten gevolge kan hebben, dat speciale werkzaamheden niet binnen de daarvoor optimalen en noodzakelijken tijdsduur verricht worden. Deze moeilijkheden bestaan zoowel in de fabriek, waar gedurende een bepaald aantal maanden regelmatige continu arbeid door een vast aantal arbeidskrachten verricht moet worden, als in den aanplant, waar, op straffe van groote geldelijke verliezen, binnen bepaalde tijdperken bepaalde werkzaamheden noodzakelijk zijn.

Het industrieele en agrarische seizoenkarakter der suikerindustrie met zijn tijden van arbeidscumulatie en arbeidsslapte, accentueert slechts de moeilijkheden, die met het tijdelijk personeel ondervonden kunnen worden

Niet met alle categorieën tijdelijk personeel werden echter arbeidsmoeilijkheden ondervonden.

Waar de tijdelijke arbeiders gerecruteerd konden worden uit de *onmiddellijke omgeving der fabriek*, waar het gevestigd bestaan der onderneming gedurende een lange reeks van jaren hen vertrouwd had gemaakt met de daar heerschende arbeidsmethoden en arbeidsomstandigheden, ontstond, naast de categorie van het vaste personeel, een groep, in nauw desaverband levende inheemschen, die zich telkenjare, zoowel voor den arbeid in de fabriek, als in den aanplant, tijdelijk beschikbaar stelde.

Met deze groepen arbeiders werd weinig of geen last ondervonden.

Anders was de quaestie echter met het *van elders afkomstige* tijdelijke werkvolk.

Het komt zelden voor, dat de fabrieken zelve dit werkvolk in den vreemde doen aanwerven, doch bij speciale categorieën en onder speciale omstandigheden is dit wel het geval.

Zoo werden op vele fabrieken voornamelijk de *karrevoerders* menigmaal uit andere districten, zelfs uit andere residenties gecontracteerd. [1])

Daarnaast werden voor ondernemingen, gelegen in bevolkingsarme streken, speciaal voor het *tuinwerk en den oogst*, koelies uit den vreemde aangeworven.

Voor de ondernemers bestond er, betreffende deze twee categorieën arbeiders, slechts één weg om hen tot geregelden arbeid te verplichten. Deze weg was het treffen van die maatregelen, welke, zich aanpassend aan

1) Verg. Bijblad Archief 1910, pag. 371.

de Oostersche zeden en gebruiken, tevens een beroep op de Wet en den rechter openlieten: *het verschaffen van voorschot en het aangaan van arbeidsovereenkomsten.*

Ten overvloede worde nog opgemerkt, dat hier slechts sprake is van arbeidsmoeilijkheden, voortspruitende uit *economische omstandigheden,* d.w.z. de meer of mindere mate van afhankelijkheid der arbeiders van den loonarbeid.

Hiernaast spelen overal, waar in het Westersch productieproces arbeiders van Aziatischen oorsprong gebezigd worden, factoren van *psychologischen aard* een zeer belangrijke rol.

De bezwaren tegen den Aziatischen industriearbeider kunnen samengevat worden in den geest, zooals Van Kol[1]) dat voor den Japanschen arbeider deed: Geen liefde voor het werk; geen arbeidsvreugde; afkeerig van discipline; geen begrip van den factor tijd; verkwister van grondstoffen; slecht onderhouder van machines; geringe arbeidscapaciteit; niet in staat tot voortdurende, onverdeelde opmerkzaamheid; geen beroepstrots; geen initiatief; onpractisch; zorgeloos; onverschillig etc.

Van Reigersberg Versluys[2]) merkt op, dat niet de aanleg tot technische vaardigheid ontbreekt, doch mentale eigenschappen den inlander vaak tot een ongeschikt fabrieksarbeider maken. Deze laatste eigenschappen zouden dan tot absenteïsme, ongeregelde en onvoldoende arbeidspraestatie leiden.

Koch[3]) verklaart, dat het verschil tusschen den inlandschen en Europeeschen arbeider geen quaestie van verschil in aanleg is, maar een van geestelijke en psychische aanpassing aan de verhoudingen van het sociaal milieu, een aanpassing, die vanzelf de vatbaarheid zou scheppen tot het verrichten van den arbeid, welke dat sociaal milieu tot haar instandhouding behoeft. De inlander zou in het Westersch productieproces nier meer zijn dan een „betaalde machine", die de strekking en de beteekenis van zijn arbeid niet doorvoelt, noch de zinrijkheid van zijn werkzaamheden beseft.

Als gunstige factor voor den inheemschen arbeider geldt algemeen zijn groote volgzaamheid en gewilligheid onder goede leiding.

Daar het niet aangaat binnen het bestek van dit proefschrift een bespreking te geven van de arbeidsmoeilijkheden, voortspruitende uit deze psychologische omstandigheden, kan volstaan worden met op te merken, dat deze arbeidsmoeilijkheden tot een minimum beperkt kunnen worden door voortdurende en intensieve contrôle en leiding van volkomen betrouwbaar personeel. Bij de bespreking der categorieën van arbeiders hadden wij reeds gelegenheid te wijzen op het „mandoersysteem" als uitvloeisel der Oostersche mentaliteit.

Een aan de omstandigheden aangepaste politiek van „geven en nemen" deed, op de belangrijkste punten van het productieproces, een ingewikkeld stelsel van voortdurende en intensieve contrôle en leiding ontstaan, terwijl anderzijds de Westersche productietechniek concessies deed aan Oostersche opvattingen, betreffende arbeidstempo en tucht.

Zoodoende ontwikkelden zich in den loop der tijden bepaalde arbeidsverhoudingen, die een goede gang van zaken waarborgden langs wegen van den minsten economischen en psychologischen weerstand.

---

1) Van Kol: „De ontwikkeling der Groot-Industrie in Japan", 1916, pag. 231 e.v.
2) J. C. van Reigersberg Versluys: „Fabrieksnijverheid in Ned. Indië", pag. 45 e.v.
3) D. M. G. Koch: „Indisch-koloniale vraagstukken", 1919, pag. 35.

D. REGEERINGSMAATREGELEN

§ 1. Inleiding

De door ondernemers gevolgde taktiek, door het geven van voorschotten en het sluiten van arbeidsovereenkomsten de zoo zeer gewenschte arbeidszekerheid te verkrijgen, kon echter niet tot het doel leiden, zoolang de bestaande rechtsmiddelen en de insolventie van den inheemschen arbeider een vrijwel straffelooze verbreking der arbeidsovereenkomst mogelijk maakten.

Verschillende frappante gevallen van collectieve [1]) en individueele contractbreuk [2]), vooral in de residenties Soerabaya en Probolinggo, kwamen in het begin der 20ste eeuw op suikerondernemingen voor, zonder dat hiertegen op eenigerlei wijze kon worden opgetreden.

Een en ander leidde er toe, dat de ondernemers, uitgaande van de opvatting, dat de *aanleiding* tot het niet-nakomen der contracten, althans daar waar contractbreuk niet door slechte behandeling etc. was geprovoceerd, weinig ter zake deed, doch de hoofdzaak gevormd werd door den demoraliseerenden invloed op de inheemsche bevolking, veroorzaakt door de *mogelijkheid* tot straffelooze contractbreuk; in de eerste plaats een actieve drang op de Overheid uitoefenden tot het treffen van die maatregelen, welke de bindende kracht van aangegane arbeidsovereenkomsten zeker zouden stellen.

De gebrekkige juridische constructie van art. 328*a* [3]) en de vage en primitieve regelen, vervat in art. 1601–1603 B.W. [4]) leidden er toe, dat, na het verdwijnen van art. 2 No 27 de arbeidszekerheid niet gegarandeerd was.

Het behoeft geen betoog, dat de, bij Regeeringsmissive van 23 October 1861, No 2674, aan Hoofden van Gewestelijk Bestuur toegekende bevoegdheid, om nalatige partijen van behoorlijk geregistreerde overeenkomsten tot de naleving der bepalingen „aan te sporen", behoudens de bevoegdheid van den rechter om van deze geschillen kennis te nemen (bijblad 1097) [5]), voor de praktijk nutteloos was.

Werkcontracten waren dus gewone civielrechterlijke overeenkomsten, welke, bij wanpraestatie van een der partijen, aan de wederpartij aanleiding zouden kunnen geven tot civiele actie. Wanpreastaties hadden dus slechts civielrechterlijke gevolgen.

Voor den werkgever waren de consequenties hiervan [6]), dat hij dus òf nakoming òf ontbinding der overeenkomst met schadevergoeding kon vorderen.

Daar een actie tot naleving nooit practische resultaten kon hebben, daar men een weigerachtig arbeider nu eenmaal niet tot arbeiden kan dwingen, bleef slechts de eisch tot ontbinding met schadevergoeding.

Na een veroordeelend vonnis verkregen te hebben, kon de werkgever dit op de roerende en onroerende goederen van den debiteur ten uitvoer doen leggen en zelfs, bij niet voldaan zijn, gijzeling toepassen.

---

1) Verg. praeadvies Paets tot Gansoyen, pag. 117, 118.
2) Verg. G. H. Bartelds: „Een koelieordonnantie voor Java", overdr. Soer. Handelsblad. Oct. 1894, pag. 29–33.
3) Dit artikel verdween bij het in werking treden van het nieuwe Wetboek van Strafrecht, geldend voor alle bevolkingsgroepen, 1 Jan. 1918.
4) Deze regelen „d'une brièveté inouïe", overeenkomende met de art. 1637–1639 N.B.W., waren in Holland reeds in 1907 ingetrokken en vervangen door de Wet op het arbeidscontract van 13 Juli 1907 (Stbl. 193.).
5) Zie ook de missive van 9 Nov. 1861 (bijblad 1107).
6) Verg. Bijblad Archief 1906, pag. 116 e.v.

Daar de arbeider in de meeste gevallen insolvent is, was de geleden schade op hem nimmer te verhalen, terwijl gijzeling meer als een particuliere repressaille-maatregel beschouwd kon worden, welke, uit politieke en financieele redenen, zoo weinig mogelijk werd toegepast.
De civiele actie was voor den ondernemer dan ook nutteloos.

Allereerst werd dan ook bij de Overheid aangedrongen op een eerherstel van art. 2 No 27, terwijl later pogingen in het werk werden gesteld om te komen tot het scheppen van speciale arbeidsregelen met dwingend recht.

§ 2. Pogingen tot eerherstel van art. 2 No 27

Ondanks de omstandigheid, dat een Koninklijke uitspraak het art. 2 No 27 had afgeschaft en de minister van Koloniën uitdrukkelijk te kennen had gegeven, dat deze uitspraak verdere gedachtenwisseling over deze quaestie uitsloot, werden al spoedig pogingen in het werk gesteld om te komen tot een eerherstel van het bewuste artikel.
Men wenschte het terug, omdat de praktijk zou hebben geleerd, dat inlander en industrie beiden meer geholpen zouden zijn met een zachte politiestraf, die onmiddellijk na de overtreding kon worden opgelegd, dan door bedreiging met civiele actie, gijzeling, etc. [1])
De leden der 2de Kamer Godefroy en Keuchenius verzochten in 1879 en 1881 een onderzoek naar de werking van art. 328*a*, daar zij de afschaffing van art. 2 No 27 een fout achtten. Ook in Indië drongen verschillende particulieren [2]) en vereenigingen [3]) hierop aan.
Het gevolg van dezen aandrang op de Overheid was een tweetal enquêtes. [4])
De werking van art. 328*a* bleek in de praktijk niet te voldoen, daar het bewijs van misdadig oogmerk moeilijk te leveren was, terwijl het artikel verder als geheel overbodig werd beschouwd. [5])
Ondanks dit alles zwichtte de Overheid niet voor den op haar gerichten drang, betreffende een eerherstel van art. 2 No 27. Wel werd in 1906 in het „Ontwerp van een Wetboek van Strafrecht voor Inlanders in Ned. Indië" een artikel 360 voorgesteld (ter vervanging van art. 328*a*) waarbij strafbaar werd gesteld de werkman, die, met het oogmerk om zichzelf of een ander ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, in gebreke bleef om *werkzaamheden te verrichten, waarvoor hem een voorschot verstrekt was,* doch hiervan werd later niets meer gehoord.

De weigerachtige houding van het Gouvernement om meerdere arbeidszekerheid voor de particuliere ondernemers te scheppen, was wel in scherp contrast met de door haar gevolgde gedragslijn bij den bouw der dokwerken te Tandjong Priok en der waterwerken in Straat Madoera.
Tot het verkrijgen van meerdere arbeidszekerheid werd toch op de aan deze werken arbeidende werklieden bij Stbl. 1880 : 203 en Stbl. 1882 :

---

1) Verg. Bijblad Archief 1906, pag. 116 e.v. Hierin werd ook nog aangedrongen op een wijziging in de bepalingen omtrent de ten uitvoerlegging van vonnissen in civiele zaken tegen inlanders. Uitvoerig wordt hier de omslachtige en vruchtelooze weg uitgestippeld, die de werkgevers hadden te volgen bij een civiele actie tegen inlandsche werknemers.
2) O.a. Mr N. P. van den Berg: „Regeling der verhouding tusschen werkgevers en arbeiders in Ned. Indië", Voordracht voor de Ned. Afd. Ned. Ind. Mij voor Nijv. en Handel, 1890.
3) O.a. de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia, de suikerfabrikanten van Tegal, Pekalongan en Cheribon, de Soerabayasche Ver. van suikerfabrikanten (15 Dec. 1887), de Ned. Ind. Mij. van Nijv. en Landbouw.
4) Koloniaal Verslag 1884.
5) Naar aanleiding van een arrest van het Hoog Gerechtshof 3 Nov. 1882, waarbij een veroordeelend vonnis niet krachtens art. 328*a* doch krachtens de art. over oplichting uitgesproken werd.

306 de bepalingen toepasselijk verklaard, betreffende de desertie van schepelingen op koopvaardijschepen. [1])

§ 3. Pogingen tot het scheppen van speciale arbeidsregelen

In 1892 werden er in de 2de Kamer vragen gesteld over de wenschelijkheid tot regeling der onderlinge verplichtingen van werkgevers en werknemers op Java in den trant van de Koelieordonnanties voor de Buitenbezittingen. [2])

Ook van ondernemerszijde werd aandrang in deze richting uitgeoefend. [3]) In het algemeen was men in West-Java vóór de invoering van een dergelijke regeling, in Oost-Java tegen Staatsbemoeienis met het arbeidsvraagstuk, terwijl in Midden-Java een regeling niet urgent bevonden werd.

Het door den G.G. Pijnacker Hordijk gelaste onderzoek [4]) naar de stemming in Indië over het al of niet invoeren eener koelieordonnantie voor Java, had tot gevolg, dat, hoewel de meerderheid der ontvangen adviezen vóór de uitvaardiging eener K.O. was, de motieven van zoodanig verschillenden aard waren, dat de rapporteur Uljee in zijn missive van 3 Febr. 1894 zich vereenigde met de meening van hen, die geen K.O. wenschten.

De term „Koelieordonnantie" ontketende een stroom van misverstanden en scherp toegespitste overtuigingen, waardoor de eigenlijke hoofdzaak der enquête: de wenschelijkheid van codificatie van de arbeidsovereenkomsten, los van het strafrecht, vertroebeld werd.

De categorie der *ondernemers*, die vóór de invoering eener K.O. waren, valt te verdeelen in twee groepen, waarvan de eerste een K.O. wenschte, omdat gemeend werd daardoor in een *tekort aan arbeidskrachten* te kunnen voorzien, terwijl de tweede groep een K.O. wenschte ter voorkoming van *financieele schade*, ontstaan, hetzij door het derven van gegeven voorschot, hetzij door derving van arbeidskrachten. [5])

De ondernemingen der eerste groep werkgevers lagen in bevolkingsarme streken (voornamelijk bergcultures), die van de tweede groep in dichtbevolkte streken (laagvlakten).

Het laatste standpunt werd o.a. ingenomen door de Soer. Ver. van suikerfabrikanten en het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten. Men wenschte de instelling van een K.O., mits het in dienst nemen van werkvolk volgens de bepalingen der Ordonnantie facultatief [6]) werd gesteld. Men wenschte een K.O. slechts als middel om den inlander te beletten den dienst willekeurig te verlaten.

De ondernemers, die *tegen* invoering eener K.O. waren, vreesden een te groote Overheidsbemoeienis als uitvloeisel eener dergelijke regeling. (arbeidsinspectie) [7])

---

1) Zie hierover M. van Geuns: „De suikeronderneming Djatiroto en de regeling van het werkcontract op Java", Soer. Handelsblad 6, 8, 11, 13, 15, 18 Aug. 1908.

2) Naar aanleiding van een lezing van Prof. Mr G. A. van Hamel: „Hand. Ind. Gen. 1892, pag. 55–83.

3) O.a. advies der Soer. Ver. van suikerfabrikanten, 9 Febr. 1893. Soekaboemische en Kedirische Landb. Ver. 1890.

4) Reeds in 1892 had de directeur van B. B. Mr H. Kuneman afwijzend geadviseerd op het scheppen van een K. O. voor Java.

5) Handelingen 10de Congres Ned. Ind. Landbouw Syndicaat, 2de ged., 3de aflevering, 1909, pag. 134.

6) Facultatief, in tegenstelling met het aanvankelijke imperatieve voorschrift, geldend voor de K. O. 1880 S.O.K.

7) Gedurende het 10de congres van het Ned. Ind. Landbouw Synd. 1909, bleek wel ten duidelijkste, dat de meerderheid der planters tegen het invoeren eener K.O., tegen ingrijpende Regeeringsbemoeienis, t.o.v. de arbeidsverhoudingen, was. De verschillende gronden, waarop deze overtuiging gebaseerd was, laten aan inzicht in deze materie echter alles te wenschen over.

De verschillende motieven bij de *ambtelijke adviseurs* waren o.a., dat eenerzijds een K.O. wenschelijk geacht werd als een waarborg voor een goede behandeling van den inheemschen arbeider, terwijl men anderzijds van oordeel was, dat door een K.O. de werkgever in een nog sterkere positie t.o.v. den arbeider zou komen.

De afwijzende houding van den rapporteur Uljee was gebaseerd op de overtuiging, dat Regeeringstusschenkomst slechts daar vereischt werd, waar het algemeen maatschappelijk belang geschaad dreigde te worden. De uitbreiding der groote cultures, (wanneer men deze al van groot maatschappelijk belang zou achten) in de laatste jaren, had z.i. wel het bewijs geleverd, dat zij door den bestaanden toestand nog niet ernstig werden bedreigd, zoodat tusschenkomst der Regeering niet wenschelijk werd geacht.

Het denkbeeld eener K.O. voor Java werd voorshand niet urgent bevonden, daar men eerst wilde afwachten, of de strafbaarheid van contractbreuk in het in bewerking zijnde nieuwe Strafwetboek voor Inlanders geregeld zou worden.

Betreffende het al of niet handhaven van de voorschriften, voor het aangaan van *werkovereenkomsten* met de inlandsche bevolking (Stbl. 1838 : 50 en Stbl. 1863 : 152) was nog steeds geen belissing genomen.
Men wenschte hieromtrent het advies af te wachten van den toenmaligen resident van Soerabaya, Mullemeister, die, naar aanleiding van gerezen grondhuurquaesties in Oost-Java, bij een besluit van 8 Oct. 1893 belast werd met het instellen van een plaatselijk onderzoek naar de heerschende toestanden bij de Europeesche landbouwondernemingen.
Mullemeister verdeelde de werkovereenkomsten naar hun aard in een drietal categorieën, waarvan die, gesloten tusschen den inlandschen verhuurder en den niet-inlandschen huurder, voor het bebouwen van den verhuurden grond, waarbij dus de werkgever en de werknemer tevens huurder en verhuurder van grond waren (categorie *a*), z.i. tot mistoestanden aanleiding gaven.
Naar aanleiding hiervan werd bij Stbl. 1895 : 247 de vermenging van grondhuur- met werkovereenkomsten verboden. [1])

Ook de werkovereenkomsten, welke speciaal in verband stonden met het praesteeren van diensten in suikerfabrieken en met het transport van riet en suiker (categorie *c*), behoefden volgens den rapporteur dringend bestuursbemoeienis tot bescherming van den inlandschen werknemer.
Hij adviseerde dan ook, de registratie van deze werkovereenkomsten [2]) verplichtend te stellen, niet-registratie te straffen, ambtelijke hulp bij registratie en ambtelijke onthouding bij niet-registratie aan te bieden, [3]) terwijl verder, onder zekere omstandigheden en voorwaarden, strafbaarheid gewenscht werd geacht bij het niet aanzuiveren van achterstallig voorschot. [4])
Op deze voorstellen werd scherpe critiek uitgeoefend [5]), terwijl bijzon-

1) Dit verbod werd later weer voor de tabaksindustrie ingetrokken.
2) De categorie *b* der werkovereenkomsten, die, gesloten voor het bebouwen van niet door den werknemer verhuurden grond, hetzij dat deze in het bezit was van de inlandsche bevolking, hetzij dat hij behoorde tot in erfpacht uitgegeven perceelen, werd uitgesloten. Deze overeenkomsten berustten op een gezonde basis, zoodat bestuursinmenging noch noodig noch wenschelijk was.
3) Missives van 19 Dec. 1893 en 10 Maart 1894.
4) Missive van 18 Mei 1894.
5) O.a. door den Directeur B.B. bij schrijven 18 Mrt. 1895 en 29 Sept. 1897.

dere omstandigheden veroorzaakten, dat zij niet direct in behandeling werden genomen.

In de „Nota over de Werk- en Leveringscontracten ten behoeve van Ondernemingen van Landbouw en Nijverheid op Java en Madoera" (D. F. W. van Rees, 1900) kwam de arbeidsovereenkomst weer ter sprake. Als gevolg der in deze Nota vervatte opmerkingen werd bij Stbl. 1903 : 108, Stbl. 1838 : 50 en Stbl. 1863 : 152 ingetrokken, onder uitdrukkelijke handhaving van het verbod tot het sluiten van collectieve contracten door tusschenkomst van de dorpsoudsten of voornaamsten der desa's.

Zoo werden dan eindelijk deze staatsbladen, voor welker opheffing reeds vanaf hun ontstaan gestreden was, ingetrokken en hield alle ambtelijke bemoeienis met het aangaan van werkovereenkomsten op. [1])

Door de ondernemers werd Stbl. 1903 : 108 als een verslechtering van den toestand op arbeidsgebied beschouwd. [2])

De verplichte registratie der werkovereenkomsten placht, in de gevallen waar dit ook werkelijk gebeurde, bij de contractanten het besef te wekken, dat het Bestuur de overeenkomst bekrachtigde en voor de naleving zorg zou dragen.

Het wegvallen dezer formaliteit deed de bestuursbemoeienis geheel ophouden, daar ook de opdracht, gegeven aan Hoofden van Gewestelijk Bestuur op Java, bij circulaire van 21 Febr. 1901, No 517, bijblad 5563, om mogelijke geschillen over de uitvoering van arbeids- en leveringscontracten „in der minne" op te lossen, practisch niet werd toegepast. [3])

De belangstelling in de wettelijke regeling van het arbeidscontract leefde weer op na het bekende praeadvies van Mr A. Paets tot Gansoyen, uitgebracht op het 10de congres van het Ned. Ind. Landbouw Syndicaat te Bandoeng 1909. [4])

De adviseur wenschte een speciale regeling met dwingend recht, slechts geldend voor van *elders* [5]) *aangeworven* werkvolk, waarmede *schriftelijke contracten* gesloten waren. Het in dienst nemen van werkvolk volgens de bepalingen der voorgestelde regeling zou *facultatief* zijn.

De bedoeling was: „Eenerzijds om aan den bestaanden toestand van eigen richting der werknemers een einde te maken en den Inlander op wettige wijze den bescherming te verleenen, die hij nu op onwettige wijze zich zelven verschaft, en anderzijds om den Inlander te leeren, dat een contract, wanneer het eenmaal aangegaan is, ten allen tijde en onder alle omstandigheden heilig moet zijn en dat de tijden, waarin een contract straffeloos kon worden overtreden, onherroepelijk tot het verleden behooren." [6])

Uitdrukkelijk werd gestipuleerd, dat deze regeling niet zou doelen op het wegnemen van werkvolkgebrek, noch zou beoogen de terugbetaling van gegeven voorschotten te verzekeren [7]).

---

1) Reeds in 1862 had de Raad van Indië de intrekking aanbevolen onder gelijktijdige overlegging van een concept-K.B. omtrent het aangaan van vrijwillige overeenkomsten met de inboorlingen van Java en Madoera, samengesteld door O. van Rees (nota: bijlage IV).

2) Verg. „Het arbeidscontract op Java en de wettelijke regeling daarvan", Bijblad Archief, 1906.
Ook Neytzell de Wilde, I, 1911, pag. 97.

3) Bijblad Archief, 1906, pag. 104.

4) „De Rechtsverhouding tusschen den werkgever en den inlandschen werkman op Java."

5) Onder „elders" verstond bij werkvolk, niet afkomstig uit de onmiddellijke omgeving der fabriek.

6) Praeadvies Paets, pag. 126, 127.

7) „De verplichting tot werken is hoofdzaak, terwijl een zelfstandige verplichting tot restitutie van het voorschot niet bestaat."

„De verplichting tot werken is en blijve hoofdzaak, en een arbeidswet zal er op gericht moeten zijn van deze verplichting de nakoming te verzekeren." [1])

Gedurende het Congres bleek wel ten duidelijkste, dat de meerderheid der planters tegen Regeeringsmaatregelen was. Ook van andere zijde werd critiek uitgeoefend. [2])

Tenaanzien van het verzoek, in 1907 door het Syndicaat gedaan, om „vaststelling eener ter keuze van den werkgever facultatief toepasselijke koelieordonnantie voor Java", besliste de Regeering, dat zij eerst de onderzoekingen der Mindere Welvaart Commissie wilde afwachten, daar deze de wenschelijkheid van wettelijke regelingen ten aanzien van werk- of leveringscontracten zoude onderzoeken. [3])

In 1913 werd door het Nederlandsch-Indisch Landbouwsyndicaat de meening uitgesproken, dat koeliecontracten voor Java voorloopig niet noodig waren, zoodat besloten werd ten aanzien van deze aangelegenheid geen verdere stappen bij de Regeering te doen. [4])

Hoewel niet direct met de suikerindustrie in verband staand, kan volledigheidshalve nog opgemerkt worden, dat in 1913 door de planters van *Banjoewangi* aan de Regeering verzocht werd voor die gewesten een arbeidsregeling te treffen in den trant van een koelieordonnantie, daar, als gevolg der schaarsche bevolking, voor de aldaar gevestigde ondernemingen arbeiders van elders aangeworven moesten worden, waarmede moeilijkheden werden ondervonden, als gevolg van ronselen, of weigerachtigheid tot het verrichten van overeengekomen arbeid.

Een rapport werd door een commissie van onderzoek uitgebracht, waarin aan de hand van cijfermateriaal getracht werd een in Banjoewangi bestaande „noodtoestand" aan te toonen. [5])

De Arbeidsinspectie werd belast met een plaatselijk onderzoek, doch de rapporteur (Mr J. G. van Hemert) concludeerde, [6]) dat de urgentie voor het treffen van een dergelijke regeling niet bestond, daar de ondernemingen n.h.v. niet alle middelen hadden aangewend om het werkvolkvraagstuk zonder Regeeringshulp op te lossen.

§ 4. Samenvatting

Het Regeeringsstandpunt t.a.v. de arbeidsquaestie kenmerkt zich in de periode tot 1918 door afzijdigheid.

Van de particuliere ondernemers gaat een voortdurende actieve drang uit, om te geraken tot Overheidsbemoeienis met de arbeidsverhoudingen. In de eerste jaren na 1879 is deze dwang gericht op het verkrijgen van een eerherstel voor art. 2 No 27; in de jaren na 1892 worden pogingen in het werk gesteld om te geraken tot een speciale regeling van de arbeidsovereenkomst in den trant van de koelieordonnanties voor de Buitenbezittingen.

De Regeering bepaalt zich tot het verzamelen van indirecte gegevens

---

1) Praeadvies Paets, pag. 131, 132.
2) O.a. Mr P. T. Mees in de Indische Gids, Mei 1909.
Mr J. C. Kielstra: in het „Tijdschrift van B. B.", Mei 1909. Bijblad Archief 1910, pag. 31–52, 69–91.
3) Vraag 405: of wettelijke regeling van de arbeidsverhouding gewenscht was, werd vrijwel unaniem ontkennend beantwoord.
4) Publicaties van het Ned. Ind. Landb. Syndicaat, aflevering XXII, 1912.
5) Rapport der Enquête-commissie inzake de werkvolkquaestie in Banjoewangi", 1914, Banj. Plantersvereeniging.
6) „Rapport inzake de werkvolkquaestie in Banjoewangi", 1916 met 7 bijlagen.

met behulp van de ambtenaren der verschillende bestuursdiensten en van directe gegevens door middel van enquêtes.

Het gevolg dezer oriëntatie is, dat de Overheid zich afwijzend stelt tegenover het scheppen van *Bijzondere arbeids*regelen, doch, ook in navolging van Moederlandsche regelen, tracht te komen tot een *algemeene regeling* van het arbeidscontract, geldend voor alle bevolkingsgroepen.

Wettelijke voorzieningen blijven in dit tijdperk achterwege.

E. EIGEN MAATREGELEN TER VERKRIJGING VAN ARBEIDSZEKERHEID

§ 1. Overeenkomsten

I. Inleiding

Het bleek den ondernemers al spoedig, dat van Regeeringszijde geen spoedige en afdoende steun inzake het verkrijgen van arbeidszekerheid te verwachten viel, zoodat zij op eigen kracht waren aangewezen.

Zooals reeds opgemerkt werd, gingen de ondernemers in de eerste plaats met die arbeiders, wier positie in het productieproces belangrijk was, overeenkomsten aan — zoowel schriftelijke als mondelinge — terwijl daarnaast het voorschot als lok- en bindmiddel moest dienst doen.

Zooals Paets tot Gansoyen[1]) terecht opmerkt, sluit ieder werkgever, die een arbeider in dienst neemt en laat werken, met hem een overeenkomst. Dit geldt evenzeer voor de arbeiders, die zich voor langeren tijd verbinden, als voor hen, die slechts een enkelen dag komen werken.

II. Mondelinge overeenkomsten

Bij de *dagkoelies* is er in de meeste gevallen geen sprake van een opzettelijke, voorafgaande afspraak. Het volk meldt zich 's morgens, wordt „gerold" en aan het werk gezet en gaat na afloop van den arbeid, na weer gerold te zijn, huiswaarts. Loopt de arbeider gedurende den dag weg, dan ontvangt hij geen betaling.

Ondanks het feit, dat er tusschen werkgever en werknemer meestal geen woord gesproken wordt, dat over loon, werktijd en andere arbeidsvoorwaarden niets gezegd wordt, is er in deze gevallen wel degelijk sprake van een werkovereenkomst, voortvloeiende uit de omstandigheid, dat de arbeider zich aanbiedt en de werkgever hem aanneemt.

De aard van het werk, de arbeidsomstandigheden en het loon, worden veronderstelt bij den zich aanbiedenden arbeider bekend te zijn. Zelfs indien de dagkoelie maanden achter elkander op dezelfde onderneming werkzaam is en zelfs indien de betaling van het loon om de paar dagen of eens per week geschiedt, verandert dat niets aan den aard der stilzwijgend tot stand gekomen arbeidsovereenkomst.

Dit soort overeenkomsten is het oertype der arbeidsovereenkomst in den oudsten en meest eenvoudigen vorm. Zij zijn gebaseerd op het gewoonterecht.

III. Schriftelijke overeenkomsten

Anders wordt de toestand echter, indien de ondernemer met bepaalde groepen arbeiders overeenkomsten voor langeren tijd aangaat.

Voornamelijk met arbeiders, die van elders werden aangeworven, of

1) Praeadvies Paets tot Gansoyen, pag. 74 e.v

met arbeiders, wier belangrijke plaats in het productieproces een meer bijzondere regeling der arbeidsvoorwaarden noodzakelijk maakt, worden dergelijke overeenkomsten gesloten.

Zoodra men hier bijzondere voorwaarden, hetzij voor den duur der overeenkomst, hetzij voor de betaling, wil stellen, is een uitdrukkelijke afspraak, regeling en formuleering der wederzijdsche rechten en verplichtingen noodzakelijk, waaruit voortvloeit, dat dergelijke overeenkomsten in den regel schriftelijk zullen zijn.

In de Javasuikerindustrie komen beide soorten van overeenkomsten voor. Verreweg de meeste werkzaamheden worden verricht door dagkoelies of in taakwerk arbeidenden, die daarmee gelijk gesteld kunnen worden, terwijl er slechts enkele categorieën arbeiders bestaan, met welke schriftelijke overeenkomsten gesloten worden.

IV. Enquête 1894

De enquête van 1894 [1]) verschaft ons vele gegevens dienaangaande.

Betreffende de *aanplantbewerkingen,* was het in dien tijd op enkele ondernemingen (21 van de 163 en dan nog voor kleinere oppervlakten) gebruikelijk, aan de huurcontracten schriftelijke of mondelinge overeenkomsten te verbinden, waarbij de verhuurders tegen een zekere som per bouw op zich namen allen veldarbeid te verrichten tot het verkrijgen van een oogstbaren rietaanplant.

Deze contracten werden meestal schriftelijk gesloten met den grondbezitter afzonderlijk, of met een groep grondbezitters gezamenlijk.

Na het in werking treden van Stbl. 1895 : 247 werden deze gemengde contracten verboden.

Schriftelijke overeenkomsten op dezen voet werden ook gesloten met anderen dan grondbezitters-verhuurders, doch ook slechts op zeer weinige fabrieken (22 van de 163) voor kleinere uitgestrektheden. Deze overeenkomsten werden zoowel individueel, met de werklieden afzonderlijk, als collectief, met een groep werknemers gesloten. Gewoonlijk namen 4 à 5 man de bewerking van een bouw aan.

Algemeen gebruikelijk was, dat de grondbewerking geschiedde door losse koelies. Met dezen werden dan somtijds schriftelijke (26 van de 163) of mondelinge overeenkomsten (30 van de 163) gesloten, welke dan betrekking hadden op speciale werkzaamheden (ploegcontracten kwamen het meest voor), terwijl het verdere werk door losse koelies in taakloon of dagloon, of een combinatie van beide geschiedde, zonder eenige overeenkomst.

Met de *fabrieksarbeiders* werden in de meeste gevallen schriftelijke contracten gesloten, waarnaast ook mondelinge overeenkomsten gebruikelijk waren (bij 65 fabrieken).

Overigens werden de minder belangrijke bezigheden verricht door daglooners zonder eenig contract. De arbeid geschiedde zoowel in taak- als in dagloon.

Overeenkomsten voor het *vervoeren van grondstof en bereid product* werden in vrijwel de meeste gevallen schriftelijk gesloten, hoewel ook mondelinge overeenkomsten voorkwamen.

---

1) Zie Nota etc., bijlage 6, pag. 14–38.

V. Voorwaarden in overeenkomsten

Het waren vooral de *voorwaarden* in deze contracten opgenomen, die menigmaal de verontwaardiging opwekten.

In een missive van 18 Mei 1894 bood Mullemeister den G.G een overzicht aan van de meest gebruikelijke, voor inlanders onereuze voorwaarden. [1])

De voornaamste hiervan waren:

a. Het over en weer voor elkander instaan (*„tanggoeng renteng"*). Alle leden van een zekere groep arbeiders werden bij dit systeem verantwoordelijk gesteld voor de individueele schulden hunner medearbeiders [2]). Onder arbeidersgroep kon verstaan worden: een bepaalde ploeg of categorie arbeiders; een gezin of (en) familieleden; desagenooten; alle arbeiders, die in dienst zijn. [3])

Hoewel het tanggoeng-renteng-systeem niet indruischt tegen de adatopvattingen, kan het in de praktijk leiden tot een eenzijdige machtsoplegging van de zijde van den werkgever, zonder de arbeiders gehoord te hebben.

In dit laatste geval werkt het beding des te bezwarender, indien het lieden uit verschillende desa's geldt, in welk geval de contractanten zich borg moesten stellen voor lieden, wier soliditeit zij niet konden beoordeelen.

b. Willekeurige kortingen op het loon bij het niet behoorlijk opvolgen van gegeven bevelen.

c. Bij wegblijven van het werk, zonder wettige redenen tot verhindering of zonder kennisgave, verbeurde de werknemer alles, wat hij tot dat oogenblik van zijn voorschot had afbetaald, waarbij in vele gevallen de staf in geenerlei verhouding stond tot den ernst van het verzuim.

d. Het niet verrekenen van loon voor verrichtten arbeid bij tusschentijds ontslag.

Nog vicieuser werden echter de contracten met de *karrevoerders* genoemd. [4]) Het overzicht geeft daarvan een elftal van de meest gebruikelijke voorwaarden, welke zeker onereus genoemd kunnen worden. Het zijn:

a. Het tanggoeng renteng stelsel.

b. Verkoop van karren en trekbeesten beneden de waarde met recht van wederinkoop, met bepaling, dat, als de koopprijs niet ten volle door transport wordt inverdiend, kar en beesten onherroepelijk het eigendom van den werkgever zijn.

c. Bij niet-nakoming van het contract kunnen kar en beesten door den fabrikant in beslag worden genomen.

d. De fabrikant is bevoegd desnoods de geheele verdienste van den karrevoerder van een dag in te houden (zgn. rampassen) indien minder dan het vastgestelde gewicht wordt aangebracht, of het riet niet behoorlijk is opgeladen.

---

1) Een uittreksel hiervan is de Nota etc., pag. 88.

2) Dat dit stelsel op sommige fabrieken gebruikelijk was, blijkt uit een schrijven van I. Eschauzier naar aanleiding van een enquête over de werking van art. 328*a*, ingesteld door de Ned. Ind. Mij. van Nijv. en Landbouw (1887) en opgenomen in de Memorie van de Ver. van Soer. suikerfabrikanten, 1889. Verg. ook Bijblad Archief 1906, pag 104.

3) Het *Batikrapport* (deel 3, pag. 117) meldt een voorbeeld van dit laatste geval, dat geconstateerd werd in een Cheribonsche metaalfabriek van een Chinees (1929).

4) Een voorbeeld van een karrecontract: Bijblad Archief, 1908, pag. 106–111.

e. Verhaal op de karrecontractanten van de onkosten voor het engageeren van rietsnijders, zoo, naar het oordeel van den fabrikant, het riet niet goed gesneden wordt.

f. Bij het niet opvolgen van bevelen is de fabrikant bevoegd op het loon willekeurig te korten of het contract geheel te verbreken.

g. Het transportloon wordt geheel verbeurd, indien het riet na een vastgesteld uur aan den molen wordt gebracht.

h. Het verrekenen van overwerkgeld eerst tegen den nieuwen maaltijd met het doel om ook voor een volgend jaar den werknemer aan de onderneming te binden.

i. Indien de trekbeesten creveeren, of gestolen worden, dan wel de kar onbruikbaar wordt, kan de fabrikant de waarde van een en ander als vergoeding eischen. Maar terwijl bij het sluiten der overeenkomst en den daaraan verbonden schijnkoop en -verkoop, kar en trekbeesten waren gewaardeerd op b.v. f 70.— wordt bij het eischen der vergoeding hunne waarde getaxeerd op b.v. f 100.—.

j. Het stellen van een zeer korten termijn (5 à 6 dagen) bij het opleggen van de verplichting tot het vervangen van gecreveerde trekbeesten, op straffe van het vergoeden der waarde in geld.

k. Indien de karrevoerders te Soerabaya de orders van den mandoer niet opvolgden bij het lossen van de suiker of het opladen van vrachten, verbeurden zij het loon voor de geheele lading.

Dat vele der gestelde voorwaarden onereus waren, werd door de suikerindustrie niet ontkend. Paets tot Gansoyen merkte op, dat al sedert jaren al het juridisch vernuft, dat in Indië aanwezig was in het werk werd gesteld om deze contracten te verscherpen.

De oorzaak hiervan lag in de omstandigheid, dat aan deze karrevoerders in vele gevallen voorschotten gegeven moesten worden tot vrij hooge bedragen, daar zij hiervoor hun karren en trekbeesten moesten koopen.

De ondernemer liep, door het groote bedrag der voorschotten een vrij groot risico, hetwelk hij zoo gering mogelijk trachtte te maken door scherpe bepalingen in de werkovereenkomsten.

Dit was des te meer noodzakelijk, daar bij geen contracten meer contractbreuk voorkwam, dan bij de transportovereenkomsten. Er bestond dus aanleiding om zich meerdere zekerheid te verschaffen dan anders gebruikelijk was.

Daar de inlandsche contractant in het bezit van zijn vervoermiddelen en trekbeesten gelaten moest worden [1]) en een pandrecht op roerend goed in het bezit van den schuldenaar waardeloos was, moest naar andere middelen worden omgezien om arbeidszekerheid te verkrijgen.

Daar de ondernemers geen steun ondervonden van den civielen rechter en het Gouvernement [2]) trachtte men de contracten zoodanig samen te

1) Door gebrek aan ruimte op de fabrieksemplacementen en de onmogelijkheid om de trekbeesten zelve te onderhouden.

2) Bijblad Archief 1908, pag. 66, 67. Het Syndicaat verzocht de Regeering „herziening van de bepalingen van het Inlandsch Reglement nopens de executie van door den Landraad in burgerlijke zaken gewezen vonnissen, in dien zin, dat die executies eenvoudiger en krachtdadiger dan thans kunnen geschieden, tevens wijziging van het besluit Stbl. 1905: 279, in dien geest, dat voor het onderhoud van inlandsche gegijzelden den schuldeischer slechts in rekening worde gebracht, hetgeen de voeding van die gevangene den Lande kost."
Het Gouvernement beschikte hierop afwijzend.

stellen, dat de inlandsche contractant in sommige gevallen met den strafrechter in aanraking kon worden gebracht.

De aandacht dient gevestigd te worden op het feit, dat onereuze contractbepalingen niet dan bij uitzondering toegepast werden.

De gewraakte bedingen hadden geenszins ten doel de bevolking te exploiteeren, daar slechts zeer zelden van de voorwaarden gebruik werd gemaakt en dan nog alleen tegenover ter kwader trouw optredende werklieden. De onereuse clausules hadden meer „bangmakerij" en intimidatie ten doel dan dat zij werkelijk toegepast werden.

Desondanks werd de toestand in Regeeringskringen zoo vicieus geacht, dat, als uitvloeisel van de enquête Mullemeister den Directeur van Justitie opdracht werd gegeven bepalingen te concipieeren ter voorkoming, dat de inlandsche werknemers in rechte gebonden zouden zijn aan voor hen onereuse bedingen (21 Febr. 1901).

Aan deze opdracht werd echter geen gevolg gegeven.

In den loop der 20ste eeuw verminderde in toenemende mate de noodzakelijkheid om door het sluiten van schriftelijke arbeidsovereenkomsten de gewenschte arbeidszekerheid te verkrijgen.

Door de invoering der *mechanische tractie*, welke in steeds grooter omvang voor het riettransport werd toegepast, verminderde de noodzakelijkheid om door het sluiten van ingewikkelde en vaak onereuse overeenkomsten met *karrevoerders* arbeidszekerheid voor dit onderdeel van het bedrijf te verkrijgen. Het transport geschiedt thans voornamelijk onder leiding van Europeesche geëmployeerden door vaste en tijdelijke fabrieksarbeiders.

Waar nog van karrevoerders gebruik gemaakt wordt, stelde de J.S.W.B. een model-contract op (bijlage K), terwijl tevens maatregelen werden genomen om het ronselen van reeds elders gecontracteerden tegen te gaan.

Arbeidsovereenkomsten met *fabrieksarbeiders*, zoowel tijdelijke als vaste, komen ook weinig of niet voor. In de meeste gevallen wordt slechts voor het aanbreken der campagne, tijdens het uitbetalen van het voorschot, door een Europeesch geëmployeerde of een inlandsche autoriteit (wedono, assistent-wedono, mantri-politie, etc.) een serie arbeidsvoorwaarden opgelezen, welke naar plaatselijk gebruik verschillen.

Slechts met *transportkoelies* en *snijkoelies* is het nog veelal gebruikelijk schriftelijke collectieve overeenkomsten te sluiten (zie bijlagen L en M).

VI. Overeenkomsten volgens inheemsche opvatting

Beschouwen wij de arbeidsovereenkomst volgens inheemsche opvatting, dan moet, evenals bij alle inlandsche transacties, een scherp onderscheid gemaakt worden tusschen: *a.* de tot stand gekomen overeenkomst (daar dit woord volgens Holleman[1]) associatiegedachten zou kunnen opwekken met een overeenkomst in technischen zin volgens het B.W. is het beter de term „afspraak" te bezigen) en: *b.* het feitelijk worden van de bepalingen der overeenkomst.

Wordt toch volgens Nederlandsch Burgerlijk Recht de verbintenis (met hare gevolgen als aansprakelijkheid etc.) reeds tot stand gebracht door de „toestemming om zich te verbinden", volgens inheemsche adatopvatting schept de afspraak *geen enkele verplichting* dan wellicht een zeer geringe moreele, welke geen sanctie kent en vervalt naar goeddunken van dengene,

1) „De verkoop van gronden op Midden-Java en in verband daarmede, pogingen tot bevordering der rechtszekerheid van Inlandsch grondbezit", Kol. Stud. 1924, I, pag. 461 e.v.

die de verplichting aanging. Kennisgeving van deze verhindering aan de betrokkenen behoort tot de goede vormen.

Slechts het instituut van den *„pandjer"* [1]) schept rechtsverplichting, deze ontstaat niet bloot concensueel. Schending van een overeenkomst, waarbij pandjer gegeven en aanvaard wordt, schept voor den pandjer-gever verbeurd-verklaring van dit bedrag („pandjer ilang") en voor den ontvanger de moreele afkeuring zijner gemeenschap.

Verwijzende naar art. 63, sub 3 van Van Vollenhoven's adatwetboekje voor Indië [2]) verklaart Hart [3]), dat de Indonesische rechtsopvatting in de praestatie van de wederpartij en niet in de toezegging der praestatie de oorzaak der verbintenis zoekt en die *dagelijksch* opnieuw daarin zoekt.

De feitelijke toestand, welke volkomen in overeenstemming zou zijn met de Indonesische opvattingen op dit punt is dan: „de arbeidspraestatie van één dag, wordt betaald met het loon van één dag, al wordt dat loon ook om de vijf, zeven, tien, veertien of dertig dagen berekend; soms is de werknemer met zijn praestatie voor, doordat hij reeds een aantal dagen arbeid heeft verricht, waarvoor het loon nog niet werd ontvangen, vaak is het de werkgever, die door het voorschot, dat van een halve tot een heele maand zal bedragen, een vordering bezit: er is een soort rekening-courant verhouding, waarbij beide partijen afwisselend crediteur, afwisselend debiteur zijn."

Hieruit zou dan de omstandigheid voortvloeien, dat de inlandsche „vaste werknemer" zich volkomen vrij acht om te gaan, wanneer hem dat belieft, in de meeste gevallen zelfs zonder waarschuwing, wanneer hij geen schuld bij den werkgever heeft (in dit laatste geval speelt het in de Oostersche mentaliteit nog vrij sterk levende gevoel van pandelingschap door schuld een rol).

Hoewel de kern van Mr Hart's betoog volkomen onderschreven kan worden, komt het voor, dat hij eenigszins eenzijdig ziet, waar hij slechts rechtsverplichting aanwezig acht bij de *dagelijksche* praestatie der wederpartij.

Bij de nog sterk in desaverband levende seizoenarbeiders (fabriekskoelies), wier rechtsopvattingen dus het minst beïnvloed zullen zijn door Westersche interpretaties, valt nl. te constateeren, dat zij een zekere mate van verplichting, voortvloeiend uit een „afspraak" wel degelijk voelen.

Hoewel het absenteïsme onder deze categorie van arbeiders vrij groot is, zal de wegblijvende arbeider toch in de meeste gevallen zorg dragen voor een „wakil".

Indien de opvatting van den arbeider geheel was, zooals Mr Hart die aangeeft, zou deze arbeider dus zonder meer wegblijven, b.v. na ontvangst van zijn weekloon, zonder voor een plaatsvervanger zorg te dragen.

Dat de arbeider deze wakil uitsluitend zoude zenden uit altruïstische, collectieve overwegingen, daar zijn wegblijven een extra verzwaring der werkzaamheden voor zijn medearbeiders meebrengt, valt niet aan te nemen. Het is wel degelijk voor een belangrijk deel de gevoelde rechtsverplichting, welke de Javaansche arbeider tot een dergelijke handelwijze

1) Volgens Holleman (pag. 464): het dekken van het abstracte element (de wilsovereenstemming) met een concreet element (de geldsom, of bij grondoverdracht soms de „tanda", een beschreven stuk papier).
Zie ook Van Vollenhoven (Jav. Adatrecht, pag. 106).
2) C. van Vollenhoven: „Een adatwetboekje voor heel Indië", 1925, pag. 26.
3) Mr G. H. C. Hart. „Over de wenschelijkheid van unificatie bij de wettelijke regeling der arbeidsverhouding in Ned. Indië", Kol. Stud. 1924, II, pag. 170 e.v.

drijft, indien hij eens een dagje vrij wil hebben. Dat hij door het zenden van een ongeroutineerde werkkracht de werkgever zou kunnen dupeeren komt niet bij hem op.

Het ontstaan dezer rechtsverplichting bij den fabrieksarbeider zou volgens de adatopvattingen alleen veroorzaakt kunnen worden door een bij de „afspraak" aanvaarde pandjer of bindsom. Als zoodanig nu valt het zgn. voorschot te beschouwen, dat algemeen eenige dagen voor den aanvang der campagne aan hem wordt uitbetaald. Hoewel dit een werkelijk voorschot is, hetwelk in evenredige payementen regelmatig van het gecontracteerde loon wordt gekort, is het plausibel aan te nemen, dat de arbeider dit voorschot werkelijk als pandjer beschouwd. [1])

Daar een bij de afspraak overhandigde geldsom, welke werkelijk als pandjer werd gegeven en aanvaard, nimmer verrekend wordt bij de feitelijke transactie, zou de arbeider, indien hij het gebruikelijke voorschot als pandjer beschouwde, dus terecht kunnen protesteeren tegen het feit, dat zijn loon niet in overeenstemming is met het contractueel gewaarborgde.

Dat een dergelijk protest nimmer plaats vindt valt toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de inlander doorgaans nimmer met besef van verantwoordelijkheid voor den *inhoud*, een contract van zijn handteekening (kruisje of duimafdruk) voorziet.

De onderteekening geschiedt, om „daarmee te bevestigen zijn werkelijke wil in datgene wat partijen zijn overeengekomen en terzake waarvan deze acte is opgemaakt. Indien in de acte iets anders te lezen staat dan in werkelijkheid gebeurt, is dat, naar zijn oordeel, zaak van de kepala (wiens drieledige taak volgens Holleman is: 1. voorzorg, 2. sanctie, 3. bewijs) alleen, die van vorm en formaliteiten verstand heeft en voor de rechtsgeldigheid instaat, niet van hem" [2]).

Valt er dus naar de overtuiging van den arbeider wel degelijk een zekere rechtsverplichting te constateeren, dan blijft slechts de vraag open of er in het gedachteleven van den inlander ook een zekere tijd gevoeld wordt, waarbinnen deze „rechtsverplichting", dit gebonden zijn, geldend is.

Naar het voorkomt bestaat deze termijn voor de seizoenarbeiders (speciaal de fabriekskoelies) voor den duur der campagne.

In hoeverre er sprake is van een rechtsverplichting, welke de „vaste arbeiders" zouden gevoelen, blijft een open vraag.

De vaste arbeider toch heeft geen bepaalden overzienbaren tijd, binnen welken hij zijn arbeidskracht verhuurd.

Hoewel hij jaarlijks een bepaald bedrag aan voorschot (op inlandsch Nieuwjaar) ontvangt, is zijn verstandelijke ontwikkeling meestal zoodanig, dat hij nimmer dit, als voorschot bedoeld, geldsbedrag als pandjer zal beschouwen. Tevens treedt de vaste arbeider in vele gevallen individueel op en gaat individueel de arbeidsovereenkomst aan. Bij hem bestaat dus niet de vrees, voor de sociale afkeuring dergenen, die getuige (niet volgens Westersche opvattingen) zijn geweest van het sluiten der overeenkomst en het ontvangen van het voorschot, als hij de overeenkomst mocht verbreken. Verder is zijn contract niet middels desahoofd of andere desagetuigen gesloten, zoodat alle moreele en sociale remmen ontbreken. In de laatste plaats staat hij los van het desaverband, zoodat een sociaal vonnis

1) C. Th. van Deventer („De Javasuikerindustrie", Vragen des Tijds, Jan. 1910) propageerde het geven van pandjer i.p.v. voorschot om zoodoende, vooral bij vreemd werkvolk, arbeidszekerheid te verkrijgen.
2) Holleman, pag. 380.

der publieke opinie hem niet kan treffen. Ook zijn werk is individueeler dan dat van de tijdelijke fabrieksarbeiders.

Inderdaad zal bij deze categorie dus Mr Hart's redeneering opgaan, d.w.z., dat deze arbeiders zich volkomen vrij voelen om te gaan, wanneer hun dat belieft.

Doch bij deze categorie is het de economische afhankelijkheid van den loonarbeid, welke hen verhindert voor elke kleinigheid de arbeidsovereenkomst te verbreken.

§ 2. Voorschotten

I. Inleiding

Een der voornaamste middelen tot het verkrijgen van arbeidszekerheid was het verstrekken van voorschotten, al of niet in combinatie met werkovereenkomsten.

Het voorschottenstelsel bloeit in geheel Azië: „Sans avances pas d'ouvriers!" merkt Guyot op [1]).

Onder den verzamelnaam „voorschot" worden echter gemeenlijk zooveel verschillende soorten van vooruitbetalingen, leeningen, handgeld, etc. begrepen, dat een nadere beschouwing hiervan gewenscht voorkomt.

1. Het voorschot in den vorm van *handgeld* (Godspenning) komt in vrijwel alle economische transacties voor. Dit is de zgn. pandjer of bindsom

Het Indonesisch denken is over het algemeen nog niet in staat abstracte begrippen volkomen te realiseeren, vandaar dat de neiging bestaat ze te concretiseeren. De tot stand gekomen wilsovereenstemming tusschen partijen wordt slechts als bindend beschouwd, indien door overhandiging van de bindsom (door den kooper) mèt dit geld de kooper zelve (dus de concreet gedachte wil en bedoeling van den kooper), voor zoover betrokken bij de transactie, op den verkooper overgaat.

De pandjer wordt slechts gevraagd of aangeboden in die gevallen, waarbij de partijen elkander niet kennen, er een zeker wantrouwen bestaat. Bij transacties tusschen familieleden, buren of vrienden (desagenooten), komt meestal geen bindsom voor.

De pandjer wordt bij het effectief worden der transactie nimmer teruggbetaald, noch verdisconteerd in de te betalen koopsom.

2. Onder voorschot worden ook begrepen verschillende *vooruitbetalingen* voor nog te praesteeren diensten.

Het uit de productenhuishouding voortgekomen individu is nog niet in staat periodieke inkomsten in geld in den vorm van regelmatige uitgaven over een bepaalden tijd te verdeelen. De inlander leeft van dag tot dag, zijn gebrek aan vooruitzienden blik veroorzaakt, dat een bepaalde geldsom al spoedig uitgegeven is, waarna, om in het levensonderhoud te voorzien, regelmatig kleine vooruitbetalingen gevraagd worden.

Deze vooruitbetalingen worden tot het totaal bedrag met het loon verrekend.

3. Onder voorschot worden tevens begrepen *leeningen*, welke als een uitvloeisel van kapitaalgebrek beschouwd kunnen worden.

---

1) „Het voorschotstelsel is een wezenlijk bestanddeel in de economie der inlandsche maatschappij". Verslag der Suikerenquête Commissie 1921, pag. 147.

Wordt b.v. de levering van een bepaald goed afgesproken, dan wordt, na het al of niet aannemen van den pandjer, een leening gevraagd, welke dienen moet ter bekostiging van de aan te schaffen grondstoffen, benoodigd voor de bereiding van het gewenschte goed.

Deze leening wordt, al of niet onder berekening van rente, in totaal verrekend met de afgesproken prijs van het product.

4. Onder voorschot worden tevens begrepen geldsbedragen, verstrekt als *geschenk of tegemoetkoming bij buitengewone gelegenheden.*

Aan het einde der vastenmaand, tijdens de „lebaran", is het gewoonte in de inheemsche maatschappij een vrij belangrijk geldsbedrag aan den arbeider te verschaffen, in den vorm van een som gelds of in natura (nieuwe kleeding, etc.)

Onder tegemoetkomingen bij buitengewone omstandigheden worden verstaan het verstrekken van kleinere geldsbedragen bij belangrijke gebeurtenissen in den familiekring (geboorte, sterfte, besnijdenis, ziekte etc.), waaruit de noodzakelijke feestelijkheden geheel of gedeeltelijk bekostigd kunnen worden.

De splitsing van het voorschot in de bovengenoemde vier groepen is daarom van belang, omdat de appreciatie van de nuances van het voorschot en de daaruit voortvloeiende consequenties, geheel verschillend zijn bij de verschillende bevolkingsgroepen.

II. Inheemsch standpunt

Beschouwen wij het inheemsch standpunt, (zoowel van werkgever als van werknemer), dan valt te constateeren, dat bij een arbeidsverhouding, waarbij de werkgever de arbeidspraestaties van zijn arbeiders benut *in een werkplaats* gemeenlijk de sub. 2 en sub. 4 omschreven voorschotten verstrekt worden.

De pandjer zal slechts daar voorkomen, waar tusschen den inheemschen werkgever en werknemer geen of weinig contact bestaat. Bij het overwegend inheemsche dwergbedrijf, waar zelfs menigmaal banden des bloeds werkgever en arbeiders verbinden, zal zelden of nooit pandjer verstrekt worden.

Indien de arbeiders in *vasten loondienst* zijn, wat slechts zelden het geval is, worden de *vooruitbetalingen* regelmatig verstrekt en regelmatig in totaal afgehouden bij de periodieke loonsbetalingen. Daar deze betalingen in de inheemsche bedrijfjes bij zeer korte tusschenpoozen, meestal elke dag, geschieden, zijn de als voorschot verstrekte vooruitbetalingen niet van belang te achten.

De bedragen, verstrekt in geld of natura bij wijze van *geschenk* of als tegemoetkoming bij buitengewone omstandigheden, zullen door elken inheemschen werkgever, als het maar eenigszins mogelijk is verstrekt worden. Zij voelen dit als een *verplichting* (vooral het voorschot voor de lebaran) en zullen zich hiertoe vaak diep in de schulden steken. [1])

Indien deze tegemoetkoming geschiedt in geld, zal in de meeste gevallen terugbetaling in termijnen door den werkgever geëischt worden, wat door den arbeider als rechtvaardig wordt gevoeld. Een tegemoetkoming voor de lebaran in den vorm van kleeding etc. zal meestal als een geschenk worden opgevat, waarvoor terugbetaling niet geëischt noch verwacht wordt.

Bij een arbeidsverhouding, waarbij de arbeider zich verplicht tot het

1) Batikrapport, deel 1, pag. 123.

leveren van bepaalde gewenschte goederen, waarbij de arbeid dikwijls als huisindustrie wordt verricht in borongan, zullen door den inheemschen werkgever meestal ook *leeningen* verstrekt worden, tot aankoop der benoodigde grondstoffen. Deze leeningen worden in totaal verrekend met het afgesproken boronganbedrag.

De in de inheemsche maatschappij verstrekte voorschotten vloeien dus voort uit de patriarchale dienstverhouding en, bij de in borongan werkende arbeiders, uit kapitaalgebrek dezer laatsten.

III. Uitheemsch standpunt

Beschouwen wij thans het uitheemsche standpunt, zoowel van Europeanen als Vreemde Oosterlingen, dan volgt al direct uit de door deze groepen gevolgde gedragslijn, dat verplichte terugbetaling op het verstrekken van *alle* voorschotten vereischt wordt.

De uitheemsche werkgever toch gevoelt geen onderscheid tusschen de verschillende nuances van het voorschot. Alle tegemoetkomingen aan den arbeider buiten het loon, beschouwt hij als vooruitbetalingen voor nog niet verrichtten arbeid, welke vooruitbetalingen in regelmatige payementen door den werkman moeten worden teruggestort.

De uitheemsche werkgever verschaft slechts voorschotten als een onvermijdelijke consequentie van de mentaliteit zijner arbeiders. Daarnaast benut hij dit voorschotsysteem als een middel om de door hem gewenschte arbeidszekerheid te verkrijgen.

Onder zekere omstandigheden zullen de nadeelen van het voorschotstelsel (oplichting etc.) ruimschoots opwegen tegen de voordeelen.

De karaktereigenschap van den Oosterling kennende, waarbij aan tegenwoordige goederen een onevenredig groote waarde wordt toegekend in vergelijking met toekomstige goederen; zijn financieele zwakheid erkennend, waarbij een verkregen geldsom ten spoedigste aan allerlei consumptieve uitgaven besteed wordt en beseffende, dat zijn arbeidsonlust slechts door het toekennen van een bepaalde premie overwonnen kan worden, zal de uitheemsche werkgever voorschot verschaffen als *lokmiddel en als bindmiddel.*

Bij het aangaan van een arbeidsovereenkomst met uitheemsche werkgevers, zal de inheemsche werkman de pandjer vereischen, voordat hij zich gebonden voelt. Het is dan ook algemeen gebruikelijk, dat hem dit handgeld verstrekt wordt.

Dat de werkgever dit handgeld niet als pandjer maar als lokmiddel beschouwd, blijkt wel uit de omstandigheid, dat de grootte van dit handgeld bepaald wordt door de grootte van het arbeidsaanbod en de waarde, die de werkgever aan speciale arbeiders toekent. In tijden of op plaatsen van overvloedig arbeidsaanbod, zal het handgeld gering zijn of zelfs geheel achterwege blijven.

In de tweede plaats wordt door den werkgever aan dit handgeld groote waarde toegekend als *bindmiddel.*

Waarschijnlijk zonder de adatopvattingen omtrent den pandjer te kennen, werd door de uitheemsche werkgevers geconstateerd, dat een arbeider zelden den dienst zou verlaten met het doel zich aan de afbetaling van zijn schulden (volgens Westersche opvatting) te onttrekken. Hoewel volgens inheemsche opvatting het verstrekte handgeld dus beschouwd werd als pandjer, waarvan de restitutie dus niet vereischt werd en volgens uitheemsche opvatting als een schuld, welke terug moest worden betaald, was

het resultaat voor de arbeidsverhouding een zekere gebondenheid van den arbeider aan zijn werkgever.

In sommige gevallen kan het handgeld een dusdanige som gevormd hebben, dat de inheemsche arbeider er ook wel degelijk een zekere premie of vooruitbetaling op nog niet gepraesteerden arbeid in kan zien, waarvan afbetaling vereischt is. De grootheid van den pandjer staat in het adatrecht niet vast en is afhankelijk van plaatselijk gebruik.

Daarnaast zullen sommige uitheemsche werkgevers dit handgeld wel degelijk, bewust of onbewust, als pandjer beschouwd hebben. Dit blijkt o.a. uit een in het Batikrapport[1]) afgedrukte arbeidsovereenkomst van een Chineeschen werkgever te Koedoes, welke overeenkomst meer het karakter van een schuldbekentenis draagt.

Vooruitbetalingen voor nog te praesteeren arbeid vinden bij uitheemsche werkgevers ook plaats. Evenals elders is de grootte dezer vooruitbetalingen zeer gering (zij dienen slechts voor het dagelijksch levensonderhoud) en afhankelijk van het tusschen twee loonsbetalingen liggende tijdsverloop.

Leeningen, voortvloeiende uit kapitaalgebrek van den, in borongan arbeidenden, werkman, vinden ook plaats.

In vele gevallen vinden bij dit soort leeningen, zoowel indien zij in natura als in geld geschieden, mistoestanden plaats, waarbij de verstrekker der leening een zekere rente berekend, welke soms exorbitant hoog is.

Ook zal de uitheemsche werkgever bij *buitengewone familieomstandigheden* en feestelijke gelegenheden een voorschot geven, hoewel hij de verplichting hiertoe niet in zoo sterke mate voelt als de inheemsche werkgever. Ook hier bestaat, evenals bij het verstrekken van handgeld, het principieele verschil, dat deze voorschotten nimmer als *geschenk* bedoeld zijn en steeds terugbetaling geëischt wordt.

IV. Voorschotten bij Chineesche werkgevers

Beschouwt men de door uitheemsche werkgevers verschafte voorschotten, dan blijkt ten duidelijkste, dat deze voorschotten slechts verstrekt worden met het doel de arbeider aan zich te verbinden en hem te lokken.

Tot welken oorsprong men het ontstaan van het voorschotstelsel ook wil terugbrengen [2]), vast staat, dat al van ouds het geven van voorschot een beproefd middel was tot het verkrijgen van arbeidszekerheid. [3])

De onderzoekingen van het Kantoor Van Arbeid naar de arbeidsomstandigheden in de batikbedrijven bevatten vele gegevens over de verschillende manieren, waarop vooral de Chineesche werkgevers door het geven van voorschotten arbeidszekerheid verkregen.

Het meest gevolgde systeem is, dat den nieuwen arbeider een voorschot verschaft wordt, welk voorschot de werkgever in gedachten afschrijft en waardoor de arbeider zich gebonden voelt.

---

1) *Batikrapport*, deel 2, pag. 77. „Trima wang (pandjer) bergoena pakerdjaän jang akan di lakoekan, atawa belon di kerdjakan saorang djawa."

2) Bücher ziet de oorsprong van het voorschot in het primitieve denken, dat een tweezijdige overeenkomst nog vaak splitst in twee eenzijdige overeenkomsten, waarbij b.v. de contrapraestatie niet duidelijk omschreven wordt. Het voorschot zou dan bij arbeidsovereenkomsten beschouwd worden als een praestatie waar tegenover de arbeider zijn arbeidskracht plaatst.
Leroy („Essai d'introduction critique à l'étude de l'économie primitive", 1925) beschouwd het eischen van voorschot als een uitvloeisel van een bestaand wantrouwen.
Bertling („De economische oorsprong van den ruilhandel", Kol. Stud. 1928, deel 1, pag. 193) beschouwt het voorschot als een rudiment van het pandelingschap of een dergelijke eenzijdige belofte om te arbeiden tot inlossing van een schuld.

3) J. C. Kielstra, „Proeve etc.", pag. 33.

Daarna wordt regelmatig bij elke loonsbetaling een gedeelte afgehouden voor de afbetaling van dit voorschot.

Als regel vraagt de arbeider na eenigen tijd voorschot, tot het totaal bedrag der ingehouden afbetalingen. Dit voorschot wordt hem verleend.

De werkgever blijft als voordeel behouden, dat de gebondenheid van den arbeider blijft bestaan, terwijl deze laatste het groote voordeel geniet, dat hij bij zijn werkgever een soort deposito heeft staan, dat hij telkenmale bij geldgebrek kan opvragen.

Op de vraag, waarom niet liever werd overgegaan tot verhooging van het loon en een beperking van de voorschotten, gaven de werkgevers unaniem te kennen, dat de koelies onder welke gunstige voorwaarden ook te werk gesteld, toch zouden voortgaan met het vragen van voorschotten. Er is geen sprake van — zoo werd opgemerkt — dat de inlandsche werkman na een hooger loon te hebben ontvangen, een gedeelte van zijn verdiensten zal afzonderen om daaruit onvoorziene uitgaven te kunnen bestrijden. Het gevolg is, dat zich plotseling noodzakelijke uitgaven voordoen, maar dat het loon reeds verbruikt is en dus wederom gebeurd moet worden. [1])

Wordt in dit geval den arbeider een nieuw voorschot geweigerd, zoo zal hij ergens anders geld opnemen, wat in de meeste gevallen onvoordeeliger is.

Het uitkeeren dezer „deposito's" heeft als voordeel, dat de arbeider zich thans goederen kan verschaffen (kleeding etc.), welke hij niet zou kunnen verkrijgen, indien hem een hooger loon en geen voorschot gegeven werd.

Het opvragen dezer „deposito's" heeft een eigen naam, nl. „ndèdèl" (lostornen) [2]).

Verschaft een werkgever voorschotten tot een bedrag, hooger dan de gezamenlijke deposito's, dan kunnen deze beschouwd worden als een soort premie op het behoud van den arbeider.

Het doel, dat den werkgever voorzit bij het verschaffen van voorschot is dus alleen het scheppen van een zekere werkplicht. Geregelde arbeid wordt van de arbeiders verlangd. Zoolang hij de arbeiders noodig heeft zal de werkgever dus zorg dragen, dat het voorschot niet wordt afbetaald. Heeft hij de arbeiders niet meer noodig, dan worden ze ontslagen, terwijl de werkgever ook geen moeite meer doet de verstrekte voorschotten terug te krijgen.

„Men kocht het monopolie om vrijelijk over de werkkrachten te kunnen beschikken en weet, dat de prijs daarvoor in den vorm van voorschot daarvoor betaald, ruimschoots zijn rente opbrengt. Is de werkkracht niet te gebruiken vanwege de malaise in het bedrijf, dan maalt de werkgever ook niet om het voorschot, dat onaangezuiverd bleef." [3])

De schulden van den arbeider loopen soms zoodanig op, dat van afbetaling wel geen sprake kan zijn. De arbeider denkt er in die gevallen dan ook niet aan zijn schuld af te betalen, terwijl de werkgever op afbetaling niet meer hoopt. [4])

Bij een humaan werkgever behoeft het voorschotsysteem in het geheel niet te leiden tot ongewenschte toestanden. Het is een systeem dat zich geheel aanpast aan het ontwikkelingsniveau en de opvattingen van den inheemschen arbeider.

Het behoeft geen betoog, dat het voorschottenstelsel ook verworden kan

1) *Batikrapport*, deel 1, pag. 25.
2) *Batikrapport*, deel 2, pag. 142.
3) *Batikrapport*, deel 2, pag. 27.
4) *Batikrapport*, deel 1, pag. 24, 25.

tot een middel om het loonpeil te verlagen en zelfs kan leiden tot arbeidsplicht, pandelingschap en erfhoorigheid.

In de batikrapporten wordt op menige plaats [1]) gewag gemaakt van het feit, dat vroeger vrij algemeen, thans nog op menige plaats, de hulp van inlandsche lagere bestuursambtenaren (desahoofd, politie, etc.) werd ingeroepen om weggeloopen arbeiders, die bij hun werkgever nog een schuld hadden staan, te „bewegen" terug te keeren. Hoewel bemoeienis van inheemsche lagere bestuursambtenaren met geschillen van civielrechterlijken aard als ongewenscht beschouwd moet worden, vallen afdoende maatregelen op dit gebied moeilijk te treffen.

De Chineesche werkgevers pasten verschillende werkwijzen toe, waarbij de beambte niet ambtshalve, doch slechts als getuige aanwezig was, doch door zijn aanwezigheid een zekere Overheidssanctie aan de gevolgde handelwijze wist te geven. De werkgevers speculeerden op het gebrekkig inzicht der inheemsche bevolking in de rechtsverhouding tusschen werkgever en werknemer en slaagden er zoo doende in den weggeloopen arbeider te intimideeren.

Dat uit den werkdwang, vaak met ambtelijken steun, een werkplicht kan voortvloeien, een verkapt pandelingschap en bij de interne pengobengs in de batikindustrie een soort erfhoorigheid, bleek wel ten duidelijkste uit de geconstateerde wantoestanden te Lasem en Koedoes. [2])

V. Voorschotten bij de Javasuikerindustrie

Bij de Javasuikerindustrie kwam het geven van voorschot tot het verkrijgen van arbeidszekerheid regelmatig voor.

Vóór de intrekking van art. 2 No 27 was het voorschotstelsel veel algemeener dan na 1879. Vrees voor het niet nakomen der overeenkomsten en het heimelijk verlaten der ondernemingen met de voorschotten, naast de practische onmogelijkheid door middel van een actie hiervan iets terug te zien, leidde tot deze vermindering van de gegeven voorschotten. Slechts aan hen, die op zich hadden genomen een taak af te werken, werden voorschotten verstrekt. [3])

a. Uit de *enquête 1894* blijkt, dat vrijwel in alle gevallen, behalve bij losse dagkoelies, voorschotten gegeven werden, in het bijzonder aan die categorieën, waarmede schriftelijke contracten waren gesloten.

De grootte dezer voorschotten liep zeer uiteen en was geheel afhankelijk van het plaatselijk gebruik. De grootste voorschotten kwamen voor bij de karrevoerders, bij welke categorie echter in vele gevallen aan het voorschot een andere beteekenis werd toegekend (b.v. koopsom van kar en trekbeesten) dan bij de andere categorie arbeiders.

Het voorschot werd meestal regelmatig van het verdiende loon ingehouden. Mistoestanden op dit gebied werden niet geconstateerd. Het kwam zeer sporadisch voor, dat de arbeider na afloop van zijn dienstverband het genoten voorschot nog niet had inverdiend. [4])

Resumeerend kon men zeggen, dat in alle gevallen, waarmede men met koelies in dagloon arbeidend te maken had *handgeld* werd verstrekt. Incidenteele voorschotten in den vorm van *vooruitbetalingen en geschenken*

1) *Batikrapport*, deel 2, pag. 28, 29, 74.
2) *Batikrapport*, deel 2, pag. 62 e.v., pag. 269 e.v.
3) Verg. het schrijven van den Directeur B. B. Mr H. Kuneman, 4 Aug. 1892. (Nota etc. pag. 50–55).
4) Zie voor het tegendeel: „Memorie van de Soerabayasche Ver. van Suikerfabrikanten", 1889, pag. 15–22.

vonden in de meeste gevallen niet plaats. De administratieve omslag, verbonden aan dergelijke kleinere voorschotten; het renteloos uitstaan van geldsbedragen bij insolvente debiteurs etc., het zijn alle overwegingen, die een dergelijk systeem in een grootbedrijf niet mogelijk maken, terwijl bovendien de onderlinge verhouding tusschen de inheemsche arbeiders en de uitheemsche leiders zoodanig was, dat van deze soort voorschotten in den regel geen sprake was. In sommige gevallen zullen *leeningen* plaats hebben gevonden aan de inlandsche leveranciers van grondstoffen en materialen.

b. In 1906 richtte het Syndicaat een rondvraag aan haar leden, waarbij inlichtingen werden verzocht, omtrent het bedrag der voorschotten, die gedurende de laatste vijf jaren verstrekt waren aan karrevoerders en aan koelies in aanplant en fabriek; omtrent hetgeen daarvan onaangezuiverd was gebleven; omtrent de redenen daarvan; omtrent de middelen, die waren aangewend, om niet aangezuiverde voorschotten te innen; omtrent het succes dier middelen en omtrent de mogelijkheid om in een of ander onderdeel van het bedrijf het geven van voorschotten af te schaffen.

Een totaal van 108 fabrieken zondt gegevens in.

De resultaten werden in een tabel samengevat. [1]) (Zie pag. 162).

Het totaal der verschafte voorschotten bleek vrij aanzienlijk te zijn, vooral voor de categorie der karrevoerders. Het percentage oninbare voorschotten was echter vrij gering, op voorschotten aan ploegers en tuinvolk werden geen verliezen geleden. Bijna unaniem (92%) werd door de ondernemers, die de afschaffing van het voorschotstelsel als onmogelijk achtten, als reden opgegeven, dat, ging men hiertoe over, de inlanders niet zouden begrijpen, dat zij een overeenkomst hadden aangegaan, die nagekomen moest worden. De beheerders beschouwden dus de verstrekte voorschotten als bindmiddel (pandjer).

Civiele acties werden weinig of niet ingesteld.

Ramaer [2]) meldt, dat in 1910 door 113 fabrieken voor den veldarbeid f 168.612,— aan voorschotten werden verstrekt, waarop een verlies werd geleden van f 36.811,—, welk verlies voornamelijk geleden werd door de Besoeki- en Pasoeroeanfabrieken.

c. Cijfermateriaal over den omvang van het voorschotstelsel in later jaren ontbreekt. Vast staat, dat in den loop der 20ste eeuw het voorschotsysteem steeds in omvang afnam. [3])

De toenemende centralisatie van het geldelijk beheer der suikerondernemingen, veroorzaakte overwegende bezwaren van administratieven aard, verbonden aan het geven van talrijke kleine rentelooze voorschotten aan meestal insolvente arbeiders. De mechanische verhouding tusschen werkgevers en werknemers veroorzaakte een minder soepele toepassing van het aan de inheemsche credietbehoefte aangepaste geven van kleine voorschotten voor consumptieve doeleinden. Met het toenemende arbeidsaanbod voor vrijwel alle categorieën arbeiders verminderde ook de noodzakelijkheid tot het geven van voorschot als lokmiddel.

De veronderstelling, meerdere malen in ambtelijke rapporten voorgekomen, dat het geven van voorschot zou geschieden met het doel goedkooper arbeidskrachten te verkrijgen, althans als onvermijdelijk gevolg een druk-

1) Bijblad Archief 1906, pag. 105, 106, 123.
2) Archief 1913, pag. 109.
3) Verg. de in bijlage W opgenomen gegevens over de dactyloscopische registratie

VOORSCHOTTEN VERSCHAFT AAN KARREVOERDERS EN KOELIES IN AANPLANT EN FABRIEK (1906)

Residentie	Ontv. opg.	Tot. aanw. fabr.	Uitgaven aan voorschotten gemiddelde van vier oogstjaren			daarvan niet aangezuiverd			percentage niet aangezuiverd		is afschaffen voorschotten mogelijk	
			karre-voerders	ploegers en tuinvolk	fabrieks-koelies	karre-voerders	ploegers en tuinvolk	fabrieks-koelies	karre-voerders	fabrieks-koelies	ja	neen
Besoeki	10	11	130867,89	52822,10	50735,36	6879,21		254,40	5,18	0,05	10	90
Pasoeroean ..... / Probolinggo.....	20	27	473290,94	54537,—	48047,99	19017,99		817,31	4,02	1,70	14	86
Soerabaia.....	28	38	842404,73	7304,49	79857,88	24246,51	1226,45	776,72	2,88	0,97	7	93
Kediri	11	17	392881,31		31712,96	5336,90		694,85	1,36	2,19	18	82
Madioen	4	6	74874,08		7025,72	2450,62		95,11	3,27	1,35	—	100
Soerakarta.....	6	17	11931,—		5849,25	359,12		221,21	3,01	3,78	—	100
Djocjakarta.....	8	15	25689,06		3642,50	67,04			0,26	—,—	—	100
Semarang	11	14	343886,37	6000,—	21172,90	19868,58		14,95	5,78	0,07	10	90
Banjoemas ..... / Bagelen.....	2	5	44904,54		3016,50	555,55		46,81	1,24	1,55	—	100
Pekalongan	12	15	239659,41		30905,28	4253,65		435,31	1,77	1,41	9	91
Cheribon	4	12	100989,25		12945,37	3046,44		67,47	3,02	0,52	—	100
Totaal en gemiddeld.	116	177	2681378,58	120663,59	294911,71	86081,61	1226,45	3424,14	3,21%	1,16%	8%	92%

king van het loonpeil met zich zoude brengen [1]) kan, in haar algemeenheid, van de hand gewezen worden. Het primair doel is slechts het verkrijgen van arbeidszekerheid.

Ook de veronderstelling, dat de ondernemers ongevraagd voorschotten zouden „opdringen" met het doel de arbeiders tot het aangaan van arbeidsovereenkomsten te verlokken, is in haar algemeenheid onjuist.

Voor bepaalde categorieën arbeiders, zij die van elders geworven werden, is het geven van voorschot noodzakelijk ter bestrijding van voor den arbeider noodzakelijke uitgaven (reiskosten etc.). Daarnaast werden speciaal aan de categorie der karrevoerders hooge voorschotten verstrekt. Deze voorschotten hadden veelal reden van bestaan, daar in vele gevallen deze karrevoerders zich eerst moesten voorzien van het benoodigde vervoermateriaal en van trekbeesten. Dat de ondernemer voorschotten zou opdringen aan het werkvolk in de naaste omgeving van de fabriek is echter onjuist.

Over het algemeen worden voorschotten thans nog gegeven aan de tijdelijke arbeiders. Dit voorschot — ten bedrage van ongeveer een halve maand loon — heeft dan ten doel een zekere gebondenheid van den arbeider te veroorzaken. Volgens het standpunt van de arbeiders zal het in de meeste gevallen als pandjer beschouwd worden.

Het voorschot, dat de vaste arbeiders jaarlijks bekomen kan beschouwd worden als een soort tevredenheidsuiting en zal door de arbeiders veelal opgevat worden als een „geschenk of tegemoetkoming bij buitengewone gelegenheden" (sub. 4).

Het geven van tijdelijke kleine voorschotten aan vertrouwd personeel in fabriek en aanplant geschiedt ook thans nog wel, doch wordt geheel overgelaten aan de lagere Europeesche geëmployeerden, die meestal voor de terugbetaling verantwoordelijk zijn.

§ 3. Loonpolitiek

I. Inleiding

Daar quaesties, betreffende de *loonhoogte*, in het tijdvak tot 1918 geen aanleiding hebben gegeven tot ernstige arbeidsconflicten, wordt hier slechts besproken het met de loonquaestie nauw samenhangend *systeem van kortingen*, waardoor de werkgevers, behalve het verkrijgen van arbeidszekerheid, ook de individueele arbeidspraestaties trachtten op te voeren.

Het in de Westersche bedrijven toegepaste stelsel van kortingen wijkt, in de principieele beteekenis daaraan gehecht, sterk af van de door inheemsche en door Vreemde Oosterlingen in hun bedrijven toegepaste stelsels.

Een belichting dezer principieele verschillen is belangrijk om de misverstanden uit den weg te ruimen, welke menigvuldig bestaan t.a.v. dit, tegen het Westersch rechtsgevoel indruischende, systeem van kortingen op een vastgesteld loon, terwijl hieruit tevens kan blijken, welke de gevolgen zijn voor den inlandschen arbeider.

Kortingen op loonen geschieden hoofdzakelijk om drieërlei redenen:

a. het zgn. *„potongan"* = boete: het inhouden van een gedeelte van het loon bij ontevredenheid over individueele arbeidspraestaties.

---

1) Van Gennep (pag. 20, Publ. Ned. Ind. Landbouwsyndicaat 20 Sept. 1924) wijt de omstandigheid, dat, ondanks de snelle uitbreiding der cultures, het loonpeil óf stationnair bleef, óf daalde, gedeeltelijk aan het voorschotstelsel.

b. Het zgn. *„tjitjilan"* = afbetaling: inhoudingen ter afbetaling van door den arbeider gemaakte schulden.

c. Kortingen uit anderen hoofde ten bate van derden (b.v. het inhouden van een gedeelte van het loon om daarmee de door den arbeider verschuldigde belasting te voldoen.)

II. „Potongan"

Bij het stelsel van „potongan" („rampas") kan de werkgever verschillende motieven doen gelden. Men kan onderscheiden:

1. *Kortingen bij wijze van straf* voor onvoldoend gepraesteerden arbeid, dus bij wijze van aansporing tot het verrichten van beteren arbeid.

Vooral in de inheemsche bedrijven komt dit systeem van korten veelvuldig voor. „Men beboet niet om de loonen te beknotten, maar werkelijk om de vrouwen te bestraffen voor slecht werk en haar te nopen haar best te doen." [1])

Deze kortingen vormen dan vaak een aanzienlijk percentage van het toch al geringe loon.

Dat deze strafkortingen voornamelijk in de inheemsche bedrijven voorkomen baart geen verwondering, indien men het karakter dezer bedrijven beschouwt.

Het geldloon toch is hier van ondergeschikt belang [2]), het valt meer te beschouwen als een premie voor goeden arbeid, als een bijdrage uit de bedrijfswinst. Is de arbeidspraestatie onvoldoende, dan wordt korting toegepast. Deze bedraagt dan vaak een aanzienlijk deel van het geldloon, wat zeer natuurlijk is, daar het onderhoudsloon (maaltijden, onderdak, kleeding etc.) in de patriarchale inheemsche bedrijven hoofdzaak is.

De patriarchale arbeidstoestanden in de inheemsche bedrijven, waarbij de ondernemer een zekere vaderlijke houding tegenover zijn arbeiders inneemt en deze laatsten zich minder als loonarbeiders dan wel als medeondernemers voelen, deelende in alle risico's van het bedrijf, heeft tot gevolg, dat *ontslag* als straf voor slecht werk, luiheid, ongeregelde opkomst etc. niet of zeer zelden gegeven wordt. [3])

Ook in de suikerindustrie wordt deze manier van korten, bijwijze van straf voor onvoldoende arbeidspraestaties, toegepast. De noodige waarborgen zijn echter getroffen, dat dit stesel niet tot mistoestanden aanleiding kan geven of groote proporties kan aannemen. [4])

De op deze wijze gekorte bedragen worden in de laatste jaren meestal gestort in een fonds ter bestrijding van sociale uitgaven voor de inheemsche bevolking.

In het algemeen zal de inlandsche arbeider een strafkorting, mits „adil" als geheel rechtvaardig beschouwen. Het meer tot het Westersch rechtsge-

---

1) *Batikrapport*, deel 1, pag. 89.

2) Verg. K. van der Veer: „Iets over den arbeid der Ned.-Ind. volken", Tropisch Nederland, 6de jrg., no 1, pag. 5.

„Het begrip loon is feitelijk vreemd aan het Oostersch leven. Men kent het slechts in den vorm van een onderscheiding, zooals een vorst die verleent om zijn bijzondere genegenheid te betoonen.

Diep in zich voelt de Oosterling het loon als iets, dat hem vernedert, dat hem in afhankelijkheid stelt, dat hem zijn vrijheid beneemt. Het stamt uit een wereld, waarin hij niet als gelijkwaardige gelden kan, het behoort bij een levensopvatting, waarin geen plaats is voor wederkeerigheid, maar wel voor de dreiging van macht van den een over den ander."

3) *Batikrapport*, deel 1, pag. 89.

4) In het algemeen is in de praktijk een toestand ontstaan, waarbij de voorschriften omtrent boete's, vervat in de Nederlandsche wet op de arbeidsovereenkomst worden nageleefd.

voel sprekende ontslag, na voortdurende onvoldoende arbeidspraestaties, zal daarentegen door den inlandschen werknemer niet als rechtvaardig gevoelt worden. [1])

Hoewel in tegenspraak met Westersche opvattingen van recht en billijkheid, zijn deze strafkortingen een natuurlijk uitvloeisel van de patriarchale arbeidsopvattingen in inheemsche kringen.

2. *Kortingen bijwijze van schadevergoeding* voor verspilde grondstoffen, vernieling van werktuigen, onverkoopbaar gemaakte goederen etc.

Kortingen met dit doel komen het meest voor in alle bedrijven. Het principe wordt door de arbeiders als rechtvaardig gevoeld, indien opzet, nalatigheid of slordigheid tot het veroorzaken der schade aanleiding heeft gegeven.

Bij de berekening van de grootte der veroorzaakte schade kunnen echter ontoelaatbare praktijken voorkomen. Een als rechtvaardig gevoelde korting tot een bedrag van den kostprijs der vernietigde goederen met niet-betaling van den aan deze goederen mogelijk ten koste gelegden arbeid, kan tot schromelijke afpersing verworden, indien de werkgever het schadebedrag berekent naar een mogelijk veel te hoog gefixeerden marktprijs en bovendien nog in de schade een boete-element voor den arbeider opneemt. Nog grootere mistoestanden kunnen ontstaan, indien de schade fictief en een louter verzinsel van den werkgever is.

De sub. 1 en 2 genoemde kortingen loopen gedeeltelijk in elkander over. In de strafkorting wordt het schade element dikwijls opgenomen, terwijl bij de schadevergoedingskorting vaak het strafelement niet ontbreekt.

Indien deze kortingen niet het karakter van vexaties aannemen kan men ze beschouwen als door den arbeider als rechtvaardig beschouwde, terwijl in deze gevallen de werkgever deze kortingen niet toepast om het loonpeil te drukken.

Als door den arbeider onrechtvaardig geoordeelde en volgens rechtsopvatting ontoelaatbare kortingen kunnen beschouwd worden:

3. *Kortingen bijwijze van poging om het loonpeil te verlagen* q.q. de productiekosten te verminderen.

Inhoudingen op het loon geschieden dan wegens gebruik van materialen, gereedschappen, vuur, licht in de werkplaatsen, bijdragen in de kosten der boekhouding, etc.

Vooral in de bedrijven der Vreemde Oosterlingen constateerde de Arbeidscommissie deze kortingen in alle schakeeringen. [2])

4. *Kortingen als uitvoeisel van eenzijdige machtspositie van den werkgever.*

Om de meest willekeurige en stuitende redenen, welke niets met de arbeidspraestatie der arbeiders te maken hadden, werden, voornamelijk in sommige Chineesche bedrijven, boeten opgelegd. [3])

Beide laatstgenoemde soorten van kortingen kwamen en komen in de Javasuikerindustrie niet voor. [4])

---

1) Tijdens de stakingen in 1920 en 1921 werd herhaalde malen de eisch gesteld, dat wegens fraude, diefstal etc. ontslagen arbeiders weder in dienst genomen moesten worden.

2) Men vergelijke de *Batikrapporten*, deelen 1, 2 en 3, onder de paragrafen „kortingen".

3) Zie o.a. *Batikrapport*, deel 2, pag. 292 e.v. (Lasem).

4) Cijfermateriaal betreffende door de suikerindustrie opgelegde boetes is zeer schaarsch. Ramaer (Archief 1913, pag. 110) meldt, dat door 123 fabrieken in de Gouvernementslanden aan boetes, alleen voor fabrieksvolk, werd opgelegd een totaal bedrag van f 3698,24 op een totaal bedrag aan loonen van f 2809631,—. De boetes vormden dus ±0,12% van het totaal loonbedrag.

III. „Tjitjilan"

De inheemsche arbeider komt voornamelijk bij zijn werkgever in de schuld door de verstrekte *voorschotten,* de opgelegde *boetes* (welke dan niet als korting op het loon werden achtergehouden, maar bij de reeds bestaande schuld werden opgeteld) en door de *op crediet bij zijn werkgever gekochte goederen.*

1. *Voorschotten.*

Het hangt natuurlijk geheel en al af van de beteekenis, welke de arbeider aan de verstrekte voorschotten hecht, of kortingen hierop als rechtvaardig gevoeld zullen worden.

Als rechtvaardige afbetalingen zullen gevoeld worden die, welke geschieden voor de aanzuivering van vooruitbetaling op nog te praesteeren diensten (sub. 2: voorschotten) en de leeningen (sub. 3: voorschotten).

Afbetaling van het handgeld wordt als onrechtvaardig gevoeld, indien het handgeld door den arbeider als pandjer werd beschouwd.

Is de grootte van het handgeld onevenredig aan de adatopvattingen omtrent de grootte van den pandjer, zoodat van een werkelijk voorschot (b.v. voor reiskosten, aanschaf van kleeren etc.) gesproken kan worden, dan zal geleidelijke afbetaling als gepast beschouwd worden

Voorschotten, verstrekt bij buitengewone familieomstandigheden of voor de lebaran, zullen in den regel als schuld worden beschouwd, hoewel in lang niet zoo sterke mate als de sub. 2 en 3 bedoelde voorschotten.

Indien voorschotten werden verstrekt met de kennelijke bedoeling een schuld te doen ontstaan, welke tot arbeidsplicht en erger zou leiden, gevoelt de arbeider niet de moreele verplichting deze schuld terug te betalen.

De uit het eenzijdig „tanggoen rèntèng-stelsel" voortvloeiende kortingen als afbetaling van schulden, door anderen gemaakt, worden als onrechtvaardig beschouwd.

2. *Boetes.*

In het algemeen zullen schulden, ontstaan door het opleggen van boetes, door den inheemschen arbeider als onrechtvaardig beschouwd worden. Dit spreekt wel ten duidelijkste in die gevallen, waarbij op willekeurige wijze boetes werden opgelegd als uitvloeisel van de eenzijdige machtspositie van den werkgever.

Het „potongen" bewijze van straf zal in vele gevallen als rechtvaardig beschouwd worden, doch het opleggen van willekeurige boetes, welke bij een reeds bestaande schuld werden opgeteld, niet.

Ook hier spreekt de factor tijd een belangrijke rol. Een oogenblikkelijke bestraffing, bemerkbaar in de eerstvolgende uitbetaling van het loon, wordt rechtvaardig geacht; wordt het tijdsverloop echter grooter, dan ontstaat wrevel en op het laatst een apatisch gevoel van onmacht.

3. *Op crediet verschafte goederen.*

Kortingen tot afbetaling van op crediet verschafte goederen zullen als rechtvaardig beschouwd worden. Wanneer echter maar eenigen dwang van de zijde van den werkgever in het spel is, of aandrang en verlokking, gevoelt de arbeider zich minder genoopt tot afbetaling.

IV. Kortingen uit anderen hoofde

Een onderzoek naar ondernemershulp bij het innen van belasting, in 1925 ingesteld door het Syndicaat op verzoek van den toenmaligen assistent-

resident Meyer Ranneft, in verband met het hem van Regeeringswege opgedragen onderzoek naar den druk der belastingen op de inheemsche bevolking, had het volgende resultaat [1]):

Het onderzoek strekte zich uit over 140 fabrieken.

Waar van ondernemerszijde hulp bij de belastinginning verleend werd, bleek deze hulp zich in het algemeen te beperken tot het min of meer stelselmatig waarschuwen van de inlandsche belastingbeambten, wanneer aan de bevolking groote betalingen werden gedaan — hetzij in den vorm van grondhuren, leveringen, hetzij in den vorm van gratificaties of voorschotten op loonen — en het indienen van loonstaten, betreffende het vaste personeel, wanneer daartoe van de zijde der betrokken beambten het verzoek werd gedaan.

Slechts de helft der fabrieken verleende deze indirecte hulp.

Een tiental fabrieken verleende meer directe hulp. Op 4 fabrieken werd de belasting voor den belastingschuldige betaald en deze voorgeschoten betaling later met hem verrekend, op een fabriek placht de belastingambtenaar tegenwoordig te zijn bij de uitbetaling der gratificaties, waarbij hem door de fabriek, voor zoover de betrokkenen daartegen geen bezwaren hadden, de verschuldigde belasting werd afgedragen.

Op de overige fabrieken kwam de hulpverleening, met kleine nuances, hierop neer, dat — soms als regel, soms alleen op verzoek — voorschotten werden verleend voor de betaling der belastingen, waardoor deze hulp dus meer het karakter verkreeg van hulp aan den belastingschuldige bij de *belastingbetaling*, dan van hulp aan de belastingbeambte bij de *belastinginning*.

Het voorschieten van de belasting had eveneens plaats in Modjokerto voor de door de karrecontractanten verschuldigde voertuigenbelasting: deze belasting ad. f 12,00 per kar, waarvan de helft voor rekening van de betrokken onderneming kwam, werd ingevolge een destijds gemaakte afspraak in haar geheel betaald door de onderneming, die de helft van dit bedrag ten laste bracht van den contractant.

Betaling der landrente door de fabriek kwam slechts op 7 fabrieken voor.

De houding der suikerindustrie betreffende deze materie bleek uit de volgende opmerkingen [2]):

„Er moge, zooals hierboven vermeld, in enkele gevallen directe hulp bij de inning verleend worden, dit neemt niet weg, dat ons Bestuur allen bijstand van ondernemerszijde bij de belastinginning principieel onjuist acht, aangezien de onderneming daardoor in een scheeve positie ten opzichte van het personeel komt. Een dergelijke inning door de onderneming zou door het Inlandsch personeel bovendien slechts begrepen worden als een ongeoorloofde korting op het loon, met als gevolg vraag naar loonsverhooging en arbeidsmoeilijkheden.

Daarenboven zou zulk een hulp een belasting op de onderneming zelve beteekenen in den vorm van administratieven arbeid."

§ 4. Hulp van het desabestuur

Naar aanleiding van zijn enquête in Oost-Java merkte Mullemeister, betreffende de bemoeienissen van het desabestuur op, dat, voor het ver-

1) Syndicaatsverslag 1925, pag. 55 e.v.
2) Syndicaatsverslag 1925, l.c. pag. 56.
Verg. ook: „Onderzoek naar den belastingdruk op de inlandsche bevolking", 1926. J. W. Meyer Ranneft en Dr W. Huender, pag. 77, 78 en 82.

krijgen van koelies ten behoeve van den arbeid in de fabriek, algemeen de tusschenkomst der desahoofden en van de andere desabestuurders werd ingeroepen, voor welke tusschenkomst zij een vastgestelde belooning per aangebrachten koelie genoten. Geschiedde het sluiten van overeenkomsten met deze koelies al eens zonder bemoeienis van het desabestuur, dan zou het verstrekken van een aanzienlijk voorschot als lokaas dienst moeten doen. [1])

In scherpe tegenspraak met deze bewering was wel het resultaat van de volgens M.G.S. 17 Juli 1894 ingestelde enquête nopens de werk- en leveringscontracten ten behoeve van de suiker- en indigo-ondernemingen op Java. [2])

Hieruit bleek, dat van tusschenkomst van het desabestuur in de daaraan door Mullemeister gehechte beteekenis slechts bij hooge uitzondering sprake was.

Zoowel voor de aanplantbewerkingen als voor de fabrieks- en transportwerkzaamheden beperkte de bemoeienis van het desabestuur (i.c. desahoofd) zich hoofdzakelijk tot het geven van inlichtingen omtrent de identiteit en betrouwbaarheid van de zich aanbiedende arbeiders, terwijl zij daarnaast als getuigen optraden bij het tot stand komen der werkovereenkomsten.

Slechts sporadisch verleende het desabestuur hare medewerking wat betreft het toezicht op het nakomen van overeenkomsten, het aansporen tot het nakomen van contracten[3]), het zorg dragen voor plaatsvervangers etc.

Hoewel de verleende medewerking van het desabestuur in het algemeen niet werd geacht in strijd te zijn met den geest van Stbl. 1863 : 152, kon, als uitvloeisel van de machtige positie van het desahoofd in de inheemsche groepsgemeenschap, zelfs deze geringe medewerking tot ongewenschte consequenties aanleiding geven.

De aanwezigheid van het dorpshoofd bij het aangaan der werkovereenkomsten, het verstrekken van inlichtingen nopens de soliditeit en betrouwbaarheid van de arbeiders, kon bij deze laatsten de overtuiging wekken, dat een zekere Overheidssanctie op het verrichten van arbeid in dienst der Westersche ondernemers rustte.

De Resident van Pasoeroean [4]) liet zich in 1862, betreffende de karrevoerders op deze wijze uit, dat de ondernemers zich waarschijnlijk niet van transportmiddelen zouden kunnen voorzien, indien het de Inlandsche hoofden verboden werd hun bemiddeling daarbij te verleenen.

Hij constateerde, dat het den naam had, dat de hoofden niets anders deden dan de in hun district gevestigde karrevoerders bijeen te roepen om met den suikercontractant overeen te komen, maar dat in waarheid die oproeping zoodanigen indruk maakte, dat een formeel bevel om bij den contractant in dienst te gaan, geen grooter uitwerking zoude hebben, als hebbende die oproeping, door duur van tijd, al de kracht van een „prentah" verkregen.

Het ambtelijk stempel, dat het Gouvernement in vroeger jaren op de Javasuikerindustrie gedrukt heeft, deed haar nawerking nog lange jaren voelen.

---

1) Missive 19 Dec. 1893.
2) Zie *Nota* etc., bijlage 6, pag. 14—38.
3) Daar het art. 328*a* in de praktijk nutteloos was, moesten de ondernemers zich zelven helpen tot het verzekeren der nakoming van werkovereenkomsten. Dat de tusschenkomst van inlandsche ambtenaren en desahoofden, bestaande in aansporing tot het nakomen hunner werkverplichtingen aan onwillige werknemers, *algemeen* door de beheerders werd ingeroepen, blijkt wel uit een schrijven van P. Eschauzier naar aanleiding van een enquête over het art. 328*a*, ingesteld door de Ned. Ind. Mij. van Nijverheid en Landbouw (1887). Opgenomen in de Memorie der Soer. Ver. van Suikerfabriekanten aan den Resident van Soerabaya (1889, pag. 19–21).
4) Schrijven van 29 Aug. 1862 (*Nota* etc., pag. 23).

Ook in het Verslag der Mindere Welvaartcommissie [1]) werd geconstateerd, dat geen bemoeienis van het desabestuur met het tot stand komen van werkovereenkomsten plaats vond.

Wèl bleek, als uitvloeisel der constellatie van de inheemsche dorpsgemeenschap, *indirecte* hulp verleend te worden. Het desabestuur zorgde voor bekendmaking in de desa, wanneer door de onderneming werkvolk benoodigd was; het desabestuur was tegenwoordig bij het sluiten der werkovereenkomsten ter vaststelling van de identiteit van den werknemer; het desabestuur gaf inlichtingen omtrent betrouwbaarheid, vooral van karrecontractanten, etc.

In het algemeen genoten desabestuurders voor deze indirecte hulp een kleine tegemoetkoming in geld of geschenken, welke bij vele fabrieken ook wel ten doel gehad zullen hebben „om in 't algemeen de belangstelling der desahoofden in 't welvaren der ondernemingen te verhoogen." [2])

De Suikerenquêtecommissie [3]) constateerde, dat op tal van suikerondernemingen gebruik werd gemaakt van het desabestuur voor het aanbrengen van werkvolk en het sluiten van arbeidsovereenkomsten, waaronder speciaal transportcontracten.

Ten gevolge der geringe betrouwbaarheid der desahoofden leed de industrie meermalen schade door deze bemoeienis.

Terwille van de premie bezorgden de desahoofden dikwijls arbeiders van gering allooi, die, aangelokt door het voorschot, zonder eenigen reëelen grondslag overeenkomsten aangingen, welke daarna natuurlijk veelvuldig verbroken werden.

Het was een gewoon desagebruik, dat het desabestuur zich zoowel door den ondernemer als door den arbeider schadeloos liet stellen voor hare bemoeienis, welk laatste gebruik zelfs aanleiding had gegeven tot de klacht, als zou het desahoofd een niet op wettigen grondslag rustend hoofdgeld hebben geheven.

Dat de ondernemers, ondanks geleden schade, toch gebruik bleven maken van de hulp der desabesturen, vond zijn oorzaak in de omstandigheid, dat bij de constellatie der inheemsche samenleving de hulp van het desabestuur niet gemist kon worden. Zelfs waar deze medewerking tot corruptie leidde, moesten de werkgevers noodgedwongen van deze corruptieve elementen gebruik maken.

Het desabestuur, dat vanaf de dagen van het Cultuurstelsel een zoo belangrijke rol speelde in de Javasuikerindustrie, vormde een noodzakelijk element in de tot stand koming van overeenkomsten. Tot einde 1918 waren de desabesturen, wier functies een publiekrechterlijk karakter hebben, krachtens wettelijk voorschrift gehouden, hunne medewerking te verleenen voor het sluiten van privaatrechterlijke overeenkomsten, zonder dat zij daarvoor een bijzondere belooning van Overheidswege genoten. Het ligt voor den hand, dat zich in de praktijk een zeker premiestelsel ontwikkelde, dat in sommige gevallen tot wantoestanden aanleiding gaf. [4])

Vermelding verdient de omstandigheid, dat, ook waar geen directe bemoeienis van het desabestuur inzake arbeidsovereenkomsten voorkomt, er toch een zekere indirecte bemoeienis plaats vindt.

Zonder tot de kwalijke praktijken der Chineesche werkgevers af te da-

1) „Overzicht van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar den niet-inlandschen Handel en Nijverheid", deel 6*d*, p. 17, 1912.
2) Overzicht etc., deel 6*d*, pag. 18.
3) Verslag der Suiker-enquête-commissie 1921, pag. 87 e.v.
4) Verslag der Suiker-enquête-commissie 1921, pag. 88.

len (verg. ambtelijke hulp bij het terughalen van onwillige elementen) is het toch gebruikelijk, dat, bij het uitbetalen van het voorschot, van loonen of op andere daarvoor geschikte tijdstippen, door een plaatselijken, inlandschen ambtenaar (wedono, assistent-wedono, mantri-politie, of anderszins) voor de verzamelde arbeiders de arbeidsvoorwaarden worden voorgelezen, of een stempel wordt gedrukt op bepaalde gebeurtenissen.

Zonder met deze handelwijze de directe bedoeling te hebben een ambtelijk stempel te drukken op de arbeidsovereenkomst, kan deze handelwijze toch niet anders opgevat worden, dan als een speculeeren op het gebrekkig inzicht van den inlandschen arbeider in de rechtsverhouding tusschen werkgever en werknemer.

Daarnaast behoort vastgesteld te worden, dat directe of indirecte bemoeienis en medewerking der bevolkingshoofden in alle transacties tusschen inlandsche bevolking en uitheemsche ondernemers niet gemist kan worden.

§ 5. Uitschakeling van inheemsche arbeidskrachten

Pogingen om arbeidszekerheid te verkrijgen door het zooveel mogelijk uitschakelen van inheemsche arbeidskrachten, werkzaam op belangrijke punten van het productieproces, werden reeds vroeg aangewend.

Was de toenemende mechanisatie der fabrieken een natuurlijk uitvloeisel van de steeds zwaardere eischen, welke aan het product gesteld werden en de concurrentie door de beetwortelsuikerindustrie uitgeoefend, geheel anders stond het met twee andere belangrijke onderdeelen van het productieproces: *mechanische grondbewerking* en *mechaniseering van het rietransport.*

I. Mechanische grondbewerking

Reeds van omstreeks 1864 af werden door verschillende ondernemers proefnemingen verricht, zoowel met stoom- als andere ploegen, met het doel door mechanische grondbewerking zich onafhankelijk te maken van de inlandsche arbeidskrachten. [1])

Enklaar van Guericke (±1864–1870), Van Nispen te Modjo-Sragen, Jut in Soerabaya, Bervoets in Djocja, Borel te Klaling, Kimball in Bantam, Han Liong King (1864) bij Soerabaya, verrichtten reeds proefnemingen, terwijl op het Suikercongres te Semarang in 1889 dit onderwerp een punt van bespreking uitmaakte.

Het versnipperd grondbezit, de herhaalde wisseling van gronden, de onzekerheid van de mogelijkheid tot weder-inhuur en niet in het minst de grondgesteldheid, veroorzaakten, dat een oplossing niet gevonden werd.

Naar aanleiding van het toenemend aantal klachten over moeilijkheden, ontstaan door gebrek aan werkvolk, speciaal in den aanplant, veroorzaakt door de uitbreiding van het rietareaal en de hoogere eischen aan de bewerking daarvan gesteld [2]), werd door den toenmaligen Syndicaatsvoorzitter Paets tot Gansoyen in 1912 er op aangedrongen, zich door machinaal oogsten en mechanische grondbewerking, zooveel mogelijk onafhankelijk te maken van het werkvolk.

Om dit doel te bereiken zouden prijsvragen worden uitgeschreven, welke van zooveel belang werden geacht, dat er een internationaal karakter

1) Verg. J. Sibinga Mulder: „De suikerindustrie op Java", 1921, pag. 16.
2) Verg. Archief 1913, deel 3, pag. 1201 e.v.

en hooge belooningen (f 100.000,— voor elke prijsvraag) aan werden vastgeknoopt. Het doel dezer prijsvragen zou in de eerste plaats zijn om door besparing van handenarbeid meerdere bedrijfszekerheid te verkrijgen, terwijl pas in de tweede plaats naar mogelijke kostenbesparing gestreefd werd.

Hoewel de prijsvragen niet uitgeschreven werden en de moeilijkheden met het werkvolk ondervonden niet van dien aard waren, dat er een ernstige behoefte aan mechanische grondbewerking bestond, werden op kleine schaal voortdurend proefnemingen verricht.

In 1916 dreigden de moeilijkheden met het werkvolk wederom grooten omvang aan te nemen, zoodat het vraagstuk der mechanische grondbewerking weer urgent werd.

Het Syndicaat achtte het gewenscht een enquête in te stellen naar den stand der mechanische grondbewerking en benoemde dientengevolge een commissie, welke den 23sten Sept. 1920 haar rapport uitbracht. [1])

Uit de aan haar verschafte gegevens van 165 fabrieken concludeerde de commissie, dat schaarschte aan werkvolk heerschte:

op 54% der fabrieken in Oost-Java;
op 7 % der fabrieken in de Vorstenlanden;
op 70% der fabrieken in Midden-Java;
op 54% der fabrieken in West-Java.

Bij 40% der bovengenoemde fabrieken bestond steeds in meer of mindere mate werkvolkgebrek, terwijl 60% dit slechts in de laatste jaren ondervonden had.

De commissie stelde voor om alle fabrieken, naar de grootte van haar aanplant, uit te noodigen te participeeren in de kosten voor een fonds, ter beschikking van een apart instituut, hetwelk de opdracht zou krijgen om een diepgaande studie te maken van de machinale grondbewerking.

De toenmalige directeur der Cultuurafdeeling van het Proefstation voor de Javasuikerindustrie, Ph. van Harreveld, verzette zich tegen dit voorstel en opperde als zijn meening:

„De aanschaffing van proefmachines voor onderzoek, die reeds nu en dan ondernomen is, brengt de zaak niet veel verder, indien achter die proef geen voldoend zware behoefte bestaat. Als de moeilijkheden met het werkvolk een paar jaar lang blijven zooals ze dit jaar zijn, zal een overvloed van proefmachines aangeschaft worden en bezitten wij weldra de juiste werktuigen van alle gading. Als daarentegen een volgend jaar weer genoeg werkvolk uitkomt, zooals in 1917 en 1918 het geval was, sluimert alles weer in, omdat Javanenarbeid een te zware concurrentie voor de machines vormt." [2])

Het bleek al spoedig dat Van Harreveld juist had gezien, want de moeilijkheden met het werkvolk namen geen grooteren omvang aan, zoodat het Syndicaat in 1921 besliste, dat geen verdere gelden beschikbaar zouden worden gesteld voor het nemen van verdere proeven.

In de Syndicaatsverslagen wordt nog eenige malen van mechanische grondbewerking gerept, doch na 1927 vormt deze quaestie geen punt van bespreking meer.

Zoo bleken alle pogingen om door mechanische grondbewerking een zekere onafhankelijkheid van inheemsche arbeidskrachten te verkrijgen, in direct verband te staan met de optredende moeilijkheden met het werkvolk.

---

1) Archief 1920, II, pag. 2021 e.v.
2) Syndicaatsverslag 1919–1920, l.c., pag. 24, 25.

II. Mechanisch riettransport

Bleek het voldoende arbeidersaanbod voor werkzaamheden in den aanplant niet bevorderlijk voor de belangstelling in de mechanische grondbewerking, geheel anders ontwikkelde zich het vraagstuk van het riettransport.

Zooals wij reeds zagen moest men voor dit belangrijke onderdeel van het productieproces de voortdurende beschikking hebben over een aantal transportmiddelen en karrevoerders, die, op straffe van groote geldelijke verliezen, regelmatig en stipt voor het vervoer van het geoogste riet naar de fabriek zorg moesten dragen. Tevens zagen wij, dat, hoewel de ondernemers door allerlei machinaties (voorschotten, overeenkomsten) trachtten bedrijfszekerheid te verkrijgen, de karrevoerders van hun monopolistische positie misbruik maakten, waardoor, bij de afwezigheid van Overheidsmaatregelen op dit gebied, geldelijke verliezen en bedrijfsstoringen ontstonden.

Geen wonder, dat men naar allerlei middelen zocht om voor dit kwetsbaar gedeelte van het productieproces bedrijfszekerheid te verkrijgen.

Duvelaar van Campen[1]) maakt melding van het feit, dat een fabriek in Oost-Java, om aan de bezwaren van rietvervoer en achteruitgang van qualiteit tegemoet te komen, zich voorzien had van een buizennet, waarvan de fabriek het centraal punt vormde. Het riet werd op verschillende verwijderde punten vermalen en het sap, na toevoeging van kalk, door de buizen naar de fabriek geleid.

Dergelijke oplossingen stonden echter op zichzelf.

Meer algemeen werd getracht door mechaniseering van het riettransport de inheemsche karrevoerders uit te schakelen.

De Departementchefs, advies uitbrengende over het concept noodwetje De Waal (1870), vonden het maken van strafbepalingen voor contractbreuk van karrevoerders overbodig en gaven den ondernemers den raad, wanneer zij met transportovereenkomsten moeilijkheden ondervonden, liever naar andere vervoermiddelen om te zien.

Deze raad werd door de ondernemers opgevolgd.

De eerste locomotief werd omstreeks 1876 in gebruik genomen op Poerwodadi, terwijl in 1877 Kaliwoengoe proefnemingen nam met losse railbanen. [2])

In steeds grooter omvang werden railbanen aangelegd, waarmee annex het aantal inlandsche karrevoerders afnam. [3])

Hoewel de aanleg dezer railbanen deels geschiedde om het transport te vergemakkelijken, veroorzaakten de voortdurende moeilijkheden met de

1) W. A. Duvelaar van Campen: „Opmerkingen tot verbetering van de suikercultuur en het fabrikaat op Java", pag. 40.

2) Verg. Archief 1925, deel 1, pag. 249.
Het Koloniaal Verslag 1865 maakt melding van het feit, dat voor het eerst bij de onderneming Wonopringgo in Pekalongan een „ijzeren tramroad of paardenspoor voor riettransport" in gebruik werd gesteld.

3) In 1924 hadden slechts 6 van de 171 fabrieken, die gegevens verstrekten, in het geheel geen railtransport; de overige 165 beschikten over 10033 km vaste, halfvaste en losse railbanen en 693 stoom- en motor-locomotieven. Slechts 41 fabrieken hadden geen locomotieven in gebruik. Op 107 fabrieken had men bovendien sapi's of karbouwen voor railtransport en hiervan gebruikten 35 uitsluitend sapi's (resp. karbouwen). Op 141 fabrieken kwam nog karretransport voor, maar slechts 6 fabrieken transporteerden haar riet uitsluitend per kar. (Archief 1925, deel 3, pag. 279).
In 1930 bedroeg de totaal lengte der losse, vaste en halfvaste railbanen voor 187 fabrieken reeds 12710 km. Slechts 43 fabrieken hiervan beschikten niet over locomotieven, terwijl de overige 144 fabrieken tezamen 889 locomotieven bezaten. Het totaal aantal lorries bedroeg 87507 en het totaal aantal karren 27462. Het totaal aantal trekbeesten (karbouwen en sapi') bedroeg 50954. (Personalia en verdere gegevens betreffende de suikerindustrie in Ned.-Indië jaargang 1930/31, pag. 76 e.v.).

karrevoerders een niet geringe verhaasting van dit mechanisatie-proces, waardoor aan de bevolking een belangrijke bron van inkomsten ontnomen werd.

Brandes [1]) constateerde reeds, dat, door de gemakkelijker wijze van vervoer op rails, het aan den inlandschen karrevoerder betaalde transportloon, van ruim 5 cent per picol werd teruggebracht tot 2 cent gemiddeld.

Bovendien werkte volgens hem het mechaniseeringsproces nadeelig op den veestapel. Werd voor een goed span trekossen in 1904 f 100,— en meer betaald, bij gebruik van draagbaar spoor kon met beesten van f 60,— per span volstaan worden. [2])

Naast een groote derving van geldelijke inkomsten voor de inheemsche bevolking veroorzaakte de mechaniseering van het riettransport, dat de sociaal vrij belangrijke groep van karrevoerders, die, in meer of mindere mate zelfstandig, een eigen groep van ondernemers in de inheemsche samenleving vormde, gedegradeerd werden tot onzelfstandige loonkoelies.

Dat Regeeringsmaatregelen mede hebben gewerkt aan, althans verhaast hebben, het proces van uitschakeling dezer inheemsche arbeidskrachten, blijkt o.a. uit de circulaires van 15 Mei 1894 (bijblad 4917) en 20 Mrt. 1896, No 586, nopens de uitvoering van de bepalingen omtrent het in werking brengen van suikerondernemingen op Java en Madoera (Stbl. 1894 : 87), waarbij geregeld werden de bijdragen der fabrikanten voor het onderhoud der wegen. [3])

In de circulaire van 1894 toch werd den fabrikanten de verplichting opgelegd, die onverharde wegen, welke door de riettransporten schade zouden ondervinden, te herstellen, onder voorwaarde, dat zij den weg niet zouden versmallen, verleggen dan wel afsluiten. Zou dit onderhoud den ondernemers te duur komen te staan, dan zou deze omstandigheid „voor hen een prikkel zijn om zich draagbaar spoorwegmaterieel aan te schaffen, waardoor de oorzaak van het vernielen der wegen geheel zal worden weggenomen."

Bij de circulaire van 1896 werden deze voorschriften uitgebreid ook voor de verharde desawegen en de daarin gelegen bruggen.

Bij Stbl. 1901 : 161 (bijblad 5587) [4]) werd de verplichting van den industrieel tot herstel van door zijn bedrijf toegebrachte schade aan desawegen en daartoe behoorende kunstwerken tot wettelijk beginsel verheven en aan de hoofden van plaatselijk bestuur de bevoegdheid toegekend om, als een ondernemer nalatig bleef, deze te verbieden, den door hem beschadigden weg, of desawegen in het algemeen, voor karretransport te gebruiken.

Het aanleggen van railbanen werd nog gestimuleerd [5]) door de speciaal ten behoeve van ondernemingen van landbouw en nijverheid vastgestelde bepalingen, vervat in het Reglement op den aanleg en het gebruik van tramwegen ten behoeve van ondernemingen van landbouw en nijverheid (Stbl. 1885 : 158) [6])

---

1) Brandes, 1904, pag. 7.
2) Brandes heeft hier het oog op het lorrietransport met sappies als trekkracht. Het lorrietransport met motorische tractie werd later meer doorgevoerd.
3) Zie: „Nota over het oprichten en in werking brengen van suiker- en indigoondernemingen op Java en Madoera", 1898, deel 1, pag. 32–34.
4) Verg. ook Stbl. 1905: 314, bijblad 6272, Stbl. 1915: 464. Verder de ordonnanties over zgn. „heerendienstwegen": Stbl. 1905: 104, 1906: 418, 1909: 410.
5) Verg. L. F. Dingemans: „De particuliere suikerindustrie in de gouvernementslanden op Java" 1909, pag. 9.
6) Gewijzigd resp. aangevuld: Stbl. 1895: 171, 1902: 384, 1905: 517, 1911: 557.

III. Leveringen

Ook met betrekking tot het niet direct met het productieproces samenhangend, doch daarmee nauw in verband staand, onderdeel der *leveranties*, werd in steeds sterker mate het streven bemerkbaar zich onafhankelijk te maken van de inheemsche bevolking.

Onder leveringen worden verstaan; materialen ten behoeve van verbouwing of nieuwbouw van fabrieken (metselsteenen, zand, grint, etc.); aanleg en verbetering van irrigatiewerken; aanleg en onderhoud van railbanen, emballagemateriaal, stalmest, kalk, brandhout, bamboe, etc. etc. Ook *opkoopriet* wordt hiertoe gerekend.

Onderstaande staat geeft een overzicht van de hoeveelheid maalriet in de jaren 1916–1930 van de inlandsche bevolking opgekocht (in tonnen van 1000 kg) [1])

jaar	totaal opgekocht in metr. tonnen	aantal opkoopfabrieken	opkoop in proc. v/d tot. riet-prod. Java
1915	117.295	12	0,81
1916	87.652	11	0,53
1917	100.889	12	0,58
1918	53.672	11	0,33
1919	14.051	6	0,10
1920	39.457	12	0,26
1921	38.200	13	0,25
1922	77.618	13	0,45
1923	95.413	18	0,58
1924	113.028	16	0,61
1925	56.653	14	0,29
1926	51.695	9	0,27
1927	58.730	10	0,27
1928	30.987	5	0,12
1929	31.278	4	0,13
1930	21.864	3	0,08

Het bevolkingsriet wordt voornamelijk opgekocht in de residenties Kediri (afd. Kediri, Toeloenagoeng, Berbek), Pasoeroean (afd. Malang), Cheribon (afd. Indramajoe) en Semarang (afd. Pati en Koedoes).

Slechts een uiterst gering percentage van het totaal verwerkte maalriet is dus van de inlandsche bevolking opgekocht, hetgeen voornamelijk te wijten is aan de uiterst slechte qualiteit er van.

Hetzelfde kan gezegd worden van vrijwel alle door inlanders geleverde producten.

Het Mindere Welvaart Onderzoek bracht uitgebreide gegevens betreffende bedrijven of ambachten, ontstaan door de suikerindustrie. [2])

Vooral de gegevens verschaft door Carp en Prinsen Geerlings zijn belangrijk, daar hieruit blijkt, dat toentertijd jaarlijks voor vrij aanzienlijke bedragen van de inlandsche bevolking aan materialen betrokken werd.

1) Gegevens Documentatiebureau der Centrale Organisaties.
2) Mindere Welvaart Verslag, deel 6*d*, pag. 96–100.

De uitgaven voor *verpakkingsartikelen* (krandjangs, groote en kleine krandjangmatten, rottan krandjangmatten en zaksuikermatten) bedroegen in het jaar 1903, alleen voor de afdeelingen Pekalongan en Tegal, reeds f 165.000.—, ondanks de omstandigheid, dat toen reeds circa 35% van het product in goeniezakken werd afgeleverd.

De inlandsche metselsteenen bleken van inferieure qualiteit, zoodat zij slechts f 5,— à f 6,— per 1000 opbrachten. Desondanks werd in 1903 door de ondernemingen in het gewest ± f 40.000,— hieraan besteed.

Het gebruik van boengkil verminderde toen reeds, als gevolg van den invoer van uitheemsche meststoffen met hoog stikstofgehalte. Ook kwamen bij de inlandsche meststoffen vervalschingen voor, terwijl de qualiteit slecht was.

Voor de overige producten der inlandsche nijverheid, zooals touwwerk (arèndoeq), smeerolie, etc. werd in 1903 ± f 6000,— uitgegeven.

Over het algemeen veroorzaakte de slechte qualiteit van de door de bevolking geleverde artikelen, dat de industrie zich voor deze producten zooveel mogelijk richtte tot Europeesche of Chineesche leveranciers, dan wel de benoodigde materialen onder eigen toezicht door daglooners liet vervaardigen.

Reeds Brandes[1]) concludeerde:

„Zoo maakt de inlander in deze materie, zoo uiterst geschikt om een zelfstandig bestaan te verkrijgen, zichzelf tot daglooner bij Europeanen, Chineezen en Vreemde Oosterlingen of bij eigen landgenooten, die wat langer bij de eersten in dienst zijn geweest en de waarde van goed werk hebben leeren begrijpen."

Vooral na 1918, toen door rationalisatie getracht werd zoo goed en goedkoop mogelijk te werken, besteedde de industrie aanzienlijk veel minder aan de zgn. leveranties.

jaar	per H.A. maal riet in guldens	totaal Java in f 1000.—
1917	32,82	5.265
1918	28,99	4.727
1919	34,96	4.813
1920	48,58	7.518
1921	67,07	10.695
1922	47,41	7.628
1923	45,43	7.421
1924	39,13	6.743
1925	31,69	5.649
1926	29,92	5.376
1927	26,14	4.852
1928	25,69	5.008
1929	19,92	3.918
1930	15,03	2.986
1931	10,97	2.207
1932	5,31	908

1) Brandes, 1908, pag. 13.

Vorenstaande staat geeft hier een voorbeeld van [1]), hoewel hierbij niet uit het oog verloren mag worden, dat door de ondernemers in vele gevallen geen zuivere grens getrokken werd tusschen de bedragen, welke de inlandsche bevoking ten goede kwam voor arbeidsloonen en voor leveranties.

F. SAMENVATTING

§ 1. Organisatie

Het is wel opmerkelijk, dat de moeilijkheden, ondervonden met enkele categorieën inlandsche arbeiders, geen aanleiding gaven tot een georganiseerd optreden der werkgevers.

Tijdens het Cultuurstelsel en de periode der Gouvernementscontracten bestond er in de suikerindustrie geen behoefte aan organisatie en aaneensluiting.

Het Gouvernement waarborgde de grondstoffen en de benoodigde hulpstoffen, zorgde voor arbeiders, garandeerde den verkoop van een gedeelte van het product etc., kortom, verschafte den contractant-ondernemer alle gewenschte hulp en bedrijfszekerheid.

Bij den contractant daarentegen ontbrak, door de onzekerheid betreffende den duur en eventueele prolongatie van zijn contract, de neiging, door kapitaalsinvestatie en meerdere inspanning duurzame verbeteringen in zijn bedrijf toe te passen.

Bij een gunstige marktconstellatie waren bevredigende winsten te behalen, terwijl in het andere geval met klem op Overheidsbemoeienis en -steun werd aangedrongen.

De nieuwe regeling van 1863 heette de contractanten met ondergang te bedreigen, terwijl de Wet van 1870 door velen als een doodvonnis voor de industrie werd beschouwd.

Ondanks het feit, dat de geleidelijke overgang tot een vrije industrie genoegzaam tijd gunde tot heroriënteering en ondanks de waarschuwende stemmen, die allerwege opgingen, om te wijzen op het gevaar der concurreerende bietsuikerindustrie, bleef krachtige aaneensluiting achterwege, terwijl verbeteringen en wijzigingen in de bedrijfsmethoden met argwaan werden begroet en noode ingevoerd.

Zoo klaagt Van Gorkom [2]), dat slechts door dwang van Gouvernements wege betere fabrieksinstallaties (o.a. vacuumpannen) werden ingevoerd, terwijl ook de invoering van stoom als bedrijfskracht allerwege „met zwaarmoedige financieele overwegingen (had) te kampen". Ook bij de invoering van het Reynosostelsel bleek weer bij vele ondernemers een bekrompen conservatisme, d.w.z. een gehecht zijn aan het oude, omdat men tegen het nieuwe opzag.

Over wetenschappelijk zuivere en volledige vergelijkende proefnemingen werd nog niet gedacht, terwijl zelfs deugdelijke praktijkproeven achterwege bleven.

„Geen sprekender bewijs," aldus Van Gorkom, „is aan te voeren voor de stelling, dat de suikerindustrie op Java nog alles te leeren heeft. Beproefde men hier iets nieuws, het werd schier zonder uitzondering van buiten af aanbevolen en dit geldt zoowel voor de kultuur als de installatie der fabrieken." [3])

1) Syndicaatsverslag 1931–1932, pag. 29.
2) Van Gorkom: „Eenige opmerkingen etc", pag. 3 e.v.
3) Van Gorkom: „Eenige opmerkingen etc.", pag 9

Doch ook hier verrichtte de crisis van 1884 haar zuiverend en stimuleerend werk.

Ook reeds vóór 1884 bestond er, zij het in geringe mate, eenige samenwerking. Zoo veroorzaakte het verdwijnen van het Gouvernement als suikerhandelaar (1870) de noodzakelijkheid tot samenwerking op het gebied van den handel. De Kamers van Koophandel en de Handelsvereenigingen in de groote havensteden verzorgden deze handelsbelangen, terwijl daarnaast locale samenwerking bestond, inzake verbetering van het bedrijf en den aanplant in de verschillende vereenigingen van suikerfabrikanten en landhuurders. [1])

De verwoestingen, die de sereh-ziekte allerwege aanrichtte, leidde allereerst tot een samenwerking op cultuurtechnisch gebied. In 1885 kwam het Proefstation Midden-Java tot stand (Solo, Semarang, Klaten), weldra gevolgd door de Proefstations van West-Java (Kagok, Pekalongan) in 1886 en van Oost-Java (Pasoeroean) in 1887. In 1893 werd een algemeen tijdschrift „Archief voor de Suikerindustrie" uitgegeven.

Nadat de bedreigde belangen der suikerfabrikanten geleid hadden tot verschillende congressen (het eerste in 1888 te Semarang), tijdens welke de bestrijding van de sereh-ziekte wel het voornaamste punt van bespreking uitmaakte, constitueerden de verschillende locale vereenigingen zich in 1894 in het *„Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië"*. [2])

Vooral het ontwerp grondhuur-ordonnantie van Mullemeister en het voornemen van den minister van Koloniën om wederom over te gaan tot de heffing van een uitvoerrecht op suiker in Ned. Indië, veroorzaakten de totstandkoming van het Syndicaat.

In de eerste jaren van haar bestaan beperkte haar werkkring zich voornamelijk tot requestreeren, waar zij de bestaansvoorwaarden der Java-suikerindustrie bedreigd achtte.

Daarnaast werd normaliseerend en stimuleerend opgetreden op cultuurtechnisch en handelsgebied.

De samenwerking bleef echter beperkt tot cultuur-technisch- en handelsgebied. Arbeidsquaesties vormden op de verschillende congressen en bijeenkomsten geen punt van bespreking. Wel werd er, zooals wij zagen, een voortdurende aandrang op het Gouvernement uitgeoefend om te komen tot Overheidsbemoeienis inzake de arbeidsovereenkomsten, doch de problemen en moeilijkheden op het gebied van den arbeid bleken niet van dien aard, dat zij aanleiding gaven tot een gemeenschappelijk, georganiseerd optreden.

Dit moge blijken uit de omstandigheid, dat het Syndicaat, na een 16-tal jaren zonder programma,of iets hetwelk daarop geleek, werkzaam te zijn geweest in 1910, eindelijk een programma uitgaf, waarin, op het gebied van den arbeid, geen richtlijn werd aangenomen. [3])

Bij de ondernemers bleek de meening, ten aanzien van de wijze en de middelen, door welke in de behoefte aan werkvolk kon worden voorzien en een mogelijke regeling tusschen den werkgever en zijn werkvolk, dermate verschillend, dat de verdere uitwerking van deze punten voorloopig kon blijven rusten.

---

1) Van der Mandele, pag. 148 e.v
2) Verder steeds „Syndicaat" genoemd.
3) Verg. punt 23: „Inleiding tot het Programma van het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië", 1910, overdruk, pag. 37, 38, 50.

Kielstra[1]), die in zijn critiek op Paets tot Gansoyen's praeadvies, de oorzaak der moeilijkheden met werkvolk op de Europeesche landbouwondernemingen voor een groot gedeelte toeschreef aan de maatschappelijke verhoudingen der inlandsche samenleving, had reeds den raad gegeven, om, door krachtige aaneensluiting der economisch zwakkeren (in dit geval de suikerfabrikanten), zich grooteren invloed op de arbeidsmarkt te verschaffen.

In zijn repliek[2]) merkte Paets tot Gansoyen op, dat, waar hiertoe de noodzakelijkheid bestond, de werkgevers reeds locaal tot aaneensluiting waren gekomen om maatregelen te nemen tegen het euvel van het ongemotiveerde „overloopen" van geschoolde arbeiders en mandoers.

Daar de grootste moeilijkheden echter voorkwamen bij de losse arbeiders — meer speciaal vreemde koelies — en minder berustten op het „overloopen" naar concurreerende ondernemingen, dan wel op het „wegloopen" en deze moeilijkheden niet wortelden in de verhouding tusschen werkgever en werknemer en niet lagen op economisch gebied, doch voortvloeiden uit de Oostersche mentaliteit, zou aaneensluiting der werkgevers nooit de strekking kunnen hebben deze moeilijkheden te doen verdwijnen.

Ook gezamenlijk optreden der werkgevers tegen de losse koelies ter plaatse, leek Paets tot Gansoyen naast onvruchtbaar ook weinig politiek, daar de ondernemingen in hun eigen belang gedwongen waren dit volk zeer te ontzien.

„De koelies hebben de onderneming niet noodig, doch wel omgekeerd de ondernemingen de koelies en de mogelijkheid is lang niet uitgesloten, dat maatregelen, als bedoeld, ten gevolge zullen hebben, dat van werken op de ondernemingen voor goed wordt afgezien."

§ 2. Autoritair optreden

Het tijdperk vóór 1918 kenmerkt zich dan ook door het individueel optreden der werkgevers met middelen, die zich aan de ter plaatse voorkomende omstandigheden aanpasten. Wij kunnen dit tijdperk het *patriarchale tijdperk* noemen.

Uit de congressen en vergaderingen, georganiseerd door de Europeesche landbouwondernemers, spreekt tot ons de toon der autoritaire planterspatriarchen.

Eigen richting, intimidatie, handtastelijk optreden en autoritair machtsmisbruik bij de minsten[3]); een grondige en diepgaande kennis der Oostersche zeden en gebruiken, een intens samenleven en patriarchaal medevoelen bij de besten der planters, veroorzaakte, meer nog dan voorschotsystemen en ingewikkelde arbeidsovereenkomsten, de omstandigheid, dat in het algemeen klachten over werkvolk niet op den voorgrond traden.

Dit patriarchale, autoritaire optreden der werkgevers paste in het systeem der inheemsche samenleving.

Wanneer men de omstandigheden bekijkt, onder welke door inlanders arbeid voor anderen verricht wordt, dan valt op, dat het *gezagselement*

1) Mr J. C. Kielstra: „Critiek op het praeadvies voor het 10de Landbouwcongres van het Ned. Indisch Landbouwsyndicaat", Tijdschrift B.B., Mei 1909.

2) Handelingen 10de congres Ned. Ind. Landb. Synd., 2de deel, 3de aflevering, 1909, pag. 204 e.v.

3) Verg. Hand. 10de congres, pag. 240: „Ik pak zoo'n vent, die iets gedaan heeft, bij zijn kraag en geef hem een draai om zijn ooren, dat kost mij f 25,—, maar ik wil dan ook waar voor mijn geld hebben. Dit heeft geholpen. Ik ben nu twee jaren terug uit Europa, en ik ben weer baas op mijn onderneming en als ik zeg: houdt je mond, dat doen ze dan ook en daar bevind ik mij het best bij."

een groote rol speelt. Zelfs in de vrijwillig aangegane arbeidsovereenkomsten staat het gezagselement nog op den voorgrond.

Dit alles vloeit voort uit de inlandsche rechtswaardeering, welke „het volstrekte recht van het Gezag" meer aanvaardt, dan de Europeesche opvatting van „de volstrekte macht van het Recht" [1]).

Is voor den Westerling het recht de ideale regeling, waarop de machtsverhoudingen behooren gefundeerd te zijn, voor den Javaan is er in het recht (nog) een sterk element van reëele, geconsolideerde een genormaliseerde machtsverhouding.

Uit deze opvatting spruit voort de groote macht, welke door den inlander aan de hem bovengestelde toegerekend wordt. Het straffen van overtredingen en tekortkomingen, het opleggen van boetes etc., mits dit alles geschiedt volgens, naar algemeene begrippen, rechtvaardigheid („adil"), wordt door den inlander geaccepteerd zonder morren. Verder spruit uit deze opvatting voort de gelatenheid en het fatalisme, waarmee de inlandsche werkman zich door bovengestelden vaak laat onderdrukken en knevelen. De bovengestelde bezit naar inlandsche opvatting een patriarchale, arbitraire rechtvaardigheidstaak.

De ondernemers pasten zich aan deze opvattingen aan. Reeds lang beseften zij, dat elke Overheidsbemoeienis met de arbeidsverhoudingen volgens Westersche rechtsbegrippen, met haar juridische beschouwingen over het bilateraal karakter van de ontbinding der arbeidsovereenkomsten, over contractbreuk en de strafbaarstelling daaraan verbonden, over de splitsing in publiek- en privaatrecht, in deze Oostersche samenleving, waar de machtsverhoudingen belangrijker waren dan de rechtsverhoudingen, zou moeten falen. Zij beseften, dat alleen daar een bevredigende arbeidsverhouding kon bestaan, waar voldoende werkvolk aanwezig was en dit werkvolk zich zonder eenige directe of indirecte dwang (voorschot) vrijwillig tot den arbeid aanmeldde.

Waar deze ideale toestand niet bestond moesten zij op eigen kracht bouwen en van middelen gebruik maken, die zich aan de inheemsche gebruiken en opvattingen aansloten.

Allereerst pasten zij dus het systeem van arbeidsovereenkomsten en voorschotten toe. Dat ook deze middelen geen arbeidszekerheid waarborgden was hun bekend.

De meer of mindere mate van economische afhankelijkheid van het verdiende geldloon, de afwezigheid van sociale remmen bij het verbreken der arbeidsovereenkomsten, aangegaan met uitheemsche bevolkingsgroepen, veroorzaakte, dat de inlandsche contractant zich niet door een overeenkomst gebonden achtte, zoodra hij kans zag zich aan de dwang hiervan te onttrekken.

Ook gevoelt in vele gevallen de inlandsche arbeider niet de objectieve, maatschappelijke plicht tot het terugbetalen aan uitheemsche individuen van genoten voorschotten, etc. doch geschiedt dit als uitvloeisel eener „subjectieve dwangtoestand" van het eene individu op het andere. [2])

Werkovereenkomsten werden dus voornamelijk aangegaan, om den werkgever het middel in handen te geven op den werknemer dwang uit te oefenen, terwijl het voorschot als lok- en bindmiddel gebezigd werd.

Deze middelen konden echter slechts resultaat hebben, wanneer zij ge-

1) Verg. Mr Hart in Kol. Stud. 1924, II, pag. 170.
2) Verg. Mr A. van Gennep: „Het arbeidsvraagstuk op Java en Madoera", overdruk Indische Gids, Juni 1912, pag. 2.

paard gingen aan een autoritaire machtspositie van den werkgever als patriarchaal leider.

Geen wonder, dat daar de beste arbeidstoestanden voorkwamen, waar de werkgever, door persoonlijke qualiteiten, een onbetwiste machtspositie kon handhaven, door gestreng, doch rechtvaardig, optreden *naar Oostersche begrippen*, door het hoog en onaantastbaar stellen van zijn leidersfunctie.

Geen wonder eveneens, dat juist zij de meeste aanvallen te verduren hadden van hen, wier te eenzijdig Westersch georiënteerde rechtsbegrippen zich verzetten tegen Oostersche machtsopvattingen.

Daarnaast pasten de ondernemers andere middelen toe, de directe en indirecte medewerking van het desabestuur, etc. welke middelen geen ander doel hadden, dan, speculeerend op het gebrek aan inzicht bij den inlandschen arbeider in de rechtsverhoudingen tusschen werkgever en werknemer, een ambtelijk stempel op de arbeidsverhouding te drukken.

Als indirect middel om bedrijfszekerheid te verkrijgen kan genoemd worden de neiging om zich in steeds sterker mate onafhankelijk te maken van de inheemsche arbeidskrachten.

HOOFDSTUK IV

HISTORISCH OVERZICHT (1918—1930)

A. HET TIJDPERK NA 1918

In het tijdperk na 1918 vertoont het arbeidsvraagstuk wederom een geheel nieuw aspect.

Lag het zwaartepunt van het arbeidsvraagstuk gedurende het grootste deel van de 19de eeuw voornamelijk in het *gebrek aan werkwolk*, tijdens de opkomst der vrije suikerindustrie was het vooral de *arbeidsonzekerheid*, voortvloeiende uit de economische onafhankelijkheid van het gros der arbeiders en de Oostersche mentaliteit, waartegen van ondernemerszijde maatregelen getroffen werden.

Na 1918 treden tevens *problemen van psychologischen aard* op, die de arbeidsquaestie tot een der belangrijkste onderdeelen van het productieproces doen worden.

Arbeidsquaesties bestonden reeds sinds het ophouden der Gouvernementsbemoeienis met het verschaffen van werkvolk, doch deze moeilijkheden waren meest van plaatselijken aard en vereischten plaatselijk optreden.

De in de naoorlogsjaren allerwege sterk tot uiting komende, veranderde geestesgesteldheid, veroorzaakte echter arbeidsquaesties van zoo *algemeenen aard*, dat het de diverse beheerders en maatschappijen onmogelijk was, op bevredigende wijze de eischen van het bedrijf met de maatschappelijke krachten welke met deze eischen in conflict kwamen, te verzoenen en in rustige banen te leiden. [1])

De arbeidsquaesties in de na-oorlogsjaren groepeeren zich om de zgn. „Inlandsche beweging", d.w.z. het streven der inlandsche bevolking om tot zelfbeschikking te komen op politiek, economisch, cultureel en godsdienstig gebied [2]), of het „samenstel van moderne sociale evoluties op cultureel, relegieus, economisch en politiek gebied." [3])

Deze „Inlandsche beweging" is te beschouwen als een onderdeel van het „Oostersch Réveil" en terecht merkt De Kat Angelino [4]) op, dat dit „ontwaken niet als een mysterieus verschijnsel, noch als een onverwachte consequentie van den wereldoorlog" beschouwd mag worden.

In werkelijkheid was het een zeer geleidelijke bewustwording, welke in

---

1) Verg. „Inleiding", Bijblad Archief 1921, pag. 1.
2) J. H. F. Kohlbrugge: „De inlandsche beweging en de onrust in Ned.-Indië", 1927.
3) J. Th. Petrus Blumberger: „De nationalistische beweging in Ned. Indië", 1931, pag. 12.
4) De Kat Angelino, 1, pag. 34–37.

den loop der 19de eeuw snel groeien kon door de intensiveering van het wereldverkeer, bevrucht als zij daardoor kon worden door de pan-humanistische stroomingen in Europa en de daar plaats vindende sociaal-politieke revolutie.

De 20ste eeuw ontketende, met den Russisch-Japanschen oorlog en bovenal door de gevolgen van den wereldoorlog, krachten en stroomingen, die in weinige jaren tijds een dusdanige opbloei in de inlandsche beweging veroorzaakten, dat men kon spreken van een „Oostersch Réveil".

Valt dus het op den voorgrond treden van de inlandsche beweging in de jaren na 1918 niet te beschouwen als een direct uitvloeisel van den wereldoorlog, wèl kan geconstateerd worden, dat de groote activiteit der inheemschen, in deze jaren betoond, mogelijk gemaakt en bevrucht werd door een omzwenking in de Westersche opvattingen als gevolg van den wereldbrand (het zgn.: „Westersch Réveil").

De revolutionnaire golven, welke in de woelige Novemberdagen van 1918 als een vloed over Europa sloegen, bespoelden ook Java's stranden.

Voor de uiterst links georiënteerde politieke partijen in Indië vormden de gebeurtenissen in Europa een welkome aanleiding om een groote activiteit te ontplooien, welke gericht was op afbraak van het Westersch imperialistisch gezag en de daarop gegrondveste kapitalistische maatschappij.

Bij de meer gematigde elementen won de overtuiging veld, dat deze revolutionaire stormen een algeheele wijziging in het maatschappelijk bestel ten gevolge zouden hebben. Eenstemmig bestond bij hen de overtuiging, dat „sociale wetgeving" het eenige middel was, waarmede de gewenschte of onvermijdelijke hervormingen konden worden tot stand gebracht. Bij velen ging het „niet slechts om betere verhoudingen te scheppen, vaak kon het doel slechts zijn gevaarlijker consequenties te voorkomen". [1])

Zoo ontstond eenerzijds in de eerste na-oorlogsjaren bij de *Overheid* een, onder druk der links georiënteerde Westersche groepen en inheemsche extremistische partijen tot stand gekomen, hervormingsdrang, welke zich uitte in een ad absurdum opgevoerde zgn. „sociale wetgeving", terwijl anderzijds bij *de inheemsche bevolking* een door economische en psychologische omstandigheden veroorzaakte gisting viel waar te nemen.

Beide bewegingen richtten zich in de eerste plaats tot de Javasuikerindustrie, welke als de machtigste uitingsvorm van den Europeeschen ondernemersgeest bovendien nog het diepst in de inheemsche huishouding verankerd lag.

Als een der kapitalistische zuilen van het Westersch imperialisme, vormde de suikerindustrie een welkom aanvalsobject voor de linksch georiënteerde partijen van beiderlei ras: haar diepingrijpende invloed op de inheemsche huishouding werd als oorzaak aangewezen voor de toenemende verarming van de inlandsche bevolking, terwijl daarnaast de onevenredige winsten door haar gemaakt als uitvloeisel der plotselinge groote vraag naar suiker uit Europa, ook bij de gematigde elementen de overtuiging deed post vatten, dat sociale maatregelen in de allereerste plaats in betrekking tot haar moesten worden ingevoerd.

Het feit, dat van de suikerindustrie de meeste gegevens bekend waren, in tegenstelling met de andere Westersche ondernemingen, zoodat hervormingen hier ook met de minste moeite konden worden ingevoerd, kan volle-

1) Syndicaatsverslag 1924, pag. 45.

digheidshalve nog geconstateerd worden. [1])

Het waren deze veranderingen op economisch en geestelijk gebied, die veroorzaakten, dat in een korte spanne tijds, ingrijpende veranderingen in de organisatie der Javasuikerindustrie plaats vonden.

Dat de arbeidsquaestie hierbij een belangrijke plaats innam behoeft geen betoog.

In een vorig hoofdstuk behandelden wij reeds de middelen, welke de ondernemers toepasten voor het verkrijgen van arbeidszekerheid. Deze maatregelen werden ook in het tijdperk na 1918 toegepast, hoewel aangepast aan de eischen van het oogenblik.

In dit hoofdstuk zullen wij voornamelijk het oog richten op de Regeeringsbemoeienissen t.o.v. de arbeidsverhoudingen, op de inheemsche stroomingen, welke na 1918 hun invloed op het arbeidsvraagstuk uitoefenden, om ten slotte de maatregelen na te gaan, die de suikerindustrie toepaste om haar bedrijf veilig door de klippen en stroomingen dezer bewogen tijden te leiden.

B. REGEERINGSBEMOEIENIS T.A.V. DEN FACTOR ARBEID

§ 1. Inleiding

Nadat in de 20ste eeuw voor Nederlandsch-Indië een welbewuste welvaartspolitiek aanvaard werd, is de suikerindustrie nimmer „persona grata" geweest in de oogen der hoogste Staatsambtenaren.

Het Mindere Welvaarts Onderzoek, waaraan onverbrekelijk de naam van H. E. Steinmetz verbonden is, toonde onweersprekelijk aan, minder wat de resultaten betreft, dan wel met het oog op den geheelen opzet en de met blijkbaar welgevallen gepubliceerde grieven tegen de suikerindustrie, dat deze grootste landbouwnijverheid van Java zich niet in de onverdeelde sympathie van de Regeeringsadviseurs mocht verheugen.

Reeds voor dien tijd richtte veler belangstelling zich op de suikerindustrie, voornamelijk wat betreft haar socialen en economischen invloed op land en volk, doch de gegevens van het Mindere Welvaart Onderzoek leidden tot een belangstelling, die volgens Van Hinloopen Labberton [2]) veel begon te gelijken op „tegeningenomenheid".

Deze beweging tegen de Javasuikerindustrie, oorspronkelijk wellicht voortgesproten uit een te waardeeren roeping om iets te doen, om den inlander te steunen in zijn strijd om het bestaan, nam allengs een richting aan, die zich richtte tegen de industrie als zoodanig. [3])

Ondanks dit alles ging de suikerindustrie rustig voort op den door haar ingeslagen weg, zonder zich al te veel te bekommeren over tegenwerking

---

1) Het Syndicaatsverslag 1924, pag. 45 merkt hierover het volgende op: „Het is op het gebied der sociale wetgeving overigens als op het terrein van den fiscus: het heffen van belasting van correct beheerde en behoorlijk geadministreerde ondernemingen is verreweg het gemakkelijkst en dus het spoedigst en volledigst tot stand te brengen. Zoo is het ook steeds het eenvoudigst sociale wetgeving toe te passen op die bedrijven, waar de arbeidsverhoudingen het geregeldst, het overzichtelijkst, het meest systematisch, en dientengevolge bijkans altijd het best zijn. Dientengevolge worden, vooral in Indië, in de eerste plaats misstanden bestreden daar, waar zij niet of nauwelijks bestaan."

2) D. van Hinloopen Labberton: „Invloed van de suikerfabriek op haar omgeving". Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië, Juli, deel 77. 1908.

3) Verg. H. J. W. van Lawick: „De beweging tegen de suikerindustrie in Ned.-Indië", 1908, pag. 8.

In een request van 24 Jan. 1905 werd door het Syndicaat bij den Directeur B. B. aangedrongen op het treffen van maatregelen, welke de verhouding tusschen bestuursambtenaren en de suikerindustrie zouden verbeteren. (Bijblad Archief 1905, pag. 109 e.v.)

en gebrek aan steun van de zijde van een Overheid, die toch wel degelijk het groote belang van dezen economischen steunpilaar van het maatschappelijk bestel moest inzien.

In de eerste na-oorlogsjaren concentreerden zich echter alle critiek en aanvalspogingen voornamelijk op de suikerindustrie.

De op 18 Mei 1918 plechtig geïnstalleerde Volksraad schiep de gelegenheid om werkelijke en vermeende grieven voor het forum der publieke aandacht te brengen en hiervan werd, zoowel van inlandsche als Europeesche zijde, druk gebruik gemaakt.

In de eerste voorjaarszitting werden reeds klachten over de suikerindustrie naar voren gebracht, welke echter hoofdzakelijk betrekking hadden op agrarische en daarmede verband houdende quaesties (voedselgebrek, irrigatie, etc.) en algemeene economische bezwaren („drainage").

Betreffende het arbeidsvraagstuk werden slechts algemeenheden naar voren gebracht.

Zoo sprak Tjipto Mangoenkoesoemo[1]) over de „rechteloosheid" van den werknemer tegenover zijn werkgever, waarvan de suikernijverheid „frappante" voorbeelden te zien zou geven, terwijl Cramer[2]) het bestaan eener exploitatie van vrouwen en kinderen hekelde.

Onder den invloed der Europeesche gebeurtenissen verscherpten de verhoudingen zich in de tweede helft van 1918.

Op het derde nationale congres der Sarekat Islam (Sept.–Oct. te Soerabaya) werd stelling genomen tegen de Regeering, als beschermster van het kapitalisme. De voorzitter der Centrale S.I. constateerde, dat de arbeidersbevolking van Java geen bescherming van Overheidswege genoot en eischte daarom een Indische arbeidswet, de vaststelling van minimumloonen, maximum arbeidsduur, ouderdomsverzekering, verbod van vrouwen- en kinderarbeid, etc. etc. Besloten werd de strijd aan te binden tegen het „systeem van de suikerindustrie".

De I(ndische) S(ociaal) D(emocratische) V(ereeniging) verklaarde zich solidair met een S.I., die haar godsdienstig en nationalistisch karakter, blijkens het derde congres, verloren had en zich uitsluitend baseerde op den klassestrijd.

Tijdens de najaarszitting van den Volksraad werd de meest revolutionaire taal vernomen.

Tjokroaminoto[3]) schetste in een geruchtmakende redevoering de Sarekat Islam niet als een „vereeniging", maar als een „beweging", die opheffing wilde van den inlander in materieelen zoowel als in geestelijken zin en aanstuurde op zelfstandigheid. Hij beschouwde de geboorte van de S.I. als een „uiting van reeds lang bestaande, ingehouden eischen om het bestaande in het sociale zoowel als in het economische leven te verbeteren" en kondigde een strijd aan op twee fronten, het economische en het politieke.

Hij proclameerde den strijd tegen het „zondig kapitalisme", waarvan de suikerindustrie als een der meest sprekende voorbeelden werd aangewe-

1) Hand. Volksraad 1918, 1ste gew. zitting, 5e verg., pag. 130.
2) Hand. Volksraad 1918, 1ste gew. zitting, 7de verg., pag. 216.
Naar aanleiding dezer opmerkingen werd door het Syndicaat een onderzoek ingesteld (Juli 1919) naar den omvang van den vrouwen- en kinderarbeid in de Javasuikerindustrie, alsmede naar de arbeidsomstandigheden. De in werking gestelde verbeteringen in de arbeids- en betalingsvoorwaarden, welke in de tweede helft van 1919 ingingen en zich over 1920 uitstrekten, veroorzaakten, dat het resultaat dezer onderzoekingen niet gepubliceerd werd.
3) Hand. Volksraad 1918, 2de gew. zitting, pag. 175–185.

zen en noemde als strijdmiddel, behalve parlementaire actie ook de staking „mits goed voorbereid en georganiseerd".

Ook van socialistische zijde liet men zich niet onbetuigd. Cramer[1]) oefende scherpe critiek uit, waarbij vooral de toestanden bij de suikerindustrie het moesten ontgelden.

§ 2. Sociale wetgeving

De heerschende stemming bij de Regeering uitte zich in de bekende Regeeringsverklaring van 18 November 1918, waarin o.m. het voornemen werd bekend gemaakt ten spoedigste noodzakelijk geachte hervormingen in te voeren. [2])

I. Suikerenquête-commissie

Een uitvloeisel hiervan was de instelling op 24 December 1918, van de zgn. Suikerenquête-commissie, welke de opdracht verkreeg een onderzoek in te stellen naar de toestanden bij de Javasuikerindustrie. [3])

Hoewel het rapport dezer commissie, welke haar taak 31 Juli 1921 beeindigde, voornamelijk gegevens en beschouwingen bevat, betrekking hebbende op de cultuur van het riet en alles wat daarmee samenhangt, propageerde zij [4]) het, reeds door Mr D. Fock in de vergadering der 2de Kamer van 3 April 1919 geopperde, denkbeeld, den grondverhuurders, naast de huur, een zeker aandeel in de winst der fabriek toe te kennen, in dier voege, dat zij deze winstparticipatie wenschte uit te strekken over „grondverhuurders, losse veldarbeiders, karrevoerders en afzonderlijke rietsnijders en tegelijk met deze werknemers de gansche inlandsche bevolking in het arbeidsveld der suikeronderneming wonende." [5])

De commissie wenschte geen dwingende bepalingen betreffende deze *winstaandeelkassen* in het leven te roepen, doch wees op de reeds in 1908 door Benjamin [6]) uiteengezette denkbeelden aangaande de verhouding tusschen de suikerfabrikanten en de bevolking, welke denkbeelden door fabrieken van de „Koloniale Bank", min of meer gewijzigd en aan de omstandigheden aangepast, practisch waren uitgevoerd.

Het denkbeeld, om door een stelsel van winstparticipatie meer harmonie te brengen in de belangen der suikerindustrie en die der inlandsche bevolking was niet nieuw.

Mr C. Th. van Deventer had reeds in 1906 in de 2de Kamer voorstellen in die richting gedaan, welke echter geen ingang vonden bij den toenmaligen minister van koloniën Fock.

Intusschen bleek het standpunt van dezen laatste veranderd, toen hij in 1919 de instelling van een systeem van winstparticipatie bepleitte, hierin ondersteund door het lid De Muralt.

Bij de opening van den Volksraad op 17 Mei 1921 kondigde de G.G. Mr Fock een regeling aan, waarbij het stelsel der winstparticipatie in engeren zin (dus alleen voor werknemers) verlaten werd op grond van practische overwegingen en de verplichting tot het geven van een uitkeering aan de

---

1) Hand. Volksraad 1918, 2de gew. zitting, pag. 207–216.
2) Hand. Volksraad 1918, 2de gew. zitting, pag. 251–252.
3) Zij kreeg bij Stbl. 1919: 105, Stbl. 1919: 679 en Stbl. 1920: 484 eenige enquête-bevoegdheden.
4) Verslag van de Suikerenquête-commissie 1921", bijlage 11.
5) Verslag van de Suikerenquête-commissie 1921", pag. 386, sub 2.
6) „Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië", April 1908, Mei 1908, pag. 285 e.v.

„belangengemeenschappen" rond de onderneming als „Leitmotiv" werd aanvaard.

Kort daarop werd door het Departement van Landbouw (onder J. Sibinga Mulder) een ontwerp-Koloniale Ordonnantie samengesteld, waarin aan alle cultuurondernemingen (landbouwbedrijven) op Java, zonder onderscheid, de verplichting werd opgelegd, jaarlijks een bedrag van 8% der exploitatie-winst te storten in bijzondere „winstaandeelkassen", welke ten bate zouden komen aan de inlandsche dorpsgemeenten binnen het gebied van deze cultuurondernemingen gelegen.

In 1921 verscheen een voorontwerp K.B. betreffende deze materie, hetwelk in zooverre van het ontwerp-K.O. verschilde, dat de verplichting tot storten bestaan zou voor *alle* landbouw-, industrie-, mijn- en andere bedrijven, waarbij zgn. „belangenkringen" of „gemeenschapskringen" aanwijsbaar waren. De te storten bedragen zouden volgens progressieve schaal, met als maximum 20% van het door de bedrijven aan hunne aandeelhouders als dividend uitgekeerde bedrag, boven 6% van het kapitaal, vastgesteld worden.

Gezien het gemis aan economisch weerstandsvermogen der inheemsche arbeiders, die vooralsnog niet langs den weg van medezeggingschap tot eenig resultaat inzake de verdeeling van het gemeenschappelijk resultaat van de samenwerking van kapitaal en arbeid zouden kunnen geraken, werd het scheppen van dwingende bepalingen noodig geacht, om te komen tot de overigens civielrechterlijke verplichting der werkgevers, om den werknemer mede te doen deelen in de winst.

Tegen dit ontwerp K.B. ontstond felle oppositie.

Het bestuur van den B.E.N.I.S.O. verzocht adviezen betreffende deze materie aan de meest vooraanstaande juristen.

Prof. Mr M. W. F. Treub [1]) veroordeelde op economische gronden de voorgestelde regeling, die hij „gedénatureerd" achtte en ongeschikt voor de koloniale verhoudingen. Hij concludeerde, dat men zich met deze goed bedoelde, doch onoverdachte maatregel op een hellend vlak begaf, waarbij ten slotte te vreezen zou zijn voor de rechtszekerheid van den particulieren eigendom.

De professoren Mr A. A. H. Struycken en Mr J. Limburg veroordeelden het staatsrechterlijk karakter der regeling, waarin zij een onwettige belastinginvoering en een dwaalbegrip betreffende het privaatrechterlijk karakter der landbouwondernemingen aantoonden.

De verschillende belangengroepen verzetten zich eveneens tegen het ontwerp K.B.

De B.E.N.I.S.O. veroordeelde in een request (10 Aug. 1921) de voorgestelde regeling, evenals het Ned. Ind. Landbouwsyndicaat, het Suikersyndicaat, de Engelsche Kamer van Koophandel voor Ned. Indië te Londen, Belgische en Fransche vennootschappen, D.P.V., A.V.R.O.S., etc.

Ook in Volksraad en 2de Kamer verhieven zich maar weinig stemmen vóór het ontwerp.

Deze felle critiek veroorzaakte, dat de Regeering het ontwerp nogmaals „in studie" nam. [2])

In 1924 verklaarde de Indische Regeering, naar aanleiding van een des-

1) Adviezen opgenomen bij het adres van het Syndicaat. Bijblad Archief 1921, pag. 291 e.v., pag. 331 e.v.

2) Redevoering van den G.G. bij de opening der voorjaarszitting van den Volksraad in 1922 (16 Mei).

betreffende vraag, dat wel verre van te zijn losgelaten, het denkbeeld der winstaandeelkassen is studie was genomen ten aanzien van *nieuw op te richten* ondernemingen.

In de zitting van 25 Juni 1924 verklaarde de Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken (Schrieke) onverwacht, dat bij het oprichten van nieuwe ondernemingen de Regeering de *voorwaarde* zou stellen, dat, ten behoeve van maatregelen in het belang der inlandsche bevolking, een winstaandeel zou worden bestemd.

Dit geschiedde per „voorloopige bekendmaking" in de „Javasche Courant" van 26 Augustus 1924, waarbij als beding voor nieuw op te richten ondernemingen in de open te stellen Doetamati- en Sindopradja-gebieden te Cheribon en het Bedadoenggebied te Besoeki, als waarschijnlijk in uitzicht werd gesteld: „dat een nader te bepalen aandeel, niet hooger dan 5% van de winst, welke tot grondslag heeft gestrekt bij de vaststelling van het aan het Europeesch personeel uit te keeren tantième, moet worden afgezonderd voor een fonds, waaruit de behartiging van verschillende belangen van de bevolking der betrokken streek zal worden bekostigd in overleg met den ondernemer."

De Leidsche hoogleeraar Mr E. M. Meyers bestreed de wettigheid dezer regeling, daar hij zich op het standpunt stelde, dat de winstaandeelclausule in strijd was met de Fabrieken-ordonnantie en tevens hierdoor een belasting in het leven geroepen werd, waarbij de door de wet gestelde vereischten niet vervuld waren. [1])

Ondanks alle protesten verscheen in de Javasche Courant van 3 Juli 1925 de definitieve bekendmaking van de openstelling der bovengenoemde gebieden, waarin de winstaandeel-clausule was opgenomen. De Regeering behield zich echter het recht voor de clausule te wijzigen of in te trekken, indien op een andere, door de Regeering goed te keuren wijze, het beoogde doel — opheffing of verzachting van de nadeelen voor de inlandsche bevolking, verbonden aan de oprichting eener suikerfabriek — bereikbaar werd geacht.

Als uitvloeisel van de bereidverklaring van den B.E.N.I.S.O. (28 Oct. 1925) om de belanghebbenden bij de Javasuikerindustrie op te wekken om maatregelen te treffen in het belang der inlandsche bevolking, verklaarde de Regeering zich bereid de winstaandeel-clausule te laten vervallen (Jav. Courant No 18, 5 Maart 1926).

Uit het geheele verloop dezer quaestie kan wel geconcludeerd worden, dat de Overheid, in de eerste na-oorlogsjaren door politieken druk gedrongen tot het voorbereiden van wettelijke maatregelen inzake deze materie, bij een terugkeer tot normaler politieke en economische omstandigheden, maar al te gretig inging op dit „gentlemens agreement", waaruit zij niet al te gehavend te voorschijn zou treden.

De groote belangstelling voor de winstaandeelkassen, zoowel in de wetgevende lichamen, als bij belanghebbenden en in de pers betoond, heeft wel ten duidelijkste de principieele en practische bezwaren, verborgen aan een dergelijk instituut naar voren gebracht. [2])

Tevens heeft deze quaestie het groote voordeel opgeleverd, dat het vraagstuk der belangenverhouding tusschen uitheemsche werkgevers en in-

1) Zie Syndicaatsverslag 1925, pag. 41.
2) Verg. o.a. G. Gonggrijp: „Winstdeeling bij de suikerindustrie op Java", 1921.

heemsche arbeiders in het brandpunt der publieke belangstelling werd geplaatst, waardoor veroorzaakt werd, dat van werkgeverszijde meerdere en diepgaande aandacht aan dit vraagstuk werd geschonken.

II. Arbeidscommissie

Naar aanleiding van een motie den 21sten Juni 1918 voorgesteld door Mr Dr W. M. G. Schumann[1]) en met algemeene stemmen in den Volksraad aangenomen, werd bij G.B. van 14 Febr. 1919, No 7, in het leven geroepen de zgn. *Arbeidscommissie.*

Deze commissie had tot taak een onderzoek naar de arbeidstoestanden op Java in te stellen en aan de Regeering verslag uit te brengen over hare bevindingen, vergezeld van de noodig geachte voorstellen. Zij verkreeg bij Stbl. 1919 : 435 en Stbl. 1920 : 484 eenige enquête-bevoegdheden.

Toen de commissie nog nauwelijks haar taak had aangevangen, vroeg de Regeering bij geheim schrijven van 15 Sept. 1919 het oordeel der commissie omtrent de vaststelling van *minimumloonen* voor arbeiders op Java en Madoera en later (4 Oct. 1920) over de wenschelijkheid van de instelling van *arbeidsraden,* welke ten doel zouden hebben de rustige ontwikkeling der arbeidsverhoudingen te bevorderen en de kans op conflicten in de bedrijfswereld te verminderen. [2])

Het ontbrak de commissie voortdurend aan voldoende fondsen en voldoende personeel, terwijl de met spoed uit te brengen adviezen over de minimumloonen en de arbeidsraden niet bevorderlijk waren voor een nauwkeurig en betrouwbaar oriënteerend onderzoek naar de Indische arbeidsverhoudingen. De voorzitter der commissie erkende dan ook, dat de omstandigheden een dergelijk onderzoek, hetwelk de basis voor mogelijke voorstellen had moeten worden, onmogelijk gemaakt hadden. Bovendien vonden in de commissie vele mutaties plaats.

a. Minimum-loonen

Ondanks dit alles publiceerde de commissie den 29sten Juni 1920 een verslag, waarin opgenomen een ontwerpordonnantie ter voorloopige regeling van *minimumloonen voor werknemers in particuliere- en landsbedrijven.* [3])

De commissie constateerde, dat sinds 1905 de kosten voor levensonderhoud met rond 100% gestegen waren en dat de stijging van de loonen hiermede geen gelijken tred gehouden had en dat soms zelfs loonsverlagingen voorgekomen waren.

Er zou dus „onderbetaling" plaats vinden in zooverre, dat de „betaalde loonen der laagste klasse (zijn dus) voor een hygiënisch voldoende minimumbestaan van den ongeschoolden arbeider in het algemeen te gering"

---

1) „De Volksraad,
overwegende, dat de industrialiseering van Indië zonder gelijktijdige invoering van een arbeidswetgeving een ernstig gevaar zou opleveren voor de bevolking,
dat bovendien reeds nu uitbreiding van de arbeidsbescherming tot de vrije arbeiders noodzakelijk is,
dat uit het antwoord, namens de Regeering door den Directeur van Justitie gegeven, blijkt, dat de Regeering niet over de noodige gegevens beschikt,
noodigt de Regeering uit ten spoedigste een onderzoek in te stellen naar de bestaande arbeidstoestanden."

2) Verder onderzocht de commissie nog: de werktijden bij de havenwerken te Soerabaya, de arbeidsregeling in de havens en aan boord van aldaar liggende zeeschepen, de invloed der loonen op de prijsstijging van ijzerconstructies, ouderdoms en invaliditeitsverzekering, verplichte ziekenverzorging van arbeiders, instelling van „Joint-works Committees" en „Conciliation-boards", etc.

3) „Verslag van de Arbeidscommissie betreffende de wettelijke vaststelling van minimumloonen voor werknemers op Java en Madoera", 1921, pag. 21.

waren.[1]) Daar deze onderbetaling der minst ontwikkelde arbeiders tot ondervoeding zou kunnen leiden, was de arbeidscommissie eenstemmig van oordeel, dat tegenover deze bedreiging der volkskracht tot wettelijke vaststelling van minimumloonen diende te worden overgegaan.

Het minimumloon diende gebaseerd te zijn op een „hygiënisch minimum", vermeerderd met de kosten voor kleeren, huishuur, belasting, geneesmiddelen en verlichting. Als uitgangspunt voor het vaststellen van een „normaalbudget" werd het rantsoen genomen van lichten arbeid verrichtende gevangenen.

Was de commissie dus eenparig van oordeel, dat overgegaan moest worden tot de wettelijke vaststelling van een minimumloon, over de practische uitvoering daarvan waren de meeningen verdeeld.

Na een bespreking van de wenschelijkheid, dit minimumloon op te vatten als gezinsloon of als individueel loon en na de invloeden van een plotselinge loonsstijging te hebben nagespeurd, werd in de *meerderheidsnota* voorgesteld een individueel minimumloon vast te stellen, hetwelk binnen een bepaalde termijn bereikt moest worden door middel van een voorgeschreven optimale loonsstijging, „die de arbeider regelmatig aan den arbeid houdt, hem spaarzaam maakt en op een hooger cultuurniveau brengt." [2])

De *minderheidsnota* daarentegen stelde zich op het standpunt van een minimaal gezinsloon, hetwelk zonder overgangstermijn direct voorgeschreven en ingevoerd moest worden. [3])

Ondanks het feit, dat de voorzitter der Arbeidscommissie in zijn beschouwingen [4]) opmerkte, dat bij de overname van Europeesche beginselen het gevaar niet denkbeeldig zou zijn, dat aansluiting bij de Indische arbeidsverhoudingen gemist zou worden; dat het dogmatisch volgen van onderwerpen of perioden welke zich in Europa historisch uit elkaar ontwikkeld hadden, voor Indische verhoudingen ongewenscht was, blijken Westersche begrippen in vele gevallen overheerscht te hebben.

Zoo concludeert de minderheidsnota, dat „toch wel vast (staat), dat een koeliegezin, hetwelk geen inkomsten uit grondbezit trekt (en dat is bijna de helft van Java's bevolking) ondervoed moet worden" [5]), indien het niet de beschikking heeft over een minimaal geldloon.

Hier wordt Java's bevolking verdeeld in grondbezitters en een van geldloon afhankelijk proletariaat, alsof niet een belangrijk percentage der niet-grondbezitters geheel of gedeeltelijk haar levensonderhoud in den landbouw vindt, door het verrichten van bezigheden, welke in natura beloond worden.

De commissie beging verschillende principiëele fouten. Zoo baseerde zij hare berekeningen op een „hygiënisch minimum" zonder dit begrip nader te definieeren. Zoo worden verstrekkende conclusies getrokken zonder een grondslag van cijfermateriaal en vrijwel zonder toelichting, terwijl een ernstig gebrek aan inzicht bij verschillende leden bleek te bestaan

1) Verslag etc., pag. 11.
2) Verslag etc., pag. 15.
3) Verslag etc., pag. 33–43.
4) Eindverslag van den voorzitter van de commissie tot het houden van een onderzoek naar de arbeidstoestanden op Java en Madoera en tot het uitbrengen van een verslag aan de Regeering, vergezeld van de noodige voorstellen. Kol. Stud., 6de jaargang, no 3.
5) Verslag etc., pag. 17.

over het begrip loonarbeider, in dien zin, dat geen onderscheid werd gemaakt tusschen hen, die volkomen afhankelijk van loonarbeid zijn en die met loonarbeid een aanvullend inkomen verdienen.

Zoo draagt het onderzoek der commissie wel zeer het stempel van den onrustigen tijd, waarin zij haar arbeid verrichtte, terwijl de conclusies en voorstellen meer een uitvloeisel der geestesgesteldheid van de na-oorlogsjaren, dan van een objectieve, op cijfermateriaal berustende, studie lijken.

Van verschillende zijden [1]) werd critiek uitgeoefend, zoodat de Regeering van verdere stappen op dit gebied afzag.

b. Arbeidsraden

Ook betreffende de mogelijke instelling van *arbeidsraden* diende de Arbeidscommissie de Regeering van advies. [2])

De commissie stelde zich op het standpunt, dat Overheidsbemoeienis in arbeidsconflicten hier te lande voorshands niet verder behoorde te gaan, dan het bevorderen eener goede verstandhouding tusschen werkgever en werknemer, zoodat elk stelsel, gebaseerd op bepalingen, die de stakings- en uitsluitingsvrijheid van partijen zouden aantasten, voorloopig onuitvoerbaar was.

Deze paemisse kon evenwel niet uitsluiten, dat de Regeering zich voor de noodzakelijkheid geplaats kon zien dwingend te bemiddelen bij voorkomende arbeidsconflicten in bedrijven en diensten van erkend openbaar belang.

De commissie stelde voor de noodzakelijkheid van een dergelijk rechtstreeks ingrijpen afzonderlijk in studie te doen nemen door een daartoe te benoemen commissie, waarin naast vertegenwoordigers der betrokken groepen werkgevers en werknemers, vooraanstaande Regeeringsvertegenwoordigers op staatsrechterlijk, sociaal-economisch en rechtskundig gebied zitting zouden nemen.

Deze bijzondere gevallen uitschakelende, achtte de Commissie elk stelsel van rechtstreeks ingrijpen in de arbeidsverhoudingen en de verhouding van werkgever tot werknemer in het Indische bedrijfsleven bij ontstane of dreigende conflicten (verplichte arbitrage, verplichte bemiddeling, etc.) ongemotiveerd en ongeschikt. [3])

Het bemiddelingswerk der Regeering zou slechts kunnen geschieden door individueele bemiddelaars, ambtenaren, die voor dit delicate werk bijzonderen aanleg hadden en zich van te voren een algemeen inzicht inzake de verhoudingen tusschen kapitaal en arbeid, zoowel in als buiten Ned. Indië, hadden eigen gemaakt.

Ten aanzien van bemiddelingspogingen, uitgaande van bestuursambtenaren, stelde de commissie zich op een afwijzend standpunt, evenwel erkennend, dat de eischen der praktijk een dergelijk optreden als een noodzakelijk kwaad zouden kunnen rechtvaardigen.

---

1) Men leze vooral de uitstekende critiek van J. W. Meyer Ranneft: „Minimumloonen voor Indië", Kol. Stud. 1921, I, pag. 17-60.
Verg. Advies van het Dagelijksch Bestuur van het Syndicaat in zijn qualiteit van Commissie van Advies voor de Suikerindustrie, bij schrijven van 1 Juni 1921. Syndicaatsverslag 1921 pag. 27 e.v.

2) Advies nopens de instelling van arbeidsraden voor Indië", w.i. opgenomen een ontwerp-advies van den ondervoorzitter Mr Dr J. B. Peyrot, een nota van het lid Ir J. van der Waerden en een overzicht der beschouwingen van werkgevers en werknemers. Zie ook Bijblad Archief 1921, pag. 251 e.v., pag. 264.

3) Peyrot adviseerde tot de instelling van bemiddelingsraden met zekere arbitraire bevoegdheden.

Viehoff[1]) zette de grondslagen voor een stelsel van vrije Overheidsbemiddeling, als door de commissie voorgestaan, uiteen.

De commissie vatte haar uitspraken samen in een zevental conclusies, waarin zij o.a. de wenschelijkheid uitsprak tot het instellen van commissies van „vertrouwensmannen" uit de arbeiders, met welke de werkgever zich in geregelde verbinding zou stellen. Verder behoorde de taak der Indische Regeering zich, inzake de arbeidsvoorwaarden in het algemeen, af te spiegelen in haar werkzaamheid op het gebied der „sociale wetgeving", terwijl de instelling eener „Arbeidsinspectie voor Java en Madoera" het eerst noodige was.

Aan deze laatste wensch werd gedeeltelijk tegemoetgekomen door de instelling bij Stbl. 1921: 813 van een Kantoor van arbeid, dat werd belast (instructie bijblad 10404) met de bestudeering der arbeidsverhoudingen, met de bedoeling er een centrum van sociale Overheidszorg van te maken.

III. Maatregelen van afweer

Ondertusschen was de Regeering genoodzaakt onder den drang der economische conflicten, welke in de na-oorlogsjaren in toenemende mate ontstonden, haar standpunt te bepalen inzake de aanwending van het strijdmiddel der *werkstaking*.

De Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken zette dit standpunt in de Volksraadvergadering van 3 Maart 1920 [2]) als volgt uiteen: „Wanneer het in een conflict ter verbetering van arbeidsvoorwaarden tusschen werknemers en werkgevers tot een staking komt, is zulks een quaestie van economischen strijd waar de Regeering onzijdig tegenover staat, hoewel zij het haar taak zal achten om, waar dit noodig blijkt, haar bemiddeling aan te bieden. Wordt de staking echter aangewend niet als middel in den economischen strijd, doch in den politieken strijd, dan zal de Regeering tegen dergelijke excessen optreden, aangezien zij tegenover staking als politiek wapen, als misdadige woeling niet onzijdig staat."

Om den invloed van politieke leiders, die hun eigen belangen trachtten te bereiken door misbruik te maken van massa acties als stakingen, etc., te knotten, werd bij *Stbl. 1920 : 868* strafbaar gesteld hij, die een ander door geweld, door eenige andere feitelijkheid, dan wel door een onaangename bejegening of door bedreiging met geweld, met eenige andere feitelijkheid dan wel met eene onaangename bejegening, gericht hetzij tegen dien ander, hetzij tegen derden, wederrechtelijk dwingt iets te doen, niet te doen, of te dulden.

Bij *Stbl. 1921 : 2 en 3*, werd de politie het recht toegekend onmiddellijk daadwerkelijk op te treden tegenover hen, die ontoelaatbare pressie op de bevolking uitoefenden, door middel van voorloopige hechtenis. [3])

Al spoedig ontstond, met betrekking tot de suikerindustrie voor de Regeering de mogelijkheid, om volgens de door haar uiteengezette gedragslijn te handelen.

Naar aanleiding van een conflict, dat in de eerste maanden van 1920 ontstond tusschen het Syndicaat en den P.F.B., waarbij deze laatste organisatie een serie eischen stelde, betrekking hebbende op verbetering der arbeidsvoorwaarden voor de inheemsche arbeiders, gelastte de Regeering

1) Kol. Stud. 1921, I, pag. 376 e.v., II, pag. 75 e.v.
2) Mededeelingen Alg. Belang (21 Maart 1921), pag. 22.
3) Verg. Petrus Blumberger, pag. 137.

in een circulaire van 1 April 1920 den Residenten in suikerstreken een onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden in te stellen.

Nagegaan moest worden of, in verband met de belangrijke waardevermindering van het geld, de loonen (tevens taakwerk) op de suikerondernemingen in den laatsten tijd „naar redelijkheid" waren verhoogd. Tevens moest nagegaan worden of onder groote groepen werknemers ook algemeen wenschen bestonden, o.a. betreffende beperking van den arbeidsduur, vrije dagen, etc.

Het resultaat dezer enquête was, dat de loonen redelijk werden bevonden.

Daar desondanks de P.F.B. den 9den Augustus 1920 zich met een ultimatum tot het Syndicaat wendde, meende de Regeering te moeten ingrijpen en deed den organisatoren dezer beweging Soerjopranoto en Salim weten, dat zij persoonlijk voor het uitbreken eener algemeene staking verantwoordelijk gesteld zouden worden en de gevolgen daarvan zouden moeten dragen. [1])

Door de resultaten van het door haar gelastte onderzoek, meende de Regeering daartoe gerechtigd te zijn, hierdoor blijk gevend van haar opvatting, dat ook bij deze stakingen in de suikerindustrie het streven tot verbetering der materieele arbeidsvoorwaarden overheerscht werd door doeleinden van destructief politieken aard. [2])

Dat ook in de Stbl. 1920 : 868 vervatte maatregelen voor de suikerindustrie volkomen gerechtvaardigd waren, blijkt wel uit de tijdens de stakingen van 1920 door de stakers gevolgde politiek. [3])

Het hinderen van werkwilligen en van vreemde werklieden, die de plaatsen der stakers innamen, kwam herhaaldelijk voor in den vorm van najouwen, hoonen, bedreigingen met doodslag en molestaties. In sommige gevallen werd aan de vreemde arbeiders onderdak en voedsel door de inheemsche bevolking geweigerd; gevallen van handtastelijkheden, vergiftigingen en bedreigingen met doodslag, brandstichting etc., kwamen voor.

Bij een staking, waarbij vaststond, dat de organisatie en leiding berustte in handen van den P.F.B. werd een ware terreur tegenover werkwilligen geconstateerd.

Vastgesteld werd, dat een groot aantal werklieden aan de stakingen meedeed onder den invloed van de op hen uitgeoefende pressie, terwijl zij tengevolge van den zelfden druk daarna het werk niet durfden te hervatten.

Dat werkwilligen den arbeid neerlegden onder invloed van op hen uitgeoefende pressie door de stakers en hunne leiders, kwam op vijf ondernemingen voor.

Als gevolg van de op 8 Mei 1923 uitgeroepen staking van het inlandsch spoor- en tramwegpersoneel, welke staking een economische ontwrichting dreigde te veroorzaken, werd bij *Stbl. 1923 : 222, juncto 483,* in het Wetboek van Strafrecht een art. 161 bis ingelascht [4]), dat het opruien tot staking strafbaar stelde, indien daarvan ontwrichting van het economisch

1) Mededeeling van de Gemachtigde voor Algemeene Zaken in de Volksraadvergadering van 26 November 1920.

2) Verg. De Kat Angelino (II, pag. 649). „Het is maar al te bekend, dat zoogenaamde „stakingen" niet zelden als *politieke* zelfs als *revolutionaire* middelen zijn gebezigd; goed opgezet zijn zulke stakingen het allerbeste middel om een revolutie voor de helft te doen slagen, vóór het masker wordt weggeworpen."

3) Zie Bijblad Archief 1921, pag. 315 e.v.

4) „Hij, die, met het oogmerk om verstoring van de openbare orde of ontwrichting van het economisch leven te veroorzaken, dan wel wetende of redelijkerwijze moetende vermoeden, dat daarvan verstoring van de openbare orde of ontwrichting van het economisch leven der maatschappij het gevolg zal zijn, te weeg brengt, dat meerdere personen nalaten of, ondanks gegeven last, weigeren werkzaamheden te verrichten, waartoe zij zich verbonden hebben of uit

leven, of verstoring der openbare orde redelijkerwijze te verwachten was. [1])

In April 1926 werden, ter bestrijding van het communistisch gevaar, de *art. 153 bis en 153 ter* in het Wetboek van Strafrecht ingelascht, welke artikelen verstrekkende bevoegdheden aan de Regeering verschaften. [2])

§ 3. Internationale arbeidsregelen

Het jaar 1924 bracht een kentering in de door de Regeering gevolgde opvattingen, inzake het arbeidsvraagstuk.

Werd na 1918, onder den invloed der gebeurtenissen, met driftige ijver „commissies benoemd, maatregelen voorbereid en ontwerpen samengesteld", al spoedig besefte men, dat aan elke maatregel een diepgaand onderzoek vooraf behoort te gaan en dat het om der wille van politieke gebeurtenissen doorvoeren van diepingrijpende sociale maatregelen, in een land als Indië slechts funeste gevolgen kon hebben.

Om tot het besef dezer waarheid te komen had de noodzakelijke versobering van 's Lands financiën en de vrij plotseling invallende malaise op economisch gebied, in niet geringe mate bijgedragen.

Het Kantoor van Arbeid, dat de eerste jaren van oriënteerenden arbeid achter den rug had, kwam in 1924 met nieuwe voorstellen op het gebied der arbeidsverhoudingen.

Begin 1924 werd het oordeel van den J.S.W.B. gevraagd, betreffende de uitvaardiging van een *verbod van arbeid door kinderen beneden den leeftijd van 12 jaar* in fabrieken en werkplaatsen.

Hoewel volgens de meening van den J.S.W.B. een verbod van kinderarbeid op fabrieken in Indië een ander karakter zou hebben dan een dergelijk voorschrift in andere landen, dat bovendien kinderarbeid door zulk een verbod toch niet zou kunnen voorkomen en dat kinderexploitatie vooral moest worden gezocht in die kleinbedrijven, die niet onder de voorgestelde regeling zouden zijn te brengen, werd door het bestuur van den J.S.W.B. den 2den April 1924 bepaald:

„dat het met ingang van campagne 1924 verboden is kinderen, van welke redelijkerwijze kan worden vermoed, dat zij den vollen ouderdom van twaalf jaren nog niet hebben bereikt, in de suikerfabrieken van leden van den J.S.W.B te werk te stellen. Tevens wordt verboden dat oudere werkkrachten zich bij voortduring dan wel incidenteel doen vervangen door kinderen, te wier opzichte het evengenoemde verbod is uitgevaardigd." [3])

Ter zelfder tijd bereidde het Kantoor van Arbeid een regeling voor betreffende een *beperking van den vrouwennachtarbeid.*

De J.S.W.B., dienaangaande om advies verzocht, had vele principieele en practische bezwaren.

In de eerste plaats bracht de J.S.W.B. naar voren, dat in de Oostersche samenleving, waar vrouwenarbeid als zulk een vanzelfsprekend instituut

---

kracht van hunne dienstbestrekking verbonden zijn, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren of geldboete van ten hoogste duizend gulden."

1) De rechtspraak acht strafbaarheid alleen mogelijk, indien werkelijk de ontwrichting of verstoring is gevolgd (zie Mr J. Slingenberg: „De staatsinrichting van Ned. Indië", 1924, pag. 247.

2) Men vergelijke voor de maatregelen, die de Regeering tegen het communistische gevaar kan nemen „J. Th. Petrus Blumberger: „De communistische beweging in Ned.-Indië" 1928, pag. 142 e.v., waarin ook de volledige tekst der mogelijk te bezigen artikelen is opgenomen.

3) Syndicaatsverslag 1923, pag. 56.

wordt beschouwd, de afkondiging van een dergelijke maatregel onbegrepen zou blijven voor groote groepen inheemschen.

Tevens golden, speciaal wat de suikerindustrie betreft, nog de nadeelen, dat, waar in de campagne voor bepaalde onderdeelen van het bedrijf vrouwenarbeid werd gebezigd, een verbod van vrouwennachtarbeid practisch gelijk zou staan met een algeheel verbod van vrouwenarbeid.

Dit laatste nu zou voor de suikerindustrie een groote schadepost beteekenen en dit te meer, daar bij het vaak reeds geringe arbeidsaanbod het verschijnsel geconstateerd was, dat voor sommige werkzaamheden op suikerfabrieken mannelijke werknemers weigerden zich beschikbaar te stellen. [1])

De Regeering hield met deze opmerkingen rekening en diende op 28 April 1925 bij den Volksraad een ontwerp-ordonnantie in, vergezeld van een uitvoerige toelichting.

In hoofdzaak waren hierin de volgende bepalingen opgenomen [2]):

1. Een verbod van arbeid van kinderen onder 12 jaar in of voor eenig bedrijf gedurende den nacht, d.i. van 8 uur 's avonds tot 5 uur 's morgens, op welk verbod geen uitzonderingen mogelijk waren.

2. Een verbod van arbeid van kinderen beneden 12 jaar buiten de nachtelijke uren in fabrieken, besloten werkplaatsen (waar meer dan 10 personen arbeiden), bij grond-, graaf-, water- en bouwwerken, bij wegenaanleg en -onderhoud, bij het laden en lossen en verplaatsen van goederen in havens en pakhuizen, bij het verplaatsen van kennelijk te zware lasten en in spoor- en tramwegbedrijven.

Uitgezonderd werd gezinsarbeid en het medewerken aan bouwen etc. van huizen in onderling hulpbetoon, alsmede het werken in ambachts- en vakscholen, in opvoedingsgestichten en gevangenissen.

3. Een verbod van vrouwenarbeid gedurende den nacht in de sub. 2 bedoelde bedrijven, waarop uitzonderingen mogelijk waren voor bepaalde bedrijven.

In dezen opzet werden, tijdens de behandeling in den Volksraad, geen principieele wijzigingen aangebracht, zoodat bij Stbl. 1925 : 647 de maatregelen ter beperking van vrouwennachtarbeid en kinderarbeid konden worden afgekondigd.

De uitvoeringsbepalingen werden bij Stbl. 1925 : 648 vastgesteld. Hierin werd vrouwennachtarbeid voor suikerfabrieken tijdens de campagne toegestaan (art. 1). De beheerders der suikerfabrieken dienden evenwel aan het hoofd van het Kantoor van Arbeid statistische gegevens te verschaffen nopens werktijden en loonen, terwijl tevens eenige beperkende bepalingen werden opgenomen (art. 2).

Betreffende den kinderarbeid kan nog opgemerkt worden, dat deze in den aanplant was toegelaten, behoudens in achtname van art. 2, lid 2 van Stbl. 1925 : 647 (zware lasten etc.).

Opmerking verdient het feit, dat deze regeling niet in de eerste plaats werd ingevoerd, omdat de omstandigheden daartoe noopten, doch omdat men aan zijn internationale verplichtingen wilde voldoen. [3])

Volgens art. 23 van het Volkenbondshandvest verplichten de leden zich in Overzeesche gebiedsdeelen billijke en menschelijke arbeidsverhoudin-

1) Syndicaatsverslag 1924, pag. 46.
2) Verg. „Mededeelingen Algemeen Belang etc" (Febr. 1926), pag. 37, 38.
3) Verg. Boeijinga, pag. 149.

gen te verzekeren en te bestendigen. Als uitvloeisel daarvan sloot de Regeering zich aan bij verschillende regelingen van internationaal recht, uitgaande van het „Bureau International du Travail." [1])

§ 4. Nagevolgde moederlandsche regelingen

Hoewel niet direct voor alle inheemsche arbeidskrachten van belang, dient hier volledigheidshalve nog besproken te worden het *ontwerp K.B. tot wettelijke regeling van de arbeidsovereenkomst* (Stbl. 1926 : 335).

Het streven naar rechtsunificatie, dat, vooral in de jaren van 1910–1923 bij het Indisch departement van Justitie bestond, had reeds in 1910 geleid tot een ontwerp voor een algemeen toepasselijk Burgerlijk Wetboek voor Ned. Indië.

In 1920 werd een nieuw ontwerp voorgesteld door Mr J. H. Scheuer, waarin de Nederlandsche wet op de arbeidsovereenkomst in haar geheel, met betrekkelijk geringe wijzigingen was opgenomen. Deze regeling zou dus gelden voor de massa der inheemsche arbeiders.

Dit ontwerp werd in 1923 gepubliceerd, terwijl de G.G. bij de opening van den Volksraad op 20 Mei 1924 zelfs de afzonderlijke indiening van een ontwerp tot wettelijke regeling van de arbeidsovereenkomst voor alle bevolkingsgroepen los van het B.W., aankondigde.

Al spoedig echter bleken bij vrijwel alle partijen in den Volksraad, bezwaren te bestaan tegen een voor alle bevolkingsgroepen uniforme regeling, zoodat de Regeering op 1 Oct. 1924 een ontwerp K.B. tot wettelijke regeling van het arbeidscontract voorstelde, dat alleen zou gelden voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.

Het kwam de Regeering gewenscht voor „de regeling eerst eenigen tijd voor de Europeanen te laten doorwerken, alvorens tot toepasselijkverklaring op de niet-Europeesche bevolkingsgroepen over te gaan." [2])

De motie 's Jacob van 11 Dec. 1924 noodigde de Regeering uit de organisaties van werkgevers en werknemers te raadplegen inzake deze materie.

Naar aanleiding van de ontvangen adviezen [3]) werd door de Regeering een gewijzigd ontwerp ingediend op den 14den Juli 1925.

Ondanks het concordantiebeginsel, neergelegd in art. 75 van het Reglement op het Beleid van de Regeering van Ned. Indië (Stbl. 1907 : 204) was men vrij algemeen [4]) van oordeel, dat de afwijkende toestanden op het gebied der arbeidsverhoudingen in Ned. Indië een afwijking van het concordantiebeginsel rechtvaardigden, zoodat deze regeling „waaraan grondwettelijk en economisch dringende behoefte bestaat" [5]), voorloopig slechts voor Europeanen zou gelden.

Van belang voor enkele groepen inheemsche arbeiders was slechts art. 1603*y*. [6])

De oorspronkelijk door de Regeering geconcipieerde tekst [7]) van dit

1) Verg. Stbl. 1920: 554. Zoo werd ook bij Stbl. 1933: 261 het verdrag, betreffende den gedwongen of verplichten arbeid — resultaat der Geneefsche arbeidsconferenties van 1929 en 1930 — voor Ned.-Indië toepasselijk verklaard.

2) Verg. Mr G. H. C. Hart: „Het Koninklijk Besluit tot wettelijke regeling van het arbeidscontract in Ned. Indië", Uitgave van den J.S.W.B., Soerabaya, zonder jaartal.

3) Adviezen opgenomen als bijlage der Handelingen van den Volksraad, 1ste gew. zitting 1925, onderwerp 7, stukken 1, 2, 3.

4) Verg. Handelingen Volksraad 1925, 1ste gew. zitting, 21 Juni.

5) Verg. Mr A. G. Vreede: „De Indische regeling van de arbeidsovereenkomst", pag. 37.

6) In den definitieven tekst der wet art. 1603 x. geworden.

7) „Arbeidsovereenkomsten, aangegaan tusschen een werkgever, die wel en een arbeider, die niet onderworpen is aan de voorgaande bepalingen van dezen titel, worden door deze

artikel had ten doel, aan de bezwaren, verbonden aan het bestaan van intergentiel recht, eenigermate tegemoet te komen en beteekende eveneens een doordrijven van het unificatie-principe. [1])

Naar aanleiding van een amendement, ingediend door Laoh, Van Lonkhuyzen en Moelia en door den Volksraad aangenomen, werd art. 1603*y* in dier voege gewijzigd, dat de woorden: „in het bedrijf van den werkgever" kwamen te vervallen.

Thans werd dus het aan het Regeeringsvoorstel ten grondslag liggende unificatiebeginsel eenigszins geremd, daar nu de nadruk werd gelegd op den *aard* van den arbeid, meer dan op den *volksaard* van den arbeider.

Het ontwerp werd aangenomen in de vergadering van 29 Juli 1925 (Stbl. 1926 : 335).

Bij *Stbl. 1931 nos 367, 368* werden regelen afgekondigd tot aanvulling van het B.W. Ned. Indië en het Regl. op de Rechterlijke Organisatie in Ned. Indië.

De voorgestelde wijzigingen betroffen, wat betreft het B.W. in hoofdzaak:

1. het verstrekken aan den arbeider van een schriftelijke mededeeling, waaruit duidelijk en overzichtelijk de berekening van het hem toekomende tantième-bedrag zou blijken, desgewenscht onder uitdrukkelijke verplichting van den arbeider tot geheimhouding dezer mededeeling. (art. 1602, e, lid 5 en 6.)
2. het openen van de mogelijkheid de werkgevers te verplichten van de door den werknemer genoten vrije dagen aanteekening te doen houden in daartoe bestemde registers. (art. 1602, v. lid 3).
3. herziening van de regeling der verlofsvoordeelen in geval van voortijdige verbreking van het contract. (art. 1603, s, bis.)

De aanvulling van het Regl. op de R.O. betrof een bepaling tot beperking van de bevoegdheid van bij een arbeidsovereenkomst betrokken partijen om geschillen over deze overeenkomst aan de rechtsmacht van den rechter te onttrekken. (art. 2*a*)

Ook deze wijzigingen zijn slechts van belang voor speciale categorieën inheemsche arbeiders, voor zoover zij arbeid verrichten gelijkwaardig aan dien, welke gemeenlijk door Europeanen en daarmee gelijkgestelden verricht pleegt te worden.

Hoewel slechts voor enkele categorieën inheemsche werknemers van belang, kan volledigheidshalve nog vermeld worden, dat bij *Stbl. 1932 : 98* een tijdelijke voorziening getroffen werd, nopens den opzeggingstermijn, in acht te nemen door werkgevers bij de beëindiging van de arbeidsovereenkomst.

Den 19den Febr. 1932 werd de ontwerp-ordonnantie met bijbehoorende Memorie van Toelichting aan den Volksraad aangeboden, terwijl de openbare behandeling op 2, 3 en 5 Maart plaats vond.

De termijn van opzegging werd — met buitenwerking stelling van art. 1603*i* B.W. — voor den arbeider vastgesteld op een tijdsverloop, liggende tusschen twee opeenvolgende uitbetalingen van het in geld uitgedrukte loon, terwijl bij maandelijksche loonbetalingen de termijn van opzegging

---

bepalingen beheerscht, ongeacht de bedoeling der partijen, indien zij arbeid betreffen, gelijk of nagenoeg gelijk aan dien, welke *in het bedrijf van den werkgever* ook pleegt te worden verricht door arbeiders, die aan de bepalingen van dezen titel zijn onderworpen."

1) De Heer Rutgers, Directeur van Justitie noemde dit streven „een gezonde en natuurlijke stap in de richting van eenheid van recht" (Vreede, pag. 273).

werd vastgesteld op den tijd, verloopen tusschen den dag van opzegging en den laatsten dag der daarop volgende maand.

Voor den werkgever golden dezelfde bepalingen met dien verstande, dat voor elk vol jaar, dat de dienstbetrekking onafgebroken heeft geduurd, deze termijn met een maand verlengd werd tot een maximum van 3 maanden.

Daar de progressieve opzegtermijn alleen gold voor arbeidsovereenkomsten, aangegaan voor *onbepaalden tijd*, zou de werkgever deze bepalingen kunnen ontduiken door met den werknemer steeds een arbeidsovereenkomst voor *bepaalden tijd* aan te gaan, welke dan steeds vanzelf zou eindigen zonder in achtname van een opzeggingstermijn.

Deze ontduikingsmogelijkheid werd voorkomen door de leden 4 en 5 van art. 1.

Artikel 1, lid 6, laat het *dwingend karakter* der ordonnantie blijken, waar vastgesteld wordt, dat elk beding, strijdig met eenige bepaling, nietig is.

De datum van inwerking treding der Ordonnantie werd vastgesteld op 16 Maart 1932 met terugwerkende kracht tot 19 Febr. 1932.

Behalve voor Europeanen is deze nieuwe regeling toepasselijk op werknemers, behoorende tot de niet-Europeesche bevolkingsgroepen, voorzoover zij arbeid verrichten, geheel of nagenoeg gelijkwaardig aan dien, welke in den regel pleegt verricht te worden door Europeanen en daarmee gelijkgestelden. [1])

Door het Kantoor van Arbeid werden achtereenvolgens nog twee ontwerpen ingezonden voor een *wettelijke ongevallenverzekering* t.w. in 1929 een „voorloopig schema voor een ongevallenregeling in Ned. Indië" en in 1930 een „voorontwerp voor een wettelijke ongevallenregeling voor Ned. Indië".

Beide ontwerpen zijn niet tot wet geworden.

Bij Stbl. 1930 : 443 werd ingesteld een *„Dienst voor de Arbeidsinspectie voor Java en Madoera"*, welke als afdeeling werd toegevoegd aan het Kantoor van Arbeid. [2])

Reeds in 1926 werd een speciale inspecteur aangewezen voor de contrôle op den kinder- en vrouwennachtarbeid. In den loop der jaren was het personeel der Java-inspectie successievelijk vergroot door het in dienst nemen van Europeesche en inlandsche ambtenaren, zoodat met de officieele instelling van den Dienst der Arbeidsinspectie voor Java en Madoera slechts een bestaande toestand bestendigd werd.

Voor Java verkeert de arbeidswetgeving, zoowel als de Overheidscontrôle nog in een beginstadium.

Het groote aantal inheemsche klein-bedrijven, waarvan bijzonderheden nog nauwelijks bekend zijn, veroorzaakt, dat een oriënteerende arbeid voorshands nog zal moeten uitmaken welke politiek in deze gevolgd zal moeten worden.

§ 5. Samenvatting

Voor de Overheid kenmerkt zich het tijdperk na 1918 door de omstandigheid, dat de behartiging der arbeidsaangelegenheden als Staatstaak beschouwd begint te worden.

Onder den druk der politieke en economische tijdsomstandigheden wordt in de eerste na-oorlogsjaren een politiek van „sociale wetgeving"

1) Bij Stbl. 1933: 68 werd de werkingstermijn dezer crisisordonnantie verlengd met 1 jaar.
2) In 1933 weer opgeheven, d.w.z. met ingang van 1 Nov. 1933 samengevoegd met de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten.

aanvaard, welke zich kenmerkt door een onmatigen drang tot „maszregeln" volgens Westersch recept.

De voorgestelde regelen brengen het echter niet tot wet.

Bij den terugkeer tot normaler omstandigheden op politiek en economisch gebied breekt, vooral na de instelling van het Kantoor van Arbeid, een periode aan van oriëntatie en studie.

Regeeringsmaatregelen ten aanzien van de arbeidsverhoudingen op Java blijven in dit tijdperk vrijwel achterwege.

De tot stand gekomen regelen zijn te rangschikken onder „nagevolgde Moederlandsche regelen," terwijl ook de „Internationale arbeidsregelen" worden ingevoerd. [1])

C. INHEEMSCHE STROOMINGEN

§ 1. Inleiding

Wanneer hier gesproken wordt van „inheemsche stroomingen" tegen de Javasuikerindustrie, rijst al dadelijk de vraag, of hier sprake is van een „volksbeweging", of dat men slechts te maken had met de uitingen van enkele verweschtersche „volksmenners", die, zoowel cultureel als psychisch aan hun volk ontgroeid, individueele grieven als volksgrieven opdienden.

Hier is weer plaats voor het oude twistpunt, of het „Oostersch Réveil" te beschouwen valt als een bewustwording van groote groepen, of als een persoonlijk verschijnsel van enkele verweschtersche Oosterlingen, vruchten van het koloniaal contact tusschen Oost en West.

De onvermijdelijke begeleidingsverschijnselen van elke geestesstrooming, de tot uitersten neigende nevenverschijnselen, dringen zich immer sterker aan den toeschouwer op dan de nauwelijks waarneembare uitingen eener maatschappelijke evolutie. Dit gaf eenerzijds aanleiding tot een absolute miskenning en negatie der in de inlandsche samenleving tot ontworsteling neigende stroomingen, anderzijds tot een overschatting der optredende verschijnselen.

Niet ontkend kan worden, dat, vooral in de naoorlogsjaren in de inheemsche volksmassa een sociaal zelfbewustzijn tot uiting kwam, een drang tot anders willen, die, al of niet tot wanstaltige proporties aangeblazen door de zgn. volksleiders — intellectueele, vooruitstrevende kernen — een aanwijzing van maatschappelijke evolutie vormde. [2])

Uit de beweging tegen de suikerindustrie in de twintiger jaren blijkt wel ten duidelijkste het in ruimen kring bestaan van ernstige grieven tegen de toestanden in deze industrie, een levend besef van „anders willen".

Slechts de *middelen*, waarmede men het gestelde doel trachtte te bereiken waren „Westersch", georganiseerd en uitgevoerd onder de leiding van lieden, die de Europeesche gebeurtenissen maar al te gretig te baat namen om door opzettelijke toevoeging van elementen van agressief- en destructief politieken aard, revolutionaire propaganda te maken.

Zoo werden de samengetrokken groeps- of volkskrachten veelal misbruikt voor averechtse doeleinden van afstooting en aanval, zoo ontmoette het „Indonesisch nationalisme", dat als samentrekkende politieke krachtstroom in de inlandsche emancipatiebeweging werd ingeschakeld [3]), slechts

1) Verg. Boeijinga, pag. 6 e.v.

2) J. Th. Petrus Blumberger: „Stemmingen en stroomingen in de Sarekat Islam". Lezing voor de Ver. „Moederland en Kol.", 1920, pag. 7.

3) J. Th. Petrus Blumberger: „De nat. bew. in Ned. Indië", 1931, Inleiding, pag. 1–15.

tegenwerking bij hen, die, bij de aanwending van legale strijdmethoden, zich stellig aan de zijde der ontevredenen zouden hebben geschaard.

Ondanks dit alles kan met recht gesproken worden van een strooming tegen de suikerindustrie, voortkomende uit de inheemsche bevolking zelve, hoewel men zorgvuldig de begeleidende nevenverschijnselen dient af te scheiden van de bestaande grieven.

De tegen de suikerindustrie gevoelde grieven lagen zoowel op economisch als op sociaal gebied.

Zoowel de loonen der arbeiders als de grondhuurprijzen waren niet evenredig met de kosten van het levensonderhoud gestegen, terwijl het dreigende voedseltekort en de hooge rijstprijzen het voor den landbouwer voordeeliger maakte zijn gronden zelf met voedselgewassen te beplanten.

De abnormaal hooge winsten door de suikerfabrikanten in de eerste na-oorlogsjaren gemaakt, waren wel in sterk contrast met de arbeidsvoorwaarden van het inheemsch personeel en veroorzaakten een geprikkelde verhouding, zoowel bij de inheemsche bevolking als bij het uitheemsch element.

Daarnaast bestond bij enkelen de grief, dat de suikerindustrie niet voldoende rekening hield met het groeiend zelfbewustzijn der werknemers.

De grieven der inheemsche bevolking kwamen op zeer verschillende wijze tot uiting.

Allereerst werd de bestaande gisting merkbaar door het toenemend aantal daden van eigen richting, in den vorm van onlusten, rietbranden en rietdiefstallen, welke in de meeste gevallen een typisch Oostersch, ongeorganiseerd en plaatselijk, indirect karakter droegen.

Al spoedig werden deze ongeorganiseerde en spontane uitingen van wrevel door de toenemende politieke activiteit der inheemsche voormannen georganiseerd en gecentraliseerd, waarna zij het karakter van Westersche strijdmiddelen gaan aannemen.

§ 2. Ongeorganiseerd optreden (rietbranden)

In de Volksraadvergadering van 14 November 1918[1]) proclameerde Tjokroaminoto den strijd tegen het kapitalisme.

Voor de organisatie van dezen strijd zou het noodig zijn, dat de „slachtoffers" doordrongen zouden worden van het kwaad, dat hun door het kapitalisme werd aangedaan en van de voordeelen, welke zij zich konden verwerven, indien zij zich aan de macht van het kapitalisme zouden kunnen ontworstelen. Te dien einde zou een intensieve propaganda en voorlichting onder deze slachtoffers worden aangevangen.

Hoewel hij opmerkte, dat rietbranden en werkstakingen niet het noodzakelijk gevolg dezer propaganda behoefden te zijn, bleek de werkelijkheid anders. Het bestuur der Centrale S.I. bleek niet bij machte de door haar opgewekte beweging in den hand te houden.

Revolutionaire ophitserij van lieden als Sneevliet, Baars, Semaoen etc. leidde allerwege tot een toenemende verwildering van de inheemsche bevolking, die, daar bij de Overheid een krachtige en doelbewuste gezagshandhaving achterwege bleef, in sommige streken tot volslagen anarchie verwerd.

Van der Jagt[2]) wees op de toenemende onveiligheid, welke zich, spe-

1) Handelingen Volksraad 1918,2de gewone zitting, p. 180.
2) Handelingen Volksraad 1918, 2de gewone zitting, pag. 200 e.v.

ciaal in suikerstreken, met hun vlottende bevolking van werkzoekenden, waaronder vele ongunstige elementen, sterk deed gevoelen.

Schmutzer[1]) somde in een redevoering in den Volksraad een serie daden van eigen richting op, die wezen op de toenemende terreur, door enkele opgehitste bevolkingsgroepen uitgeoefend en waaronder speciaal de landbouwindustrieën te lijden hadden.

Van het ongeorganiseerd optreden der inlandsche bevolking, als uitvloeisel van bij haar bestaande grieven, meer algemeen als uitvloeisel van onder haar heerschende onrust, treedt het verschijnsel der *rietbranden* wel het meest op den voorgrond.

Het euvel der rietbranden behoort tot een der oudste problemen van de Javasuikerindustrie sinds de Overheidsbemoeienis hiermede eindigde.

Stond men aanvankelijk voor een raadsel, wat betreft de oorzaken dezer branden, die, naast vaak aanzienlijke geldelijke verliezen voor de fabrikanten tevens een bron van onrust voor de bevolking vormden, onderzoekingen, zoowel van particuliere zijde [2]) als van Overheidswege [3]) ingesteld, brachten het ontstaan dezer branden tot een drietal groepen van oorzaken terug:

a. Bevolkingsgrieven tegen de fabriek. Vexaties of ontactvol optreden van de zijde van het fabriekspersoneel leidden niet zelden tot wraakgevoelens, welke zich in brandstichting manifesteerden. Daarnaast kwamen ook brandstichtingen voor van de zijde der grondverhuurders, die hun grond op een bepaald tijdstip weer wilden bewerken en van de zijde der karrevoerders en hunne snijders-contractanten („lopors"), wanneer zij daar belang bij hadden.

b. Bevolkingsgrieven tegen bestuursambtenaren. Ontactvol optreden van de zijde der lagere inlandsche en Europeesche bestuursambtenaren (lichtvaardige vrijheidsberooving, knevelarij, afzetterij, etc.), te zware druk der belastingen, diensten of anderszins, ook persoonlijke grieven, leidden niet zelden tot brandstichtingen in riettuinen, daar de bevolking wist hoevele onaangenaamheden deze ambtenaren door een dergelijke gebeurtenis ondervonden.

c. Desaintriges. Onderlinge veeten en partijstrubbelingen met politieken of persoonlijken ondergrond, rakende de inwendige huishouding der desa, leidden in vele gevallen tot daden van eigen richting, waarvan de rietbrand wel een der meest gebruikelijke was.

Hieruit volgt, dat de rietbranden niet uitsluitend veroorzaakt werden — zooals van inheemsche zijde wel beweerd werd — door een vexatie-politiek der suikerfabrikanten, noch — zooals van ondernemerszijde wel beweerd werd — hun oorsprong vonden in slap en ondoelmatig optreden van de Overheid, doch voornamelijk hun oorsprong vinden in het volkskarakter, dat, bij werkelijke of vermeende grieven, van welken aard ook, naar dit middel greep om haar duistere doeleinden te verwezenlijken.

Uit den aard dezer drie groepen van oorzaken van het rietbrandeneuvel volgt de aard der bestrijdingsmiddelen.

Van de zijde van de *ondernemers* konden uit den aard der zaak slechts

1) Handelingen Volksraad 1918, 2de gewone zitting, pag. 225 e.v.
2) Verg. de uitgebreide litteratuur opgenomen in de verschillende jaargangen van het Archief.
3) Verg.: „Eenige ambtelijke bescheiden nopens het vraagstuk der rietbranden op Java". P. de la Roo de la Faille en J. van der Marel, Batavia, 1911.

preventieve maatregelen genomen worden, die zich over tallooze gebieden uitstrekten. Zoo werd een uitgebreide rietbewaking toegepast; premies toegekend aan de desa bij het uitblijven van branden op hun gebied; premies gegeven aan de grondverhuurders bij het te laat opleveren van den grond; nauwlettend toezicht uitgeoefend op loonbetalingen en gewaakt tegen vexaties en onbeleidvol optreden van Europeesch en inlandsch toezichthoudend personeel. Tevens werd door het aanleggen van brandgangen, planten van vroegrijp riet, „trassen" en dergelijke technische maatregelen, zooveel mogelijk preventief opgetreden.

Deze maatregelen konden slechts in enkele gevallen resultaat boeken, zoodat van ondernemerszijde sterk werd aangedrongen op het treffen van afdoende Overheidsmaatregelen. [1])

Van *Overheidswege* werden sinds lang repressieve maatregelen tegen het euvel der rietbranden genomen, welke echter naar hun aard verschillende gevolgen hadden.

Hoewel bijna overal de inlandsche bevolking de *verplichting* [2]) tot het blusschen van een uitgebroken rietbrand had, welke verplichting soms aanzienlijke lasten tengevolge had, gaf deze maatregel nergens aanleiding tot een vermindering van het aantal branden.

Anders stond het met eenige andere Overheidsmaatregelen van repressieven aard, welke echter een uiterst belangrijke preventieve werking uitoefenden.

Zoo werd in het begin der 20ste eeuw in de Residentie Besoeki een administratieve dwangmaatregel toegepast, die bestond uit de verplichting voor de bevolking, om na het uitbreken van een rietbrand gedurende den tijd van zeven dagen, onbetaalde bewakingsdiensten te verleenen.

Dit was het zgn. „tanggoeng-menanggoeng-stelsel" van Constant.

De bevoegdheid tot het treffen van een dergelijke maatregel was ontleend aan Stbl. 1904 : 130, waarin bepaald was, dat, in het belang der openbare veiligheid, door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, tijdelijk aan de inboorlingen buitengewone gemeentelijke diensten van politioneelen aard konden worden opgelegd, mits die diensten beperkt bleven tot het gebied der desa, in welke de dienstplichtigen woonachtig waren en van de oplegging der tijdelijke verplichting terstond aan den Directeur B.B. mededeeling werd gedaan. [3])

De gevolgen dezer maatregel waren verrassend: het aantal branden, hetwelk in 1904 nog 314 bedroeg, daalde in 1905 en 1906 tot resp. 225 en 170. Toen in 1907 daarentegen, door een gewijzigde opvatting in het bestuursbeleid, aan bovengenoemde administratieven dwangmaatregel niet zoo streng de hand gehouden werd, steeg het aantal branden in 1907 weer tot 246. [4])

Ook in de residentie Kediri werd het tanggoeng-menanggoengstelsel toegepast, zij het ook op bedekte wijze.

Na een rietbrand was daar de geheele mannelijke bevolking van een desa verplicht zich naar de woning van den regent te begeven, waar door onderzoek getracht werd den dader te vinden. De last dezer oproepingen en den aankleve van dien hadden een bijzondere preventieve uitwerking en leid-

1) Zie b.v. het request van het Syndicaat aan den G. G. Bijblad Archief 1908, pag. 391 e.v.
2) Deze verplichting berustte op den adat en later op printah's of gewestelijke keuren.
3) Deze maatregel werd bij Stbl. 1918: 334 ingetrokken.
4) Bijblad Archief 1908, pag. 187.

den tot een opvallende vermindering der rietbranden. [1])

Het jaar 1911, waarin een recordaantal rietbranden voorkwam, vestigde wederom de aandacht op het euvel der rietbranden en hun bestrijding. [2])

Ondanks alle gedachtewisselingen en onderzoekingen slaagde men er niet in de ware oorzaken aan het licht te brengen, waardoor men ook geen afdoende bestrijdingsmiddelen kon toepassen.

Hoewel de Regeering ernstige maatregelen in overweging nam (o.a. het middel der politieke verwijdering in 1908) en de artikelen 355–357 Wetboek van Strafrecht voor Inlanders op brandstichting in den te velde staanden oogst zware straffen stelden, bleek het euvel geenszins te verminderen, daar men slechts in uitzonderlijke gevallen de dader(s) kon ontdekken. [3])

Het is een verheugend feit, dat de industrie zelve, door verbetering van hare arbeidstoestanden en verscherping der bewakingsdiensten, dus het treffen van preventieve maatregelen, er in geslaagd is het rietbrandeneuvel successievelijk tot kleinere proporties terug te brengen. [4]) (bijlage N)

Op enkele teruggangen na, welke in vele gevallen zijn toe te schrijven aan secundaire oorzaken (groote droogte, etc.) vertoont het aantal rietbranden op Java een voortdurende achteruitgang.

Dat aan het euvel der rietbranden in dit verband aandacht werd besteed, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat het aantal rietbranden — en hiermede annex de omvang der rietdiefstallen — een vrij nauwkeurige indicator vormt voor de orde en rust der inheemsche samenleving.

De plotselinge groote stijging van het aantal rietbranden in 1918 moet dan ook worden teruggebracht op de algemeene onrust, die in dat jaar onder de inlandsche bevolking heerschte.

Ook in het stakingsjaar 1921 vertoont de curve een top, evenals in de jaren 1924 en 1925, welke echter naast de communistische woelingen ook aan secundaire oorzaken zijn toe te schrijven.

§ 3. Georganiseerd optreden

I. Vakbeweging

Het is een opvallend feit, dat noch de ongeschoolde arbeiders, noch de geschoolde, die zich toch een zekere mate van onmisbaarheid hadden eigen gemaakt, er in geslaagd waren, door aaneensluiting en organisatie te worden tot een economischen of politieken machtsfactor.

Economische en psychologische oorzaken hadden hiertoe bijgedragen.

De economische noodzakelijkheid, door aaneensluiting en organisatie betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen, of zich te verweeren tegen pogingen van werkgeverszijde tot verslechtering der arbeidsvoorwaarden, zooals deze in Europa met het ontstaan der grootindustrie voor de werknemers bestond, was in Indië niet aanwezig.

Voor het gros der arbeiders in de Javasuikerindustrie (de seizoenarbeiders) beteekent de loonarbeid slechts het verdienen van een aanvullend

---

1) In 1904, 1905, 1906 en 1907 resp. 499, 281, 92 en 178. Een veranderd bestuursbeleid veroorzaakte ook hier in 1907 een aanzienlijke stijging.

2) Verg. J. W. Ramaer: „Rietbranden op Java", Ind. Mercuur, 7 Nov. 1911.

3) Na 1 Jan. 1918 valt „opzettelijke brandstichting" onder de bepalingen vervat in art. 187 Wetb. v. Strafrecht.

4) Zie voor de Overheidsmaatregelen tegen het brandgevaar voor suikerrietvelden de verschillende Residentieverordeningen o.a. opgenomen in „Jaarboek voor Suikerfabrikanten in Ned. Indië", 1922/1925, deel 1, pag. 344–347.

inkomen. In de bestaande koloniale verhoudingen had de categorie der vaste arbeiders („angelernte" arbeiders) zich in vrij hooge mate onmisbaar gemaakt, zoodat de werkgevers zich wel wachtten door verslechtering der arbeidsvoorwaarden deze categorie af te schrikken.

Het krachtigste wapen in handen van beide groepen werknemers was wel, wat Van Gelderen [1]) de „elasticiteit hunner behoeften" noemt. Zij konden terugvallen op een veel lager levenspeil en op deze wijze door hun „passieven tegenstand", het neerleggen van den arbeid, wanneer de voorwaarden hen niet aanstonden, evenveel bereiken als een geregelde vakbeweging zou kunnen doen.

Daarnaast belemmerden oorzaken van psychologischen aard het ontstaan eener geregelde vakbeweging.

Zelfs bij de categorie der vaste arbeiders vormt het oude groepsexclusivisme, het typisch Oostersch particularisme, een onoverkomelijke barrière voor de vorming van een eenheidsfront van arbeiders, gebaseerd op het „klassebewustzijn".

Van Hinloopen Labberton [2]) maakt melding van een staking onder de vaste arbeiders van een fabriek, als gevolg van de omstandigheid, dat het loon der sapjongens verhoogd werd dan 10 tot 12½ cent. De vaste arbeiders waren door deze salarisverhooging hunner medearbeiders „maloe" geworden, daar de maatschappelijke afstand tusschen hen daardoor verkleind was geworden.

Dit geval illustreert wel ten duidelijkste de typische groepsexclusiviteit en de afwezigheid van elk „klassebewustzijn" zelfs onder de arbeiders van één fabriek.

Pas gedurende den wereldoorlog, toen de inlandsche maatschappij allerwege in associatie steun zocht tegen den economischen en psychologischen druk der tijdsomstandigheden, deden zich verschijnselen voor, die wezen op het ontstaan van moderne vakvereenigingen, in de gebruikelijke beteekenis van arbeidersbeweging. [3])

Ook hier waren het achtereenvolgens socialistische, communistische en nationalistische tendenzen, die het noodzakelijk bindmiddel leverden voor het ontstaan van vakvereenigingen, die zich boven het groepsexclusivisme konden verheffen.

De ambtelijke belangengroepen hadden zich het eerst georganiseerd [4]), doch weldra begonnen ook de niet-ambtelijke belangengroepen zich in vakbonden te vereenigen.

Reeds in 1916 was, onder auspiciën van de door Sneevliet opgerichte Indische Sociaal Democratische Vereeniging (I.S.D.V.) een poging gedaan om de bestaande inlandsche vakvereenigingen [5]) in federatief verband aaneen te sluiten op Westerschen grondslag. Deze poging was echter mislukt, evenals de in 1918 te Semarang voorgestelde fusie.

Tijdens het in Mei 1919 te Bandoeng gehouden congres van den Pandhuisbond (P.P.P.B.) bepleitte Sosrokardono de wenschelijkheid tot de vorming van één centraal lichaam, de „Persatoean Perhimpoenan Kaoem Boeroeh", dat door een krachtige actie, ook langs politieken weg, een om-

1) J. van Gelderen: „Voorlezingen etc", pag. 66.
2) D. van Hinloopen Labberton: „Invloed etc.", pag. 4.
3) Verg. Petrus Blumberger: Nat. bew. etc.", pag. 129 e.v.
4) De Pandhuisbond (P.P.P.B.) in 1916, onderwijzersbonden (P.G.H.B. en P.G.B.), opiumregie, douanebonden, etc.
5) B.v. de Perserikatan's „Kaoem Boeroeh" en „Kaoem Tani".

zetting der kapitalistische in een socialistische maatschappij zou kunnen bevorderen.

Dit plan werd tijdens het nationaal congres der Sarekat Islam in 1919 (Oct.–Nov.) te Soerabaya) door Soerjopranoto nader uitgewerkt, zoodat, in een tijdens de Kerstdagen te Djocjakarta gehouden vergadering, de federatie van vakvereenigingen een feit kon worden.

Besloten werd deze federatie „Vak-Centrale" („Persatoean Pergerakan Kaoem Boeroeh") te noemen [1]).

Zij werd te Semarang gevestigd en stond onder leiding der daar gevestigde communisten.

Het doel dezer vakcentrale was gericht op het verkrijgen van de macht, teneinde de natuurlijke revolutionaire ommekeer in de maatschappij te bewerkstelligen. De arbeidersklasse zou moeten worden voorbereid op de taak, die haar in de toekomstige socialistische maatschappij zou wachten.

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat de arbeiders in de Javasuikerindustrie zich ook al spoedig in vakbonden begonnen te vereenigen, onder invloed van de krachtige politieke propaganda door de inheemsche voormannen gevoerd.

De loonen, welke niet in overeenstemming waren met de stijgende duurte der eerste levensbenoodigdheden, waren in schril contrast met de juist in die jaren door de industrie gemaakte buitensporige winsten.

Dit veroorzaakte, dat de suikerindustrie een vruchtbare voedingsbodem vormde voor politieke propaganda.

In 1917 was in Djocja opgericht een vereeniging „Adhi Darmo" (de schoone gave) welke zich voornamelijk volksonderwijs door lectuur en volksopvoeding door handel en bedrijf ten doel stelde.

Uit een tak dezer vereeniging groeide de „Prawiro Pandojo Bjoebo", spoedig meer bekend onder den naam „Personeel Fabriek Bond" (P.F.B.), die aanvankelijk hulpverschaffing beoogde aan arbeidersgezinnen op Jocjasche suikerondernemingen.

Onder leiding van Soerjopranoto (de „radja pamogokan" = stakingskoning, tevens leider der Vakcentrale) breidde de P.F.B. zich al spoedig over geheel Java uit en werd tot een vakvereeniging in optima forma, die al spoedig met een actie tegen de suikerindustrie begon.

In een circulaire van 15 Nov. 1919, onderteekend door Soerjopranoto als „President Hoofdbestuur P.F.B. dan Pemimpin Revolutionair Socialistische Vakcentrale", werden de arbeiders opgewekt om lid te worden van den P.F.B.

Hierin werd de arbeiders gewezen op de kracht, welke van alle vereenigingen uitgaan, indien slechts overleg („roekoen berhimpoen"), organisatie („atoeran baik") en tucht („satija ta'loek hati pada perhimpoenan") gehandhaafd werden.

Indien administrateurs het lidmaatschap van den P.F.B. zouden verhinderen of verbieden, behoorden deze op een „roode lijst" („lijst merah, lijst boycot") geplaatst te worden. Een algemeene staking zou deze onwilligen dan wel tot rede brengen. Opdat deze stakingen geen onaangename gevolgen voor de stakers zouden medebrengen, behoorden er „cellen" van 20 personen opgericht te worden, die elk voor 1 staker met zijn familie zouden zorg dragen.

---

3) Deze Vakcentrale nam al dadelijk bijna alle vakvereenigingen in zich op en bezat bij haar oprichting al meer dan 30.000 leden. Zij gaf een periodiek uit: „Soeara Berkelai".

De vereeniging zou reeds 7 à 8000 leden tellen „dan kebanjakan dengan pengarian dan poenja wang" (= meerendeels ontwikkeld en met geld).

In deze brochure werd geëischt:

1. menschelijke behandeling (djangan sawenang-wenang);
2. bij ontslag 3 maanden tractement, als dit ontslag niet gegeven was als gevolg van luiheid of misdrijf (asal kelapasan itoe tida dari kesalahan kedjahatan atam terlaloe tlador);
3. rechtvaardigheid en bij mogelijke geschillen arbitrage (prapat).
4. erkenning van afdeelingsbestuur of van den consul van den P.F.B. als afgevaardigde van het lid;
5. verbetering der levensomstandigheden binnen het kader van de wet. (Tjoema sadja penglawan kita djangan salah terpakenja dan djangan keloear dari kalangan wet.)

Het aantal leden van den P.F.B. werd steeds grooter. Kon in December 1918 de vereeniging slechts bogen op ± 700 leden, den 1sten Aug. 1920 bedroeg het ledental reeds 31000, verdeeld over 190 afdeelingen. [1])

In het begin van 1920 ontvingen vele fabrieken brieven, uitgaande van den P.F.B., waarin verlangens en wenschen der werknemers waren opgenomen, terwijl daarin tevens gedreigd werd, dat bij niet-vervulling dezer eischen een staking onvermijdelijk zou zijn.

In April 1920 ontving het Syndicaat wederom een schrijven van het hoofdbestuur van den P.F.B. [2]), waarin dit de vraag stelde, of het Syndicaat bereid was overleg te plegen met den P.F.B. ten aanzien van de volgende punten:

1. Erkenning van beiderzijdsche organisaties.
2. Door samenwerking te komen tot een oplossing van geschillen, middels een in te stellen arbitrage-commissie, samen te stellen uit de belanghebbenden.
3. Vaststelling van een zoo mogelijk uniforme minimumloonregeling voor de onderscheidene categorieën van werklieden, werkzaam in de suikerindustrie en geldend voor alle bij het Syndicaat aangesloten ondernemingen.

Het Syndicaat stelde zich tegenover deze eischen afwijzend en deed haar standpunt door den toenmaligen Syndicaatsvoorzitter Mr S. J. Hirsch duidelijk in den Volksraad uiteen zetten.

Tijdens de campagne (9 Augustus 1920) wendde het hoofdbestuur van den P.F.B. zich nu tot het Syndicaat met een schrijven, waarin het revolutionair karakter van den bond ontkend werd, zij het dan ook, dat geen bewijsgronden hiertoe werden aangevoerd.

„Het politiek karakter," zoo constateert dit schrijven, „dat wel is waar in Europa, waar de vakbeweging zooveel ouder is, in de vakbeweging is binnengedrongen of wel door sommige vakbonden is aanvaard als middel om den strijd tegen het kapitalisme te beëindigen, viel hier in de vakbeweging nog niet waar te nemen en zal ook in verband met de thans bestaande maatschappelijke verhoudingen voorloopig in de vakbeweging hier te lande vreemd blijven. Niet wij dringen de arbeiders, georganiseerd in vakbonden, eene politieke actie op, dat doen de omstandigheden, die onafhankelijk van den wil der arbeiders door het kapitalisme worden geschapen."

---

1) Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van Algemeen Belang (afgesloten 24 Maart 1921), pag. 13.

2) Een afschrift van dit schrijven is opgenomen in Archief 1920, I, pag. 787.

In het schrijven werd verder gewezen op de ontevredenheid onder het lagere personeel, welke door „de star afwijzende houding van de werkgevers in de suiker, voor wat betreft het niet willen erkennen van onzen Bond en de volledige inwilliging van de wenschen der arbeiders" ten top gedreven was.

Op de algemeene vergadering van de Vakcentrale te Semarang was eenstemmig door de arbeidersgedelegeerden, vertegenwoordigende ruim 72000 arbeiders, een serie eischen opgesteld, waarvan de volkomen inwilliging vóór 17 Augustus zou moeten volgen, daar anders de *algemeene staking* geproclameerd zou worden.

De in dit ultimatum gestelde eischen waren de volgende:

A. Loonen.

Gewone koelies per dag op de fabriek en op het veld.

volwassen mannen,	minstens	f 0,80
„ vrouwen,	„	- 0,60
onvolwassenen,	„	- 0,50

Aanplantpersoneel per maand.

hoofdmandoer,	van	f	60,—	tot	f	100,—,	met	jaarl.	verh.	v.	f	4,—
mandoers,	„	-	40,—	„	-	60,—,	„	„	„	„	-	2,—
landmeters,	„	-	80,—	„	-	160,—,	„	„	„	„	-	8,—
ass. landmeters,	„	-	40,—	„	-	80,—,	„	„	„	„	-	5,—

Kantoorpersoneel per maand.

kassier,	van	f	80,—	tot	f	160,—,	met	jaarl.	verh.	v.	f	8,—
1ste schrijver,	„	-	80,—	„	-	160,—,	„	„	„	„	-	8,—
2de schrijver,	„	-	50,—	„	-	100,—,	„	„	„	„	-	5,—

Laboratoriumpersoneel per maand.

hoofdlaborant,	van	f	100,—	tot	f	200,—,	met	jaarl.	verh.	v.	f	10,—
laborant,	„	-	50,—	„	-	100,—,	„	„	„	„	-	5,—
ass. laborant,	„	-	30,—	„	-	50,—,	„	„	„	„	-	2,—

toekangs per maand.

baas toekang besi,	van	f	150,—	tot	f	250,—,	met	jaarl.	verh.	v.	f	10,—
onderbaas,	„	-	75,—	„	-	150,—,	„	„	„	„	-	7,50
toekang,	„	-	50,—	„	-	75,—,	„	„	„	„	-	2,50
knecht,	„	-	30,—	„	-	50,—,	„	„	„	„	-	2,—
toekang batoe,	„	-	45,—	„	-	90,—,	„	„	„	„	-	4,50
toekang kajoe,	„	-	45,—	„	-	90,—,	„	„	„	„	-	4,50
suikerkokers,	„	-	100,—	„	-	200,—,	„	„	„	„	-	10,—

B. Een gegarandeerde minimum-gratificatie van 6 maanden salaris.

C. Een 8-urigen werkdag; diensttijd gedurende de nacht niet langer dan 6 uren; om de 7 dagen een vrije dag met vol loon; een jaarlijks verlof van 21 dagen met vol loon: dubbel loon voor overwerk en werk op Zon- en feestdagen.

D. Instelling van een scheidsgerecht, waarin de werkgever en de werknemer evenredig verdeeld zijn.

E. Ontslagenen op grond van P.F.B.-lidmaatschap, of wegens het meedoen aan stakingen moeten weer in dienst genomen worden.

In haar schrijven d.d. 17 Augustus verklaarde het Syndicaat nogmaals

geenerlei contact met den P.F.B. en zijn moederorganisatie de Vakcentrale te willen onderhouden.

„Uw bewering, dat gij met moeite de massa weerhoudt van een algemeene staking is even onjuist, als Uw bewering dat de bestaande wantoestanden die massa daartoe in beweging zouden brengen. Die massa beweegt zich niet, maar werd en wordt door U bewogen; gij hebt die massa-staking niet tegengehouden neen, gij zijt er tot nog toe niet geheel in geslaagd de massa naar Uw wil en wensch in beweging te brengen.

„Liet gij de massa begaan, zij zou rustig zijn, want de wantoestanden door U geschetst, bestaan in waarheid niet en indien geen funeste invloeden op onze arbeiders werden uitgeoefend, dan zijn wij overtuigd, dat de industrie rustig zou doorwerken.

„Het feit, dat gij er inderdaad in slaagt den arbeider te bewegen tot het stellen van onmatige en onbillijke eischen zal voor ons geen reden zijn om af te wijken van den weg, dien wij ons hebben afgebakend: te weten, het oor te leenen aan de wenschen, die inderdaad uit den boezem onzer arbeiders opgaan, hunne economische levensomstandigheden zoo goed mogelijk te maken; in één woord, hun te geven wat hun toekomt.

„Wij vreezen Uwe bedreiging niet, wij zullen de komende gebeurtenissen rustig afwachten, al begrijpen wij, dat gij U sterk gevoeld door den invloed, dien gij op den onwetenden inlander uitoefent."

Daar de bestaande arbeidsvoorwaarden blijkens het door de Regeering gelastte onderzoek van 1 April 1920 waren bevonden redelijk te zijn, meende de Regeering te moeten ingrijpen in het belang der openbare orde.

Zij koesterde de overtuiging, dat de gevoerde actie niet ten doel had, verbetering der arbeidsvoorwaarden, doch dat een politieke actie gevoerd werd tegen de suikerindustrie met het doel deze schade te berokkenen en wanorde en onrust te verwekken. [1])

Door dit ingrijpen der Regeering werd de dreigende algemeene staking voorkomen, zij het dan ook, dat op vele fabrieken stakingen van meer of minder ernstigen aard voorkwamen.

Uit de omstandigheid, dat, door het persoonlijk verantwoordelijk stellen van enkele volksmenners, een algemeene staking voorkomen kon worden, blijkt wel, dat minder een algemeen heerschende ontevredenheid onder groote groepen werknemers, dan wel het persoonlijk politiek inzicht van eenige volksmenners als drijvende kracht voor deze met ophef aangekondigde „algemeene staking" beschouwd moet worden.

Dat werkelijk door het machtswoord van een vakvereenigingsleider een uit algemeene ontevredenheid voortvloeiende, dreigende massa-actie voorkomen had kunnen worden, is bij het zwakke solidariteitsbesef en de gebrekkige partijdiscipline eener jeugdige vakvereeniging ondenkbaar.

Ook de „algemeene staking", waarmede door inheemsche Volksraadleden gedreigd werd, indien de Regeering geen maatregelen zoude treffen tot gedwongen inkrimping van den rietaanplant, bleef achterwege, toen de Volksraad in zijn vergadering van 3 Maart 1919 besloot niet tot gedwongen inkrimping te adviseeren.

II. Werkstakingen

Dat het strijdmiddel der werkstaking op de gemakkelijk te beïnvloeden volksmassa groote aantrekkingskracht uitoefende, spreekt wel van zelf.

---

1) Mededeelingen der Regeering etc. (24 Mrt. 1921), pag. 16.

Reeds voor 1917 waren stakingen — vooral in den aanplant en bij ontginningen — voorgekomen, d.w.z. een groep arbeiders, niet tevreden met de betalingsvoorwaarden legde, na korten tijd gewerkt te hebben, in gemeen overleg den arbeid neer.

Van een staking in de Westersche beteekenis van het woord: dwang- en strijdmiddel, aangewend met de bedoeling, door het aanbrengen van schade den werkgever tot handhaving of verbetering van bepaalde arbeidsvoorwaarden te dwingen, was hier echter geen sprake.

Men was niet tevreden met het loon, of de arbeid was zwaarder dan gedacht en daarom legde men het werk neer. Was de werkgever niet geneigd verandering in de arbeidsvoorwaarden aan te brengen, dan werden andere arbeiders gezocht en in de meeste gevallen gevonden, en het werk met dezen voortgezet.

Bemoeienis van buitenstaanders met deze arbeidsaangelegenheden kwam niet voor, de arbeiders en de werkgever beschouwden deze stakingen als aangelegenheden van zuiver plaatselijken aard.

Na 1917 werd de toestand echter anders.

De vakvereenigingsactie, welke in dat jaar inzette en de directe bemoeienis van buitenstaanders, zoowel inheemsche als Westersche elementen, leidden er toe, dat in 1918 en 1919 een serie arbeidsquaesties ontstond, die van de zijde der werknemers, door stakingen in de Westersche beteekenis van het woord, werden geprovoceerd.

Juiste gegevens hieromtrent zijn niet bekend; anders is het evenwel met de uitgebreide stakingsactie, welke in het jaar 1920 onder leiding van Soerjopranoto tegen de suikerindustrie werd ingeluid en de stakingen in de jaren, die daarop volgden.

Over de werkstakingen in de Javasuikerindustrie gedurende de jaren 1920–1926 is door Tichelaar[1]) uitgebreid gedocumenteerd materiaal bijeengebracht.

Het is niet ondienstig de door Tichelaar verzamelde gegevens te resumeeren, daar zij een beeld geven van de onder de arbeiders heerschende stemmingen en stroomingen (zie bijlage O).

In de eerste plaats treft het groote *aantal stakingen* in 1920, die, ook wat omvang en heftigheid betroffen, verre uitsteken boven de in later jaren plaats vindende stakingen. Het jaar 1921 vormt een overgangsjaar, waarin nog vrij vele stakingen plaats vonden, die echter, wat omvang en heftigheid betroffen, niet te vergelijken waren met de stakingen in 1920. Na 1921 vonden in afnemende mate stakingen plaats, terwijl na 1926 geen arbeidsconflicten meer optraden.

Het *tijdperk der stakingen* viel in de meerderheid der gevallen tijdens de campagne.

Eenerzijds zou men uit deze omstandigheid kunnen concludeeren, dat de stakers met voorbedachten rade het voor de industrie meest kwestbare tijdperk uitkozen, anderzijds echter kan het zeer groote aantal arbeiders tijdens de campagne en de van hen vereischte zwaardere diensten, aanleiding hiertoe gegeven hebben.

Opvallend was, dat de stakingen *buiten* de campagne in de meeste geval-

1) Mr J. J. Tichelaar: „De werkstakingen onder het niet-Europeesch personeel in de suikerindustrie op Java", Bijblad Archief 1921, pag. 162, 191, 222, 229, 245, 279 en 315. Archief 1922, I pag. 509; 1923, II, pag. 911; 1924, II, pag. 917; 1925, I, pag. 376; 1927, I, pag. 361.

len hun oorsprong vonden bij de vaste werklieden, toekangs, schrijvers, laboranten, etc., terwijl de stakingen *tijdens* de campagne voornamelijk uitgingen van de categorie der campagne werklieden, vooral het transportvolk en de fabriekskoelies, waarbij het vaste personeel zich dan aansloot. Een vrij groote mate van solidariteit viel in deze gevallen, vooral in 1920, tusschen de arbeiders waar te nemen. Van een algeheele stillegging van het werk door alle arbeiders van alle categorieën, was echter zelfs in 1920 slechts sporadisch sprake.

Ook over den *invloed* der stakingen op den gang van zaken in het bedrijf, verzamelde Tichelaar gegevens.

Van een directen invloed op den gang van zaken in het bedrijf bij de stakingen *buiten* de campagne kon nauwelijks gesproken worden. Gegevens over mogelijke vertraging der reparatie- en aanplantwerkzaamheden zijn daarom ook niet verzameld, doch slechts de *duur* der stakingen nagegaan. Ook hierbij sluitte men op groote moeilijkheden, daar de stakingen buiten de campagne in de meeste gevallen verliepen, d.w.z. òf de werkgevers gingen direct of zeer spoedig over tot het aannemen van nieuw werkvolk, òf de stakende arbeiders kwamen successievelijk weer binnen.

Over den invloed der stakingen *tijdens* de campagne konden gemakkelijker gegevens verzameld worden. Elk neerleggen van den arbeid door groepen of gedeelten van groepen arbeiders wordt toch gevolgd door een hapering in den gang van zaken in het continu productieproces. Slechts in 1920 en 1921 bleek het noodzakelijk het bedrijf in een paar gevallen geheel stil te leggen, terwijl in later jaren òf bepaalde onderdeelen van het bedrijf moesten worden stilgelegd òf het productieproces meer of minder soepel voortgang kon vinden.

Het relatief grootste contingent der stakers werd in alle gevallen gevormd door de vaste werklieden.

Dit wordt veroorzaakt door de omstandigheid, dat dit personeel geheel van den loonarbeid afhankelijk is, terwijl het tijdelijk personeel slechts een aanvullend inkomen uit den loonarbeid verkrijgt. Tevens valt bij de vaste werklieden, geheel of gedeeltelijk uit het desaverband losgeraakte individuen, een grootere mate van belangstelling in de politieke vraagstukken van den dag en een grootere ontwikkeling te verwachten dan bij de tijdelijke arbeiders.

Het beste inzicht in de bij de arbeiders bestaande grieven tegen het „systeem der suikerindustrie" kan wel verkregen worden door een nadere beschouwing van de door stakers gestelde *eischen*.

Tichelaar deelde de verschillende eischen in de volgende rubrieken in:

1. *loonsverhooging*. De laagste eisch was een loonsverhooging van 25%, in de meeste gevallen werd een verdubbeling van het loon geëischt, terwijl in sommige gevallen zelfs loonsverhoogingen van 150% en 200% o.a. voor transportloonen geëischt werden;
2. *andere looneischen*. b.v. betrekking hebbende op het bedrag der gratificatie, uitkeering van vol loon tijdens ziekte, zon- en feestdagen, vrije geneeskundige behandeling en medicijnen, pensioenen, etc.;
3. *eischen betreffende den arbeidsduur*. b.v. 8-urige werkdag, verlofsregeling, etc;
4. *erkenning der arbeidersorganisatie*, waarmede steeds de P.F.B. bedoeld was;

5. *weder in dienstneming van ontslagenen;*
6. *ontslag of verwijdering van in dienst zijnd personeel;*
7. *andere eischen,* b.v. betrekking hebbende op het nemen van vingerafdrukken of portretten, arbitrage, afschaffing van boeten, sociale maatregelen als fabriekskampongs, scholen, etc.

De door stakers gestelde eischen hadden in de meeste gevallen ten doel *verbetering der materieele arbeidsvoorwaarden* (rubrieken 1, 2 en 3), doch daarnaast bestond het streven om door de werknemers gevoelde mistoestanden op *sociaal en psychologisch gebied* (rubrieken 5, 6 en 7) uit den weg te ruimen. De zuiver *politieke* eisch van erkenning der arbeidersorganisatie kwam slechts in de jaren 1920 en 1921 voor.

In verband met deze rubriceering der gestelde eischen kan nog het volgende opgemerkt worden.

Tichelaar[1]) merkt op, dat de inlandsche arbeider eerder overgaat tot het neerleggen van het werk dan zijn Westersche collega.

„Dit vindt niet alleen zijn oorzaak in het feit, dat de werknemer wel weet, dat hij vrij gemakkelijk in hetzelfde bedrijf elders of op andere wijze in zijn onderhoud zal kunnen voorzien, doch hangt ook samen met de mentaliteit van den inlander. Zijn fatalisme en zijn daarmee samenhangend zich geen zorgen maken voor de toekomst, zijne bijzondere, althans van de onze afwijkende, opvattingen omtrent gekwetst eergevoel, zijn neiging om zich zoo weinig mogelijk „soesah" op den hals te halen, doen hem veel eer dan een Westersch werkman besluiten het bijltje er bij neer te leggen en elders zijn fortuin te zoeken. Het collectief vrijwillig neerleggen van het werk door een deel van het volk, zonder dat daarvoor eenig economisch of politiek motief is aan te wijzen, komt herhaaldelijk voor. Om voor den Europeeschen werkgever dikwijls slechts te vermoeden, vaak ook onnaspeurlijke oorzaken, verschijnt een deel van het volk niet op het werk, om eenige dagen later terug te komen, als ware er niets geschied. Van een staking, een strijd over de arbeidsvoorwaarden, zelfs van een arbeidsconflict kan in een dergelijk geval nauwelijks worden gesproken."

Nu behoort op den voorgrond gesteld te worden, dat deze voor den Europeaan „slechts te vermoeden" of „onnaspeurlijke" oorzaken, voor den inlandschen werkman grieven van den eersten rang kunnen beteekenen. Toegestemd zij, dat deze grieven niet altijd in direct verband met de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden behoeven te staan, daar zij ook hun oorsprong kunnen vinden in persoonlijke grieven der arbeiders onderling, doch, om aan de omstandigheid, dat bij enkele stakingen geen eischen gesteld werden de conclusie vast te knoopen, dat hier dus van een arbeidsconflict niet gesproken kan worden, is onjuist.

De voor Europeanen dikwijls onbegrijpelijke opvattingen omtrent gekwetst eergevoel en dergelijke, veroorzaken, dat bij een Westersche beschouwing van bij stakingen gestelde eischen de voor Westerlingen begrijpelijke eischen op materieel gebied een ongeproportionneerde waarde wordt toegekend, terwijl de eischen op sociaal en psychologisch gebied òf geheel genegeerd, òf onbekend blijven.

Dat aanpassing der materieele arbeidsvoorwaarden aan de veranderde tijdsomstandigheden, vooral in 1920 dringend noodzakelijk was, is door de industrie zelve, in de meeste gevallen vrijwillig, in sommige afgedwongen, ingezien.

1) Archief 1922, I, l.c., pag. 510.

Reeds in 1919 werden op sommige ondernemingen loonsverhoogingen over de geheele linie ingevoerd, welk proces in den loop van 1920 en 1921 vrijwel algemeen werd nagevolgd.

Te betreuren valt het echter, dat door de industrie aan de gestelde eischen op sociaal en psychologisch gebied zoo weinig aandacht werd besteed. Integendeel, juist deze eischen werden door de werkgevers aangevoerd als bewijs in hoe groote mate de gemoedsrust en het gezond verstand der tot nog toe immer gewillige en gezeggelijke inlandsche werknemers door den invloed van communistische raddraaiers en politieke demagogen verstoord en vertroebeld was geworden.

Naar voren werd gebracht, hoe in drie gevallen gestaakt werd, omdat door den werkgever de eisch was gesteld dat het vaste personeel zijn vingerafdrukken behoorde te laten nemen; dat geëischt werd wegens diefstal ontslagenen weder in dienst te nemen, terwijl het volk wist aan welke frauduleuse handelingen de betrokkenen zich hadden schuldig gemaakt; dat zieken niet meer door den geneesheer, maar door een arbeiderscommissie gecontroleerd moesten worden; dat aan mandoers tijdens het rapport stoelen verschaft moesten worden; etc. etc. [1])

Inderdaad klinken vele van deze eischen absurd, doch te weinig werd ingezien, dat niet de eischen zelve, doch het gebied, waarop de eischen betrekking hadden, de aandacht behoorde te hebben.

Onjuist was het te veronderstellen, dat, omdat het staken nu eenmaal „in de lucht" zat, de werknemers nu maar met allerlei ongerijmde eischen kwamen aandragen en dat vele daarvan hun door verpolitiekte demagogen in de mond gegeven waren.

Aannemelijker was het te veronderstellen, dat b.v. in 1920 in vele gevallen juist de eischen tot verbetering der materieele arbeidsvoorwaarden (afgezien van directe loonsverhooging), in het bijzonder die, betrekking hebbende op den 8-urigen werkdag, extra-loon bij overwerk, dubbele betaling bij Zondagsarbeid en nachtarbeid, instelling van arbeidsraden en arbitragecommissies, etc. onder invloed van buiten de industrie staande, politiek geschoolde leiders, onder invloed der Westersche gebeurtenissen, gesteld waren en dat juist de „andere eischen", afgezien van den vorm, uit de arbeiders zelve voortkwamen en een juist beeld gaven van den onder hen levenden wrevel over onpsychologische behandeling en optreden van het Westersch personeel.

Dat de politieke eisch tot erkenning der arbeidersorganisatie (P.F.B.) onder invloed van buitenstaanders gesteld werd is wel boven allen twijfel verheven.

Zoo vormen de gestelde eischen een beeld van de onder de inheemsche arbeiders bestaande grieven tegen de suikerindustrie. Zoo vertoonen de stakingen het tweeslachtig beeld van een strijd voor verbetering van de economische arbeidsvoorwaarden, waarbij vooral de loonquaestie een belangrijke rol speelt, welke strijd echter vermengd is met pogingen om te komen tot een verbetering der onderlinge verhouding van werknemers en werkgevers, welke laatste te weinig rekening hielden met de ingrijpende veranderingen, die het „Oostersch Réveil" in de inheemsche samenleving had doen ontstaan.

Het door de émancipatie gegroeide zelfbewustzijn streefde naar verbreking der patriarchale verhoudingen.

---

1) Verg. ook Van der Mandele, pag. 89, noot 1.

Zoo bestonden reeds in de 14de eeuw in Europa, in het bloeitijdperk van het patriarchale gildewezen, conflicten tusschen de meesters en de gezellen, waarbij de grieven dezer laatsten hoofdzakelijk betrekking hadden op handelingen der meesters, die voor den stand der gezellen n.h.m. te weinig respect betoonden. [1])

Het *resultaat* der stakingen was in de meeste gevallen voor de stakers negatief. In 1920 en 1921 konden enkele stakingen nog geslaagd of gedeeltelijk geslaagd genoemd worden, na deze jaren mislukten alle stakingen.

Dat niet meerdere stakingen, vooral in de jaren 1920 en 1921, toen er inderdaad nog wel het een en ander haperde aan de arbeidsvoorwaarden, slaagden, wordt verklaard door de omstandigheid, dat zij het product waren van de abnormale tijdsomstandigheden. [2])

De ervaring heeft geleerd, dat, zoolang organisaties nog verkeeren in het beginstadium van ontwikkeling, stakingen veelvuldig voor plegen te komen. Ook de economische omstandigheden — hausse- en baisse-perioden — kunnen tot het veelvuldig ontstaan van arbeidsconflicten medewerken.

Toen de door de suikerindustrie ingevoerde verbetering der individueele materieele arbeidsvoorwaarden had doorgewerkt en de economische en politieke rust was weergekeerd, bleken invloeden van buiten [3]) niet meer in staat de arbeiders tot organisatie en gezamenlijke actie te drijven.

De stakingen na 1921 zijn dan ook te beschouwen als ontevredenheidsuitingen van plaatselijken aard.

III. Verdere geschiedenis der vakbeweging (communisme)

Het mislukken der stakingen van 1920 en 1921 beteekende een tactische nederlaag voor Soerjopranoto en de zijnen.

Het ligt voor den hand, dat acties van de jonge inheemsche vakbeweging onder leiding der verpolitiekte volksmenners weinig resultaat zouden kunnen hebben.

Blumberger [4]) wees er reeds op, dat de inlandsche arbeidersbeweging al aanstonds tegenover groote moeilijkheden kwam te staan.

Overal waar zij ontstond kwam zij te staan tegenover de reeds krachtig georganiseerde tegenstand der verbonden werkgevers.

In de Volksraadvergadering van 6 Augustus 1919, tijdens welke de Indische Regeering bij monde van haren Gemachtigde voor Algemeene Zaken, een uiteenzetting gaf van haar standpunt ten opzichte van het vakvereenigingswezen, merkte de Gemachtigde op, dat de vakactie in Indië immer in zekeren zin „te laat of te vroeg" verschenen was, d.w.z. gewoonlijk niet temidden van omstandigheden, vergelijkbaar met die, waarin deze actie in het Westen geboren was.

In de Europeesche landen toch hadden het kleinbedrijf en de kleine vakvereeniging zich naast elkaar en ongeveer gelijktijdig ontwikkeld tot de huidige grootbedrijven en groote vak-centrales. In Indië hadden de particuliere werkgevers reeds een grooten voorsprong op de jonge vakvereenigingsactie der inheemsche werknemers.

Dit alles noopte de inheemsche leiders tot een aan de omstandigheden aangepast beleid, stelde eischen van dergelijken tactischen aard, dat deze daartoe in de meeste gevallen niet in staat waren.

---

1) Bijblad Archief 1921, pag. 191.
2) Blumberger noemde deze jaren een tijd van „sociaal-psychische crisis" (pag. 133).
3) Behalve door het drijven van inheemsche politieke leiders, werden de stakingen in 1920 mede beïnvloed door de gisting onder het Europeesch personeel.
4) Petrus Blumberger, pag. 129.

Daarbij kwam het geringe economische weerstandsvermogen der jonge vereenigingen, ondanks de mogelijkheden van passieven weerstand en de omstandigheid, dat ook in de vakvereenigingen de voortschrijdende differentieering in de volksbeweging op politiek en relegieus gebied, de steeds zich nieuw aankondigende socialistische, communistische en nationalistische tendenzen, gepaard gaande met een verbitterden strijd der voormannen om de leiding der vakactie, ontwrichtend en vertroebelend werkten.

Dan weer werd, onder Westerschen invloed, het politiek syndicalisme tot hoofdbeginsel in de inheemsche vakbeweging verheven, waarbij „handhaving en verbetering van arbeidsvoorwaarden als bijzaak, het vervangen van de tegenwoordige samenleving en productie-wijze in een socialistische en dat wel door middel van de algemeene werkstaking, als hoofdzaak" werd beschouwd [1]), dan weer werd de staking alleen geproclameerd tot verbetering der economische omstandigheden.

De onverantwoordelijke wijze, waarop enkele leiders de belangen der arbeiders geschaad hadden, door op onbesuisde wijze stakingen te proclameeren, leidde tot een verminderende belangstelling in de inheemsche vakbeweging.

De aanhang van den P.F.B. verminderde zeer. Het hoofdbestuur gaf een krantje uit, getiteld „Soeara Kaoem Boeroeh", doch de beteekenis hiervan was zeer gering. Slechts in de steden, zooals Madioen, Semarang en Pekalongan vertoonden de afdeelingen van den P.F.B. nog teekenen van leven, doch op de fabrieken waren de meeste afdeelingen reeds opgeheven of bestonden zij nog slechts in naam.

Ook bij de leiders viel eenige zelfbezinning waar te nemen, welke tot uiting kwam in het S.I.-congres, dat van 16–20 Febr. 1923 te Madioen gehouden werd.

Uit den gang van zaken tijdens dit congres bleek het voornemen der leiders om in den vervolge minder onbesuisd te werk te gaan en allereerst door betere organisatie te trachten de innerlijke kracht der partij te versterken. [2])

Desondanks won het politiek element der S.I. met communistische tendenzen, hetwelk tijdens het congres te Madioen vrijwel was uitgestooten door het godsdienstig element onder Tjokroaminoto, steeds meer veld.

Men begon met de oprichting van roode S.I.'s (later *Sarekat Rajat*), die als onderafdeelingen der P.K.I. waren te beschouwen.

Deze communistische propaganda strekte zich over geheel Java uit, te beginnen bij de steden en later ook op het platte land. Zij won binnen korten tijd een aanzienlijk aantal leden, grootendeels ten koste van de S.I., welke, door een zwak bestuur en de afwezigheid van direct tot de massa sprekende actie-leuzen, niet meer in staat was de belangstelling der bevolking te prikkelen.

Deze communistische propaganda richtte zich voornamelijk tot de vakbeweging, waaronder zij, enkele ambtelijke belangengroepen uitgezonderd, grooten aanhang verkreeg.

Herhaaldelijk werd getracht de nog bestaande afdeelingen van den P.F.B. nieuw leven in te blazen, doch deze pogingen liepen meestal op een mislukking uit. Daartegenover stond, dat het lidmaatschap der S.R. steeds

1) Petrus Blumberger, pag. 133.

2) De op 8 Mei 1923 uitbrekende staking van het inlandsch spoor- en tramwegpersoneel, valt te beschouwen als een onbesuisde uiting der naar het communisme neigende S.I.-leden, onder aanvoering van den communistischen oppositieleider Semaoen.

meer bij het vaste fabriekspersoneel voorkwam. Vooral Kediri vormde een brandpunt van communistische actie. In 1924 was ongeveer 2% à 3% van het totaal aantal vaste arbeiders in de suikerindustrie bij de diverse afdeelingen der Sarekat Rajat ingeschreven.

Eind 1924 werd het schijnbaar onafhankelijk bestaan der Sarekat Rajat opgeheven, doordat de P(artai) K(ommunist) I(ndia) de macht over den uitgebreiden onderbouw der S.R. tot zich trok. Een politiek werd aangenomen, waarbij hoofdzakelijk getracht zou worden de verschillende vakvereenigingen te winnen.

Als uitvloeisel hiervan werd opgericht een nieuwe vakvereeniging: „Perkoempoelan Oentoek Kaoem-boeroeh Onderneming Goela" (P.O.K.O.G.) [1]),welke bedoeld was als een vervangster van den ter ziele gegane P.F.B.

De kernen van communistische propaganda voor het lidmaatschap van de S.B.G. (eertijds P.O.K.O.G.) lagen vooral in Noord-Kediri [2]) en in Koedoes (Oost- en Zuidzijde van het Moeriah-gebergte).

In de tweede helft van 1925 ondervonden een 35-tal fabrieken in meer of mindere mate den invloed dezer propaganda.

Over het algemeen ontstond echter in 1925 onder de bevolking zelve (vooral in de Preanger en Soemedang) een reactie tegen deze communistische stroomingen, welke zich uitte in onverschilligheid, soms in actieven tegenweer tegen de pogingen der communisten hunne heilsleer in de desa ingang te doen vinden.

Daarnaast begon de Regeering krachtdadiger op te treden tegen communistische destructieve propaganda [3]), terwijl de groote inlandsche partijen als Boedi Oetomo, Mohammadijah en „witte" S.I., een godsdienstig blok tegenover deze stroomingen vormden.

In den Oosthoek had, waarschijnlijk door het daar gevestigd zijn der individualistische Madoereezen, de propaganda der communisten nimmer grooten aanhang opgeleverd. Hetzelfde was het geval in de Vorstenlanden, waar de godsdienst een te essentieel onderdeel van het volksleven uitmaakte, dan dat anti-godsdienstige stroomingen daar ooit meer dan plaatselijken aanhang konden verkrijgen.

De centra van communistische actie bleven de steden en Noord-Kediri.

Ondanks dit alles bracht het jaar 1925 tallooze arbeidsconflicten, voor welke de suikerindustrie, op enkele onbeteekenende strubbelingen na, echter gespaard bleef.

In vele stedelijke bedrijven [4]) daarentegen braken stakingen uit, die, hoewel de materieele arbeidsvoorwaarden in alle gevallen voorwendsel waren, toch bijna uitsluitend op politieke oogmerken terug te voeren waren.[5])

Ook deze stakingen beteekenden in de meeste gevallen een fiasco voor

---

1) In begin 1925 omgezet in: „Sarekat Boeroeh Goela" (S.B.G.).

2) Kediri was, ten tijde dat het gewest nog een onderdeel der Midden-Javaansche Vorstenlanden was, een soort verbanningsoord voor ongure elementen uit de Vorstenlanden. Tevens verzamelden zich daar de slechte elementen uit het gewest Soerabaya. In Kediri werd zoodoende immer de meeste last met het volk ondervonden, b.v. ook wat betreft rietbranden en diefstallen.

3) Verbod van vergadering o.a. voor de S. B. G., exterreering etc.

4) Drukkersstaking te Bandoeng (Jan.), technische firma te Semarang (Febr.), koetsiers en karrevoerders te Soerakarta (April), drukkersstaking te Weltevreden (Mei), importfirma te Semarang (Juli), Centr. Burgerlijke Ziekeninrichting te Weltevreden (Mei), prauwenveer, drukkerijen en ziekeninrichting te Semarang (Aug.), drukkersstaking te Soerabaya (Sept.), douane Tandjong Priok (Sept.), machinefabrieken te Soerabaya (Nov., Dec.), prauwenveer te Tegal, etc. etc.

5) Verg. „Rapport van het Hoofd van het Kantoor van Arbeid over de arbeidstoestanden in de metaalindustrie te Soerabaya", 1926 door Mr A. G. Vreede.

de misleide arbeiders, zoodat de communistische actie in 1926 haar terrein verplaatste naar direct gewelddadig optreden, waarvan de bekende onlusten in West-Java spreken.

Dat onder het inlandsch personeel van suikerfabrieken uiterst weinig belangstelling voor deze communistische actie bestond, althans daadwerkelijke deelname aan extremistische uitspattingen achterwege bleef, blijkt uit de door Mansvelt[1]) verzamelde gegevens, betreffende de beroepen van een 1000-tal communistische voormannen van de beweging van 1926.

Slechts 19,6% dezer leiders bleek werkkringen te bekleeden of bekleed te hebben in het Westersch bedrijfsleven, terwijl slechts 3,9% van het totaal in de cultures werkzaam was. Een nadere specificatie dezer cultures is niet gegeven, doch verondersteld mag wel worden, dat slechts bij uitzondering arbeiders in de suikerindustrie daadwerkelijk deel hebben genomen aan revolutionaire acties.

De afgelegen ligging van vele suikerfabrieken, het gemis aan contact met gelijkgezinden en bovenal de afwezigheid van opruiende demagogen op het platte land, zullen tot deze verblijdende gegevens hebben bijgedragen.

Als gevolg van een en ander verminderde de belangstelling van werknemers in de suikerindustrie zeer voor extremistische vakvereenigingen.

De vroeger bestaande S.B.G. afdeelingen werden in de meeste gevallen opgeheven, terwijl de weinige leden hun lidmaatschapskaarten inleverden.

De inheemsche beweging oriënteerde zich na 1926 meer en meer in een samengaan van extreem-nationalisten en de linkerzijde der S.I., sterk beinvloed door communistische tendenzen [2]). Het terrein van actie verplaatste zich hoofdzakelijk naar de politiek.

Sinds 1927 werden in de suikerindustrie geen arbeidsconflicten van eenigen omvang gemeld.

Dat deze bedrijfsrust een noodzakelijk uitvloeisel zou zijn van de in deze industrie geldende gunstige arbeidsvoorwaarden, werd door den kroniekschrijver van den J.S.W.B. slechts onder voorbehoud aangenomen.

„Geenszins worde hiermede beweerd," zoo merkt hij op [3]): „dat de tevredenheid, de arbeidslust en de opgewektheid der werknemers in deze landen minder nauw verband dan elders zouden houden met hun materieelgunstigen toestand, evenmin dat deze drie factoren voor een goeden bedrijfsgang in Indië minder essentieel zouden zijn dan waar ter wereld ook. Doch wèl, dat in deze tijden en in deze landen goede arbeidsvoorwaarden bedrijfsvrede niet waarborgen, evenmin als talrijke stakingen in een bedrijf een zekere indicatie zouden zijn van minder gunstige regelingen."

„De reden, dat een dergelijk verband niet zonder meer mag worden gelegd, is wel deze, dat de beweging, die aansprakelijk is, rechtstreeks als leidster, indirect als gangmaakster, voor alle rust- en bedrijfsstoringen in Indië van den laatsten tijd, blijkens eigen bekentenis der communistische voorlieden, geen belang heeft bij al hetgeen de bevolking in gunstige conditie brengt of houdt."

---

1) Dr W. M. F. Mansvelt: „Onderwijs en communisme", Kol. Stud. 1928, I, pag. 203 e.v.
2) Oprichting der P.P.P.K.I. Permoefakatan Perhimpoenan Politiek Kebangsaän Indonesia-Federatie van politieke partijen.
3) Syndicaatsverslag 1926, pag. 38.

D. MAATREGELEN DER SUIKERINDUSTRIE T.A.V. DEN FACTOR ARBEID

§ 1. Organisatie

De eerste jaren na den wereldoorlog zijn wel te beschouwen als de felstbewogene in de geschiedenis der Javasuikerindustrie.

Dreigde eenerzijds de economische ontwrichting, als gevolg van den wereldoorlog, voor de suikerindustrie tot een catastrophe op handelsgebied te leiden [1]), anderzijds deed zich in deze periode voor het eerst in haar geschiedenis de arbeidsquaestie voor in een omvang, die het voortbestaan der industrie bedreigde.

Wij zagen reeds, dat de Overheid, onder den drang der omstandigheden en gebeurtenissen in Europa, een serie voorbereidende maatregelen trof, die wij onder „sociale maatregelen" rangschikten, terwijl er anderzijds onder de bevolking stroomingen bemerkbaar werden en daden van eigen richting werden verricht, die zich aanvankelijk ernstig lieten aanzien.

Een gebiedende noodzakelijkheid voor de Javasuikerindustrie was thans, door samenwerking te komen tot de vorming van een krachtig eenheidsapparaat, om gezamenlijk die maatregelen te kunnen treffen, die het voortbestaan van de industrie zouden waarborgen.

Aan het bestaan van vele afzonderlijke, zelfstandige eenheden, was reeds in 1884 een einde gekomen door de combinatie dezer eenheden in federatief verband.

Na den oorlog dwongen de gewijzigde omstandigheden wederom tot ingrijpende reorganisaties, welke het eerst doorgevoerd werden op *administratief en handelsgebied.*

Hoewel de vrees voor een sterke achteruitgang der Javasuikerindustrie, als gevolg der gewijzigde economische omstandigheden, ongegrond bleek — zoowel productie als verkoop waren in de eerste oorlogsjaren bevredigend — werd in 1917 het gebrek aan scheepsgelegenheid bemerkbaar, terwijl in 1918, door de inbeslagname van vrijwel de geheele Nederlandsche koopvaardijvloot door Amerika en Engeland, een noodtoestand ontstond.

Opgericht werd toen de *„Javasuikervereeniging"*, die tot taak had voor den verkoop der onverkochte restanten uit den oogst 1917 zorg te dragen.

In 1918 moesten echter bijzondere maatregelen getroffen worden om een te verwachten débâcle tegen te gaan.

Onder de auspiciën van het Gouvernement werd, als gevolg eener conferentie van de voornaamste bankiers, producenten en handelaren, een commissie benoemd, welke tot taak had statuten en huishoudelijk reglement op te stellen eener vereeniging, welke de leiding van den suikerhandel op zich zou nemen.

Ook in Nederland werden stappen gedaan om te komen tot een eenheidsorganisatie voor suikerverkoop.

Dit alles leidde tot de oprichting van de *„Vereenigde Java Suiker Producenten"* (V.I.S.P.) op den 9den Augustus 1918.

---

1) In de eerste helft van 1918 adviseerde de Javasche Bank — ongetwijfeld met medeweten van de Regeering — den fabrikanten tot een inkrimping van den aanplant over te gaan, daar de financiering van de groote hoeveelheden onverkocht product de krachten der in Indië werkende credietinstellingen te boven dreigde te gaan. Voor het oogstjaar 1919 leidde dit advies tot een inkrimping van het totaal beplant areaal van ±15%.

Voordat de vorming van deze eenheidsorganisatie voor suikerverkoop tot stand kwam, vond op organisatorisch gebied reeds een andere belangrijke gebeurtenis plaats.

De leden van het Syndicaat van Suikerfabrikanten in Indië waren steeds geweest niet de eigenaren zelf, doch hunne lasthebbers, de administrateurs.

In Nederland werd het Syndicaat vertegenwoordigd door een vertegenwoordiger, die als adviseerend lichaam naast zich had een Commissie van Vertegenwoordiging. Deze commissie bestond oorspronkelijk uit mannen, die in Nederland invloedrijke posities bekleedden, zonder dat zij speciaal belanghebbenden bij de suikerindustrie waren.

Steeds meer echter namen de eigenaren van in Indië gevestigde suikerondernemingen zitting in deze commissie, zoodat ten laatste de vreemde verhouding ontstond, dat de vertegenwoordiger van het Syndicaat (dus van de administrateurs-lasthebbers) feitelijk lastgever werd van de eigenaren der suikerondernemingen en zelfs het recht had deze te ontslaan, wanneer zij niet overeenkomstig de wenschen der lasthebbers mochten handelen.

Tevens bestond bij de eigenaren van suikerondernemingen reeds lang de grief, dat zij te weinig zeggingskracht hadden, betreffende den gang van zaken in Indië.

De door den oorlog ontstane gedeeltelijke verbreking van de communicatie tusschen het Moederland en de koloniën had deze toestand nog verscherpt, daar de beheerders der ondernemingen op Java gedwongen waren geheel zelfstandig maatregelen te treffen, die zij wenschelijk achtten, zonder ruggespraak met de eigenaren te houden.

Deze ongewenschte toestand leidde tot een reeks van voorstellen tot wijziging van de statuten van het Algemeen Syndicaat en van het Proefstation, die voornamelijk ten doel hadden de verhouding tusschen deze vereenigingen en de Commissie van Vertegenwoordiging meer in overeenstemming te brengen met de omstandigheid, dat deze commissie langzamerhand het karakter had verkregen van een Vereeniging van de voornaamste eigenaren van Indische suikerondernemingen in Nederland. [1])

Dit voorstel leidde tot de oprichting in Nederland (21 December 1917) van den *Bond van Eigenaren van Ned. Ind. Suikerondernemingen* (B.E.N.I. S.O.) onder voorzitterschap van Mr J. W. Ramaer, sinds 1908 permanent vertegenwoordiger van het Syndicaat in Nederland.

In Indië stuitten deze voorstellen aanvankelijk op verzet bij de administrateurs der suikerondernemingen, leden van het Syndicaat, die vreesden, dat hun invloed op den gang van zaken door de voorgestelde wijzigingen aanzienlijk zou verminderen. Het kostte den toenmaligen voorzitter van het Syndicaat Mr S. J. Hirsch dan ook veel moeite de voorgestelde wijzigingen door te voeren.

Met het oog op de gewijzigde omstandigheden hechtte echter de vergadering van het hoofdbestuur van het Syndicaat (2 Mei 1919) ook hare goedkeuring aan een wijziging van de statuten.

Hierbij werd vastgelegd, dat voortaan niet langer de beheerders der suikerondernemingen als zoodanig lid zouden zijn van het Syndicaat, doch slechts de natuurlijke personen, naamlooze vennootschappen of vennootschappen onder een firma, eigenaren van een of meer in Ned. Indië gelegen suikerondernemingen, welke van rechtswege zouden worden ver-

1) Syndicaatsverslag 1919–1920, pag. 4.

tegenwoordigd door de administrateurs der hun toebehoorende ondernemingen, tenzij op andere wijze in die vertegenwoordiging zou worden voorzien, dan wel eigenaren hun rechten als lid persoonlijk zouden willen uitoefenen. [1])

Onder den drang der omstandigheden was dus in korten tijd een eenheidsapparaat voor den verkoop van suiker gevormd en had een diepingrijpende reorganisatie op administratief gebied, welke het zwaartepunt der machtsverhoudingen van de administrateurs naar vertegenwoordigers der vennootschappen, en dus naar Holland, verplaatste, plaats gevonden.

De felbewogen na-oorlogsjaren leidden nog bovendien tot het ontstaan van organisaties, waardoor in steeds sterkere mate een „gecentraliseerd eenheidsapparaat voor suikerproductie, waarvan de ondernemingen essentieele en niet los te maken onderdeelen vormden" [2]) ontstond.

Met bezorgdheid sloeg de Javasuikerindustrie de ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen in de na-oorlogsjaren gade.

In den Volksraad deden enkele inheemsche voormannen de meest revolutionaire taal hooren, waarin met staking gedreigd werd, indien niet spoedig aan bepaalde eischen voldaan werd.

De hetze tegen de suikerindustrie gevoerd, zoowel door Europeesche als inheemsche voormannen, veroorzaakte gistingen onder de inlandsche bevolking, welke in 1920 tot een serie min of meer ernstige stakingen leidde, terwijl ook daar, waar geen stakingen uitbraken, doorloopend gebrek aan werkvolk, vooral in den aanplant, heerschte.

Daar de Regeering in deze bewogen tijden naliet, door een afdoende beginselverklaring en krachtige gezagshandhaving de rust en het vertrouwen te herstellen, beraamde de suikerindustrie zelve maatregelen, om bedrijfszekerheid te verkrijgen.

Om de gevolgen van eventueele stakingen zooveel mogelijk te verkleinen, ontwierp de Syndicaatsvoorzitter zgn. *„stakingsovereenkomsten"* [3]), volgens welke de ondernemingen in een bepaald ressort elkander hulp zouden verleenen, ingeval er een staking mocht uitbreken.

Allereerst zou, bij een dreigend conflict, een speciaal daartoe aangewezen commissie onderzoeken, in hoeverre de door werknemers gestelde eischen billijk en voor inwilliging vatbaar waren. Van dit onderzoek zou afhangen of de betreffende fabriek zou worden gesteund.

De omliggende fabrieken zouden dan een deel van hun werkvolk onder Europeesche leiding ter beschikking stellen van de onderneming, waar de staking was uitgebroken. [4])

Ondertusschen verscherpten de verhoudingen zich door het optreden van den P.F.B., terwijl tevens Regeeringsinmenging met het arbeidersvraagstuk dreigde.

Naar aanleiding van de Regeeringscirculaire van 1 April 1920 hield het

1) Artikel 5, al. 1 en 2 der nieuwe statuten. Verg. Syndicaatsverslag 1919–1920, pag. 5.

2) Verg. Jelgerhuis Swildens, Syndicaatsverslag 1928, pag. 2.

3) Reeds in 1913 waren maatregelen beraamd tegen arbeidsonlusten en ontevredenheid. Deze strubbelingen waren toen veroorzaakt door de actie der S.I., voornamelijk in de nabijheid van Soerabaya.

4) Het verdient opmerking, dat deze overeenkomsten slechts doorgevoerd konden worden na verkregen medewerking der Europeesche geëmployeerden. Deze toch eischten, in verband met de mogelijke gevaarlijke consequenties, verbonden aan het „breken" van een staking, de verzekering, dat bij eventueele ongevallen voor hunne naastbestaanden zou worden zorg gedragen. Aan deze wensch werd gevolg gegeven door de instelling (17 April 1919) van het „Ongevallenfonds voor het personeel in dienst van Ned. Indische suikerondernemingen".

Syndicaat een zeer belangrijke ledenvergadering op 13 April 1920.

Naar aanleiding van het gesprokene betuigde het Syndicaat in een schrijven aan de Regeering haar standpunt, dat de toenemende gisting in vele suikerstreken minder te wijten zou zijn aan de slechte arbeidsvoorwaarden, daar deze op de meeste fabrieken een grondige herziening hadden ondergaan, dan wel aan ophitserij van politieke demagogen.

De Regeering werd met aandrang verzocht, het bij de 1 April circulaire gelastte onderzoek, slechts te willen doen uitvoeren op die ondernemingen, waar inderdaad onrust heerschte, daar een algemeen onderzoek van Gouvernementswege naar de arbeidsvoorwaarden op alle fabrieken, bij de misleide bevolking aanleiding zou kunnen geven, tot de opvatting, dat de Regeering zich geheel aan de zijde der ontevredenen geschaard had, welke opvatting door politieke onruststokers voor hun duistere doeleinden zou kunnen worden uitgebuit.

Tijdens deze zelfde vergadering werd, op voorstel van den president van de Factorij een commissie ingesteld, welke tot taak zou hebben een onderzoek in te stellen naar den loonstandaard en arbeidsvoorwaarden van het inlandsch personeel op alle aangesloten ondernemingen. De commissie zou ten aanzien dezer punten een uniforme regeling opstellen, waaraan alle leden zich zouden hebben te onderwerpen.

De instelling dezer commissie gold niet alleen het verkrijgen van de zoo zeer gewenschte eenheid in de arbeidsvoorwaarden van het personeel in de Javasuikerindustrie, doch tevens, om, waar dit noodig mocht blijken, de loonen en arbeidsvoorwaarden te verbeteren en in overeenstemming te brengen met de algemeen geldende.

Uit deze zgn. „13 April-commissie" kwam eenige maanden later (21 Juli 1921) de *Java Suiker Werkgevers Bond* (J.S.W.B.) tot stand.

Volgens art. 2 zijner statuten stelt de Bond zich ten doel: „het bevorderen van eenheid in de arbeidsverhoudingen en arbeidsregelingen in de Javasuikerindustrie en het bevorderen van alles wat strekken kan om eene rustige ontwikkeling van die industrie te verzekeren en te handhaven."

De Bond tracht dit doel te bereiken door:

a. bestudeering van de arbeidsverhoudingen en arbeidsregelen en het invoeren van nieuwe arbeidsregelen.

b. het voorkomen van rijzende arbeidsgeschillen door bemiddelend en verzoenend optreden.

c. bij reeds uitgebroken geschillen eenheid in opvatting en behandeling van de zijde der werkgevers te bevorderen door het opdragen van deze behandeling aan een vast centraal orgaan.

d. alle andere en voor de bereiking van het doel geschikte middelen, waaronder het aangaan van belangengemeenschappen met eigenaren van andere dan suikerondernemingen.

In de eerste jaren van zijn bestaan waren de werkzaamheden van den J.S.W.B. voornamelijk gericht op maatregelen van afweer.

De maatregelen op het gebied der arbeidsvoorwaarden hadden hoofdzakelijk betrekking op het Europeesch personeel, terwijl het inlandsch personeel slechts karig bedacht werd.

Slechts een regeling der minimum- en maximumloonen voor ongeschoolde fabriekskoelies werd vastgesteld, terwijl verder regelingen werden getroffen betreffende de hoogte der toe te kennen gratificatie en den duur van den normalen arbeidsdag.

Pas omstreeks 1926 werden stappen gedaan om te komen tot een meer doeltreffende regeling der rechtspositie van den inlandschen arbeider. Als resultaat daarvan kwam een pensioenregeling voor het inheemsch personeel tot stand, terwijl verschillende andere voorstellen (o.a. een regeling van het jaarlijks verlof) wel in behandeling kwamen doch niet werden doorgevoerd.

Maatregelen betreffende een universeele regeling van de rechtspositie der inheemsche arbeiders, werden slechts met de noodige omzichtigheid getroffen.

De J.S.W.B. had al spoedig de groote bezwaren ingezien, welke vastzitten aan het verstrekken van algemeen geldende voorschriften op het gebied van den arbeid, waarbij uiteraard te weinig plaats kon worden ingeruimd aan locale factoren.

De voorschriften betreffende de arbeidsverhoudingen zijn dan ook steeds zoo *sober* en *weinig gecompliceerd* mogelijk gemaakt en bovendien *soepel* in dien zin, dat, met behoud van het beginsel, behoorlijk ruimte werd gelaten voor afwijkende regelen, voortvloeiende uit plaatselijke omstandigheden.

De voorschriften werden dus zooveel mogelijk aan bepaalde *grenzen* gebonden (maxima en minima).

Aanvankelijk opgericht als een „machine de guerre", heeft de J.S.W.B. belangrijken arbeid verricht op het gebied van unificatie en verbetering van de rechtspositie van in de suikerindustrie werkzame arbeiders.

Ook de sociale en financieele politiek der Regeering veroorzaakte een aaneensluiting der ondernemers.

Zooals wij reeds zagen bestond bij de meer gematigde Europeesche elementen de overtuiging, dat slechts door het treffen van „sociale maatregelen" de verstoorde maatschappelijke verhoudingen in de eerste na-oorlogsjaren weer in evenwicht gebracht zouden kunnen worden.

Onder den drang der omstandigheden trof de Regeering een serie voorbereidende „sociale maatregelen", die door den toenmaligen Syndicaatsvoorzitter Talma [1]) gekenschetst werden als „bedillerij", „bemoeizucht", en „gemaszregel", terwijl in het Syndicaatsverslag 1921 [2]) de overtuiging werd uitgesproken, dat deze maatregelen van socialen aard, zelfs in jaren van voorspoed, geen andere beteekenis zouden kunnen hebben dan een belemmering van den groei der industrieën in Ned. Indië.

Geen wonder dat het Syndicaat [3]) zich in woord en geschrift krachtig weerde tegen de door de Regeering voorgestane maatregelen betreffende minimumloonen [4]), arbeidsraden [5]) en winstaandeelkassen [6]).

Eveneens voerde het Syndicaat heftige oppositie tegen de financieele politiek der Regeering, welke de abnormaal hooge suikerprijzen van 1919 als motief aanvoerde om hare inkomsten meer in evenredigheid te brengen

---

1) Zie suikernummer „De Indische Post", 27 Sept. 1934.
2) Syndicaatsverslag 1921, pag. 24.
3) Eveneens de zgn. „*Commissie van Advies inzake de suikerindustrie op Java*", welke, opgericht krachtens besluit van den G. G. van 24 Dec. 1906, bijblad 6584), tot taak had aan de Regeering, de chefs der departementen van Algemeen Burgerlijk Bestuur en de hoofden van Gewestelijk Bestuur, advies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot de suikerindustrie.
4) Verg. Syndicaatsverslag 1921, pag. 27 e.v.
5) Verg. Syndicaatsverslag 1921, pag. 31 e.v.
6) Bijblad Archief 1921, pag. 27 e.v.

met de in snel tempo stijgende uitgaven. [1])

Nieuwe belastingen en belastingverhoogingen [2]) werden ingevoerd, terwijl verder op vrijwel elk gebied, waar de suikerindustrie met Overheidslichamen te maken had, prijsverhoogingen werden ingesteld (verhooging post-, telefoon- en telegraaftarieven, nieuwe zegelordonnantie, verhooging van spoortarieven, locale belastingen, retributie voor railbanen, etc. etc.).

Deze sociale en financieele Regeeringspolitiek leidde tot een aaneensluiting van allen, die belangen hadden in Ned. Indische landbouwbedrijven.

Den 24sten Augustus 1921 vond te 's-Gravenhage de oprichting plaats van den *„Ondernemersraad voor Ned. Indië"* onder voorzitterschap van Prof. Mr M. W. F. Treub.

Het doel van den Ondernemersraad was de vorming van een middelpunt van gedachtewisseling over en bestudeering van vraagstukken, die de algemeene belangen van de in Ned. Indië werkende ondernemingen gezamenlijk betroffen.

De Ondernemersraad hoopte zoowel de Indische als de Nederlandsche Regeeringen van advies te dienen bij de invoering van maatregelen op sociaal en financieel gebied.

Den 11den November 1922 werd op Java de *„Nederlandsch-Indische Ondernemersbond"* [3]) opgericht, die, speciaal voor Nederlandsch-Indië, hetzelfde doel als de Ondernemersraad nastreefde.

Zoo zien wij na 1918 onder den drang der omstandigheden, een nieuwe phase in de ontwikkelingsgeschiedenis van de Javasuikerindustrie ingaan.

Een steeds sterker neiging naar *centralisatie en concentratie* wordt bemerkbaar.

Toenemende kapitaalsinvestaties en een steeds scherper concurrentie op de wereldmarkt dwongen tot verdere verlaging der productiekosten.

Was aanvankelijk slechts *verhooging der productie* doel, thans treedt de tendenz tot *verlaging der productiekosten* steeds meer op den voorgrond.

Het begrip *rationalisatie* doet opgeld. [4])

Men tracht dit alles te verwezenlijken door mechaniseering van den landbouw en rationaliseering van de bedrijfsmethoden, d.w.z. organisatie, administratie, vervolmaking der technische bedrijfsmethoden, etc.

De Graaff [5]) merkt hierover op: „De landbouw is veranderd van ontwikkelingsrichting. De intensiveering wordt losgelaten en men wordt minder eenzijdig. Men tracht tusschen de drie productiefactoren een organische verhouding te scheppen, waardoor een meer economische productie mogelijk wordt.

De landbouw slaat den weg van mechanisatie en rationalisatie in, waarop de industrie is voorgegaan en neemt het karakter van de bedrijfsorganisatie

---

1) In 1922 publiceerde het Syndicaat een uitvoerige „Nota van grieven en verlangens van de suikerindustrie op Java". In deze grievennota worden alle bezwaren tegen de toenmaals gevolgde Regeeringspolitiek opgesomd.

2) Verg. Mr. M. W. F. Treub: „Nota over de inkomstenbelasting, de Extrawinstbelasting en de Overwinstbelasting van Naamlooze Vennootschappen, de Productenbelastingen en de Uitvoerrechten op Producten van Ondernemingen".

3) Opmerkelijk is, dat in de eerste circulaire (Jan. 1923) speciaal naar voren gebracht werd dat de Ondernemersbond geensdeels beschouwd mocht worden als een strijdorganisatie, gericht tegen de werknemersorganisatie. De Ondernemersbond wenschte minder als een werkgeversorganisatie dan wel als een belangengemeenschap van alle in Indië werkende ondernemingen beschouwd te worden. (Verg. Syndicaatsverslag 1922, pag. 67.).

4) Naar de uitspraak op de internationale economische conferentie 1927: „de methoden van techniek en organisatie, welke dienen om de verspilling van kracht en materiaal tot een minimum terug te brengen."

5) A. de Graaff: „Het internationale suikervraagstuk en de Javasuikerindustrie", 1931 pag. 90.

over. Daarom kan men bij de nieuwe ontwikkeling van „landbouwindustrie" spreken. Het aanwenden van kapitaal in den landbouw met zoodanige oogmerken zou men het landbouwindustrieel kapitalisme kunnen noemen."

Centralisatie en specialisatie leidden tot het ontstaan van een eenheidsapparaat voor suikerproductie onder gecentraliseerde en gespecialiseerde leiding. De maatschappijkantoren met haar staf van geselecteerde specialisten op velerlei gebied doen hun intrede. Zij schrijven gespecialiseerde en uniforme werkwijzen voor, waarin voor het persoonlijk element — den patriarchalen beheerder — geen plaats meer is. Een wedloop naar grooter efficiency, naar beter en bewuster bedrijfsvoering, naar nivellatie en standaardizeering der suikerindustrie zou ontstaan.

Vooreerst echter eischten de onrustwekkende toestanden op Java in de eerste na-oorlogsjaren de algeheele aandacht.

Allereerst moest door maatregelen van organisatie en afweer het voortbestaan der industrie verzekerd worden, voordat welbewust alle krachten konden worden ingespannen tot consolidatie der in 1918 ingezette bedrijfstechnische en administratieve reorganisatie.

§ 2. Maatregelen van afweer

I. Inleiding

Wij hadden reeds gelegenheid er op te wijzen, dat het Syndicaat zich in woord en geschrift krachtig weerde tegen die Regeeringsmaatregelen, welke de industrie dreigden te benadeelen.

Hiernaast deed zich al spoedig de behoefte gevoelen, gezien de toenemende belangstelling, welke het publiek op Java was gaan betoonen voor de openbare zaak en voor de vele maatschappelijke vraagstukken, waarbij ook de belangen der Javasuikerindustrie ten nauwste betrokken waren, aan een lichaam, dat dit groote publiek kon voorlichten op alle punten de suikerindustrie betreffende.

Dit was temeer van het grootste belang, daar in de naoorlogsjaren onder de inheemsche bevolking in woord en geschrift een „hetze" gevoerd werd tegen de Javasuikerindustrie, die zoodanige vormen aannam, dat zij ten slotte als weinig meer dan openlijke opruiing beschouwd kon worden. [1])

In enkele residenties (b.v. Kediri) demonstreerden de gevolgen dezer hetze zich op de duidelijkste wijze, daar hier de bevolking ware roof- en vernieltochten organiseerde in de riettuinen en cassave-aanplantingen.

Sommige fabrieken rapporteerden rietdiefstallen, waarbij van 35% tot 70% van het te velde staande gewas gestolen werd, zelfs op klaarlichten dag. [2])

Ook in den Volksraad werd op deze toenemende verwildering gewezen. [3])

In 1921 werd aan het Syndicaat toegevoegd een *publicistische afdeeling*, onder leiding van J. H. Ritman, welker taak bestond in het op objectieve wijze voorlichten van het publiek betreffende alle zaken van belang voor de Javasuikerindustrie. [4])

Tevens werd de J.S.W.B. in 1922 eigenaar van de *„Nieuwe Soerabaya Courant"* (later opgenomen in het „Soerabayasch Handelsblad"), waardoor de publieke opinie bewerkt kon worden.

1) Het Syndicaat wendde zich met een request (10 Febr. 1919) tot den G.G., waarin aangedrongen werd op het treffen van maatregelen tegen de verspreiding van deze „haatzaaiartikelen".
2) Verg. Syndicaatsverslag 1919–1920, pag. 40.
3) Hand. Volksraad 1918, 2de gew. zitting, pag. 200 e.v., pag. 225 e.v.
4) Deze afdeeling werd in 1926 weer opgeheven.

Sinds 8 Maart 1924 werd officieel aan den vertegenwoordiger der industrie een plaats ingeruimd in den *Volksraad*, waardoor wenschen en grieven voor het forum der publieke aandacht gebracht konden worden.

De door de industrie te treffen maatregelen van afweer betroffen echter voornamelijk de „Inlandsche beweging", waarbij dan speciaal de aandacht gericht werd op de anti-westersche tendenzen, zooals deze zich in het vereenigingsleven openbaarden. [1])

II. Houding tegenover de vakbeweging

Naar aanleiding van door den P.F.B. aan fabrieken gezonden grieven en wenschen, bepaalde het Syndicaat in haar vergaderingen van 10 en 11 Maart 1920 haar standpunt t.o.v. deze vakvereeniging.

Besloten werd geenerlei relatie te onderhouden met den P.F.B., welk standpunt de volgende motieven ten grondslag had:

1. De P.F.B. is in den grond een revolutionaire beweging.
2. Bij erkenning van den P.F.B. zouden de fabrieken zich onder een zekere voogdij plaatsen, welke er op den duur toe zou leiden, dat de fabrieken de speelbal zouden worden van de leiders van den P.F.B., die eenvoudig zouden decreteeren, wat al dan niet diende te geschieden.
3. De P.F.B. werd niet geacht het werkvolk te vertegenwoordigen. [2])

Het Syndicaat stelde op den voorgrond, dat er bij de werkgevers geen streven bestond om organisaties onder de werknemers tegen te gaan. De administrateurs waren bereid rechtstreeks met de arbeiders of de door hen gevormde raden te onderhandelen, doch interventie van politieke demagogen werd afgewezen.

Op deze gronden werd daarom ook van Syndicaatswege afwijzend beschikt op een brief van het hoofdbestuur van den P.F.B., waarin dit verzocht door gemeenschappelijk overleg tot overeenstemming te geraken. [3])

In het antwoord op het afdeelingsverslag richtte de Regeering tot de suikerindustrie het verwijt, dat zij door deze niet-erkenning van den P.F.B. aanleiding tot nieuwe conflicten had geschapen, tevens er op wijzend, dat de Regeering zelve vakvereenigingen van landsdienaren, waarvan de voormannen in politieken zin aan extremistische zijde stonden (V.S.T.P. en Pandhuisbond) erkende. [4])

Naar aanleiding van dit verwijt deelde Mr Hirsch in een redevoering in den Volksraadvergadering van 15 Juni de motieven mede, welke de suikerindustrie tot haar standpunt gebracht hadden.

Mr Hirsch ontkende, dat de P.F.B. een zuivere vakvereeniging was in den zin van een vereeniging van werknemers, door die werknemers zelve opgericht, welke geen ander doel beoogt dan het langs wettelijken weg die-

---

1) Verg. H. Colijn: „Koloniale vraagstukken van heden en morgen", 1928, pag. 11.
2) Syndicaatsverslag 1919–1920, pag. 46 e.v.
3) Verg. Archief 1920, pag. 787–793.
4) Waar in Regeeringsultingen sprake is van de vakactie en de houding der suikerindustrie, valt in het algemeen een afwijzende houding tegenover dit standpunt te constateeren. In de „Mededeelingen van Algemeen Belang etc." (24 Mrt. 1921, pag. 14, 15) wordt opgemerkt, dat in het algemeen „de goeden niet te na gesproken de werkgevers van hunne sociale plichten niet doordrongen waren en sterken aandrang van buiten noodig hebben gehad om tot billijke verbeteringen te komen". Verder, dat wel vast stond, „dat de handelingen van den P.F.B. in zijnen strijd voor verbetering der arbeidsvoorwaarden in de suikerindustrie in het besproken tijdvak, geen recht geven dien Bond als revolutionair te beschouwen", zoodat de afwijzende houding van het Syndicaat „aanleiding, althans geldige verontschuldiging tot nieuwe botsingen" kon worden en „meer getuigde van onbedwongen wrevel dan van koel verstand".

nen en bevorderen der economische belangen harer leden.

Verwijzend naar de uitingen der P.F.B.-leiders en hun gedragingen, concludeerde hij, dat de P.F.B. in wezen niets anders was dan een loot van de revolutionaire vakcentrale [1]) welke door terrorisatie en andere onwettige middelen geen ander doel had dan de vernietiging der industrie, om langs dien weg tot een „natuurlijke revolutionaire ommekeer" te komen.

Het standpunt van de suikerindustrie was dus mede bepaald door het feit, dat zij meende in deze uit zelfbehoud te moeten handelen en er het hare toe bij te dragen, dat hare werknemers leerden inzien, dat zij hunne wenschen op andere wijze bevredigd konden zien, dan door zich aan te sluiten bij een vereeniging met revolutionair en communistisch doel, ook al kenden de werknemers dat doel wellicht niet. [2])

III. Houding tegenover het communisme

Na het échèc der inheemsche vakbeweging in 1920 en 1921 richtte de J.S.W.B. voornamelijk haar aandacht op de communistische propaganda.

Door een uitgebreide inlichtingendienst, gevormd door de maandelijksche berichten van administrateurs van suikerondernemingen, over den aard en omvang der inheemsche beweging in hun omgeving, aangevuld door berichten van het B.B. en anderen, bleef het Syndicaat volkomen op de hoogte van den omvang der communistische propaganda en kon zoodoende waakzaam blijven.

Toen van Regeeringswege krachtiger werd opgetreden tegen den destructieven invloed van deze communistische propaganda meende het Syndicaat ook ten dezen onomwonden stelling te moeten nemen.

Den 21sten Dec. 1925 werd bij alle aangesloten suikerondernemingen een bekendmaking in de Nederlandsche, Maleische, Javaansche, Madoereesche en Soendaneesche talen aangeplakt, luidende:

„Op deze fabriek, evenals op de andere suikerfabrieken, wordt propaganda voor het communisme, dat leidt tot ondermijning van de rust en van den adat, niet geduld. Iedere werknemer, in dienst dezer fabriek, die op of buiten de onderneming door woord, daad of geschrift propaganda maakt voor communistische beginselen of voor het lidmaatschap eener communistische vereeniging zal op staande voet worden ontslagen." [3])

Op grond dezer verklaring werden een 74-tal arbeiders ontslagen.

De onlusten op West-Java in 1926 deden het Syndicaat besluiten maatregelen te treffen om, bij een herhaling van dergelijke troebelen, de suikerondernemingen op de meest doeltreffende wijze te kunnen verdedigen tegen verzetslieden.

Dientengevolge werden, betreffende het Europeesch personeel overal maatregelen getroffen, welke zouden leiden tot het opvangen van den eersten stoot bij eventualiteiten, zonder de bevolking en de geëmployeerden noodeloos te verontrusten.

---

1) Soerjopranoto onderteekende een door hem op de ondernemingen verspreide circulaire met „President Hoofdbestuur P.F.B. dan Pemimpin Revolutionair Socialistische Vakcentrale". De woorden „revolutionair socialistische" werden tijdens het Kerstcongres te Djocja geschrapt uit politieke overwegingen. Het wezen der Vakcentrale bleef echter revolutionair.

2) In dit verband is het niet ondienstig op te merken, dat, na de uiteenvalling der Vakcentrale (Juni 1921) in een communistische „revolutionaire" en een op meer economische grondslag gevestigde Vakcentrale, de P.F.B. te samen met de bonden van Pandhuis-, Kweekschool- en Hulponderwijzerspersoneel de niet-revolutionaire Vakcentrale aanhing. (Med. Alg. Belang, afgesloten 1 Mei 1922, pag. 21.)

3) Syndicaatsverslag 1925, pag. 67.

Dit systeem „ter bewaking der onderneming" werd in 1927 op vele ondernemingen nog verbeterd.

Uitdrukkelijk werd gestipuleerd: „dat de voorzieningen niet verder behooren te gaan, dan hetgeen de onverhoopte mogelijkheid van noodzakelijke en onmiddellijke zelfverdediging eischt." [1]) De algemeene zorg voor de veiligheid behoorde bij uitsluiting terrein van de Overheid te blijven.

De maatregelen ter beveiliging van de ondernemingen bestonden hoofdzakelijk in het in voorraad houden of distribueeren onder de Europeesche geëmployeerden van schietwapens en munitie; het geregeld houden van schietoefeningen; het geregeld controleeren van verlichtingsmateriaal en verbindingen; zorg voor brandbluschmiddelen en apparaten; etc. etc.

Tevens werden aan de Europeesche geëmployeerden voorschriften verstrekt, inzake algemeene regelen vastgesteld bij noodgevallen en alarm.

IV. Dactyloscopische registratie

Het bleek al spoedig voor een land als Indië, zonder Burgerlijken Stand en met een bevolking, bij welke naamsverandering bij bijzondere gelegenheden regel was, noodzakelijk een centraal register van werknemers aan te houden, ten einde zich tegen kwade praktijken van deze zijde te kunnen verweeren.

Sedert 1920 werd de *dactyloscopische registratie* geleidelijk ingevoerd en, sinds de oprichting van het Centraal Bureau voor de dactyloscopie van den J.S.W.B., sedert 1923 voor nieuwkomers verplichtend gesteld.

Als regel werd aangenomen, dat van het vaste inlandsche personeel een dactyloscopisch signalement („slip") zou worden opgemaakt volgens twee stelsels: *a. het dienststatenstelsel* en *b. het signaleeringsstelsel.*

Het dienststatenstelsel, gevolgd voor de bij den J.S.W.B. aangesloten ondernemingen, beoogde het geven aan den werkgever van den geheelen staat van dienst der zich aanbiedende arbeiders.

Het signaleeringsstelsel beperkt de inlichtingen tot het vermelden van wetenswaardige data uit vorige dienstbetrekkingen van den werknemer.

Van den zich aanbiedenden vasten arbeider, wordt een „slip" gemaakt, die onverwijld naar het Bureau voor de Dactyloscopie wordt opgezonden. Komt de arbeider niet voor in de registers van het Bureau, dan wordt hij onder een bepaald stamboeknummer geregistreerd; was hij reeds eerder geregistreerd, dan worden aan den werkgever alle gewenschte inlichtingen verstrekt. Slechts na ontvangst dezer inlichtingen mag de werkgever tot definitieve aanstelling overgaan.

Het College van Bestuur van den J.S.W.B. kan in bepaalde gevallen (b.v. bij opruiers, saboteurs, etc.) het in dienst nemen van een werknemer verbieden, terwijl arbeiders, die nog niet hun volle voorschot inverdiend hebben, door een nieuwen werkgever slechts aangesteld mogen worden na aanzuivering van het nog niet inverdiende voorschot.

Een arbeider, die weigert zich te laten registreeren mag niet in dienst genomen worden.

Het vast personeel, dat geregistreerd behoort te worden kan voor de suikerfabrieken gerangschikt worden in vijf categorieën:

a. de maandgelders;

1) Syndicaatsverslag 1927, pag. 17.

b. het inlandsch personeel, dat nominatief in de rolboeken staat vermeld met uitzondering van de campagnekoelies;
c. het vaste en het campagne-Chineesch personeel;
d. alle zgn. „borongan-mandoers" (ook indien niet rechtstreeks in dienst van de onderneming);
e. de transportmandoers en -voormannen (vaste karremandoers).

Deze dactyloscopische registratie bleek al spoedig in een behoefte te voorzien, zoodat zich al spoedig meerdere werkgevers niet-suikerfabrikanten bij het Bureau aansloten. [1])

§ 3. Directe maatregelen tot verbetering der arbeidsvoorwaarden

I. Loonpolitiek (algemeen)

Toen de arbeidsverhoudingen zich in de na-oorlogsjaren allengs in ongunstigen zin toespitsten, begrepen de Centrale Suikerorganisaties, dat, naast maatregelen van afweer, gezocht moest worden naar middelen om de verhouding tusschen werkgever en werknemer te verbeteren.
In de allereerste plaats vond een grondige herziening van het loonstelsel plaats.

De *loonhoogte* — deze belangrijkste factor der Westersche arbeidsverhoudingen — was steeds in handen van tegenstanders der Javasuikerindustrie een wapen, dat gaarne gebezigd werd.
Dat deze aanvallen in alle gevallen ongerechtvaardigd waren, kan niet aangenomen worden, doch wel kan geconstateerd worden, dat bij partijen dikwijls een schromelijk misverstand, betreffende de grondslagen van den loonarbeid in de koloniale verhouding bestond, waardoor elke reëele basis voor deze polemieken ontbrak.
In een vorig hoofdstuk hadden wij reeds gelegenheid te wijzen op de omstandigheid, dat in de koloniale verhouding de loonhoogte dikwijls van minder belang te achten valt als andere, niet-economische factoren, terwijl in de tweede plaats vrijwel elke reëele, theoretische, of demographische basis voor een vruchtbare gedachtewisseling over dit onderwerp ontbreekt.

Een economische bespreking van het arbeidsloon beperkt dit begrip tot een bespreking van de belooning van den arbeid, welke gedurende een zekeren tijd verricht wordt in dienst van werkgevers in het economisch productieproces, terwijl deze belooning moet geschieden in economische goederen. [2])
Het zgn. „idiëele loon" [3]) valt hier dus buiten, evenals een bespreking van de *zedelijke behandeling*, welke de arbeider van den werkgever ondervindt.
Een ieder, die weet, welk een belangrijke plaats juist deze twee factoren bij den Oosterschen arbeider innemen, gevoelt de onvolkomenheid eener uitsluitende bespreking van het economisch begrip loonhoogte.
Typisch Oostersche instituten, zooals het *onderling hulpbetoon* in al zijn

1) Zie bijlage P, welke een overzicht van de werkzaamheden van het Dactyloscopisch Bureau geeft in de laatste jaren.
2) Mr P. A. Diepenhorst: „Voorlezingen over de economie", 3e druk, 1923, III, pag. 83 e.v.
3) Eer en aanzien t.o.v. de buitenwereld, „Arbeitsfreudigkeit", etc.

verscheidenheid van vormen, het *pandelingschap* in openlijken of verkapten vorm, vormen van *adatarbeid*, zooals het inverdienen van den bruidschat, etc., instituten, waarvan wij in het eerste hoofdstuk een summier overzicht gaven, passen slecht in het kader der economische loontheorieën en zijn desalniettemin nog diep geworteld in het Oostersch gedachteleven.

Hoe meer deze factoren uitgeschakeld worden, hoe grooter de kans wordt slechts een verwrongen en gebrekkig inzicht te verkrijgen in de arbeidsverhouding tusschen den inheemschen werkman en zijn Europeeschen werkgever.

Tevens behoort een onderscheid gemaakt te worden, tusschen *arbeidsloon en arbeidsinkomen.*

Beschouwt men dus de positie van een arbeider, dan mag niet alleen gekeken naar de hoogte van het nominaal loon, doch moet tevens aandacht worden geschonken aan het arbeidsinkomen in zijn vollen omvang.

Tevens zal aandacht moeten worden besteed aan de innerlijke waarde, d.w.z. de koopkracht van het ontvangen geldloon. Een onderscheid behoort dus gemaakt te worden tusschen *nominaal en reëel loon.*

Deze praemissen veroorzaken groote moeilijkheden voor een bespreking van de loonhoogte in de Javasuikerindustrie, met het doel hieraan een oordeel of veroordeeling te verbinden.

Hiernaast grijpt het seizoenkarakter van de suikerindustrie nog compliceerend in.

Uit het schema der inheemsche arbeidskrachten blijkt wel, dat slechts de groep der vaste arbeiders en van deze slechts het administratief en technisch personeel (toekangs) geheel, voor hun levensonderhoud afhankelijk is van het arbeidsloon.

De groote massa der arbeiders is slechts incidenteel in de suikerindustrie werkzaam.

Bovendien bestaan bij deze laatste groep van seizoen-arbeiders nog groote verschillen in de mate van afhankelijkheid van het verdiende geldloon.

De geldbehoefte bij deze categorie van arbeiders is zoo verschillend en berust op dergelijke verschillende grondslagen, dat algemeene regelen hiervoor niet opgesteld kunnen worden.

Een gedeelte dezer arbeiders toch vindt geen behoorlijk bestaan op den eigen grond of in het inheemsch productieproces en is ter bevrediging zijner absolute behoeften aangewezen op een aanvullend inkomen, verdiend in den loonarbeid. Een ander gedeelte is slechts werkzaam ter bevrediging zijner relatieve (sociale) behoeften, terwijl ook invloeden van buiten de noodzakelijkheid of wenschelijkheid tot het verrichten van loonarbeid kunnen veroorzaken.

In het algemeen kan gezegd worden, dat de geldbehoefte bepaald wordt door [1]):

a. persoonlijke eigenschappen (aanleg, karakter, ontwikkeling, etc.);
b. invloeden van buiten, w.o.
1. economische behoeften;
2. sociale behoeften (verplichtingen tegenover de omgeving, etc.);
3. belastingen;
4. toenemende geldhuishouding, welke de neiging tot „overconsumptie" aanwakkert.

1) Verg. J. W. Meyer Ranneft: „Het grondhuurvraagstuk op Java", Kol. Stud. 1929 pag. 305 e.v.

Uit deze wisselende en door onberekenbare invloeden veroorzaakte geldbehoefte bij het gros der seizoenarbeiders, vallen de verschijnselen te verklaren, welke optreden bij door den werkgever toegekende plotselinge *loonsverhoogingen.*

Vrij algemeen toch wordt het verschijnsel waargenomen, dat na de toekenning van een loonsverhooging, de arbeidspraestaties van de arbeiders vaak aanzienlijk minder werden.

In het verslag, uitgebracht door de „Arbeidscommissie" [1]), worden hieraan eenige beschouwingen gewijd.

Loonsverhooging zou in de eerste plaats een practisch economische en in de tweede plaats een psychologische zijde bezitten.

Elke sociale groep toch kent zijn traditioneele behoeftenbevrediging. Bij plotselinge verruiming van middelen zwelt dit traditioneele behoefteleven niet met gelijke snelheid, waardoor dat deel der middelen, hetwelk niet aan de bevrediging dier normaal groeiende behoeften wordt besteed, gewoonlijk wordt uitgegeven aan een ondoordacht voldoen aan abnormale behoeften, welke vaak uitspattingen schijnen.

„Deze O.W.-er psychologie vindt men in alle klassen. Vooral bij de minder ontwikkelde. Zelfs in een toestand van diepe armoede wordt onevenredige inkomstenvermeerdering gewoonlijk niet direct en voornamelijk aan beter voedsel, huisvesting, etc. besteed, maar leidt vaak tot absenteïsme drankzucht, dobbelzucht, verkwisting, etc. Eerst op den duur wordt de voorsprong van de middelen op de traditioneele uitgaven ingeloopen en het inkomen op verhoogd levensniveau doelmatiger besteed."

Treedt bij de vaste arbeiders, gebonden aan een vasten werkdag, deze O.W.er-psychologie op, bij de arbeiders, die in taakwerk arbeiden, resulteert een plotselinge verhooging van het taakloon in een evenredige vermindering van de hoeveelheid gepraesteerden arbeid. Men werkt zoolang, tot de hoeveelheid geld, waaraan behoefte was, verdient is en gaat daarna huiswaarts. [2])

Berust de bespreking der meest wenschelijke loonhoogte voor seizoenarbeiders dus al op grondslagen, veelal liggende buiten het gebied der economie, nog gecompliceerder wordt de quaestie, wanneer men het arbeidsloon wil beschouwen in verband met het arbeidsinkomen.

Een economische berekening van het arbeidsinkomen toch is, in een maatschappij, verkeerende in het overgangsstadium van producten- tot geldhuishouding, zooal niet onmogelijk dan toch geheel onvruchtbaar.

De menigvuldige pogingen, welke aanvingen met de baanbrekende onderzoekingen van Sollewijn Gelpke, om te komen tot een vaststelling in geld van het bedrag, benoodigd voor het levensonderhoud van een inheemsch gezin, spreken hierover hun eigen taal.

Hoe geringer de grootte is van het genoten arbeidsloon, in verhouding tot het (onberekenbare) arbeidsinkomen, van hoe minder belang worden economische besprekingen over den loonstandaard, etc. etc.

De eenige categorie van arbeiders, voor welke loontheorieën in meer of mindere mate zouden kunnen opgaan, zijn dus de *vaste arbeiders.*

Doch ook voor hen geldt de groote moeilijkheid, om de factoren uiteen te zetten, welke bij de loonsbepaling in aanmerking komen, nl. de omstandig-

1) Verslag der Arbeidscommissie, pag. 16, 17.
Verg. ook Mindere Welvaart Verslag, deel 6d, pag. 19–21, 1912.
2) Verg. voor de gevolgen van loonsverhooging Van der Mandele, pag. 125, 126.

heid, dat de arbeid onlosmakelijk verbonden is met den levenden mensch, waardoor zoovele onberekenbare invloeden werkzaam zijn, dat met de opteekening van tendenzen moet worden volstaan. [1])

Van Gelderen [2]) merkt op, dat men, ter beantwoording van de vraag, welke factoren de loonshoogte beheerschen, moet uitgaan van een analyse der quantitatieve verhouding tusschen vraag en aanbod.

Hier dient al dadelijk opgemerkt te worden, dat vraag en aanbod van arbeidskrachten door gansch andere factoren beheerscht worden, dan de beweging van andere waren.

Terwijl goederen slechts worden voortgebracht, om verkocht en verbruikt te worden, komt de mensch niet om economische redenen ter wereld. Hij heeft een hoogere bestemming, dan om alleen in het stoffelijke voortbrengingsproces zijn diensten aan te bieden. Daardoor spelen allerlei niet-economische factoren een belangrijke rol.

Gaat deze opmerking al voor de Westersche maatschappij op, in des te sterker mate geldt zij voor de koloniale samenleving.

De onderste grens van het loon, zou volgens Van Gelderen gemakkelijk zijn aan te wijzen. Zij wordt gevormd door het inkomen, dat de betrokken arbeider zou kunnen verkrijgen, indien hij in de desa, in den inlandschen landbouw tewerk gesteld ware. Wel zou het loonpeil in de desa, indien elke afstrooming van overtollige arbeidskrachten uitgesloten ware, nog lager kunnen zijn dan thans, doch bij een gegeven vraag naar arbeid van buiten af, kan het daarvoor betaalde loon in elk geval niet zakken beneden het inlandsche loonpeil.

De wet, dat het arbeidsloon bepaald wordt door het grensproduct, van den arbeid, gaat dus in zooverre op, dat dit grensproduct gevormd wordt in het inheemsch arbeidsproces.

De uitheemsche werkgever geniet zoodoende een zekere „producers rent", daar de grootere productiviteit, welke den inheemschen arbeid in het hooger ontwikkelde Westersche bedrijf toekomt, den ondernemer toevalt. [3])

Hoewel theoretisch juist, moet geconstateerd worden, dat bovenomschreven minimumgrens van het loon, plaatselijk niet zoo'n vaststaande grootheid is, als de omschrijving doet veronderstellen.

Bij een gegeven bevolkingsdichtheid en productiepeil zullen de technisch geschoolde vaste arbeiders (toekangs) nimmer een werkkring in den inlandschen landbouw of het inlandsch productieproces kunnen vinden, terwijl, wat betreft de seizoenarbeiders, moet vastgesteld worden, dat voor hen, in den zgn. stillen tijd (patjeklik), ook geen arbeid in den inlandschen landbouw aanwezig is.

Het karakter van het agrarisch productieproces veroorzaakt een zekere verhouding tusschen benoodigden arbeid en geproduceerde goederen, die, bij een bepaald behoeftepeil, ten nadeele van den factor arbeid uitvalt.

Wij zagen reeds, dat bij een bepaalde verhouding tusschen „Unterhaltsfläche" en „Arbeitsfläche" de mogelijkheid bestaat, in den zgn. stillen tijd, tot het productief maken van den arbeid buiten het eigen productieproces,

1) Diepenhorst, III, pag. 121.
2) J. van Gelderen, „Voorlezingen etc.", pag. 62 e.v.
3) Zie voor een critiek op deze voorstelling van zaken: Aboe tari: „De verhouding etc.", pag. 56 e.v.

zoodat voor dezen arbeid met minder belooning kan worden volstaan, dan het minimumlevensonderhoud zou eischen.

Ondanks dit alles stemt Van Gelderen's theoretische basis van het minimumloon vrijwel overeen met de werkelijkheid.

In de Buitengewesten, waar de dunne bevolking over voldoende gronden kan beschikken, bestaat een zeer gering arbeidsaanbod, zoodat de loonen hoog zijn. Ook het hooge peil van den landbouw op Bali, met zijn dichte bevolking veroorzaakt hetzelfde verschijnsel: gering arbeidsaanbod en hooge loonen.

De stijging van prijzen der agrarische producten in de jaren 1919/1920 had ook een vermindering van het arbeidsaanbod en een aanzienlijke stijging der loonen ten gevolge.

De welvaartstoestand der bevolking is dus doorslaggevend, terwijl een rechtstreeks verband tusschen bevolkingsdichtheid en volkswelvaart — in welken zin ook — voor Java niet direct valt aan te wijzen. [1])

Het behoeft geen betoog, dat, gezien de belangrijke invloed der niet-economische factoren op het arbeidsaanbod, de minimumgrens van het reëele loon der seizoenarbeiders niet behoeft overeen te komen met het bestaansminimum.

Ricardo's „ijzeren loonwet" is voor sommige groepen seizoenarbeiders nog te zacht gesteld en gaat voor andere groepen niet op.

De moeilijkheid ligt hier voornamelijk in een objectieve formule voor dit bestaansminimum, hetwelk men benaderend kan vaststellen, uitgaande van een hygiënisch-, economisch- en sociaal standpunt uit.

Ontegenzeggelijk echter zal, bij het bestaande groote aanbod van „unskilled labour" de loonhoogte der seizoenarbeiders nimmer kunnen stijgen boven een bepaald minimum, hoewel dit minimum in vele gevallen nog wel onder het „Erhaltungslohn" zal kunnen liggen.

Voor de vaste arbeiders is de toestand eenigszins anders. Behalve het minimum „Erhaltungslohn" genieten deze nog een premie voor wat Van Gelderen de „zeldzaamheidswaarde" hunner opleiding (technische of administratieve vakbekwaamheid) noemt.

Daar, zooals wij zagen, deze vakbekwaamheid in de meeste gevallen geen recht geeft om te spreken van „skilled" arbeiders, doch hoogstens van „angelernte" arbeiders, ware het wellicht beter te spreken van een premie voor de meer of mindere mate, waarin deze vaste arbeiders aanpassingsvermogen t.a.v. Westersche productiemethoden bezitten.

Dat de premie boven het „Erhaltungslohn", waardoor dus voor de vaste arbeiders een „Ertragslohn" ontstaat, zeer groot is, moge blijken uit de hooge loonen, verdiend door bepaalde categorieën vaste arbeiders (toekangs, laboranten, kokers, etc.) in de Javasuikerindustrie (bijlage Q).

Wanneer wij alle bijzondere invloeden uitschakelen, zijn dus de volgende factoren van belang voor den loonstandaard.

1. *De wet van vraag en aanbod.*

Deze wet is niet allesoverheerschend, hoewel haar groote invloed niet kan worden geloochend.

Het arbeidsaanbod wordt sterk beïnvloed door het productiepeil der

1) Verg. Mr C. Th. van Deventer: „Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera", 1904, pag. 7.

bevolking; de bevolkingsdichtheid; de hoeveelheid benoodigde arbeid in eigen productie, gedurende een bepaald tijdstip; de grootte van een al of niet bestaand welvaartstekort en uitwendige prikkels (voornamelijk geldelijke verplichtingen.).

Vooral in de koloniale samenleving bestaan er bij de inheemsche bevolking locale belemmeringen, meestal van psychologischen aard (zeden, gewoonten, etc.), die veroorzaken, dat het arbeidsaanbod zich niet harmonieus naar de vraag richt.

De vraag naar arbeiders wordt beheerscht door de conjunctuur.

2. *De aard van het bedrijf en de arbeidsverhouding.*

De waardeering van de Westersche productiemethoden door den inlandschen arbeider bepaalt in hooge mate het loonpeil.

Wij zagen reeds, dat de Westersche ondernemer boven het minimum loon een *premie* moet geven voor de bestrijding van den arbeidsonlust.

De groote tegenzin voor het verrichten van arbeid in het moderne bedrijf, welke bij den inlander algemeen voorkomt, dwingt hiertoe.

Deze premie kan onder speciale omstandigheden zoo hoog zijn, dat zij het theoretisch minimumloon, hetwelk nog onder het „Erhaltungslohn" kan liggen, tot de hoogte van een „Ertragslohn" kan doen stijgen.

Een vergelijking tusschen het door den arbeider in inheemschen loondienst verdiende loon en het in Westerschen dienst verdiende loon, is in de meeste gevallen onmogelijk, door de ingewikkelde en uiteenloopende vormen van loonsbetaling in de inheemsche maatschappij.

Het rapport Van Ginkel[1]) merkt hieromtrent op: „Waar de geldhuishouding onder alle lagen van de bevolking nog niet ten volle is doorgedrongen en de loonen, onder elkaar betaald, nog dikwijls bestaan uit dienst en wederdienst, uit loon in natura, in oogstdeel of product, in kleeding, voedsel of zelfs versnapering, zijn de technische bezwaren voor het samenstellen van een voor vergelijking vatbaar overzicht van deze uit de primitieve, gemoedelijke complexiteit nog niet losgewikkelde loonen, nog vrijwel onoverkomenlijk."

Vast staat althans wel, dat de door inheemsche werkgevers betaalde loonen voor veldarbeid aanmerkelijk liggen beneden de door de suikerindustrie betaalde loonen. [2])

Factoren van invloed op de hoogte van deze premie zijn nog de *mate van bekendheid van het bedrijf* (nieuwe en reeds lang gevestigde ondernemingen) en voornamelijk de wijze van *bejegening* door de Westersche leiders, zoowel op materieel (stipte loonsbetalingen, wijze van kortingen, mate van vereischte discipline, etc.) als op psychisch gebied (vereischt hormatbetoon, etc.).

3. *Productiviteit van den arbeid.*

De vlijt, bekwaamheid en de kracht van den arbeider behooren den doorslag te geven voor de bepaling van de loonhoogte.

---

1) Mr H. Fievez de Malines van Ginkel: „Verslag van den economischen toestand der inlandsche bevolking", 1924, deel 1, pag. 193.

2) Verg.: „Overzicht van den econ. toest. der inl. bev. op Java en Madoera", Dr. W. Huender, 1921, pag. 90.

Van der Mandele, pag. 125, die de loonen voor veldarbeid in den suikerriet aanplant 30% tot 50% hooger schatdan in den inlandschen landbouw.

G. Gonggrijp: „Het arbeidsvraagstuk in Ned. Indië", overdruk Kol. Tijdschrift, no 5 en 6, 14de jrg., pag. 30–38. Mindere Welvaart Verslag, deel 6*f*, bijlage 2.

Deze persoonlijke qualiteiten der inheemsche arbeiders zijn echter in de meeste gevallen van dien aard, dat slechts een voortdurende, intensieve contrôle hen bruikbaar kan maken voor een plaats in het Westersch productieproces.

De constateering van dit feit beoogt niet een veroordeeling te geven van de persoonlijke qualiteiten van den inlandschen werkman, doch doelt slechts hierop, dat hunne qualiteiten in het Westersch productieproces niet altijd tot hun recht komen.

De waardeering der persoonlijke qualiteiten komt tot uiting in de hoogte van het loon.

Ten bewijze van het feit, dat de „goedkoope" inlandsche arbeid in het Westersch productieproces wel eens „duur" kan zijn, merkt Van Reigersberg Versluys[1]) het volgende op:

De toenemende mechanisatie der fabrieken veroorzaakte, dat de kosten der machines een gewichtige factor van den productieprijs gingen vormen.

Nemen wij als voorbeeld een draaibank, welke aan rente, afschrijving, drijfkracht, smeermiddelen, etc. per werkdag b.v. f 5,— kost.

Een Europeesche arbeider met een loon van twee gulden zal de kostprijs van een product per dag doen stijgen tot f 7,—. De „goedkoope" inlandsche arbeidskracht, die maar een gulden verdient, produceert echter maar de helft en zal de kosten van hetzelfde product dus doen stijgen tot 2 maal f 5,— + 2 maal f 1,— = f 12,—.

Het rendement van de draaibank zal eerst ongeveer gelijk worden, wanneer de inlandsche werkkracht 86% produceert van zijn Europeesche collega. Meestal is de verhouding ver daaronder.

Behalve de loonhoogte, wordt ook de *aard van het loon* door de waardeering der persoonlijke qualiteiten van den inlandschen arbeider bepaald.

De sterke mechanisatie van het industriëele verwerkingsproces veroorzaakt, dat het meerendeel der fabrieksarbeiders (zoowel tijdelijk als vast) op *tijdloon* arbeidt. De qualiteit van het te produceeren goed is hier belangrijker dan de quantiteit, terwijl de berekening van het aandeel van elken arbeider te ingewikkeld zou worden.

In de fabriek wordt bovendien door de mandoers en het Westersch personeel een voortdurende scherpe contrôle uitgeoefend, waardoor de nadeelen, welke vooral bij den inlandschen arbeider, aan het tijdloon kleven, grootendeels worden geëlimineerd.

Slechts voor enkele groepen fabrieksarbeiders geldt *stukloon* (stampvloerkoelies, suikervervoer) en *accoordloon* (voorwarmerkrabbers, kollongkoelies).

De aan het tijdloon inhaerente moeilijkheden, het noodzakelijke en kostbare toezicht door absoluut betrouwbare werknemers, deden, waar dit mogelijk was, het *stukloon* ontstaan.

Vooral in den aanplant geschieden daarom bijna alle werkzaamheden in stukloon en taakwerk. [2])

Voor den werkgever zijn de voordeelen aan het stukloon verbonden,

1) Van Reigersberg Versluys, pag. 48.

2) Het zgn. „borongan", hetwelk het best te omschrijven valt als gebeurd is in art. 1601*c* van de wet op de arbeidsovereenkomst (Stbl. 1926: 335): „eene aanneming van werk, door meerdere soortgelijke overeenkomsten, zij het ook telkens met eenigen tusschentijd, gevolgd, of, indien het, bij het aangaan eener aanneming van werk, blijkbaar in de bedoeling van partijen ligt meerdere dergelijke overeenkomsten aan te gaan, in dier voege, dat de verschillende aannemingen tezamen als eene arbeidsovereenkomst kunnen worden beschouwd."

slechts de meerdere overzichtelijkheid van zijn productiekosten en de verkregen bezuiniging op het gebied van toezicht.

De arbeider stelt het stukloon op hoogen prijs, minder omdat hij hierbij door vlijt, bekwaamheid en de ontplooiïng zijner activiteit een hooger loon zal kunnen verdienen, dan wel omdat betaling in stukloon geheel in overeenstemming is met zijn bedoeling: het verkrijgen van een bepaalde hoeveelheid geld. Daarnaast vormt de afwezigheid van het voortdurende en knellende Europeesche toezicht een groote aantrekkingskracht.

Voor een bepaalde groep arbeiders, de snijkoelies, brengt het stukloon nog dit nadeel voor den werkgever, dat soms door hen meer op quantiteit dan op qualiteit gelet wordt, hetgeen aanmerkelijke verliezen aan winbare suiker tengevolge kan hebben (in de penwortel zit een groote hoeveelheid winbare suiker).

Bij deze groep arbeiders wordt dan ook in sterker mate Europeesch toezicht toegepast.

De in de Westersche samenleving uit het stukloon voortvloeiende wantoestanden („sweating" etc.) en de daaruit ontstane productiesystemen (Taylorstelsel, loopende band, etc.) zullen in de koloniale samenleving voorshands slechts voor enkele zeer bepaalde bedrijven kunnen worden doorgevoerd of ontstaan.

De mentaliteit van den Oosterschen arbeider en zijn in vele gevallen geringe economische afhankelijkheid van den loonarbeid zijn hier een waarborg voor.

4. *De rentabiliteit der onderneming.*

De stand der markt, de draagkracht der onderneming, de positie, welke zij in het maatschappelijk bedrijfsleven inneemt, het zijn alle factoren die de loonstandaard bepalen.

De vaststelling dezer rentabiliteit stuit bij de Javasuikerindustrie op groote moeilijkheden.

In de eerste plaats is een vaststelling van de gezamenlijke kapitalen, belegd in de industrie uiterst bezwaarlijk [1]), terwijl daarnaast de vaststelling van den kostprijs moeilijkheden geeft, als gevolg van het verschil in opvatting over den aard en omvang der productiekosten. [1])

Beschouwingen over de rentabiliteit der suikerondernemingen zijn verschillende malen geleverd [1]), doch de resultaten zijn slechts van problematische waarde, afhankelijk als zij zijn van persoonlijke opvattingen en de gevolgde, plaatselijk (beter concernsgewijze) sterk wisselende financieele politiek.

Het principe, dat verhooging der rentabiliteit ook ten goede behoort te komen aan den arbeider, is speciaal wat de suikerindustrie betreft, meermalen ter sprake gekomen.

De in Europa uit deze opvattingen voortvloeiende loonsystemen (premiestelsel, loon volgens „sliding scale", participatiestelsel, etc.) vonden in de suikerindustrie een beperkte toepassing (zie later).

5. *De kosten van levensonderhoud voor den arbeider.*

Hiervoor werd reeds besproken, dat de kosten van het minimumlevensonderhoud voor verschillende groepen van arbeiders, niet met het minimum loon behoeft overeen te komen.

---

1) Verg. de beschouwingen hierover bij Van der Mandele, pag. 72 en volgende.

Afgezien van de practische onmogelijkheid, om de kosten voor het minimumlevensonderhoud van den inlandschen arbeider in geld vast te leggen, bestaat hiernaast nog het verschil van meening of dit minimumloon individueel dan wel voor een gezin vastgelegd moet worden.

De maximale loonhoogte is nog aan te geven. De rentabiliteit der onderneming vormt de limiet, welke het loon niet duurzaam zal kunnen overschrijden.

II. Loonen in de Javasuikerindustrie

Zooals reeds opgemerkt werd, ontbraken tot voor kort betrouwbare cijfers over loonen vrijwel geheel.

In het bijzonder gold dit voor de individueele loonen, waarvan op eenigszins belangrijke schaal nog nimmer betrouwbare gegevens verzameld waren.

In het historisch overzicht noemden wij reeds enkele loonbedragen, meestal van Overheidswege vastgesteld, voor de door haar geleverde werkkrachten. De verzekering, dat deze arbeiders de hun gegarandeerde loonen werkelijk ontvingen, wordt echter nergens aangetroffen.

Van Deventer verschaft ons enkele loongegevens uit den aanvang van het Cultuurstelsel.

Toen voor den *bouw* der Gouvernementssuikerfabrieken in Madioen (ingesteld bij resolutie van 10 Dec. 1832) gewoon werkvolk benoodigd was, werd dit betaald met 8 cent per dag, hetgeen werd goedgekeurd bij Resolutie van 2 Dec. 1834. [1])

Bij Resolutie van 12 Febr. 1834 werden, voor de *gedwongen* arbeiders bij de Munt te Soerabaya en de Pletmolen te Tawangsari, de volgende dagloonen (in centen) vastgesteld [2]):

Munt: baassmid 100, smid 48, bankwerkers 48, smidsknechten 30, mandoers 30, geldtellers 40, munters 30, doorsnijders 30, trekkers 20, koelies 20.

Pletmolen: bazen 60, knechten 30, 40, 50, mandoers 40, formeerders 40, kopersnijders 30, werklieden 25, 30, 40, timmerlieden 40, koelies 16 tot 25 cent.

Uit het rapport van den G.G. Baud aan den minister van koloniën, d.d. 23 Augustus 1834 [3]), bleek, dat deze loonen *lager* waren, dan men bij particulieren kon verdienen.

Aan de vestingwerken te Semarang verdienden de gedwongen arbeiders per dag 5 cent plus 1 katti rijst plus een twintigste pond zout, ofwel 15 cents ineens.

Het is niet ondienstig deze oude gegevens weer eens naar voren te brengen, daar zij interessant vergelijkingsmateriaal opleveren met de thans betaalde loonen aan technische arbeiders (toekangs) in de suikerindustrie.

In welken omvang de wet van vraag en aanbod toen reeds haar invloed uitoefende op de loonhoogte, moge blijken uit het Besluit van Com. Gen. van 1833, waarin voor koelies op *Sumatra* een dagloon werd vastgesteld van 50 cents, terwijl de koelies op Java voor het bewijzen van dezelfde diensten een betaling ontvingen van 8 tot 15 cents per dag. [4])

Uit het tijdperk der Gouvernements-cultures zijn vrij veel loongegevens bekend.

---

1) Van Deventer, II, pag. 764–768.
2) Van Deventer, II, pag. 677.
3) Van Deventer, II, pag. 620–689.
4) Van Deventer, II, pag. 604–605.

In de diverse verordeningen, de suikercultuur betreffende, werden de plantloonen regelmatig vastgesteld, evenals de loonen der door het Gouvernement geleverde werkkrachten.

In het tweede hoofdstuk gaven wij reeds verschillende gegevens (zie o.a. bijlage C), terwijl Millard [1]), betreffende de *plantloonen*, het hieronder volgende materiaal verstrekte:

PLANTLOONEN

Jaar	per bouw in guld.	per huisgezin	bij een gem. prod. pik./bouw	ingedeeld huisgez. per bouw	aanplant per huisgezin
1857	103,78½	24,26½	40,60½	4,28	0,234
1858	107,57½	24,70	42,18	4,36	0,230
1859	106,90¾	22,47½	41,66	4,76	0,210
1860	112,—	21,94	45,77½	4,91	0,204
1861	111,21	22,21¾	44,02½	5,07	0,197
1862	109,77½	23.02	42,27	4,94	0,202
1863	114,30	22,65	43,39	4,91	0,198
1864	107,94	21,98	41,32	5,45	0,203
1865	116,64	24,25	44,47	4,90	0,208

Al deze gegevens zijn echter slechts van problematische waarde, daar de waarborg ontbreekt, dat de arbeiders deze loonen werkelijk ontvingen.

De praktijk van het Cultuurstelsel week allerwege dusdanig af van de door de Overheid vastgestelde beginselen en bepalingen, dat gerechte twijfel bestaat over de richtige uitvoering dezer schema's in de praktijk. De ingewikkelde en plaatselijk zeer uiteenloopende usances, betreffende betalingen in natura, belasting- en landrente-aanzuivering door den werkgever, etc. etc. maken het vraagstuk der loonhoogte in dit tijdvak nog ingewikkelder.

Nauwkeurige gegevens over de loonen door de particuliere ondernemers betaald aan hun *vrije arbeiders* ontbreken vrijwel geheel.

De Koloniale verslagen bevatten na 1901 gegevens over de *totale* bedragen, door de suikerindustrie betaald voor loonen en leveringen, doch de nauwkeurigheid dezer gegevens, nog afgezien van hun problematische waarde, kan aan gerechte twijfel onderworpen worden.

Ook de verslagen der Mindere Welvaartscommissie (Steinmetz) bevatten tallooze loongegevens, speciaal de suikerindustrie betreffende [2]), doch ook hier, evenals in de latere Koloniale Verslagen, worden slechts minima en maxima opgegeven, die vaak aanzienlijk uiteenloopen, daar in de meeste gevallen geen onderscheid werd gemaakt tusschen „skilled" en „unskilled" arbeid, tusschen vaste- en tijdelijke arbeiders, tusschen mannen, vrouwen en kinderen, tusschen arbeiders in den aanplant en in de fabriek, tusschen taakwerkers en daglooners.

Hoewel hier zelfs getracht is een vergelijking te maken met de loonen van 1880, kunnen deze gegevens als waardeloos beschouwd worden.

Des te klemmender is dit, waar van deze maxima en minima zgn. gemiddelden genomen worden, die, door gebrek aan gegevens niet „gewogen"

1) Millard, Verh. Ind. Gen. 1868, pag. 187.
2) Verg. deel 6*f*, 1912, bijlagen 1 en 2, pag. 1–23; bijlage 6, pag. 77–93.

konden worden; terwijl wel de grootste bron van misvattingen schuilt in die berekeningen, waaruit dan geconcludeerd wordt hoeveel een arbeider (in den aanplant) zou *kunnen* verdienen bij een hypothetischen arbeidsdag van een bepaald aantal uren.

Bepalen wij ons tot de loonen, door de suikerindustrie in de laatste jaren aan hare arbeiders betaald, dan moet allereerst geconstateerd worden, dat de Javasuikerindustrie, vooral sinds 1921, betreffende hare arbeiders in het algemeen en hunne loonen in het bijzonder, gespecificeerde gegevens verzameld heeft, waarop geen andere groote werkgever in Indië kan bogen.

Deze omstandigheid is vooral te danken aan de arbeidsmoeilijkheden, welke in de eerste na-oorlogsjaren plaats vonden als gevolg van de wanverhouding, welke ontstaan was tusschen de door inheemsche werklieden verdiende loonen en de snelle stijging van de kosten der eerste levensbehoeften.

Als uitvloeisel der op verschillende fabrieken ondervonden arbeidsmoeilijkheden, werden in de tweede helft van 1919 door concerns en fabrieken een loonsverhooging over de gansche linie doorgevoerd, welk proces, mede onder den druk der in die jaren plaats vindende werkstakingen, in 1920 en 1921 algemeen voortgang had.

Deze loonsverhoogingen vonden echter geenszins volgens een algemeen plan plaats, zoodat de inmiddels opgerichte J.S.W.B., alvorens regelend in te kunnen grijpen, allereerst nauwkeurige gegevens verzamelen moest.

In den loop van 1922 begon men allerwege pogingen in het werk te stellen, om de door abnormale omstandigheden te hoog opgevoerde loonen weder tot een redelijker peil terug te brengen.

Op vele ondernemingen geschiedde dit meer indirect, nl. door middel van selectie, aanneming van nieuw personeel op lager loonbasis, intrekking van vlijt- en andere premies, inhouding van periodieke verhoogingen, etc.

Slechts waar het een directe verlaging der nominale loonen betrof greep de J.S.W.B. regelend in.

Als principe was aangenomen, dat de J.S.W.B. betreffende het *inheemsch ongeschoold fabriekspersoneel* (de zgn. „normaalkoelie") dwingende maxima en minima zou vast stellen. [1])

Alle vormen van betaling, zooals premies voor geregeld uitkomen, eetgeld, vrije huisvesting, vrije geneeskundige behandeling, verstrekking van voedingsmiddelen beneden kostprijs, etc. werden geacht in dit loon verwerkt te worden, terwijl het totaal de vastgestelde maxima niet mocht overschrijden.

Deze minima en maxima werden sinds 1921, in overleg met de praktijk herhaaldelijk gewijzigd en aan de omstandigheden aangepast. [2])

Gemiddeld bewogen de in werkelijkheid betaalde loonen zich aanmerkelijk boven het vastgestelde minimum (zie bijlage Q).

Dwingende loonvoorschriften betreffende de andere categorieën arbeiders worden door den J.S.W.B. niet gegeven.

De *absolute loonhoogte* voor ongeschoolde fabriekskoelies, en vaste eenheidsloonen voor taakwerkers als het snij- en transportvolk en de veldarbeiders, worden vastgesteld in gemeen overleg door de gezamenlijke fabrieken, gelegen in een Syndicaatsdepartement.

1) Voor vrouwen en halfwassen werden geen loongrenzen vastgesteld.
2) Het minimumloon, hetwelk in 1922 40 cent bedroeg, werd sindsdien herhaaldelijk verlaagd, laatstelijk met ingang van 1 Jan. 1932 vastgesteld op 30 cent in de camp. en 25 cent buiten de camp.

Wijzigingen in deze plaatselijke regelingen kunnen echter slechts ten uitvoer worden gebracht na verkregen goedkeuring van den J.S.W.B.

Voor het *geschoold personeel* (vaste arbeiders) worden departementsgewijs minima en maxima vastgesteld.

De aan deze categorie arbeiders betaalde loonen zijn dermate afhankelijk van de subjectieve waardeering van den werkgever en van de personeelsformatie (waarmede de J.S.W.B. geenerlei bemoeienis heeft), dat zelfs afdeelingsgewijs werd afgezien van het vaststellen van absolute loonsbedragen.

De vastgestelde maxima hebben slechts ten doel grenzen te stellen voor mogelijke ronselpraktijken.

a. Fabriekspersoneel — Individueele nominale loonen.

De in bijlage Q vervatte gespecificeerde gegevens betreffende de individueele nominale loonen van de vaste en tijdelijke ondernemingsarbeiders, werden door het Documentatiebureau der Centrale Organisaties sinds 1921 op de volgende wijze verzameld:

De gegevens werden verschaft door de verschillende fabrieken, die daartoe een zgn. loonschrift bijhielden, waarin voor elke categorie arbeiders de aantallen werden genoteerd met het door hen verdiende loon, opklimmende met 5 cent. Uit deze gegevens werd het gemiddelde loon per categorie berekend.

Teneinde een vergelijking der loonen mogelijk te maken werden de maandloonen omgerekend tot dagloonen.

De looncijfers zijn berekend inclusief een aantal emolumenten als vrije woning, vrije geneeskundige behandeling, premies, goedkoop verstrekt voedsel, etc., doch exclusief gratificaties.

Op welke basis deze emolumenten berekend zijn, valt niet na te gaan. Uit den aard der zaak zijn het voornamelijk de vaste arbeiders, die deze emolumenten genieten.

Uit de verzamelde gegevens blijkt duidelijk de hooge premie voor de „zeldzaamheidswaarde" der opleiding of verkregen kundigheden van bepaalde categorieën arbeiders.

Onder de vaste werklieden verkrijgt voornamelijk de groep *administratief personeel* vrij hooge salarissen. Vooral de vertrouwenspositie, welke b.v. de kassier bekleedt komt tot uiting in zijn hoog salaris (± f 3,— per dag).

Dadelijk hierop volgt de groep der *laboranten*, terwijl ook de *hoofdtoekangs* („klilingmandoers" etc.) een vrij aanzienlijk loon verdienen.

De groote groep der *mandoers* geniet eveneens een redelijke betaling voor de door hen vervulde vertrouwensposities.

Onder het campagne-personeel vallen hoofdzakelijk de hooge loonen der *Chineesche en Inlandsche kokers op*.

Bij de groote groep der fabriekskoelies valt het verschil in betaling voor mannen en vrouwen op.

Het heeft zijn nut ook te kunnen beschikken over gegevens, welke de *plaatselijke verschillen* in loonen laten uitkomen.

Hiervoor worde verwezen naar bijlage S, waarin de gemiddelde dagloonen der vaste- en campagnewerklieden, benevens het gemiddeld, gewogen loonbedrag voor beide categorieën tezamen zijn opgenomen, gerangschikt naar de departementen van het Syndicaat (zie bijlage R).

Beschouwen wij deze gegevens nader, dan valt al dadelijk de *nivelleerende*

werking van den J.S.W.B. (q.q. onderlinge afdeelingsgewijze afspraken der fabrieken) op.

Verzamelen wij de aan vaste en tijdelijke arbeiders betaalde *maximum- en minimumloonen,* dan krijgen wij het volgende beeld:

GEMIDDELD-MAXIMUM-MINIMUMLOONEN EN VERSCHIL DAARTUSSCHEN

Jaar	Vaste arbeiders				Tijdelijke arbeiders			
	gem.	max.	min.	versch.	gem.	max.	min.	versch.
1922	100	140	80	60	55	62	49	13
1923	90	121	72	49	40	55	44	11
1924	89	108	75	33	49	55	46	9
1925	88	104	74	30	49	56	44	12
1926	88,4	112	74	38	49,4	54	46	8
1927	88	111	76	35	49,5	56	45	11
1928	88,5	103	75	28	50	56	46	10
1929	88,3	104	76	28	50,3	58	47	11
1930	88,6	104	77	27	49,9	59	46	13
1931	90,6	106	80	26	49	55	45	10

Een vrij aanzienlijke vermindering der maxima en een geleidelijke verhooging der minima (1922 uitgeschakeld) veroorzaakte een constant blijven van het gemiddelde.

Vooral voor de *vaste* arbeiders zijn deze nivelleerende invloeden het meest werkzaam.

Wanneer wij het *gewogen dagloon voor ondernemingsarbeiders* (dus vast en tijdelijk fabriekspersoneel tezamen) door de departementen van het Syndicaat als gemiddelde, over een tijdsverloop van *tien jaren* (1922–1931), betaald nagaan, verkrijgen wij het volgende beeld:

GEMIDDELDE LOONBEDRAGEN OVER TIEN JAREN, AFDEELINGSGEWIJS

Departement	vast	camp	gem.	Departement	vast	camp	gem.
Malang.....	111	55	74	Djombang...	98	48	62
Probolinggo ...	98	56	71	Banjoemas ..	86	48	62
Solo	93	55	68	Madioen	91	49	61
Besoeki.....	97	50	66	Ngandjoek ..	94	48	61
Kedoe	86	52	65	Passoeroean .	92	47	61
Sidoardjo	95	51	64	Tegal.....	88	49	60
Djocja	86	51	64	Koedoes	92	48	60
Modjokerto....	92	51	63	Kendal	77	49	59
Pekalongan	94	49	63	Cheribon....	79	47	56
Kediri	88	50	63				
				Geheel Java!	90	50	63

Gemiddeld werden dus in Malang, Probolinggo, Solo en Besoeki de *hoogste loonen*, in Tegal, Koedoes, Kendal en Cheribon de *laagste loonen* betaald.

Voor Cheribon valt de omstandigheid der lage loonen te verklaren.

Reeds de Mindere Welvaartcommissie Steinmetz wees op de mistoestanden op agrarisch gebied, welke hier een belemmering voor den volkswelvaart vormden.

De communale bezitsvorm met periodieke verdeeling kwam, vooral in de districten Sindanglaoet en Losari, nog bij meer dan de helft der sawah's voor, terwijl circa een vierde gedeelte ambts- of gemeentegrond was, zoodat op minder dan een kwart der bouwvelden individueele rechten (hetzij erfelijk individueel, hetzij communaal bezit met vaste aandeelen) werden uitgeoefend.

De buitengewoon dichte bevolking — het regentschap Cheribon met 7 suikerfabrieken had in 1930 een totaal bevolking van 732163 = 724 personen per km² en het regentschap Madjalengka met 3 suikerfabrieken een totaal bevolking van 444064 = 412,6 per km² [1]) — veroorzaakte een versnippering van grondbezit, welke nog verscherpt werd door de omstandigheid, dat de weinige grond per deelgerechtigde in bepaalde streken nog in drie of meer stukjes verspreid lag, als gevolg van den wisselbouw der suikerfabrieken.

Een gevolg hiervan was, dat het meerendeel der deelgerechtigden hun gronden verhuurde, zoowel aan landgenooten als aan Europeanen.

Een bezwarend stelsel van deelbouw en een bedorven, corrupt desabestuur verscherpten nog den bestaanden toestand van economische achterlijkheid. [2])

Sinds 1918 zijn van bestuurswege pogingen in het werk gesteld tot verbetering van dezen toestand. [3]) Deze hervormingsmaatregelen hebben over het algemeen een bevredigend resultaat gehad.

Het Indisch Verslag 1931 [4]) constateert, dat ± 99% der gronden in communaal bezit met vaste aandeelen was.

Slechts 1% der gronden werd erfelijk individueel bezeten. Gemiddeld bezat elke landrente-plichtige 0,80 ha.

Ook *Rembang* werd door de Mindere Welvaart Commissie Steinmetz als een economisch achterlijk gewest beschouwd, [5]) welk feit dan te wijten zou zijn aan de weinig vruchtbare bodem, de slechte bevloeiïngsmogelijkheden (veel van regen afhankelijke sawah's) en de geïsoleerde ligging, waardoor voor handelsgewassen slechts lage prijzen bedongen konden worden.

De suikerindustrie in *Kendal* (3 fabrieken) is geheel aangewezen op plaatselijke arbeidskrachten; dit geldt in mindere mate voor *Pati* (3 fabrieken), waar nogal volk van buiten betrokken wordt.

In *Koedoes* (2 fabrieken)worden bijna alle arbeiders van buiten betrokken — vooral vanuit Kendal, Zuid-Pati, Rembang, Blora als gevolg van de omstandigheid, dat de plaatselijke strootjesindustrie veel arbeidskrachten aantrekt. Deze strootjesindustrie is ook in *Japara* (2 fabrieken) van belang.

---

1) Alle gegevens over bevolkingsdichtheid zijn ontleend aan „Volkstelling 1930", 1931 Voorloopige uitkomsten, 1ste ged., pag. 67–72.

2) Verg. Rapport Van Ginkel, II, pag. 27–30.

3) Verg. A. A. C. Linck: „De agrarisch-economische hervormingen in Oost-Cheribon" Kol. Tijdschrift 1923, pag. 268 e.v.

4) Pag. 235, 236.

5) Verg.: „Invloed van de suikerrestrictie op de welvaart der inheemsche bevolking", Econ. Weekblad voor Ned.-Indië, pag. 32 e.v., December 1932/Januari 1933.

In Pati en Japara geniet de bevolking nogal belangrijke inkomsten uit de cultuur van kapok, terwijl in Weleri een vrij belangrijke inheemsche tabakscultuur voorkomt.

Desondanks is het inkomen, verdient in Westersche bedrijven, vrij belangrijk.

Meyer Ranneft[1]) berekende in 1928 het volksinkomen per ziel per jaar voor het regentschap Pati als volgt:

district	volksinkomen per ziel in '28	waarvan uit West. bedrijf
Pati (suiker)	f 33,—	f 8,—
Telogowoengoe (suiker)	f 37,—	f 8,—
Kajan (suiker)	f 24,—	f 1,—
Djakenan	f 20,—	f 1,—
Djoeana	f 25,—	f 2,—
Tajoe	f 48,—	f 9,—

De bevolkingsdichtheid is niet zoo groot. Zij bedraagt voor Pati, Koedoes, Japara en Kendal resp. 353,9 — 513,6 — 327,9 en 388 per km².

Daarentegen is het aantal niet-grondbezitters vrij groot. In Kendal en Weleri bezit ongeveer twee derde deel der volwassen mannen erven, doch slechts de helft bouwgrond.

In Pati bezit 58% sawah's en 62% droge grond. Het gemiddeld bezit der landrente-plichtige bedraagt 1 ha (voor de geheele residentie Rembang).

In Japara is de verhouding gunstiger: ongeveer twee derde deel der volwassenen bezit sawah's en 91% droge gronden. Het gemiddeld grondbezit per landrente-plichtige bedraagt 0,88 ha.

In deze streken bestaat overheerschend communaal bezit. Voor de residentie Rembang is 90% der gronden communaal bezit, waarvan 78% met periodieke wisseling; voor de residentie Semarang 86% communaal bezit, waarvan 75% met vaste aandeelen.

De lage loonen spruiten voor de residenties Cheribon en Rembang dus voort uit het lage welvaartspeil der bevolking, waartoe de vorm van het grondbezit, de hoedanigheid der gronden en de bevolkingsdichtheid hebben bijgedragen.

Ook de *hooge* loonen, welke in de regentschappen Malang (5 fabrieken), Kraksaän (6 fabrieken), Loemadjang (2 fabrieken), Probolinggo (4 fabrieken), Solo (15 fabrieken), Banjoewangi (1 fabriek), Panaroekan (6 fabrieken), Bondowoso (2 fabrieken) en Djember (3 fabrieken), betaald worden, vinden hun verklaring in den welvaartstoestand der bevolking.

De *bevolkingsdichtheden* zijn hier alle (behalve Solo met 424 per km² en Probolinggo met 363,4 km²) beneden het Java-gemiddelde (= 314,5 km²), terwijl het gemiddeld grondbezit per landrente-plichtige voor de residenties Malang, Probolinggo, Bondowoso en Djember resp. 1,11 ha — 1,40 ha — 0,92 ha — en 1,06 ha is.

De residenties Malang en Probolinggo zijn uitgesproken cultuurcentra, waarin een groote vraag naar arbeiders bestaat. In Bondowoso en Djember

1) Econ. Weekblad, Dec. 1932/Jan. 1933, pag. 35.

wordt door de inheemsche bevolking zelve, op hun erfelijk individueel bezeten gronden, intensief verbouwd, hetgeen zich uit in een surplus van padi en maïs.

In Probolinggo en Kraksaän heeft ongeveer tweederde deel der mannelijke volwassen bevolking eigen bouwgrond. Grootgrondbezit komt vooral in Probolinggo, Kraksaän, Loemadjang en Djember voor.

In Bangil, Pasoeroean en Probolinggo vormt de mangacultuur voor de bevolking een bron van verdiensten. In Bangil en Pasoeroean tevens de gadoe-, toeri- en kapokcultuur.

In Loemadjang bestaat een uitgestrekte inheemsche tabakscultuur, terwijl ook vele inlanders hun brood als tjikârvoerders verdienen. In Panaroekan trekt de bevolking inkomsten uit de manga- en kapokcultuur, terwijl er ook een inheemsche suikercultuur plaats vindt.

In verband hiermede vindt in Loemadjang-Djember een sterke import van koelies plaats, welke werkkrachten komen uit Madoera, Pasoeroean en Probolinggo.

In Probolinggo en Panaroekan bestaat ongeveer een derde of een vierde gedeelte der veldarbeiders uit Sapoedieërs, terwijl ook import uit Madoera plaats vindt.

De hooge loonen worden dus veroorzaakt door het betrekkelijk hooge welvaartspeil der bevolking, veroorzaakt door ruim grondbezit, eigen cultures, vrij goede qualiteit der gronden en geringe bevolkingsdichtheid.

Over het algemeen hangt de loonhoogte dus samen met den welvaartstoestand [1]) der bevolking.

De vraag of deze welvaartstoestand uitsluitend zou samenhangen met de bevolkingsdichtheid werd hiervoor reeds ontkennend beantwoord.

Met Huender [2]) kunnen wij zeggen: „Welvaart heerscht daar, waar de hoeveelheid in cultuur gebrachten grond voldoende, de qualiteit van den grond goed is, waar goede bevloeiïngswerken zijn, als die tenminste niet op hun beurt door de betere landbouwtoestanden weer te groote ophooping der bevolking met zich brengen, waar bovenal de inkomsten van den Indonesiër, bijna uitsluitend uit den grond getrokken, zoo al niet hoog, dan toch vast zijn; mindere welvaart waar dit niet het geval is, waar voldoende sawah's ontbreken, of waar deze, hoewel in voldoende of meer dan voldoende mate aanwezig, van regen afhankelijk zijn, dan wel aan overstrooming blootstaan en daardoor wel enkele jaren een overvloedige, maar andere jaren een geringe of geen opbrengst geven."

Hoewel de bevolkingsdichtheid geen directe, absolute indicator voor de loonhoogte vormt, bestaat er wel degelijk eenige correlatie.

De bevolkingsdichtheden in de regentschappen met hooge loonen liggen alle beneden het Java-gemiddelde, terwijl vooral Cheribon en Tegal met lage loonen groote bevolkingsdichtheden hebben.

Daarentegen worden hooge loonen betaald in de regentschappen Keboemen en Sidoardjo met bevolkingsdichtheden van resp. 601,8 en 633,9 per km², terwijl lage loonen heerschen in het regentschap Ngawi met een bevolkingsdichtheid van 278,4 per km².

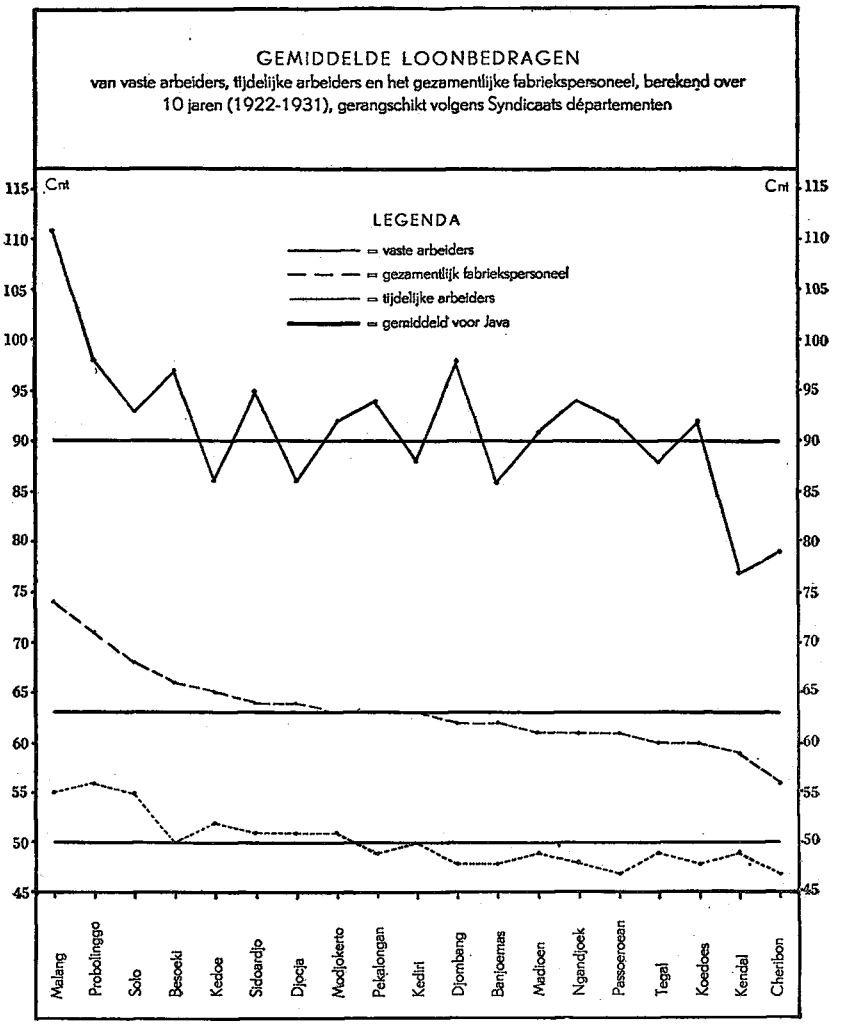
---

1) D.w.z. het al of niet bestaan van een absoluut of relatief welvaartstekort.

2) Dr. W. Huender: „Overzicht van den economischen toestand der inheemsche bevolking van Java en Madoera", 1921, pag. 9.
Verg. Mr J. Th. van Deventer: „Overzicht etc.", pag. 7, 8.

Een algemeen geldende regel, betreffende de loonhoogte in verband met de bevolkingswelvaart valt ook niet vast te stellen.

Een nauwkeurig en uitgebreid onderzoek zou gespecificeerde plaatselijke gegevens moeten verzamelen, betreffende alle factoren, die deze welvaartstoestand bepalen. Zelfs in dit geval zouden de onderzoekingen nog wel eens negatieve resultaten kunnen hebben, hetgeen Scheltema reeds ondervond. [1])



1) Verg. 1ste hoofdstuk, § 5.

Beschouwen wij de departementsgewijze betaalde gemiddelde dagloonen van vaste arbeiders en tijdelijk werkvolk (*grafiek*), dan valt in de *eerste plaats* op, dat bij de vaste werklieden de afwijkingen van het gemiddelde grooter zijn dan bij de tijdelijke arbeiders.

Deze grootere afwijkingen worden veroorzaakt door de plaatselijke schommelingen in de grootte van de premie voor „zeldzaamheidswaarde", welke bij de massa der tijdelijke arbeiders *niet* voorkomt.

In de *tweede plaats* treffen ons de afwijkingen in afstand tusschen het loon, betaald aan vaste- en dat betaald aan tijdelijke arbeiders.

VERSCHIL TUSSCHEN GEMIDDELDE DAGLOONEN VAN VASTE EN TIJDELIJKE ARBEIDERS

Departement	Verschil	Departement	Verschil
Malang	56	Modjokerto	41
Djombang	50	Tegal	39
Besoeki	47	Solo	38
Ngandjoek	46	Kediri	38
Pekalongan	45	Banjoemas	36
Pasoeroean	45	Djocja	35
Sidoardjo	44	Kedoe	34
Koedoes	44	Cheribon	32
Probolinggo	42	Kendal	28
Madioen	42		
		Geheel Java	40

In het algemeen wordt de grootste afstand aangetroffen in die streken, waar de hoogste loonen betaald worden en de kleinste afstand in de streken met de laagste loonen.

Dit vloeit voort uit de omstandigheid, dat in streken met een hoog welvaartspeil, waar dus weinig arbeidsaanbod is, òf *vast personeel van buiten aangevoerd moet worden*, met de daaraan verbonden hooge premie, ter bestrijding van het onlustgevoel, ontstaan door het arbeiden in een vreemde omgeving; òf *vast personeel aangeworven moet worden uit de plaatselijke bevolking*, met de daaraan verbonden premie, ter bestrijding van het onlustgevoel, ontstaan door het arbeiden in een vreemd productiesysteem, terwijl het eigen productieproces een redelijk bestaan waarborgde.

Ook de tijdelijke arbeiders eischen deze premie, welke echter, door de omstandigheid dat slechts tijdelijke arbeid verricht wordt, niet zoo hoog is.

In streken met een laag welvaartspeil, dus groot of voldoend arbeidsaanbod, zullen de *vaste* arbeiders genoegen nemen met een zeer kleine premie, daar hun een *vast* en redelijk bestaan wordt aangeboden, terwijl de tijdelijke arbeiders niet met minder loon genoegen zullen nemen, dan zij in staat zijn in het eigen productieproces te verdienen.

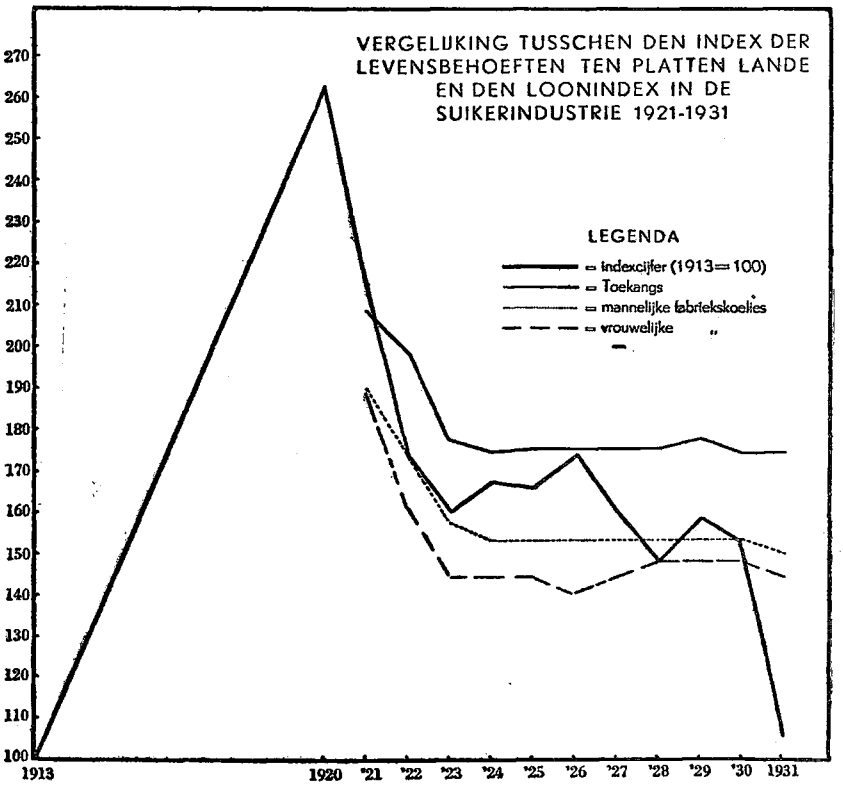
Afwijkingen op deze regels treden echter op in Djombang en Pekalongan, waar hooge loonen aan vaste arbeiders en lage aan tijdelijke arbeiders betaald worden, evenals in Banjoemas, waar hooge koelieloonen naast lage loonen voor vaste arbeiders voorkomen.

Een verklaring hiervoor kon niet gevonden worden.

a. Fabriekspersoneel — individueele reëele loonen

Een overzicht van het nominaal loon, door verschillende categorieën arbeiders in de Javasuikerindustrie verdiend, verschaft slechts een eenzijdig beeld van den welvaartstoestand der arbeiders.

Van meer belang is een inzicht in de hoeveelheid levensbehoeften, die zij van het door hen verdiende loon kunnen koopen. Een vergelijkend overzicht van het indexcijfer voor levensbehoeften ten platten lande en de loonindex verschaft hiervoor de noodige gegevens (*grafiek*).



Beschouwd zijn slechts een drietal categorieën arbeiders, nl. de toekangs, de mannelijke- en de vrouwelijke fabriekskoelies.

Als standaardloonen voor deze drie categorieën in 1913 zijn aangenomen: 65 cent per dag voor de toekangs, 30 en 25 cents resp. voor de mannelijke en vrouwelijke fabriekskoelies.

Deze cijfers berusten op gegevens, door Van Ginkel ontleend aan de onderzoekingen, in 1920 op last der Regeering bij de suikerindustrie ingesteld. Hoewel zij niet berusten op systematische en nauwkeurige onderzoekingen kunnen zij als gemiddelden van waarde zijn, temeer daar zij aan den lagen kant genomen zijn, waardoor zij de latere verhoudingscijfers

eerder gunstiger dan ongunstiger doen schijnen. [1])

Uit de grafiek blijkt duidelijk, dat na 1923 de loonen practisch niet meer gedaald zijn.

De loonindex voor toekangs ligt regelmatig boven de indexlijn der eerste levensbehoeften. Wanneer nog in aanmerking genomen wordt, dat de jaarlijksche gratificatie *niet* in de loonen is verwerkt, kan wel geconcludeerd worden, dat de loonen voor toekangs ruim voldoende zijn.

Anders is de quaestie voor de mannelijke en vrouwelijke fabriekskoelies. De loonindex dezer categorieën ligt soms aanmerkelijk beneden de kosten voor het levensonderhoud ten platten lande.

Daar dit verschijnsel over het gansche tijdsverloop tusschen 1921 en 1930 plaats vindt in meerdere of mindere mate, kan hieruit nogmaals blijken, dat voor tijdelijke arbeiders de loonarbeid slechts dient tot het verkrijgen van een aanvullend inkomen.

De scherpe daling der kosten voor het levensonderhoud in 1931 heeft, bij een nagenoeg gelijk blijven van het loon, voor de arbeiders een soort „crisis-winst" veroorzaakt. De loonstandaard heeft de verlaging van de kosten voor het levensonderhoud dus niet gevolgd voor de categorieën arbeiders met *dagloon*. Hoewel de gegevens hierover ontbreken, kan wel als vaststaand aangenomen worden, dat voor de categorieën arbeiders, die in taakloon arbeiden (en hiertoe behoort vrijwel het grootste gedeelte, o.a. het volk in den aanplant, de snij- en transportkoelies), de eenheidsprijzen in veel sterker mate verlaagd zijn, d.w.z. aangepast aan de algeheele verlaging der kosten voor het eerste levensonderhoud.

Uit de grafiek blijkt ook ten duidelijkste, dat de stroeve aanpassing van de loonhoogte aan de kosten voor het eerste levensonderhoud in 1920 en 1921 aanleiding heeft gegeven tot de gerechtvaardigde klachten van de zijde der arbeiders, welke tevens tot de in die jaren plaats vindende werkstakingen hebben geleid.

b. Aanplantpersoneel, transport- en snijvolk.

Gegevens over de individueele loonhoogte voor deze categoriën arbeiders ontbreken, daar de vrijheid van beweging dezer arbeiders, inhaerent aan de aan hen betaalde stuk- of taakloonen, veroorzaakt, dat zij, al naar gelang hunne persoonlijke behoeften, korter of langer arbeiden.

Alle gegevens over individueele loonen door arbeiders dezer categoriën verdiend, berusten dus op subjectieve opvattingen en kunnen slechts voor grootere groepen en voor zeer bepaalde werkzaamheden, als gemiddelden, eenige waarde hebben.

Vooral voor het aanplantpersoneel zijn in de literatuur herhaaldelijk getallen genoemd.

In een artikel in het tijdschrift „Vragen des tijds" [2]) vestigde Van Deventer de aandacht op de daling van den loonstandaard in de Javasuikerindustrie.

De loonen voor mannelijke veldarbeiders waren volgens de verstrekte gegevens in het tijdsverloop tusschen 1880 en 1904 met ongeveer 30% gedaald.

---

1) Verg. Rapport Van Ginkel, deel 1, pag. 227 e.v.
Indexcijfers zijn ontleend aan: „Med. van het Centraal Kant. voor de Statistiek te Bat. C. no 88. Prijzen, indexcijfers en wisselkoersen op Java, 1913–1929 (pag. 102 e.v.). Tevens Indisch Verslag 1932, pag. 286.

2) C. Th. van Deventer: „De Java-Suikerindustrie", Vragen des Tijds, Jan. 1910.

Volwassen mannen	1880	30½ à 37 cent
	1904	21½ à 26 cent
Volwassen vrouwen	1880	19 à 22 cent
	1904	14 à 17 cent
Kinderen	1880	12½ à 15 cent
	1904	9 à 11½ cent

Deze nederwaartsche beweging der dagloonen werd volgens Van Deventer veroorzaakt door de toename van vrouwen- en kinderenarbeid, waardoor vooral de loonen der mannen in ernstige mate gedrukt werden, en in de tweede plaats door de groote bevolkingstoename.

Ook Neytzell de Wilde [1]) ging van dit standpunt uit.

Het Mindere Welvaartverslag [2]) noemde als verschillende oorzaken der allerwege geconstateerde loondaling: grooter aanbod der arbeidskrachten door misoogsten, achteruitgang van den economischen toestand, bevolkingtoename, etc.

Abendanon [2]) vestigde er echter de aandacht op, dat bij een beoordeeling der loonsverminderingen in het oog gehouden moest worden, dat in het begin van de vervanging der Gouvernementscultures door die van particulieren, de loonen buitengewoon hoog waren, wat een gevolg zou zijn geweest van den destijds bij inlanders bestaanden tegenzin om in particuliere riettuinen te werken. Vermindering der heeren- en cultuurdiensten, waardoor meer vrije tijd en mededinging onder de arbeiders ontstond, werd ook als oorzaak der loonsachteruitgang aangevoerd.

In 1919 en 1920 (24 Dec. 1919–1 Maart 1920) stelde het Syndicaat, naar aanleiding van het onderzoek tot vaststelling van minimumloonen door de Arbeidscommissie, een enquête in naar de loonhoogte onder de aanplantkoelies, van welk onderzoek de resultaten in het Archief gepubliceerd werden. [3])

Bij het onderzoek bleek allereerst, dat in den veldarbeid taakwerk regel was en dagwerk slechts bij uitzondering voor bepaalde werkzaamheden voorkwam.

Vele lichte werkzaamheden (mesten, inboeten, wieden, etc.) waarvoor voornamelijk vrouwen of kinderen gebezigd werden, plachten in *dagwerk* verricht te worden, waarbij het dagloon voor vrouwen en kinderen varieerde tusschen 15 en 20 cents, voor mannen tusschen 25 en 30 cents.

Elke soort bezigheid in den aanplant heeft verder haar specifieke loon, dat op zichzelf weer afhankelijk is van verschillende eischen, die, in verband met het verschil in grondsoorten op Java, aan de grondbewerking gesteld worden, terwijl ook het individueel inzicht van den beheerder een rol speelt.

De verzamelde cijfers werden vastgesteld, door de stuk- of taakloon-eenheden om te rekenen in *uurloon*, omdat het verschil in plaatselijke om-

1) Neytzell de Wilde, I, pag. 124.
2) Overzicht van de uitkomsten etc., deel 6*d*, pag. 11 e.v.
3) Archief 1920, pag. 549 e.v.

standigheden en het verschil in werktijd anders elke vergelijking onmogelijk zou maken.

Uitgegaan werd daarbij van „den normalen inlander, dat is te zeggen den doorsnee koelie, die niet overdreven hard werkt, maar ook niet geheel luiert — de normale arbeidspraestatie dus."

Resumeerend kon men zoodoende vaststellen, dat, bij een achturigen werkdag, de loonen in den veldarbeid tusschen de volgende grenzen schommelden:

Mannenarbeid	
1. graafwerk	55,2 tot 66,4 cent
2. andere werkzaamheden	41,6 tot 58,4 cent
3. bijzondere werkzaamheden (slechts op enkele fabrieken)	65,6 tot 98,4 cent
Vrouwen- en Kinderarbeid	
1. lichte werkzaamheden	31,2 tot 44 cent

Het hier gegeven cijfermateriaal is echter slechts van problematische waarde.

Bij de omrekening der stuk- of taaklooneenheden is verzuimd te vermelden *hoevele uren* de „normale inlander" arbeidt, terwijl de genoemde gemiddelden berekend werden op grondslag van een *achturigen werkdag.*

Het is een algemeen bekend feit, dat de arbeidsdag van het werkvolk in den aanplant wisselt van 1 tot 10 uren, beïnvloed als hij wordt door persoonlijke- en weersomstandigheden, aard van het werk, etc. De gemiddelde arbeidsdag van den aanplantkoelie zal wel varieeren tusschen 4 en 6 uren. [1])

Een berekening van de grenzen, waartusschen voor de verschillende categoriën aanplantarbeiders de loonen bij een achturigen arbeidsdag *kunnen* varieeren, is dus slechts van theoretisch belang, daar deze berekening geen uitsluitsel geeft over de *hoogte van het loon, dat de arbeider in werkelijkheid verdient.* [2])

Locale onderzoekingen, voor elke categorie van arbeiders en voor elke werkzaamheid in het bijzonder, loopende over het werkelijke aan hen uitbetaalde loon in een bepaalde periode (liefst over een serie van jaren) kunnen slechts van waarde zijn voor een onderzoek naar de vraag, of deze loonen in een bepaald gebied (per ressort, of per fabriek) te laag of te hoog zouden zijn.

De bijkans onoverkomelijke bezwaren [3]) aan een dergelijk onderzoek verbonden, veroorzaken, dat in dezen trant wel nimmer betrouwbaar cijfermateriaal gepubliceerd zal worden.

Ook de waarde van een dergelijk onderzoek is twijfelachtig.

De veldarbeid toch is in de meeste gevallen *nevenarbeid,* de looninkomsten vormen geen hoofdbestanddeel van het arbeidsinkomen. Loonsverhoogingen of loonsverlagingen hebben bij dit soort arbeiders gevolgen,

---

1) Slechts het van elders afkomstige, vreemde werkvolk, dat zich niet aan onderhoud van eigen grond of erf behoeft te wijden, werkt in den regel langer.

2) Verg. Schmalhausen: „Over Java en de Javanen, Nagelaten geschriften". 1909, pag. 127.

3) Deze bezwaren zijn hier voornamelijk een uitvloeisel van de afwezigheid van persoonlijk contact tusschen de Europeesche tuingeëmployeerde en zijn werkvolk. Bij een areaal, in grootte varieerend tusschen 150 en 300 ha is het voor den tuinopzichter onmogelijk nauwkeurige gegevens over het aantal en den aard der arbeiders en den duur van hunnen arbeid te verzamelen. Voor deze gegevens is men dus afhankelijk van opgaven verstrekt door mandoers, welke, naar de praktijk leert, vaak verre van betrouwbaar zijn.

welke geheel afwijken van die, voorkomend bij arbeiders, welke geheel afhankelijk zijn van de uit loonarbeid verkregen inkomsten.

De hierboven verstrekte gegevens wijken wel sterk af van die, welke in 1924 verstrekt werden door enkele Kediri ondernemingen van de H.V.A. [1])

Voor „borongan"werk in den aanplant bedroeg het normaal loon, bij een normale dagtaak, 42 tot 45 cent. Voor mindere soort veldarbeid verdienden mannen bij een 6-urigen dagtaak 35 cent en vrouwen bij eenzelfde dagtaak 25 cent. Voor het zwaardere graafwerk konden loonen van 50 à 60 cent verdient worden.

Zooals wij reeds opmerkten werd na 1931 speciaal in den aanplant sterk bezuinigd, hetgeen geschiedde door verlaging der eenheidprijzen en vooral door het achterwege laten van verschillende niet direct noodzakelijke bewerkingen (b.v. twee maal wieden, etc.)

Juiste gegevens hierover zijn niet bekend.

Gegevens over de individueele loonen van het *snij- en transportpersoneel* zijn uiterst schaarsch, daar ook hier het loon berekend wordt naar de hoeveelheid gesneden, resp. vervoerd riet.

De betalingen varieeren bovendien voor het snijvolk naar gelang van de te snijden rietsoort, het al of niet gelegerd zijn van het riet, waterstand, etc. etc.; voor het transportvolk naar gelang van den afstand tusschen snijtuin en fabriek.

Tichelaar [2]) schatte het gemiddeld dagloon van den rietsnijder in 1926 op 40 à 60 cent per dag.

Als eenheidsprijs werd in de laatste jaren gemiddeld 9 cent per Qt. riet betaald voor transport- en snijloonen.

III. Totaal loonen

a. Over een reeks van jaren.

Bevatten de gegevens der individueele loonen nog eenige leemtes, speciaal voor die categoriën arbeiders, die in taak- of stukloon arbeiden, over de totaalbedragen door de Javasuikerindustrie betaald aan loonen en leveringen zijn meerdere gegevens aanwezig.

Bijlage T bevat een opgave van de totalen en gemiddelden der door de Javasuikerindustrie aan loonen en leveringen betaalde bedragen, welke ten goede kwamen aan de inlandsche bevolking, gedurende het tijdvak van 1900 tot 1932.

De gegevens betrekking hebbende op de jaren 1900 tot 1917 zijn ontleend aan de Koloniale Verslagen, welke, aanvangende met het K.V. 1901, jaarlijks een opgave verstrekken der aan de inlandsche bevolking ten goede gekomen bedragen voor loonen en leveringen. Deze gegevens zijn echter niet gesplitst naar loonen en leveringen, doch geven slechts een totaal bedrag voor beide.

In de tweede plaats verschaften niet alle in werking zijnde fabrieken gegevens — o.a. werden geen gegevens van de Vorstenlandsche fabrieken ontvangen — zoodat de voor Java berekende totaal bedragen verre van betrouwbaar zijn.

Daar het beplant areaal van de fabrieken, welke gegevens verstrekten, niet bekend is, moesten deze totalen berekend worden door vermenigvuldiging der bekende bedragen met een factor: $\frac{\text{totaal aantal fabr.}}{\text{aantal fabr. dat geg. verstr.}}$.

1) Rapport Van Ginkel, I, pag. 211.
2) Tichelaar, pag. 170.

De bedragen, aan de inlandsche bevolking ten goede gekomen voor loonen en leveringen, hangen ten nauwste samen met de oppervlakte bebouwden grond en vertoonen, per oppervlakte-eenheid slechts geringe afwijkingen voor geheel Java.

Aan een berekening, waarbij het *aantal fabrieken* als basis dienst moest doen en de uitgestrektheid van het beplantte areaal buiten beschouwing moest blijven, kleven dus onnauwkeurigheden, die in dit geval des te grooter afmetingen kunnen aannemen, daar waarschijnlijk juist de grootste en best georganiseerde fabrieken opgaven verstrekten.

Waarschijnlijk zullen de in de tabel opgenomen totalen en gemiddelden over de jaren 1900–1917 dus te *hoog* zijn.

De gegevens van 1917–1932 zijn ontleend aan onderzoekingen van het Documentatie Bureau der Centrale Organisaties.

De gegevens zijn hier wel gesplitst naar loonen en leveringen, terwijl de totalen voor alle Java-fabrieken berekend werden door gebruikmaking van een factor, waarvan het bebouwd areaal de basis vormde.

Dat een splitsing in loonen en leveranties niet bij de berekende gemiddelden is gevolgd, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat menigmaal geen scherpe grens tusschen loonen en leveranties te trekken valt, zoodat, naar gelang van subjectieve inzichten dienaangaande, verschillende criteria gesteld konden worden door hen, die gegevens verstrekten.

Om een inzicht te geven in de tendenz der loonbeweging is niet alleen volstaan met het geven van een gemiddeld bedrag per beplantte oppervlakte-eenheid, doch werden tevens opgenomen gemiddelde bedragen per fabriek, per eenheid geproduceerd riet en per eenheid geproduceerde suiker.

Voor de arbeiders met taak- en stukloon maakt het weinig verschil uit welke rietsoort, met hooger of lager kristalgehalte en rietopbrengst per ha, wordt aangeplant.

De graafwerkzaamheden blijven vrijwel gelijk, slechts het onderhoud vergt meer arbeid bij een rietsoort met hooger rietopbrengst.

Voor de werklieden, belast met het snijden en vervoeren van het riet, veroorzaakt het aanplanten van een rietsoort met hooger opbrengst een verzwaring van den arbeid, welke echter gecompenseerd wordt door een hooger loon.

Geheel anders wordt echter het geval voor het fabriekspersoneel (maand- en daggelders), speciaal de campagne-werklieden, voor welke een hooger rendement van het riet een verzwaring van den arbeid beteekent, zonder dat hiertegenover een verhooging van het loon staat.

Aan de regelmatige stijging van rietopbrengst en kristalgehalte per oppervlakte-eenheid, door het aanplanten van beter rietvariëteiten[1]), is namelijk niet een even harmonieuse uitbreiding en verbetering der technische fabrieksinstallaties gepaard gegaan. Zoo ontstond in vele gevallen een wanverhouding tusschen technische fabrieksinstallatie en de verbeterde qualiteit en quantiteit van de grondstof, waaraan tegemoet gekomen werd door overbelasting der installaties en geforceerd werken in de fabriek[2]), (zie

1) Hier wordt speciaal gedoeld op 2878 P.O.J., waarmede in 1927–12% van het totaal areaal beplant was, in 1928, 1929, 1930, 1931 en 1932 resp. 66½%, 93%, 93%, 91½% en 89,3/4%. Men vergelijke tevens de in die jaren optredende stijgingen van het rietproduct en kristalgehalte per eenheid van oppervlakte.

2) De suikerproductie per fabriek is van 1900 tot 1930 ruim ver-vier-voudigd. De capaciteit per molenbatterij steeg van 1915 tot 1930 met 66%; 36% stond op rekening van aanschaf van nieuwe machines, 30% op intensiever gebruik. De toename der stoomproductie bedroeg in deze periode 40%, grootendeels als gevolg van intensiever gebruik (hooger ketelbelasting, etc.)

onder „ongevallen") en dit te meer, daar tevens steeds hoogere eischen werden gesteld aan de qualiteit van het eindproduct.

Door het gemis aan juiste opgaven betreffende het totaal aantal arbeiders van elk der categoriën (aanplant-, oogst- en vervoer-, fabriekspersoneel) afzonderlijk en de door hen in totaal verdiende loonen, kan een zuiver inzicht in de tendenz der loonhoogten voor deze categorieën niet verkregen worden.

Desondanks heeft het zijn nut naast een opgave der totaal loonen tevens de gemiddelden te beschouwen per bruto ha maalriet, per 1000 kg geproduceerd riet en per 1000 kg geproduceerde suiker.

Tevens dienen de totaal loonen vergeleken te worden met de totale rietproductie en de totaal geproduceerde suiker.

De snelle vermeerdering der rietproductie, vooral na 1926, vormt een aanwijzing voor de omstandigheid, dat een relatief grooter gedeelte van het totaal der loonen betaald werd aan de met oogsten en vervoer belastte arbeiders.

De aanzienlijke stijging der geproduceerde suiker geeft een aanwijzing voor de verzwaring der lasten van het fabriekspersoneel.

Beschouwen wij de totaal bedragen, uitgegeven voor loonen en leveringen, in vergelijking met de indexcijfers der kosten van het levensonderhoud ten platten lande (1913 = 100), dan bemerken wij, dat, mochten de totaal bedragen na de stijgingen van 1921 en 1922 weer successievelijk gedaald zijn, de koopkracht van het onder de bevolking gebrachte geld constant bleef en zelfs niet onaanzienlijk steeg.

Jaar	index	koopkracht in f 1000.—	Jaar	index	koopkracht in f 1000.—
1920	262	33.149	1926	174	57.434
1921	213	52.664	1927	160	64.591
1922	173	60.461	1928	148	75.186
1923	160	59.102	1929	158	66.927
1924	167	59.637	1930	152	66.350
1925	166	59.689	1931	106	81.307
			1932	76	70.813

De koopkracht werd berekend door het quotient van totaal bedrag voor loonen en leveringen en het indexcijfer te vermenigvuldigen met 100.

b. Verdeeling over het jaar.

In 1927 werd door den J.S.W.B. een enquête ingesteld nopens de maandelijksche bijdragen van de suikerindustrie (173 fabrieken) aan de inlandsche bevolking in den vorm van loonen en leveringen, waarvan de gegevens waardevol materiaal bevatten. (Diagram zie hiernaast)

In de eerste plaats blijkt uit het cijfermateriaal (zie bijlage U), dat in de periode gedurende den Oost-moesson (de maanden Mei, Juni, Juli, Augustus, September en October), juist 72% van het totaal bedrag aan *loonen* werd uitbetaald.

Hieruit blijkt, dat de werkgelegenheid gedurende den Oost moesson ruim twee maal zoo groot is als tijdens den West-moesson.

Van het totaal loonbedrag over een jaar kwam ongeveer 53% ten goede aan het vaste en tijdelijke aanplantpersoneel (rubrieken a, b, en c), 21%

aan het vaste en tijdelijke fabriekspersoneel (rubrieken e, f, en g) en 19% aan het snij- en transportvolk (rubriek d), terwijl circa 6% voor diversen en gratificaties aan individuen uit alle categoriën ten goede kwam.

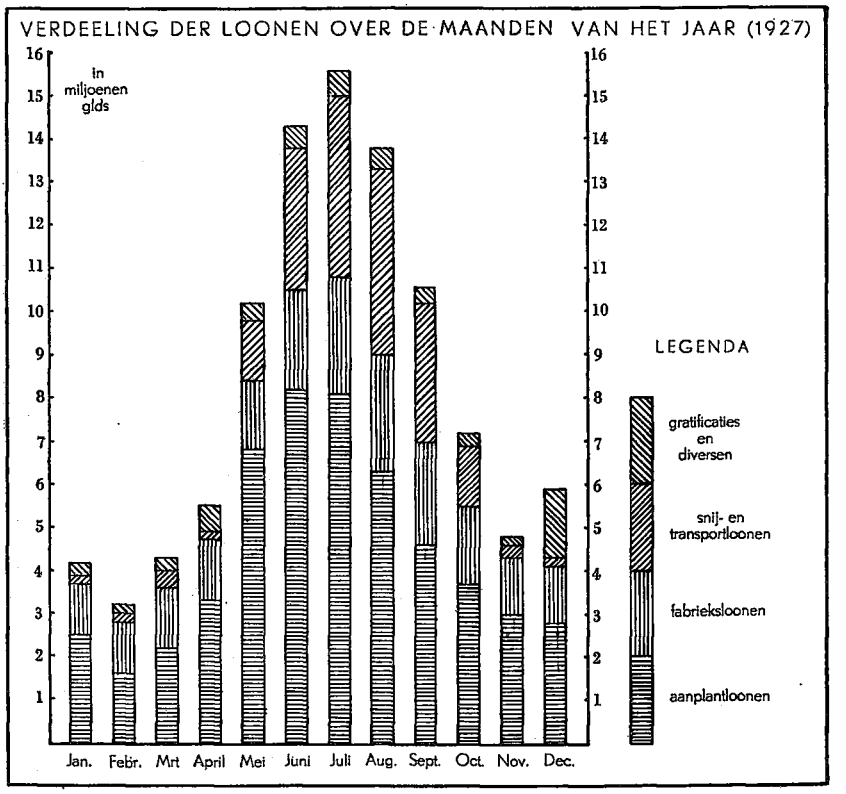
Van het totaal bedrag voor „bewerkingen aanplant" werd circa 74% betaald tijdens den Oost-moesson; voor „snijloonen en transport" circa 92%; voor „inlandsch personeel fabriek" ± 65% en voor afvoerkosten ± 92%.

Deze hooge percentages worden verklaard door het groote aantal *tijdelijke arbeiders,* dat tijdens deze maanden in dienst der suikerindustrie is.

De rubrieken „inlandsch personeel aanplant" en „waakloonen" vertoonen een meer gelijkmatig karakter over de verschillende maanden, uitgezonderd een verhooging gedurende den Oost-moesson, als gevolg van het aannemen van extra-personeel. (hulptuinmandoers, hulpwakers, etc.)

De rubriek „inlandsch personeel voor fabrieksuitbreiding en -nieuwbouw" vertoont juist een daling tijdens den Oost-moesson als gevolg van de omstandigheid, dat na afloop der campagnewerkzaamheden pas met dezen arbeid wordt aangevangen.

De rubriek „gratificaties" vertoont afwijkingen in de maanden April en



December, daar in deze maanden de betaling der vastgestelde gratificatie gemeenlijk plaats vindt.

De maandelijksche bedragen, voor *leveringen* betaald, vertoonen een meer gelijkmatig karakter. De grootere bedragen, besteed voor opkoopriet in de maanden Juli-November worden gecompenseerd door verminderde uitgaven voor materialen ten behoeve van fabrieksuitbreiding en nieuwbouw.

Bezien wij de totaal loonbedragen *residentiegewijs* (zie bijlage V), dan bemerken wij, dat in Midden- en West-Java (Madioen, Kedoe, Banjoemas Semarang, Pekalongan en Cheribon) in de maand *Juni* het grootste loonbedrag wordt uitbetaald, terwijl dit in de andere residenties in de maand *Juli* gebeurd. Dit feit wordt veroorzaakt door klimatologische omstandigheden.

Verder constateeren wij verschillen in de percentische maandbetalingen in de diverse residenties.

De grootste verschillen in de maandelijksche betalingen, d.w.z. het voorkomen van tijden van arbeidsopeenhooping, vinden wij in de residenties Cheribon — waar na den oogst van de padi vrij plotseling groote groepen arbeiders vrij komen — Madioen, Soerabaya en Passoeroean.

De kleinste verschillen komen voor in de Vorstenlanden, Banjoemas en Besoeki.

Dit feit hangt samen met den verbouw der inlandsche voedselgewassen en den welvaartstoestand, welke b.v. in Banjoemas vrij gelijkmatig is.

IV. Loonen en het volksinkomen

Zooals wij reeds zagen, komen de bedragen, jaarlijks door de suikerindustrie betaald aan loonen en leveringen grootendeels ten goede aan de „kleine luyden" der inheemsche samenleving.

Nog belangrijker is echter de omstandigheid, dat deze bedragen ter beschikking komen van de inheemsche bevolking in een tijdperk, waarin over het algemeen een teruggang in het volksinkomen merkbaar wordt, welke teruggang vrij spoedig na het afloopen van den padi-oogst intreedt.

Wanneer wij het totaal volksinkomen beschouwen, kunnen wij dit globaal verdeelen in *vaste of (en) regelmatige inkomsten* (loonen voor ambtenaren en die, verdient in inheemsche bedrijven van handel en nijverheid, opbrengsten van den veestapel, visscherij-inkomsten, erfopbrengsten, etc. etc.) en *periodieke inkomsten* uit de verschillende oogstopbrengsten.

De oogstinkomsten — berekende geldwaarde van verkochte producten en voor consumptie en zaaigoed achtergehouden producten — zijn voor het totaal volksinkomen verreweg het belangrijkst. Wij kunnen veilig aannemen, dat zij meer dan twee derde van het totaal in geld omgerekende volksinkomen vormen.

Beschouwen wij de berekende geldswaarde der oogstinkomsten, dan zien wij, dat deze b.v. voor het jaar 1927 door Hirsch[1]) getaxeerd werd op f 1.231.936.000 voor geheel Java en Madoera.

Onder de oogstinkomsten nemen die uit den sawahpadioogst de belangrijkste plaats in, nl. 45,3% van het totaal met een gezamenlijke geldswaarde van f 557.767.000 in 1927.

1) H. Th. Hirsch, pag. 106 e.v.

De oogstinkomsten uit „tweede gewassen" [1]) bedroegen 36,1% van het totaal, met een geldswaarde van f 445.256.000 en die uit „overige gewassen" [2]) 18,6% van het totaal, met een geldswaarde van f 228.913.000.

Wanneer wij thans willen nagaan, in welke maanden, voor elk der negen belangrijkste inlandsche gewassen (zie hoofdstuk 3), de grootste uitgestrektheden geoogst (plus mislukt) werden, d.w.z. in welke maanden de in geld uitgedrukte oogstinkomsten het ruimst vloeiden, verkrijgen wij het volgende beeld: (zie tabel pag. 254)

Het cijfermateriaal is ontleend aan door Bagchus [3]) verzamelde gegevens. Beschouwd werden slechts de oogstcijfers in die residenties, waar suikerondernemingen gevestigd waren. De cijfers geven de percentages „geoogst plus mislukt" weer, gemiddeld over het tijdvak 1920 t.m. 1925.

Wij zien hieruit, dat de speciale West-moesson-gewassen, zooals sawahpadi en gogo resp. tot 73% en 97,8% geoogst werden in het eerste en tweede kwartaal.

Daar in elke maand in elke residentie sawahpadi geoogst werd, komt het verschil tusschen Oost- en West-moesson-gewas niet tot zijn recht. Wij kunnen echter aannemen, dat de West-moesson-sawahpadi-oogst eind Juni practisch is afgeloopen.

Residentiegewijs komen echter aanmerkelijke verschillen voor.

Zoo was in *Madioen* eind Juni reeds 86,7% van de sawahpadi geoogst en in *Kedoe* slechts 54,1%.

In Kedoe en Banjoemas komen oogstmaxima voor sawahpadi voor in de maanden Maart, April en Augustus, September.

In Kedoe was eind Juni slechts 74% padigogo geoogst, terwijl in Djocjakarta toen reeds 99,4% geoogst was.

De oogst der andere gewassen is regelmatiger over het geheele jaar verdeeld, met op sommige tijdstippen hoofdoogsten.

In het algemeen echter vallen de hoofdoogsten der, voor de berekening van de waarde van het volksinkomen, belangrijkste producten in de eerste en laatste maanden van het jaar.

Eind Juni is de hoofdoogst van West-moesson-sawahpadi en gogo afgeloopen. De hoofdoogst van tegallanmais is eind Maart reeds geschiedt, terwijl de sawahmais-oogst, de hoofdoogsten van bataten, aardnoten en tabak in de laatste maanden van het jaar vallen.

Slechts voor *kedelé* en, in geringere mate, ook voor *cassave* vallen de hoofdoogsten midden in den Oost-moesson.

De waarde dezer oogsten is echter slechts gering in verhouding tot de totaal waarde der gezamenlijke landbouwproducten. [4])

Aanplantingen van kedelé komen voornamelijk voor in de residenties Madioen, Kediri en Djocjakarta, cassave in de Vorstenlanden en Kediri.

De door de suikerindustrie aan de bevolking betaalde bedragen voor loonen en leveringen komen haar dus voornamelijk ten goede in een periode, in welke de bouwgronden de minste inkomsten geven.

---

1) Padi-gogo, cassave, mais, bataten, aardnoten, kedelé.
2) Aardappelen, overige knolgewassen en peulvruchten, tabak, thee, klapper, kapok, suiker, groenten, lombok, uien, djarak, widjen, overige gewassen.
3) Med. no 65. Centr. Kant. voor de statistiek.
4) Volgens de berekeningen van Hirsch bedroeg in 1927 de waarde van den totalen kedeléoogst slechts 1,4% van de totale oogstwaarde van alle landbouwproducten.
De waarde van den totalen cassave-oogst bedroeg in 1927 13,8% van de totale oogstwaarde.

DE MAANDELIJKS GEOOGSTE EN MISLUKTE UITGESTREKTHEDEN DER NEGEN BELANGRIJKSTE INLANDSCHE GEWASSEN, GEMIDDELD OVER 1920 t/m 1925

Gewas	Geoogste – mislukte uitgestrektheden in procenten van het totaal geoogste – mislukte oppervlak en cumulatief per kwartaal							
	Jan.	Febr.	Mrt.	1ste kwart.	April	Mei	Juni	2de kwart.
Sawahpadi	1,1	1,2	4,6	6,9	14,9	27,9	23,3	73,–
Padigogo.....	3,1	5,9	25,6	34,6	43,3	16,7	3,2	97,8
Maïs	14,3	17,4	11,9	43,6	4,7	2,5	4,2	55,–
Cassave	6,6	6,1	6,1	18,8	6,5	6,4	7,6	39,3
Bataten.....	10,2	6,4	6,0	22,6	6,7	6,2	5,1	40,6
Aardnoten	6,9	6,2	8,2	21,3	5,9	5,5	6,5	39,2
Kedelé	2,5	2,5	2,9	7,9	3,6	3,3	7,1	21,9
And. Peulvruchten ..	5,7	4,6	5,–	15,3	6,4	6,–	6,–	33,7
Inl. tabak	5,6	1,–	0,3	6,9	0,3	0,6	1,8	9,6
Totalen	5,8	6,5	7,6	19,9	11,4	15,4	13,3	60,–

Gewas	Juli	Aug.	Sept.	3de kwart.	Oct.	Nov.	Dec.	4de kwart.
Sawahpadi.....	10,1	5,4	3,6	92,1	3,2	2,9	1,8	100
Padigogo	0,7	0,2	0,1	98,8	0,2	0,2	0,8	100
Maïs	6,9	7,3	6,2	75,4	7,–	8,2	9,4	100
Cassave	8,6	12,9	13,5	74,3	10,5	8,4	6,8	100
Bataten	5,1	5,9	6,9	58,5	10,6	16,6	14,3	100
Aardnoten.....	7,1	7,1	7,2	60,6	12,4	15,7	11,3	100
Kedelé	16,6	22,1	13,6	74,2	9,–	11,–	5,8	100
And. Peulvruchten...	9,–	11,–	11,–	64,7	14,8	12,6	7,9	100
Inl. Tabak.....	5,8	10,5	15,–	40,9	21,2	22,6	15,3	100
Totalen	8,5	7,4	6,2	82,1	6,2	6,3	6,4	100

V. Verstrekken van levensmiddelen en andere goederen

Als gevolg der voedselschaarschte en de daaruit voortvloeiende hooge prijzen der eerste levensbehoeften, ging in 1919 een aantal fabrieken over tot het verschaffen van levensmiddelen (voornamelijk rijst) en andere goederen aan hunne arbeiders beneden kostprijs.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de bedragen, welke de industrie daaraan ten koste legde en het aantal fabrieken, dat een dergelijke politiek volgde. [1])

jaar	aant. fabr.	totaal bedrag afgerond in gld.	gemiddeld per fabriek in gld.
1919	122	511.640	4.194
1920	135	1.704.946	12.629
1921	118	986.978	8.364
1922	45	180.070	4.002
1923	8	15.194	1.899

In 1922 werd besloten het verschaffen van levensmiddelen en andere goederen tegen lageren prijs dan kostprijs te staken. Deze verstrekkingen hadden het bezwaar, dat zij onzekerheid overlieten ten aanzien van de werkelijk verdiende loonen en de mogelijkheid tot ontduiking openstelden.

Tegen het verstrekken van voedingsmiddelen tegen kostprijs was geen bezwaar, daar zulks de tendenz kon hebben de kosten van het levensonderhoud te drukken.

Na 1923, bij het terugkeeren tot normaler verhoudingen, bestond de urgentie, of de wenschelijkheid tot het verschaffen van levensmiddelen en andere goederen, niet meer.

VI. Gratificaties

In 1921 werd door het Syndicaat het beginsel aanvaard, dat de werknemer belang diende te hebben bij de bedrijfsuitkomsten.

Het standpunt werd echter ingenomen, dat slechts aan hèn een aandeel in de winst toekwam, „die door den aard van hun arbeid kunnen worden geacht invloed uit te oefenen op de bedrijfsresultaten." [2])

Daartoe zou alleen in aanmerking komen het inlandsch hoofdpersoneel, dat niet geacht kon worden, slechts tijdelijk in dienst der onderneming werkzaam te zijn. Hulptoekangs (kornets) en hulpmandoers (anteks) zouden slechts een gratificatie ontvangen, voorzoover hun salaris een bepaald bedrag bedroeg.

Men meende later echter een ruimer standpunt in te moeten nemen, zoodat een grooter gedeelte van het personeel, ook al kon dat niet geacht worden de bedrijfsresultaten rechtstreeks te beïnvloeden, voor gratificatie in aanmerking kwam. (zie bijlage W)

In verband met de „mentaliteit" der werknemers werd een politiek aanvaard, waarbij een zekere stabiliseering der gratificatie-uitkeeringen ver-

1) Syndicaatsverslag 1923, pag. 23.
2) Syndicaatsverslag 1927, pag. 18.

kregen werd. In goede jaren zouden de gratificaties niet te hoog worden opgevoerd, teneinde in minder gunstige jaren iets meer te kunnen geven, dan de bedrijfsresultaten zouden rechtvaardigen.

Werd vóór 1921 op verschillende ondernemingen een *vaste* gratificatie, ten bedrage van 1 maand salaris uitgekeerd (dus meer een soort premie), na 1921 werd de grootte der gratificatie, hoewel de schommelingen een weinig werden tegengegaan, afhankelijk gesteld van de bedrijfsresultaten (dus nu een overgangsvorm tusschen bonus en winstparticipatie).

De grootte van de gratificatie wordt telkenjare door het College van Bestuur van den J.S.W.B. vastgesteld, in verband met de gemaakte winst, dat is, het verschil tusschen den gemiddelden kostprijs der gezamenlijke fabrieken en den gemiddelden verkoopsprijs.

De gratificatie wordt in zijn geheel slechts uitbetaald bij *voortdurende tevredenheid* van de zijde van den werkgever met het gedrag van den werknemer. Ontevredenheid over het gedrag van den arbeider (hieronder wordt ook begrepen het meedoen aan stakingen, sabotage, etc.) kan aanleiding geven tot geheele of gedeeltelijke intrekking der gratificatie.

Alleen bij een vol dienstjaar wordt de gratificatie ten volle uitgekeerd.

De gratificatie wordt meestal in twee gedeelten uitbetaald. De tijdstippen van uitbetaling liggen meestal in de maanden December (drie kwart of twee derde) en April (het restant).

In de jaren 1920–1932 werden de volgende bedragen aan gratificaties uitgekeerd aan het vast inlandsch personeel: [1])

jaar	aantal mnd. loon per arb.	per Qt. krist. in cnt	totaal Java in f 1000.—	jaar	aantal mnd. loon per arb.	per Qt. krist. in cnt	totaal Java in f 1000.—
1920	3–6 mnd	0,42	6.368	1926	1 mnd	0,06	1.165
1921	1½ mnd	0,16	2.649	1927	1½ mnd	0,08	1.881
1922	¾ mnd	0,06	1.065	1928	1¼ mnd	0,06	1.754
1923	1½ mnd	0,10	1.761	1929	1 mnd	0,05	1.435
1924	2 mnd	0,11	2.160	1930	—	—	—
1925	1½ mnd	0,08	1.809	1931	—	—	—
				1932	—	—	—

De mededeeling in het Syndicaatsverslag 1927 [2]): „Het is in deze reeks van jaren gebleken, dat deze regeling zeer goed voldoet en dat het personeel meer en meer de beteekenis van het gratificatie-stelsel gaat inzien: het paedagogische element in de regeling dient stellig te worden erkend." — kan dezerzijds niet geheel onderschreven worden.

De Syndicaatspolitiek, welke deze gratificatie, in verband met de „mentaliteit der werknemers", *niet* direct laat correleeren met de bedrijfsresultaten, zal toch nimmer bij de arbeiders de overtuiging doen post vatten, dat het hier om een zuivere winstparticipatie gaat.

Beter ware het te constateeren, dat deze gratificatie meer bedoeld is als een soort premie op het goed uitkomen van de werknemers, dus als een prikkel om tot voortdurende tevredenheid werkzaam te zijn, welke premie

1) Gegevens: Documentatiebureau der Centrale Organisaties.
2) Syndicaatsverslag 1927, l.c., pag. 18.

uitbetaald wordt, indien de bedrijfsresultaten dit rechtvaardigen. [1])

Onder deze omstandigheden zou van een paedagogisch element sprake kunnen zijn.

VII. Pensioenen voor inheemsch personeel

In 1926 deed de J.S.W.B. voorstellen, om tot een meer uniforme regeling te komen op het gebied der pensionneering van inheemsche arbeiders.

Het meerendeel der fabrieken [2]) kende reeds een soort pensioenregeling, waarbij aan personeel met een bepaald aantal dienstjaren een vaste uitkeering verstrekt werd, welke uitkeering echter geheel van subjectief inzicht afhankelijk, ongereglementeerd en daardoor onwillekeurig beïnvloed werd door momenteele bedrijfsresultaten en -vooruitzichten.

De meeste werkgevers verschaften bovendien pensioen, wanneer zij den werknemer niet langer lichamelijk of geestelijk geschikt achtten voor den te verrichten arbeid, waardoor dit pensioen meer het karakter van een invaliditeitspensioen verkreeg.

De arbeider was dus niet verzekerd van een onbezorgden ouden dag, terwijl bij deze losse usances de vorming van een betrouwbare kern van oudgedienden; de versterking van den band tusschen fabriek en arbeiders, niet bereikt werd.

Met ingang van 1 October 1927 kon echter eenheid gebracht worden in de verschillende pensioenregelingen door het treffen van een uniforme regeling door den J.S.W.B.

Deze regeling heeft betrekking op:

a. Inlandsche maandgelders.

b. Inlandsche daggelders, voor zoover zij tot het inlandsch hoofdpersoneel gerekend kunnen worden.

c. Vreemde Oosterlingen.

Ook campagnewerklieden, voorzoover telkenjare werkzaam en tot een der drie bovengenoemde groepen behoorende, komen voor pensioen in aanmerking.

Verder wordt in bijzondere gevallen aan den beheerder bevoegdheid verleend tot het geven van pensioen aan arbeiders, niet behoorende tot een der bovengenoemde categoriën, terwijl tevens pensioenen kunnen worden toegekend tot een bedrag, hooger dan in de regeling vastgelegd als minimum.

Een *recht* op pensioen van de zijde der arbeiders bestaat niet.

Wanneer, naar het oordeel van den werkgever, een voor pensioen in aanmerking komend arbeider, of pensioengenietende, op ernstige wijze de belangen van dien werkgever of van de suikerindustrie schaadt, dan wel tot een vrijheidsstraf van twee jaar of langer wordt veroordeeld, kan hij, tijdelijk of blijvend, van het pensioen worden uitgesloten. Tevens kan dit geschieden in de gevallen, dat van de zijde van de pensioengenietende schromelijke nonchalance bestaat, b.v. ten aanzien van het geregeld afhalen van het pensioen.

---

1) Verg. G. Gonggrijp: „Winstdeeling bij de suikerindustrie op Java", 1921, pag. 13. „Hetgeen winstdeeling dus principieel onderscheidt van het stelsel van gratificaties, bij de suikerindustrie op Java in zwang, is dat bij winstdeeling het percentage van de winst, dat uitgekeerd moet worden aan den werknemer, evenals het vaste loon in de arbeidsovereenkomst is bepaald, zoodat daarvan niet afgeweken kan worden zonder de arbeidsovereenkomst zelf te verbreken. Terwijl de gratificatie in Indië het karakter heeft van een tevredenheidsbetuiging in geld, door den werkgever elk jaar opnieuw vast te stellen, zooals het hem, eenzijdig goeddunkt, heeft winstdeeling het karakter van een overeenkomst."

2) Op 150 bij den J.S.W.B. aangesloten ondernemingen werden reeds pensioenen verleend vóór het in werking treden van het J.S.W.B.-pensioenvoorschrift.

Vervreemding van het pensioen door den pensioentrekker, evenals diens faillissement, kan leiden tot intrekking van verdere pensioenbetalingen.

De hoofdpunten der regeling zijn, dat *normaalpensioen* verleend wordt na een diensttijd van 30 jaren bij denzelfden werkgever. Bij ontslag wegens *invaliditeit* kan het pensioen reeds na 20 jaren ingaan. Bij voortzetting van de dienstbetrekking, met toestemming van beide partijen, na 30 jaren dienst, wordt het pensioen telkenjare verhoogd,tot na 40 dienstjaren een *maximumpensioen* gegeven kan worden. Bij tusschentijds ontslag (na een diensttijd tusschen 30 en 40 jaren) kan *verhoogd pensioen* worden toegekend.

Het normaalpensioen na 30 dienstjaren werd aanvankelijk vastgesteld op een derde deel van het laatst genoten loon; het maximumpensioen op de helft hiervan. In 1932 werden deze bedragen echter verminderd. (zie bijlage X)

Het minimumpensioen werd op f 10,— per maand vastgesteld, welk bedrag in 1932, in verband met de sterk verlaagde kosten voor het levensonderhoud op f 7,50 werd vastgesteld.

De diensttijd wordt gerekend te zijn ingegaan vanaf het oogenblik, dat de werknemer den 20-jarigen leeftijd heeft bereikt. (naar schatting van den werkgever)

Voor een overzicht van het aantal gepensionneerden en den vorm van het door hen genoten pensioen, worde verwezen naar de bijlage X.

Gedurende het tijdperk van 1 Oct. 1927 tot 31 Dec. 1931 overleden 356 pensioentrekkers, zoodat het totaal aantal gepensionneerden per ultimo Dec. 1931 2968 bedroeg.

Ongeveer 28% van het aantal arbeiders, dat *invaliditeitspensioen* genoot had minder dan 20 dienstjaren.

Deze verhouding is anders bij de arbeiders, die reeds voor de instelling van het J.S.W.B.-voorschrift invaliditeitspensioen genoten.

Van het totaal aantal invaliditeitspensioentrekkers per 1 Oct. 1927 had ongeveer 41% minder dan 20 dienstjaren.

Het jaar 1931 toont een geheel afwijkend beeld, als gevolg van het groote aantal crisis-ontslagen. Van de in dat jaar met invaliditeitspensioen ontslagenen, had ongeveer 23% minder dan 20 dienstjaren.

Het aantal dergenen, dat na 30 dienstjaren het dienstverband voortzet, is vrij aanzienlijk.

Hieruit blijkt, dat een vrij groot aantal arbeiders er prijs op stelt door te werken, ook nadat een zeker recht op pensioen verkregen was.

Of deze omstandigheid te verklaren valt uit de onwetendheid der inheemsche arbeiders, betreffende de pensioenregeling (door de afwezigheid van voorlichting van de zijde van het Europeesch personeel), of dat zij werkelijk een aanwijzing vormt voor het bestaan van een hechte band tusschen de onderneming en de oudgedienden, althans van het bestaan van een prikkel bij deze laatsten tot het verdienen van een hooger pensioen, staat niet vast.

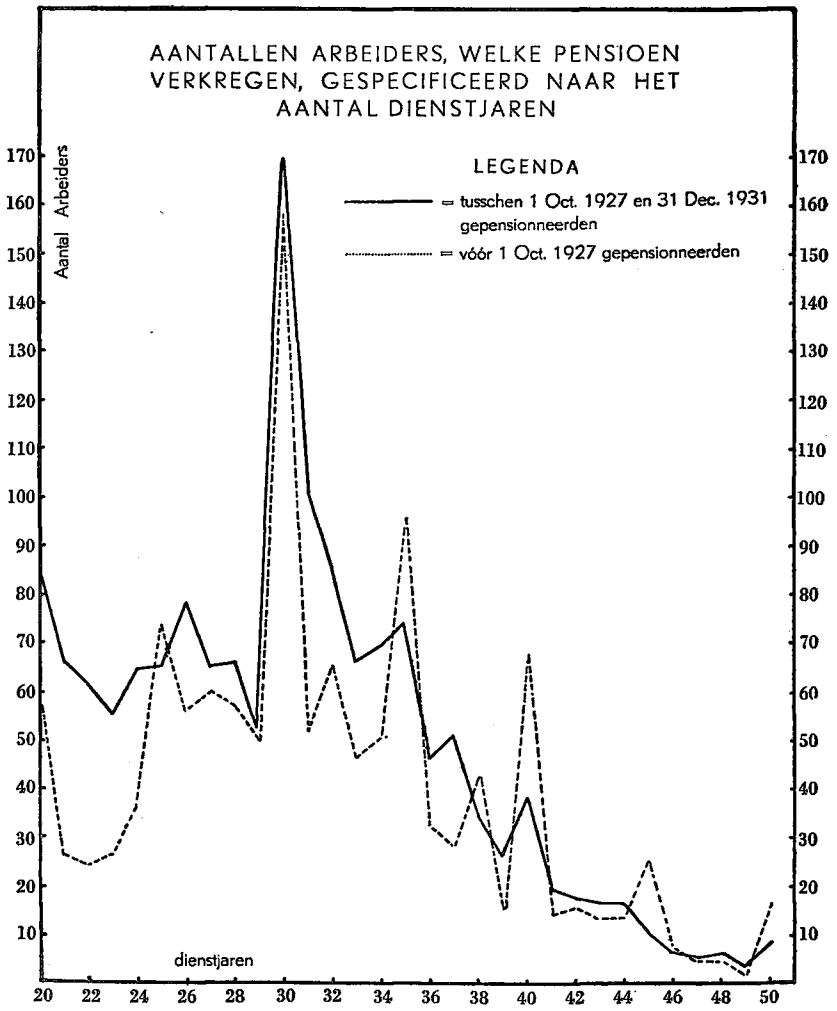
Wel valt bij een beschouwing van het aantal extra-dienstjaren der pensioengerechtigden vóór 1930 het verschijnsel te constateeren, dat relatief gesproken het grootste gedeelte na 5 extra dienstjaren (totaal dus 35 dienstjaren) pensioen trekt.

In de jaren 1930 en 1931 vindt dit verschijnsel niet meer plaats en valt een regelmatige daling van het aantal extradienstjaren in verband met het aantal pensioentrekkenden waar te nemen.

Dit verschijnsel zou verklaard kunnen worden uit de omstandigheid,

dat vóór 1930 bij de meeste werkgevers de tendenz bestond, de arbeiders pas na 35 dienstjaren te pensionneeren, terwijl in 1930 en 1931, òf door meerdere bekendheid van het pensioenvoorschrift bij belanghebbenden, òf door het bestaan van een bezuinigingsstreven bij de werkgevers, de pensionneering een meer regelmatig verloop had.

Het relatief grootste aantal dergenen, die *maximumpensioen* trekken, had 40 dienstjaren. Per 1 Oct. 1927 hadden 16 gepensionneerden meer dan 50 dienstjaren, terwijl in de tijdperken van 1 Oct. 1927 tot 31 Dec. 1928, 1929, 1930 en 1931 resp. 1, 1, 4 en 2 arbeiders met meer dan 50 dienstjaren gepensionneerd werden.



Bezien wij de *grafiek*, dan springt het bestaan van een drietal toppen in het oog. nl. de aantallen gepensionneerden na 30, 35 en 40 dienstjaren.

Hoewel de top van 30 dienstjaren bij het aantal gepensionneerden nà 1 Oct. 1927 (dus volgens J.S.W.B. voorschrift gepensionneerden) blijft bestaan, zijn de toppen bij 35 en 40 dienstjaren minder geprononceerd.

Uit den aard der zaak zijn het voornamelijk de *vaste arbeiders*, die gepensionneerd worden.

Ultimo 1931 behoorde 89,5% van het totaal aantal gepensionneerden tot de vaste arbeiders.

In de perioden: voor 1 Oct. 1927, 1 Oct. 1927–31 Dec. 1928, 1929, 1930 en 1931 bedroegen deze percentages resp. ongeveer 85%, 92%, 95%, 93% en 95%.

Van de gepensionneerde *vaste arbeiders* behoort 40,8% tot de toekangs, 21,9% tot de tuinmandoers, 11,5% tot de hoofdtuinmandoers, 5,9% tot de hoofdtoekangs, terwijl de resteerenden verdeeld zijn over de andere groepen.

Van de gepensionneerde *tijdelijke arbeiders* behoort 26,6% tot de fabrieksploegmandoers, 12,6% tot de mannelijke fabriekskoelies, 12,3% tot de Chineesche kokers, 11,2% tot de snijveldmandoers, 8,3% tot de karremandoers, terwijl de resteerenden verdeeld zijn over de andere groepen.

Het maandelijksch pensioen varieert in de meeste gevallen (77,5%) tusschen f 5,— en f 20,—.

Bij 1,2% der gepensionneerden bedroeg het maandelijksch bedrag minder dan f 5,— en bij 21,3% varieerde het tusschen f 20,— en f 50,—.

Het gemiddelde maandelijksche pensioen per gepensionneerde bedroeg f 15,43.

De totaal pensioenlast der industrie bedroeg ultimo December 1931 ruim f 540.000,— 's jaars.

VIII. Ongevallenregeling

De voor den werkgever bestaande verplichting, om de gevolgen van een, door den arbeider in de uitoefening van zijn functie overkomen, ongeval, zooveel mogelijk te verzachten, is door de suikerindustrie steeds gevoeld.

Uit het hiervoor vermelde cijfermateriaal, nopens de vóór 1 Oct. 1927 met invaliditeitspensioen begiftigden, blijkt genoegzaam, dat de industrie zich ten dezen opzichte niet aan hare verplichtingen onttrok.

Voor een gespecificeerd overzicht van het aantal, den aard, etc. van aan inlandsch personeel overkomen ongevallen zij verwezen naar bijlage Y.

Schakelen wij het transport- en snijvolk uit, daar de totaal aantallen arbeiders daarvan niet precies bekend zijn, dan blijkt in de jaren 1926–1931 het aantal getroffenen per 1000 resp. te zijn: 3,24, 2,61, 2,27, 2,32, 2,03, en 1,68.

Het aantal ongevallen, overkomen aan vast personeel tijdens de campagne is ruim twee maal zoo groot als buiten de campagne.

Het aantal ongevallen, veroorzaakt door eigen schuld [1]) is ruim tweemaal zoo groot, als de ongevallen ontstaan buiten eigen toedoen.

1) Het vaststellen of een ongeval door, of buiten eigen schuld geschied is, berust in sterke mate op persoonlijke opvattingen. Niet ontkend kan worden, dat de inlander vaak werkzaam is onder omstandigheden, welke door geen Europeesche arbeider geaccepteerd zouden worden.

Uit het hieronder volgend staatje moge blijken, dat een stijgend aantal ongevallen daar te bespeuren valt, waar een verhoogde energie-ontwikkeling plaats vindt. (vergel. bijlage Y).

Deze intensievere arbeid vindt voornamelijk plaats bij het riettransport, filterpers-, bezink-, verdamp-, kook- en centrifugestations, als gevolg van het stijgen der dagproductie, door verhoogde rietopbrengst per eenheid van grond en verhoogd suikergehalte bij een relatief niet stijgend aantal campagnedagen en het vrijwel stationnair blijven der technische fabrieksinstallaties.

ONGEVALLEN IN VERBAND MET VERHOOGDE ENERGIEONTWIKKELING

	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Gem. aantal campagnedagen	118	125	137	123	124	125
Aanplant in bruto ha	179.804	185.742	194.813	196.675	198.642	201.159
Ha per campagnedag	1.524	1.486	1.422	1.599	1.607	1.609
Geoogst riet in q.	189.800.716	214.508.574	256.998.103	245.271.544	256.967.811	265.177.162
Gem. per campagne-dag ...	1.608.481	1.716.069	1.875.899	1.994.078	2.072.394	2.121.417
Geproduceerde suiker in q...	19.729.975	23.789.945	29.481.850	28.981.281	29.441.056	27.724.431
Gem. per campagne-dag ...	167.203	190.320	215.196	235.620	237.428	221.795
Aantal ongevallen gedurende de campagne	384	364	331	383	406	337
Aantal ongevallen per 100 q. suikerprod. per campagne-dag	2,30	1,92	1,54	1,62	1,71	1,52

§ 4. Indirecte maatregelen tot verbetering der arbeidsverhouding

Sociale maatregelen

Naast de herziening der materieele arbeidsvoorwaarden, werd krachtig gestreefd, door het verbeteren der niet-materieele arbeidsomstandigheden, een inniger band tusschen werkgever en werknemer te doen ontstaan.

Uit het oog verloren was, dat, met de reorganisatie en heroriënteering der suikerindustrie, welke in 1884 aanving, steeds meer verdween de typisch koloniale figuur van den patriarchalen landheer en met hem het nauw persoonlijk contact tusschen arbeider en werkgever.

Petrus Blumberger [1]) merkt hierover op:

„Van beheerscher van de productiefactoren voor zijn bedrijf, waar hij als „patroon" zoowel „meester" kon zijn als „beschermer" tevens, neemt hij sedert op den economischen ladder een lagere sport in. Hij heeft zijn

In deze gevallen kunnen ongevallen worden toegeschreven aan „eigen schuld", terwijl zij in feite veroorzaakt werden door de vaak zeer gebrekkige en daardoor gevaarlijke, technische installaties. Wij doelen hier minder op b.v. explosie- of brekage-gevaar van machineriën, dan wel op het dikwerf ontbreken van de meest elementaire beveiligingsmiddelen. De spreekwoordelijke zorgeloosheid van den inlandschen arbeider kan hier tot vaak ernstige ongevallen leiden, die vrijwel immer als ontstaan door „eigen schuld" geboekt worden.

1) J. Th. Petrus Blumberger: „Stemmingen en stroomingen in de Sarekat Islam." 1920, pag. 46, 47. Lezing voor de Ver. „Moederland en Koloniën".

sociale macht ingeboet, en is zijn sociale taak, waar die nog aanwezig was, afgebrokkeld, afgeschaafd. Hij is zelf in dienst nu van een hoogere autoriteit, een „zaak" gekomen; een verkeersinstituut, dat door zijn onpersoonlijk karakter voor sociaal-ethische begrippen wel niet toegankelijk zal zijn."

„De beheerder, niet meer „beheerscher" der onderneming, zal zelf wel in zijn omgeving voelen, dat hij meer op den *arbeider* heeft te letten en niet hoofdzakelijk op den *arbeid*; en dat zijn eigen belang (en dat van zijn personeel), met de belangen der opgezetenen en omwonenden psychisch is samengeweven. Hij kan echter bij zijn zakelijken meester slechts met zakelijke argumenten, met ijzeren wetten komen aandragen; wil hij andere „wetten", die de rentabiliteit van het bedrijf gunstig beïnvloeden, opzij kunnen schuiven."

Het groeiend zelfbewustzijn van de bevolking eenerzijds, de structuurveranderingen in de Javasuikerindustrie anderzijds, veroorzaakten, dat de onderlinge verhouding tusschen werkgever en werknemer niet meer gegrondvest was op veelvuldig contact, eerlijke belangstelling en onderling vertrouwen.

Als uitvloeisel hiervan ontstond een vervreemding, zoowel op materieel als op geestelijk gebied.

Dat van verschillende zijden deze toenemende divergentie met bezorgdheid werd opgemerkt, blijkt wel uit de verschillende pogingen, in het werk gesteld, om deze onderlinge verhouding zoo mogelijk te verbeteren.

Reeds tijdens het 7de suikercongres (1905) was met algemeene stemmen een motie aangenomen, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken, naast verbetering van de technische en landbouwkundige grondslagen van het bedrijf, ook de belangen van de suikercultuur op Java, langs geleidelijken weg, zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met die van de omgeving waarin zij haar bedrijf uitoefent. Om dit doel te bereiken zou een fonds gesticht worden, waaruit de middelen geput konden worden ter verbetering van de bestaansvoorwaarden van werklieden, verhuurders en contractanten. [1])

Ook werd in het programma van het Syndicaat [2]) de wenschelijkheid gestipuleerd om, betreffende het *vaste inlandsche personeel*, speciale maatregelen (verbetering der woningtoestanden, verzorging en ondersteuning in geval van ziekte, voorziening in de gevolgen van ongelukken, ouderdom en invaliditeit, etc.) te nemen, doch uitdrukkelijk werd hieraan toegevoegd (punt 153), dat de suikerfabrikant zijn bedrijf niet is begonnen om in het belang van de bevolking werkzaam te zijn, doch ter wille van eigen voordeel en om met zijn bedrijf winst te behalen. Maatregelen in het algemeen belang der bevolking zouden slechts getroffen worden, indien zij mede in het belang der industrie waren, in zooverre zij de ontwikkeling en den rustigen gang van zaken in het bedrijf zouden bevorderen. (punt 116 en 154)

Het streven van de suikerindustrie was er aanvankelijk echter op gericht, door verbeterde organisatie en verbeterde bedrijfstechniek, een zoo hoog mogelijk economisch ontwikkelingspeil te verkrijgen, zoodat maatregelen van sociaal-ethischen aard, die het contact tusschen de industrie en de bevolking zouden kunnen versterken, pas in de tweede plaats kwamen.

---

1) Bijblad Archief 1906, pag. 210.
2) „Inleiding tot het programma etc." 1910, pag. 45, § 180.
Het programma van het Syndicaat is afgedrukt op pag. 1069 en volgende van Bijblad Archief 1909.

Temeer klemde dit, daar eventueele maatregelen op sociaal gebied in dit tijdperk slechts bedoeld konden zijn ter verkrijging van meer loyale *medewerking* van de zijde der inlandsche bevolking.

Wel werden ook in het begin der 20ste eeuw sociale maatregelen getroffen, zij het slechts op kleine schaal. [1])

Door een enkele maatschappij, met name de „Koloniale Bank", werd reeds voor 1914 een winstaandeel beschikbaar gesteld voor de geheele omliggende bevolking, in dien zin, dat gelden werden besteed tot aankoop of vergrooting van desaloemboengs, inkoop van zaaipadi, reparatie of bouw van desakunstwerken als dammen, bruggen, duikers, etc. verharding van wegen, etc. dit alles in overleg met het Plaatselijk Bestuur.

Deze maatregelen brachten echter geen nauwer contact teweeg, daar zij teveel op de massa gericht waren en te weinig tot het individu spraken. De maatregelen geleken teveel op Overheidsmaatregelen en misten dus, ten aanzien van de fabriek, zoowel als van den inlander, het noodzakelijk element van individualiteit.

Een geheel nieuw aspect verkreeg het arbeidsvraagstuk in de jaren na 1918.

Het treffen van sociale maatregelen was thans niet meer *wenschelijk* ter verkrijging van een meer loyale *medewerking*, doch was *noodzakelijk* om *tegenwerking* te voorkomen.

Waren in de eerste na-oorlogsjaren de krachten der Centrale Organisaties voornamelijk gericht op het treffen van maatregelen van afweer, teneinde het voortbestaan der industrie te verzekeren, in 1922 en 1923 keerde de rust weder.

Na het échèc der stakingen van 1921 en 1922 richtte de „Inlandsche beweging" zich meer en meer tot actie op politiek terrein, terwijl ook bij de Regeering, ten aanzien van de door haar gevolgde „sociale politiek" een kentering viel waar te nemen.

In 1922 werd een steeds krachtiger streven naar versobering in de Staatsuitgaven bemerkbaar, waarvan een terugkeer van het pad der sociale wetgeving à tors et à travers het gevolg was. Ook het drukkend en ingewikkeld belastingstelsel werd in menig opzicht herzien.

Ondanks dit alles werkte de nieuwe ontwikkelingsrichting der Javasuikerindustrie een verbetering der arbeidsverhoudingen niet in den hand.

De steeds sterker doorgevoerde centralisatie en concentratie der industrie leidde tot een uitschakeling van het persoonlijk element, waardoor de beheerders der ondernemingen met hun personeel — de werkers „te velde" — gedegradeerd werden tot onzelfstandige raderen in het economisch eenheidsapparaat.

In de plaats der patriarchale ondernemers, in vele gevallen ware „familievaders", soms onduldbare despoten, doch immer levende en werkende in nauw contact met de inheemsche werkkrachten, de volle waarde toekennende aan de psychologische factoren, den arbeider zoowel als den arbeid kennende, — in hun plaats, traden efficiente ambtenaren, uitvoerders der van boven opgelegde werkwijzen en voorschriften, welker uniforme regeling

1) Het Mindere Welvaart Verslag, deel 6*d*, pag. 21, 22, 23, constateert de vrijwel algeheele afwezigheid van „humanitaire arbeidsbegrippen" in den vorm van sociale maatregelen. Slechts werden af en toe „eenvoudige geneesmiddelen" verstrekt en sporadisch schadevergoeding of tegemoetkoming gegeven aan verminkten of verwonden. Slechts de Koloniale Bank wordt prijzend genoemd (verg. ook deel 6*e*), pag. 5–8).

bij de groote concerns slechts weinig speelruimte overliet aan locale omstandigheden.

Waar de bruikbaarheid dezer ambtenaren voornamelijk beoordeeld werd naar de economische resultaten van het bedrijf, spreekt het wel van zelf, dat aan niet-economische wenschelijkheden, welke niet immer in cijfers waren om te zetten, weinig aandacht besteed werd.

Niet ontkend kan worden, dat de toenemende centralisatie der Javasuikerindustrie een onafwendbare eisch des tijds was, daar de grens van het individueel bereikbare ongetwijfeld benaderd was.

Men moest zich aanpassen aan de veranderde tijdsomstandigheden en tijdsgeest. Aan de steeds dreigender concurrentie moest het hoofd geboden worden door de vorming van een eenheidskrachtinstallatie, waarin de leidende en organisatorische krachten geconcentreerd werden. Het ondernemings personeel was in de meeste gevallen niet tot een dergelijken arbeid in staat.

Doch zelfs bij het uitsluitend doen gelden van overwegingen van materieelen aard bestaat er een doelmatigsheidsgrens aan de éliminatie van het persoonlijk element.

De toenmalige Syndicaatsvoorzitter Jelgerhuis Swildens vestigde hier den aandacht op, opmerkende: „Overal waar menschen werken dient te worden rekening gehouden met menschelijke factoren, die op de arbeidspraestaties juist van de besten van nauwelijks te overschatten invloed zijn: die vooral psychologische factoren zijn onder meer de drang van flinke en kundige werkers naar zekeren invloed, verantwoordelijkheid en vrijheid van initiatief, ook in hun arbeid: die eigenschappen sluiten het voor het slagen van elke groote onderneming noodzakelijk begrip van discipline, de „team-spirit" allerminst uit." [1])

Hij constateerde dan ook, dat in den wedloop naar grooter efficiency, naar beter en bewuster bedrijfsvoering, naar nivellatie van de geheele suikerindustrie, de psychologische factoren menigmaal in het gedrang waren gekomen.

Er valt een zekere parallel te trekken tusschen de na 1866 optredende centralisatie in het Indisch Bestuursapparaat [2]) en de centralisatie in de Javasuikerindustrie.

De hoogste regeermacht was na 1818 voor Indië belichaamd in den Koning. De geen verantwoording verschuldigde minister van koloniеën was slechts agent des Konings, terwijl de door den Koning benoemde Gouverneur-Generaal, vooral na de degradatie in 1836 van den Raad van Indië tot adviseerend lichaam, in feite de Indische Regeering vormde en bekleed was met een machtsvolheid, welke aan die van een absoluut heerscher nabij kwam. Het Opperbestuur in Nederland kon geen intensieve bemoeienis uitoefenen door gebrek aan kennis en voorlichting omtrent Indische zaken, nog in den hand gewerkt door een gebrekkig verkeersstelsel.

Het instellen der ministerieele verantwoordelijkheid na de Grondwetswijziging van 1848, doch bovenal de wet van 1864, waarbij na 1866 de Indische begrooting door de Nederlandsche wetgevende macht goedgekeurd moest worden, veroorzaakte een ingrijpende verandering.

Het gevolg van de omstandigheid, dat het Parlement de koorden van de beurs in handen hield, was, dat de verantwoordelijke minister van koloniën

1) Syndicaatsverslag 1928, pag. 2.
2) Verg. De Kat Angelino, II, pag. 49 e.v.

tot in de finesses op de hoogte wenschte te blijven van de Indische regeeringspolitiek.

Op zijn beurt was de G.G. dus verplicht een stelsel van gecentraliseerde macht in het leven te roepen, daar hij anders verantwoordelijk gesteld zou kunnen worden voor daden, door ondergeschikten, buiten zijn medeweten, bedreven.

Als gevolg der parlementaire bemoeienis dus een stelsel van concentratie.

In de Javasuikerindustrie vallen analoge verschijnselen waar te nemen.

De particuliere eigenaar van een of meer fabrieken, was, indien hij actief ondernemer was, in Indië absoluut zelfstandig, terwijl, indien hij in Europa vertoefde, de vrijwel absolute macht overging op zijn Indisch vertegenwoordiger.

De toenemende vlucht der Naamlooze Vennootschappen, gepaard gaande met het concentreeren in één hand van vele ondernemingen, bracht, via de bemoeienis der aandeelhouders in Nederland, een sterke concentratie met zich. De agent op Java werd uitvoerende macht.

De resultaten waren, zoowel voor het Indisch Gouvernement als voor de suikerindustrie als volgt.

De geheele uitvoerende macht werd te zeer een instrument van Centraal Gezag, in den zin van stipte uitvoerders van bevelen en minitieuse instructies.

Optreden volgens eigen initiatief, aanbevelenswaardig als uitvloeisel van plaatselijk vaak sterk wisselende omstandigheden, werd daardoor ongewenscht.

De gevolgen daarvan waren: het verlies van initiatief van de „terreinwerkers", het onbenut blijven van plaatselijke ervaring, uit uniformiteit voortvloeiende negatie van plaatselijke omstandigheden. Hoe beter verkeersmogelijkheden, hoe minder aan „the man on the spot" werd overgelaten.

De gecentraliseerde macht moest zich, om haar taak te kunnen vervullen, sterk uitbreiden ten koste van de productieve werkers. Uitbreiding van de bemoeienissen van de gecentraliseerde macht leidde tot nieuwe arbeidsvelden, waaruit zich weer nieuwe diensttakken splitsten. Voor de volledige kennis van alles wat het productieproces betrof, waren gegevens benoodigd, die door de „praktijk" verzameld moesten worden. Hiervoor was personeelsuitbreiding noodzakelijk en tevens uitbreiding van functies.

Het resultaat voor de onderneming was een toename van personeel, welker werkzaamheden voornamelijk op onproductief (administratief) terrein lagen.

De gunstige werking dezer centralisatie op materieel gebied staat wel vast, doch het nadeel van den toenemenden invloed der aandeelhouders op den gang van zaken, was een te sterke eenzijdige oriëntatie op dividend, bij een veelal gebrekkige kennis en inzicht in de productievoorwaarden en economische toestanden ter plaatse.

De groote macht der maatschappijkantoren leidde tot een systeem van „maszregeln" d.w.z. dat alle te volgen belangrijke productiemethoden autoritair van boven af werden voorgeschreven. De afdeelingschefs op de ondernemingen behoorden de plaatselijke omstandigheden zoodanig in acht te nemen, dat de voorgeschreven werkwijzen op de goedkoopste en

vlotste manier ten uitvoer konden worden gebracht, terwijl de verantwoordelijkheid voor het geven van den opdracht niet bij hen berustte.

Het behoeft geen betoog, dat deze toestand een initiatief-doodende en vervlakkende werking op de praktijkwerkers uitoefende.

In het bijzonder valt de funeste invloed dezer „praktijkspsychose" waar te nemen bij die categorieën van geëmployeerden, welke, in het bezit van goede persoonlijke qualiteiten en een uitstekende vooropleiding, vol enthousiasme en ambitie het recht hadden een „full man's job" te verwachten, doch in stede daarvan hun capaciteiten zagen misbruiken tot het uitvoeren van opzichters- of mandoerswerk.

Behalve de daardoor optredende vervlakking en het ontstaan van een zekere mate van ruwe onverschilligheid, kon deze toestand ook aanleiding geven tot ontevredenheid. De, als onafwendbaar uitvloeisel van „maszregeln" ontstane psychische druk, leidde tot een statisch reageeren van de „praktijk".

Het behoeft geen betoog, dat onder deze omstandigheden, waarbij den fabrieksemployés de inhoud van hun leiderschap ontnomen was en slechts de vorm gebleven was, van een nauw contact tusschen bevolking en fabriek geen sprake kon zijn.

Dit was in des te sterker mate te betreuren, daar zich in de inheemsche bevolking een bewustwording manifesteerde, die de onverdeelde aandacht en belangstelling van de Europeesche leiders behoorde op te eischen. In stede daarvan werden in de meeste gevallen de onderlinge verhoudingen verscherpt door misverstand en onverschilligheid.

Ten aanzien van het reageeren van de inheemsche bevolking op de rationeele Westersche productieststeemen, merkt Schrieke op [1]): „While arbitrariness ruled in the olden days, that arbitrariness was distinctly human; there excisted between the ruler and his subject a kind of patriarchal familiarity." Deze factor verdween geheel en al onder de koude, zakelijke en onpersoonlijke verhouding tusschen de onderneming en haar werkkrachten. De klove tusschen bevolking en fabriek werd nog breeder door het fundamenteel verschil in standpunt. Het overheerschen van uitsluitend zakelijke motieven was voor de bevolking volkomen onbegrijpelijk.

In de plaats der vroegere patriarchale verhouding treedt een toestand van niet begrijpen, wrevel en, door ophitserij en verkeerde voorlichting, van wantrouwen en tegenwerking.

De Centrale Organisaties zagen dit zeer wel in, zoodat, ondanks het mercantiele standpunt, dat de eenige doelstelling van de suikerindustrie het behalen van winst was, het treffen van maatregelen, welke de verhouding tusschen bevolking (ook publieke opinie) en de suikerindustrie zouden kunnen verbeteren in overweging genomen werden.

De Regeeringsmaatregelen echter, die een verplichte uitkeering van een winstaandeel aan de bevolking autoritair dreigden te regelen, veroorzaakten, dat de fondsen, waaruit maatregelen, in het belang der bevolking te treffen, gefinancierd werden, sinds 1921 aanzienlijk werden verminderd of wel geheel geschrapt.

Pas in 1925 stapte de Regeering af van haar voornemen te dien opzichte [2]) als uitvloeisel van een onderhoud van den voorzitter van Beniso met den

1) Schrieke: „The Effect etc", pag. 238.
2) Blijkens mededeeling in de Jav. Courant 5 Maart 1926.

minister van koloniën, waarbij de eerste verklaarde er toe te zullen medewerken." [1])

1. dat de belanghebbenden bij de Javasuikerindustrie worden opgewekt om, in den geest van het Syndicaatsprogramma uitvoering te geven aan maatregelen in het belang der Inlandsche bevolking;

2. dat die belanghebbenden worden aangespoord om de reserveering en besteding van fondsen tot dergelijke doeleinden, voor zoover die ten gevolge van de boven het hoofd der industrie hangende bedreiging eener verplichte winstuitkeering, gestaakt of sterk verminderd werden, weder te hervatten en daarmede de sedert 1921 afgebroken lijn weder op te nemen;

3. dat het Syndicaat als de daartoe aangewezen organisatie der industrie op Java, in denzelfden zin aldaar zijne krachtige medewerking zal verleenen.

Als uitvloeisel dezer verklaring werd den 16den Febr. 1926 ingesteld een *„Comissie van advies inzake maatregelen mede in het algemeen belang der bevolking in het rayon der betrokken ondernemingen."*

Bij de vaststelling van het Reglement dezer Commissie [2]) werd in de eerste plaats uitgegaan van het beginsel, dat, daar het treffen van sociale maatregelen uitsluitend Overheidstaak was, slechts die sociale maatregelen zouden worden getroffen, welke tevens in het belang der industrie zouden zijn.

De Centrale Organisaties zouden nimmer het nemen van sociale maatregelen autoritair voorschrijven, daar de beslissing omtrent de vraag, welke middelen voor maatregelen als evenbedoeld zouden kunnen worden beschikbaar gesteld en tot welke doeleinden deze middelen moesten worden aangewend, diende te berusten bij den indiviueelen ondernemer.

De niet direct in verband met de productie staande maatregelen, welke de industrie mede in het belang der bevolking trof, zijn te verdeelen in:

1. de maatregelen, welke door de industrie als geheel of afdeelingsgewijs genomen, naast een sociale en humanitaire inslag, tevens politieke beteekenis hadden, in zooverre zij de publieke opinie (bevolking, Overheid, belangstellenden) ten gunste der industrie beïnvloedden.

2. de maatregelen, welke fabrieksgewijs genomen, berustten op utiliteitsoverwegingen, nl. het scheppen van een betere verhouding tusschen werkgever en werknemer (q.q. de inheemsche bevolking).

Een scherpe grenslijn valt uit den aard der zaak niet te trekken.

De sociale maatregelen door de suikerindustrie in den loop der jaren getroffen, strekken zich over een uitgebreid terrein uit.

Zij hebben betrekking op het gebied der irrigatie, hygiëne en gezondheidsdienst, woningverbetering en woningbouw, verbetering van den veestapel, inlandsche cultures, onderwijs, cultuurpolitie, aanleg en onderhoud van wegen, bruggen en duikers buiten de verschuldigde wegenbelasting, etc. en verder verschillende, indirect met het ondernemersbelang verband houdende maatregelen, als: steun aan credietbanken, bevorderen van de sport, kampongverlichting, passar- en warongbouw, reboisatie, etc.

De suikerindustrie heeft niet nagelaten herhaaldelijk [3]) te wijzen op den belangrijken invloed ten goede, welke zij door hare sociale maatregelen op de inlandsche bevolking uitoefende.

---

1) Syndicaatsverslag 1925, pag. 41.
2) Syndicaatsverslag 1925, bijlage 15, pag. 96, 97.
3) Verg. de werken van Tichelaar en Van der Mandele.

Een nadere bespreking van deze maatregelen zou buiten het bestek van dit werk vallen.

Wanneer wij ons afvragen, of de bovenaangeduide speciale maatregelen een nauwere band tusschen werkgever en werknemer, tusschen fabriek en inheemsche bevolking, veroorzaakt hebben, dan kan deze vraag in het algemeen ontkennend beantwoord worden.

In het algemeen hadden de getroffen maatregelen op een te ruime groep van de bevolking betrekking, zoodat zij het onmisbaar element van persoonlijkheid, in de ruimste beteekenis van het woord, misten.

Evenals op de vele sociale maatregelen van Overheidswege, reageerde de bevolking slechts statisch, zonder dat dynamische krachten in haar werden ontwikkeld.

Wij hadden reeds gelegenheid te wijzen op de belangrijke sociale werking, welke uitgaat van de fabriekskampongs.

Desondanks kwam het voor, dat arbeiders de rust in de eigen kampong, temidden van onreinheid en vuilheid prefereerden boven het wonen in een hygiënische fabriekskampong. Ook het construeeren van fabrieckswoningen volgens oud-Javaanschen adat, zooals dat onder leiding van den Oudheidkundigen Dienst bij de s.f. Dinoyo geschiedde, zal niet kunnen verhinderen, dat de aan zijn omgeving en tradities gehechte inlander zich zal blijven verweeren tegen somtijds aan deze fabrieckswoningen inhaerente hygiënische instituten als centrale W. C.'s en badplaats.

Herhaaldelijk werd geklaagd over de geringe medewerking van de zijde der inheemssche bevolking, betreffende maatregelen ten algemeene nutte, doch vergeten werd zich af te vragen of deze maatregelen afgestemd waren op het Oostersche gedachteleven.

Helfferich[1]) merkte reeds op, dat sociale maatregelen ten gunste van den inlander niet moesten bestaan uit duizenden slecht bezochte scholen en honderden nog slechter bezochte ziekenhuizen, doch op primitieven grondslag behoorden te berusten.

Gewaakt moet worden tegen „sociale maatregelen", waarop de woorden van Pitt Rivers van toepassing zijn: „— well intentioned, but misguided benevolence is as disastrous and mischievous to the natives as it is undoubtedly comforting and soothing to the white men who organize and subscribe for it —"

Slechts die maatregelen, welke berusten op primitieven grondslag, d.w.z. de persoon betroffen (voeding, kleeding, huisvesting, loon) en zich slechts uitstrekten tot bepaalde, nauw met de onderneming verbonden, kleine groepen, droegen mede bij tot het hechter worden van den band tusschen werkgever en arbeiders.

In dit verband zij gewezen op een belangrijke maatregel van de industrie, welke, geheel zich aanpassend aan de individueele eigenschappen der arbeiders en door hen op hoogen prijs gesteld, niet nagelaten heeft zeer gunstig te werken.

Wij doelen hier op de instelling van de *Onderscheidingsteekens voor langdurigen dienst*, welke op 11 Febr. 1926 van Syndicaatswege werden ingesteld voor het vaste inlandsche personeel, dat gedurende 30 en 50 achtereenvolgende jaren op eenzelfde fabriek of bij eenzelfde concern — indien

2) Kol. Stud. 1921, pag. 130.

de overgang plaats had gevonden in opdracht van den werkgever — was werkzaam geweest.[1])

Sinds het jaar 1926 tot ultimo 1932 werden aan 2442 arbeiders met 30-jarigen en aan 59 arbeiders met 50-jarigen dienst deze onderscheidingsteekens (kruis met oorkonde) plechtig overhandigd.[2])

Daar bij het groeiend zelfbewustzijn der inheemsche bevolking alle handelingen, welke dit zelfbewustzijn dreigden te kwetsen, tot verzet en arbeidsmoeilijkheden bij het werkvolk en tot politieke agitatie aanleiding zouden kunnen geven, werd sinds 1926 door het Syndicaat aangedrongen op het treffen van ernstige maatregelen (ontslag) tegen die Europeesche geëmployeerden, die, de tijdsgeest miskennend, door hardhandig optreden of anderszins de arbeiders prikkelden.

Na den moord op een geëmployeerde in het Djembersche, welke op 12 Sept. 1929 plaats vond, werd den inspecteur bij het Kantoor van Arbeid Pastor een onderzoek opgedragen naar de aanslagen op employés van cultuurondernemingen in Oost- en Midden-Java.

Dit verslag[3]), hetwelk zich alleen uitstrekte over Oost-Java, bleek voor de suikerindustrie vrij gunstige gegevens te bevatten, waaruit bleek, dat van ontactvol en hardhandig optreden van de zijde der Europeesche geëmployeerden slechts weinig en in afnemende mate sprake was.

1) Maatregelen, zooals pensioenverleening, vacantieregeling, ongevallenregeling, etc., welke reeds hiervoor besproken werden, hebben in niet geringe mate bijgedragen tot de versterking van den band tusschen fabriek en arbeiders. Het jaarlijks verleenen aan een 5-tal toegewijde en plichtsgetrouwe arbeiders, welke een langdurig dienstverband achter den rug hebben, van de „*Bronzen Ster voor Trouw en Verdienste*" door de Regeering op voordracht van het Syndicaat, zij hier volledigheidshalve nog vermeld.

2) Syndicaatsverslag, 1931–1932, pag. 26.

3) Bijlage Memorie van Antwoord op de begrooting van Ned.-Indië, 1930, Onderwerp 95 Afd. 2, — stuk 4 A.

HOOFDSTUK V

JONGSTE GESCHIEDENIS

§ 1. Statistische positie der suikermarkt

De conjunctuur-omslag, welke zichtbaar tot uiting kwam in de beurskrach van Wallstreet in October 1929, veroorzaakte reeds spoedig diepingrijpende veranderingen in de constellatie en organisatie der Javasuikerindustrie, waardoor ook de factor arbeid beïnvloed werd.

Van den teruggang der Europeesche bietsuikerproductie, als gevolg van den wereldoorlog, hadden de rietsuikerproduceerende landen gebruik gemaakt om hunne voortbrenging in een snel tempo op te voeren.

Droegen de bietsuiker en de rietsuiker in de jaren vóór den oorlog vrijwel gelijke aandeelen bij in de wereldproductie, in het oogstjaar 1919/20 bedroeg het aandeel van de rietsuiker reeds circa 79%!

Terstond na het sluiten van de vrede troffen de Europeesche bietsuiker produceerende landen een serie beschermende maatregelen, welke tot doel hadden de sociale en economische voordeelen, verbonden aan de bietsuikerproductie, weer te genieten.

Het gevolg hiervan was, dat in een drietal jaren de bietsuikerproductie verdubbelde en voor den oogst 1930/31 reeds een record van 10,6 millioen ton bereikte. [1])

Ondertusschen werd de rietsuikerproductie ook regelmatig opgevoerd, zoodat het slechts aan het in een snel tempo toenemen van de suikerconsumptie (tevens aanvulling van de snel geslonken onzichtbare voorraden) te danken was, dat zich niet spoedig een overproductie deed gevoelen.

Eerst in 1924 werd een surplus op de wereldsuikermarkt geconstateerd, direct gevolgd door een prijsdaling op de markt te New-York.

Cuba was het eerste land, dat in moeilijkheden geraakte, bovenal door de tarievenpolitiek van het natuurlijk afzetgebied Noord-Amerika.

Toen Cuba's vrijwillige restricties (1924/25 = 5,1 millioen en in 1927/28 = 4 millioen ton) gecompenseerd werden door productie uitbreidingen in andere landen en het prijsniveau zich in dalende richitng bleef bewegen, trachtte Cuba met de andere export-producenten tot een vergelijk te komen, ten einde door een gezamenlijke productiebeperking de positie van de suikermarkt te versterken. (Tarafa-en Guttierrez-onderhandelingen).

Deze onderhandelingen liepen echter op niets uit, daar de andere producenten sterker stonden, als gevolg van gegarandeerde binnenlandsche afzetmogelijkheden, lage kostprijzen (Java) en (of) speciale markten (Java).

Thans kwam Cuba weer met maximale oogsten op de markt (in 1928 ruim 5,1 millioen ton) juist op een tijdstip, dat zich een aanmerkelijke te-

1) Cijfers van G. Mikusch, omgerekend op ruwsuiker.

ruggang in de consumptie deed gevoelen. (in 1928/29 = 27,5 millioen ton en in 1929/30 = 26,8 millioen ton).

Een duidelijke overproductie werd merkbaar, de prijzen daalden scherp, vooral na October 1929, terwijl de zichtbare voorraden, vooral van de belangrijke suiker-exporteerende producenten, bijzonder groot werden.

Onder deze omstandigheden kon samenwerking van de groote suiker-exporteerende producenten bereikt worden, welke samenwerking in den vorm der Chadbourne-overeenkomst in Mei 1931 tot stand kwam. [1])

De Chadbourne-overeenkomst had tot doel de statistische positie van de suikermarkt in een vijfjarige periode geleidelijk te verbeteren. Voor elk der deelnemers werden jaarlijksche maximale export-quota vastgesteld, terwijl verder jaarlijks een vijfde deel van de zgn. surplus-stock mocht worden uitgevoerd. De deelnemende landen behoorden de productie zoodanig in te krimpen, dat de aanwezige voorraden de vastgestelde limieten niet zouden overschrijden.

Hoewel men op Java aanvankelijk nog optimistisch tegenover de algeheele suikersituatie stond, ontwikkelden de verhoudingen zich al spoedig, als gevolg van de door eenige belangrijke afzetgebieden gevolgde fiscale en autarkie-politiek, zoodanig, dat ingrijpende maatregelen getroffen moesten worden.

Engeland — een der belangrijkste suikerimporteerende landen van Europa — volgde een politiek, waarbij eenerzijds de Engelsche raffinaderijen gesteund werden (hoog invoerrecht op consumptie-suikers) en anderszijds een „imperial-preference"-politiek de invoer van Javasuiker uiterst bezwarend maakte.

In *Britsch-Indie* kwam sinds 1926 de neiging tot doelbewuste bescherming der binnenlandsche industrie sterker naar voren, welk streven met de invoering der nieuwe tarieven op 1 Maart 1931 zuiver protectionistisch werd.

De invoerrechten werden op een zoodanige hoogte gefixeerd, dat, ondanks de hooge Britsch-Indische kostprijs (circa f 14,50 per Qt.) de tot een kostprijs van f 6,— à f 8,— bereidde Javasuikers niet konden concurreeren. Verschillende, soms aanmerkelijke, verhoogingen van fiscalen aard kwamen sindsdien nog tot stand.

In *China* werden per 1 April 1932 de invoerrechten aanmerkelijk verhoogd en gebracht op basis van polarisatie. Ook *Japan* wijzigde zijn tarieven zoodanig, dat de eertijds belangrijke import van Java-muscovado's vrijwel geheel tot stilstand kwam.

Daarnaast hadden politieke woelingen, valuta-dalingen en de algemeene malaise de koopkracht van de bevolking dezer afzetgebieden nog aanmerkelijk verminderd.

Bij dit alles kwam nog, dat de werkelijke productiebeperkingen, als uitvloeisel der Chadbourne-overeenkomst, pas een aanvang namen in 1932, daar, bij het tot stand komen der overeenkomst, de Europeesche bietsuikeroogst reeds was binnengehaald, terwijl aan Java vergund was de geheele te velde staande aanplant te vermalen.

---

1) Cuba, Java, Duitschland, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Polen, en België traden toe, terwijl later Peru en Joego-Slavië volgden.
Te 's-Gravenhage werd in Februari 1931 opgericht de „Vereeniging van Java Suikerondernemers ter Quoteering der Uitvoeren bij Internationaal Contract" (V.I.S.O.C.O.) welke zich ten doel stelde om overeenkomsten als het Chadbourne-plan met het buitenland aan te gaan en de consequenties daarvan te regelen.

Het gevolg was een record-wereldproductie van ruim 29,2 millioen ton in 1930/31, waarbij de consumptie verre ten achter bleef. (27,6 millioen ton)

Een en ander had tot gevolg, dat de situatie der Javasuikerindustrie steeds ongunstiger werd.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de positie der Javasuikerindustrie in de laatste vier jaren. [1])

POSITIE VAN DE JAVA-SUIKER OP 30 NOVEMBER

	1930	1931	1932	1933
Beginvoorraad 1 April	282.629	712.615	1.631.612	2.532.638
Prod. tot 30 Nov.	2.969.269	2.845.507	2.609.512	1.403.197
Totaal beschikbaar	3.251.898	3.558.122	4.241.124	3.935.835
Verbruik April/Nov.	300.000	280.000	270.000	270.000 [1])
Uitvoer April/Nov. naar:				
Europa	7.285	31.353	267.942	115.270
Britsch-Indië	728.768	333.545	286.982	223.018
Hongkong	267.711	244.143	170.131	191.574
China	169.885	135.822	35.118	
Japan	192.978	122.028	31.984	131.588
Overig Azië	124.790	100.560	99.020	78.421
Andere landen	21.949	47.311	35.059	51.715
Afgeleverd April/Nov.	1.813.366	1.294.762	1.197.336	1.061.586
Beschikbaar 30 Nov.	1.438.532	2.253.360	3.043.788	2.874.249
Verbruik Nov./Maart	126.629	103.356	106.970	140.000 [1])
Uitvoer Nov./Maart	599.288	518.392	404.180	507.000 [2])
Nog af te leveren	725.917	621.748	511.150	547.000
Eindvoorraad 31 Maart	712.615	1.631.612	2.532.638	2.327.249
Voorraad in 1ste hand	1.240.000	2.130.000	2.821.000	2.647.000

[1]) Inclusief verlies bij bewaren en oversmelten.
[2]) Gemiddelde der laatste drie jaren.

§ 2. Maatregelen der regeering

Onder deze omstandigheden moesten ingrijpende reorganisaties in de Javasuikerindustrie plaats vinden.

Daar het spel der vrije economische krachten door de fiscale- en autarkiepolitiek van verschillende landen uitgeschakeld was en de dreigende ineenstorting der industrie verstrekkende gevolgen voor land en volk zou kunnen

1) Cijfers van H. C. Prinsen Geerligs in de „Telegraaf" van 16 Dec. 1933, pag. 12.

hebben, meende de Regeering in te moeten grijpen, ten einde de gevolgen eener mogelijke economische débâcle zooveel mogelijk te verzachten.

Van den aanvang af, had zich namelijk een minderheidsgroep (omvattend 16,7% der Javasuikerproducenten) scherp verzet tegen het Chadbourne-plan [1]), terwijl een kleine groep (5,1%) zich hieromtrent nog niet uitgesproken had.

Tengevolge hiervan dreigde een saneering van de suikermarkt volgens de voorstellen van Chadbourne niet doorgevoerd te kunnen worden, zoodat een beroep op de Regeering werd gedaan ten einde door de invoering van een licentie-stelsel de export wettelijk te limiteeren.

In het algemeen belang meende de Regeering te mogen ingrijpen, zoodat bij Stbl. 1931 : 114 de *Suikeruitvoer-ordonnantie* werd afgekondigd, terwijl de voorschriften, omtrent de uitvoering dezer ordonnantie, werden neergelegd in de *„Suikeruitvoerverordening"* (Stbl. 1931 : 175).

Op deze wijze werden de noodige waarborgen voor een prompte naleving der in de Chadbourne-overeenkomst vervatte bepalingen geschapen.

Hoewel de Regeering aanvankelijk meende, door het scheppen dezer waarborgen mede te kunnen helpen aan een saneering der suikersituatie en zoodoende het algemeen belang te kunnen behartigen, ontwikkelde de toestand zich al spoedig dusdanig, dat verder ingrijpen noodzakelijk leek.

Toen het de Regeering bleek, dat meeningsverschillen in den boezem der V.I.S.P. een uiteenvalling van dit centrale verkoopsorgaan dreigden te veroorzaken, met al de funeste gevolgen van ineenstorting der reeds zwakke markt door ongebreidelde concurrentie [2]), greep zij, mede onder den drang van vele producenten, regelend in.

Langdurige besprekingen met belanghebbenden leidden tot de afkondiging bij Stbl. 1932 : 643 van de *„Verband-suikerordonnantie"* en van de *„Verband-suikerverordening"* (Stbl. 1932 : 644), als uitvloeisel waarvan den 31sten December 1932 werd opgericht de *„Nederlandsch-Indische Vereeniging voor den Afzet van Suiker"* (N.I.V.A.S.), aan welke vereeniging een monopolie voor den afzet van eerste-hands suiker voor de periode vanaf 1 Jan. 1933 tot 1 April 1936 werd verleend. [3])

Bij Gouvernementsbesluit van 6 Januari 1933, No 33, bijblad 12958, [4]) werd bepaald, dat oprichtings- en uitbreidingsaanvragen voor suikerondernemingen in verband met den crisis-toestand voorshands afgewezen zouden worden.

Daar slechts behartiging van het algemeen belang in den vollen zin van het woord, als uitgangspunt en richtsnoer tevens voor het Regeerings-

---

1) Men zie hiervoor de publicaties der Ned.-Indische Landb. Mij.: Dec. 1930 en Jan. 1931: „Het Chadbourne-plan: eenige aanteekeningen betreffende zijn ontstaan en strekking." „Uiteenzetting van het standpunt der Ned.-Ind. Landb. Mij. inzake het voorloopig accoordplan Chadbourne."
„Russische suikercultuur en -industrie".
„Waarom het Chadbourneplan voor de Java-suikerindustrie onaanvaardbaar is."

2) Verg. de Memorie van Toelichting bij de Ontwerp-Verbandsuikerordonnantie. Volksraad, zittingsjaar 1932-'33. Onderwerp 101, stuk 3.

3) Zie voor de tot stand koming van de Nivas: „De tot stand koming van de Nivas en de hoofdtrekken harer organisatie". Ir G. C. W. Ch. Tergast in Econ. Weekblad Ned.-Indië, extra suiker-nummer, 1932/33, pag. 51 e.v.
Afdeelingsverslag Volksraad, onderwerp 101, stukken 8, 11–34. Memorie van Antwoord, stukken 9 en 10.
Voor de Statuten en het Huishoudelijk Reglement: Archief 1933, I, pag. 40 e.v.

4) Verg. Archief 1933, I, pag. 76.

ingrijpen kon gelden, behield de Overheid zich eenige bevoegdheden voor, ten einde de belangen van de inheemsche bevolking in het algemeen en die van de arbeiders in het bijzonder te kunnen behartigen.

Zoo werd in art. 23 (hoofdstuk 11) van de ontwerp-statuten der Nivas het beginsel neergelegd, dat een *Suiker-crisis-fonds* gevormd moest worden, waarvan de gelden zouden worden aangewend ten behoeve van een, zooveel mogelijk uniform door te voeren, regeling van onderstanden aan het daarvoor redelijkerwijze in aanmerking komend personeel van de leden der vereeniging, dat sinds 1 Jan. 1931 werkloos was geworden.

De werkloosheid had, sinds de crisisomstandigheden de suikerondernemingen tot vergaande bezuiniging, bedrijfsinkrimping en zelfs tot algeheele sluiting hadden gedwongen, een ongekenden omvang aangenomen. De ernstige lacune in de sociale voorzieningen ten behoeve van personeel in dienst van suikerondernemingen, had tot een toestand van schrille contrasten bij het ontslagen en op wachtgeld geplaatst personeel geleid, terwijl bij de nog in dienst zijnden groote onzekerheid voor de toekomst bestond.

De Regeering meende nu van haar tusschenkomst gebruik te kunnen maken, ten einde tot een bevredigende en gelijke regeling te komen van de onderstanden aan werkloos geworden personeel.

In den Volksraad bleken de meeningen verdeeld ten aanzien van de billijkheid eener dergelijke regeling. [1])

Eenerzijds werd betoogd, dat de zorg voor crisis-slachtoffers een algemeene plicht der gemeenschap was, zoodat het niet aanging van de moeilijkheden der industrie gebruik te maken, om een deel van die zorg op haar af te wentelen; anderzijds juichte men de voorgestelde regeling toe.

Door Wirjopranoto, Thamrin en Soetardjo werd zelfs een motie ingediend, welke z.h.s. werd aangenomen en waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat uit het suiker-crisis-fonds ook al het lager personeel, in dienst van leden der vereeniging, ongeacht den landaard, ondersteund diende te worden. [2])

In de Memorie van Antwoord merkte de Regeering op, dat de voorgestelde regeling alleszins rechtvaardig te achten was, daar door de tot stand brenging eener allen omvattende producentenvereeniging een collectiviteit geschapen werd, welke een krachtsversterking medebracht. Deze omstandigheid veroorzaakte de mogelijkheid en de billijkheid tevens, om, in het geheel der te treffen voorzieningen, eveneens op te nemen een regeling ten behoeve van die werknemers, die voor een individueele behandeling in aanmerking kwamen en wier lot zoo nauw met de industrie was verbonden.

Naar aanleiding van een vraag van enkele Volksraadleden, welke beteekenis gehecht moest worden aan de woorden: „het redelijkerwijze in aanmerking komende personeel", deelde de Regeering mede, dat het geenszins in de bedoeling lag eenig onderscheid te maken naar den landaard. De betreffende term was gekozen, ten einde te doen uitkomen, dat alleen zij, die een geldelijken onderstand zouden behoeven en daarop redelijkerwijze op grond van hun arbeid in de suikercultuur en de wijze, waarop deze arbeid werd beëindigd, aanspraak konden maken, in de regeling zouden worden betrokken. [3])

1) Verg. Afdeelingsverslag Volksraad, onderwerp 101, stuk 8.
2) Stuk 29, Amendementen, moties en mededeelingen t.a.v. eenige ingediende amendementen. Onderwerp 101.
3) Memorie van Antwoord, stuk 9.

Het art. 23 der statuten (hoofdstuk 11), regelend het scheppen van een Suikercrisis-fonds, werd ongewijzigd in den definitieven tekst opgenomen.

Aanvankelijk werd voorgesteld het voor dit fonds benoodigd kapitaal te verkrijgen door een heffing van maximaal 5 cent op elk Qt. verkochte suiker en een korting van 10% op de salarissen van nog in dienst zijnd personeel. [1])

In April 1933 werd echter door de ondernemers voorgesteld, gedurende 3 jaar een jaarlijksche bijdrage van f 500.000,— te storten in de kas van het Algemeen Steuncomité, welk bedrag echter bestemd zou blijven voor verleening van steun aan employé's en arbeiders in de suikerindustrie.

De Regeering ging met dit voorstel, hetwelk een aanzienlijke administratieve besparing beteekende, accoord. [2])

In Juni 1933 kwam een regeling tot stand voor de *Europeesche crisisslachtoffers.*

Als grondslag werd aangenomen, dat alleen zij voor ondersteuning in aanmerking zouden komen, die na 1 Jan. 1931 als gevolg van de crisis waren ontslagen, buiten eigen schuld niet in staat waren in eigen levensonderhoud en dat van hun gezin te voorzien en op den datum van de beëindiging hunner laatste dienstbetrekking ten minste vijf achtereenvolgende jaren in dienst van een der leden van de Nivas waren werkzaam geweest. [3])

In Nov. 1933 kwam een bevredigende regeling t.a.v. de steunregeling aan *inheemsche arbeiders* gereed. [4])

Besloten werd de beschikbare 5 ton gelijkelijk onder de Europeesche en inheemsche rechthebbenden te verdeelen. Het bedrag per hoofd voor de inheemschen werd nog niet vastgesteld, daar de toekomst nog te onzeker was. Werd de $2\frac{1}{2}$ ton, welke de eerste drie jaren beschikbaar is, geheel verdeeld, dan zou er niets meer over zijn voor hen, die bij een mogelijke toekomstige inkrimping ontslagen werden.

Het bedrag van den onderstand per hoofd zal waarschijnlijk geringer zijn, dan het thans nog door velen genoten wachtgeld.

Voor de inheemschen werd als eisch gesteld, dat men minstens *tien* achtereenvolgende jaren in vasten dienst moet zijn geweest. De „kornets" helpers der toekangs, zullen waarschijnlijk voor een onderstand niet in aanmerking komen.

De voor onderstand in aanmerking komende arbeiders zijn per onderdistrict verzameld in staten, welke de naam der suikerfabriek, waar men gewerkt heeft; de betrekking, die men bekleedde; naam en bijnaam; nummer van de slip van het dactyloscopisch bureau; de desa van inwoning; naam van het regentschap en maand van ingang van den onderstand vermelden.

Over de wijze van uitbetaling bestaat nog verschil van meening. De beheerders gevoelen het meest voor uitbetaling door de fabriek, terwijl de directies in Holland meer schijnen te voelen voor een verdeeling door het B.B.

Voorloopige becijferingen hebben uitgemaakt, dat het aantal inheemschen met onderstand medio 1934 ongeveer 2100 zal bedragen.. Dit aantal zal vermoedelijk eind 1934 getegen zijn tot 2360, medio 1935 tot 2500, ultimo 1935 tot 2550, om medio 1936 ongeveer 3000 te bedragen, indien zich in deze periode geen onverwachte zaken voordoen.

---

1) De Indische Mercuur, 18 Jan. 1933, pag. 38, 39.
2) De Indische Mercuur, 26 April 1933, pag. 246.
3) „Verslag van den economischen toestand in Ned.-Indië in het eerste semester van 1933.
4) De Indische Mercuur, 29 Nov. 1933, pag. 763.

Gaat men over tot verdere drastische beperking van het bedrijf, dan kan gerekend worden op ± 5000 steuntrekkenden.

Volgens een Aneta-bericht van 25 November 1933, opgenomen in de „Telegraaf" van 26 November, werd in October 1933 aan 300 Europeesche gewezen suikergeëmployeerden een bedrag uitgekeerd van f 23.249,— en aan 1700 inheemsche crisisslachtoffers een bedrag van f 17.000,—.

Tijdens de besprekingen in den Volksraad werd door verschillende leden aangedrongen op het stellen van bepaalde voorwaarden, waardoor de belangen van de bevolking zoo goed mogelijk behartigd konden worden.

Zoo behoorde, volgens hen, inkrimping of opheffing van ondernemingen vooral dáár te geschieden, waar dit voor de bevolking de geringste nadeelen zou meebrengen.

In elke streek zou minstens één fabriek geopend moeten blijven, terwijl bij sluiting van fabrieken gelet moest worden op irrigatie-omstandigheden en een bepaalde verdeeling van het totaal te beplanten oppervlak autoritair voor de afzonderlijke fabrieken ware voor te schrijven.

De sociale voordeelen van dergelijke voorschriften behoorden belangrijker geacht te worden, dan de mogelijke economische nadeelen.

Verder werd door Thamrin, Wirjopranoto en Koesoemo Oetoyo een motie ingediend, waarin de Regeering verzocht werd maatregelen te treffen, ten einde het gevaar voor het neerdrukken der koelieloonen tot een minimum te reduceeren. [1])

Tevens werd door Thamrin c.s. een amendement ingediend, strekkende om de voor de binnenlandsche markt bestemde suikers vrij te laten [2]) en een motie voorgesteld, waarin gepleit werd voor een wettelijke regeling, tot verzekering van een behoorlijke afwikkeling van grondhuurcontracten tusschen de bevolking en de suikerondernemingen. [3])

In de Memorie van Antwoord deelde de Regeering mede, dat zij, ten aanzien van de behartiging van de belangen der inheemsche bevolking, beschikte over een dwangmiddel, waarvan zij niet zou aarzelen, zij het op omzichtige wijze, gebruik te maken.

Deze machtsmiddelen der Regeering waren vervat in de art. 17, 18, 19 en 30 der Suikeruitvoerverordening.

Het art. 30 bevatte de verplichting voor producenten tot een jaarlijksche opgave van de uitgestrektheid van den aanstaanden aanplant en het daarvan te verwachten product, terwijl het art. 17 bepaalde, dat suikerfabrieken, die haar bedrijf wenschten stop te zetten, daartoe de instemming behoefden van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur.

De art. 18 en 19 bevatten regelen, waarbij aan fabrieken, die zonder deze inwilliging tot stopzetting of bedrijfsinkrimping waren overgegaan, geen of op zeer beperkte schaal uitvoerlicenties zouden worden verstrekt.

In dezelfde lijn had de Regeering in het Huishoudelijk Reglement der Nivas (hoofdstuk 2, art. 13, lid 4 en 5) soortgelijke bepalingen geconcipieerd.

Het lag in de bedoeling dit dwangmiddel zoo noodig en mogelijk te hanteeren, om sluiting van fabrieken te voorkomen, nl. indien voortzetting van het bedrijf in het belang van de bevolking wenschelijk werd geacht en die voortzetting niet op overwegende bezwaren zou afstuiten.

---

1) Stuk 34, Amendementen, Moties, etc.
2) Stuk 15, Amendementen, Moties, etc.
3) Stuk 16, Amendementen, Moties, etc.

Ten aanzien van de overige in den Volksaard tot uiting gekomen wenschen ten aanzien van de belangen der inheemsche bevolking stond de Regeering afwijzend.

Het vrijlaten der voor de binnenlandsche markt bestemde suikers zou het geheele stelsel verzwakken; de loonquestie was er een van zoo'n wijde strekking, dat deze niet terloops bij de Verbandsuikerordonnantie kon worden behandeld, terwijl de Regeering een wakend oog in het zeil kon houden bij de afwikkeling van de grondhuurcontracten.

§ 3. Maatregelen der industrie

De maatregelen, welke de industrie, als uitvloeisel der omstandigheden, genoopt was te nemen, kunnen samengevat worden als: 1. *pogingen om de kostprijs te verlagen* en 2. *productie-inkrimping.*

Bezuinigingsmaatregelen, ten doel hebbende de kostprijs te verlagen, werden reeds in 1930 vrijwel algemeen ingevoerd.

De belangrijkste bezuinigingen vonden plaats in den *aanplant*, waar, door het verminderen of schrappen der zgn. *bijwerkzaamheden* (wieden, goten uitdiepen, onderhoud tuinwegen, etc.) aan het tot dusver gevolgde systeem van tot in de perfectie opgevoerden tuinbouw een meer extensieveren vorm werd gegeven.

Hierdoor konden reeds in 1930 de bewerkingskosten voor den aanplant aanmerkelijk (van 10%–20%) gereduceerd worden.

Door deze bezuiniging werden voornamelijk de zgn. *incidenteele arbeiders* getroffen, d.w.z. zij, die slechts incidenteel arbeid in den aanplant verrichten tot het verdienen van een minimaal geldbedrag, benoodigd, hetzij voor de bevrediging van persoonlijke, economische of sociale behoeften, hetzij voor het voldoen aan van buiten opgelegde geldelijke verplichtingen.

Uit den aard der verminderde of geschrapte werkzaamheden volgt, dat voornamelijk aan *vrouwen en halfvolwassenen* deze gelegenheid tot het verrichten van loonarbeid ontnomen werd.[1])

In de tweede plaats werden bezuinigingen ingevoerd door het *verlagen der eenheidsprijzen voor taak- en stukloonen.*

Behalve voor de loonen in den aanplant werd deze verlaging ook toegepast voor den snij- en transportarbeid.

Deze loonsverlagingen waren echter minimaal en werden volkomen gecompenseerd door de sterke verlaging der kosten voor het levensonderhoud ten platten lande.

De gelegenheid tot het verrichten van loonarbeid, dus tot het verdienen van een aanvullend inkomen, werd aan de tijdelijke arbeiders dus niet ontnomen.

Wat het *vaste personeel* betreft, werden de loonen in 1930 niet noemenswaard verlaagd.

In de derde plaats werd naar bezuiniging gestreeft, door inkrimping van personeel, vermindering van het aantal werkdagen, het nalaten van alle werkzaamheden, die niet strikt noodzakelijk waren en het schrappen

1) In April 1931 werd in den Oosthoek — afdeeling Kalibaroe — een onderzoek ingesteld naar de werkloosheid bij de inheemsche bevolking in de nabijheid der ondernemingen. Op 7 ondernemingen bleken niet minder dan 2470 volwassenen werkloos. Bijna 56% hiervan bestond uit *vrouwen.* (Mr A. G. Vreede: „De omvang der werkloosheid in Ned.-Indië over de periode Dec. 1930/Juli 1931". Kol. Stud. 1931, II, pag. 535).

van vele extra-inkomsten, in den vorm van gratificaties, premies, periodieke loonsverhoogingen, etc.

Wat betreft de inkrimping der personeelsformatie, valt op, dat onder het *vaste ondernemingspersoneel* vooral de knechts, toekangs en tuinwakers als slachtoffers vielen, zoodat het gem. aantal vaste arbeiders per fabriek verminderde van 327 in 1929 tot 311 in 1930, hetgeen voor geheel Java de afvloeiïng van ruim 2500 vaste arbeiders beteekende. (zie bijlage G)

De afvloeiïng onder het *tijdelijk ondernemingspersoneel* was lang zoo groot niet. Het gem. aantal per fabriek bedroeg in 1929-666 en in 1930–665.

Hoewel de dagloonen van het vaste personeel niet noemenswaard verlaagd werden, veroorzaakte de vermindering van het aantal werkdagen een achteruitgang van het arbeidsinkomen bij deze categorie. Deze achteruitgang werd evenwel gecompenseerd door de vermindering der kosten van het levensonderhoud ten platten lande.

Ook het wegvallen der extra-inkomsten vermocht voor deze categorie geen noodtoestand in het leven te roepen.

Onaangenamer gevolgen had echter de vermindering van werkgelegenheid, tengevolge van het nalaten van alle werkzaamheden, die niet strikt noodzakelijk waren, voor diverse groepen werklieden.

Zoo werd het onderhoud der fabrieken tot het hoogst noodige beperkt, terwijl verbeteringen, verbouwingen of vernieuwingen in het geheel niet plaats vonden.

Door deze maatregel werden in de eerste plaats de *leveranciers van materialen* (bouwstoffen, etc.) gedupeerd en in de tweede plaats de groep *losse (half-vaste) fabriekskoelies,* die door het verrichten van dezen arbeid geheel of gedeeltelijk in hun levensonderhoud moesten voorzien.

Resumeerend kunnen wij concludeeren, dat de eerste bezuinigings- en versoberingsmaatregelen der industrie slechts in zeer geringe mate een verslechtering der positie van de geheel of gedeeltelijk van de industrie afhankelijke werknemers ten gevolge hadden.

De door de bezuinigingspolitiek veroorzaakte vermindering van het geldinkomen uit loonarbeid werd ruimschoots gecompenseerd door de verlaging van den levensindex ten platten lande. De door sommige maatregelen verminderde werkgelegenheid trof slechts quantitatief geringe en qualitatief voor de inheemsche welvaart minder belangrijke groepen (vrouwen en kinderen) arbeiders.

Geheel anders werd de toestand echter toen de algemeene suikersituatie de ondernemers tot diepingrijpende maatregelen drong, welke gericht waren op *imkrimping der productie,* gepaard met pogingen om desondanks de kostprijs te verlagen.

Terwijl de „normaal--aanplant" in oogstjaar 1931 voor 175 fabrieken nog 199.577 ha bedroeg [1]), stond in 1932 voor 171 fabrieken 170.715 ha (restrictie = 14,5%) te velde. [2])

Voor oogstjaar 1933 werd door 110 fabrieken een aanplant van 84.590 ha (restrictie t.o.v. 1931 = 57,6%) in den grond gezet, terwijl, volgens door de Nivas verzamelde gegevens, de aanplant voor oogstjaar 1934 slechts

1) Archief 1932, I, pag. 342.
2) Archief 1933, I, pag. 348.

34.978 ha (restrictie t.o.v. 1931 = 82,5 %) zal bedragen voor 53 fabrieken. [1])

Het totaal aantal op Java malende fabrieken bedroeg in 1931 — 179, in 1932 — 166 en in 1933 — 96. Voor 1934 schat Prinsen Geerligs het aantal malende fabrieken op 35 [2]), terwijl de laatste berichten een totaal van 45 aannemen. [3])

Naast deze drastische productiebeperking werd onverzwakt voortgegaan met pogingen om de kostprijs te verlagen.

Het *extensiveeren* der productiemethoden in den aanplant werd rigoureus doorgevoerd. Zoo werd in 1933 956 ha maalriet 2de snit verwerkt (= 1,1 % van het beplant oppervlak), terwijl in 1934 waarschijnlijk 618 ha (= 1,8 % v/h beplant opp.) 2de snit vermalen zal worden. Voor onderhoud van den aanplant en de verdere tallooze bijwerkzaamheden werd met het uiterste volstaan.

De eenheidsprijzen voor taak- en stukloonen ondergingen nogmaals aanzienlijke verlagingen [4]) terwijl ook de dagloonen der vaste en tijdelijke ondernemingsarbeiders, verlaagd werden.

Met ingang van 1 Jan. 1932 werd een 10 %-loonsverlaging voor het vaste personeel ingevoerd, waarbij als richtsnoer werd aangenomen, dat dit loon een redelijk bestaanspeil behoorde te garandeeren. Het minimum *weekloon* behoorde minstens 4½ dagloonen te omvatten in de periode buiten de campagne.

In October 1932 werd besloten de minimum-betaling voor dit personeel tusschen de campagne 1932–1933 vast te stellen op 3 dagen loon per week.

Voor de fabrieksarbeiders werd het minimumloon buiten de campagne vastgesteld op 25 cent en in de campagne op 30 cents.

Ernstige gevolgen, speciaal voor de aanplantarbeiders, had de, als gevolg dezer maatregelen ontstane, vermindering der werkgelegenheid.

Nemen wij als gemiddeld aantal arbeidsdagen, benoodigd voor het geheel afwerken van 1 ha 750 aan (zie hoofdstuk 4), dan zouden voor oogstjaar 1931 — 149.682.750 arbeidsdagen in den toenmaligen aanplant verricht zijn. Nemen wij, als gevolg der extensiveering der aanplantwerkzaamheden, als gemiddeld aantal arbeidsdagen per ha voor 1932, 1933 en 1934 resp. 600 (20 % bezuiniging), 450 (40 % bezuiniging) en 300 (60 % bezuiniging) aan dan zouden dus resp. 102.429.000, 38.065.500 en 10.493.400 arbeidsdagen in den aanplant verricht zijn.

Wij zien dus, dat in 1931, 1932 en 1933 in vergelijking met 1930, resp. ± 48 millioen, ± 112 millioen en ± 140 millioen arbeidsdagen *minder* werden verricht, dus evenzoovele dagloonen minder ter beschikking van de bevolking kwamen.

Stellen wij het aantal arbeidsdagen per arbeider per oogstjaar op 120 à 150, dan zien wij, dat, als gevolg der restrictie en bezuiniging aan *bijkans een millioen arbeiders* de gelegenheid ontnomen zal worden en reeds werd om in den aanplant een aanvullend inkomen te verdienen.

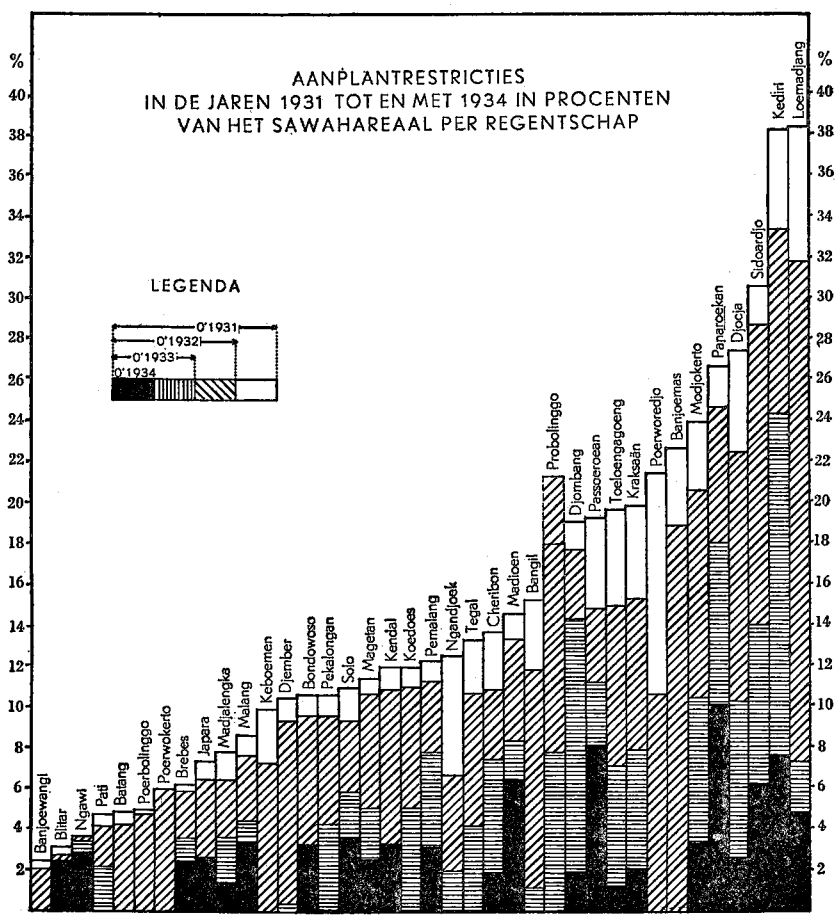
Voor zoover deze arbeiders betrokken werden uit de onmiddellijke omgeving der fabriek, waren het voornamelijk de categoriën vrouwen en

1) Archief 1933, I, pag. 628.
2) Econ. Weekblad Ned.-Indië, 22 Sept. 1933, pag. 493.
3) De Indische Mercuur, 22 November 1933, pag. 744.
4) Het Landbouw-economisch Verslag over het tweede kwartaal 1932 (Econ. Weekblad Ned.-Indië, 2 Sept. 1932) noemt als aanplantloonen voor Malang 15 à 25 cent; Blitar 15 cent; Probolinggo 12½ à 17½ cent. Het Landbouw-economisch Verslag over het tweede kwartaal 1933 (Econ. Weekblad Ned.-Indië, 8 Sept. 1933) noemt loonen van 15 cent in de Vorstenlanden; 12½–25 cent in Madioen; 15–20 cent in de Kloetstreken. In Malang per ochtend 6–8 cent; Probolinggo 12 cent voor een werkdag tot 1 of 2 uur; Besoeki 15–20 cent.

halfvolwassenen (bijwerkzaamheden), en de groep der kleine boeren, die hierdoor het meest getroffen werden.

Beteekende het wegvallen der arbeidsgelegenheid in den aanplant voor de categorie der incidenteele arbeiders slechts het terugvallen op een lager levenspeil en de onmogelijkheid om aan van buiten opgelegde verplichtingen in geld te voldoen, thans kon voor velen door het wegvallen der geldelijke looninkomsten de toestand ontstaan, dat zij niet de meest essentieele levensbehoeften konden bevredigen.

In de regentschappen Banjoewangi, Bondowoso, Banjoemas, Poerbolinggo, Poerwokerto, Poerworedjo, Keboemen, Japara en Batang (zie diagram) verdween reeds in 1932 elke mogelijkheid tot het verdienen van een aanvullend inkomen in de suikerindustrie, terwijl in 1933 de regentschappen Djember, Probolinggo Bangil, Ngandjoek, Pati, Koedoes Pekalongan en Tegal daar nog bijkwamen.



Hierbij dient opgemerkt te worden, dat het niet alleen de bevolking in de gesloten gebieden is, die hiervan de gevolgen ondervindt, doch eveneens en soms in veel sterker mate de bevolking der agrarische randgebieden, van waaruit jaarlijksch groote contingenten aanplantarbeiders uitzwermden.

Geheel evenredig aan de verminderde werkgelegenheid voor de aanplantarbeiders geschiedde de vermindering voor de snij- en transportarbeiders.

De afvloeiïng bij het vaste- en tijdelijke ondernemingspersoneel geschiedde niet in dusdanig tempo als bij de aanplant arbeiders.

Bij het technisch verwerkingsproces toch, was men aan bepaalde bezuinigingsgrenzen gebonden, daar verdere bezuiniging hier qualiteitsachteruitgang van het product en dus geldelijke verliezen kon veroorzaken.

Ook hier echter kon, door opvoering der individueele arbeidsprestaties en door de uiterste soberheid in de bezetting der diverse stations te betrachten, een vrij aanzienlijke personeelsafvloeiïng bij de nog werkende fabrieken bereikt worden.

In 1930 bedroeg het gemiddeld aantal vaste en tijdelijke arbeiders per fabriek 976, in 1931 — 894 (= 8,4% afvloeiïng) en in 1932 — 729 (= 25,2 afvloeiïng t.o.v. 1930).

Opvallend hierbij was, dat de afvloeiïng van het vaste personeel in sneller tempo (13,5% in 1931 en 35,4% in 1932 t.o.v. 1930) geschiedde dan die van het tijdelijk personeel (7,5% in 1931 en 20,6% in 1932 t.o.v. 1930). Dit zou kunnen wijzen op pogingen om de *vaste lasten* te verminderen.

Schatten wij het totaal aantal vaste en tijdelijke fabrieksarbeiders in 1930 voor geheel Java op ± 175000, in 1931 op 160.000, in 1932 op 119.000 en in 1933 op 70.000, dan zien wij, dat in 1933 aan ruim 100.000 fabrieksarbeiders te kans ontnomen was een looninkomen in de suikerindustrie te verdienen.

Voor de naar schatting 40.000 vaste arbeiders hieronder kan deze werkloosheid ernstige gevolgen hebben, daar zij niet meer in het desaverband thuis behooren en in het inheemsch agrarisch productieproces niet meer passen.

Voor de nog in dienst zijnde tijdelijke fabrieksarbeiders geldt nog als ongunstige factor de vermindering van het aantal campagnedagen. In 1931 bedroeg het gemiddeld aantal campagnedagen per fabriek nog 125 en in 1932 nog slechts 114. [1])

De ondernemingen konden voor het ontslagen vaste personeel weinig doen. Vele oudgedienden konden nog gepensionneerd worden, terwijl de anderen met een kleine toelage of som in eens ontslagen werden.

In 1933 werd melding gemaakt van het feit, dat de H.V.A. 550 bouw van haar gesloten onderneming Bedadoeng gratis voor rijstverbouw aan haar inlandsch ontslagen personeel had afgestaan. [2])

Bezien wij de financieele gevolgen van deze maatregelen voor de inheemsche bevolking, dan zien wij, dat, terwijl in 1930 nog een totaal bedrag van f 125.896.000 voor loonen, leveringen en grondhuren aan de bevolking ten goede kwam, deze totalen in 1931 en 1932 resp. bedroegen:

1) Archief 1932, III, Med. Proefstation no 5.
Archief 1933, III, Med. Proefstation no 12.
2) Econ. Weekblad Ned.-Indië, 2 Juni 1933, pag. 2036.

f 111.211.000 en f 75.521.000. Ongeveer 80% van deze bedragen werden betaald aan loonen en leveringen.

Ruim geschat zal dit totaal bedrag voor 1933 circa 30 millioen gulden bedragen hebben, hetgeen dus een achteruitgang van het volksinkomen met bijna 100 millioen beteekent.

§ 4. Gevolgen voor de inheemsche bevolking

Zeer terecht wordt in het verslag der zgn. Kleine Welvaartcommissie, welke belast werd met een onderzoek naar den invloed van de suikerrestrictie op de welvaart der inheemsche bevolking opgemerkt, dat men bij de bestudeering van dezen invloed niet kan uitgaan van een eenvoudige rekensom. [1])

Talrijke, plaatselijk sterk uiteenloopende, factoren beïnvloeden den welvaartstoestand der bevolking, zoodat slechts uitgebreide, plaatselijke onderzoekingen een bevredigend antwoord zouden vermogen te geven.

Wanneer men echter de bovenvermelde globale gegevens over de Javasuikerindustrie beschouwt en daarnaast in aanmerking neemt, dat vrijwel alle Westersche ondernemingen door den nood der tijden gedwongen waren tot het stop zetten van fabrieken, tot drastische bezuinigingen en ontslagen op grooten schaal, dat tienduizenden koelies vanuit Deli en elders in de Buitengewesten werden teruggezonden [2]) en bovenal, dat vele bevolkingsproducten door een aanzienlijke prijsdaling vrijwel onverkoopbaar werden; dan kan bovenal het optreden van twee verschijnselen: 1. *geldschaarschte* en 2. *werkloosheid*, met al de gevolgen daarvan, verwacht worden.

A. *Geldschaarschte*

Bij een nog grootendeels in de agrarische goederenhuishouding levende bevolking, welke aan, door uitheemschen opgelegde, geldelijke verplichtingen kon voldoen, door het verrichten van economische transacties (loonarbeid, grondverhuur, verkoop van marktproducten, etc.) met uitheemschen, doet elke storing in de mogelijkheid tot het aangaan dezer transacties een direct gebrek aan geld ontstaan.

Sinds den aanvang van 1929 tot en met October 1932 vloeide een bedrag van 110 millioen gulden aan *teekenmunt en muntbilletten* terug in 's Lands Kassen en bij de Javasche Bank.

Aannemende, dat op 1 Jan. 1929 in Indië aan oude teekenmunt een bedrag van 140 millioen aanwezig was en zich van dit bedrag 10 millioen in 's Lands Kassen en de Javasche Bank bevond, zou dus op dat tijdstip in omloop zijn geweest een bedrag van 130 millioen. Op dat tijdstip bevond zich bovendien nog circa 10 millioen aan nieuwe munt en ± 45 millioen aan muntbilletten in omloop, zoodat in totaal 185 millioen in het verkeer was.

Tot en met October 1932 vloeide terug rond 88 millioen, wat dus een

1) Op last van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur werd in 1932 in een aantal gebieden, waar een krachtige restrictie plaats vond, een onderzoek naar de gevolgen hiervan voor de inlandsche bevolking ingesteld. Het onderzoek geschiedde in Banjoemas door Mr H. C. Hartevelt, in Kendal en Japara-Rembang door D. H. Burger, in Ngandjoek, Loemadjang-Djember door F. H. Nieuwenhuizen en in Bangil, Passoeroean, Probolinggo, Kraksaän, Panaroekan door Dr J. W. de Stoppelaar. Het rapport werd opgenomen in het Extra-suikernummer van het Econ. Weekblad voor Ned.-Indië, Dec. '32—Jan. '33, pag. 32–42.

2) In 1930 en 1931 overtrof het aantal teruggezonden contract-koelies het aantal naar de Buitengewesten vertrokken contractanten resp. met 12.536 en 56.250. (Econ. Weekblad Ned. Indië, 16 Dec. 1932, pag. 982). In 1932 keerden uit de Buitengewesten 58.668 contractanten terug, tegen 2.054 die werden uitgezonden. (Econ. Weekblad Ned. Indië, 2 Juni 1933).

inkrimping van de grove muntcirculaite met ± 48% beteekende. De inkrimping der bankbiljettenomloop bedroeg circa 32% en der pasmuntcirculatie circa 22 millioen, wat ongeveer de helft is van wat op 1 Jan. 1929 in het verkeer was. [1])

In den loop van 1932 verminderde de bankbiljettencirculatie met 25,9 millioen of ruim 11% van het aan het einde van 1931 in omloop zijnde bedrag. Daarbij bedroeg de totale terugvloeiing van zilveren munt, pasmunt en muntbilletten in 1932 niet minder dan 25,5 millioen. [2])

In 1931 en 1932 vloeiden resp. 41,3 en 40,9 millioen aan goud en sieraden uit de volkshuishouding weg. [3])

Hoewel de gegevens over de *Volkscrediet-* en *Desabanken* geen absolute indicator vormen voor den economischen toestand der bevolking, beïnvloed als zij worden door talrijke factoren (o.a. uitleen-politiek, etc.), kunnen zij toch de algemeene geldschaarschte duidelijk demonstreeren.

OVERZICHT RESULTATEN DER VOLKSCREDIETBANKEN OP JAVA EN MADOERA IN GULDENS [4])

jaar	aantal deelnemers	gem. leensom	totaal uitgeleend	totaal terugbetaald	uitstaand	achterstand	
						bedrag	%
1928	826.414	65,–	55.473.924	52.284.292	43.329.678	1.300.905	3,–
1929	895.186	66,–	62.732.247	56.985.630	48.400.839	1.485.844	3,07
1930	922.809	63,–	60.509.743	60.645.044	47.939.243	2.905.819	6,06
1931	760.653	52,–	41.875.753	49.680.061	40.308.854	7.764.515	19,26
1932	451.812	43,–	20.518.550	31.138.798	29.755.333	12.738.497	42,81

OVERZICHT RESULTATEN DER DESABANKEN OP JAVA EN MADOERA IN GULDENS [4])

1928	3.064.000	14,–	41.388.831	40.909.813	7.573.592	36.345	0,48
1929	3.254.000	14,–	44.887.267	44.419.446	8.041.413	40.135	0,5
1930	3.146.000	13,–	41.139.494	41.382.400	7.798.501	96.376	1,24
1931	3.017.000	11,–	32.282.975	34.651.339	5.392.124	217.100	4,03
1932	2.692.000	8–	20.508.554	22.475.434	3.425.330	256.973	7,5

De achterstand bij de Volkscredietbanken liep van 3% in 1928 op tot 42,81% in 1932. Voor de Desabanken zijn deze cijfers niet zoo ongunstig (achterstand in 1928 ± 0,48% en in 1932 = 7,5%) hetgeen wel voornamelijk te danken is aan de kortere uitleentermijn, het feit, dat slechts kleinere bedragen worden uitgeleend en niet het minst aan den invloed der adathoofden.

Het opnemen van crediet door middel van de *pandhuizen* was al van ouds een middel voor den inlander om de periode van schaarsche inkomsten, inhaerent aan den eenzijdigen verbouw van eenjarige gewassen, door te komen. Hoe minder gelegenheid er bestaat op andere wijze (loonarbeid,

1) Econ. Weekblad Ned. Indië, 3 Febr. 1933.
2) Econ. Weeklbad Ned.-Indië, extra-nummer „Jaaroverzicht" 1932, Mei 1933, pag. 7.
3) Econ. Weekblad Ned. Indië, 4 Aug. 1933, pag. 169.
4) Gegevens ontleend aan extra-nummer Econ. Weekblad Ned. Indië, Jaaroverzicht 1932. uitgeg. Mei 1933.

grondverhuur, etc.) aan inkomsten te komen, hoe meer men zijn toevlucht tot de pandhuizen zal nemen.

Desondanks ziet men sinds 1929 een *vermindering* van het aantal beleende panden, als gevolg van vermindering van bezit van verpandbare goederen bij de bevolking en de daling van het prijsniveau, waardoor het pandgeven voor velen onaantrekkelijk werd.

Door dit alles daalde ook de uitgeleende som.

De toenemende verarming van de bevolking kwam wel tot uiting in de stijging van het aantal A-panden (= panden, waarop ten hoogste f 25,— wordt geleend).

In 1931 bedroeg het percentage A-panden 99,07% van het totaal en in 1932 — 99,18%, terwijl het bedrag op deze A-panden geleend in 1931 — 75,07% van het totaal uitgeleende bedrag en in 1932 — 74,98% bedroeg.

OVERZICHT RESULTATEN PANDHUIZEN OP JAVA EN MADOERA [1])

jaar	in miljoenen guldens			in procenten van 1928		
	uitgeleend	ult. v/h jaar uitstaand	balans-waarde Gouv. panden	uitgeleend	ult. v/h jaar uitstaand	balans-waarde Gouv. panden
1928	164,9	53,8	0,3	100	100	100
1929	187,7	65,8	1,5	114	122	500
1930	171,7	58,9	7,3	104	109	2433
1931	131,9	47,5	5,9	79	88	1973
1932	92,6	35,4	5,—	57	66	1635

Ook de *passaropbrengsten* daalden evenals de inkomsten uit de *slachtbelasting* [2]) en *opium-regie.* [3])

In de inlandsche samenleving kwam de heerschende geldschaarschte duidelijk naar voren door het optreden van een algemeene versobering. Na den oogsttijd werden weinig of geen feesten gegeven, aanschaf van nieuwe kleeding geschiedde sporadisch, etc.

Zeer duidelijk kwam de geldschaarschte tot uiting in de toenemende achterstanden bij de *landrente-betaling.*

Opvallend hierbij was echter het optreden van plaatselijke verschillen. [4])

In die districten, waar de landrente gemeenlijk voldaan werd uit de grondhuurbetalingen, werden vrij aanzienlijke achterstanden geconstateerd. Waar echter, bij het cancelen der grondhuurcontracten, aan de landverhuurders een schadeloosstelling werd uitbetaald, kwam de landrente weer beter binnen.

In die districten, waar de restrictie het eerst was toegepast en de bevolking zich eenigszins had kunnen aanpassen, bleek de landrentebetaling bevredigend (Ngandjoek).

Waar groot-grondbezit voorkwam (Kraksaän, Panaroekan) vertoonden de landrente-betalingen het ongunstigste beeld.

1) Gegevens ontleend aan extra-nummer Econ. Weekblad Ned. Indië, Jaaroverzicht 1932. uitg. Mei 1933.
2) Zie hierover Econ. Weekblad Ned.-Indië, Suikernummer, pag. 40, 41.
3) Verg. Econ. Weekb. Ned. Indië, 21 Juli 1933, pag. 72, 73, 94.
4) Verg. hiervoor Econ. Weekblad Ned. Indië, Suikernummer, pag. 39.

Tevens bleek, dat de invloed der suikerrestrictie niet overal de overheerschende factor was, welke de landrente-betalingen beïnvloedde.

Onderstaande staat [1]) geeft voor enkele districten de stand der landrentebetalingen, waarbij niet uit het oog verloren moet worden, dat het Gouvernement, als uitvloeisel der tijdsomstandigheden, voor het jaar 1932 een crisisontheffing verleende, varieerende tusschen de 10% en 30%.

STAND DER LANDRENTEBETALINGEN VOOR ENKELE GEBIEDEN PER ULTIMO AUGUSTUS

regentschap	district.	landrente afbetal. per ult. Aug. in % van den aanslag			suikerareaal in % v/h sawah-areaal		
		1930	1931	1932	1930	1931	1932
Banjoemas	Banjoemas	33	34	44	10,2	8,4	–
	Soekaradja	75	55	28	16,7	18,1	–
	Soempioeh	43	37	22	12,6	6,6	–
Bandjarnegara	Wanadadi	65	39	22	2,2	1,7	–
Ngandjoek	Ngandjoek	78	85	98	6,9	6,8	6,5
	Kertosono	84	79	77	20,8	16,9	0,7
	Lengkong	90	66	68	0,4	0,2	0,2
Bangil	Poerworedjo	82	71	59	7,8	6,6	4,8
	Pandakan	92	63	48	12,2	1,8	–
Kraksaän	Paiton	63	40	13	14,–	9,–	–
	Gading	80	62	25	9,–	1,4	–
Pati	Pati	47	40	36	8,–	7,–	–
	Tajoe	78	47	41	9,4	9,–	8,9

B. *Werkloosheid*

In een gemeenschap, waar een, door de „Pax Neerlandica" veroorzaakte, geweldige bevolkingsaanwas geenszins in evenwicht verkeert met de slechts langzaam stijgende qualitatieve en quantitatieve verbetering der inheemsche productie en waar het bevolkingssurplus dus opgenomen moet worden in uitheemsche productieondernemingen, zou het wegvallen dezer ondernemingen het ontstaan eener catastrophale werkloosheid doen vermoeden.

De werkelijkheid vertoont echter een ander beeld.

Op een waarlijk opvallende wijze wist de inheemsche agrarische goederenhuishouding zich aan de gewijzigde omstandigheden aan te passen en vertoonde daarbij een bijzonder weerstands- en absorptie-vermogen.

Wat betreft de werkloosheid kan allereerst opgemerkt worden, dat de door het Kantoor van Arbeid hieromtrent verzamelde gegevens voor ons van geen belang zijn. [2])

Deze gegevens toch hebben betrekking op bij de arbeidsbeurzen ingeschreven werkloozen. Uit den aard der zaak zullen bij deze in de steden gevestigde arbeidsbeurzen zich voornamelijk inlandsche werkloozen uit stedelijke bedrijven en beroepen aanmelden. Grootendeels zullen deze

1) Verg. Econ. Weekblad. Ned. Indië, Suikernummer, pag. 39.
2) Verg. voor deze gegevens Kol. Studiën 1931, I, pag. 242 e.v., Kol. Stud. 1931, II, pag. 503 e.v. Kol. Stud. 1932, I, pag. 183 e.v., Kol. Stud. 1932, II, pag. 668 e.v.

tot de categorie der „half-intellectueelen" behooren, zooals kantoorbedienden, kleine beambten, abituriënten der verschillende scholen, etc., terwijl daarnaast voor sommige steden vele ontslagen arbeiders uit stedelijke industriën zich aangemeld zullen hebben.

Over de werkloosheid ten platten lande verschaffen deze gegevens geen uitsluitsel.

Over het karakter der werkloosheid in Indië merkt Vreede[1]) het volgende op:

„Het werkloosheidsprobleem teekent zich hier te lande op tweeërlei, scherp van elkander onderscheidene wijze af.

In de eerste plaats treffen wij de *individueele werkloosheid* aan, zooals die zich in Westersche landen voordoet, waar het individu als de werkgelegenheid ophoudt en hij daardoor geen loon meer ontvangt, zich in een strakke individualistische samenleving voor geldgebrek en absolute misère ziet geplaatst, zoodat hij en zijn gezin ten onder zouden gaan, indien steun in eenigerlei vorm achterwege blijft.

Daarnaast vertoont zich hier de *collectieve welvaartsvermindering*, speciaal eigen aan Oostersche landen, waar de desabewoners groote groepen vormen, welker leden elkaar onderling ondersteunen, terwijl zij allen zooveel dichter bij de voortbrengende natuur staan, dat bij vermindering van werkgelegenheid, geheele of gedeeltelijke oogstmislukking een desa- of zelfs gehuchtsgewijze vermindering van welstand veroorzaakt, welke, werd niet tijdig ingegrepen, zou leiden tot voedselschaarschte, voedselgebrek en ten slotte uiteindelijk tot collectieven localen hongersnood.

Daartusschen in heeft zich in de laatste maanden een belangrijke tusschengroep vertoond, *de inheemsche werkloozen*, personen, die wegens specialisatie van beroep losgeraakt zijn van de desa, van den landbouw en van de collectieve levenswijze en die bij langdurige werkloosheid de moeilijkheden van de eerste groep ondervindt, zij het immer gemitigeerd door hun familierelaties, derzelver gastvrijheid en de vele hulpmiddelen van een in wezen agrarisch volk.

De bovenste laag van deze tusschengroep wordt gevormd door de ambtenaren, de hoofdwerkers; deze naderen de eerste groep — de individueele werkloozen van Westersch model — het meeste, terwijl de onderlaag van deze tusschengroep wordt gevormd door de gespecialiseerde werklieden, de ontslagen toekangs der stadsfabrieken, die het verband met hun desa's hebben verloren of in de stad geboren zijn, zoomede de teruggekeerde contractkoelies voor zoover die niet door de desa zijn geresorbeerd. Indien deze werklooze toekangs en koelies de relatie met hun desa hebben aangehouden door grond- of erfbezit of familierelaties plegen zij bij werkloosheid in het verband der collectiviteit terug te vallen, degenen echter, die dit verband hebben verloren en naar de steden zijn getrokken, komen wanneer zij zich daar niet langer voor diverse werkzaamheden, hetzij in de kampong, hetzij voor de Europeesche samenleving weten nuttig te maken of door werkzaamheden hunner vrouwen zich voedsel en onderdak kunnen verschaffen, in een hulplooze toestand, omdat in de steden uiteraard het onderling hulpbetoon minder levendig is.

Aldus vallen ook zij ten slotte in de eerste categorie der individueele werkloozen, zij het dan, dat hunne geringe behoeften aanmerkelijk gemakkelijker kunnen worden bevredigd."

---

1) „De werkloosheid in Ned.-Indië in het 2de halfjaar 1931." Mr A. G. Vreede, Kol. Stud. 1932, I, pag. 185.

Bij deze uiteenzetting kunnen wij ons geheel aansluiten.

Het probleem der individueele werkloosheid zal in ons geval slechts van zeer ondergeschikt belang zijn. Slechts enkele kleine groepen der administratieve en technische arbeiders zijn als individueele werkloozen te beschouwen, daar het grootste deel der vaste arbeiders nog in meer of mindere mate in contact met de desa bleef staan.

De door de maatregelen der suikerindustrie veroorzaakte werkloosheid is veel meer een probleem van algemeene collectieve welvaartsvermindering, welke wel ten duidelijkste blijkt uit de hiervoor vermelde gegevens.

Op welke wijze was de inheemsche groepsgemeenschap in staat het groote aantal vrijkomende arbeidskrachten te absorbeeren?

De débâcle der Westersche landbouwindustrieën veroorzaakte in de eerste plaats wijzigingen in het inheemsch agrarisch productieproces.

Niet alleen de door aanplantrestricties van Westersche ondernemingen vrijgekomen gronden werden met voedselgewassen beplant, doch eveneens vond, onder den drang der omstandigheden, een extra-uitbreiding van den voedselaanplant op droge gronden en van regen afhankelijke sawah's plaats. Vooral de aanplantingen van padi-gadoe, kedelee en maïs vonden groote uitbreiding.

De staande aanplant op ult. Sept. 1933 gaf, in vergelijking met dien op ult. Sept. 1932, voor West-Java, Midden-Java en Oost-Java een uitbreiding te zien van resp. 5%, 13% en 15%.

Voor geheel Java en Madoera overtrof de aanplant op ult. Sept. 1933 dien van ult. Sept. 1932 met ruim 328.000 bouws, waarvan ± 28.000 op rekening van sawahpadi, ± 88.000 voor polowidjo en ± 212.000 voor droge-grond-gewassen. [1])

De catastrophale prijsdaling der inlandsche handelsgewassen veroorzaakte bovendien, dat vele inheemsche exportproducenten weer op den voedselverbouw terugvielen.

Een en ander veroorzaakte, dat niet alleen geen angst voor een mogelijk voedseltekort behoefde te bestaan, doch dat Java en Madoera in oogstjaar 1933 (April '33–Maart '34) ruimschoots in eigen behoefte zullen kunnen voorzien. Berekend werd zelfs, dat Java ult. 1933 over een maïs-surplus van ± 200.000 ton zou beschikken.

Deze gunstige voedseltoestand is des te meer opmerkelijk, daar in 1931 nog voor een eventueel voedseltekort gevreesd werd.

Naast deze *intensiveering van het grondgebruik* — dus de toename van het aantal keeren, dat de grond beplant wordt — werd geconstateerd, dat de *intensiteit der cultuurwerkzaamheden* voor voedselgewassen niet verminderde.

Een en ander veroorzaakte, dat de werkgelegenheid in den inheemschen landbouw — bovenal door den, veel werkzaamheden vereischenden, extra-aanplant van tweede gewassen in den Oost-moesson — voor de niet-grondbezitters voldoende groot bleef.

De verschillende Landbouw-economische verslagen melden echter wel, dat het streven merkbaar was, door meerdere toepassing van *gezinsarbeid en onderling hulpbetoon*, het tewerk stellen van buitenstaanders zooveel mogelijk te beperken.

Opvallend was het groote aanbod van arbeidskrachten voor de oogst-

1) Landb.-econ. Verslag, 3de kwartaal 1933. Bijlage Econ. Weekbl. Ned.-Indië, 8 Dec. 1933.

werkzaamheden. Hierbij deed zich het verschijnsel voor, dat zich plaatselijk veel *mannen* aanmeldden. [1])

Dit overgroote arbeidsaanbod leidde b.v. bij de rijstlanden in de omgeving van Batavia tot den toestand, dat de eigenaren het gezag over hun velden verloren, zoodat het desabestuur meermalen moest ingrijpen tot bewaring van de orde, terwijl veel product verloren ging door vertrappen of in verkeerde handen kwam door niet-controleerbare, te ruime bawon.

De groote geldschaarschte veroorzaakte echter wijzigingen in de *betaling van den arbeid.*

Betalingen in natura namen steeds meer toe, terwijl, voor zoover de loonen nog in geld werden uitbetaald, een voortdurende verlaging plaats vond.

Was het voor de crisis gebruikelijk, dat betalingen in natura — b.v. voor het padiwieden — veelal ná het afkomen van den oogst plaats vonden, in een latere phase verkreeg deze betaling meer en meer een contant karakter.

Het Landbouw-economisch verslag over het derde kwartaal 1933 vermeldt, dat ook dit systeem niet meer in de behoeften der bevolking kon voorzien, zoodat meer en meer reeds padi geleend wordt in anticipatie op later te verrichten praestaties.

Buiten het landbouwbedrijf trachten de grondbezitsloozen een geringe dagelijksche verdienste te vinden door kleinhandel, verkoop van brandhout, huisvlijt, etc.

Zoo kan, tijdens de oogstwerkzaamheden van een werkverschaffing op grooten schaal, met betaling in natura besproken worden, terwijl bij de werkzaamheden (b.v. voor handelsgewassen) die vroeger door loonarbeiders verricht werden, een toename van den gezinsarbeid en het onderling hulpbetoon waargenomen wordt.

Resumeerend kunnen wij concludeeren, dat de crisis op de bedrijfsvoering in den inlandschen landbouw betrekkelijk weinig invloed heeft uitgeoefend.

Over het geheel genomen behoeft voor de voedselsituatie geen vrees gekoesterd te worden, dank zij het vrijkomen van uitgebreide gewezen suikerarealen en de intensiveering van het grondgebruik.

De uit het Westersch bedrijfsleven vrijgekomen arbeidskrachten ten platten lande konden over het algemeen wederom in het inheemsch productieproces worden ingelijfd, dank zij een beperking der gelduitgaven door gezinsarbeid, onderling hulpbetoon, loonsbetaling in natura, etc.

De groote geldschaarschte werd gedeeltelijk gecompenseerd door de verlaging der kosten voor het levensonderhoud ten platten lande.

De indexcijfers (1913 = 100) vertoonen het volgende beeld:

1932				1933			
Januari	85	Juli	74	Januari	65	Juli	61
Februari	84	Augustus	72	Februari	65	Augustus	60
Maart	83	September	70	Maart	66	September	59
April	81	October	69	April	68	October	57
Mei	78	November	69	Mei	65	November	58
Juni	75	December	68	Juni	62	December	

1) Landb.-econ. Verslag, 2de kwartaal 1932. Bijlage Econ. Weekbl. Ned.-Indië, 2 Sept. 1932.

In Banjoemas en Kendal, ook in het Pasoeroeansche werd geconstateerd, dat de totale voedingskosten per volwassene het bedrag van $2\frac{1}{2}$ cent niet te boven gingen. [1])

Ook op andere wijze paste men zich aan de heerschende geldschaarschte aan.

Zoo nam allerwege het ruilverkeer in natura toe. Het verpanden van een stuk grond voor een paard; het betalen van grondhuur; met een geit; de verkoop van grond voor een portie kerftabak; de afbetaling van een fiets met padi, etc. werden waargenomen. [2])

Verschillende vormen van werkverschaffing in de inlandsche maatschappij werden gerapporteerd.

Op initiatief van den assistent-resident van Djember en den Bond van rijstpellerij-eigenaren zullen de in de residentie Besoeki vrijgekomen 15.000 bouw grond door de bevolking beplant worden met padisoorten, speciaal bestemd voor den rijst-export. [3])

Uit Kediri, Soerakarta, Wonogiri en elders kwamen berichten, dat men middels weef- en huisvlijt („tenoenan") de zonder werk zijnde desalieden aan arbeid en eenige contanten hielp.

Dit idee ging uit van de bestaande inlandsche coöperaties. Overal op Java werden verkoopagenten aangesteld, die de geproduceerde goederen met behulp van propaganda voor het „swadeshi principe" van den hand zetten. De inkomsten voor de arbeiders werden geschat op 10 cent per dag. [4])

In het „Vaderland" van 22 April 1932 werd reeds gewezen op de ontwikkeling der inheemsche textiel-huis-nijverheid in Cheribon. Hoewel reeds vroeger in Cheribon katoen als polowidjo geplant werd (± 200 bouw per jaar) nam deze teelt grooten omvang aan door verminderde werkgelegenheid bij de suiker, nijpend geldgebrek, etc.

De N.R.Crt. van 27 April 1932 deelde mede, dat in den Oosthoek bij de inlandsche bevolking de belangstelling herleefde voor de bereiding van Javaansche suiker in den vorm van ruitvormige stukken (zgn. goelatjakar).

Zoo bleek allerwege het saamhoorigheidsgevoel der inlandsche bevolking een belangrijken factor in de moeilijke tijdsomstandigheden te zijn. Het werk werd zooveel mogelijk onderling verdeeld, zoodat ieder kans kreeg op een aandeel, zij het dan ook, dat dit aandeel geringer was, dan onder normale omstandigheden.

In het verslag der Kleine Welvaartcommissie [5]) wordt nog gewezen op verschillende *structuur-veranderingen* in de inheemsche maatschappij, waarvan verschillende de tendenz hadden het maatschappelijk inkomen gelijkmatiger te verdeelen.

In den loop der tijden was in verschillende desa's een spanning in de huishouding ontstaan, als gevolg van de omstandigheid, dat de beschikkingsmacht over den grond, hetzij duurzaam, hetzij tijdelijk in handen van

1) Verg. Soerabaya'sch Handelsblad, 3 Jan. 1933.
In 1932 bracht het Gouvernement de halve cent weer in omloop, terwijl in 1933 stemmen opgingen om een nieuw muntstuk ter waarde van een kwart cent in te voeren. (Ind. Mercuur. 18 Oct., 1933, pag. 663).
2) Verslag van den economischen toestand van Ned.-Indië, 1ste kw., 1933.
3) De Indische Mercuur, 25 Jan. 1933, pag. 51.
4) Econ. Weekblad Ned. Indië, 17 Febr. 1933, pag. 1354.
5) Zie Econ. Weekblad, Suikernummer, pag. 37.

enkelen geraakt was. Deze spanning werd in normale tijden gedeeltelijk opgeheven door de werkgelegenheid in de suikercultuur voor de velen, zonder beschikkingsmacht over grond.

Bij het wegvallen der suikercultuur verkreeg de oorspronkelijke inlandsche bezitter weer de volle beschikkingsmacht over zijn grond. Als gevolg der zeer lage productieprijzen en de geldschaarschte in het algemeen, was de animo voor en mogelijkheid tot verhuur dezer gronden aan anderen zeer gering.

Het resultaat was dus dat de bezitter deze gronden zelf in gezinsarbeid en onderling hulpbetoon beplantte of in deelbouw uitgaf. Hierdoor ontstond een gelijkmatiger verdeeling van de feitelijke beschikkingsmacht over den grond en meer algemeener deelneming van de bevolking in het inheemsch productieproces.

Deze gang van zaken werd meer in het bijzonder in Ngandjoek geconstateerd. Overal echter valt een vermindering van overdracht van grond, hetzij tijdelijk (veldhuur, verpanding), hetzij definitief (verkoop) waar te nemen.

In streken met groot-grondbezit, waar grondverhuur aan suikerfabrieken, voor de meestal elders wonende bezitters, zeer aanlokkelijk was, werd, bij het wegvallen der suikercultuur, de vraag naar deelbouwers grooter. De lage productenprijzen veroorzaakten echter, dat zich slechts weinig gegadigden aanmelden. Wel werd — althans in Kraksaän — een, door de Volkscredietbank met voorzichtigheid gesteunde, toenemende aankoop van deelen van het vaste vermogen der groot-grondbezitters door niet-grondbezitters waargenomen.

Ook hier dus de tendenz tot verdere grondversnippering, d.w.z. gelijkmatiger verdeeling van de beschikkingsmacht over den grond en zijn producten.

Slechts voor de werklooze „angelernte" arbeiders vallen moeilijkheden te verwachten.

Een deel van hen geniet echter onderstand, wachtgeld of pensioen, terwijl anderen zich over het algemeen kleine verdiensten, hetzij uit grond, hetzij op andere wijze, hebben weten te verschaffen.

Zoo bleek in de streek Bangil tot Sitoebondo het visscherijbedrijf belangrijk op te leven, terwijl in Panaroekan zich een kleine, inheemsche tusschenhandel in producten had ontwikkeld, welke gebruik maakte van kleine, plaatselijke prijsverschillen.

§ 5. Conclusies

De, uit den thans in Indië heerschenden toestand, te trekken conclusies zijn, voor de Nederlandsche koloniale politiek in het algemeen en voor het Westersch bedrijfsleven in het bijzonder, zeer leerzaam.

Een ruim driehonderdjarig, steeds intenser wordend, contact met de inheemsche bevolking, tijdens welk contact in het bijzonder in de laatste kwart eeuw, een doelbewuste en intensieve welvaartspolitiek werd gevolgd, veroorzaakte bij die bevolking veranderingen van economischen, geestelijken en socialen aard, die de heilzame werking dezer welvaartspolitiek schenen aan te toonen.

Als bewijs van een ontwakend economisch besef werd de omstandigheid aangehaald, dat bepaalde inheemsche groepen er in geslaagd waren zich te ontworstelen aan den verlammenden greep eener uitsluitende productie

in natura voor consumptie en, hetzij door productie voor export, hetzij op andere wijze (loonarbeid), een aanvullend inkomen verdienden.

Als bewijs voor een geestelijke verandering werd de omstandigheid aangevoerd, dat bij de groepen der inheemsche intellectueelen en half-intellectueelen in steeds sterker mate de drang tot zelfbeschikkingsrecht, economische, politieke en godsdienstige zelfstandigheid, tot uiting kwam, welke drang weerklank scheen te vinden ook bij de massa van het volk.

Het gemak, waarmede groote groepen inheemschen zich aanpasten aan een penetreerende geldhuishouding; het ontstaan van coöperaties en vakvereenigingen; de geestdrift, waarmede de, nog meer dan in Europa, los naast elkander staande rassen en volken van den Archipel de nationalistische eenheidstendenz, culmineerend in het woord „Indonesië" aanvaardden; dat alles zou duiden op sociale veranderingen van ingrijpenden aard en bewijzen, dat, onder de impetus der Westersche beschaving, het Oosten zich ontworstelde aan het bekrompen groepsexclusivisme en haar statische huishouding.

Betreffende het Indisch Staatsbestel zien wij een uitgebreid, Westersch georganiseerd en georiënteerd, Bestuursapparaat ontstaan, waarvan de financieele consequenties grootendeels gebaseerd zijn op de wisselvallige bedrijfsresultaten van een machtig, vrijwel uitsluitend op export aangewezen, Westersch productie-systeem.

In tijden van hoogconjunctuur, wanneer de baten rijkelijk vloeiden, kon een actieve, materieele welvaartspolitiek gevoerd worden, waarbij versteviging der orde, rust en veiligheid en uitbreiding van het verkeerswezen in de oudere cultuurgebieden doorgevoerd werd, terwijl de Buitengewesten in toenemende mate gepacificeerd en ontsloten werden. De Westersche ondernemersgeest profiteerde voornamelijk hiervan.

Thans, nu de wereldcrisis — welke wel in het bijzonder een Westersche crisis is — de Westersche ondernemingen heeft ontwricht en lamgeslagen en de Staatsfinanciën aan den rand van een débâcle staan, blijkt de inheemsche millioenen-bevolking zich zonder veel wrijving te kunnen aanpassen aan de gewijzigde omstandigheden.

Hoe duidelijk blijkt thans, dat de economische, geestelijke en sociale veranderingen, welke bij de inheemsche bevolking geconstateerd werden, *niet* voortkwamen uit eigen latente vermogens, doch veroorzaakt werden door uitwendige prikkels van wereldverkeer, voorschotten, ambtelijke aanmoediging, bevolkingsaanwas, etc.

Hoe zeer blijkt een eeuwenlange Westersche penetratie slechts een te verwaarloozen invloed uitgeoefend te hebben op de enkelingen, terwijl de groote millioenenmassa's onberoerd en onbeïnvloed bleven voortleven in een door eeuwenoude traditie geheiligd, maatschappelijk bestel!

Slechts bij uitzondering vermocht het Westen, bij de inheemsche bevolking sluimerende, latende vermogens tot dynamisch leven te wekken, de groote massa reageerde slechts statisch, door bevolkingsaanwas, op de zegeningen der Pax Neerlandica!

Hoe leerzaam de les ook moge zijn, die het huidige aanpassingsvermogen der inheemsche bevolking als een „quod erot demonstrandum" onder het te bewijzen fiasco der Nederlandsche koloniale welvaartspolitiek heeft ge-

plaatst, nog ernstiger is de les voor het Westersch bedrijfsleven. [1])

Hoe vele malen werd niet naar voren gebracht, dat een plotselinge verdwijning van de Javasuikerindustrie niet alleen de financieele débâcle van het Indisch Staatsbestel zou veroorzaken, doch tevens, door het vermeende feit eener innige belangengemeenschap met de inheemsche bevolking, een ontwrichting der inlandsche maatschappij zou bewerkstelligen.

Wij zagen in bovenstaande schetsmatige beschrijving van den huidigen toestand bij de inheemsche bevolking, hoe zeer deze met nadruk geponeerde stelling door de werkelijkheid wordt gelogenstraft.

Het aanpassingsvermogen der inheemsche bevolking bleek zelfs zoodanig, dat in de pers stemmen werden vernomen, die de suikerindustrie waarschuwden tegen te rigoureuze inkrimping, daar in de toekomst de bevolking wellicht niet meer genegen zou zijn haar gronden en diensten aan de industrie te verhuren!

Er is waarschijnlijk geen sprekender bewijs voor Kielstra's [2]) stelling, dat de 20ste eeuw een toenemende divergentie tusschen de verschillende bevolkingsgroepen liet zien, aan te voeren, dan juist de omstandigheid, dat de inheemsche bevolking slechts oppervlakkig door den nood der tijden getroffen werd, in dien zin, dat, ondanks lage productenprijzen en geldschaarschte, en ondanks een geweldige overbevolking, de inheemsche gemeenschap niet het, de zedelijke en moreele krachten van een volk ondermijnend, probleem der werkloosheid kent.

De Javasuikerindustrie is er niet in geslaagd een organisch geheel met de inheemsche groepsgemeenschap te worden.

Haar organisatie was te veel uitvloeisel van het materieele nuttigheidsprincipe.

Stelt men als ideaal eener bedrijfsorganisatie [3]), het tot stand brengen van een ordening, die door haar gebondenheid in vrijheid en haar onpersoonlijke souvereiniteit een boven het individueele uitgaande macht aan de leden der organisatie toedeelt, zoodat de economisch-sociale ongelijkheid der menschen en de verschillende aanleg van hun natuur door de suggestieve macht der organisatie worden verzacht; dan kan men constateeren, dat de bedrijfsorganisatie der industrie hieraan niet beantwoordde.

Stelt men als doel eener bedrijfsorganisatie het laten arbeiden van alle medewerkers onder omstandigheden, waardoor de grootste arbeidsprestatie wordt verkregen, terwijl tevens de belangen der medewerkers op de beste wijze worden behartigd, dan kan men constateeren, dat dit doel met de bestaande organisatie niet bereikt werd.

Integendeel!

Zoowel de tendenz tot opvoering der technische productiviteit, welke na 1884 overheerschte, als de tendenz tot verlaging van den kostprijs, welke na 1918 op den voorgrond trad, leidden tot een déclasseering van den factor inheemschen arbeid.

---

1) Verg. Thamrin in een interview voor de Locomotief. (Ind. Merc., 6 April 1932, pag. 199.)
„Het tot nu toe gevolgde systeem van koloniale economische politiek is steeds volkomen verkeerd geweest en houdt gevaren in, die voor het Westersche bedrijfsleven zelf funest kunnen zijn.

„Men heeft altijd, van de Oost-Indische Compagnie af tot nu toe, de inheemsche bevolking als consument verwaarloosd en alles gezet op goedkoop produceeren en exporteeren. Thans zien we, dat het buitenland de exportgoederen niet koopen kan of wil en zitten we met een groote hoeveelheid exportproducten, die niemand afneemt. Het consumptievermogen van de millioenen bevolking van Ned.-Indië is te gering, dan dat in Indië zelf een afzetgebied zoude zijn..."

2) J. C. Kielstra: „Het koloniale vraagstuk van dezen tijd".

3) Dr G. Révesz: „Psychologie van het bedrijfsleven", pag. 9.

Tijdens het veel gesmade Cultuurstelsel was de teelt van de grondstof nog een levend, zij het opgedrongen, onderdeel van het inheemsch agrarisch productieproces.

Economische overwegingen veroorzaakten, na het vrijlaten der cultuur, het dubbel karakter van de industrie, waarbij dus ook de teelt van de grondstof in betaalden arbeid onder intensief Westersch toezicht geschiedde.

In hoe sterker mate overwegingen van materieelen aard de noodzakelijkheid naar voren deden komen van een uitschakeling van den onbetrouwbaren, inheemschen arbeid, des te sneller wordt deze factor teruggebracht tot de laagst betaalde „unskilled labour".

De sociaal belangrijke groep der karrevoerders wordt uitgeschakeld door de mechaniseering van het riettransport. Westersche qualiteitseischen veroorzaken de verdwijning, althans snelle inschrompeling, van de belangrijke groep inheemsche ambachtslieden, die de verschillende materialen aan de industrie leverde.

Toenemende mechaniseering in de fabriek brengt het gros der fabrieksarbeiders terug tot het peil van laagst bezoldigde, ongeschoolde (in het beste geval „angelernte") arbeiders. Qualiteitsarbeid (kokers, administratie) wordt in toenemende mate toebedeeld aan niet-inheemschen.

Zoowel de pogingen tot het opvoeren der productie als de pogingen tot verlaging van den kostprijs veroorzaakten een toename van den factor leiding, in dit geval *toezicht*. Het resultaat was een relatieve vermindering van het aantal inheemsche productieve werkers en een toename van het Europeesch toezichthoudend en administratief personeel.

Vooral de centralisatie- en rationalisatie-politiek van na 1918 veroorzaakte een steeds verder uiteenloopen der verschillende belangen.

Dat de tallooze millioenen, welke de industrie jaarlijks onder de bevolking bracht, de mogelijkheid tot verruiming en veraangenaming van de levensomstandigheden veroorzaakte spreekt wel van zelf. Dat de industrie echter daarnaast sociaal opvoedend werk verrichtte kan ontkend worden.

§ 6. Maatregelen voor de toekomst

Het maken van toekomstplannen in een tijd, waarin politieke maatregelen de vrije werking van economische krachten en wetten vertroebelen, kan aan gerechtvaardigde bedenkingen onderworpen worden.

Zoolang de vrije werking van economische krachten gewaarborgd blijft, kan de ondernemer die maatregelen treffen, welke de beste aanpassing aan gewijzigde omstandigheden waarborgen.

Zoolang daarentegen snel wisselende politieke maatregelen het economisch leven aan banden leggen blijft elke toekomstbeschouwing illusoir.

Hoewel Prinsen Geerligs[1]), uitgaande van de praemissen, dat op 1 April 1936 inderdaad geen oude voorraden van beteekenis meer aanwezig zullen zijn[2]), dat een jaarlijksche suikerexport van ± 1.200.000 ton ook in de toekomst gehandhaafd zal kunnen blijven en dat gerekend kan worden op een binnenlandsche consumptie van ± 350.000 ton, een toekomstige, aan de gewijzigde omstandigheden aangepaste, Javasuikerindustrie

1) Econ. Weekblad Ned. Indië, 22 Sept. 1933, pag. 491 e.v.

2) Om deze toestand te bereiken zou er in 1934 in het geheel niet geplant moeten worden De totaal hoeveelheid beschikbare suiker op 1 April 1935 kan geschat worden op bijna 1,3 millioen ton. Slechts door in 1935 geen nieuwe suiker te produceeren zou men dus, bij een jaarlijksche uitvoer van 1.200.000 ton, de bij de Chadbourne-overeenkomst gefixeerde voorraad op 1 April 1936 van 225.000 kunnen bereiken.

fixeert op ± 100 fabrieken met een productie van ± 1½ millioen ton suiker en een beplant areaal van 100.000 ha, blijft dit alles slechts een toekomstverwachting.

Een, uit een Aziatische Monroe-leer voortvloeiende, autarkie-politiek en een, uit de financieele consequenties van dure Bestuursapparaten voortvloeiende, fiscale politiek van Java'sch belangrijkste afzetgebieden, veroorzaakten in een betrekkelijk kort tijdsverloop reeds bijna den ondergang der Javasuikerindustrie. Niemand kan, bij de huidige politiek en economische constellatie in de Pacific, voorspellen hoe deze toestand zich ontwikkelen zal.

Nemen wij echter Prinsen Geerligs veronderstelling als juist aan, dan zal de toekomst ingrijpende veranderingen, ook voor den factor arbeid met zich brengen.

Ook in de toekomst toch, zal de Javasuikerindustrie slechts in beperkten omvang kunnen blijven bestaan, indien zij er in slaagt het qualitatief en quantitatief hoogwaardigste product tegen den laagsten kostprijs te produceeren.

Een continueering, beter verscherping, der tot nu toe gevolgde concentratie- en rationalisatie-politiek zal hiervoor noodzakelijk zijn.

Alle leidinggevende arbeid, zoowel op commercieel, administratief als cultuur-technisch gebied zou dan geconcentreerd moeten worden in een eenheidsapparaat, en verricht moeten worden door weinige, hoogwaardige, gespecialiseerde, Europeesche importkrachten.

De versnippering van krachten, zooals die optreedt bij de verschillende maatschappij- en administratie-kantoren, moet opgeheven worden door de schepping van één, de geheele industrie omvattend, eenheidsapparaat.

Het bestaan van vele, tot verschillende maatschappijen behoorende, kleine suikerfabrieken in hetzelfde gebied (Modjokerto, Pasoeroean), alle met versnipperde arealen, past niet meer in dit stelsel. In de daarvoor door klimatologische en economische omstandigheden meest geschikte gebieden behooren grootere arealen vermalen te worden door weinige, ultra-modern geoutilleerde monsterfabrieken. [1])

Naast een zuiver wetenschappelijk Proefstation, dat zich in het bijzonder toelegt op het bestudeeren van *bijzondere*, op de geheele productie betrekking hebbende, cultuur-technische problemen (physiologie, entomologie, phyto-pathologie, agrogeologie, chemische en technische problemen) behoort de Centrale Organisatie werkzaam te zijn op economisch, sociaal, politiek en statistisch gebied (werkvolkquaesties, zoeken van afzetgebieden, belastingvraagstukken, etc. etc.).

Het zwaartepunt der machtsverhoudingen behoort in Indië te liggen!

Betreffende het ondernemingspersoneel zal men twee wegen in kunnen slaan.

Door alle leidende arbeid te concentreeren in het te scheppen eenheidsapparaat, zou men een ver doorgevoerde indianiseering bij het praktijkspersoneel kunnen bereiken.

Deze terreinwerkers behooren dan, in nog sterker mate dan thans, critieklooze, doch punctueele uitvoerders te worden van minitieuse, uniforme, centraal voorgeschreven werkwijzen.

Hoewel men dus volgens dit systeem een quantitatieve vermeerdering

1) Verg. De Indische Mercuur, 31 Mei 1933, pag. 234.

van de inheemsche arbeiders zou verkrijgen, blijft een qualitatieve verbetering achterwege. Nimmer zal men bij dezen organisatievorm den toestand verkrijgen, dat inheemsche arbeid een integreerend en levend onderdeel van het productieproces wordt, daar elke opbouwende inhoud aan de functie der praktijkwerkers wordt ontnomen. In verscherpte mate zal een koude, zakelijke, statische verhouding tusschen inheemsche uitvoerders en Westersche leiders ontstaan.

Daarnaast bestaat het nadeel, dat, mocht een tot het uiterste doorgevoerde concentratie voor het chemisch en technisch gedeelte van het productieproces nog mogelijk zijn, er zeer bijzondere grenzen gesteld worden door het agrarisch gedeelte van het bedrijf.

De natuurlijke, door menschen slechts weinig te beïnvloeden, productiefactoren zijn bij elk agrarisch productieproces van integreerend belang. Deze, plaatselijk sterk uiteenloopende, productiefactoren binden elke concentratiepolitiek aan bepaalde, niet te overschrijden grenzen.

Het ware dus beter voor het praktijkspersoneel een décentralisatiepolitiek te volgen, waarbij de onderneming gesplitst wordt in twee afdeelingen: fabriek en aanplant, elk onder leiding van weinige, hoogwaardige, zelfstandige, verantwoordelijke Europeesche importkrachten, geassisteerd door goed opgeleid inheemsch personeel.

Over de positieverhooging voor de Europeesche praktijkgeëmployeerden en de materieele voordeelen voor de industrie, welke uit dit systeem voortvloeien, kan hier niet nader uitgeweid worden.

Betreffende de *inheemsche arbeiders* kan het volgende opgemerkt worden.

Daar het Europeesch fabriekspersoneel gering in aantal is, zal een gedeelte van den, eertijds door Europeanen verrichten, toezichthoudenden en leidenden arbeid, bij den dagelijkschen gang van zaken, aan inheemschen moeten worden overgedragen.

De zuiver toezichthoudende arbeid wordt bij uitsluiting aan inlandsche mandoers voor de diverse fabrieksploegen en aan inheemsche wachtdoeners voor groote fabrieksonderdeelen opgedragen.

a. administratief personeel

In het bijzonder zal vergaande indianiseering plaats moeten vinden bij het *administratief personeel.*

Na het aankweeken van meer verantwoordelijkheidsgevoel en zelfstandigheid en het prikkelen der zelftucht, nauwkeurigheid en zelfcritiek, zal op deze wijze aan goed onderlegde en van Westersche bevoegdheden voorziene inheemsche intellectueelen, een belangrijk aandeel in het scheppend proces van de voortbrenging verkregen kunnen worden.

Bepaalde bevolkingsgroepen: zonen van beambten en beter gesitueerden, dienen voor dit soort werk geselecteerd te worden. Zij zullen in de toekomst de plaats in kunnen nemen van Europeesche administratieve werkkrachten, die, bij de voortschrijdende centralisatie en daarmee gepaard gaande toenemende belangrijkheid van den bureau-arbeid, in steeds grooter getale in Indië een werkkring vonden.

Het is deze categorie van Europeanen, die uit den aard van hun weinig productieve werkkring een bijna uitsluitend consumptief karakter draagt, ten koste van de latent aanwezige vermogens van de ontwikkelde inlandsche bevolking, die, zonder schade te berokkenen, hun plaatsen kunnen overgeven aan inheemsche arbeidskrachten.

De tewerkstelling van een gedeelte van het politiek en zedelijk gevaarlijk element der inheemsche werklooze half-intellectueelen, zou voor Indië als geheel een niet te onderschatten sociaal voordeel opleveren. [1])

b. fabriekspersoneel

Een toenemende indianiseering zal slechts mogelijk zijn, wanneer meerdere aandacht besteed wordt aan de *arbeidsopleiding*.

De graad van moeite en kosten, besteed aan arbeidsopleiding, physieke en psychische gesteldheid der arbeiders, kortom het scheppen van de gunstigste arbeidsvoorwaarden, wordt bepaald door de plaats, die de arbeider in het productieproces inneemt.

Is de arbeider gemakkelijk te vervangen, dan zal geen of weinig aandacht aan de arbeidsverhoudingen besteed worden.

Op Java bestond in de eerste plaats een groot arbeidersaanbod, terwijl in de tweede plaats inheemsche arbeiders voornamelijk benoodigd waren voor het verrichten van „unskilled labour".

Doch niet alleen door de *mate van vervangbaarheid* wordt de positie van den arbeider bepaald, daarnaast ook door den *aard van het productiesysteem*.

Bij productiesystemen voor de markt heerscht slechts de zuiver mercantiele geest. Bij dit systeem zal de positie van den arbeider ongunstiger zijn, dan in een patriarchaal stelsel, waar de werkgever nog altijd verantwoordelijkheid voelt ook voor de niet-materieele omstandigheden van zijn ondergeschikten.

Het groote aanbod van goedkoope arbeidskrachten en de laag gequalificeerde plaats van den inheemschen arbeid veroorzaakten, dat in de Javasuikerindustrie weinig of geen aandacht aan arbeidsopleiding werd geschonken. Ook *psychologische eigenschappen* van den inlander veroorzaakten de afwezigheid dezer opleiding.

De inlander gevoelt, dat al zijn doen en laten middellijk of onmiddellijk onder toezicht staat van hem gunstig of ongunstig gezinde genii.

Ook zijn arbeid wordt door deze hoogere machten volledig beheerscht. Des menschen arbeid kan slechts slagen, wanneer deze machten gunstig gestemd worden door het brengen van offers, het branden van wierook, het opzeggen der gebedsformulieren.

Dit alles is belangrijk, het bepaalt de houding van den ambachtsman tegenover zijn werk.

Zelfs in de suikerindustrie, waar arbeiders door jarenlangen arbeid in een Westersch milieu, een gedeelte van hun overtuigingen hebben prijsgegeven, zal nog telkenjare, vóór den aanvang van den maaltijd, het bekende maalfeest gehouden worden, waarbij offeranden voor alle machines worden geplaatst en de priesters, bij de gemeenschappelijke slametan, de zegen over den arbeid afsmeken. Het zal niet nagelaten worden voor nieuw geplaatste machines of op plekken, waar ongelukken voorkwamen, extra offers te plaatsen.

Deze opvatting is het ook, die verhinderd, dat met vrucht nieuwe werkmethoden doorgevoerd kunnen worden.

„Immers zoolang de smid, die 'n lasch wil leggen, als het ijzer niet te-

1) Verg. „Inheemsch personeel bij de Europeesche cultuurbedrijven in Ned. Indië", G. J. W. Putman Cramer, „De Rijkseenheid", 5 Nov. 1930, pag. 47.
Tevens „Oedaya", Sept. 1930.

zamen welt, zijn toevlucht neemt tot een tooverspreuk, zoolang de weefster, wier scheering in het ongereede raakt, tot het ontwarren daarvan een beroep doet op de betrokken schikgodin, zonder dat beiden er zich veel om bekommeren door oefening dergelijke verdrietelijkheden in de toekomst te voorkomen, zoolang zal de Westerling, bij allen goeden wil om de vóór alles noodige verbetering in de gevolgde werkmethoden te brengen, deze vruchteloos aanprijzen. Men zal hem aanhooren, doch volgen allerminst om de eenvoudige maar afdoende reden, dat anders te doen dan gedaan wordt, krachtens oeroude inzetting ongeoorloofd is." [1])

Pleyte's opmerking gaat ook voor de suikerindustrie op. Hier zijn de gevolgde werkmethoden minder een uitvloeisel van heilige tradities dan van jarenlange sleur, doch ook hier zal een wijziging in de gevolgde gebruiken kunnen leiden tot lijdelijk verzet of tegenwerking.

Desondanks zal arbeidsopleiding als onderdeel van arbeidsrationalisatie onder de gewijzigde omstandigheden noodzakelijk zijn.

Hoewel er een zeer overvloedig aanbod van goedkoope arbeidskrachten bestaat, is de qualiteit daarvan zoodanig, dat, bij het opvoeren der technische productiviteit bij verlaagde kostprijs steeds scherper toezicht noodzakelijk is. De voor dit toezicht benoodigde, dure importkrachten passen niet meer in een stelsel, waarbij getracht moet worden door indianisatie de kostprijs te drukken.

Naast dit economisch motief voor een doorvoering van de arbeidsrationalisatie bestaat nog een ethisch motief: het recht op verantwoordelijken arbeid voor den inlander.

Een rationeele opleiding [2]) volgens paedagogische en psychologische richtsnoeren wordt pas mogelijk, wanneer men speciale leermeesters aanstelt. Tevens bestaat de noodzakelijkheid tot het oprichten van speciale werpklaatsen, waarin een vakopleiding mogelijk wordt volgens een weloverwogen leerplan.

Een nauwkeurige arbeidsanalyse en bestudeering van het bedrijf zullen aan het opstellen van een leerplan vooraf moeten gaan. Het doel der opleiding moet zijn het verkrijgen van goede werkgewoonten en van optimale vaardigheden.

Gewoonten worden met den tijd star, automatisch en onveranderlijk; bij *vaardigheden* wordt het optreden van het persoonlijk element verwacht.

Bovenal noodzakelijk is, dat den arbeider de *beteekenis van de door hem te volvoeren handelingen wordt bijgebracht.* De beteekenis voor het bereiken van het gestelde doel en de beteekenis, die het al of niet juist verrichten van handelingen voor volgende productiephasen kan hebben.

De te volvoeren handeling dient allereerst besproken te worden als onderdeel van het zinrijk geheel, daarna te worden uitgelicht om gespecialiseerd in alle onderdeelen te worden bestudeerd.

Het eerste bleef vroeger vaak geheel, het tweede gedeeltelijk achterwege.

Als de aan te leeren bevoegdheid ook als zelfstandig onderdeel reden van bestaan heeft (zuivere mechanische techniek) valt tegen het afzonderlijk oefenen niets in te brengen. Het werkplaatspersoneel, benoodigd voor het vervaardigen en herstellen van machinerieën en onderdeelen, behoeft dus slechts gespecialiseerd, technisch onderwijs. Voor het vast personeel,

1) C. M. Pleyte: „De Inlandsche Nijverheid in West-Java als sociaal-ethnologisch verschijnsel", I, pag. III, 1911.
2) Verg. Révész: „Psychologie van het bedrijfsleven".

werkzaam in de fabriek, is echter het bijbrengen van de beteekenis hunner werkzaamheden als onderdeel van het productieproces onontbeerlijk.
Het leertempo zal geheel afhangen van de psychologische gesteldheden van de op te leiden arbeidskrachten.

In de fabriek, waar vrijwel steeds dezelfde handgrepen moeten worden verricht, is *automatiseeren van deze handgrepen* hoofdzaak. Het in te voeren arbeidstempo dient echter nader bestudeerd te worden, zoodat een harmonieus geheel gevormd kan worden.
Het vakonderwijs gericht op het individu, moet de spontaneïteit (het uitleven van krachten, gericht op het overwinnen van moeilijkheden en het verrichten van scheppenden arbeid), het zelfstandig denken en het nemen van initiatieven bevorderen en ontplooien. Onderlinge, gezonde rivaliteit moet de neiging tot „Selbstbehäuptung" (neiging tot uitblinken) aanwakkeren.
Daar al deze maatregelen, willen zij succes hebben, een zekere mate van persoonlijkheid voorveronderstellen, die in vele gevallen bij den inlandschen arbeider nog niet in sterke mate voorhanden is, kan als eerste maatregel het gemeenschapsgevoel aangewakkerd worden, in dien zin, dat corpsgeest, arbeidsspirit, rythmische arbeid, etc. bevorderd worden.
Het omvormen der mechanische in een organische solidariteit is een der belangrijkste psychologisch-paedagogische vraagstukken.

Financieele overwegingen zouden de invoering van een systeem van rationeele arbeidsschifting en arbeidsopleiding kunnen tegenhouden.
Ontegenzeggelijk brengt het inrichten van speciale onderwijs-werkplaatsen een verhooging der uitgaven met zich. Passende lokaliteiten moeten beschikbaar worden gesteld, meerdere werkkrachten aan de productie onttrokken, terwille van het onderwijs, etc.
Deze extra-kosten behooren te worden gecompenseerd door de voordeelen van een intensievere en vluggere scholing der werkkrachten, zoodat qualitatieve verbetering en quantitatieve vermindering dezer werkkrachten kunnen leiden tot vermindering der bedrijfskosten.

Rationeele scholing der werkkrachten biedt voordeel, indien:
1. de leertijd wordt verkort, waardoor de leerling eerder productieven arbeid kan verrichten;
2. de praestaties qualitatief beter zijn (vooral belangrijk voor het werkplaatspersoneel):
3. wanneer quantitatief meer gepraesteerd wordt;
4. daling van het ongevallencijfer;
5. de meer of mindere deugdelijkheid der arbeiders reeds gedurende de leertijd kan worden opgemerkt;
6. snellere en juistere „turn-over" verkregen kan worden (d.w.z. weggaande arbeiders snel door nieuwe goed opgeleide vervangen kunnen worden).

Naast economische voordeelen kan rationalisatie ook sociale verbeteringen teweeg brengen. Door arbeidsselectie en door plaatsing van den arbeider op de voor hem aangewezen plaats in het productieproces, kan een bepaalde arbeiderstand ontstaan, die, als klasse, een belangrijke functie kan vervullen in de ontwikkeling van het land.

Naast aandacht, besteed aan de uiterlijke factoren, zooals de economische (arbeidsduur en loon) en de physiologische (voedingstoestand, ver-

moeidheid, etc.) zijn de psychologische factoren van het grootste belang.

Bestudeert men de doelmatigheid van den menschelijken arbeid in de suikerindustrie, dat wil dus zeggen, de mate, waarin sprake is van verhooging der praestatie bij verminderende krachtsinspanning, dan constateeren wij het volgende:

Arbeidsrationalisatie kan, behalve door een rationeele inrichting der beroepsvoorbereiding (selectie en onderwijs), bereikt worden door:

1. aanpassing der materieele arbeidsvoorwaarden (werktuigen, machines, transportinrichtingen, arbeidsplaatsen) zoowel aan de gestelde taak, als aan de menschelijke constitutie;
2. het scheppen van doelmatige werkmethoden;
3. organisatie en indeeling van den arbeidsgang (pauzen, tijdsverlies, arbeidsverdeeling, ploegenwisseling, arbeidsdiscipline, etc.).

De verhouding van gerationaliseerde en genormaliseerde arbeidsmethoden tot de variabiliteit der arbeiders, de mate van psychische energie voor den arbeid benoodigd en de vraag, of rationalisatie wel de geschiktste methode is bij een bepaalde psychische gesteldheid van den arbeider; het zijn alle vraagstukken van groot belang.

sub. 1. Men kan constateeren, dat de Javasuikerindustrie, wat betreft rationalisatie der materieele arbeidsvoorwaarden, niet ten achter is gebleven. De technische outilleering der industrie wordt veelal geprezen, hoewel niet ontkend kan worden, dat deze ten achter staat bij die, welke, bij de bestaande dure arbeidskrachten, de suikerfabrieken op Cuba, werkende met Amerikaansch kapitaal, hebben toegepast.

Technische rationalisatie en aanpassing daarvan aan het bedrijf heeft dus wel plaats gevonden, doch aanpassing aan de *menschelijke constitutie* ging hierbij niet gepaard: qualiteitsarbeid voor de bediening der machines (kookpannen, verdampers) werd veelal aan uitheemschen opgedragen.

sub. 2. Het scheppen van doelmatige werkmethoden is in een bedrijf als de Javasuikerindustrie voor een groot gedeelte aan de technische installaties gebonden, wat de fabricage betreft.

De inrichting van het bedrijf is zoodanig, dat bij het grootste gedeelte der productiephasen slechts automatische, aan bepaalde regelen gebonden handgrepen worden vereischt, zonder dat eigen initiatief vereischt of zelfs gewenscht is.

Het aanbrengen van kleine wijzigingen in de werkmethoden der verschillende ploegen wordt overgelaten aan het beleid van de fabricagechef en zijn helpers, die hierbij echter vaak op moeilijkheden stuiten.

Een bepaalde, meestal historisch gegroeide werkmethode („atoeran") wordt door de bedienende ploeg automatisch toegepast, terwijl elke, slechts kleine, verandering of verbetering een toestand van verbijstering („bingoen") kan veroorzaken, of wel afstuit op tegenzin en lijdelijk verzet, voortkomend uit het diep ingeworteld conservatisme van den arbeider.

Daar het grootste gedeelte der inlandsche werkkrachten de beteekenis van de door hen volvoerde handgrepen niet of nauwelijks beseft, noch eenig idee heeft van de min of meerdere belangrijkheid, die hun arbeidspraestatie in het productieproces inneemt, stuiten wijzigingen in de werkmethoden, welke vaak pas gunstige resultaten zullen toonen in een volgende productiephase, af op onwil, zelfs indien deze wijzigingen met zich brengen een verlichting of vergemakkelijking der individueele arbeidspraestatie.

sub. 3. Ook rationeele indeeling van den arbeidsgang, zooals het instellen van rustpauzes, vermindering van tijdsverlies, gunstig en doelmatig tijdstip van ploegenwisseling, etc., brengt de specifieke moeilijkheden met zich, veroorzaakt door de eigen mentaliteit der Oostersche arbeiders. Hoewel de arbeiders gewillig genoeg zijn, is arbeidsdiscipline vrijwel afwezig, getuige het groot absenteïsme.

De toenemende technische rationalisatie in Europa vond daar arbeiders, wier gesteldheid historisch gegroeid was met het ontstaan der nieuwe bedrijfstechniek. In den loop van vele arbeidersgeneraties ontwikkelden zich specifieke eigenschappen als constructieve zin, critisch vermogen, scheppingskracht en denkkracht, gericht op den arbeid.

De arbeid was levensvervulling.

Het primitieve werktuig, dat de ruwe en moeizame arbeid hielp verlichten, deed de scheppende kracht niet verdwijnen. Het veroorzaakte slechts vermindering van arbeidsduur bij het bereiken van eenzelfde praestatie. De ontstane vrije tijd kon aan andere zaken besteed worden. Levensvervulling kon dus gevonden worden in arbeid en aanvullende algemeene ontwikkeling.

De moderne machine verdringt de scheppende arbeid. De enkeling (de leider) neemt de scheppende macht op zich ten koste van de massa, die slechts toeziende arbeid verricht. Verder kan de machine een nog grooter mate van vrijen tijd met zich brengen, die door de massa der arbeiders, die al een bepaalde ontwikkelingshoogte bereikt hadden, besteed kon worden aan ontwikkeling en ontspanning.

Geestelijke afstomping onder invloed der machine is dus geen noodzakelijk uitvloeisel der moderne rationalisatie, indien men te maken heeft met een arbeidersmassa, welke over een bepaald ontwikkelingsniveau beschikt.

In de Javasuikerindustrie zien wij echter, dat de inlandsche arbeider, die nog niet beschikt over het Westersch cultuurniveau inzake arbeidersmentaliteit, de bediening van en het toezicht over moderne machinerieën wordt opgedragen. Hoe meer de technische outillage geperfectioneerd is, hoe grooter vervlakking het gevolg kan zijn, althans kan men niet spreken over een opheffende werking door middel van arbeid in een op Westerschen leest geschoeide fabriek.

De kern van algemeene ontwikkeling, aanwezig bij den Europeeschen arbeider, ontbrak bij den inlander.

Bestaat er op economisch gebied slechts een gradueel verschil tusschen Oostersche en Westersche opvattingen (beide zijn commercieel, zij leven slechts in verschillende huishoudingen), hier kan men spreken van een principieel verschil tusschen de Westersche industrie-mentaliteit en de Oostersche landbouw-mentaliteit.

De vaak geponeerde stelling, dat de loonarbeid op fabrieken voor den inlander een opvoedende werking zou bezitten, in dien zin, dat arbeidsliefde, plichtsgevoel, arbeidsdiscipline, arbeidsverantwoordelijkheid, etc. daardoor zouden gewekt worden, dient m.i. bij de huidige organisatie der Javasuikerindustrie ontkend te worden.

Nagegaan dient te worden, of, bij een heroriënteering, de bedrijfsorganisatie der industrie meer aan haar doel zal beantwoorden.

Dit zal geschieden, wanneer het haar gelukt alle medewerkers onder dergelijke arbeidsvoorwaarden in het arbeidsplan te laten arbeiden, dat daar-

door de grootste arbeidspraestatie wordt verkregen, terwijl tevens de belangen der medewerkers op de beste wijze worden behartigd.

De bedrijfsorganisatie moet zich dus ten doel stellen: verhooging der productieve waarden en ontplooiïng of wekking van aanwezige of latente vermogens der leidende en uitvoerende medewerkers.

Naast de problemen van technischen ,financieelen en administratieven aard behoort onder alle omstandigheden groote aandacht besteed te worden aan psychologische situaties, daar toch de mensch het middelpunt van het economisch leven is.

c. aanplant

Ook op het gebied van den *aanplant* zullen ingrijpende veranderingen moeten plaats vinden.

Nogmaals [1]) zal met ernst het vraagstuk bestudeerd moeten worden op welke wijze men kan komen tot een cultuur van het riet door de bevolking, welk riet dan door de fabriek wordt opgekocht.

Hoewel tallooze factoren van economischen aard tegen de invoering van een dergelijk systeem pleiten, zal slechts bij het bestaan van een wisselwerking tusschen inheemsche grondstofproducenten en de uitheemsche technische verwerkingsindustrie de Javasuikerindustrie er in de verre toekomst in kunnen slagen een *cultuurgemeenschap* te vormen, d.w.z. een gemeenschap, ontstaan door vrijwillige vereeniging van individuen in het besef van belangensaamhoorigheid.

Tot nu toe zijn nimmer vanuit de suikerindustrie zelve ernstige pogingen gedaan om tot een dergelijken toestand te komen. [2])

Slechts wanneer de industrie de beschikking zou hebben over een apart corps, ook koloniaal-economisch geschoolde, aanplantgeëmployeerden en er een scheiding tusschen fabriek en aanplant in het leven wordt geroepen, zou, in nauwe samenwerking met de verschillende Overheidsdiensten tot bevordering van de welvaart (landbouwvoorlichtingsdienst, credietwezen, etc.) een voortdurende en beleidvolle aandrang op de bevolking tot het aanplanten van den grondstof voor de Westersche bedrijven, kunnen worden uitgeoefend.

Men behoort in het oog te houden, dat ongeveer 25% der toekomstige jaarproductie geschiedt voor de binnenlandsche markt. Onder deze omstandigheden verkrijgen pogingen om tot een inheemsche rietproductie te komen dubbele waarde.

Tevens dient bedacht te worden, dat, mocht Regeeringsingrijpen bij de wisselende politieke verhoudingen ook in de toekomst noodzakelijk blijven, dit ingrijpen met veel meer recht met een beroep op het *algemeen belang* kan plaats vinden, wanneer inderdaad een gedeelte van de bevolking, ook buiten de arbeidsloonen en grondhuren, rechtstreeks belang heeft bij de bedrijfsresultaten. Slechts onder deze omstandigheden zou een actieve Regeeringspolitiek volkomen op zijn plaats en gerechtvaardigd zijn.

Wanneer bij de toekomstige, te verwachten, ingrijpende constellatieveranderingen bij de Javasuikerindustrie, inderdaad het ernstige streven zou bestaan, den inheemschen een belangrijker aandeel in het scheppend

1) Men vergelijke de uitgebreide litteratuur aan dit onderwerp gewijd, o.a. Van der Mandele, pag. 30—41.

2) Uitgezonderd eenige proefnemingen op fabrieken van de Koloniale Bank, welke echter een te plaatselijk en bovendien kennelijk philantropisch karakter droegen.

productieproces te verleenen en daarnaast een meer harmonieuse belangengemeenschap te doen ontstaan, zou van *Regeeringswege* dit streven steun en aanmoediging verdienen.

Wanneer bij de industrie ernstige pogingen zouden worden verricht, om de agrarische grondstofproductie aan de inheemsche bevolking over te dragen, zou de Regeering moeten overwegen de financieele consequenties daarvan, door het voeren eener *actieve handelspolitiek*, te verzachten.

Wanneer bij de industrie ernstig gestreefd zou worden, door arbeidsopleiding te komen, tot het scheppen van een kern van inheemsche qualiteits-arbeiders, aan welke een deel van de scheppende en leidende taak in het productieproces zou kunnen worden overgedragen, zou de Regeering moeten overwegen een *Arbeidswetgeving* in het leven te roepen, welke naast het scheppen van arbeidszekerheid tevens sociaal opvoedend zou kunnen werken.

De Kat Angelino[1]) beschouwt het groote verloop van arbeiders, als gevolg van het, uit de thans geldende arbeidsregelen voortvloeiend, afzien van civiele actie door den werkgever na contractbreuk van den arbeider, als een der redenen, welke de vorming van een *geschoold corps arbeiders* in den weg staan.

Vloeien uit de thans geldende arbeidsregelen (beter het ontbreken daarvan) voor den werkgever vaak materieele nadeelen voort, voor den inlandschen arbeider kunnen zij tot onaangename consequenties uit sociaal oogpunt leiden.

Het onbegrepen en omslachtig instituut der civiele actie vormt voor den inlander noch een repressieve, noch een preventieve rem.

Het gevaar bestaat, dat hij de willekeurige verbreking der arbeidsovereenkomst als een straffelooze daad gaat beschouwen en deze geregeld zal toepassen, temeer als hij daar materieel voordeel bij genieten kan. Dit materieel voordeel behoeft niet verkregen te worden door verduistering van het ontvangen voorschot, doch kan evengoed bestaan uit de omstandigheid, dat op een naburige onderneming een hooger loon verdiend kan worden.

Toch is het voor elke gemeenschap van uitstekend belang, dat de eerbiediging van gesloten overeenkomsten geldt als de eerste harer zedelijke wetten. Zonder eerbied voor de overeenkomst zal de inheemsche maatschappij zich nimmer kunnen ontwikkelen tot een dynamische gemeenschap.

Als opvoedend middel zou een dwang tot eerbiediging der overeenkomst van belang te achten zijn voor de sociaal-economische ontwikkeling der inheemsche maatschappij.

De te scheppen arbeidsregeling zou natuurlijk niet mogen bestaan uit een serie privaat-rechterlijke voorschriften, waarmede de inlander niets verder komt.

Ook tegen de opvoedende werking van dwang- en strafmaatregelen valt veel in te brengen. De ware zedelijkheid zal hierdoor niet geboren worden.

Overigens zal de steeds sterker uitgesproken economische afhankelijkheid der inheemschen van de Westersche ondernemingen waarschijnlijk wel leiden tot een noodgedwongen eerbiediging van de gesloten overeenkomst. Gehoopt kan slechts worden, dat deze noodgedwongen eerbied voor de arbeidsovereenkomst door de ontwikkeling der geestelijke en zedelijke krachten gelouterd zal worden tot een levend zedelijk beginsel.

---

1) A. D. A. de Kat Angelino, II, pag. 562.

Gewaakt behoort te worden tegen het overplanten van zuiver Westersche begrippen op koloniale bodem.

Het bestaan van vakvereenigingen moge onder bepaalde omstandigheden nuttig en noodig zijn, zoolang deze vakvereenigingen slechts door uitwendige prikkels ontstaan kunnen en daarnaast als instrument door ontwortelde extremistische individuen gebruikt worden, behooren zij in het tropisch-koloniaal productieproces niet te ontstaan.

Minimum-loonen, 8-urige arbeidsdag, arbeidsraden, georganiseerd overleg, etc. mogen tot elk sociaal voelend Westerling spreken, vooralsnog vormen zij onverteerbare bestanddeelen voor de inheemsche samenleving.

Voorshands zal de inheemsche arbeider zich nog het best op zijn plaats voelen in een *patriarchaal systeem.*

Hieruit volgt, dat elke opvoedende kracht *vanuit de praktijk van het bedrijf* zal moeten uitgaan, van onderen af zal moeten worden opgebouwd.

De ontwikkelingsdrang der inheemsche bevolking behoort geactiveerd te worden. Deze drang richt zich *niet* in de eerste plaats op verbetering der materieele omstandigheden, maar op versterking van het sociaal element: maatschappelijk aanzien, „standing", etc.

Het kernvraagstuk voor een toekomstige suikerindustrie is dus niet het verbeteren der materieele omstandigheden, doch verbetering der sociale toestanden.

Slechts dan kan een harmonieuse samenwerking ontstaan tusschen het uitheemsch en het inheemsch element en kunnen beide in vruchtbaarheid samenwerken tot heil van het Indisch gemeenebest.

BIJLAGE A

HET AANTAL EN DE UITGESTREKTHEID VAN DEN AANPLANT DER GOUVERNEMENTS-CONTRACTFABRIEKEN

Jaar	Opp. bouws	Aant. fabr.	Jaar	Opp. bouws	Aant. fabr.
1831	2365	8	1844	34242	73
1832	3791	9	1845	34929	75
1833	11873	29	1846	35896	77
1834	12832	30	1847	35868	77
1835	17152	40	1848	38589	83
1836	18570	43	1849	39800	86
1837	20347	49	1850	40101	87
1838	23288	53	1851	40680	89
1839	27547	62	1852	40318	95
1840	28624	63	1853	40634	95
1841	30481	67	1854	40211	95
1842	32308	71	1855	40158	94
1843	34048	73			

Gegevens ontleend aan bijlage E van het verslag der Commissie Umbgrove.
N.B. De gegevens over de eerste jaren zijn niet nauwkeurig.

BIJLAGE B

DE UITKOMSTEN DER GOUVERNEMENTSSUIKERCULTUUR IN DE JAREN 1836—1863

Jaar	Winst	Verlies	Jaar	Winst	Verlies
1836	394.746	–	1850	184.942	–
1837	–	990.575	1851	110.132	–
1838	–	69.546	1852	630.161	–
1839	–	651.551	1853	222.498	–
1840	–	757.992	1854	2.237.247	–
1841	–	1.067.624	1855	2.180.281	–
1842	–	2.902.996	1856	6.953.572	–
1843	–	1.324.048	1857	13.438.079	–
1844	–	2.165.246	1858	6.097.794	–
1845	1.838.085	–	1859	5.035.060	–
1846	2.257.074	–	1860	4.619.872	–
1847	678.142	–	1861	4.292.878	–
1848	–	1.756.894	1862	5.360.038	–
1849	1.119.653	–	1863	5.229.830	–

Gegevens ontleend aan bijlage 8, Mem. van Toelichting, Ontwerp Cult. Wet Fransen van de Putte.

BIJLAGE C

KOELIELOONEN OVER TIEN OOGSTJAREN EENER SUIKERFABRIEK MET 600 BOUW AANPLANT IN MIDDEN-JAVA

Ontleend aan bijlage 11, Mem. van Toel. Ontw. Cult. Wet Fransen v. d. Putte.

Jaar	Koelieloonen		
	Per jaar	Gem. per pikol	Gem. over 3 jr.
1854	15181	0,79	
1855	16325	0,94½	0,90
1856	16842	0,95½	
1857	16777	0,76	
1858	19049	0,91	1,07
1859	22666	1,54	
1860	25901	1,05	
1861	30572	1,17	1,19
1862	29456	1,36	
1863	25020	1,04	

N.B. 1859 was een zeer slecht jaar.

KOELIELOONEN OVER TWAALF OOGSTJAREN EENER SUIKERFABRIEK MET 500 BOUW AANPLANT IN DEN OOSTHOEK

Ontleend aan bijlage 9, Mem. van Toel. Ontw. Cult. Wet Fransen v. d. Putte.

Jaar	Koelieloonen		
	Per jaar	Gem. per pikol	Gem. over 3 jr.
1852	11630	0,46	
1853	13378	0,61½	0,55
1854	13886	0,56½	
1855	14479	0,55½	
1856	14590	0,58	0,54
1857	20551	0,47½	
1858	18357	0,70	
1859	18947	0,67½	0,71
1860	22826	0,77	
1861	23262	0,83½	
1862	21069	0,65	0,76
1863	22535	0,79	

BIJLAGE D

DE OPPERVLAKTE IN BOUWS VAN DEN RIETAANPLANT, VERWERKT IN DE OOGSTJAREN 1870–1891 BENEVENS HET AANTAL EN DE SOORT DER FABRIEKEN

	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891
Gouv. aanplant	39546	39546	39274	38699	38605	38605	38605	38605	38605	38605	35725	32768	29840	26416	23508	20567	17405	14163	11179	8372	5492	2721
Opkoopriet	–	–	48	565	1201	501	292	268	161	61	275	928	1636	1034	531	805	1624	357	219	1344	1609	5037
Vrije aanplant	355	–	623	1166	3027	3008	2737	3314	3787	4460	6303	9011	11603	15488	19720	22802	22763	26411	28865	31347	36648	36938
Aantal fabrieken	96	96	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	94	94	94	93	92	91	93	92	92
Vrije aanplant	3452	3878	3906	4173	5303	7028	8008	8983	8658	9903	10249	10030	10083	11656	13962	16228	16375	15309	14960	16006	18292	19918
Aantal fabrieken	24	25	24	28	35	39	40	43	47	46	45	43	43	46	53	56	53	49	51	48	53	55
Aanpl. op part. land	4125	3792	3989	3900	3900	3900	3900	3900	3900	3900	3900	2860	2860	2860	2850	2850	2850	2850	2850	2850	3150	3150
Aantal fabrieken	45	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	26	26	26	25	25	25	25	25	25	26	26
Aanpl. op erfpacht-perc.	795	1210	1313	1878	2158	2046	1853	1864	1755	1770	1754	1985	1951	2010	2225	2363	2205	2155	2225	2169	2300	2470
Aantal fabrieken	3	4	4	6	7	7	9	9	8	7	7	9	9	8	8	8	8	8	8	9	8	8
Aanplant Vorstenland.	7348	8083	8080	8080	8680	10354	9695	9345	8645	8745	8245	10144	10344	10244	10294	9994	10094	10094	11304	11404	11404	12625
Aantal fabrieken	26	28	28	28	30	35	34	33	32	33	31	35	35	34	34	32	32	32	32	32	32	32
Totaal aanplant	55621	56509	56833	58461	62874	65442	65090	66279	65511	67442	66451	67726	68318	69708	73090	75609	73316	71339	71602	71602	78895	82859
Totaal fabrieken.....	194	197	195	201	211	220	222	224	226	225	222	208	208	208	214	215	211	206	207	207	211	213

Het cijfermateriaal is ontleend aan een „Overzicht", samengesteld door het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië (zonder jaartal). De gegevens, vervat in Koloniale Verslagen, hebben hiertoe als basis gediend.

Vele gegevens, vooral die, betrekking hebbende op den aanplant van particuliere landen, erfpacht-perc. en vrije fabrieken in de eerste jaren, berusten op taxaties.

BIJLAGE E

BIJDRAGEN VOOR CULTUURPOLITIE EN RIETBEWAKING

Jaar	Bijdrage in gld.	Jaar	Bijdrage in gld.
1920	1.800.000	1926	1.052.000
1921	3.200.000	1927	1.087.000
1922	2.284.000	1928	1.197.000
1923	2.017.000	1929	1.252.000
1924	2.336.000	1930	1.259.000
1925	1.023.000	1931	1.114.000

Gegevens Syndicaatverslagen.

N.B. Het verdient opmerking, dat bovengenoemde bijdragen geschiedden voor een onderwerp van feitelijke Staatszorg.

Behalve deze bijdragen werden per jaar ruim dezelfde bedragen uitgegeven voor waakloonen aan *eigen* personeel.

BIJLAGE F

STAAT VAN VASTE WERKLIEDEN, DIE WESTERSCH-LAGERE SCHOOLOPLEIDING GENOTEN, 1928

Rubriek	Berekend aantal werklieden op 160 fabr.	Functie bekleed door personen, met Westersch-lagere schooloplelding	Aantal	%	Aantal fabrieken waar de personen uit kolom 3 werkzaam zijn
knechts	8026	knechts	16		6
		hulptoekangs	3	0,25	2
		l.l. machinist	1		1
			20		
toekangs	14770	toekangs	24		17
		loc. machinist	2	0,18	2
			26		
hoofdtoekangs	1218	hoofdtoekangs	4		4
		hoofdloc. machinist	1	0,49	1
		hoofdfabr. mandoers	1		1
			6		
fabriekswakers	1731	wakers	10	0,64	6
		hoofdwakers	1		1
			11		
laboranten	450	laboranten	38	8,89	28
		hulplaboranten	2		2
			40		
hoofdlaboranten	253	hoofdlaboranten	23		21
		mantri-verplegers	7	11,86	6
			30		
goedangmandoers	455	goedangmandoers	11		11
		magazijn-mandoers	2	2,86	1
			13		
schrijvers	956	schrijvers	294		116
		hulpschrijvers	4	34,—	4
		rekenaars	5		5
		typisten	16		13
		klerken	6		6
			325		

Rubriek	Berekend aantal werklieden op 160 fabr.	Functie bekleed door personen, met Westersch-lagere schoolopleiding	Aantal	%	Aantal fabrieken waar de personen uit kolom 3 werkzaam zijn
hoofdschrijvers	201	hoofdschrijvers	43	21,39	36
opnemers	376	opnemers	21		18
		teekenaars	4		3
		hulpteekenaars	11	11,44	10
		hulpopnemers	1		1
		teekenaar-opnemers	4		3
		landmeters	2		2
			43		
kassiers	194	kassiers	24		23
		2de kassiers	1	13,92	1
		hulpkassiers	2		2
			27		
kantoorbedienden	697	kantoorbedienden	6		4
		geldrondbrengers	1	1,29	1
		telefoonmandoers	2		2
			9		
hoofdtuinmandoers	1620	hoofdtuinmandoers	2		1
		gecommitteerden	2	0,25	1
			4		
tuinmandoers	12124	tuinmandoers	30		18
		hulptuinmandoers	1	0,26	1
			31		
tuinwakers	2342	—	—		—
hoofdkarremandoers	83	—	—		—
transportmandoers	502	transportmandoers	2		2
		stapelmandoers	1	0,60	1
			3		
railbaanmandoers	871	hoofdrailbaanmandoers	1		1
		railbaanmandoers	1		1
		snijveldmandoers	1		1
		weegbrugmandoers	1		1
		seinhuiswachter	1		1
			5		
koelies	3161	—	—		
cultuurpolitie	1411	agenten	2	0,14	2

BIJLAGE G

AANTAL VASTE ARBEIDERS

			1922		1923		1924		1925		1926		1927		1928		1929		1930		1931		1932 1)	
			tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.
Administratief personeel		schrijvers	734	5	666	4	794	5	825	5	855	6	874	6	992	6	1049	6	1057	6	1023	6	808	5
		hoofdschrijvers	156	2	181	2	177	2	182	2	181	2	194	2	209	2	208	2	199	2	176	1	151	1
		opnemers	282	2	290	2	335	2	324	2	332	2	367	2	390	2	387	2	382	2	334	2	235	2
		kassiers	193	1	176	1	193	1	189	1	193	1	200	1	201	1	195	1	194	1	186	1	157	1
		kantoorbedienden	555	4	641	4	663	4	682	4	662	4	713	5	723	4	731	4	746	5	680	4	511	3
Cultuur personeel	chemisch	laboranten	536	4	426	3	391	3	395	3	416	3	464	3	467	3	475	3	457	3	396	3	314	3
	chemisch	hoofdlaboranten	217	1	198	1	200	1	200	1	198	1	243	2	262	2	262	2	265	2	248	2	225	2
	technisch	knechts	8193	53	7570	49	7918	50	7895	51	7657	49	8015	51	8326	50	8131	50	7192	44	6343	39	5551	36
	technisch	toekangs	12655	80	12162	77	12767	79	13022	82	13712	87	14245	90	15322	92	15309	93	14724	90	13404	82	11275	70
	technisch	hoofdtoekangs	943	6	1088	7	1184	8	1078	7	1030	7	1005	6	1126	7	1072	7	1064	7	1013	6	862	6
	technisch	hoofdkoeliemandoers	205	3	127	2	138	2	159	2	138	2	136	2	138	2	119	2	115	2	93	2	74	2
	technisch	goedangmandoers	415	3	408	3	426	3	440	3	450	3	449	3	472	3	464	3	439	3	394	2	304	2
	aanplant en transport	hoofdtuinmandoers	1362	10	1495	11	1653	12	1804	13	1568	11	1550	11	1681	12	1643	12	1652	12	1198	10	696	8
	aanplant en transport	tuinmandoers	9739	61	9692	63	10594	66	11027	70	11315	72	12091	76	12577	76	12880	79	12753	79	10379	64	5427	41
	aanplant en transport	hoofdkarremandoers	234	2	239	3	118	2	99	2	93	2	88	2	86	2	59	2	55	1	49	2	43	1
	aanplant en transport	transport-mandoers	—	3	450	5	370	4	432	4	447	4	581	5	521	4	548	4	505	4	400	4	322	3
	aanplant en transport	railbaan-mandoers	785	6	1034	8	908	7	1043	8	855	6	935	7	904	6	1014	7	1043	7	824	6	698	5
Diversen		cultuurpolitie	—	35	1555	35	1550	32	1487	37	1163	30	1246	28	1464	32	1361	32	1374	33	1026	26	760	19
		fabrieks-wakers	1468	10	1397	10	1420	9	1494	10	1545	10	1664	11	1796	11	1753	11	1671	10	1511	9	1269	8
		tuinwakers	—	25	1896	24	2096	26	2465	29	2294	27	2490	28	2429	26	2329	26	1692	19	1383	16	983	14
		koelies	—	13	1580	13	1620	13	1799	14	2258	17	2773	20	3279	22	3614	23	3503	23	2816	19	2152	15
		diversen	1228	—	776	22	215	11	64	3	69	6	13	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal vaste arbeiders			39900		44047		45730		47105		47431		50336		53365		53603		51082		43876		32817	
Aantal fabrieken			159		158		161		158		157		159		166		164		164		163		163	
Gemiddeld per fabriek			251		279		284		298		309		317		321		327		311		269		201	

1) De gegevens over 1932 zijn gedeeltelijk geschat.

BIJLAGE H

AANTAL CAMPAGNE-WERKLIEDEN

	1922		1923		1924		1925		1926		1927		1928		1929		1930		1931		1932 1)	
	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.	tot.	p.fabr.
FABRICAAT:																						
Fabriekskoelies (mannen)	46935	297	44203	282	44611	279	44913	286	43615	278	45422	286	49082	296	50142	306	49193	300	47233	290	42176	272
„ (vrouwen)	7114	53	7147	52	7054	50	6900	53	6877	54	7419	55	8209	59	8212	62	8117	60	7624	58	6816	56
„ (halfwas)	2255	18	2156	18	2056	19	1993	19	1729	18	1593	16	1747	17	1472	16	1615	18	1556	16	1246	15
Fabrieksploeg mandoers	5558	36	5196	34	5216	33	5238	35	5623	36	5953	39	6500	40	6718	42	6970	43	6814	43	6020	40
Hulplaboranten	1318	10	1775	12	1887	12	1958	13	2021	13	1278	14	2615	16	2626	16	2630	16	2559	12	2190	14
Weegbrugmandoers	418	3	396	3	426	3	424	3	398	3	445	3	451	3	446	3	474	3	436	3	372	3
Chineesche hulpkokers	172	3	175	3	148	3	123	2	85	2	105	2	103	2	82	2	99	2	80	2	63	2
„ kokers	858	6	879	6	879	6	904	6	966	6	982	6	1067	7	1100	7	1085	7	1025	7	959	7
„ hoofdkokers	175	2	108	2	200	2	200	2	190	2	178	1	201	2	203	2	203	2	202	2	175	2
„ verdampers	95	2	24	2	137	3	134	3	147	3	173	3	134	3	124	3	104	3	89	3	74	3
Inlandsche hulpkokers	65	3	51	3	55	3	45	2	42	3	61	3	58	3	56	3	64	3	52	2	48	2
„ kokers	106	4	124	4	103	4	93	3	91	4	109	4	139	4	134	4	139	4	150	5	143	4
„ verdampers	405	4	364	3	412	4	459	4	475	4	458	4	544	4	592	5	602	4	613	5	577	4
AANPLANT, OOGST EN TRANSPORT:																						
Hulptuinmandoers	5746	59	6484	64	8312	75	8542	81	8745	81	8986	84	9412	82	10014	84	10308	87	7876	63	3527	48
Snijveldmandoers	2109	15	2237	15	2464	16	2491	16	2455	16	2538	17	2767	18	2681	17	2659	17	2477	16	2183	14
Bibitmandoers	627	6	587	5	640	6	548	5	593	6	544	5	586	6	696	7	616	6	612	7	347	6
Karremandoers.....	469	5	605	6	573	5	632	6	632	6	577	6	612	6	683	6	633	6	605	6	490	5
Hulprailbaanmandoers	3467	30	1877	14	2081	15	2326	16	2352	17	2473	17	2963	19	2985	20	2687	17	2653	18	2369	17
Tuinwakers	5374	52	5451	49	5805	54	5365	56	5271	54	5456	57	5629	56	5323	53	5559	52	4343	42	2587	31
Railbaankoelies	—	67	9764	72	11337	77	12110	81	12906	85	12755	86	14191	89	14971	95	15298	96	15440	97	13740	89
Diversen	1241	—	21	5	477	16	281	22	36	9	—	—	4	4	4	4	6	6	4	4	4	4
Totaal campagne-werklieden..	84507		89766		94773		95679		95249		98369		107041		109264		109061		102434		86108	
Aantal fabrieken	159		158		161		158		157		159		166		164		164		163		163	
Gem. totaal per fabriek	531		568 2)		589		606		607		619		645		666		665		625		528	

1) De gegevens over 1932 zijn gedeeltelijk geschat.
2) Het hoogere gemiddelde over 1923 in vergelijking met 1922 wordt veroorzaakt door de omstandigheid, dat in 1922 de rubriek railbaankoelies niet voorkwam. De totalen en het gemiddelde over 1922 zijn dus te laag.

BIJLAGE J

TABEL, maandsgewijze aangevende, in procenten en bouws, de oppervlakten, welke geoogst, bewerkt, bijgeplant en niet geoccupeerd werden, benevens de grootte van den staanden aanplant, voor de negen belangrijkste inlandsche gewassen in die residenties, waar suikerondernemingen gevestigd waren, gemiddeld over de jaren 1920 t.m. 1925.

	Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Augustus	September	October	November	December
Aanplant (1)	3.137.203	3.600.464	3.501.312	3.103.263	2.468.139	1.981.875	1.802.157	1.700.689	1.589.988	1.533.354	1.717.661	2.278.766
%.....	47,5	54,5	53,–	47,–	37,4	30,–	27,3	25,8	24,1	23,2	26,–	34,5
Geoogst.....	372.660	415.011	490.259	729.481	985.827	853.506	547.763	472.260	394.815	395.148	406.433	346.874
%	5,6	6,3	7,4	11,1	14,9	12,9	8,3	7,1	6,–	6,–	6,2	5,2
Bewerkt (2)	1.267.591	721.512	683.041	719.083	735.295	738.646	654.721	622.645	929.280	1.498.730	2.108.678	2.078.990
%	19,2	10,9	10,4	10,9	11,1	11,2	9,9	9,4	14,1	22,7	31,9	31,5
Bijgeplant.....	1.200.701	878.289	389.303	332.210	350.831	367.252	368.043	370.603	284.118	338.527	590.823	907.977
%	18,2	13,3	5,9	5,–	5,3	5,6	5,6	5,6	4,3	5,1	8,9	13,8
Totaal geoccupeerd ..	5.978.155	5.615.276	5.063.915	4.884.037	4.540.092	3.941.279	3.372.684	3.166.197	3.198.201	3.765.759	4.823.595	5.612.607
%.....	90,5	85,–	76,7	74,–	68,7	59,7	51,1	47,9	48,5	57,–	73,–	85,–
Niet geoccupeerd....	625.708	988.587	1.539.948	1.719.826	2.063.771	2.662.584	3.231.179	3.437.666	3.405.662	2.838,104	1.780.268	991.256
%	9,5	15,–	23,3	26,–	31,3	40,3	48,9	52,1	51,5	43,–	27,–	15,–
Totaal bouwgrond (3)	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863	6.603.863

1) Berekend op het einde van elke maand.

2) De oppervlakte, welke „bewerkt" wordt, is vastgesteld op de som der bijplant-uitgestrektheden der twee volgende maanden.

3) Berekend voor 1925.

N.B.: Doordat de gemiddelden per district berekend werden klopt de totale som van „geoogst + mislukt" *niet* met de totale som „bijgeplant". Het cultuurjaar is niet overal even lang van duur en dekt bijkans nimmer het kalenderjaar.

BIJLAGE K

MODEL CONTRACT MET KARREVOERDERS

Op heden etc. Als comparant te eener de Heer .....
en als comparanten ter andere zijde de Inlanders etc.
Welke comparanten mij notaris verklaarden dat zij, de comparant te eener en de comparanten ter andere zijde met elkander eene overeenkomst van bruikleening en tot het verrichten van transportdiensten met daaraan verbonden werkzaamheden willen aangaan en daartoe overeenkomen gelijk zij overeenkomen bij deze, onder de daarbij vermelde bepalingen en voorwaarden als volgt:

ARTIKEL 1

De comparant te eener staat aan de comparanten ter andere zijde in bruikleen af en wel, hetzij aan ieder der comparanten ter andere zijde, dan wel aan twee hunner te samen, een span trekdieren, dan wel een trekdier, zooals nader aan het einde dezer acte zal worden vermeld en gespecificeerd.
De comparanten ter andere zijde nemen, hetzij ieder individueel, hetzij twee te samen, van den comparant te eener in bruikleen aan een span trekdieren, dan wel een trekdier, zooals zooeven vermeld en als nader zal worden gespecificeerd.

ARTIKEL 2

De waarde dier trekdieren, zooals die eenerzijds in bruikleen worden gegeven en anderzijds in bruikleen worden genomen, wordt vastgesteld op een bedrag zooals bij evenvermelde specificatie zal worden bepaald.

ARTIKEL 3

De comparanten ter andere zijde — in den vervolge aan te duiden met den naam bruikleeners — verbinden zich de hun in bruikleen afgestane trekdieren te hunnen koste te zullen onderhouden en verzorgen alsof die dieren hun in eigendom toebehoorden en wel ieder op zijn eigen erf, zullen zij die trekdieren niet op eene andere plaats mogen stallen of doen verblijven zonder toestemming van den comparant te eener zijde (in het vervolg aan te duiden met den naam van uitleener).
De bruikleeners mogen, zoolang die dieren hun niet, als in art. 11 al. 4 dezer overeenkomst te vermelden, door den uitleener in eigendom zijn overgedragen, de in bruikleen ontvangen trekdieren niet verkoopen, verruilen of op andere wijze vervreemden, noch die verhuren, aan anderen in bewaring of gebruik geven, of eenige handeling verrichten, waardoor die dieren zouden geraken buiten hun persoonlijk toezicht en bewaking.

ARTIKEL 4

Ingeval de in bruikleen ontvangen trekdieren hetzij een, hetzij meerdere, ziek worden of eenig ander ongemak opdoen, waardoor zij verhinderd worden werk te verrichten, zal de betrekkelijke bruikleener van de ziekte of dat ongemak onmiddellijk kennis moeten geven aan den uitleener.
Indien gedurende den maaltijd de in bruikleen gegeven trekdieren, hetzij een, hetzij meerdere, buiten eenig toedoen der bruikleeners mochten komen te sterven of blijvend ongeschikt worden om te werken, zal de gespecificeerde waarde van die dieren of dat dier voor de helft door de bruikleeners worden vergoed.
Voor het geval de in bruikleen gegeven trekdieren, hetzij een, hetzij meerdere, na afloop van den maaltijd buiten eenig toedoen der bruikleeners mochten komen te sterven of blijvend ongeschikt worden om te werken, dan zal door de bruikleeners twee derde der gespecificeerde waarde van die dieren of dat dier worden vergoed.
Het bepaalde in de twee vorige alinea's is niet van toepassing en de geheele gespecificeerde waarde der gestorven of tot werken blijvend ongeschikt geworden dieren zal door de bruikleeners worden vergoed, indien dat sterven of die blijvende ongeschiktheid zijn veroorzaakt door opzet, schuld, onvoorzichtigheid of nalatigheid van hen of van een hunner; hetzelfde geldt ook indien de dieren of een hunner sterven of blijvend ongeschikt worden tot werken tengevolge eener ziekte en van het bestaan dier ziekte niet onmiddellijk door de bruikleeners kennis is gegeven aan den uitleener.

ARTIKEL 5

De uitleener mag zich ten allen tijde door tusschenkomst van zijn personeel overtuigen, dat de in bruikleen verstrekte dieren behoorlijk worden verzorgd en onderhouden.
De bruikleeners zullen ten allen tijde het personeel van den uitleener moeten toelaten tot de erven, huizen, kralen of andere plaatsen, waar de dieren zich bevinden.
Bijaldien bevonden wordt, dat de dieren door slechte verzorging, gebrek aan onderhoud of

overmatig dan wel ruw gebruik, tijdelijk ongeschikt zijn geworden tot het verrichten van werk, zal de betrekkelijke bruikleener voor elken dag, dat de ongeschiktheid tot werken duurt, ten behoeve van den uitleener verbeuren eene boete van f ..... (..... gulden). Zoo de uitleener daartoe aanleiding vindt, zal hij bevoegd zijn, in het geval in de vorige alinea bedoeld, de dieren door zijn personeel te doen weghalen van de plaats waar zij zich bevinden en die terug te nemen.

De betrekkelijke bruikleener zal alsdan verplicht zijn aan den uitleener te vergoeden het bedrag der eventueele waardevermindering der dieren en bovendien verbeuren ten behoeve van den uitleener het bedrag, waarvoor hij in de boeken der fabriek staat tegoed geschreven.

Ingeval de bruikleener weigert het personeel van den uitleener tot de dieren toe te laten, dan wel belet dat die dieren vanwege de uitleener worden weggehaald, zal hij voor elken dag, dat die toegang wordt belet en voor elken dag, dat de teruggave of terugname der dieren wordt vertraagd, bij wijze van schadevergoeding ten behoeve van den uitleener verbeuren eene boete van *f* ..... (..... gulden).

ARTIKEL 6

De bruikleeners onderwerpen zich geheel aan het oordeel van den uitleener omtrent de oorzaken van sterven, ziekte, ongemak of slechten toestand van de in bruikleen ontvangen dieren.

ARTIKEL 7

Indien zulks door den uitleener noodig wordt geacht, moet het in bruikleen ontvangen trekvee twee malen per maand op de fabriek worden gebacht teneinde geïnspecteerd te worden.

Bij aldien te vreezen is dat een epidemie zal uitbreken onder het vee in de afdeeling.... zijn de bruikleeners verplicht, op eerste aanzegging van den uitleener, hunne in bruikleen ontvangen trekdieren over te brengen op het fabrieksterrein ter plaatse door den uitleener aan te wijzen en aldaar die dieren te verzorgen zooals in art. 3 dezer overeenkomst is vermeld.

ARTIKEL 8

De bruikleeners verbinden zich om met de hun in bruikleen afgestane trekdieren alle zoodanige transportdiensten alsmede alle aan dit transport verbonden werkzaamheden ten behoeve van den uitleener te verrichten ten tijde, ter plaatse en op de wijze, zooals deze hun zal opdragen.

Bij aldien geen transportdiensten door den uitleener behoeven te worden verricht, zullen de bruikleeners de trekdieren ten eigen behoeve mogen gebruiken, tenzij de uitleener het tegendeel mocht bepalen.

ARTIKEL 9

De bruikleeners zijn verplicht om onmiddellijk gevolg te geven aan de aanzegging van de zijde van den uitleener om voor het transport uit te komen.

Bijaldien zij verzuimen uit te komen voor het transport, nadat hun zulks is aangezegd, of wel verzuimen het hun opgedragen transport met daaraan verbonden werkzaamheden naar behooren te verrichten, dan wel indien zij zich zonder toestemming van den uitleener bij het transport of op het werk doen vervangen, zullen zij voor elken dag, dien zij in verzuim zijn, niet naar behooren transport of werk verrichten, of zich zonder toestemming van den uitleener hebben doen vervangen, bij wijze van schadevergoeding ten behoeve van den uitleener verbeuren eene som van f ..... (..... gulden).

ARTIKEL 10

De uitleener verbindt zich om aan de bruikleeners voor de door hen verrichte transportdiensten en daarbij behoorende werkzaamheden loon te betalen.

Dit loon zal telkenmale voor het begin van den maaltijd van de fabriek door partijen bij onderling overleg worden vastgesteld.

Onder het bedrag van het vast te stellen loon zal steeds zijn begrepen het loon voor alle werkzaamheden om tot het transport te geraken, zooals het uitgraven, snijden, schoonmaken van aarde en blad van het riet, het tot bossen binden, opladen en afladen aan de fabriek, zullende al deze werkzaamheden moeten geschieden ten laste en koste van de bruikleeners.

De werktuigen, als patjols, messen, touwen en dergelijke zullen door de bruikleeners zelven ter plaatse van het werk moeten worden meegebracht.

De uitbetaling van het loon zal dagelijks geschieden.

ARTIKEL 11

De bruikleeners machtigen den uitleener om bij uitbetaling der door hen verdiende loonen, per trek, een bedrag van *f* ..... bij transport per tjikar en van f ..... bij transport per lorrie in te houden.

De aldus ingehouden bedragen zullen ten name van de betrekkelijke bruikleeners in de boeken der onderneming worden ingeschreven.

Het bedrag der aldus ingehouden loonen zal een waarborgfonds vormen, waarop door den uitleener kan worden verhaald al hetgeen de bruikleeners uit eenigen hoofde aan de suikeronderneming schuldig zijn.

De in de boeken der onderneming gehouden aanteekeningen omtrent de bedragen, welke aan de onderneming verschuldigd zijn en omtrent het bedrag der ingehouden loonen, zullen tot bewijs daarvan strekken en geen ander bewijsmiddel zal dienaangaande zijn toegelaten.

Bijaldien na afloop van den maaltijd blijkt, dat het bedrag der ingehouden loonen, vermin-

derd met hetgeen als boven eventueel aan den uitleener mocht verschuldigd zijn, gelijk staat of overtreft de waarde der in bruikleen gegeven trekdieren, zooals die bij de inbruikleengeving vastgesteld is, zal de uitleener, op verzoek van den betrekkelijken bruikleener de hem in bruikleen afgestane dieren in eigendom overdragen met verrekening van de evengenoemde waarde daarvan met het bedrag der ingehouden loonen.

Het eventueel resteerende daarvan zal alsdan tegelijkertijd worden gerestitueerd, waarna deze overeenkomst ten aanzien van dien bruikleener zal geëindigd zijn.

Zoolang het bedrag der ingehouden loonen minder bedraagt dan dat van de waarde der trekdieren als boven, zullen deze niet in eigendom worden afgestaan.

Bijvulling van het bedrag der ten name staande ingeschreven ingehouden loonen, anders dan door inhouding van reeds verdiende loonen, is niet toegelaten.

Overigens zal op verzoek van de bruikleeners na afloop van den maaltijd, het bedrag der ingehouden loonen verminderd met hetgeen zij aan den uitleener verschuldigd zijn zoo spoedig mogelijk worden terugbetaald en blijft te hunnen opzichte deze overeenkomst doorloopen.

In geen geval zal restitutie van ingehouden loonen gevorderd kunnen worden gedurende den maaltijd.

ARTIKEL 12

De uitleener is ten allen tijde bevoegd deze overeenkomst op te zeggen en te doen eindigen.

De bruikleeners zullen mede het recht hebben deze overeenkomst op te zeggen, mits die opzegging niet ontijdig geschiede. Als ontijdig zal beschouwd worden elke opzegging van de zijde der bruikleeners, welke geschiedt binnen de eerste tien maanden van elk Europeesch jaar. Bijaldien de dieren in waarde zijn verminderd, zullen de bruikleeners aan den uitleener moeten vergoeden het verschil tusschen de waarde bij ontvangst der dieren ten tijde van het sluiten dezer overeenkomst en die ten tijde der teruggave.

Voor elken dag dat de bruikleeners in verzuim zijn, na de opzegging de hun in bruikleen gegeven trekdieren terug te geven, zullen zij, bij wijze van schadevergoeding, ten behoeve van den uitleener verbeuren eene boete van .... gulden.

Bijaldien de opzegging geschiedt door de bruikleeners in strijd met alinea 2 van dit artikel, zullen de bruikleeners ten behoeve van den uitleener verbeuren het geheele bedrag van het te hunnen name ingeschreven bedrag wegens ingehouden loonen.

ARTIKEL 13

Bijaldien verrekening moet plaats hebben bij teruggave of terugname der trekdieren, zal de waarde dier dieren ten tijde der teruggave of terugname worden geschat door drie personen,van welke een door den uitleener, een door den betrekkelijken bruikleener en de derde door de beide evengenoemde aangewezen personen zal worden benoemd.

Indien deze personen het niet eens kunnen worden omtrent den door hen aan te wijzen derden persoon, zal de assistent-wedono van de woonplaats van den bruikleener worden verzocht dien derden persoon te willen aanwijzen.

De beslissing der drie aangewezen personen omtrent de waarde der trekdieren zal voor beide partijen verbindend zijn.

ARTIKEL 14

Al hetgeen de bruikleeners ingevolge de bepalingen van deze overeenkomst aan den uitleener schuldig worden en niet kan worden verrekend met het bedrag der ingehouden loonen, zal terstond opeischbaar zijn en moet dadelijk na aanzegging van de zijde van de uitleener worden voldaan zonder dat eenige gerechtelijke aanmaning of ingebrekestelling zal noodig zijn.

De bruikleeners zullen daarvoor overeenkomstig de wet met al hunne bezittingen aansprakelijk zijn.

ARTIKEL 15

Alle verplichtingen voor bruikleeners, indien te samen contracteerende, uit deze overeenkomst voortvloeiende zijn hoofdelijk.

ARTIKEL 16

De bruikleeners kiezen ter zake van deze overeenkomst en al hare gevolgen algemeen en onveranderlijk domicilie ter Griffie van den Landraad te .....

ARTIKEL 17

Deze overeenkomst wordt geacht een aanvang te hebben genomen op heden en wordt voor onbepaalden tijd aangegaan.

Nadat het bovenstaande artikelsgewijze aan de comparanten ter andere zijde was voorgelezen en in de Javaansche taal duidelijk was gemaakt, hebben allen eenstemmig voormelde bepalingen en voorwaarden goedgekeurd.

Hierna overgaande tot de overgave en overname van de trekdieren als in art. 1 dezer overeenkomst bedoeld, zijn van wege den uitleener door diens mandoers de touwen waaraan die dieren zijn gebonden, en daarmede de trekdieren, overgegeven aan de betrekkelijke bruikleeners, zijnde die dieren door inbranding op een der hoorns van het achter de namen der betrekkelijke bruikleeners op te geven merkteeken voorzien en hebbende die dieren eene waarde zooals daarbij is vermeld.

En zijn diensvolgens overgegeven en overgenomen aan en door als volgt: (volgen namen en prijzen).

Voorts hebben de comparanten ter andere zijde alsnog in tegenwoordigheid van mij notaris en getuigen, ieder afzonderlijk verklaard, dat de bedoelde karbouwen zijn gemerkt als boven is vermeld, zoomede dat de waarde waarvoor hun die karbouwen zijn overgedragen bedraagt de som zooals achter hunne respectieve namen staat vermeld.

BIJLAGE L

MODEL-CONTRACT MET SNIJKOELIES

De ondergeteekenden, ..., wonende in de desa,..... ....., wonende in de desa,..... etc., contractanten te eener en de Heer ....., administrateur der suikerfabriek ..... en als zoodanig die onderneming vertegenwoordigende, contractant ter andere zijde, verklaren met elkander de volgende overeenkomst te hebben aangegaan.

ARTIKEL 1

De duur van dit contract zal zijn vanaf ..... tot .....

ARTIKEL 2

Contractanten te eener zijde verbinden zich ten behoeve van de onderneming ..... gedurende den duur van dit contract werkzaam te zijn als rietsnijders.

ARTIKEL 3

De door contractanten te eener zijde te verrichten werkzaamheden zullen bestaan uit:

a. Het snijden van suikerriet van voormelde onderneming ..... Dagelijks moeten contractanten te eener zijde minstens ..... picols suikerriet met den penwortel uitgraven, schoonmaken, van aarde en bladeren ontdoen en bossen.
b. Het schoonmaken der snijvelden, zoodat geen riet of afval daarvan achterblijft.
c. Het inladen der bossen in de lorries en het transporteeren van deze naar de hoofdbaan.
d. Het terugbrengen der leege lorries van de hoofdbaan naar het snijveld.
e. Het kappen van bibit op het snijveld.

De werktuigen en benoodigdheden, als patjols, messen, touwen, en dergelijke zullen door de comparanten te eener zijde ter plaatse moeten worden meegebracht voor eigen rekening.

ARTIKEL 4

Het is hun, contractanten te eener zijde, verboden gedurende den duur dezer overeenkomst werkzaamheden voor derden te verrichten zonder voorkennis en goedkeuring van contractant ter andere zijde, verbindende contractanten te eener zijde zich uitsluitend beschikbaar te stellen en te houden voor het praesteeren der diensten, welke hun door of van wege contractant ter andere zijde ingevolge deze overeenkomst zullen worden opgedragen.

Indien door contractanten te eener zijde mocht worden gehandeld in strijd met het bepaalde in het voorgaande lid zal door hem, wien zulks aangaat, ten behoeve van contractant ter ander wijze een boete worden verbeurd van ..... gulden.

ARTIKEL 5

Voor de in deze acte bedoelde werkzaamheden zal door contractant ter andere zijde aan de contractanten te eener zijde worden betaald:

a. Voor het snijden, schoonmaken, bossen, inladen en transporteeren van het riet: volgt gespecificeerde opgave der te snijden tuinen.
b. Voor het kappen van bibit ..... cent per pikol.
c. Voor de overige in deze overeenkomst genoemde werkzaamheden is geen betaling verschuldigd.

De uitbetaling der loonen zal dagelijks geschieden.

ARTIKEL 6

Ter bevordering van goed en geregeld werken en ter aanmoediging worden premies toegekend, en wel:

aan diengene der contractanten te eener zijde, welke meer dan ..... picols riet per dag snijdt..... cent; aan hem, die meer dan ..... en minder dan ..... picols riet snijdt..... cent etc.

ARTIKEL 7

Als voorschot erkent ieder der contractanten te eener zijde uit handen van dien ter andere zijde, namens zijne lastgeefster, te hebben ontvangen de som van ....., welk voorschot zal worden terugbetaald bij dagelijksche, (dan wel vijfdaagsche, of wekelijksche payementen, al

naar het loon wordt uitbetaald) payementen van ..... cent voor elke pikol, wanneer het daarmee te verdienen snijloon ..... cent bedraagt en ..... cent per picol indien dat snijloon ..... cent bedraagt.

ARTIKEL 8

Mocht een der contractanten te eener zijde in gebreke blijven naar genoegen te voldoen aan de in deze overeenkomst aangegane verplichtingen, zulks ter beoordeeling van contractant ter andere zijde, zoo eindigt de overeenkomst van rechtswege en zal contractant ter andere zijde het recht hebben het geheele voorschot of het alsdan nog verschuldigde restant daarvan ineens op te vorderen.

ARTIKEL 9

Alle contractanten te eener zijde verklaren ten opzichte dezer overeenkomst zich, wat betreft het gewicht van het gesneden riet, de betalingen als anderszins te onderwerpen aan de gegevens, hun te verstrekken door contractant ter andere zijde, in verband met de door haar fabriek ..... te houden boeken, zullende in alle kwesties tusschen partijen dienomtrent door den beheerder of diens plaatsvervanger der genoemde suikeronderneming worden beslist.

ARTIKEL 10

Ter uitvoering en nakoming dezer overeenkomst, waarvan de kosten zullen worden gedragen door de contractanten ter ..... zijde, verklaren de contractanten algemeen en onveranderlijk domicilie te kiezen ter Griffie van den Landraad te .....

BIJLAGE M

MODELCONTRACT MET TRANSPORTKOELIES

De ondergeteekenden, ..., wonende in de desa ....., ... wonende in de desa ..... etc., te samen contracteerende, contractanten te eener zijde en de Heer ....., administrateur van de suikeronderneming ..... en als zoodanig die onderneming vertegenwoordigende, contractant ter andere zijde, verklaren met elkander de volgende overeenkomst tot het verrichten van transportdiensten met daaraan verbonden werkzaamheden te hebben aangegaan.

ARTIKEL 1

De duur van dit contract zal zijn vanaf ..... tot .....

ARTIKEL 2

De door contractanten te eener zijde te verrichten werkzaamheden zullen bestaan in:

a. Het snijden en transporteeren van suikerriet van voormelde suikeronderneming .....
Dagelijks moeten contractanten te eener zijde minstens ..... picols suikerriet met den penwortel uitgraven, schoonmaken, van aarde en bladeren ontdoen, bossen, opladen en transporteeren tot het fabrieksterrein.
De bossen behooren in de fabriek op de daarvoor door of namens contractant ter andere zijde nader aan te wijzen plaats te worden opgestapeld.

b. Het schoonmaken der snijvelden, zoodat geen riet of afval daarvan achterblijft.

c. Het transporteeren verder van al hetgeen contractant ter andere zijde hun zal gelasten te transporteeren.

ARTIKEL 3

Contractanten te eener zijde verbinden zich bovenomschreven werkzaamheden ten behoeve van de suikeronderneming voornoemd te zullen verrichten met de kar en de trekdieren, welke zij bij het aangaan dezer overeenkomst aan contractant ter andere zijde als transportmiddelen hebben aangewezen en welke in den aan deze overeenkomst gevoegden staat nader zijn omschreven.

Contractanten te eener zijde verbinden zich die kar en trekdieren te verzorgen en in goeden staat te onderhouden.

Contractanten te eener zijde mogen bovenbedoelde kar en trekdieren gedurende den duur dezer overeenkomst zonder goedkeuring van contractanten ter andere zijde niet verkoopen, verruilen of op andere wijze vervreemden, noch die verhuren, aan anderen in bewaring of gebruik geven, of eenige handeling verrichten, waardoor die zaken zouden geraken buiten hun persoonlijk toezicht en bewaking.

Bijaldien een der contractanten te eener zijde mocht handelen in strijd met het bepaalde in het vorige lid van dit artikel, wordt deze overeenkomst te zijnen aanzien geacht zonder eenige aanmaning van rechtswege ontbonden te zijn, zullende hij bovendien ten behoeve van contractant ter andere zijde eene boete verbeuren groot ..... gulden en zullende het in artikel 12 dezer overeenkomst bedoelde voorschot of het alsdan resteerende bedrag daarvan ineens opvorderbaar zijn.

ARTIKEL 4

Contractanten te eener zijde zijn verplicht om onmiddellijk gevolg te geven aan de aanzegging van de zijde van contractant ter andere zijde om voor het transport uit te komen.

Bijaldien zij verzuimen uit te komen voor het transport nadat hun zulks is aangezegd of wel verzuimen het hun opgedragen transport met daaraan verbonden werkzaamheden naar behooren te verrichten, dan wel indien zij zich zonder toestemming van contractant ter andere zijde bij het transport of op het werk doen vervangen, zullen zij voor elken dag dien zij in verzuim zijn, niet naar behooren transport of werk verrichten of zich zonder toestemming van contractant ter andere zijde hebben doen vervangen bij wijze van schadevergoeding ten behoeve van contractant ter andere zijde verbeuren eene som van .....

ARTIKEL 5

Bijaldien te vreezen is dat eene besmettelijke veeziekte zal uitbreken onder het vee in de afdeeling ..... zijn contractanten te eener zijde verplicht op eerste aanzegging van contractant ter andere zijde, hunne in artikel 3 bedoelde trekdieren over te brengen op het fabrieksterrein ter plaatse door contractant ter andere zijde aan te wijzen en aldaar die dieren op hun eigen kosten te onderhouden.

ARTIKEL 6

Het is hun, contractanten te eener zijde, verboden gedurende deze overeenkomst met de in art. 3 lid 1 bedoelde transportmiddelen, werkzaamheden voor derden te verrichten zonder voorkennis en goedkeuring van contractant ter andere zijde.

Bijaldien geen transportdiensten voor contractant ter andere zijde behoeven te worden verricht, zullen contractanten te eener zijde de meergenoemde kar en trekdieren ten eigen behoeve mogen gebruiken, tenzij contractant ter andere zijde het tegendeel mocht bepalen.

ARTIKEL 7

Bijaldien een of beide trekdieren gedurende den duur dezer overeenkomst ziek mochten worden, zullen contractanten te eener zijde hiervan onverwijld kennis geven aan contractant ter andere zijde en zij zullen gehouden zijn bij de behandeling der zieke dieren zich te gedragen naar de aanwijzingen van contractant ter andere zijde.

ARTIKEL 8

De kosten vallende op de reparaties van de karren komen ten laste van contractanten te eener zijde.

ARTIKEL 9

De werktuigen, als patjols, messen, touwen en dergelijke zullen door contractanten te eener zijde zelven ter plaatse van het werk moeten worden meegebracht.

ARTIKEL 10

Voor de in deze overeenkomst bedoelde werkzaamheden zal door contractant ter andere zijde aan de contractanten te eener zijde worden betaald:

a. Voor het vervoer van suikerriet naar de weegbrug op de fabriek: (volgt specificatie van tuinen en prijzen).
b. Voor het transport van droge rietbladen ..... cent per picol.
c. Voor het transporteeren van bibit en andere zaken .....
d. Voor de overige in deze overeenkomst genoemde werkzaamheden is geen betaling verschuldigd.

De uitbetaling der loonen zal dagelijks geschieden.

ARTIKEL 11

Ter bevordering van goed en geregeld werken en ter aanmoediging worden premies toegekend en wel: (volgens premies gespecificeerd voor bepaalde hoeveelheden).

Bovendien zullen contractanten te eener zijde die in een maand tijd ..... picol riet binnen brengen ..... premie genieten.

Ten slotte krijgt degene der contractanten te eener zijde, die zijn kar en trekdieren goed heeft onderhouden, zulks geheel ter beoordeeling van contractant ter andere zijde, een premie van ten hoogste .....

ARTIKEL 12

Als voorschot erkent ieder der contractanten te eener zijde uit handen van dien ter andere zijde namens zijne lastgeefster te hebben ontvangen de som van ..... welk voorschot zal worden terugbetaald bij dagelijksche (dan wel vijfdaagsche, of wekelijksche payementen, al naar het loon wordt uitbetaald) payementen van ..... cent voor elke pic., wanneer het daarmee te verdienen transportloon ..... cent bedraagt en .....cent per pic., indien dat transportloon ..... cent bedraagt etc.

ARTIKEL 13

Alle partijen verklaren ten opzichte dezer overeenkomst zich, wat betreft het gewicht der te vervoeren materialen, de betalingen als anderszins, te onderwerpen aan de gegevens hun te verstrekken door contractant ter andere zijde in verband met de door haar fabriek .... te houden boeken, zullende in alle questiën dienomtrent tusschen partijen door den beheerder of diens plaatsvervanger der genoemde suikeronderneming worden beslist.

ARTIKEL 14

Alle verplichtingen voor contractanten te eener zijde, indien zij samen contracteerende uit deze overeenkomst voortvloeiende, zijn hoofdelijk.

ARTIKEL 15

Ter uitvoering en nakoming dezer overeenkomst, waarvan de kosten zullen worden gedragen door contractant ter ..... verklaren de contractanten algemeen en onveranderlijk domicilie te kiezen ter Griffie van den Landraad te .....

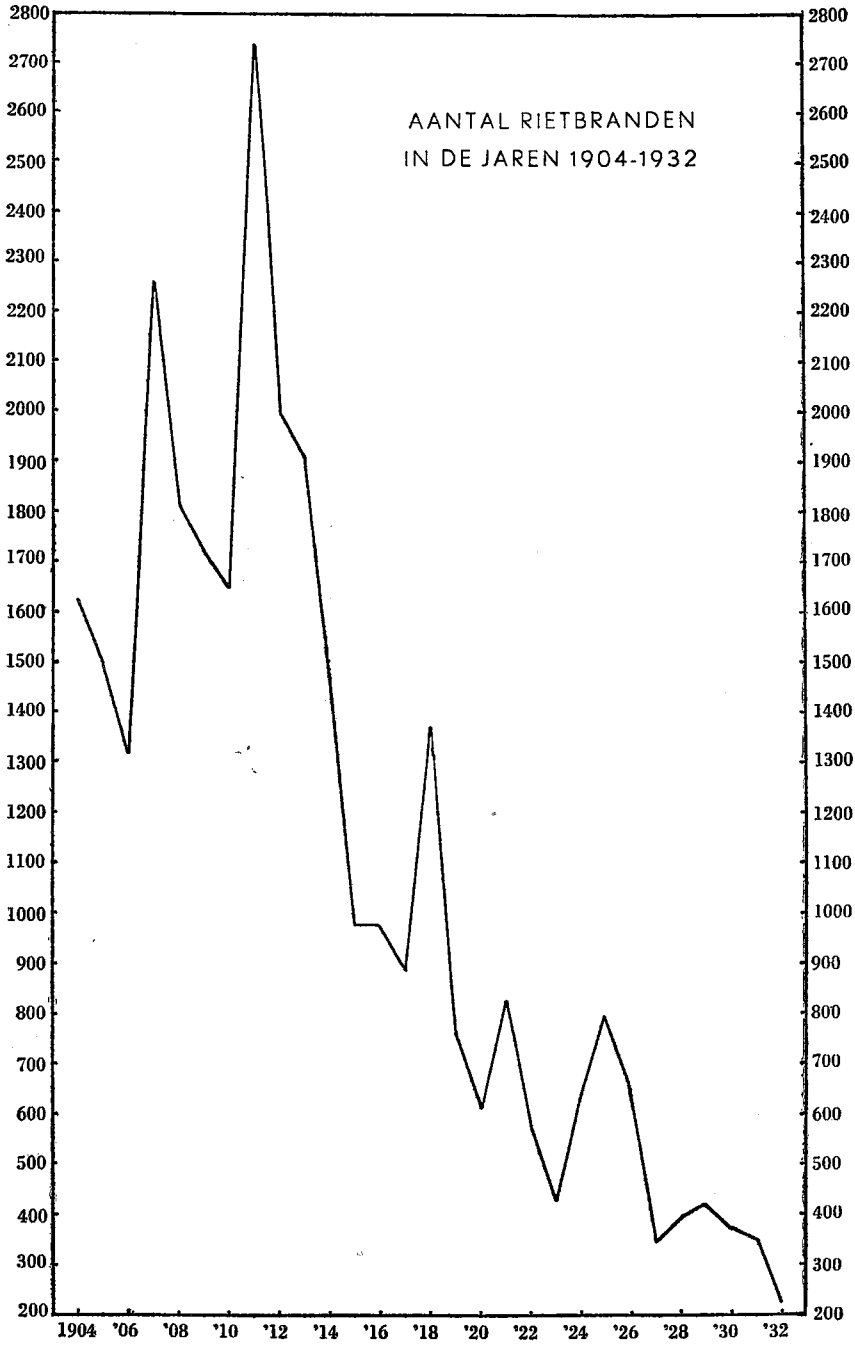
Staat van transportmiddelen als bedoeld bij art. 3 der overeenkomst etc. gesloten op heden tusschen ..... en .....

Door contractanten te eener zijde zijn bij het aangaan van bovenbedoelde overeenkomst aan contractante ter andere zijde aangewezen als transportmiddelen met behulp waarvan zij die overeenkomst zullen uitvoeren, en wel:

door .....kar met merkteeken ..... en dieren ..... etc.

Contractante ter andere zijde verklaart voor de uitvoering dezer overeenkomst genoegen te nemen met bovengenoemde transportmiddelen.

BIJLAGE N


AANTAL RIETBRANDEN
IN DE JAREN 1904-1932
2800
2700
2600
2500
2400
2300
2200
2100
2000
1900
1800
1700
1600
1500
1400
1300
1200
1100
1000
900
800
700
600
500
400
300
200
1904
'06
'08
'10
'12
'14
'16
'18
'20
'22
'24
'26
'28
'30
'32

BIJLAGE O

DE WERKSTAKINGEN VAN HET NIET-EUROPEESCH PERSONEEL OP BIJ DEN J. S. W. B. AANGESLOTEN SUIKERONDERNEMINGEN 1920—1926

Jaar	Aantal ondernemingen waar gestaakt is	Aantal stakingen	tijdperk der stakingen		duur der stakingen (in dagen) buiten campagne							Invloed stakingen *tijdens* campagne			Verloren arbeidsdagen	Verloren arbeidsloon in gld.	aantal der stakers				
			tijdens campagne	buiten campagne	0–3	4–7	8–14	15–21	22–30	verloopen	onbekend	bedrijf staat stil	bedrijf gedeeltel.stil	bedrijf gaat door			vaste werklieden	dagkoelies	campagne werklieden	aanplant werklieden	totaal
1920	65	72	44	28	9	2	4	2	2	8	1	21	6	17	86000	78000	4684	±1097	±7584	±12022	±25000
1921	17	17	10	7	3	1	2	–	–	1	–	2	1	7	3787	3824	1242	–	301	–	1543
1922	7	7	3	4	4	–	–	–	–	–	–	–	2	1	499	103	151	–	119	–	270
1923	7	7	5	2	–	–	1	–	–	1	–	–	3	2	1321	1098	299	–	110	–	409
1924	2	2	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	186	145	78	46	7	–	131
1925	3	3	2	1	2	1	–	–	–	–	–	–	–	2	839	182	33	5	10	165	213
1926	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	20	20

BIJLAGE O

AANTAL GESTELDE EISCHEN

Aantal eischen	Aantal malen gesteld in:						
	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
1	31	11	5	5	1	3	1
2–5	19	3	–	1	–	–	–
6–10	17	–	–	–	–	–	–
11–20	6	–	–	–	–	–	–
Meer dan 20	1	–	–	–	–	–	–
Onbekend	4	–	–	–	–	–	–
Geen eischen gesteld	4	3	2	1	1	–	–

AARD DER EISCHEN

Eischen I	Aantal stakingen, waarbij onder I vermelde eischen werden gesteld						
	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Loonsverhooging	40	–	–	1	–	2	–
Andere looneischen	27	6	4	3	–	–	–
Eischen betreffende arbeidsduur	14	–	–	1	–	–	–
Erkenning der arbeidsorganisaties	13	1	–	–	–	–	–
Weder in dienst neming ontslagenen	17	4	–	1	–	1	–
Ontslag of verwijdering van in dienst zijnd personeel	9	1	–	–	1	–	–
Andere eischen	23	2	1	1	–	–	1

UITSLAG DER STAKINGEN

Jaar	geslaagd		gedeeltelijk geslaagd		mislukt		onbekend	
	stakingen	stakers	stakingen	stakers	stakingen	stakers	stakingen	stakers
1920	4	±535	14	±5154	50	±19303	4	±424
1921	1	47	–	–	16	1496	–	–
1922	–	–	–	–	7	270	–	–
1923	–	–	–	–	7	409	–	–
1924	–	–	–	–	2	131	–	–
1925	–	–	–	–	3	213	–	–
1926	–	–	–	–	1	20	–	–

BIJLAGE P

DACTYLOSCOPISCHE REGISTRATIE

Overzicht van het aantal geregistreerden, werkzaam bij verschillende groepen werkgevers en van ontslagenen, gepensionneerden, etc.

	per ultimo 1930			per ultimo 1931			per ultimo 1932		
	aantal	totaal	perc.	aantal	totaal	perc.	aantal	totaal	perc.
1. Werkzaam op ondernemingen J. S. W. B.-leden .		58.412	24,61		50.756	19,87		27.074	10,31
2. Werkzaam op ondernemingen niet-leden:									
a. suikerfabrieken	1.479			2.240			837		
b. machinefabrieken	11.386			8.912			6.616		
c. diverse cultuur-ondernemingen	5.804			4.391			1.173		
d. overige deelnemers	29.988			25.925			20.696		
Totaal..		48.657	20,50		41.468	16,24		29.922	11,40
3. Geregistreerde, ontslagen personen, waarvan huidige werkkring onbekend	63.680			81.204			116.261		
buiten dienst gestelde slips	9.118			12.246			13.000		
Totaal .		72.798	30,67		93.450	36,59		129.261	49,25
4. Gepensionneerden		1.676	0,71		2.809	1,10		4.692	1,79
5. Overledenen		3.676	1,55		4.709	1,84		5.093	1,94
6. Herkenningen		29.967	12,63		32.171	12,60		33.843	12,89
7. Ontvangen slips van andere dact. centrales		13.234	5,58		17.669	6,92		19.700	7,51
8. Afgekeurde slips		8.896	3,75		12.356	4,84		12.896	4,91
Totaal aantal verwerkte slips vanaf 1919		237.316	100,—		255.388	100,—		262.481	100,—

N.B. Alle gegevens zijn ontleend aan de Syndicaatsverslagen over het jaar 1930 en over 1931–1932.

BIJLAGE P

OVERZICHT VAN HET AANTAL DEELNEMERS

jaar	systeem	leden J.S.W.B. suiker-fabr.	niet-leden suiker-fabr.	machine-fabr.	diverse cultuur onderne-mingen	overige deel-nemers	totaal
1926	dienststatenstelsel	166	4	16	7	5	198
	signaalstelsel					38	38
	totaal	166	4	16	7	43	236
1927	dienststatenstelsel	164	5	15	8	9	201
	signaalstelsel		2		55	86	143
	totaal	164	7	15	63	95	344
1928	dienststatenstelsel	171	3	14	8	13	209
	signaalstelsel		1		89	98	188
	totaal	171	4	14	97	111	397
1929	dienststatenstelsel	172	3	14	9	13	211
	signaalstelsel		1		94	107	202
	totaal	172	4	14	103	120	413
1930	dienststatenstelsel	169	3	14	8	10	204
	signaalstelsel		1		110	124	235
	totaal	169	4	14	118	134	439
1931	dienststatenstelsel	169	3	13	8	10	203
	signaalstelsel		1		105	121	227
	totaal	169	4	13	113	131	430
1932	dienststatenstelsel	169	3	12	8	7	199
	signaalstelsel		1		52	114	167
	totaal	169	4	12	60	121	366

OVERZICHT VAN HET AANTAL „SLIPS"

1919....	3953	1923....	18835	1927....	34134	1931....	18072
1920....	1827	1924....	15367	1928....	33896	1932....	7093
1921....	3276	1925....	14749	1929....	31086		
1922....	5338	1926....	30042	1930....	44813	Totaal ...	262481

MUTATIE-STAAT

	1930		1931		1932	
	a	b	a	b	a	b
1. Weggeloopen zonder voorschot	1.985	722	1.238	233	196	66
2. Weggeloopen met nog niet aangezuiverd voorschot	1.040	363	554	170	738	94
3. Ontslagen met nog niet aangezuiverd voorschot, wegens luiheid, ziekte, ongeschiktheid en andere minder ernstige redenen.....	1.827	483	1.772	325	1.376	196
4. Ontslagen als communistisch propagandist, staker, saboteur	127	493	72	257	28	22
5. Ontslagen wegens diefstal, onbetrouwbaarheid, dienstweigering, fraude, brandstichting, etc.....	1.146	668	865	537	500	43
5. Ontslagen wegens andere redenen, als overcompleet, op verzoek, luiheid, ziekte, ongeschiktheid, etc. zonder voorschot.....	21.804	7.128	21.381	4.990	40.503	1.211
6. Ontslagen wegens pensionneering en overleden	1.295		1.816		2.729	
Totaal	29.224	9.857	27.698	6.512	46.070	1.632

a. De gegevens onder 1 t.m. 6 slaan op het aantal gevallen, niet op het aantal personen.
b. De totaal bedragen uitstaand voorschot van de groepen (2 t/m 5) bedroeg in 1930, 1931 en 1932 resp. f 44.247,92; f 30.876,39 en f 13.133,01. Hiervan werden resp. achterhaald: f 16.308,29; f 9.589,65 en f 2.319,84.

	1930	1931	1932
Totaal aantal ontslagberichten	29.224	27.698	46.070
Totaal herplaatsingsberichten.....	9.857	6.512	1.632
Aantal mutaties	39.081	34.210	47.702
Percent van het totaal aantal geregistreerd..	20,06%	16,6%	22,7%

(*a*) beteekent ontvangen aantal ontslagberichten.
(*b*) beteekent ontvangen aantal herplaatsingsberichten.

BIJLAGE Q

DAGLOONEN DER VASTE WERKLIEDEN

			1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Administratief personeel	schrijvers		136	136	127	124	128	128	128	128	128	130	133
	hoofdschrijvers		287	270	241	254	266	265	267	268	274	274	277
	opnemers		220	212	195	190	191	187	180	181	182	183	189
	kassiers		313	305	285	283	287	291	298	291	302	308	305
	kantoorbedienden		79	78	72	68	70	69	71	72	70	71	69
Cultuurpersoneel	chemisch	laboranten	128	132	129	136	136	136	130	131	129	132	135
		hoofdlaboranten	283	281	268	273	273	282	276	276	276	280	279
	technisch	knechts	73	69	61	61	60	58	58	58	58	57	57
		toekangs	135	129	115	113	114	114	114	114	115	113	113
		hoofdtoekangs	274	261	233	235	230	237	241	237	240	237	231
		hoofdkoeliemandoers	122	126	118	129	115	120	111	121	118	124	114
		goedangmandoers	122	113	106	103	107	105	107	105	106	105	104
	aanplant en vervoer	hoofdtuinmandoers	151	150	130	126	121	128	130	128	129	127	137
		tuinmandoers	82	77	70	69	68	68	68	69	68	68	71
		hoofdkarremandoers	110	105	97	116	121	124	125	130	131	140	129
		transportmandoers	93	92	78	79	79	77	74	76	77	78	78
		railbaanmandoers	92	91	77	78	77	83	81	82	82	79	82
Diversen	cultuurpolitie		73	67	59	60	56	61	65	62	63	63	64
	fabriekswakers		79	72	63	64	64	64	72	72	72	70	67
	tuinwakers		56	52	46	44	42	43	43	45	43	45	46
	koelies		48	44	40	39	40	39	39	40	39	40	39
Gem. dagloon vaste arbeiders			103	100	90	89	88	88,4	88	88,5	88,3	88,6	90,6

BIJLAGE Q

DAGLOONEN DER CAMPAGNE WERKLIEDEN

		1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Fabricaat	fabriekskoelies (mannen)	57	52	47	46	46	46	46	46	46	46	45
	fabriekskoelies (vrouwen)	47	40	36	36	36	35	36	37	37	37	36
	fabriekskoelies (jongens)	38	34	29	29	29	29	30	30	29	30	29
	fabrieksploegmandoers	76	71	67	65	64	62	63	66	63	62	61
	hulplaboranten	75	73	67	67	67	66	65	67	65	67	66
	weegbrugmandoers	86	82	82	78	80	76	79	81	79	78	76
	Chineesche hulpkokers	180	163	160	157	144	145	166	164	158	149	150
	Chineesche kokers	322	315	305	306	306	315	317	317	321	329	325
	Chineesche hoofdkokers	417	408	400	409	406	424	428	435	436	440	430
	Chineesche verdampers	184	192	163	153	153	145	145	149	146	147	141
	Inlandsche hulpkokers	100	89	89	83	85	80	90	68	79	85	83
	Inlandsche kokers	243	202	191	202	207	199	210	213	223	222	202
	Inlandsche verdampers	123	104	105	103	97	96	97	93	93	95	91
Aanplant, oogst, vervoer	hulptuinmandoers	50	47	42	42	41	40	40	40	41	41	39
	snijveldmandoers	73	69	62	62	62	62	63	62	63	63	64
	bibitmandoers	65	56	59	56	56	56	56	56	55	54	51
	karremandoers	87	78	70	67	69	75	72	72	68	65	68
	hulprailbaanmandoers	61	56	54	53	54	53	54	53	52	52	52
	tuinwakers	46	43	38	36	35	34	34	35	35	35	35
	railbaankoelies	50	45	41	41	41	41	41	41	41	41	40
Gem. dagloon campagne-werklieden		60	55	50	49	49	49,4	49,5	50	50,3	49,9	49

BIJLAGE R

OVERZICHT DER DEPARTEMENTEN VAN HET SYNDICAAT, de daarin voorkomende fabrieken, benevens de regentschappen, waarin deze gelegen zijn (vastgesteld 22 Dec. 1931).

Besoeki:	
Banjoewangi:	Soekowidi
Panaroekan:	Assembagoes
	Pandji
	Olean
	Wringinanom
	Boedoean
	De Maas
Bondowoso:	Pradjekan
	Tangarang
Djember:	Bedadoeng
	Semboroh
	Goenoengsari
Probolinggo:	
Kraksaän:	Phaiton
	Kandangdjati
	Bagoe
	Padjarakan
	Maron
	Gending
Loemadjang:	Djatiroto
	Soekodono
Probolinggo:	Wonoaseh
	Wonolongan
	Oemboel
	Soemberkareng
Passoeroean:	
Passoeroean:	Kedawoeng
	Winongan
	Gayam
	Pengkol
	Pleret
Bangil:	Wonoredjo
	Soemberredjo
	Pandaän
	Soekoredjo
	Alkmaar
Malang:	
Malang:	Kebonagoeng
	Sempalwadak
	Krebet
	Panggoonredjo
Sidoardjo:	
Sidoardjo:	Porrong
	Tanggoelangin
	Tjandi
	Boedoeran
Sidoardjo:	
Sidoardja:	Sroenie
	Waroe
	Ketegan
	Krian
	Balongbendo
	Perning
	Watoetoelis
	Poppoh
	Toelangan
	Kremboong
Modjokerto:	
Modjokerto:	Sedatie
	Kon. Willem II
	Ketanen
	Pohdjedjer
	Dinoyo
	Tangoenan
	Brangkal
	Bangsal
	Sentanenlor
	Gempolkrep
Djombang:	
Djombang:	Somobito
	Peterongan
	Modjoagoeng
	Seloredjo
	Tjoekir
	Blimbing
	Tjeweng
	Goedo
	Djombang
	Ponen
	Ngelom
Kediri:	
Blitar:	Kenongo
Kediri:	Garoem
	Soemberdadi
	Ngadiredjo
	Pesantren
	Meritjan
	Minggiran
	Menang
	Bogokidoel
	Kawarassan
	Tegowangi
	Kentjong
	Poerwoasri
Toeloenagoeng:	Koenir
	Modjopanggoong

1) Onder de departementsnamen zijn de regentschappen genoemd, waarin de fabrieken gelegen zijn.

Ngandjoek:	
Ngandjoek:	Lestari
	Djoewono
	Baron
	Koedjonmanis
	Djatie
	Ngandjoek
Madioen:	
Madioen:	Redjoagoeng
	Kanigoro
	Pagottan
Ngawi:	Soedhono
Magetan:	Redjosarie
	Poerwodadi
Solo:	
Gouv. Solo:	Modjo
	Ked. Bantang
	Tasikmadoe
	Wonosarie
	Kartasoera
	Tjolomadoe
	Bangak
	Tjokrotoeloeng
	Delanggoe
	Tjepper
	Manishardjo
	Gedaren
	Karanganom
	Gondang Winangoen
	Prambonan
Djocja:	
Gouv. Djocja:	Randoegoenting
	Tjandi-Sewoe
	Tandjong Tirto
	Kedatonpleret
	Wonotjatoor
	Padokan
	Bantool
	Barongan
	Sewoegaloor
	Gondang Lipoeroe
	Poendoeng
	Gesiekan
	Rewoeloe
	Demak Idjo
	Tjebongan
	Beran
	Medarie
	Sendangpitoe
Bagelen:	
Poerworedjo:	Poerworedjo
Keboemen:	Remboen
Banjoemas:	
Banjoemas:	Kaliredjo
	Kalibagor
	Klampok
Poerbolinggo:	Bodjong
Poerwokerto:	Poerwokerto
Semarang:	
Pati:	Pakkies
	Trangkil
	Langsee
Koedoes:	Tandjong Modjo
	Rendeng
Japara:	Majong
	Petjangaän
Kendal:	Kaliwoengoe
	Gemoe
	Tjepiring
Pekalongan:	
Batang:	Kalimati
Pekalongan:	Wonopringgo
	Sragi
Pemalang:	Tjomal
	Petaroekan
	Bandjardawa
	Soemberhardjo
Tegal:	
Tegal:	Balapoelang
	Doekoewringin
	Pangka
	Kemantren
	Pagongan
	Adiwerna
	Kemanglen
Brebes:	Djatibarang
	Bandjaratma
	Ketanggoenan West
Cheribon:	
Cheribon:	Nieuw Tersana
	Loewoenggadjah
	Karangsoewoeng
	Sindanglaoet
	Soerawinangoen
	Gempol
	Ardjawinangoen
Madjalengka:	Paroengdjaja
	Djatiwangi
	Kadipaten

1) Onder de departementsnamen zijn de regentschappen genoemd, waarin de fabrieken gelegen zijn.

BIJLAGE S

GEMIDDELDE DAGLOONEN DER VASTE- EN CAMPAGNEWERKLIEDEN IN ELKE SYNDICAATSAFDEELING

Afdeeling van het Syndicaat	vast	camp	gem. tot.	vast	camp	gem. tot.	vast	camp	gem. tot.	vast	camp	gem. tot.	vast	camp	gem. tot.
	1922			1923			1924			1925			1926		
Besoeki (1)	110	54	72	101	49	66	96	49	65	94	50	66	94	51	66
Probolinggo	113	58	79	99	53	68	97	53	69	94	54	70	94	54	70
Pasoeroean	102	52	67	93	48	61	90	47	60	90	44	58	87	46	59
Malang	140	62	90	121	55	75	108	54	74	104	55	74	112	54	74
Sidoardjo (2)	105	61	75	95	54	64	95	50	62	94	50	63	92	50	62
Modjokerto	119	57	75	99	51	65	88	50	62	87	49	61	91	50	61
Djombang	116	56	73	100	49	63	97	46	60	95	47	60	94	47	60
Kediri (3)	96	59	72	87	48	61	85	50	62	85	49	61	86	49	62
Ngandjoek	103	53	69	87	47	59	93	47	60	94	47	60	94	48	61
Madioen	112	57	71	98	48	62	89	49	60	85	49	59	84	48	59
Solo	103	61	76	100	51	66	93	55	68	93	55	68	93	54	68
Djocja	106	58	75	86	51	63	81	51	63	84	50	62	85	50	63
Kedoe (4)	90	55	68	87	51	63	91	48	63	85	56	68	93	53	67
Banjoemas (5)	107	59	72	98	52	64	88	50	61	88	49	60	82	47	58
Koedoes	115	53	71	102	48	62	96	48	62	93	46	58	89	47	58
Kendal (6)	80	54	65	72	51	59	75	47	57	74	48	58	76	48	58
Pekalongan	107	54	70	101	49	63	94	48	63	89	47	61	89	48	62
Tegal	101	54	66	94	50	61	84	48	60	85	48	60	85	48	60
Cheribon (7)	89	49	59	87	44	54	78	47	56	75	46	56	74	47	56
Gem. Java	100	55	70	90	50	63	89	49	62	88	49	62	88,4	49,4	62,3
	1927			1928			1929			1930			1931		
Besoeki (1)	94	51	66	93	50	66	97	50	67	94	51	67	95	50	64
Probolinggo	97	56	73	96	56	72	95	58	73	98	59	72	97	55	67
Pasoeroean	89	47	61	94	49	63	92	49	61	94	47	59	92	46	59
Malang	111	55	74	103	53	70	104	54	71	104	55	70	106	52	68
Sidoardjo (2)	92	50	62	93	52	64	97	49	63	97	49	62	95	49	61
Modjokerto	90	50	62	87	50	61	83	52	62	86	52	62	93	50	61
Djombang	96	46	60	97	48	61	97	48	61	97	48	60	96	48	61
Kediri (3)	86	49	63	87	49	63	89	49	63	88	50	63	89	49	62
Ngandjoek	95	48	62	97	49	62	96	47	61	94	48	61	92	46	58
Madioen	85	48	59	90	49	61	88	49	60	89	48	60	90	48	59
Solo	91	55	68	91	56	69	90	56	68	91	55	68	90	51	64
Djocja	83	51	63	83	50	62	82	51	62	82	50	62	84	49	61
Kedoe (4)	81	53	65	85	52	66	82	50	62	80	50	63	86	48	61
Banjoemas (5)	77	50	60	79	49	60	79	51	62	81	50	61	81	48	59
Koedoes	86	47	58	87	46	57	83	47	58	86	47	58	87	47	59
Kendal (6)	76	47	57	76	47	57	76	47	57	77	48	58	84	50	61
Pekalongan	90	48	63	91	48	62	93	48	61	90	48	61	95	48	62
Tegal	85	48	60	87	48	60	87	48	59	88	47	59	87	47	59
Cheribon (7)	78	45	55	75	49	58	76	49	58	78	46	56	80	45	54
Gem. Java	88	49,5	62,5	88,5	50	62,8	88,3	50,3	62,8	88,6	49,9	62,3	90,6	49,0	61,5

1) Na 1927 veranderd in Bondowoso-Djember, na 1931 Besoeki.
2) „ 1927 „ „ Soerabaya, na 1931 Sidoardjo.
3) „ 1927 „ „ Kediri-Blitar, na 1931 Kediri.
4) „ 1927 „ „ Kedoe,Bagelen, na 1929 Bagelen
5) „ 1927 „ „ Bajoemas-Noord, na 1931 Banjoemas.
6) „ 1927 „ „ Semarang, waarin later Koedoes is opgenomen.
7) „ 1927 „ „ Cheribon-Indramajoe, na 1931 Cheribon.

Na 1929 zijn er twee Syndicaatsafdeelingen bijgekomen nl. Kraksaän en Loemadjang-Djember. Gegegens hierover zijn in de staat *niet* opgenomen.

BIJLAGE T

LOONEN EN LEVERINGEN, TOTALEN EN GEMIDDELDEN VOOR GEHEEL JAVA, 1900—1932

Jaar	Aantal fabrieken dat gegevens verstrekte	Leveringen	Loonen	Loonen en Leveringen	Totalen				Gemiddelden			Loonen en leveringen, berekend tot. en gem.				
					Aantal ondernemingen	Aanplant in ha maalriet	Rietprod. in metr. tonnen	Suikerprod. telquel in metr. tonnen	Q riet per br. ha	Q kristal per br. ha	Rendement kristal per 100 riet	totaal in f 1.000.–	per ondern. in f 1.000.–	per ha in gld	per riet metr. tonnen in gld	per suiker metr. tonnen in gld
1900	150	–	–	36.132.788	182	91.042	7.729.722	744.257	852	79,3	9,57	43.721	240	480,—	5,66	59,—
1901	142	–	–	38.674.322	182	102.245	7.888.240	803.735	773	76,2	10,16	49.503	272	484,—	6,28	62,—
1902	141	–	–	35.956.780	183	104.324	8.364.206	897.130	802	83,9	10,77	46.744	255	448,—	5,59	52,—
1903	138	–	–	36.256.127	178	101.910	9.205.228	944.798	904	88,2	10,03	46.770	263	459,—	5,08	49,—
1904	138	–	–	37.492.694	176	103.636	9.820.451	1.055.043	947	98,9	10,74	48.366	275	467,—	4,92	46,—
1905	136	–	–	40.311.469	173	105.754	10.049.872	1.039.178	950	95,7	10,37	51.196	296	484,—	5,09	49,—
1906	132	–	–	38.633.172	176	111.204	10.587.987	1.067.798	952	92,8	10,04	51.382	292	462,—	4,85	48,—
1907	132	–	–	39.691.062	178	115.276	11.215.797	1.210.167	973	101,7	10,76	53.583	301	465,—	4,78	44,—
1908	136	–	–	41.912.603	178	117.571	12.416.361	1.241.885	1055	102,5	10,00	54.905	308	467,—	4,42	44,—
1909	142	–	–	46.240.215	182	122.106	12.461.790	1.241.726	1020	98,7	9,97	59.187	325	485,—	4,75	48,—
1910	148	–	–	51.871.176	182	126.587	12.402.193	1.280.300	980	98,3	10,33	63.801	351	504,—	5,14	50,—
1911	148	–	–	53.640.541	185	135.848	14.297.901	1.466.569	1053	105,6	10,30	67.051	362	494,—	4,69	46,—
1912	145	–	–	52.274.501	184	140.293	14.629.537	1.506.521	1043	98,1	9,41	66.389	361	473,—	4,54	44,—
1913	163	–	–	84.946.705	190	145.310	15.190.010	1.466.102	1045	99,0	9,47	98.538	519	678,—	6,49	67,—
1914	167	–	–	61.648.046	186	147.455	15.132.441	1.405.064	1026	93,7	9,13	68.429	368	464,—	4,52	49,—
1915	167	–	–	63.921.289	186	151.154	14.412.268	1.319.200	953	85,6	8,98	70.953	381	469,—	4,92	54,—
1916	174	–	–	59.451.396	186	157.406	16.245.663	1.629.967	1032	101,7	9,85	63.613	342	404,—	3,92	39,—
1917	180	5.194.966	59.335.216	64.530.182	185	160.428	17.353.282	1.822.275	1082	111,6	10,31	65.403	353	408,—	3,77	36,—
1918	183	4.661.015	60.807.788	65.468.803	186	163.060	15.882.239	1.778.360	974	106,9	10,98	66.396	357	407,—	4,18	37,—
1919	173	4.565.438	52.424.432	56.989.870	184	137.646	13.284.086	1.336.228	965	95,1	9,85	59.920	326	435,—	4,51	45,—
1920	173	7.188.706	75.175.040	82.363.746	184	156.059	14.628.356	1.544.056	937	97,2	10,37	86.851	472	556,—	5,94	56,—
1921	177	10.442.509	99.069.064	109.511.573	183	159.464	15.169.110	1.685.334	949	103,8	10,94	112.174	613	703,—	7,39	67,—
1922	176	7.379.097	93.794.839	101.173.936	184	160.909	17.025.463	1.808.036	1058	110,4	10,43	104.598	568	650,—	6,14	58,—
1923	156	6.523.622	76.610.882	83.134.504	182	163.334	16.333.673	1.792.871	1005	108,4	10,79	94.564	520	579,—	5,79	53,—
1924	173	6.527.238	89.875.036	96.402.274	182	172.311	18.318.178	1.997.910	1063	114,0	10,72	99.593	547	578,—	5,44	50,—
1925	174	5.538.667	91.585.182	97.123.849	178	178.252	19.328.280	2.300.003	1084	126,8	11,70	99.083	556	556,—	5,13	43,—
1926	174	5.278.014	92.821.574	98.099.588	177	179.703	18.982.076	1.973.164	1056	108,0	10,23	99.936	565	556,—	5,26	51,—
1927	175	4.800.863	97.456.749	102.257.612	178	185.635	21.450.857	2.378.995	1156	126,7	10,96	103.346	581	557,—	4,82	43,—
1928	171	4.834.308	102.586.644	107.420.952	178	194.937	25.699.810	2.948.185	1318	150,0	11,38	111,276	625	571,—	4,33	38,—
1929	178	3.911.224	101.659.986	105.571.210	179	196.675	24.527.154	2.898.128	1247	146,0	11,71	105.745	591	538,—	4,31	36,—
1930	179	2.986.304	97.866.444	100.852.748	179	198.642	25.697.681	2.970.836	1294	146,8	11,34	100.852	563	508,—	3,92	34,—
1931	176	2.195.892	83.549.394	85.745.286	178	201.159	26.517.716	2.838.737	1323	138,4	10,46	86.185	484	428,—	3,25	30,—
1932	175	905.108	52.749.685	53.654.793	177	171.063	22.949.244	2.612.436	1337	149,2	11,16	53.818	304	315,—	2,34	21,—

Gegevens: Koloniale Verslagen, Syndicaatsverslagen, Mededeelingen van het Proefstation, Personalia en verdere gegevens betreffende de suikerindustrie in Ned.-Indië, jrg. 1930–'31.

BIJLAGE U

BIJDRAGEN DER JAVA SUIKERINDUSTRIE, IN DEN VORM VAN

	Januari	Februari	Maart	April	Mei
LOONEN:					
a. Bewerking aanplant (1)	1.909.931	1.051.068	1.599.691	2.683.579	6.043.194
b. Ini. personeel aanplant (1)	476.499	444.626	473.458	498.774	642.906
c. Waakloonen etc. (2)	94.170	97.695	103.105	103.235	125.978
d. Snijloonen en transport.....	231.970	242.629	425.504	168.381	1.356.174
e. Ini. personeel fabriek (3)	912.041	867.944	1.107.930	995.355	1.215.941
f. pers. fabr. uitbr. en nieuwbouw .	290.248	277.053	325.173	345.247	276.105
g. Afvoerkosten (4)	7.435	10.236	19.654	16.527	83.402
h. gratificatie.....	24.966	16.594	62.820	297.800	14.162
i. Diversen	251.066	217.934	273.216	331.608	423.044
Totaal loonen.....	4.189.299	3.225.779	4.390.551	5.440.506	10.180.906
Percentage.....	4,2%	3,2%	4,4%	5,5%	10,2%
LEVERINGEN:					
a. Opkoopriet (5)	937	17	17	86	222
b. telkens terugkeerende leveringen(6)	248.603	249.307	285.840	233.748	240.984
c. Fabrieksuitbr. en nieuwbouw ...	117.196	88.822	108.516	89.429	70.983
Totaal leveringen	366.736	338.146	394.373	323.263	312.189
Percentage.....	8,6%	8,–%	9,3%	7,6%	7,3%
Loonen en leveringen	4.556.035	3.563.925	4.784.924	5.763,769	10.493.095
Percentage.....	4.4%	3.4%	4.6%	5.5%	10,1%

1) Inclusief bibittuinen en rietlanden.
2) Exclusief bijdragen voor cultuurpolitie.
3) Schrijvers, laboranten, toekangs, mandoers, koelieloonen voor onderhoud en fabrikaat.

LOONEN EN LEVERINGEN, AAN DE INLANDSCHE BEVOLKING, 1927

Juni	Juli	Augustus	September	October	November	December	Totaal
7.333.002	7.183.381	5.525.461	3.936.317	2.996.422	2.341.863	2.107.718	44.711.627
735.113	745.310	641.520	594.925	574.644	533.603	553.060	6.905.438
125.451	142.636	125.254	121.793	112.203	98.078	104.772	1.354.370
3.334.140	4.165.164	4.320.583	3.237.628	1.411.299	274.820	230.829	19.399.121
1.840.207	2.188.423	2.147.291	1.908.728	1.367.801	985.759	903.995	16.441.388
169.620	146.656	128.000	140.052	262.995	271.871	354.107	2.987.127
271.669	384.032	391.668	361.533	180.508	54.486	23.792	1.804.942
1.807	1.582	7.064	25.990	15.468	14.003	1.320.394	1.802.650
498.697	577.146	456.933	348.201	315.455	228.924	244.654	4.166.878
14.309.706	15.534.330	13.743.774	10.675.167	7.236.795	4.803.407	5.843.321	99.573.541
14.4%	15.6%	13,8%	10,7%	7,3%	4,8%	5,9%	
604	13.319	37.384	23.344	159.940	29.006	16	264.892
234.027	270.455	274.406	218.931	196.954	185.754	225.339	2.864.348
47.048	50.954	70.663	85.986	113.901	146.706	133.391	1.123.595
281.679	334.728	382.453	328.261	470.795	361.466	358.746	4.252,835
6,6%	7,9%	9,–%	7,7%	11,1%	8,5%	8,4%	
14.591.385	15.869.058	14.126.227	11.003.428	7.707.590	5.164.873	6.202.066	103.826.376
14,1%	15,3%	13,6%	10,6%	7,4%	5,0%	6,–%	

4) Koelieloonen voor diverse transporten en voor den opslag van suikers.
5) Opgekocht van de bevolking.
6) Ten behoeve van irrigatiewerken, aanleg railbanen, leveringen emballage van inlandsch fabrikaat, stalmest etc.

BIJLAGE V

TOTAAL LOONEN RESIDENTIEGEWIJS; PER MAAND, IN TOTALEN EN PERCENTEN, 1927

Residentie	Aantal fabr.	Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Totaal
Besoeki	11	250.488	199.798	300.743	357.384	666.176	801.492	1.031.936	938.141	789.824	625.677	437.347	437.468	6.836.740
		3,7%	2,9%	4,4%	5,2%	9,7%	11,7%	15,1%	13,7%	11,6%	9,2%	6,4%	6,4%	
Passoeroean	25	603.183	449.481	623.128	643.702	1.399.257	1.889.286	2.370.965	2.201.061	1.698.539	1.216.472	730.739	858.716	14.684.519
		4,1%	3,1%	4,2%	4,4%	9,5%	12,9%	16,1%	15,-%	11,6%	8,3%	5,-%	5,8%	
Soerabaya..	35	749.200	527.090	695.710	1.018.072	1.806.113	2.441.125	2.675.927	2.370.753	1.650.369	980.592	655.544	853.985	16.424.480
		4,6%	3,2%	4,2%	6,2%	11,-%	14,9%	16,3%	14,4%	10,-%	6,-%	4,-%	5,2%	
Kediri	20	444.259	391.689	524.408	471.279	915.209	1.376.434	1.679.597	1.523.233	1.210.765	840.669	570.524	607.762	10.555.828
		4,2%	3,7%	5,-%	4,4%	8,7%	13,-%	15,9%	14,4%	11,5%	8,-%	5,4%	5,8%	
Madioen ...	6	191.743	142.544	205.272	228.406	640.262	831.316	753.747	611.368	417.240	230.804	191.519	246.807	4.691.028
		4,1%	3,-%	4,4%	4,9%	13,6%	17,7%	16,1%	13,-%	8,9%	4,9%	4,1%	5,3%	
Soerakarta..	13	351.733	245.618	372.762	513.044	843.884	1.149.389	1.292.953	1.162.283	1.018.158	635.212	441.919	509.909	8.536.864
		4,1%	2,9%	4,4%	6,-%	9,9%	13,5%	15,1%	13,6%	11,9%	7,4%	5,2%	6,-%	
Djocjakarta	17	405.822	270.237	276.105	503.736	938.733	1.202.931	1.284.603	1.131.899	1.010.920	737.213	459.377	541.026	8.762.602
		4,6%	3,1%	3,2%	5,8%	10,7%	13,7%	14,7%	12,9%	11,5%	8,4%	5,2%	6,2%	
Kedoe	2	123.955	100.363	129.787	181.712	348.818	401.547	376.916	299.744	230.062	196.904	90.043	143.476	2.623.327
		4,7%	3,8%	5,-%	6,9%	13,3%	15,3%	14,4%	11,4%	8,8%	7,5%	3,4%	5,5%	
Banjoemas .	5	117.206	116.113	180.173	265.538	324.815	441.342	440.765	404.739	371.717	249.756	135.852	181.879	3.229.895
		3,6%	3,6%	5,6%	8,2%	10,-%	13,6%	13,6%	12,5%	11,5%	7,7%	4,2%	5,6%	
Semarang ..	11	279.810	236.802	265.015	418.356	708.890	1.003.093	994.453	935.308	657.317	352.021	287.234	413.115	6.551.414
		4,3%	3,6%	4,-%	6,4%	10,8%	15,3%	15,2%	14,3%	10,-%	5,4%	4,4%	6,3%	
Pekalongan	17	421.044	345.752	526.642	561.984	916.723	1.546.467	1.543.146	1.293.189	937.161	677.101	499.407	623.745	9.892.361
		4,3%	3,5%	5,3%	5,7%	9,3%	15,6%	15,6%	13,1%	9,5%	6,8%	5,-%	6,3%	
Cheribon ...	11	250.856	200.292	290.806	277.293	672.031	1.225.284	1.089.322	871.795	683.095	494.374	303.902	425.433	6.784.483
		3,7%	2,9%	4,3%	4,1%	9,9%	18,1%	16,1%	12,8%	10,-%	7,3%	4,5%	6,3%	

BIJLAGE W

GROEPEN INLANDSCH PERSONEEL, IN AANMERKING KOMEND VOOR EEN GRATIFICATIE

Hoofdtoekangs (klilingmandoers)
Toekangs (chauffeurs, machinisten, tractordrijvers, remisepersoneel, autotoekangs, metselaars, timmerlieden, smeden)
Hoofdlaboranten
Hoofdschrijvers
Schrijvers (rekenaars)
Kassiers (betaalmeesters, geldrondbrengers)
Opnemers (teekenaars, landmeters)
Goedangmandoers (magazijnmandoers)
Gecomitteerden (grondhuurmandoers, hoofdtuinmandoers)
Laboranten
Tuinmandoers
Hoofdkoeliemandoers
Inlandsche verdampers
Railbaanmandoers (stampmandoers, „ojakmandoers")
Hoofdkarremandoers
Transportmandoers (rangeermeesters)
Fabriekswakers
Weegbrugmandoers
Karremandoers
Fabrieksploegmandoers (persenmandoers, centrifugemandoers, zwavelmandoers, imbibitiemandoers, diksapmandoers, bezinkingsmandoers)
Inlandsche kokers
Bibitmandoers
Kantoorbedienden (postloopers, telefoonmandoers)
Inlandsche hulpkokers
Hulplaboranten
Snijveldmandoers
Mantriverplegers

BIJLAGE X

DE BEREKENING VAN HET PENSIOEN VOOR ARBEIDERS MET 20 TOT 40 DIENSTJAREN (J.S.W.B.-voorschrift)

aantal dienstjaren	vermenigvuldigingsfactor voor het gemiddeld jaarloon der drie laatste dienstjaren				aantal dienstjaren
	invaliditeitspensioen		verhoogd pensioen		
	oude regel	nieuwe regel	oude regel	nieuwe regel	
20	0,23	0,20	0,35	0,31	31
21	0,24	0,21	0,36	0,32	32
22	0,25	0,22	0,37	0,33	33
23	0,26	0,23	0,38	0,34	34
24	0,27	0,24	0,40	0,35	35
25	0,28	0,25	0,42	0,36	36
26	0,29	0,26	0,44	0,37	37
27	0,30	0,27	0,46	0,38	38
28	0,31	0,28	0,48	0,39	39
29	0,32	0,29	maximum pensioen		39
	normaal pensioen		0,50	0,40	40
30	0,33	0,30			

a) Voor vaste arbeiders wordt het volgens bovenstaande wijze berekende pensioen gedeeld door 12 ter verkrijging van de maandelijksche uitkeering.

b) Voor tijdelijke arbeiders wordt het volgens bovenstaande tabel berekende pensioen gedeeld door 8 ter verkrijging van de maandelijksche uitkeering, met het voorbehoud, dat het pensioen nimmer het bedrag zal te boven gaan, dat de pensioentrekker zoude genieten, indien hij gedurende het geheele jaar op de fabriek werkzaam was geweest.

c) Het jaarloon voor een dienstjaar, waarin niet op normale wijze vol is gewerkt, wordt berekend door vermenigvuldiging van het gemiddeld dagloon met 300.

d) De nieuwe regeling (kolommen 3 en 5) geldt sinds 1 Juli 1932.

BIJLAGE Y 2

ONGEVALLENSTATISTIEK (gegevens Syndicaatsverslag 1931—1932)

	1931	1930	1929	1928	1927	1926
Gevolgen: overleden	51	67	45	66	71	69
„ percentage	11,7%	12,2%	7,7%	12,9%	12,1%	10,3%
„ gedeeltelijk invalide	24	26	30	16	12	23
„ percentage	5,5%	4,7%	5,1%	3,1%	2,1%	3,4%
„ invalide	3	—	1	1	—	—
„ percentage	0,7%	—	0,2%	0,2%	—	—
„ geheel hersteld	354	458	507	429	504	581
„ percentage	81,6%	83,1%	87,0%	83,8%	85,8%	86,3%
Door eigen schuld getroffen	332	383	394	356	405	451
Percentage	76%	70%	68%	70%	69%	67%
Niet door eigen schuld getroffen	102	168	189	156	182	222
Percentage	24%	30%	32%	30%	31%	33%
Bedrijfsongevallen	373	462	505	463	504	578
Percentage	88%	89%	92%	96%	91%	92%
Fabrieken, die vol loon doorbetaalden, terwijl de werkman geen arbeid kon verrichten	102	116	133	117	119	112
Percentage	78,5%	88,5%	94,3%	94,4%	88,3%	82,9%
Gem. loonsbedrag per getroffene	20,32	20,21	19,98	18,03	16,86	16,37
Vrije geneesk. beh. en medicijnen	alle	alle	alle	alle	alle	alle
Tegemoetkoming in de kosten van begrafenis, slametan, etc., bij overlijden:						
aantal fabrieken	45	59	42	55	57	55
perc. van het aantal overleden	88%	88%	93%	83%	82%	80%
Gem. per overleden arbeider	f 15,—	f 16,—	f 20,—	f 20,—	f 30,—	f 25,—

BIJLAGE Z OVERZICHT VAN DE AANPLANTRESTRICTIES PROCENTEN VAN HET SAWAH-AREAAL PER REGENT

Regentschap	Tot. aant. inwoners 1930	bev. dichtheid per km² 1930	sawah-oppervl. in ha ult. 1925	O' jaar 1931	
				aanplant ha	%
Loemadjang ..	399.300	223,–	19.926	7.626	38,3
Kediri	690.854	426.9	45.661	17.435	38,2
Sidoardjo	428.582	633,9	32.592	9.983	30,6
(gouv.) Djocja	1.558.844	496,6	63.842	17.511	27,4
Panaroekan ..	305.807	184,5	21.689	5.768	26,6
Modjokerto...	393.997	394,4	40.577	9.672	23,8
Banjoemas ...	397.715	594,–	21.154	4.784	22,6
Poerworedjo ..	281.090	547,8	11.859	2.523	21,3
Kraksaän.....	280.361	275,8	25.282	5.009	19,8
Toeloengagoeng	462.880	403,8	19.513	3.826	19,6
Passoeroean ..	346.418	393,1	17.968	3.444	19,2
Djombang ...	511.137	469,1	50.227	9.532	19,–
Probolinggo...	267.621	363,4	11.669	2.096	18,–
Bangil	311.185	456,2	24.430	3.723	15,2
Madioen	397.435	346,5	33.721	4.889	14,5
Cheribon	732.163	724,–	64.135	8.757	13,6
Tegal	670.816	659,2	43.426	5.731	13,2
Ngandjoek....	474.899	370,2	41.914	5.197	12,4
Pemalang	522.658	468,2	36.748	4.480	12,2
Koedoes	305.942	513,6	24.927	2.977	11,9
Kendal	433.924	388,–	29.948	3.567	11,9
Magetan.....	349.914	498,3	27.162	3.072	11,3
(gouv.) Solo...	2.564.975	424,–	189.052	20.338	10,8
Pekalongan ..	482.205	517,2	29.052	3.052	10,5
Bondowoso ...	372.360	238,7	23.671	2.467	10,4
Djember	932.791	277,8	61.353	6.312	10,3
Keboemen ...	333.191	601,8	22.189	2.169	9,8
Malang	1.135.965	304,4	48.491	4.118	8,5
Madjalengka .	444.064	412,6	45.245	3.498	7,7
Japara.....	336.847	327,9	23.650	1.731	7,3
Brebes.....	667.611	390,4	64.680	3.970	6,1
Poerwokerto..	396.712	508,3	21.395	1.267	5,9
Poerbolinggo .	418.617	511,7	38.075	1.863	4,9
Batang	296.554	344,9	21.557	1.025	4,8
Pati	512.400	353,9	56.697	2.678	4,7
Ngawi	388.541	278,4	47.855	1.724	3,6
Blitar.....	589.944	337,3	28.500	898	3,1
Banjoewangi .	470.909	132,2	35.794	815	2,3

N.B. Voor het oogstjaar 1931 zonden 3 fabrieken geen gegevens in, n.l. Wonoaseh (Probolinggo), Pengkol (Pasoeroean) en Ardjosari (Bangil).
Voor oogstjaar 1932 zond één fabriek geen gegevens in, n.l. Kedawoeng (Pasoeroean).
Voor oogstjaar 1933 en 1934 zonden alle fabrieken gegevens in.
Alle oppervlakten suikerriet zijn berekend inclusief 2de snit, opkoopriet en te vermalen bibittuinen.

Bij gebrek aan latere gegevens werd het sawahoppervlak per regentschap berekend uit de gegevens verstrekt door BACGHUS (Med. no. 65, Centr. Kant. Statistiek) voor het jaar 1925.
Het tweede gedeelte van de tabel is als volgt samengesteld:

OVER DE JAREN 1931 TOT EN MET 1934 IN SCHAP, BENEVENS EENIGE BEVOLKINGSGEGEVENS

O ' jaar 1932		O ' jaar 1933		O ' jaar 1934	
aanplant ha	%	aanplant ha	%	aanplant ha	%
6.331	31,8	1.454	7,3	950	4,8
15.259	33,4	11.090	24,3	3.473	7,6
9.354	28,7	4.557	14,–	1.989	6,1
14.332	22,4	6.508	10,2	1.661	2,6
5.347	24,6	3.905	18,–	2.184	10,1
8.325	20,5	4.210	10,4	1.357	3,3
3.985	18,8	–	–	–	–
1.253	10,6	–	–	–	–
3.856	15,2	2.009	7,9	534	2,1
2.902	14,9	1.387	7,1	232	1,2
2.660	14,8	1.998	11,1	1.451	8,1
8.876	17,7	7.149	14,2	974	1,9
2.473	21,2	901	7,7	–	–
2.881	11,8	363	1,1	–	–
4.494	13,3	2.801	8,3	2.161	6,4
6.906	10,8	4.719	7,4	1.202	1,9
4.594	10,6	1.763	4,1	–	–
2.784	6,6	807	1,9	–	–
4.120	11,2	2.836	7,7	1.145	3,1
2.713	10,9	1.248	5,–	–	–
3.239	10,8	600	2,–	979	3,3
2.886	10,6	1.370	5,–	685	2,5
17.643	9,3	11.062	5,8	6.874	3,6
2.748	9,5	1.221	4,2	–	–
2.260	9,5	–	–	750	3,2
5.676	9,2	186	0,3	–	–
1.599	7,2	–	–	–	–
3.674	7,6	2.157	4,4	1.673	3,4
2.862	6,3	1.633	3,6	620	1,4
1.523	6,4	–	–	600	2,5
3.785	5,8	2.295	3,5	1.526	2,4
1.277	6,–	–	–	–	–
1.776	4,7	–	–	–	–
897	4,2	–	–	–	–
2.323	4,1	1.190	2,1	–	–
1.703	3,6	1.600	3,3	1.344	2,8
673	2,4	571	2,–	614	2,2
726	2,–	–	–	–	–

Nagegaan werd in welk regentschap de fabrieken lagen, en zoodoende het fabrieksareaal opgevat als te liggen in dit regentschap. Deze toestand klopt niet met de werkelijkheid, daar verschillende grensfabrieken in verschillende regentschappen hun arealen hebben. Door gebrek aan voldoende nauwkeurige gegevens kon echter geen andere weg gevolgd worden.

Een tweede onnauwkeurigheid is gelegen in de omstandigheid, dat er verschillende districten in de hierboven genoemde regentschappen zijn in welke geen gronden met riet beplant waren, terwijl desondanks het sawah-areaal dezer districten in het geheel is opgenomen.

Hoewel verreweg het grootste gedeelte van het met riet beplante opp. bestaat uit sawahs, werd ook nog een klein gedeelte op tegallans geplant. Hierdoor is het genoemde cijfermateriaal niet absoluut nauwkeurig

LITERATUURLIJST

Ablaing van Giessenburg, Mr W. F. G. L. d', „Is het ontwerp der cultuurwet op wettige, billijke en gelijksoortige grondslagen daargesteld?", 1866.

Aboetari, „De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie", 1932.

Advies nopens de instelling van Arbeidsraden voor Indië, 1921.

Alkema, B en T. J. Bezemer, „Volkenkunde van Ned.-Indië", 1927.

Archief voor de suikerindustrie in Ned.-Indië, jrg. 1896—1933.

Bagchus, C. W., „Maandgemiddelden en bouwgrondoccupaties", Med. Cent. Kant. Stat. no 65.

Bartelds, H. G., „Een koelie-ordonnantie voor Java", Soer. Hand.bl., 1894.

Berg, Mr N. P. van den, „Regeling der verhouding tusschen werkgevers en arbeiders in Ned.-Indië", 1890.

———, „De suikerindustrie van Java onder het bestuur van de Oost-Ind. Comp.", 1892.

Bertling, Mr C. T., „De economische oorsprong van den ruilhandel", Kol. Stud., 1928.

Bezemer, T. J. en B. Alkema, „Volkenkunde van Ned.-Indië", 1927.

Boeijinga, Dr K. J., „Arbeidswetgeving in Ned.-Indië", 1926.

Boeke, Dr H. J., „Tropisch-koloniale Staathuishoudkunde. Het probleem", 1910.

———, „Dualistische economie", 1930.

Bovenkamp, A. van den, „De ambachtschool voor inlanders", Kol. Stud. 1919.

Brandes, M. C., „De inlandsche bevolking van Java en Madoera met betrekking tot de suikerindustrie", 1904, 1908, vervolg.

Bücher, Karl, „Die Entstehung der Volkswirtschaft", 1904.

B., M. J., „De oogenblikkelijke toestand der suikerindustrie in Ned.-Oost-Indië, 1886.

Colijn, H., „Koloniale vraagstukken van heden en morgen", 1928.

Delden, Mr C. H. van, „Bijdrage tot de arbeidswetgeving in Ned.-Oost-Indië", 1895.

Deventer, S. van, „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java", 1865/1866.

Deventer, Mr C. Th., „De Javasuikerindustrie", Vragen des Tijds, 1910.

———, „Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera", 1904.

Diepenhorst, Mr P. A., „Voorlezingen over de economie", 1923.

Dingemans, L. F., „De particuliere suikerindustrie in de gouvernementslanden op Java", 1909.

Doorn, Dr C. L. van, „De crédietbehoefte van den Indonesischen landbouwer", 1922.

Duvelaar van Campen, W. A., „Opmerkingen tot verbetering van de suikercultuur en het fabrikaat op Java", 1880.

Economisch Weekblad voor Ned.-Indië.
Eenige bedenkingen tegen de cultuurwet, 1865.
Eindverslag van den voorzitter van de Arbeidscommissie, Kol. Stud., 6de jrg.
Endt, Dr P., „Wanderarbeiterverhältnisse in farbigen Koloniën, "1919.
———, „Sosiologie", 1931.

Fievez de Malines van Ginkel, Mr H., „Verslag van den economischen toestand der inlandsche bevolking", 1924.
Fransen van de Putte, J. D. „Ontwerp Cultuurwet en Memorie van Toelichting", 1865.
———, „De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java", 1860.

Gelderen, J. van, „Voorlezingen over tropisch-koloniale staathuishoudkunde" 1927.
———, „Het object der theoretische staathuishoudkunde", 1928.
Gennep, Mr A. van, „Het arbeidsvraagstuk op Java en Madoera", Indische Gids, 1912.
Geuns, M. van, „De suikeronderneming Djatiroto en de regeling van het werkcontract op Java", Soer. Hand.bl., 1908.
Gonggrijp, G., „Koloniale en theoretische economie", 1919.
———, „Winstverdeeling bij de suikerindustrie op Java", 1921.
———, „Het arbeidsvraagstuk in Ned.-Indië", Kol. Tijdschrift, Sept.-Nov., 1925.
———, „Bruikbaarheid en beteekenis van enkele rentetheorieën voor de koloniale ekonomie", 1926.
Gorkom, K. W. van, „Eenige opmerkingen omtrent de suikerindustrie op Java", Tijds. Nijv. Hand., 1877.
———, „Historische schets van de suikerindustrie op Java", 1817.
Graaff, Dr A. de, „Het internationale suikervraagstuk en de Javasuikerindustrie", 1931.

Hahn, Ed., „Die Entstehung der wirtschaftlichen Arbeit", 1908.
—— –, „Von der Hacke zum Pflug", 1919.
Handboek ten dienste van de suikerriet-cultuur en de rietsuikerfabricage op Java, deelen 3, 4 en 5.
Handelingen van den Volksraad.
Hart, Mr G. H. C., „Over de wenschelijkheid van unificatie bij de wettelijke regeling der arbeidsverhouding in Ned.-Indië", Kol. Stud., 1924.
———, „Het Koninklijk Besluit tot wettelijke regeling van het arbeidscontract in Ned.Indië", z.j.
Hasselman, J. J., „De Kultuurprocenten en het Kultuurstelsel", 1862.
Helfferich, Emil, „Die Niederländisch-Indischen Kulturbanken", 1914.
Hinloopen Labberton, D. van, „Invloed van de suikerfabriek op haar omgeving", Tijds. Nijv. Landb. Ned.-Indië, 1908.
Hirsch, Dr H. Th., „De inlandsche landbouwproductie", 1929.
Hirschfeld, Dr H. M., „Koloniale welvaartspolitiek", Kol. Stud., 1927.
Hogendorp, D. van, „Berigt van den tegenwoorden toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië", 1799.
Holleman, Mr F. D., „De verkoop van gronden op Midden-Java en in verband daarmede, pogingen tot bevordering der rechtszekerheid van inlandsch grondbezit", Kol. Stud., 1924.
Hooyman, Ds J., „Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw in de Ommelanden van Batavia", 1779, Verh. Bat. Gen., 1825.
Huender, Dr W., „Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking op Java en Madoera", 1921.
Huender, Dr W. en J. W. Meyer Ranneft, „Onderzoek naar den belastingdruk op de Inlandsche bevolking," 1926.

Jaarboeken voor suikerfabrikanten in Ned.-Indië.
Jacob, F. 's, „Gedwongen en vrije suikercultuur op Java", 1859.

Jacob, Mr H. 's en J. F. A. C. van Moll, „De desa-volkshuishouding in cijfers", 1913.
Jacobson, E. L., „De koloniale questie van den dag", 1865.
Jonge, J. K. J. de, „De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië", 1862–1888.

Kamer van Koophandel en Nijverheid te Semarang, „Memorie over de suikercultuur in de Gouvernementsresidentiën van Midden-Java", 1865.
Kat Angelino, P. de, Batikrapporten (Oost-Java, Midden-Java, West-Java), Publ. Kantoor van Arbeid, nos 6, 7 en 8.
Kat Angelino, A. D. A. de, „Staatkundig beleid en bestuurszorg in Ned.-Indië", 1929/1930.
Kemp, P. H. van der, „Java's landelijk stelsel (1817–1819)", 1916.
Kielstra, Mr J. C., „Proeve eener inleiding tot de koloniale staathuishoudkunde", 1908/1909.
———, „Critiek op het prae-advies voor het 10de landbouwcongres van het Ned.-Ind. Landbouw-Syndicaat", Tijds. B.B., 1909.
———, „Wijzingen in de inlandsche volkshuishouding", Economist 1925.
———, „Het koloniale vraagstuk van dezen tijd", 1928.
Kinderen, Mr T. H. der, „De algemeene politiestrafreglementen voor de Europeanen en voor de inlanders in Ned.-Indië", 1885.
Kleintjes, Mr Ph., „Staatsinstellingen van Ned.-Indië", 1927.
Koch, D. M. G., „Indische problemen", Kol. Stud., 1919.
———, „Indisch-koloniale vraagstukken", 1919.
Kohlbrugge, Dr J. H. F., „De inlandsche beweging en de onrust in Ned.-Indië", 1927.
Kol, H. H. van, „De ontwikkeling der groot-industire in Japan", 1916.
Kolff, Dr G. H. van der, „Bevolkingsrietcultuur in Ned.-Indië", 1925.
Koloniale Verslagen.
Kool, Mr J. B., „Artikel 328a Wetboek van Strafrecht voor Inlanders", (Ind. Stbl., 1879, no 203), 1884.
Kruseman, J., „Nota over de suikercultuur op Java", 1852.

Lawick, H. J. W. van, „De beweging tegen de suikerindustrie in Ned.-Indië", 1908.
Linck, A. A. C., „De agrarisch-economische hervormingen in Oost-Cheribon", Kol. Tijds., 1923.
List, Friedrich, „Das nationale System der politischen Okonomie", 1843.

Mallinckrodt, Dr. J., „Het adatrecht van Borneo", 1928.
Mandele, Mr H. Ch. G. J. van der, „De suikerindustrie op Java, hare geschiedenis en ontwikkeling", Indië, 1921.
———, „De Java-suikerindustrie in heden en verleden, gezien in het bijzonder in hare sociaal-economische beteekenis", 1928.
Mansveldt, Dr W. M. F., „Onderwijs en communisme", Kol. Stud., 1928.
Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van Algemeen Belang
Mededeelingen vah het Centraal Kantoor voor de Statistiek, nos 15, 33.
Memorie van de Vereeniging van Soer. suikerfabrikanten, 1889.
Mendelaar, J. J., „Djambi, de rubber en de Djambiër", Kol. Stud., 1925.
Meyer Ranneft, J. W., „Het grondhuurvraagstuk op Java", Kol. Stud., 1919
———, „Minimumloonen voor Indië", Kol. Stud., 1921.
Meyer Ranneft, J. W. en Dr W. Huender, „Onderzoek naar den belastingdruk op de inlandsche bevolking", 1926.
Meyer Ranneft, J. W., „Indische economie", Kol. Stud., 1928.
Millard, J., „De suikerindustrie op Java etc.", Verh. Ind. Gen., 1868.
Mindere Welvaartverslagen.
Moll, J. F. A. C. van en Mr H. 's Jacob, „De desa-volkshuishouding in cijfers", 1913.
Morbotter, H. F., „De regeling der gouvernementssuikercultuur", 1860.
Moszkowski, Max, „Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker", 1911.

Neytzell de Wilde, Mr A., „Een en ander omtrent den welvaartstoestand der inlandsche bevolking in de Gouvernementslanden van Java en Madoera", 1911.
Nieboer, Dr H. J., „Slavery as an industrial system", 1910.
Nota over het oprichten en in werking brengen van suiker- en indigo ondernemingen op Java en Madoera, 1898.
Nota over de werk- en Leveringscontracten ten behoeve van ondernemingen van Landbouw en Nijverheid op Java en Madoera, 1900.

Paets tot Gansoyen, Mr A., „De rechtsverhouding tusschen den werkgever en den inlandschen werkman op Java", Hand. 10de congres Ned. Ind. Landbouw-Syndicaat, 1909.
Petrus Blumberger, J. Th., „Stemmingen en stroomingen in de Sarekat Islam, 1920.
———, „De communistische beweging in Ned.-Indië", 1928.
———, „De nationalistische beweging in Ned.-Indië", 1931.
Philippowitsch, „Grundriss der politischen Ökonomie", 1913.
Pierson, N. G., „Het Kultuurstelsel", 1868.
Pleyte, C. M., „De inlandsche nijverheid in West-Java als sociaal-ethnologisch verschijnsel", 1911.

Raffles, Sir Thomas Stanford „The history of Java", 1830.
Ramaer, Mr J. W., „Rietbranden op Java", Ind. Mercuur, 1911.
Rapport der enquête-commissie inzake de werkvolkquestie in Banjoewangi', 1914.
Rapport inzake de werkvolkquaestie in Banjoewangi, 1916.
Reese, J. J., „De suikerhandel van Amsterdam", 1908.
Reigersberg Versluys, Jhr Ir J. C. van, „Fabrieksnijverheid inNed.-Indië" 1917.
Révesz, Dr G., „Psychologie van het bedrijfsleven".
Roo de la Faille, P. de la en J. van der Marel, „Eenige ambtelijke bescheiden nopens het vraagstuk der rietbranden op Java", 1911.

Scheltema, A. M. P. A., „Eenige gegevens betreffende den economischen toestand in de regentschappen vanwaar in 1928 de meeste contractkoelies vertrokken", Kol. Stud., 1929.
Schmalhausen, H. E. B., „Over Java en de Javanen", 1909.
Schmidt, M., „Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre", 1920/1921.
Schook, Ir J. C., „Het technisch onderwijs in Ned.-Indië", Kol. Stud., 1926.
Schrieke, Dr B., „Native society in the transformation period" opgen. in „The effect of Western influence on native civilisations in the Malay Archipelago", 1929.
Sibinga Mulder, J., „De suikerindustrie op Java", 1921.
Slingenberg, Mr J., „De staatsinrichting van Ned.-Indië", 1924.
Smits, M. B., „Over den landbouw in Ned.-Indië", 1929.
Soest, G. H. van, „Geschiedenis van het Kultuurstelsel", 1869.
Stemmen uit Indië over de Kultuurwet, 1866.
Steinmetz, Mr Dr S. R., „Inleiding tot de sociologie".
Steyn Parvé, D. C., „Het koloniaal monopoliestelsel getoetst aan geschiedenis en staathuishoudkunde", 1850.
———, „Het koloniaal monopoliestelsel, nader toegelicht, 1852.

Teisseire, Andries, „Verhandeling over den tegenwoordigen staat der suikermolens omstreeks de stad Batavia", 1785, Verh. Bat. Gen., 1827.
Tichelaar, Mr J. J., „De werkstakingen onder het niet-Europeesch personeel in de suikerindustrie op Java", Archief 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1927.
———, „De Javasuikerindustrie en hare beteekenis voor land en volk", z.j.
Tio Poo Tjiang, „De suikerhandel op Java", 1923.

Treub, Mr M. W. F., „Nota over de inkomstenbelasting, de extrawinstbelasting en de overwinstbelasting van naamlooze vennootschappen, de productenbelastingen en de uitvoerrechten op producten van ondernemingen", 1922.

Umbgrove, Commissie, „Stukken betreffende het onderzoek der (bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië van 8 Oct. 1853, no 10) benoemde commissie voor de opname der verschillende suikerfabrieken op Java", 1857.

Veer, K. van der, „Iets over den arbeid der Ned.-Indische volken", Tropisch Nederland, 6de jrg.
Verslagen van het Algemeen Syndicaat van suikerfabrikanten in Ned.-Indië", 1919–1932.
Verslag der Suiker-enquete-commissie, 1921.
Verslag van de Arbeidscommissie betreffende de wettelijke vaststelling van minimumloonen voor werknemers op Java en Madoera", 1921.
Vitalis, „De invoering, werking en gebreken van het stelsel van Kultures op Java", 1851.
Volkstelling 1930, Voorloopige uitkomsten, 1931.
Vollenhoven Mr C. van, „Het adatrecht van Ned.-Indië", 1918.
———, „Javaansch adatrecht", 1923.
———, „Een adatwetboekje voor heel Indië", 1925.
Vreede, Mr A. G., „De werkloosheid in Ned.-Indië", Kol. Stud,, 1931, 1932.
———, „De Indische regeling van de arbeidsovereenkomst", 1927.
———, „Rapport over de arbeidstoestanden in de metaalindustrie te Soerabaya" Publ. Kantoor van Arbeid, no 1.
Vries, Dr E. de, „Landbouw en welvaart in het regentschap Passoeroean", 1931.

Wellenstein, Ir E. P., „Een en ander over „dualistische economie"", Kol. Stud., 1930.
Wiese, L. von, „Einführung in die Socialpolitik", 1921.